Universitetet i Oslo

I Liv og Død:

Keramikkens sosiale kronologi i eldre jernalder

Christian Løchsen Rødsrud

Avhandling for graden ph.d.

Kulturhistorisk museum

Universitetet i Oslo

2012

Forord

Denne avhandlingen er blitt til på et kontor med stor takhøyde, men med dårlig ventilasjon. Takk til kontorpartner David for en hyggelig tone på kontoret og mange faglige diskusjoner som riktignok ofte har dreid over på vår felles interesse for brygging. Takk også til alle andre på seksjonen for et hyggelig arbeidsmiljø jeg kommer til å savne. Seksjonsleder Frode Iversen var alltid åpen og inkluderende, mens hans stedfortreder Lars Groseth var behjelpelig med arbeid da kontrakten utløp og NAV satte kroken på døra for utbetalinger.

Det er tre personer som fortjener særlig takk for veiledning og andre faglige innspill. Hos veileder Lotte Hedager har jeg alltid følt meg velkommen. Hun har vært en uvurderlig hjelp med sine fagkunnskaper og har forsynt meg med både litteratur og strukturelle råd. Da arbeidet spriket til alle retninger penset hun et avsporet tog tilbake på skinnene. Biveileder Einar Østmo har også lest og kommentert manus, og kommet med viktige innspill som har forsterket argumentasjonen i teksten. Takk også til Per Ditlef Fredriksen som leste en tidligere versjon av manus, og bidro med klargjøring av noen svake punkter og en viktig omstrukturering.

Magasinforvalterne Ingrid Landmark, Kristin Fjærestad og Hanne Lovise Aanestad ved Kulturhistorisk museum, Kari B. Bjercke ved Telemark museum, Brekkeparken og Nancy K. Nyrud ved Drammens museum fortjener en stor takk for å ha hjulpet meg med å finne frem gjenstander. Takk til Sven Isaksson og Kerstin Lidén ved Arkeologiska Forskningslaboratoriet i Stockholm for analyser av sporstoffer fra utvalgte keramikkskår. Videre vil jeg takke Inger Lise Christie som bidro med mange litteraturtips på et tidlig stadium og Tor-Ølver Helland for sitt bidrag med korrekturlesning. Magne Samdal skal ha takk for å ha stilt kartgrunnlag til disposisjon, mens Nora Schjoldager og de andre ved biblioteket har bidratt med å skaffe litteratur og nøste opp i vriene henvisninger.

Til slutt vil jeg takke hele familien og spesielt Grethe som har vært både en viktig støttespiller og en streng korrekturleser, og som ikke minst har vært en bauta i det daglige. Lille Eiril har heller ikke gjort det umulig å gjennomføre dette arbeidet.

FORORD ..... **II**

1 INTRODUKSJON **2**

1.1 Avhandlingens struktur **4**

2 BAKGRUNN OG FORSKNINGSHISTORISK UTGANGSPUNKT **6**

2.1 Import: gaver, handel, krigsbytte eller immigrasjon **7**

2.2 Teknologi: bruksverdi og materielt uttrykk **8**

2.3 Beholderen i graven og karenes sosiale betydning **10**

2.3.1 Dagliglivets bruk 11

2.3.2 Karenes meningsbærende rolle 13

3 OVERORDNET RAMMEVERK **16**

3.1 Struktur og praksis **16**

3.2 Analogi og forståelseshorisont **17**

3.3 Forholdet mellom nordisk, germansk og indoeuropeisk kultur og bruken av kildene **19**

3.4 Symboler som materialisert makt eller ideologi **22**

3.5 Det materielle uttrykk og eksklusivitet **26**

3.6 Festmåltid og gjestebud: en forklaringsmodell for keramikkens rolle i samfunnet **29**

4 METODE OG MATERIALANALYSE **32**

4.1 Datering og representativitet **33**

4.2 Kommentarer til datainnsamling og database **35**

4.3 Introduksjon og oversikt over materialet **37**

Keramikk 39

Glass 40
Sil og øser 41
Drikkehorn 41
Bronsekjeler 43
4.3.1 Den geografiske fordelingen 44

4.4 Keramikktypene 46
4.4.1 De store forråds- og kokekar 47
4.4.2 De mindre karseriene 48
4.4.3 Oppsummering 56

4.5 Kronologisk oversikt 57
4.5.1 Førromersk jernalder (jfr. appendiks 2-1) 58
4.5.2 Eldre romertid (jfr. appendiks 2-2) 60
4.5.3 Yngre romertid (jfr. appendiks 2-3) 63
4.5.4 Yngre romertid/folkevandringstid (jfr. appendiks 2-4) 66
4.5.5 Folkevandringstid (jfr. appendiks 2-4) 69
4.5.6 Eldre jernalder – ubestemt (jfr. appendiks 2-6) 72

4.6 Oppsummering 74

5 OVERGANGEN FRA URNER TIL SETT 78

5.1 Forråds-/kokekar vs. bordkar 78

5.2 Organiske rester i kokekar og bordkar 84
5.2.1 Analyser av innholdet i 13 kar fra Oslofjordområdet 85
5.2.2 Andre arkeologiske funn med spor etter drikkevarer 90

5.3 En teknologisk endring av keramikkproduksjonen 93

5.4 Produksjon og materielt uttrykk 95

5.5 Regionale forskjeller? 99

5.6 Oppsummering 105

6 KARETS SYMBOLVERDI 110

6.1 Myter, riter og samfunn 110

6.2 Bruken av beholdere i graver og ritualer 111

6.3 Beholdere i mytologien – symboler i gravritualene 114

6.3.1 Urnen og livets vann 114

6.3.2 Overflødighetskaret 116

6.3.3 Karet brukt som urne 117

6.4 Oppsummering 121

7 ENDRING I NEDLEGGELSESMØNSTER – ENDRING I RITUALER OG SYMBOLBRUK 124

7.1 Bakgrunnen for rituelle endringer 125

7.2 Endring i materiell kultur – endring av ritualer 127

7.3 Drikke i myter og riter 131

7.3.1 Drikkekaret og maktperspektivet 134

7.4 Kjønnsperspektivet 137

7.5 Karmaterialet og sosial identitet 142

7.6 Oppsummering 147

8 KOMBINASJONSANALYSER 150

8.1 De første settene i eldre romertid (jfr. appendiks 3-1) 151

8.2 Sett av to kar (jfr. appendiks 3-2) 153

8.3 Sett av tre kar (jfr. appendiks 3-3) 157

8.4 Sett av fire kar (jfr. appendiks 3-4) 159

8.5 Sett av fem kar (jfr. appendiks 3-5) 162

8.6 Sett av seks eller flere kar (jfr. appendiks 3-6) 164

8.7 Settenes kobling til status (jfr. appendiks 3-7) 166

8.8 Oppsummering 169

9 SAMFUNN OG INDIVID I FORANDRING 174

9.1 Lederen og hærfølget 177

9.2 Gjestebudet som strukturerende middel 179

9.3 Gjestebudets fasetterte rolle 182

9.4 Skikken med bruk av kar i graver opphører 187

9.5 Oppsummering 191

10 AVSLUTNING 194

APPENDIKS 202

APPENDIKS 1 - KARFORMER 204

APPENDIKS 2 - KRONOLOGISK OVERSIKT 238

2-1 Førromersk jernalder 238

2-2 Eldre romertid 244

2-3 Yngre romertid 257

2-4 Yngre romertid/folkevandringstid 266

2-5 Folkevandringstid 273

2-6 Eldre jernalder - ubestemt 281

APPENDIKS 3 – KOMBINASJONSANALYSER 284

3-1 De første settene i eldre romertid 284

3-2 Sett av to kar 287

3-3 Sett av tre kar 294

3-4 Sett av fire kar 300

3-5 Sett av fem kar 305

3-6 Sett av seks eller flere kar 309

3-7 Sett vs. høy status 314

APPENDIKS 4 TEKNISKE EGENSKAPER 316

APPENDIKS 5 ORGANISKE RESTER I KERAMIKK 332

5.1 Analyser og analyseteknikk 332

5.2 Bakgrunnen for tolkningene 334

5.3 Resultater 335

APPENDIKS 6 – KRONOLOGISK RAMMEVERK 340

APPENDIKS 7 - GRAVER MED SIKRE SETT FRA ELDRE ROMERTID 342

APPENDIKS 8 - GRAVER MED FIRE ELLER FLERE KAR FRA YNGRE ROMERTID 344

APPENDIKS 9 - GRAVER MED FIRE ELLER FLERE KAR FRA YNGRE ROMERTID/FOLKEVANDRINGSTID 346

APPENDIKS 10 - GRAVER MED FIRE ELLER FLERE KAR FRA FOLKEVANDRINGSTID 348

APPENDIKS 11 - URNER 350

LITTERATUR 352

”*In most cultures, there exists a set of close and extensive relations between food on the one hand and the cosmological and ideological beliefs on the other hand”* (se også Goody 1982:120).

1 Introduksjon

I løpet av eldre jernalder (500 f.Kr. – 575 e.Kr.) utspilles en rekke samfunnsendringer, så vel økonomiske som ideologiske og politiske. En faktor som gjennom hele tidsrommet er til stede, er bruken av kar av leire og andre materialer i graver. Karenes tilknytning til mat og drikke er åpenbar, og et fokus på konsumpsjonsprosesser kan gi innsikt i politiske og sosiale forhold i samfunnet. Utgangspunktet for dette prosjektet har derfor vært å forstå bruken av keramikk i graver fra eldre jernalder. Med et perspektiv på 1000 år blir det også mulig å studere endringer i gravskikken, og minst ett viktig aspekt blir synliggjort. I førromersk jernalder benyttes karene hovedsakelig som urner, men i løpet av jernalderen legges også sett av kar til mat og drikke ned med avdøde i graven. Det dekkes opp for den døde, nærmest som i et gjestebud. Karenes multivokale funksjon (Turner 1967:28-29, 50-55) blir viktig for å forstå hvordan de opptrer i ulike kontekster, og ikke minst hvordan de kan brukes til å omforme kontekster gjennom den reforhandling av meningsinnholdet som oppstår på bakgrunn av ideologiske og politiske endringsprosesser. Dette innebærer at også gravritualene, der karenes symbolikk ble mobilisert og uttrykt, må fortolkes.

Analysen tar sikte på å avdekke en kronologisk utvikling for bruken av kar i gravkontekst i et langtidsperspektiv. Studiet avdekker dermed et forløp eller en ”sosial kronologi” for hvordan jernaldermenneskene oppfattet og brukte karene, og denne utviklingen vil settes i sammenheng med samfunnsutviklingen generelt. En utvikling fra uanselige urner til sett kan peke mot en høyere grad av individualitet mot overgangen til yngre jernalder. Graver med importerte prestisjevarer som glass og bronsekar var de første til å bli tolket i sammenheng med germansk gjestebudspraksis, men skikken har en langt videre utberedelse; det viser tallrike keramikkfunn. Det arkeologiske potensialet ligger i at gilderitualet har en nedarvet symbolverdi som kan gjenfinnes i form av rituelle gjenstander lagt ned i gravene som materielle representasjoner av en idealisert situasjon. Assosiasjonen til gjestebud vil kontrasteres mot bruken av urner, som er tilknyttet en metaforikk der ”konsumpsjonen” av den døde gjennom kremasjon og overføringen til en ny rolle er det vesentlige. Gjestebudsassosiasjonen er tatt opp tidligere gjennom de spannformede kar på Vestlandet

(Fredriksen 2005), mens urnemetaforen er diskutert med utgangspunkt i bronsekjeler (Hjørungdal 1999, 2009; Oestigaard 1999, 2000). De nye aspektene jeg vil tilføre diskusjonen er en gjennomgang av det østnorske materialet og et langtidsperspektiv (1000 år) som inkluderer alle kartyper.

Avhandlingen har som formål å diskutere følgende problemstillinger:

- Undersøke keramikk og importvarers rolle i graver fra eldre jernalder, geografisk begrenset til Østlandet. Analysene vil danne utgangspunkt for studiet av et sosialt forløp (kronologi) for bruken av kar som også parallelliseres og kontrasteres med utviklingen i samfunnet i en 1000-års periode.
    - Hvordan kan gravkeramikken forstås i forbindelse med menneskenes syn på seg selv, både som levende og døde?
    - Hvordan kan bruken av leirkaret som urne forklares?
    - Hvorfor benyttes karene i løpet av romertid på en ny måte: som sett lagt ned ved siden av den døde, og hvor kommer disse ideene fra?
    - Er graver med keramikk jevnt fordelt geografisk gjennom hele perioden, eller kan det skilles ut innovasjonsområder der nye trender oppstår?
- Vise hvordan konsumpsjon og materielle levninger etter dette har vært brukt som strukturerende midler i etablering, opprettholdelse og endring av sosiale relasjoner i eldre jernalder. Dette vil belyses gjennom en flerleddet analyse på tre nivåer:
    - Teknologiske aspekter: karenes bruksverdi og estetiske verdi
    - Beholderens symbolske rolle i graven
    - Kombinasjonanalyse som bakgrunn for tolkning av karene som en symbolsk representasjon av gjestebudet

Ved å inkludere den romerske importen i analysen vil det være mulig å kaste lys over endringsaspektet disse varene bringer inn. Importen er et fremmed innslag, og bruken vitner om en forståelse av romersk skikk. Et nærliggende aspekt vil være å undersøke om kunnskap om og fra fremmede regioner kan ha blitt brukt som middel til å danne et maktgrunnlag og makere sosiale grenser. I forlengelsen av dette vil det også diskuteres hvordan materiell kultur anvendes i maktutøvelse og for å skape og opprettholde sosiale distinksjoner. Det vil også diskuteres hvorvidt importertgjenstandene bærer med seg og overfører den romerske kulturen

direkte, eller om de endres/hybridiseres som følge av kontakten med germanske områder (se også Ekengren 2009). Østlandet, som inkluderer fylkene Akershus, Buskerud, Hedmark, Oppland, Telemark, Vestfold og Østfold, er valgt som studieområde fordi materialet derfra tilhører Kulturhistorisk museums forvaltningsdistrikt, og majoriteten av materialet er tilgjengelig for studier i museets magasin. Materialet fra Agder-fylkene er valgt bort både for å begrense mengden funn og fordi dette materialet i noen grad skiller seg fra det østnorske, med særlig sterke bånd til Rogaland og Vestlandet generelt (se for eksempel Engevik 2008).

1.1 Avhandlingens struktur

Denne avhandlingen har to hoveddeler: en diskusjon om bruken av kar i gravkontekst sett i et langtidsperspektiv og en diskusjon av settene med keramikk og deres sosiale betydning i lys av den generelle utviklingen i samfunnet. Kapittel 2 er en gjennomgang av det forskningshistoriske utgangspunktet. Der skisseres ulike tolkningshorisonter og hvordan denne undersøkelsen plasseres i forhold til tidligere tolkninger. Kapittel 3 presenterer det overordnede rammeverket for avhandlingen og spenner fra teorier om struktur og praksis, via analogier til materialisering av symboler. Materialet i en grav kan for eksempel symbolisere ideer innenfor den sosiale strukturen ved å synliggjøre sosiale forskjeller (eksklusivitet) og vise til viktige sosiale institusjoner som gjestebudet. Kapittel 4 inneholder både det metodiske utgangspunktet for avhandlingen og en materialgjennomgang der jeg gjør rede for utviklingen i bruken av leirkar over tid. Dette utgangspunktet følges opp i kapittel 5 der jeg diskuterer overgangen fra urner til sett. Diskusjonen omhandler forskjellene mellom kokekar og drikkekar, analyser av innholdet i 13 kar fra Oslofjordområdet og andre kjente funn med organiske rester, det teknologiske utgangspunktet for endringen i materielt uttrykk og regionale forskjeller. I kapittel 6 og 7 følges tolkningene videre i en diskusjon om karenes symbolverdi. Det tas utgangspunkt i mytologi og ritualer for å tolke hvordan karene har blitt anvendt i gravritualene. I kapittel 6 undersøker jeg symbolbruken tilknyttet urner, før jeg i kapittel 7 diskuterer endringen i nedleggelsesmønster og symbolbruk i forbindelse med settene. Her behandles også aspekter som kjønn og sosial identitet.

Kapittel 8 innleder den andre hoveddelen av avhandlingen, der jeg diskuterer settene med keramikk og deres sosiale betydning i den generelle samfunnsutviklingen. Kapittel 9 tar utgangspunkt i resultatene fra kapittel 8 og brukes til å diskutere hvordan endringene i bruken

av kar kan settes i forbindelse med fremveksten av et sosialt lagdelt samfunn med etablert lederskap, et økt uttrykk for individualisering i gravene og hvordan gjestebudet som institusjon kan knyttes til gravkonteksten. I den siste delen av kapittelet diskuteres hvorfor skikken med bruk av kar i graver opphører. Avslutningsvis skisseres de viktigste trendene kort i kapittel 10.

2 Bakgrunn og forskningshistorisk utgangspunkt

Forskning på ulike karformer har en sterk tilknytning til typologi, kronologi, proveniens, handel og gavebyttemønstre i skandinavisk arkeologi. Dette gjelder så vel importfunnene som keramikken. Funnenes funksjon, bruk og kontekst har i langt mindre grad blitt diskutert, og forklaringen på bruken er gjerne så enkel som at gjenstandene kan tilknyttes status og at de ble brukt til matlaging og drikkeritualer. Disse tolkningene beskriver åpenbart viktige funksjoner ved karene, men de beskriver likevel ikke den bakenforliggende konteksten karene har fungert innenfor. De forklarer heller ikke hvilke investeringer som trolig lå bak bruken av gjenstandene, noe som er en av målsetningene å avdekke med denne avhandlingen.

Arbeidene om import er særlig tallrike. En rekke publikasjoner omhandler romersk import generelt (Bjørn 1929; Eggers 1951; Hansen 1987; Holand 2001; Kunow 1983), andre har omhandlet glassene alene (Ekholm 1937a, 1937b, 1965; Hunter 1975; Hunter 1977; Näsman 1984; Straume 1984, 1987, 1989) eller bronsene alene (Ekholm 1934a, 1934b, 1942; Hansen 2000; Hauken 2005; Slomann 1960; Straume & Bollingberg 1995). Andre igjen har diskutert drikkesettenes funksjoner (Ekholm 1934b:28-29; Gebühr 1974:120; Gerdin 1989; Klindt-Jensen 1950:27-29; Kunow 1983:69-80; Nierhaus 1954:253-255; Stjernquist 1977b:65-69; Werner 1950).

Det finnes få rene keramikkstudier. Keramikken inngår som en betydelig del av oversiktsverkene til Oluf Rygh (1885), Oscar Montelius (1872b, 1896) og Sophus Müller (1895, 1897), og omtales ofte som en viktig del av funninventaret i eldre jernalder ved siden av importen (Grieg 1926; Hougen 1924, 1929; Munch 1965; Petersen 1916; Shetelig 1912). Studier av spannformet og førromersk keramikk ble tidlig foretatt av Håkon Shetelig (1905, 1913), men den store oversikten gir først Johs. Bøe (1931) med *Jernalderens keramikk i Norge*. Særlig i Danmark finnes et langt større spekter av former, og selv om Bøe (1931:29-44) har påvist en inspirasjon fra danske former i de norske karene fra førromersk jernalder og eldre romertid, blir de norske formene etter hvert særegne. Dansk keramikkforskning, utover oversiktsverk som Erling Albrectsen (1954-1973) og Hans Norling-Christensen (1954), vil jeg dermed ikke gå nærmere inn på her.

Etter 1931 har keramikk og importgjenstander figurert i en rekke undersøkelser av sosiopolitisk karakter, med Bøe som primærkilde, uten at de har vært hovedfokuset (Herteig

1955a, 1955b; Marstrander 1955, 1956; Martens 1969; Munch 1965; Resi 1986; Slomann 1956, 1959; Solberg 2000). De spannformede leirkarene har imidlertid blitt gjenstand for fornyet interesse de siste årene, hvilket har ledet til nye studier av karene som gjenspeilinger av det sosiale uttrykket i samfunnet i en ramme for sosial endring i folkevandringstid (Fredriksen 2005), den regionale fordelingen på Østlandet (Rynning 2007) og ikke minst karenes kronologi (Engevik 2008; Kristoffersen & Magnus 2010). En rekke mindre artikler omhandler enkelttyper av keramikk. Disse finnes referert i appendiks 1, der de ulike typene av keramikk gjennomgås. I dette kapittelet vil jeg snarere legge vekt på de ulike tolkningene som er foretatt av materialet.

2.1 Import: gaver, handel, krigsbytte eller immigrasjon

Forskningen i tilknytning til importgjenstandene har fra begynnelsen vært preget av diskusjoner om mulige handelsveier og gavebytterelasjoner. Tilstedeværelsen av importgjenstander har blitt diskutert med henblikk på direkte langdistansehandel (Bjørn 1929:39-40; Grieg 1926:35; Hedeager 1978; Hougen 1929:125-126, 1932:85-86; Munch 1965:81, 85; Slomann 1959:70), transport via transittsentre (Hansen 1987:254; Straume 1984:94-95), politisk gavebytte (Hauken 1991; Hedeager 1992; Magnus & Myhre 1986; Näsman 1984, 1986), bytte fra plyndring og utpressing (Hougen 1929:81; Marstrander 1955) samt betaling for militære eller andre tjenester (Hedeager & Tvarnø 2001). En siste tolkningsmulighet er storskala immigrasjon av germanske folkeslag (Bjørn 1929:39-40; Rygge 1970:232; Shetelig 1912) som Anders Hagen (1997:117) så sent som i 1997 ikke turde pensjonere fullstendig.

I de aller fleste studier konstateres det at lokalprodusert keramikk og kar av organisk materiale inngår i de samme kontekstene som importen, men keramikken blir likevel nedprioritert i forhold til tolkninger av import. Jeg mener at utviklingen av keramikkhåndverket, der fremveksten av de finere bordkarserier er markant, må tyde på et lokalt alternativ til det importerte serviset i romertid og folkevandringstid. Jernaldersamfunnets organisasjon forklares gjerne innenfor høvdingdømmemodellen (Service 1971), med sosiopolitisk og sosial differensiering i regioner der de ledende gruppene organiserer handel, gavebytte og redistribusjon (Hansen 1987:257; Hedeager 1992; Myhre 1978, 1987, 1992; Slomann 1959; Straume 1984:76-77, 99, 1987:66-67). Ulf Näsman

(1986:102, 1990:112-113) mener sågar at tilgjengelig jordbruksoverskudd ble investert i et system som sikret sosial konsolidering i et høvdingdømmesystem der lederne kontrollerte redistribusjon og overskudd helt frem til slutten av vikingtiden. I sin tolkning legger han vekt på at deler av høvdingmakten var grunnlagt i en kontakt med andre ledende grupper der gavebytte ga tilgang på luksusvarer i bytte mot pels, huder, tekstiler, mat, rav, bivoks, honning, hvalrosstenner og slaver.

Importen kan ha vært viktig for opprettholdelsen av det øvre sosiale sjikt, men gjennom studier av importen alene evner ikke forskningen å se flere nivåer i samfunnet enn en elite som skiller seg fra resten av befolkningen. Riktignok er de rike gravene spesielt anvendbare i analyser fordi de viser trender og forandringer særlig godt, men ved å benytte en mer alminnelig funnkategori som keramikk i analysen mener jeg å kunne observere noen mellomnivåer som igjen muliggjør mer differensierte tolkninger. Tankene om importens ekskluderende verdi er sentral for forståelsen av endringsprosessen fra urne til beholder for mat og drikke fordi de nye gjenstandene synes å bringe med seg både eksklusivitet og et nytt nedleggelsesmønster (se kapittel 5). Særlig Pierre Bourdieus (1995) forskning på hvordan enkelte samfunnsgrupperinger søker å markere avstand gjennom spesielle og lite tilgjengelige gjenstander er forskjeller i stil og smak er viktig. Derfor vil også de teknologiske aspektene ved leirkarene som ligger til grunn for deres estetiske verdi, tas opp.

2.2 Teknologi: bruksverdi og materielt uttrykk

Johs. Bøe (1931) skiller mellom to typer kar med forskjellig bruksområde; kokekar/forrådskar og bordkar/drikkebegre. Forskjellen mellom kartyper kan knyttes til både bruksverdi og materielt uttrykk (eksklusivitet), men viktigst er likevel at de kan knyttes til endringen i bruken av keramikk i gravritualer, og at de dermed er relevante for forståelsen av hvordan den materielle kulturen er en integrert del av strukturelle endringer i samfunnet for øvrig.

Forutsatt at gjenstandsinventar kan anvendes til å forstå sosiale diskurser og at de tekniske prosessene fungerer homologt med produksjonen av sosiale relasjoner (Fredriksen 2005:211-217, 2006; Gell 1992:56-57; Olsen 1997:179-182, 186-188), vil endringer i produksjon og bruk være essensielle for å forstå samfunnsutviklingen. Hvert steg i produksjonsprosessen er relatert til kulturelt påtrykk (Conkey 2006; Dobres 2000:93-98; Gosselain 1999:221; Ingold

2000), og endringer må derfor ses i sammenheng med sosial adferd. Alle de samme materialelementene inngår i bordkar som i kokekar, men de må likevel produseres på forskjellige måter. I norsk sammenheng er de to typene kar hovedsakelig diskutert hver for seg. Bøe (1931) innleder med de store forråds- og kokekar før han diskuterer bordkarene. Han beskriver dermed en tidsmessig utvikling uten at det gjøres noen videre analyse av selve endringen. Den samme utviklingen benyttes fremdeles i nyere oversiktsverker, der karutformingen nærmest fremstår som et resultat av naturlig utvikling og påvirkning fra danske områder (Solberg 2000:85-86, 2007:206-207).

Lokalprodusert keramikk regnes som et tradisjonsbundet håndverk der håndverkerne er konservative i forhold til nye impulser (Jenkins 2004; Stark et al. 1995:19). Med den bakgrunn ble det tidligere antatt at de fine bordkarene i begynnelsen var importerte (Lysdahl 1970), men konklusjonen på undersøkelser av godset ble at karene var lokalproduserte (Resi 1986:51). De nye formene finnes både i rike graver med import i Østfold og skjelettgraver i Vestfold, og representerer spiren til en endring. Også de svartpolerte karene fra yngre romertid synes å være produsert lokalt til tross for at det ikke var noen tradisjon for dette i Norge (Stout 1986).

Den stilmessige forskjellen som også speiler en forskjell i bruksområde er godt kjent i leirkarforskningen, men har potensial for ny viten dersom den utforskes på en ny måte. Argumentet om inspirasjon fra Danmark er troverdig nok (Solberg 2000:86, 2007:207), men å undersøke hvorfor det skjer vil på en ny måte utvide forståelsen for bruken av keramikk i gravkontekst. Det nye elementet jeg ønsker å bringe inn, er å tidfeste endringen og sette den inn i en sosial kontekst, sidestilt med andre samfunnsmessige endringer. På den måten vil det være mulig å knytte teknologiske endringer til (re)produksjonen av sosiale relasjoner. Det forutsettes en klar sammenheng mellom tekniske verdier og sosiale funksjoner fordi håndverket er koblet til det kollektive, mentale kartet alle individer bruker til å forstå samfunnet (Apel 2006; Dobres 2000:110-111). Stilistisk utforming kan benyttes som en effektiv sosial strategi for å opponere mot eksisterende maktforhold (Olsen 1997:185). Teknologien blir også en integrert del av kulturen, basert på taus kunnskap, et felles skjema for persepsjon og tidligere erfaringer (habitus) (Bourdieu 1990:113, 1995:220; Bourdieu & Wacquant 1995 [1993]:37).

2.3 Beholderen i graven og karenes sosiale betydning

Et sentralt aspekt ved denne avhandlingen er karenes multivokale funksjon, som ble gitt liv gjennom Terje Østigårds (Oestigaard 2000) undersøkelser av kremasjonsgraver med bronsekjeler. En gjenstands multivokale funksjon åpner for at den kan romme flere meningsinnhold i ulike sammenhenger. En hverdagslig gjenstand gis ny mening gjennom ritualet. Karene kan for eksempel fungere som en metafor på konsumpsjon, og beina i urnen kan på samme måte representere en konsumpsjon av den døde kroppen. Victor Turner (1967:28-29, 50-55) så den multivokale funksjonen hos et symbol som essensiell for å forstå hvordan gjenstander kan opptre og omforme ulike kontekster på bakgrunn av ideologiske og politiske endringsprosesser. Jeg vil tilnærme meg det multivokale aspektet ved å studere gjenstandene i et langtidsperspektiv for dermed å kunne observere eventuelle endringer over tid. Jeg vil ikke skille ut en bestemt gruppe av kar, men se karsymbolikken generelt som et nøkkelsymbol (Tilley 1999) der meningsinnholdet gjennomgår viktige reforhandlinger i løpet av en periode på tusen år. Symboler og metaforer skaper forbindelser mellom gitte objekters form og mening (ofte med referanse til myter), og metaforbruken i gravene vil stå sentralt for tolkningene (Tilley 1999:11, 28). Med den daglige bruken som bakgrunn kan kar forstås som materielle manifestasjoner av en symbolikk tilknyttet konsumpsjon, som også kan gjenfinnes i gravene. Dette vil jeg komme tilbake til.

I eldre arkeologiske arbeider ble særlig importvarer sammen med edelmetall brukt som tegn på høvdingegraver (Hougen 1924:31, 1929; Munch 1965:79). De fleste høystatusgraver inneholder keramikk i kombinasjon med importvarene, hvilket indikerer at keramikken har hatt en likeverdig rolle i ritualene. Etter hvert ble slike tolkninger raffinert med sosialantropologisk teori, der gravene ble plassert i en høvdingdømmemodell der samfunnet fremtrer lagdelt (Sahlins 1969, 1972; Service 1971). I neste nivå kommer gravene med rikholdig materiale, og spesielt vakre, velformede gjenstander (for eksempel fin bordkeramikk), men uten de spesielle statusmarkørene. Underordnet dette kommer enklere utstyrte graver. Høvdingdømmemodellen vokste frem i den prosessuelle æra, men benyttes fremdeles hyppig i forskningen (Børsheim 1995; Hansen 1987; Hauken 1991, 2005; Hedeager 1978, 1992; Kristoffersen 2000b; Magnus & Myhre 1986; Myhre 1987; Näsman 1984; Solberg 2000; Straume 1987, 1988). Konsentrasjoner av høystatusvarer indikerer dermed at

området fyller en sentralfunksjon og kan betegnes som fremtredende (Ekholm 1937b:81; Hansen 1987:262; Hauken 1991:164-165, 2005:61-63; Myhre 1987, 1992; Näsman 1984:23; Straume 1984:20).

Alternativt kan statusmaterialet avspeile et ønske om status og posisjon som enda ikke er oppnådd. Fravær av statussymboler i gravene vil ikke kunne avkrefte bruken av statussymboler i det gjeldende lokalsamfunnet. Dersom maktstrukturene i samfunnet er stabile og konsoliderte vil det ikke være nødvendig å markere makt i gravene (Hedeager 1992:205). Bosetningsutgravninger som på Eketorp-II på Öland har vist at større mengder glasskår har vært i bruk på boplasser uten at tilsvarende materiale finnes i graver fra området (Näsman 1984, 1986:104). Eksklusivitet er også en avgjørende faktor i teorien om distinksjoner (Bourdieu 2002 [1979]), men dette vil jeg komme tilbake til i kapittel 5.4 og 7.5. Et viktig aspekt ved analysene er å følge den generelle spenningen og utviklingen av samfunnet, for det er gjerne i perioder med sosial konflikt at status i særdeleshet markeres som et ledd i den symbolske maktkampen mellom motstridende grupper (Hauken 1991:120-121; Hedeager 1992:182-206; Hodder 1979).

2.3.1 Dagliglivets bruk

Mange av importgjenstandene har åpenbart vært i bruk før de ble lagt i jorden. 63 importkar fra norske graver er reparert. Reparasjoner utgjør 44 % av østlandskjelene og 20 % av vestlandskjelene (Holand 2001:77). Det er åpenbart at mye av keramikken også er brukt enten før eller under gravseremonien. Min egen materialgjennomgang viser at mange skår har synlige matskorper, og kjemiske analyser har avdekket at 13 undersøkte kar inneholdt sporstoffer etter mat og drikke (Isaksson 2008a). Det er særlig funksjonelle kriterier som drikking og koking som har blitt diskutert i forbindelse med bruken av karene.

Koke-/forrådsfunksjonen for karene er åpenbar. Vestlandskjelene og til dels østlandskjelene er vurdert som kokekar på grunn av form, reparasjoner, italiske forbilder og funn av sot på enkelte kar (Grieg 1926; Hauken 1991:104-106; Holand 2001:77; Näsman 1990:102; Shetelig 1912). Bronsene er som regel kun et supplement til kokekar av keramikk, noe som også er tilfelle i kontinentale graver med et større utvalg av kjøkkenutstyr (Holand 2001:22). At flere kar er reparert har jeg nevnt tidligere, men flere oppviser i tillegg spor av sot som tyder på tidligere bruk som kokekar**.** En annen mulighet er at soten kan stamme fra et kremasjonsbål.

Johs Bøe (1931:11-13 og 156-164) har skilt ut to typer kokekar blant de norske keramikkformene. Dette er henholdsvis de store med situlaform som R.354 og "det lille kokekar" (R.364). Som en del av dette arbeidet ble det foretatt sporstoffanalyser av rester av mat fra fire "kokekar" fra Oslofjordområdet (se kapittel 5.2.1).

En åpenbar sekundær bruk av kar i eldre jernalder er som kremasjonsurner i brannbegravelser (se Holand 2001:77 og kapittel 5.1 i dette arbeid). Kar av bronse har blitt regnet som alternativer for kar av leire og organisk materiale (Hauken 1991:104, 106; Herteig 1955b; Slomann 1960:30-32), og brukt som urner siden førromersk jernalder. På bakgrunn av urnens verdier i det daglige hushold, skal den forstås som et symbol på konsumpsjonen av den døde og en overføring til en ny status (Oestigaard 2000; Williams 2004). Samtidig er den et symbol på dekonstruksjon gjennom kremasjon og rekonstruksjon/regenerasjon til en ny identitet/rolle i samfunnet (Hjørungdal 1999).

Drikking synes å ha vært den viktigste og kanskje helligste delen av seremonier og ritualer hos germanske folkegrupper i jernalderen. Dette er trolig grunnen til at det ble investert så mye i disse prestisjefylte gjenstandene som også ble lagt ned i gravene (Arnold 1999; Bauschatz 1978; Dietler 1990; men se også Gjerpe 2001 for en diskusjon av drikkeritualer knyttet til bruken av kokegroper). De aller fleste forskere er enige om at de importerte karene er knyttet til drikkeritualer (se for eksempel Eggers 1951; Gerdin 1989:40; Hansen 1987; Hedeager 1992; Hjørungdal 2009:83-87 og table 22; Solberg 2004). Keramikken er tidligere ikke like eksplisitt knyttet til drikkeskikk. Bøe (1931) skriver at den finmagrede, polerte keramikken fra romertid har gode evner til å holde på væske og hører hjemme på bordet, uten å spesifisere nærmere. Mens glass, drikkehorn, øser og siler tilhører jernalderens drikkeutstyr, har det vært mer skepsis til å inkludere trekar og ikke minst keramikk (Børsheim 1995; Holand 2001). Både hankekarene av typen R.361 (Arbman 1945; Børsheim 1995:15, 17, 37-39, 64, 87) og de spannformede karene (Engevik 2002) ble forsiktig forsøkt knyttet til drikkeseremonier og brygging, før Per Ditlef Fredriksen (2005) satte de spannformede karene direkte i forbindelse med gjestebudsseremonier på samme måte som rike graver på kontinentet.

Det varierer hvorvidt drikkeskikkene oppfattes som germanske eller som kopier av romerske/kontinentale skikker. Det er to forklaringsmodeller som er benyttet. Den ene er at germanske stammer tar opp bruken av vin og den romerske måten å drikke den på, mens den

andre snarere understøtter en fortsettelse av gamle skikker supplert med tilgjengeligheten av nytt drikkeservise. Historikken er kort skissert i kapittel 5.2.2 og mer utførlig diskutert hos Dominic Ingemark (2003:223-247) og Fredrik Ekengren (2009:86-113). Den kontinentale versjonen av skikken er diskutert av flere (se for eksempel Craven 2007:7-70; Dunbabin 1993; Hilgers 1969:52-53, 69-80, 156-159; Ralph 2007:3-15; Weeber 1993). De fleste forskere anser det som sannsynlig at romerske varer er tilpasset en germansk drikkeskikk (Børsheim 1995; Ekengren 2009; Holand 2001:85-91; Ingemark 2003:248; Magnus & Myhre 1986:337; Resi 1986:46-47; Rødsrud 2010; Slomann 1970:28).

2.3.2 Karenes meningsbærende rolle

Med den postprosessuelle arkeologien kom et sterkere fokus på gjenstandenes betydning i sin gitte kontekst. I denne sammenheng er karenes rolle i ritualer forbundet med død og begravelse og derigjennom deres betydning for sosial praksis (se for eksempel Blinkhorn 1997:115; Cumberpatch 1997:125; Dietler 1990, 2001; Holand 2001:24; Oestigaard 2000; Richards 1992; Williams 2004) av betydning. Karene kan forstås som materielle levninger fra ritualer som omhandler liv og død og dermed mytiske uttrykk satt til hellige steder der gjenstandene var i bruk som offer eller annet (Holand 2001:24). Slik blir karene hierofanier (se Eliade 2002 [1957]), det vil si manifestasjoner av det hellige som tar form av objekter eller symboler som har gitt mening til tilværelsen. Gjenstandene kan fungere, bevisst eller ubevisst, som forbindelse mellom ulike kulturer eller grupper.

Forskjellige gjenstander kan knyttes til forskjellige typer interaksjon. Drakt og smykker uttrykker personlig status, våpen uttrykker makt, mens kokekar og drikkeservise viser til en seremoniell bruk som representerer ritualer og sosial interaksjon. Et fokus på seremonielle objekter kan derfor ses som indikator på sosiopolitisk endring via manipulasjon gjennom ritualer (Holand 2001:25). Dette er et interessant skille, men jeg tror likevel faktorene går i hverandre ettersom slike gjenstander opptrer samtidig i de rikest utsmykkede gravene. Min målsetning er å bygge videre på slike tanker og prøve å forstå bakgrunnen for bruken av kar i Østlandsområdet i et langtidsperspektiv. De to typene bruk (kokekar vs. drikkekar) er som regel diskutert hver for seg, mens jeg her vil sette bruken av kar inn i en sosial kronologi for å kontrastere og sammenlikne endringer og overganger i den materielle kulturen med overordnede endringer i det forhistoriske samfunnet. Karet vil være fellesnevneren, og jeg vil

særlig benytte karets symbolske betydning i analysene for å avdekke hvordan bruken av kar endrer seg i takt med andre samfunnsmessige svingninger.

3 Overordnet rammeverk

I dette kapittelet vil jeg skissere mitt teoretiske utgangspunkt, fra praksisteori, via analogislutninger og skriftlige kilder til det materielle symboluttrykk. Disse faktorene danner det overordnede rammeverket for mine tolkninger og forståelse av keramikk og andre kar i gravkontekst.

3.1 Struktur og praksis

Virkingen av både individuelle og overordnede handlinger (strukturer) er viktig for en studie av samfunn og sosiale endringsprosesser. Rutinemessige handlinger er vesentlige for opprettholdelsen av tradisjoner, og gravritualer som markerer viktige overganger i samfunnets livssyklus kan ha en slik funksjon. Ritualene skaper en dynamikk mellom mennesker og materiell kultur gjennom den sterke symbolbruken som kjennetegner rituell praksis. Et viktig aspekt ved ritualet er å instituere den sosiale ordningen (Bourdieu 1996:27-28), slik at den fremstår som underforstått, naturlig og inntar faste former. Bruken av keramikk og importvarer i gravene er et fast trekk, som gjør det mulig å forstå hvordan den materielle kulturen kan brukes til å underbygge samfunnsstrukturer. Foretrukne handlingsmønstre genererer homologe effekter (Broady 1990:235), og bruken av keramikk i gravene skaper blant annet en slik effekt. Når konsumpsjonsvarer forstås som del av et symbolsystem, åpner dette igjen for å lese samfunnet gjennom mønstrene funnet i den materielle kulturen (Bourdieu 2002 [1979]; Douglas & Isherwood 1996 [1979]). Jeg har valgt å benytte Bourdieus teori om praksis som en overliggende teori siden den anerkjenner de handlinger som foregår og samtidig gir en forståelse av de strukturer som genererer denne praksisen.

Med inspirasjon fra blant annet fenomenologi har Bourdieu skapt et teoretisk rammeverk hvor han prøver å unngå et ensidig fokus på enten subjektivitet og individuell kreativitet, eller på objektive sosiale strukturer som mekanisk genererer individuelle handlinger (Bourdieu & Wacquant 1995 [1993]:37, 108; Gosden 1994:115). I praksisteorien vektlegges kroppen som senter for den praktiske erfaringen med sitt grunnlag i det intersubjektive.

Mange av handlingene som utføres er rutiniserte og dermed ubevisste. Dette gjelder også gravritualer som utføres etter et bestemt mønster og inngår i en kjent praksis. Følgelig opprettholdes betydningsinnholdet i ritualene, og forståelsen av keramikken og importen i gravene følger dermed et fast mønster som må manipuleres over tid for å kunne endres. Naturligvis har slike gjenstander også nedarvet verdier fra sin daglige bruk, noe jeg vil komme tilbake til. Gjenstandenes symbolspråk har form av rutinisert handling som det ikke reflekteres over, men er å betrakte som daglig atferd, en kroppsliggjort kunnskap. For eksempel tenkte neppe menneskene i jernalderen over en gravs meningsinnhold hver gang de passerte den (Bukkemoen 2007). Bourdieu (2000 [1977], 2002 [1979]; Bourdieu & Wacquant 1995 [1993]) viser hvordan agentenes praksis produserer de sosiale strukturene, samtidig som de samme strukturene virker tilbake på agentenes handlemåte. Trolig har den norrøne sed og skikk vært integrert i de fleste handlings- og forståelsesfelt i jernalder (Hanisch 2001, 2002; Meulengracht Sørensen 1995; Solli 2002:20). De sosiale strukturene er derfor både strukturerende for, og strukturert av den menneskelige praksis. *Habitus* dekker den kunnskapen, den kroppsliggjorte erfaringen, som preger menneskets forståelse og bruk av materiell kultur i graver og ritualer. *Habitus* er måten kroppen tilpasser seg sitt miljø gjennom prøving og feiling, og finner sin plass i det sosiale systemet. Relasjonelle kjennetegn ved en posisjon kommer dermed til uttrykk i en livsstil, via ulike prinsipper for differensiering (Bourdieu 2002 [1979]:10). *Habitus* produserer praksis som i sin tur produserer og reproduserer objektiv mening (Bourdieu 2000 [1977]:73, 76, 81-82, 85). Medlemmer av samme gruppe innehar dermed en objektiv mening som er både enhetlig og systematisk, og denne overgår subjektive intensjoner og bevisste prosjekter. Praksisteorien vil lette forståelsen av kunnskapen om den sosiale verden som mennesker bærer i seg uten å være seg det konstant bevisst. Denne kunnskapen definerer den egentlige menneskelige sosiale praksis (Bourdieu & Wacquant 1995 [1993]:37).

3.2 Analogi og forståelseshorisont

Bestemte institusjoner eller mentaliteter i et samfunn fremstår godt forankret i tid og rom, og representerer dypereliggende, seige strukturer (Braudel 1972 [1949] i Bintliff 1991:6; Giddens 1979:2-6 , 69-73, se også Fredriksen 2005:193-194 med videre referanser). Jeg vil legge særlig vekt på gjestebudet, som antakelig spilte en viktig rolle for både rituelt og

sosiopolitisk liv i førindustrielle samfunn over hele Europa (Arnold 1999, 2001; Dietler 1989, 1990; Enright 1996; Murray 1996; Qviller 2004). Både bruken av kar i gravene, og gjestebudet som de kan tolkes som en del av, er strukturer med dypereliggende forankring i nordiske jernaldersamfunn. Materiell kultur som gjenfinnes i graver fra eldre jernalder er uttrykk for et symbolsk meningsinnhold som er bygd opp over lang tid. I et langtidsperspektiv kan det gjøres bruk av historiske analogier fra senere tidsrom. Kjernepunktet er hvorvidt det kan gjenfinnes overensstemmende bilder fra begge kildekategoriene (Norr 1998:29). Analogier er tankeredskaper i hermeneutiske prosesser og må vurderes i forhold til tilførsel av ny kunnskap eller et mer interessant perspektiv for tolkningene (Østigård 2007:45). Gjennom analogier til samfunn der kontekstene står i forhold til hverandre (Hodder 1982a:16-21), vil det være mulig å forstå den gjensidige virkningen mellom det materielle og samfunnsaktørene bedre, og derigjennom kunne utføre en mer dyptgående analyse av det forhistoriske samfunnet. Analogiene vil benyttes underveis i teksten der de forstås som relevante, og jeg vil her gjøre kort rede for bruken av dem.

Analogislutninger baserer seg på nærhet mellom visse objekter fra fortiden og visse representasjoner, forhold eller situasjoner fra andre samfunn i for- eller nåtid. Slutningene kan gi innsyn i ellers ukjent kunnskap. Analogier brukes til å utdype, illustrere og eksemplifisere tolkningsforslagene av sosiale og ideologiske forhold (Hodder 1982b; Orme 1981). Begrepet relasjonell analogi uttrykker den optimale kontekstuelle sammenheng der likhetstrekkene står i et nødvendig kulturelt forhold til hverandre (Hodder 1982a:21-27, 158; Wylie 1985:93, 1988:135), men det har vist seg vanskelig å leve opp til standarden (Grønnow 1993). Frederik Fahlander (2004) poengterer at etnografiske beretninger er påvirket av det moderne når han kritiserer etnografiske eksempler, men arkeologien kan ikke være tjent med å ekskludere kildene (Fuglestvedt 2008:117-118). Sammenliknende antropologiske studier fra hele verden viser at de fleste myter bygger på reelle hendelser og observasjoner (Barber & Barber 2004), og bør dermed fungere utmerket som analogier. Gjennom analogiene er det mulig å utvide forståelseshorisonten og få ideer til å tolke forhistoriske samfunn. Analogier vil også forbedre utgangspunktet for den overordnede praksisteorien til Bourdieu, ettersom de gir mer informasjon om aktørene og hvordan de har forholdt seg til den materielle kulturen.

I denne teksten benyttes særlig skriftlige kilder som et hjelpemiddel til å gi innsyn i strukturelle trekk, mentalitetshistoriske opplysninger og kosmologiske elementer som gjentas

i sagaer og kvad eller i tradisjonelle samfunn. Skriftlige kilder har langt på vei blitt avskrevet som grunntekster for forståelsen av studier av en hedensk fortid (Champion 1985; Helle 2001; Lund 1993; Näsman 1988), selv om dette i løpet av det siste tiåret har endret seg som følge av postprosessuelle og kontekstuelle tilnærminger (Andrén et al. 2006; Arnold 1999; Bagge 2002; Hedeager 2001, 2004; Herschend 2001). Jeg ser kildene som verdifulle i et langtidsperspektiv og for en teoretisk forståelse av kulturelle aspekter. Jernalderen i Norge preges av seige strukturer og en verdensforståelse og ideologi som endrer seg svært sakte over et millennium (Hedeager 1999, 2011). Gjennom en studie av skriftlige nedtegnelser sammenliknet med muntlige overleveringer har også Bjarne Hodne (1973) vist at kulturell nærhet, og ikke tid, er det essensielle for en kildes pålitelighet.

Bourdieus praksisteori tar hensyn til den komplekse dynamikken mellom handling og struktur (subjekt og objekt) i det sosiale liv, og er i stor grad bygget på analogier. Bourdieu (Bourdieu 2000 [1977]:90-92) bruker eksempler fra sine studier av inndeling og bruk av husene i Kabylia for å vise rommet som en innlæringsplass for de fundamentale skjemaer. Når Bourdieu senere snakker om fornemmelsen av grenser som basis for å ordne verden, refererer han til Aristoteles setning: ”To bring order is to bring distinction, to divide the universe into opposing entities, which the primitive speculation of the Pythagoreans set out as two columns of contraries” (Bourdieu 2000 [1977]:124). Strukturene i Kabylia skal være til hjelp for å bryte ned en moderne vestlig forståelseshorisont og tradisjon, men både tolkningsmetoden og Aristoteles lære hører til den vestlige kultur. Dermed er også Bourdieus teorier og analogier, slik jeg ser det, preget av det moderne vestlige samfunn. Dette bringer teoriene et stykke unna den objektive virkeligheten i jernaldersamfunnet i tid og rom, men det vil likevel være galt å hevde at de ikke har relevans eller kan brukes til å analysere et forhistorisk samfunn. Tankene kan gi strukturelle ideer som sørger for gjenkjennelse i allmenne situasjoner (Fuglestvedt 2008:118).

3.3 Forholdet mellom nordisk, germansk og indoeuropeisk kultur og bruken av kildene

Gjestebud samler mennesker over hele verden i både arbeidslag og i andre sammenhenger der sosiale relasjoner bygges. Michael Dietler (1996, 2001) har vist at paralleller vil kunne finnes

over hele verden, og at gjestebudet danner grunnlag for en institusjonalisering av politisk makt og lederskap. Universelle analogier skaper særlig store problemer når det gjelder sjansen for å gjenkjenne en fortid som skiller seg ut fra noe vi kjenner i dag (Wylie 1993:85). Dagens såkalt tradisjonelle samfunn er ikke levninger fra fortiden, men kulturer som fungerer innenfor en moderne kontekst, så det kan være grunn til å stille spørsmålstegn ved representativiteten. Jeg mener likevel det finnes aspekter i nålevende og historisk kjente samfunn som kan inneha likeartete samfunsstrukturer som de forhistoriske samfunnene i Europa. Flere trekk som beskrives i antikke og norrøne kilder samsvarer med arkeologisk materiale og har samtidig paralleller til antropologiske teorier og undersøkelser. Det er langt vanskeligere å finne likheter enn forskjeller (Eriksen 2003:44, 130), og på den måten kan analogiene være gode å tenke med. Dersom likheter er påviselige, ville det være dristig å påstå at de ikke har med beslektede/sammenliknbare fenomener å gjøre.

Til tross for fordommer og stereotype oppfatninger av fremmede folk (Lund 1993) er de antikke kildene som omtaler germanske og keltiske skikker de beste analogiene i Hodders (1982a) forstand, ettersom de oppviser både nærhet i tid og sted (i noe mindre grad) til østnorske forhold. Svakheten ved de nordiske mytene er det lange tidsrommet mellom eldre jernalder og nedtegnelsestidspunktet i tidlig middelalder. Selv om kildene ikke kan brukes til å beskrive samtidige strukturer (korttidshistorie) har de et stort potensial for en teoretisk forståelse av kulturell endring og transformasjon over tid/*longue durée* (Hedeager 2011:2-3). Ian Morris (2000:27) formidler sammenhengen mellom ”pots and poetry”. Han viser til at samme brukergruppe benyttet begge kildekategorier, og at de må analyseres innenfor samme rammeverk (med ulike analyseverktøy) til tross for at de er fra forskjellige tider. Tidsgapet gjør det vanskelig å avlede noe med sikkerhet, men ikonografi og symbolbruk kan indikere eksistensen av mytiske temaer felles for hele Skandinavia og forankre skriftlige kilder i en mye eldre arkeologisk kontekst (Andrén 1993; Axboe 1991, 2007; Gansum 1999; Hedeager 1999, 2011; Kristoffersen 2009; Steinsland 1997:119; Wiker 2008 med videre referanser). Til tross for tidsgap og opprinnelsesproblematikk regnes faktisk kildene for å gi et ganske riktig bilde av norrøn gudetro (Andrén et al. 2006:13-14; Lindow 2002:14). Både *Skáldskaparmál* og *Den eldre Edda* forteller historier som kan dateres tilbake til fjerde og femte århundre, for eksempel om Goterkongen Ermaneric som i 376 mistet sitt kongedømme nord for Svartehavet til hunerne. Slike begivenheter i Europa har vært med på å danne grunnlaget for mytologi og sagnkretser i nordisk jernalder og må fremdeles ha levd i muntlig tradisjon til nedtegnelsen på

1200-tallet (Hedeager 2011:24). Med den bakgrunn bør det ikke være urimelig å bruke elementer fra kildene som analogier til samfunnet i eldre jernalder. Prinsippene for en analogislutning er uansett, fra et teoretisk perspektiv, de samme uavhengig av kildegrunnlag (Norr 1998:29). Selv om elementer av kildegrunnlaget kan virke mindre troverdig er det ikke grunn til å benekte hele verket, for selv om mytene aldri gir eksakte sannheter (Barber & Barber 2004:27-28), vil gjentakende elementer forsterke en argumentasjon. Å avskrive kildene vil også være ensbetydende med å måtte se bort fra flere viktige forskningsresultater som relaterer til bruken av kar (for eksempel Arnold 1999; Dietler 1990, 2001; Enright 1996; Holand 2001; Oestigaard 2000).

Både keltiske, germanske og nordiske tradisjoner har sitt opphav i det indoeuropeiske (Renfrew 1992), en felles bakgrunn som er viktig for mytologi og sagnkretser. Tre opprinnelsesmyter går igjen i germanske folks historier: opphav fra henholdsvis Troja, bibelske folkegrupper og Skandinavia (Hedeager 1993:124). Dette viser at kontakt og historier kunne vandre lange veier, og at et visst kulturfellesskap virker sannsynlig. I denne sammenheng er jeg på jakt etter likhetstrekk, i form av analogier, som kan beskrive felles mentaliteter, praksis og struktur (særlig kapittel 6 og 7). Som et eksempel nyttegjør Terje Østigård (Oestigaard 1999:356-358) seg av sammenlikninger mellom romerske (Tacitus) og norrøne (Saxo Grammaticus) kilder når han fremstiller *den ærefulle død i strid*, og viser samtidig til kontinuitet i kommunikasjon, handel, allianser og kriger mellom Europa og Skandinavia mellom bronsealder og vikingtid.

Skriftlige nedtegnelser er verdifulle for en teoretisk forståelse av kulturelle aspekter som går igjen. Jernalderensamfunnet i Norden endrer seg, som nevnt i kapittel 3.2, svært sakte i løpet av tusen år, og analogier fra skriftlige kilder kan brukes til å illustrere mentalitetshistoriske opplysninger og strukturelle trekk i samfunnet. Kildene kan gi bedre mening til de faktiske opplysningene vi har, enn våre egne moderne refleksjoner. De ulike historieskriverne levde i samfunn som tross alt liknet mer på jernalderens enn vårt eget, og de kan derfor fungere som en analogi fra en nær kulturell kontekst. Bjørn Qviller (1996, 2004) viser at tankegangen til forfatterne fra både antikken og Skandinavias vikingtid er konsekvent førstatlig, og bør tillegges en viss vekt når det gjelder å forstå det germanske jernaldersamfunnet. Forholdene i Skandinavia sto i et kontinuerlig og gjensidig påvikningsforhold med Europa og til tross for tidsgapet kan kildene forstås som fortellinger om en hedensk fortid. Europeiske hendelser var

således med på å danne basis for den norrøne mytologi og samfunnsorganisasjon (Hedeager 2011:3, 175-228).

De fenomenene sagaer og andre tekster beskriver er også dokumentert i sosialantropologisk litteratur fra en rekke samfunn over hele verden (for eksempel drikkegildet hos Dietler 1996, 2001), og det ville være litt av en tilfeldighet om de antikke forfatternes fantasi skulle passe inn i et moderne forskningsbilde av et førstatlig samfunn. Ved å anvende antropologisk og sosiologisk teori som forklaringsmodeller for disse samfunnstrekkene, mener jeg det er mulig å beskrive spesifikke attributter ved jernaldersamfunnet. Hovedmålet med analogiene i denne teksten blir derfor å avdekke fellestrekk som underbygger en praksis, som igjen kan være nyttig for tolkningene av karene fra gravkontekster.

3.4 Symboler som materialisert makt eller ideologi

Et sentralt trekk ved materiell kultur er at den bærer med seg ulike assosiasjoner eller verdier skapt gjennom menneskelig handling, og slik påvirker fremtidig menneskelig handling. Derfor er den materielle kulturen også velegnet til å kommunisere ideologiske forhold eller ulikheter i symbolsk makt, jfr. Bourdieus (1996:45) terminologi. En forutsetning er at det eksisterer et nært og gjensidig samspill mellom sosiale og institusjonelle strukturer, og de ritualer og symboler som samfunnet omgir seg med. Menneskers omgivelser skapes av den materielle kulturen de omgir seg med, mens den materielle kulturen igjen inneholder kodede signaler til omverdenen om hvordan mennesker oppfatter seg selv (Bourdieu 1990:66-79, 1996:153, 1999:144-153). Dersom en gjenstand refererer til en myte, vil form og forståelseshorisont være avgjørende for den metaforiske koblingen. Det gitte symbolets utseende (objektive kvaliteter) og egnethet til formålet er i så måte essensielle kriterier for symbolbruken (Tilley 1999:28). For eksempel har Fredriksen (2005, 2006) argumentert for at beholdere (spannformede leirkar) har vært brukt for å konstruere en identitet som forener menneskekroppen og materiell kultur.

Ideologi forstås her som forestillinger som forklarer og legitimerer ulikheter. Det er en kilde til sosial makt, og dermed til å kontrollere arbeid og aktiviteter hos en gruppe mennesker for igjen å kunne høste av overskuddet (DeMarrais et al. 1996:15-16). Hovedpoenget er at det symbolske utrykket fremstår universelt, tilslører skjevheter, fungerer til fordel for enkelte

grupper og forankres i kosmologi eller verdensbilde såfremt det anerkjennes av andre agenter. Materialiteter har et potensial til å styre handling i nye og uforutsette retninger, men avhenger imidlertid av tilgjengelig *kapital. Kapital* defineres som et sosialt forhold mellom dominerende og dominerte, og symbolsk kapital er egenskaper som blir tillagt høy verdi og høster anerkjennelse (Bourdieu 1986:243-249, 1999:242, 2000 [1977]:195). Den symbolske kapitalen kan investeres i et maktperspektiv for å få andre til å tro på sitt verdensbilde, og mobiliseringseffekten gjør det mulig å undertvinge andre som ved fysisk maktbruk (Bourdieu 1996:45). Ideologien er dermed med på å definere virkeligheten, men den må fremstå som troverdig for flere for å fungere legitimerende (Bourdieu 1996:61; Glørstad 2010:8-9). Ideologi kan dermed forstås som både forestillinger om verden og fysiske midler til å manipulere og kommunisere ideer og verdier. Slike ideer konkretiseres og kommuniseres gjennom materiell kultur, muntlig tradisjon og skriftlige nedtegnelser som igjen kan anvendes til å reforhandle samfunnsforhold (DeMarrais et al. 1996; DeMarrais et al. 2004).

Materialiseringen av ideologier kan få særlig uttrykk gjennom ritualer, der det benyttes fysiske symboler som kan knyttes direkte til makten. Ritualene og gjenstandene forsterker hverandre gjensidig gjennom praksis, og strukturerer hverandres meningsinnhold. De materielle symbolene utgjør et naturlig utgangspunkt for å formidle denne dualiteten, men kan også brukes til å belyse hvordan politisk makt, adferd og ideologisk grunnlag opprettholdes og endres (Kertzer 1988:2-3, 39). Ritualer er gjentatte handlinger som springer ut av kosmologiske forestillinger og revitaliserer samfunnsforhold med basis i kosmologien (Bell 1997:80-81, 138). Ettersom ritualene tar opp i seg kosmologiske og mytologiske elementer, er de egnede medier for å legitimere, bekrefte eller reprodusere en samfunnsorden som gudgitt (Steinsland 2005:393-395). Herskergrunnlaget (herskerideologi) i samfunnet kan dermed også kommuniseres gjennom formaliserte handlinger som underbygger og naturliggjør sosiale og politiske strukturer. I studiet av gravritualer og bruken av materiell kultur er det vesentlig at ritualet er en kollektiv, sosial handling (performance) der det fremførte budskapet får mening ved at det forstås av et publikum (Bell 1997:81; Solli 2002:83; Turner 1969). Til tross for sin repetitive natur har ritualer et innovativt potensial fordi symboler og handlinger kan rekontekstualiseres og tillegges ny mening, og slik kan utøvelsen bli en viktig drivkraft under endringsprosesser eller et middel til å reprodusere eller redefinere maktforhold (Bell 1992:218-223; Kertzer 1988:10-12).

Å skape eller identifisere seg med sterke symboler kan være et effektivt middel for å tilegne seg og opprettholde makt gjennom formidling av ideologiske forestillinger. Symboler oppstår ikke spontant og bruken er ikke tilfeldig, men de oppstår i samspillet mellom sosiale og materielle strukturer. Når det skjer endringer i disse strukturene, er potensialet for endringer i symbolsystemet størst (Kertzer 1988). Utvalgte gjenstander kan dermed benyttes i kampen om maktforhold og ideologi fordi gjenstandene representerer symbolsk kapital som kan omsettes i symbolsk makt (Bourdieu 1996:61-67). Materielle symboler kjennetegnes ved at de konsentrerer og bringer sammen ideer og forestillinger. De er mulitvokale og mangetydige, og gir uttrykk for komplekse forestillingsrekker (Kertzer 1988:11). Kompleksiteten er symbolets styrke fordi de alltid vil være gjenstand for manipulering, og slik vil også ritualene endres med meningsinnholdet til symbolene. Forholdet mellom bruken av keramikk som urne og nedleggelsen av sett av kar til mat og drikke i gravene er et eksempel på en slik endring.

Den materielle kulturen kan få en konkret politisk og symbolsk betydning ved at eliten kontrollerer gjenstandenes tilgang eller bruker dem i ritualer knyttet til den politiske makten. Slik vil symbolene være med på å danne basis for sosiopolitiske relasjoner. Særlig gjelder dette eksotiske eller sjeldne gjenstander (Carver 1999; DeMarrais et al. 1996; Earle 1990), som for eksempel de romerske prestisjevarene. Integrering av fremmedelementer kan forstås som et ønske om å tilknytte seg betydningene gjenstandene har hatt på opprinnelsesstedet, samtidig som de omfortolkes i en ny ideologisk ramme for å legitimere politisk makt gjennom potente symboler (Ekengren 2009:28, 214-215; Helms 1993:3; Kertzer 1988:43). Den sosiale rekontekstualiseringen som finner sted i møtet mellom to kulturer er avgjørende for endringer i meningsinnholdet til en materiell kultur (Appadurai 1986; Kopytoff 1986). Slike symboler og ritualer kan dermed bidra til å definere maktgrupper og sosiale distinksjoner. Sosiale forskjeller blir tillagt mening i det fysiske rom og fungerer dermed som kategorier for sanser og forståelse eller mentale strukturer (Bourdieu 1996:152-153). Med den bakgrunnen kan materialet i en grav symbolisere ideer innenfor den sosiale strukturen, for eksempel ved å synliggjøre sosiale forskjeller og mytologiske ideer. Gjennom repetitiv bruk eller tilstedeværelse naturliggjøres og reproduseres dermed strukturene. Det materielle blir dermed både skapende og begrensende for praksis, men omgivelsene menneskene er sosialisert inn i besitter en relativ stabilitet som videre sikrer en kollektiv stabilitet i praksis (Gosden 1994:124; Thomas 1996:20).

Spesielle gjenstander og ritualer fungerer som manifestasjoner av ideer og verdier, og gjør det mulig å konkretisere et innhold over større avstander. Clifford Geerts (1980:120-131) karakteriserte en kongelig begravelse på Bali som en intensivering av politikk overalt. Ritualene ble brukt politisk til å definere makten. Ved dødsfallet til en berømt person kan det forventes at en stor mengde mennesker, både venner og fiender, kommer langveisfra for å overvære gravritualet (Oestigaard & Goldhahn 2006), og det vil være en egnet situasjon for å bruke sin symbolske kapital til å kommunisere ideologiske, materialiserte uttrykk overfor deltakerne. I perioden etter et dødsfall er samfunnet sårbart, og sterk symbolbruk i ritualene kan fungere som et middel til å opprettholde samfunnsstrukturene og fortsette med en ny leder. Ritualene søker å vise at den sosiale organisasjonen ikke er tilfeldig, men fremstår som en naturlig følge av måten verden er organisert på. Ritualene blir dermed et dramaturgisk spill med koblinger til kosmologien for å befeste maktgrunnlaget (Bell 1997:129-135).

I prosesser der ideologien materialiseres er samfunnet ofte preget av konflikter der grupper eller slekter forsøker å etablere seg eller opprettholde kontroll over større landområder med motstridende begrunnelser for sitt maktgrunnlag (Glørstad 2010:11). Gjennom symbolbruk søkes det å få andre til å se og tro på en verdensoppfatning (Bourdieu 1996:45). Større enheter kan stå i fare for å fragmenteres gjennom konflikter, og materialiseringen av ideologien kan dermed ses som en måte å stabilisere og institusjonalisere makten (DeMarrais et al. 1996). Materialiseringen av makt gjennom symboler er en konstruktiv ramme for å belyse bruken av kar i graver fra eldre jernalder. Karene opptrer i de fleste sammenhenger, i ulike mengder og former, og bruken gjennomgår endringer i løpet av perioden. Karene gir derfor et grunnlag for å tolke hvordan ritualer vektlegges, og hvordan nye ideer oppstår og endres i prosesser der det kjempes om økonomisk og politisk makt. Ritualiserte handlinger og bruk av kraftfulle symboler synes å være viktig når den politiske infrastrukturen er svak og står i fare for å oppløses (Kertzer 1988:25).

Den viktigste endringen i materialet er overgangen fra at kar benyttes som urner, til at sett av kar til mat og drikke legges ned med avdøde i graven. Dette er et kulturhistorisk skille som jeg vil sette i forbindelse med en prosess mot høyere grad av individualitet mot overgangen til yngre jernalder. Dette sammen med teorien om svak politisk infrastruktur samstemmer også med forholdene i romertid og folkevandringstid da et krigeraristokrati vokser frem og samfunnet preges av krig og konflikt. Lotte Hedeager (1992:198-204) viser at oppkomsten av

hærfølgesystemet åpnet for et samfunn med høy mobilitet og krigerske aktiviteter som truet eksistensen for mange (se også Evans 1997). Myrfunnene med utstyr fra hele hærer (Hedeager 1992:201; Ilkjær 2000) og bygdeborgene (Mitlid 2003; Myhre 1987; Ystgård 2003) fra romertid og folkevandringstid understreker utviklingen.

3.5 Det materielle uttrykk og eksklusivitet

Fremvisning av den døde gjennom drakt og gravgaver kan være en viktig mulighet til å uttrykke et standpunkt gjennom bruk av materiell kultur. Hos Pierre Bourdieu (2002 [1979]:33, 47, 54) er fokus på kroppsliggjøring knyttet til forståelsen av makt og ulikheter mellom mennesker basert på deres sosiale identitet eller kulturelle nivå. Alle sosiale grupper har dermed en type smak som definerer gruppen. Også i gravgildet kommer trolig den politiske og religiøse dimensjonen til uttrykk i stil og smak gjennom materielle symboler som stadfester ranginndelinger i samfunnet. Aktørenes forståelse av den materielle verden styres av deres sosiale posisjon og de dominerende kulturelle diskurser (Moore 1994:75).

Bourdieus (2002 [1979]:28) grep er å tråkke over grensen mellom kultur og forbruk når han bruker måltidet som eksempel:

”*…de samme strukturelle motsetningene som kan påvises i forbruk av kultur kan gjenfinnes i forbruk av mat: Antitesen mellom kvantitet og kvalitet…dekker over en motsetning mellom nødvendighetens smak (mettende og rimelige næringsmidler)…og frihetens smak (sansen for luksus). Frihetens smak står i motsetning til den folkelige og likeframme måten å spise på og flytter vekten fra innholdet til formen (hvordan maten presenteres, serveres og spises), gjennom et stiliserende prinsipp hvor formen og formene utgjør en benektning av funksjon*”.

Å drikke opphøyes gjennom utstyret som legges ned i gravene. Drikkebegrene av glass kan i denne sammenheng synes å skille ut en elite som ekskluderer aktørene med lavere ressursgrunnlag (kapital). Importen er i flere sammenhenger fremstilt som særlig gjeve prestisjevarer med høyere bruksverdi og estetisk verdi enn andre gjenstander (Hansen 1987; Hedeager 1992; Näsman 1984; Straume 1987). Sjeldne importerte gjenstander kan være mottatt som spesielle gaver eller bestikkelser (Hedeager & Tvarnø 2001:89-90), og varer som kommer langveis fra kan forstås som ekstra betydningsfulle gjennom biografien de bærer og

tilknytningen til noe fremmed og mytisk, som igjen overfører styrke og magi fra fjerne forfedre til sine egne generasjoner (Helms 1993; Weiner 1992). Hver eneste transaksjon nedkommer dermed med tidligere eieres historikk og relasjoner; en dobbelt historisitet (Bourdieu & Wacquant 1995 [1993]:124) Som nevnt tidligere er flere av importkarene reparert (Holand 1999:156, 2001:77), noe som tyder på at de har hatt en ekstraordinær verdi både i bruk og som symbol.

Dette er i tråd med tradisjonelle tolkninger av import tolket direkte som statussymbol, men her er jeg opptatt av dynamikken i samfunnet som peker mot en utvikling mot et lagdelt samfunn med etablert ledersjikt. Symbolbruken rundt gravgildet er kjent i hele Nord-Europa og kommentert av mange (Arnold 1999; Dietler 2001; Fredriksen 2005) som en del av en elitisistisk livsførsel. Så fort skikken også blir etablert og brukt i lavere samfunnslag, vil eliten flytte vekten fra substansen til formen, altså hvordan måltidet konsumeres, presenteres og serveres – måltidet stiliseres (Bourdieu 2002 [1979]:5). Hos Jack Goody (1982) er slik diakritisk praksis gjerne knyttet til spesialiserte mattilberedere og til et spesialisert servise for eliten. Grupperinger som søker seg oppover i det sosiale systemet, vil gjerne etterlikne elitens livsførsel, uten å forstå denne fullt ut (Dietler 2001). En grav med fire leirkar, glass og gullsmykker viser neppe til samme status som en grav med ett leirkar og en kniv. Den rituelle demonstrasjonen kan således vise til bestemte roller i samfunnet fremfor å være strengt individuelle. Jeg vil komme tilbake til keramikkens estetiske verdi under diskusjonen om overgangen fra urner til sett (kapittel 5).

Under forutsetning av at gravene kan tolkes som et rituelt spill som avspeiler gjestebudets rolle i samfunnet, kan også gravene brukes til å vise hvordan gildene kan ha vært brukt sosiopolitisk. Tove Hjørungdal (2009:109) hevder at utviklingen av en praksis med referanser til drikkeseremonier i graver var med på å skape grobunn for sosiale og politiske endringer i romertid og folkevandringstid. Med utgangspunkt i antropologiske undersøkelser er det i de senere år ofte argumentert for at fokus bør flyttes fra den døde ved gravlegging, til de gjenlevende i samfunnet (Oestigaard & Goldhahn 2006). Begravelsene ses som en symbolsk scene der deltakerne reforhandler roller og allianser i et slikt tankesett (Bloch & Parry 1987 [1982]). Tiden etter et dødsfall er dermed preget av usikkerhet der nye sosiale relasjoner må etableres og bekreftes. Terje Østigård og Joakim Goldhahn (2006) har dette som utgangspunkt

når de argumenterer for at gravseremoniene samlet lokale, regionale og inter-regionale ledere som skulle danne nye allianser som speilet den avdødes sosiale status.

Gjennom de materielle symbolene som kan relateres til drikkegildet kan dermed avdøde og dennes etterfølgere bruke gravritualene som en fremvisning av sine evner til å holde gjestebud i det virkelige livet og reforhandle sin posisjon, selv om resultatet av forhandlingene avhenger av de andre gjestene (Oestigaard & Goldhahn 2006:32). Dette fremhever igjen evnen som vertskap og understreker deltakernes sosiale rang gjennom seremonien. Gjestfrihetskulturen som gjestebudet viser til, kan bli sett som en spesialisert form for gavebytte i Mauss' (1995 [1925]: se også Dietler 2001 og Gero 2003) klassiske system. Å bli innvilget deltakelse i gjestebudet må ses som en gave som igjen etablerer gjensidige relasjoner mellom gjest og vert som i et gavebyttesystem. Gjestebudet (her gravølet) kan dermed brukes politisk og økonomisk til å skape og opprettholde hierarkiske forhold. Det blir en arena for prestisje og makt, og kan brukes til å kommunisere kontinuitet i maktstrukturer og opprettholde livet slik det var gjennom bruk av sterke materielle symboler basert på kunnskap og anerkjennelse (Gero 2003). Gildet uttrykker idealiserte forestillinger om måter mennesker tror relasjoner eksisterer på, og representasjonene kan kamuflere, naturalisere eller utfordre asymmetriske maktforhold (Fredriksen 2005:246). Individer kan dermed bruke gjestebud og symbolikken rundt skikken i gravene til å konkurrere mot hverandre, uten å stille spørsmål ved den sosiale ordningen.

Som et motsvar til en slik tolkning har Fredrik Ekegren (2006) tatt til orde for et mer nyansert bilde der romersk import ikke bare bør ses som et uttrykk for status, men også en reaksjon på trusselen et dødsfall kan påføre samfunnet. Den døde må transformeres til en ny status eller rolle for å gjenskape sosial orden. Slik kan bruken av gravgaver vise til en dramaturgisk iscenesettelse av døden, der gjestebudsutstyret viser til en ny rolle i livet etter døden. Jeg tror likevel ikke dette synet kommer i konflikt med ideen om at praksisen også var med på å definere rollene til de gjenlevende. Et av Fredriksens (2005) poeng er også at beholderen forener kropp og materiell kultur og derigjennom skaper en identitet. Et bilde på den avdøde i det hinsidige kan også være med på å skape en forståelse av deltakernes plass i samfunnet og den sosiale orden.

3.6 Festmåltid og gjestebud: en forklaringsmodell for keramikkens rolle i samfunnet

Michael Dietler (1990: 352-406; 2001:66-75) vektlegger, med inspirasjon fra Bourdieu, den politiske og religiøse dimensjonen bak festmåltider og gjestebud som uttrykkes gjennom materielle symboler. Et viktig trekk er den symbolske kapitalen som økes ved utføring av strategiske handlinger som, hvis de anerkjennes av andre, vil virke inn på strukturen og dermed andre aktører i samfunnet. Dette er et praksisdefinerende prinsipp som gjør at personer i samme klasseposisjon utvikler lik smak og handler på samme måte (Bourdieu 2002 [1979]:5-7). Dietler (2001:77-80) oppfatter gjestebudet dualistisk; det definerer både relasjoner og grenser, og er således både forenende og splittende. Som sosial arena er dermed gjestebudet egnet for manipulasjon av sosiale relasjoner, gjennom ideologisering av materiell kultur (DeMarrais et. al. 1996). Måltidene, representert ved beholderne, vil danne idealiserte situasjoner, og dermed kamuflere og nøytralisere asymmetriske maktforhold mellom aktørene.

Dietler (2001:75-88) deler den politiske funksjonen ved gjestebud i tre: *empowering feasts, patron-role feasts* og *diacritical feasts* (se også kapittel 9). De to første er ment å påvirke forholdet mellom giver og mottaker i et redistributivt utvekslingsforhold, slik at vertskapet for de største festmåltidene vil dermed reprodusere og naturalisere ulikheter og befeste sin stilling. *Diacritical feasts* innebærer forskjeller i stil og smak som stadfester ranginndelinger i samfunnet, og her vektlegges ekskluderende faktorer som skiller ut ulike sirkler av fellesskap (se også Goody 1982). Stilistiske forskjeller vil være godt synlige arkeologisk, og gjennom en analyse av kar av leire og andre materialer fra graver vil det kunne skilles ut flere samfunnsgrupper i et hierarkisk system. Keramikk og importkar kan sees som metaforer for identitet, og symboler for den sosiale praksis omkring måltider både i forbindelse med død og grav, og i andre sammenhenger. Fredriksen (2005:298) har tolket det spannformede leirkaret på samme måte, som en representasjon av et individs sosiale identitet og en gjenspeiling av det sosiale uttrykket i samfunnet. Han setter kar fra folkevandringstid (overgangen D1/D2) inn i en ramme for sosial endring og kontrasterer dette med teknisk og stilmessig utvikling. Her vil alle kar vurderes som en helhet, men en kategori som romersk import skiller seg ut *diakritisk*. Eksklusivitetstanken vil bli en sentral del av de videre tolkningene.

Den romerske importen har spilt, og spiller fremdeles, en viktig rolle for tolkningene av gjestebudet ettersom de opprinnelig er laget som en del av romersk bankettservise (Ekengren 2009:72-76; Ingemark 2003:243-246, begge med videre referanser). I møtet mellom de romerske gjenstandene og det germanske samfunnet oppstår både en endring i bruken av importvarene (redefinering av funksjon), og en strukturforandring av germansk gravskikk som i en hybridiseringsprosess (Ekengren 2009; Hjørungdal 2009:115-117). Det romerske serviset opptrer ikke samlet i germanske kontekster, men blandes med lokalproduserte varer og utgjør sett som her tolkes som en germansk tilnærming til gjestebudet. I kapittel 5 og 6 vil jeg diskutere hvordan dette igjen får innvirkning på keramikkens rolle i gravene, og hvordan det ligger til grunn for en ny forståelseshorisont basert på sosiale strukturer og livsstil.

4 Metode og materialanalyse

Dette kapittelet skal gi en oversikt over og statistisk behandling av alt materialet som benyttes i denne avhandlingen. I tillegg er det lagt ved tre appendiks (1-3) og en database der det gis en mer detaljert fremstilling av materialet. Først gjøres det rede for materialets representativitet (4.1) og noen kommentarer til databasen (4.2). Deretter følger en kort fremstilling av det samlede materialet (4.3) for å danne en oversikt over hvilke typer kar som er i bruk og hvor stor hver gjenstandskategori er. Etter oversikten følger en gjennomgang av de ulike leirkartypene (4.4), før jeg går i gang med en kronologisk gjennomgang av bruken av beholderne i gravene (4.5). Kapittelet har klar sammenheng med kapittel 8 som er en gjennomgang av de ulike settene. Appendiks 1 er en detaljert gjennomgang av leirkartypene, appendiks 2 en kronologisk gjennomgang av bruken av beholdere, mens appendiks 3 er en fyldigere beskrivelse av de ulike settene.

Det arkeologiske materialet som danner grunnlaget for analysene i denne avhandlingen er leirkar og importvarer fra 1330 graver datert til eldre jernalder fra Østlandet, nærmere bestemt fylkene Akershus, Buskerud, Hedmark, Oppland, Telemark, Vestfold og Østfold. Til sammen utgjør området 94 578 kvadratkilometer, geografisk avgrenset av Langfjella i vest. Boplassmaterialet er valgt bort på grunn av dets fragmentariske tilstand.

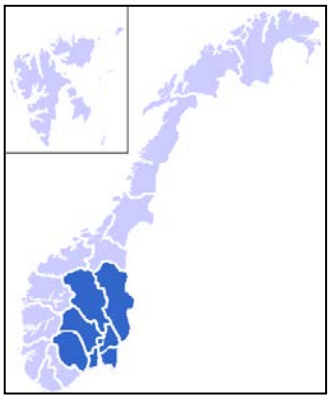

Figur 1 Undersøkelsesområdet markert i mørke toner. Illustrasjon: Wikipedia.

Funnene hører alle til innenfor Kulturhistorisk museums forvaltningsområde, og majoriteten av materialet er tilgjengelig for studier i museets magasin (merket C-nr). Det er kun benyttet materiale som er tilgjengelig via trykte tilvekster eller KHMs Oracle-database. Materialet fra Agder-fylkene er valgt bort både for å begrense mengden funn og fordi materialet i noen grad skiller seg fra det østnorske, med særlig sterke bånd til Rogaland og Vestlandet generelt (se for eksempel Engevik 2008). I tillegg er det benyttet materiale fra Telemark Museum (merket TGM-nr), som har en samling gjenstander fra både Telemark og Vestfold, og fra Drammens Museum (merket DT-nr), som huser funn samlet inn av Fritz Thaulow fra ulike steder i Buskerud (tidligere utstilt ved Modum bad). I databasen finnes også gjenstander fra Hadeland

folkemuseum (Hadeland folkemuseum-nr), Toten museum (merket EG-nr jfr. Even Gihles samling) og Nationalmuseet i København (merket NMK-nr). Disse sistnevnte gjenstandene er kun beskrevet ut fra publikasjoner og ikke observert fysisk.

4.1 Datering og representativitet

I avhandlingen har jeg gjort bruk av både relativ (Gräslund 1974) og absolutt kronologi. De absolutte dateringene bygger på C14-dateringer og er oppgitt med tall beregnet ved laboratoriet for radiologisk datering. For de langt fleste gravene benytter jeg meg imidlertid av dateringer som er fremkommet ved hjelp av tidligere forskning på gjenstandene. Slike dateringer er som oftest plassert innenfor relative dateringsrammeverk basert på typologiske rekker eller kjente funnsammensetninger (Gräslund 1974). Kronologiene jeg benytter meg av her er Hans Jürgen Eggers (1955)/ Ulla Lund Hansens (1987 videreutvikling av Eggers) system i romertid og Kristoffersens (2000b) rammeverk for folkevandringstid (se appendiks 6, jfr. Solberg 2000:fig. 13 og 34). Der jeg i teksten benytter meg av tallfestede dateringer, er dette enten basert på en C14-datering, og er angitt med standardavvik, eller det er en tallangivelse av det relative dateringssystemet. Findelingen er mindre relevant i denne avhandlingen, som tar for seg en langsiktig utvikling, og jeg opererer hovedsakelig med periodene førromersk jernalder, eldre romertid, yngre romertid og folkevandringstid.

En viktig forskjell fra gjeldende skjemaer bør klargjøres. Jeg har her skilt eldre og yngre romertid ved år 200 e.Kr., som er i tråd med Oscar Montelius gamle inndeling og som er senere enn både Hans Jürgen Eggers og Ulla Lund Hansens kronologier (appendiks 6). Grunnen er at bruken av vortebegrene og enkelte bolleformede kar plasserer seg i tiden 150-250 e.Kr., altså C1 (se også kapittel 4.5 og appendiks 1.4 og 1.5). En vurdering av funnkontekstene og deres sosiale forankring gjør at disse karene best kan forstås i forbindelse med utviklingen i eldre romertid (Bøe 1931:14, 46, 99,103, fig 6, 40 og 41; Grieg 1926:91, 94, 177, fig. 19; Shetelig 1914:13, fig 31, 1920) før en rekke nye karserier finner sin form etter år 200 e.Kr.. Ettersom primærstudiet i avhandlingen er utviklingen i bruken av keramikk og keramikktyper, er det naturlig at periodeskillet følger overgangen ved 200 e.Kr., som også er belagt i tidligere forskning (Bøe 1931:47-54; Solberg 2000:86).

En rekke faktorer kan ha innflytelse på materialets representativitet. I motsetning til tidligere epokers ensartethet blir gravskikken fra og med romertid en blanding av nesten alle tenkelige variasjoner (urnegraver, branngroper, brannflak og skjelettgraver), funnet både i og utenfor hauger. Funnomstendighetene for graver i haug og under flat mark er forskjellige, og virker inn på representativiteten. Haugrydding og plyndring/haugbrott har innvirkning på funnbildet, mens flatmarksgraver og graver utenfor haug (der eventuelle ytre markeringer er fjernet) kan være forstyrret av pløying og anleggsarbeider. Regionale forskjeller kan derfor være betinget av nåtidige funnomstendigheter og virksomheter, men speiler sannsynligvis også variasjoner i fortidige nedleggelsesforhold.

Foruten funnomstendighetene må funnmaterialets geografiske representativitet vurderes. Vil for eksempel svakt representerte grupper i funnbildet forbli det i fremtiden? Den fremtidige tilvekst er naturligvis umulig å forutsi, men det er gjort flere forsøk på å sammenlikne funnbildet for en bestemt gjenstandsgruppe for 50 eller 100 år siden med nåtidens utberedelse. En slik test ble først anvendt av Mats Malmer (1963), som kunne vise at det innbyrdes forhold mellom seks brakteatgrupper var konstant mellom 1850 og 1950. Det vil si at funnbildet var representativt. For danske gravfunn viste Lotte Hedeagers (1992:23, fig. 1-5) undersøkelser at funnfrekvensen har gått sterkt tilbake de siste 30-40 år, men at gravfunnene likevel var representative på regionalt nivå. Trond Løkens (1974:10-19, tabell 2) oversikt over gravmaterialet fra Østfold og Vestfold viser tydelig at undersøkelsene av gravhauger særlig tilhørte 1800-tallet, og at den typen undersøkelser først kom tilbake med en sterkere fornminnelovgivning etter andre verdenskrig. Først i begynnelsen av 1900-tallet ble det utført fagmessige utgravninger. Sjelden har dette gått på bekostning av gravenes inventar, men heller på gravminnets oppbygning og generelle dokumentasjon av ytre og indre elementer samt gjenstandsmaterialets interne plassering. Ønsker om å gjøre ”fine” funn sto sterkest i begynnelsen, og selv om det kjennes til beretninger om at leirkarmaterialet ikke ble samlet inn på grunn av sin fragmentariske tilstand, eller at det ble knust ved utgravningen, er regelen at utgraver i det minste har spart på et representativt utvalg av skår som kan fortelle noe om form og funksjon. Der det er kjent at funn av keramikk er tapt eller ikke ble samlet inn, er dette gjort rede for i databasen/katalogen.

Den gruppen gravminner som i følge Løken (1974:14) kan være underrepresentert, er storhaugene ettersom Nicolaysen hevdet at det sjelden ga utbytte å undersøke slike hauger.

Over halvparten av Nicolaysens undersøkelser fant sted i Vestfold, som også har nest flest funn av graver med keramikk og/eller importutstyr (400 jfr. tabell 1). I Østfold har aktiviteten vært større i nyere tid, blant annet med fagmessige undersøkelser av større felt, der også større mengder av graver uten haug har kommet for dage. Østfold er fylket med størst antall graver med keramikk og/eller importutstyr (512 jfr. tabell 1). Forholdet har sannsynligvis også sammenheng med at disse fylkene både var og er pressområder for utbygging. Det går ellers ikke frem at nyere undersøkelser skiller seg resultatmessig fra de eldre verken i Østfold eller Vestfold, og Løken konkluderer med at det heller ikke for de tidligste gravningene er noen grunn til å ha betenkeligheter med å benytte materialet. Kravet til materialet blir større jo mindre enheter som undersøkes. Dette er aspekter jeg vil komme tilbake til der det er aktuelt. Det er stort sett ikke et spørsmål om hvorvidt materialet kan brukes, men hvordan det gjøres.

I avhandlingen vil jeg benytte både kvalitative og kvantitative metoder. Førstnevnte er en kombinasjonsanalyse, mens sistnevnte er en beregning av antallet oldsakstyper. Kombinasjonsanalysene kan benyttes til å analysere både sluttede funn og funn med manglende opplysninger dersom formålet er å få ut de generelle tendenser. Utgangspunktet vil alltid være de sluttede skjelettgravene, som siden sammenliknes med branngravene. Bestemte grupperinger vil dermed kunne avspeile lokale eller regionale forskjeller og likheter (Hedeager 1992:101-103; Hedeager & Kristiansen 1982).

Kvantitative analyser krever i utgangspunktet sikre kontekster, siden det brukes til å måle en relativ rikdom (Hedeager 1992:102-104). Jeg har likevel registrert antall oldsakstyper (AOT) for alle typer graver, og metoden brukes parallelt med andre metoder for statusidentifikasjon (tilstedeværelse av våpen, import og edelmetall) for å kunne foreta en differensiering av gravutstyret. AOT-verdi er ikke et direkte uttrykk for rikdom, ettersom en grav prinsipielt kan romme fem gullringer og et romersk glass, men ingenting annet.

4.2 Kommentarer til datainnsamling og database

I arbeidet med datainnsamling fra tilvekster og publikasjoner har det oppstått enkelte problemer som ikke kunne forutses. Det viste seg å være liten grad av overensstemmelse mellom tilvekstfortegnelsene og det som faktisk ligger i magasinet, også når det gjelder funn gjort før 1950. Det er særlig i tilfeller der det kun er bevart et fragmentarisk skårmateriale at

det foreligger feilaktige opplysninger. Alle tilfellene der jeg har gjort endringer er ikke talt opp, men antallet kar i en stor del graver er endret. Dette er en faktor som er viktig å ta med i betraktningene ved større materialanalyser. Når det faktisk er fire kar tilstede i en grav og ikke to, eller omvendt, forandrer funnbildet seg dramatisk. En analyse basert på tilvekstene alene kan følgelig tilsløre reelle forhold, og så lenge ikke katalogene revideres, vil ikke sikre resultater nås via annet en publiserte resultater. Et annet element som påvirker datainnsamlingen er branngravenes representativitet. Urnegraver volder få problemer ettersom de gjerne finnes enkeltvis som beholdere for brente bein. Andre branngraver derimot er mer utfordrende fordi materialet kan være svært fragmentarisk.

Representativitetsproblematikken har vært tatt opp mange ganger når det gjelder mengden av brente bein som er tilbake etter en kremasjon (Holck 1986:83; Mansrud 2004:31, 2008:389; Sigvallius 1994). Det samme gjelder keramikk som kan ha gått tapt på veien fra en eventuell seremoniell plass, via en kremasjonsplass til selve gravstedet. Et annet problem er at kun et utvalg av leirkarmaterialet er samlet inn av utgraveren ved en rekke eldre utgravninger fordi det resterende var så fragmentert at det ikke ble tillagt noen verdi. Ved å sammenlikne med andre graver bør det allikevel kunne sannsynliggjøres hvorvidt gravene er representative.

Et arkeologisk materiale er aldri komplett, og jeg har gjort et utvalg av graver som er fullstendig undersøkt. De første 500 C-numrene i databasen ble gjennomgått fullstendig. Det viste seg imidlertid altfor tidkrevende å gjennomgå og bestemme hele karmaterialet fra østlandsfylkene. Det har trolig også begrenset verdi å gjennomgå skårmaterialet, der det ikke tidligere har vært mulig å bestemme eller skjelne mellom ulike kar. Alle skjelettgravene er gjennomgått siden disse inneholder mest informasjon og er komplette, sluttede kontekster. Her ligger også muligheten til å se på inventarets plassering i graven, selv om slik informasjon dessverre ofte mangler. Alle graver med to eller flere leirkar er også gjennomgått, og dermed er leirkartypen i alle settene vurdert. Utover dette er kun et tilfeldig utvalg fysisk observert, mens de resterende data hovedsakelig er basert på katalogtekster. Disse sistnevnte gravene har hovedsaklig statistisk betydning for den geografiske utberedelsen og for antallet graver. Jeg vil så langt det er mulig i analysene ta utgangspunkt i skjelettgravene, da de gir det mest komplette bildet av en kontekst. I en branngrav er det alltid knyttet usikkerhet til hvorvidt materialet er komplett (se forrige avsnitt). Det er også vanskeligere å observere en

plyndring av en branngrav sammenliknet med en skjelettgrav. Branngravene vil derfor sammenliknes med skjelettgravene og deretter fremstilles samlet slik at eventuelle skiller fremgår tydelig. Det er ingen grunn til å tro at alle branngraver er mindre egnet enn skjelettgravene, men sistnevnte er de sikreste kontekstene.

Et kildekritisk problem knyttet både til branngravene og skjelettgravene er plyndring eller forstyrrelser som følge av rydding, åkerdrift eller anleggsarbeider. Plyndring ble senest tatt opp av Lars Erik Gjerpe (2007), riktignok i vikingtidskontekst, men studien viste at så nær som halvparten av gravene på et felt hadde vært utsatt for plyndring. En forskjell er imidlertid at plyndring er kjent fra skriftlige kilder i vikingtid, mens det vites ikke om dette forekom i eldre jernalder. En kombinasjonsanalyse vil kunne slå feil ut for plyndrede graver, men som deler av en stor statistikk mener jeg likevel at sentrale tendenser vil synliggjøres. I databasen dette arbeider bygger på er for øvrig alle graver som er plyndret eller har en uklar kontekst merket, slik at de kan separeres fra det øvrige materialet ved statistisk behandling. I analysene vil det gjøres rede for hvor mange av gravene som er usikre slik at det vil være mulig å se forskjeller mellom plyndrede og uplyndrede graver, og ikke minst om det er forskjeller mellom branngraver og skjelettgraver.

4.3 Introduksjon og oversikt over materialet

I det følgende presenteres en kort oversikt over materialet som diskuteres videre i avhandlingen. Denne oversikten rommer alle registrerte tilfeller av keramikk og importgjenstander. Dette er kun ment som en innledende presentasjon av gjenstandstypene som inngår i analysen og en enkel kvantifisering i skjemaer. I oversiktene er alle gjenstandstyper og alle deler av eldre jernalder regnet med. En detaljert periodevis gjennomgang vil deretter følge i kapittel 4.5 og 8 samt appendiks 2 og 3. Der vil jeg også skille mellom sikre sluttede funn og uklare kontekster.

Keramikken er utgangspunktet for analysen, men utviklingen vil parallelliseres av andre gjenstandskategorier som kan knyttes til samme forståelseshorisont. Graver med såkalte prestisjevarer som glass, siler, øser, bronsekjeler og drikkehorn er tidligere satt i forbindelse med germansk gjestebudspraksis (Hansen & Storgaard 1997), og introduksjonen av slike gjenstander kan trolig parallelliseres med et noe endret syn på bruken av keramikk i gravene. I

denne introduksjonen vil det derfor også gjøres rede for importgjenstandene og deres relasjon til keramikken. 67 av de 1330 analyserte gravene (5 %) inneholder kun prestisjevarer og ingen leirkar, men 59 av 1263 (4,7 %) inneholder import. De fleste av gravene uten leirkar er graver med bronsekjeler brukt som urner, og kan sammenliknes med leirkarene som brukes på samme måte. Gjenstandsgruppene er likevel ikke gjensidig ekskluderende. De resterende importgjenstandene er alle funnet i kombinasjon med leirkar. Relasjonen mellom de ulike elementene vil jeg komme tilbake til senere. Fordelt på de 1263 gravene som inneholder keramikk er det registrert 2054 kar (se tabell 1 og figur 2).

Alle graver								
Akershus	Buskerud	Hedmark	Oppland	Telemark	Vestfold	Østfold	Ukjent	Til sammen
61	85	32	74	158	400	512	8	1330
Graver med **keramikk**								
Akershus	Buskerud	Hedmark	Oppland	Telemark	Vestfold	Østfold	Ukjent	Til sammen
60	76	27	57	152	389	494	8	1263
Graver med **bronsekjeler**								
Akershus	Buskerud	Hedmark	Oppland	Telemark	Vestfold	Østfold	Ukjent	Til sammen
3	10	6	18	8	15	15	0	75
Graver med **glass**								
Akershus	Buskerud	Hedmark	Oppland	Telemark	Vestfold	Østfold	Ukjent	Til sammen
2	3	4	4	5	18	7	0	43
Graver med **drikkehorn**								
Akershus	Buskerud	Hedmark	Oppland	Telemark	Vestfold	Østfold	Ukjent	Til sammen
0	3	0	0	0	4	5	0	12
Graver med **sil/øse**								
Akershus	Buskerud	Hedmark	Oppland	Telemark	Vestfold	Østfold	Ukjent	Til sammen
0	0	0	0	0	0	6	0	6

Tabell 1 Geografisk oversikt over alle de 1330 gravene der importkar, drikkehorn og/eller leirkar er registrert. Keramikk, bronsekjeler, glass, drikkehorn og sil/øse kan være del av samme grav, hvilket vil si at kategoriene ikke kan legges sammen. Det er også registrert fire graver med laggede kar alene som ikke fremgår av denne oversikten.

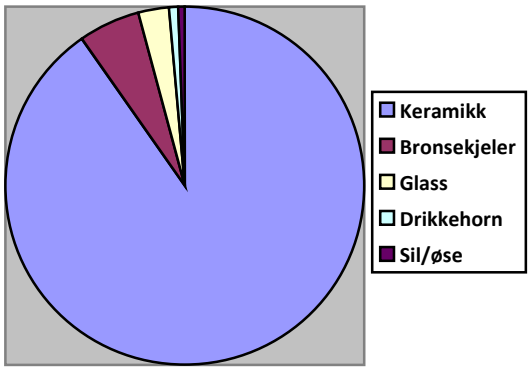

Figur 2 Andelen gjenstandstyper i det undersøkte materialet. Det er ikke skilt mellom importkar som er funnet alene eller i kombinasjon med leirkar. Figuren rommer alle registrerte tilfeller gjennom hele eldre jernalder.

Figur 2 viser frekvensen av alle typer beholdere gjennom alle perioder, enten de er funnet alene eller sammen med andre typer kar. Av diagrammet går det frem at keramikken utgjør 91 % av utstyret som analyseres i dette arbeidet. Bronsekjeler utgjør 5 %, glass ca. 3 %, mens drikkehorn og sil/øse utgjør de siste to prosentene av materialet. Importvarer opptrer sjelden alene (67 registrerte graver), men som oftest i kombinasjon med lokalproduserte gjenstander som keramikk. Senere vil slike sett og kombinasjonsgrupper diskuteres nærmere. Først vil jeg imidlertid presentere en skjematisk oversikt over de ulike funnkategoriene.

Keramikk

Keramikk forekommer i 1263 graver, og det figurerer mellom ett og seks kar per grav (tabell 2). Unntaket er graven fra Gjerla i Stokke, Vestfold, med 13 kar, men som sannsynligvis kan deles i tre ulike graver. Eldrid Straume (1987:83-85, tafel 26-31) har tidligere sannsynliggjort at dette funnet kan deles i to skjelettgraver med henholdsvis seks (grav 1) og fire leirkar (grav 2), og en branngrav (grav 3) med tre (sannsynligvis inneholder grav 3 skår av ytterligere kar: til sammen seks kar, jfr. tegninger hos Straume 1987:tafel 29.31).

		Keramikk i kombinasjon med					
Antall kar i graven	Kun keramikk	Bronse-kjele	Sil/øse	Glass	Drikke-horn	Organisk/lagget kar	Antall graver
1	466	11	2	5	4	64	541
2	103	5		5	1	31	138
3	57	2	1	9	1	31	93
4	15	2		12	2	8	32
5	3			1		5	8
6	3			2		3	6
13	1						1
skår	506	4	1			22	506

Tabell 2 Oversikt over hvilke gjenstandskategorier leirkar opptrer sammen med og frekvens. Flere av kategoriene kan opptre i samme grav, så oversikten kan derfor ikke leses numerisk.

Tabell 2 gir en oversikt over hele leirkarmaterialet fra eldre jernalder. I denne omgang er det nok å konstatere at det vanligste antallet kar i en grav er ett, med synkende frekvens ned mot seks kar. Kar av organisk materiale er det tilbehøret som oftest følger med leirkar, fulgt av glass og bronser. Bronsene hører som regel med der det er ett til to leirkar, mens glassene særlig hører hjemme i større sett med tre til fire leirkar.

Glass

Glass opptrer i til sammen 42 graver (tabell 3). I 10 graver opptrer glass utenom kombinasjoner med keramikk, mens i de resterende 32 gravene som inneholder glass er keramikk en del av oppsettet.

		Glass funnet samme med											
Antall glass	Enkelt-funn	Drikke-horn	Sil/ øse	Bronse-kjele	Organisk/ lagget kar	0 leirkar	1 leirkar	2 leirkar	3 leirkar	4 leirkar	5 leirkar	6 leirkar	Antall graver
1	4		1	6	18	9	5	5	9	7	1	2	38
2		1	1	2	1	1				1	1	1	4

Tabell 3 Oversikt over hvilke andre gjenstandskategorier glass opptrer sammen med og frekvens. Flere av kategoriene kan opptre i samme grav, så oversikten kan derfor ikke brukes numerisk. Graven fra Gjerla (C22475), Vestfold, inneholder 13 kar i databasen, men er her regnet med til en av gravene med seks kar. Tolkningen baseres på Straumes (1987:83-85) oppdeling av inventaret i tre ulike graver, hvorav to skjelettgraver med henholdsvis seks (grav 1) og fire leirkar (grav 2), og en branngrav (grav 3) med tre til seks kar.

Det er grunn til å tro at antallet graver med glass uten keramikk ikke er representativt. To av gravene med glass (Frøihov, Akershus, C3694-C3705 og Store Dal, Østfold, C21555) er funnet i kombinasjon med bronsekjeler. Graven fra Store Dal er for øvrig en av de første i Norge der det kan vises til et sett med drikkeutstyr, og denne vil jeg komme tilbake til senere. Utover disse er ett glass funnet sammen med et organisk kar i utkanten av en haug (Hedrum prestegård, Vestfold, C21410), mens fem er fra uklare kontekster (de fire enkeltfunnene og graven fra Langseter, NMK8298, NMK 8418, NMK 8424 og NMK 8520 mangler alle funnopplysninger) og kan derfor ikke benyttes statistisk. Dermed står kun to graver igjen med glass som eneste funnkategori (Ringsaker, C4001, C4350-C4352, C4666 og Vøien øvre C4870-C4886, begge fra Oppland), altså en svært liten bestanddel. Glassene synes heller å være en kategori som er blitt brukt i kombinasjon med andre gjenstander med samme funksjon.

Sil og øser

Sil og øser opptrer i seks graver, men fremkommer kun som del av kombinasjoner. I kombinasjon med leirkar finnes de tre ganger, i tillegg til en fjerde grav som kun rommet noen få grove leirkarskår (Hauge, Østfold, C19703-C19705) og fremstår i kategorien 0 leirkar i tabell 4. De to gravene uten keramikk inneholdt imidlertid andre kombinasjoner. I graven fra Store Dal i Østfold (C21555) ble det funnet to bronsekar og to glass, mens en grav fra Løken i Råde (NMK653-662) inneholdt to drikkehorn i tillegg til sil og øse. Nest etter leirkarene finnes de oftest (3 ganger) sammen med drikkehorn. I to av disse tre gravene finnes det også leirkar av Bøes type *"fremmed dekorert vare"* (C12567-C12570 og C21581). To ganger er sil/øse kombinert med bronsekar, selv om det er uklart hvorvidt den ene kan være en sammenblandet grav (C12567-C12570) der bronsekaret muligens representerer en egen grav (Hougen 1924:33).

		Sil/øse funnet sammen med											
Antall siler/ øser	Enkelt-funn	Drikke-horn	Glass	Bronse-kjele	Organisk/ lagget kar	0 leirkar	1 leirkar	2 leirkar	3 leirkar	4 leirkar	5 leirkar	6 leirkar	Antall graver
1		2	2	2	1	2	2		1				5
2		1				1							1

Tabell 4 Oversikt over hvilke gjenstandskategorier sil/øse opptrer sammen med og frekvens. Flere av kategoriene kan opptre i samme grav, så oversikten kan derfor ikke brukes numerisk.

Funnene med sil og øser på Østlandet hører med ett unntak til den eldre delen av romertid. Kun graven fra Rør i Østfold (C12226-C12235) kan sikkert dateres til yngre romertid. I de eldste gravene er det også bare ett kar i hver grav, mens graven fra Rør har tre. Antallet leirkar i gravene stiger i yngre romertid, men dette vil først diskuteres i detalj senere. I eldre romertid synes det som om settene med sil/øse ofte er kombinert med flere andre importgjenstander, drikkehorn og/eller eventuelle trekar, selv om det er vanskelig å trekke slutninger fra så få funn.

Drikkehorn

Drikkehorn forekommer i 12 graver; seks graver med to horn og seks graver med ett. Kun i to kontekster er drikkehornene funnet alene. Begge disse er fra Dr. Augestads samling av gjenstander. Augestad drev både med utgravninger og oppkjøp, og de sparsomme opplysningene antyder kanskje at det er snakk om private kjøp uten kontekst. Hans virkeområde antyder at disse karene er funnet i Vestfold. De kan være fra samme sted, men

ettersom de er delt opp på to funnummer virker dette mindre sannsynlig. Funnene kan også være tatt ut av sin opprinnelige kontekst som del av et større gravfunn. De resterende drikkehornene er fra kontekster med flere funn som vist i tabell 5.

		Drikkehorn funnet sammen med											
Antall drikkehorn	Enkelt-funn	Sil/ øse	Glass	Bronse-kjele	Organisk/ lagget kar	0 leirkar	1 leirkar	2 leirkar	3 leirkar	4 leirkar	5 leirkar	6 leirkar	Antall graver
1	1		1		2	2	1	1	1	1			6
2		3		1	1	2	3			1			6

Tabell 5 Oversikt over hvilke andre gjenstandskategorier drikkehorn opptrer sammen med og frekvens. Flere av kategoriene kan opptre i samme grav, så oversikten kan derfor ikke brukes numerisk.

Fem av seks graver med to drikkehorn kan dateres til eldre romertid. Tre av disse fem er funnet i kombinasjon med sil/øse (NMK653- NMK 662, C12567-C12570 og C21581), mens ett par er funnet alene med våpen og ett horn er et enkeltfunn. Dette er trolig en av de første settkombinasjonene som fremtrer i materialet. Leirkar av Bøes type ”*fremmed dekorert vare”* (se kapittel 6.4) opptrer som nevnt ofte i gravene med sil og øser, men også med par av drikkehorn fra eldre romertid. C12567-C12570 og C21581 fra Tingvollheimen og Store Dal i Sarpsborg har to horn samt sil/øse, mens C20300 fra Jarlsberg hovedgård, Vestfold har to horn og ett leirkar. Av gravene med to horn er det kun ”kongsgraven” fra Veien i Buskerud (C325-C339) som kan dateres til yngre romertid, og denne er funnet sammen med fire leirkar, og harpikstetning fra tre kar.

I yngre romertid/folkevandringstid er forholdet motsatt. Kun en av gravene med ett drikkehorn kan dateres til eldre romertid, mens de resterende fem er yngre. Det er nylig tilkommet ytterligere to gravfunn med ett drikkehorn fra Østlandet. Det ene stammer fra en brannbegravelse, med våpen og en mulig bronsekjele fra Åshaugen i Vestfold. Funnet er kortfattet publisert (Resi & Sjurseike 2004) og datert til yngre romertid (periode C1-C2), men enda ikke tilgjengelig via KHMs databaser og blir ikke behandlet videre i denne avhandlingen. Det andre er funnet sammen med belteutstyr og mulige beslag til et kar av organisk materiale, på Seberg, Ringsaker, Hedmark. Også dette funnet kan dateres foreløpig til yngre romertid (Bergstøl & Johansson pers. med. 2010). Ettersom materialet ennå ikke er behandlet, er heller ikke dette funnet tatt med videre i analysene.

Funnene er få, men indikerer med spinkelt grunnlag at det skjer en endring i praksis for bruken av drikkehorn. I eldre romertid forekommer de alltid i par (der kontekstene er sluttede), mens i yngre romertid og folkevandringstid er fire av fem funnet enkeltvis. Det er

ikke undersøkt hvorvidt dette er et lokalt fenomen eller gjelder for Sør-Skandinavia generelt, men samme tendens synes å gjelde Sverige[1] der tre av fire graver med to horn tilhører eldre romertid/andre århundre (Stenberger 1933:37; Stjernquist 1977b, 1978). Graven fra Sætrang i Buskerud (Slomann 1959) har eksempelvis ett drikkehorn, to glass, sju laggede kar og fire (opprinnelig seks) leirkar. Graver med funn av ett drikkehorn er ellers kombinert med ett til fire leirkar.

Bronsekjeler

Bronsekjeler forekommer i 75 graver; fem graver med to bronsekjeler og 70 graver med én (tabell 6). Av de fem gravene med to bronsekjeler er det kun de tre gravene uten keramikk som representerer klare kontekster. Graven fra Skaara østre i Larvik, Vestfold, (C18892-C18904 og C18917-C18918), er plyndret og dermed omrotet, og det uttrykkes spesifikt at kjelene og en spydspiss ikke med sikkerhet kan knyttes til gravkammeret, men kan stamme fra andre begravelser i anlegget. Det var rester av fire leirkar i denne graven. Den andre graven med to bronsekjeler og keramikk stammer fra Rolighet, Larvik, Vestfold (C14338-14350, C14534, C14589, C14590 og C14711), og også her er det en sammenblanding av ulike funn fra haugen da utgravningen ble foretatt av ufaglærte. Bøe (1927:21) behandler funnet som sammenblandet av tre graver, og Kristoffersen (2000b:255) antyder at det er draktutstyr som kan representere flere individer i graven. Det antydes i tilvekstteksten at det har vært så mange som 6-7 leirkar, men det et kun tre hele kar og seks løse skår som er til stede i dag. Den eneste graven med sikre kombinasjonsfunn er Store Dal 6, Skjeberg, Østfold (Petersen 1916:38-39), der det er funnet en østlandskjele sammen med et bronsefat og to glasskåler. Av funnene med to bronsekar er det kun to som er funnet utenom kombinasjoner med leirkar eller andre importvarer.

		Bronsekjeler funnet sammen med											
Antall kjeler	Enkelt-funn	Sil/ øse	Glass	Bronse-kjele	Organisk/ lagget kar	0 leirkar	1 leirkar	2 leirkar	3 leirkar	4 leirkar	5 leirkar	6 leirkar	Antall graver
1	11	1	3	1	4	52	11	5	1	1			70
2	2	1	2		3	3			1	1			5

Tabell 6 Oversikt over hvilke andre gjenstandskategorier bronsekjeler opptrer sammen med, og frekvens. Flere av kategoriene kan opptre i samme grav, oversikten kan derfor ikke brukes numerisk.

[1] Det gotlandske materialet er så stort at det ikke kunne avsettes tid til en liknende undersøkelse og er derfor utelatt.

Av de 70 gravene med ett bronsekar er flesteparten (48) funnet uten leirkar. I tillegg kommer fire kar som er funnet sammen med leirkarskår. 11 av disse bronsekjelene er enkeltfunn, og sju av disse er i dag tapt. Det er også knyttet usikkerhet til hvorvidt en del leirkar og bronsekjeler hører sammen, til tross for at de er funnet i samme anlegg. Graven med fire leirkar (C10473-C10475, Rud, Nannestad, Akershus) er dårlig dokumentert, og alle leirkarene er i dag tapt, mens de tre karene fra Vinje i Telemark (C20933) kun er representert i form av skår som ble funnet oppi bronsekjelen. Av de fem eksemplene med to leirkar er kun den ene dokumentert så godt at funnsammensetningen er sikker (C10140-C10143 fra Ringdal, Larvik, Vestfold). De resterende gravene er fra forstyrrede eller uklare kontekster. Den samme uklarheten gjelder også de 11 gravene (se database) som inneholdt spor av ett leirkar sammen med bronsekar, men flere av kombinasjonene er helt sikkert reelle. Kombinasjonen av sil, bronsekjele og drikkehorn fra Tingvoll/Tune Store, Sarpsborg, Østfold (C12567-C12570), er sannsynligvis reell og sammenliknbar med Store Dal 6 (se over), men det er uklart hvorvidt leirkaret egentlig tilhører dette funnet. Hougen (1924:33) foreslår at leirkaret hører sammen med brente bein i en branngrav mens det resterende er fra en skjelettgrav. Dateringsmessig er ikke leirkaret langt unna de andre funnene i tid. Noen sikkerhet er vanskelig å komme til, men at hele 52 av 70 funn med et bronsekar er gjort utenom kombinasjoner med annet gjestebudsutstyr, gjør uansett at bronsekjelene skiller seg ut fra det øvrige importmaterialet.

På Vestlandet er bronsekjeler og spannformede leirkar gjensidig ekskluderende, mens begge er funnet i kombinasjon med hankekar av typen R.361(Fredriksen 2005). Dette antyder at et leirkar ikke bare er et leirkar, men at det er påviselige forskjeller mellom leirkartypene i forbindelse med død og grav. På Østlandet er situasjonen annerledes, og fem av de 20 gravene der leirkar og bronsekar er funnet sammen inneholder spannformede kar. Dette gjelder et bronsefat (C4160), et brosekar/-fat (C9440-C9449 og C9811) og tre vestlandskjeler (C10141-C10143, C20933 og C35042 hvorav sistnevntes tilknytning til bronsekjelen er noe usikker).

4.3.1 Den geografiske fordelingen

Det er spesielt to fylker som står særlig frem på Østlandet hva gjelder antall funn: Vestfold og Østfold. Dette er fremstilt i tabell 1 og diagrammene merket figur 3 og 4, som blant annet viser at 69 % av alle funnene av keramikk på Østlandet kommer fra disse to fylkene. For importen er fordelingen noe jevnere. 50 % av alle funnene av import på Østlandet stammer fra

Østfold og Vestfold, mens både Oppland, Buskerud og Hedmark har betydelig større andeler enn de hadde i statistikken for leirkarene. Østfold og Vestfold har også flest glass, drikkehorn og siler/øser. Sil og øse er forøvrig kun funnet i Østfold av Østlandsfylkene. Den eneste materialkategorien som skiller seg ut er bronsekarene. Disse er det flest av i Oppland med sine 18 funn, mot 15 i Vestfold og 14 i Østfold. Dette forholdet er for øvrig godt kjent i tidligere litteratur (Grieg 1926; Hougen 1929:108). Særlig i romertid skiller det rikholdige funnmiljøet på Hadeland seg ut, med mange våpengraver og bronsekjeler brukt som urne.

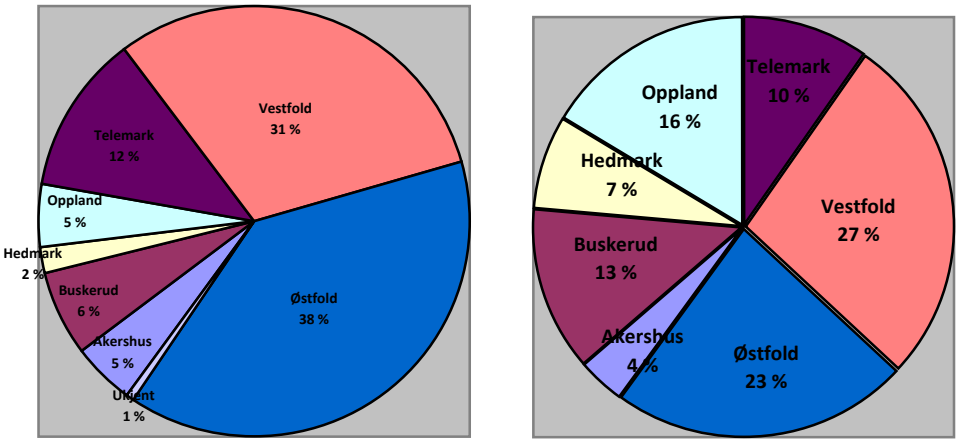

Figur 3 Prosentvis fordeling av graver med keramikk (til venstre) og import (til høyre) fra eldre jernalder per fylke.

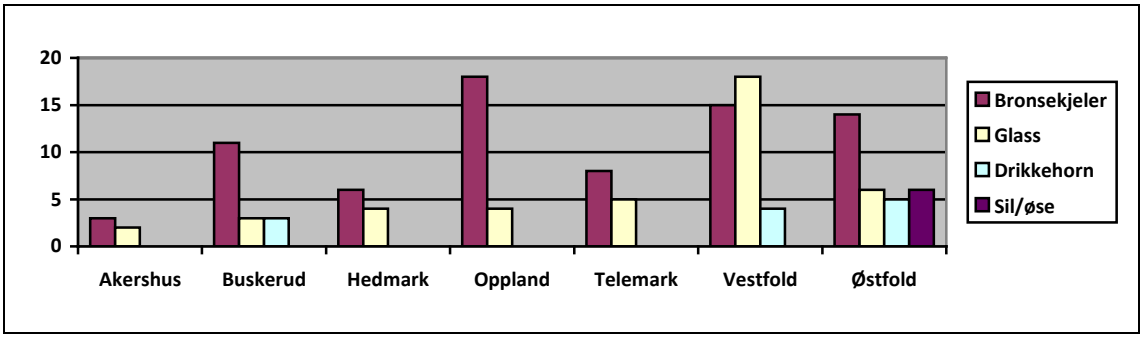

Figur 4 Fylkesvis fordeling av bronsekjeler, glass, drikkehorn samt sil og øser i gravene fra eldre jernalder i undersøkelsesområdet.

Etter Vestfold og Østfold er det Telemark som har flest funn av keramikk. De fleste av funnene fra Telemark stammer imidlertid fra områdene rundt fjorden som går inn ved Langesundbukta og ender i Frierfjorden ved Skien. Dette området er geografisk svært nær dagens Larvik kommune i Vestfold og må sees i sammenheng med de rikholdige funnene i

disse områdene. Et annet område som tradisjonelt er koblet til Vestfold, er den nedre delen av Numedal. Hougen (1929:96-99) skriver at områdene helt opp til Kongsberg har en kulturhistorisk forbindelse til Vestfold. Gravfeltene ligger langs Lågen hele veien fra Hedrum til Sandsvær, og Sandsvær prestegjeld regnes da også til Vestfold i middelalderen (Brøgger 1926:106). Generelt gjelder det for alle fylkene at det er de fjordnære strøk eller områder tilknyttet større vannveier som rommer flest funn. For Hedmark gjelder dette Mjøsbygdene (Hougen 1929:101-105), for Hadeland Randsfjords-områdene (Grieg 1926; Herteig 1955a) og for Buskerud områdene fra Ringerike og ned mot Oslofjorden (Hougen 1929:108-118).

4.4 Keramikktypene

Den følgende gjennomgang av de ulike kartypene baseres på Johs. Bøes (1931) tradisjonelle inndeling. Oversikten gjelder alle perioder av eldre jernalder, og jeg går kronologisk frem. Karene fra eldre jernalder kan deles i følgende hovedgrupper:

- Store forråds-/kokekar
    - Situla
    - Nye trekk
    - Fremmed dekorert vare
- Det lille kokekar
- Boller
- Hankeløse begre og krukker
    - Mange undergrupper
- Boller med hank ved randen
- Hankekar (kar med hank nede på siden)
- Tutekar
- Spannformede kar
- Bulevaser

Under følger en kort beskrivelse av de ulike typene av keramikk. En mer detaljert oversikt, både forskningshistorisk og med tanke på omfang og utbredelse på Østlandet, finnes i

appendiks 1. I tillegg til beskrivelsene finnes flere bilder i appendiks 1, men for bilder av de enkelte kar henviser jeg til vedlagte CD (med database, scannede bilder og egne fotografier).

4.4.1 De store forråds- og kokekar

Leirkar er den gjenstandsgruppen det er flest funn av fra førromersk jernalder, og det skyldes at de ofte har fungert som gravurner. Formregisteret som begynner i førromersk jernalder er lite, og følger ikke utviklingen i Europa der produksjonen er høy. Det er kjent to typer i Norge. Den ene består av grove kvarts- og feltspatmagrede og helst udekorerte kar til koking og oppbevaring, den andre av asbestmagret keramikk som viser påvirkning fra nordlige områder. Asbestkeramikken er i all hovedsak funnet nord for Sognefjorden (Ågotnes 1986), og er ikke relevant for denne studien.

Situla (jfr. appendiks 1-1)

Figur 5 Situla R.354 fra Voll, Råde, Østfold

De grove, kvartsmagrede forråds- og kokekar av hovedform som R.354 kjennes også som situlaformede kar og er karakteristiske for Sør-Norge. Hovedsakelig kan situlaformen knyttes til førromersk jernalder og overgangen til eldre romertid, men Bøe (1931:12-13) skriver at den første serien (R.354) beholdes så godt som uforandret frem til år 400 e. Kr.

Forrådskar med nye trekk (Bøes fig. 8-24, jfr. appendiks 1-2)

Figur 6 Forrådskar, R.363 (Bøe 12), Soma, Stavanger, Rogaland.

En stor del av de store bukede vasene datert til romertid kan likevel ikke uten videre passes inn i rekkene fra førromersk jernalder. Godsblandingen og teknikken er i hovedsak lik, men i formgivning (skråfasettering av rand) og overflatebehandling (glattere overflate) merkes nye trekk fra og med 1. århundre og til formen dør hen rundt 400 e. Kr.

Fremmed dekorert vare (Bøes fig. 26-39, jfr. appendiks 1-3)

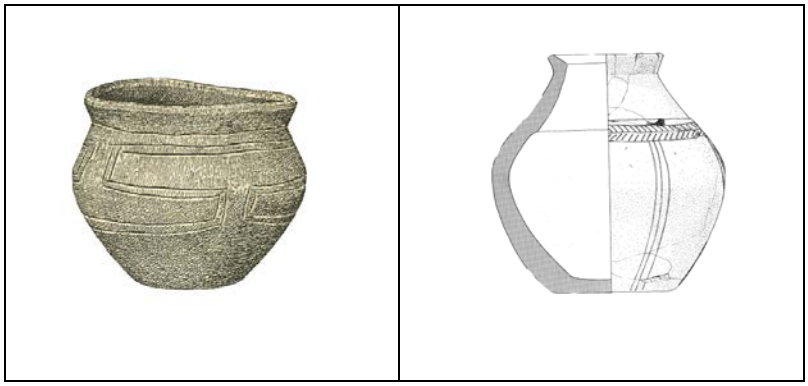

Figur 7 Leirkar av typen fremmed dekorert vare. Venstre: Gui, Larvik, Vestfold (C17266). Høyre: Hunn, Fredrikstad, Østfold med fasettert rand. Etter Ab. 1893 og Resi 1986.

Omkring 100 e.Kr. dukker det opp en gruppe leirkar som skiller seg distinkt fra de tidligere kjente. Godset er rikelig tilsatt med sand, men leirinnholdet er prosentvis større, og ytterflaten polert og velbehandlet (Bøe 1931:24). De består av høye vaser med noenlunde jevnt avrundet, buket nedre del, plan eller oppdrevet bunn og fasettert rand. Som regel er karene ornert, og av og til finnes såkalte blindører på skulderpartiet (Bøe 1931:46).

4.4.2 De mindre karseriene

Ved overgangen til yngre romertid, men særlig ut på 200-tallet, øker den keramiske produksjonen voldsomt, og mange nye former oppstår. Karene av typen ”fremmed dekorert

vare" forsvinner i løpet av eldre romertid, og det lar seg ikke gjøre å følge noen utvikling til yngre romertid. Unntaket kunne kanskje være C17266 fra Gui, Larvik, Vestfold (figur 7 til venstre), da denne kan beskrives med en bolleform. Keramikktradisjonen fra yngre romertid bygger trolig på andre forutsetninger i formgivning og stort sett også dekor (Bøe 1931:45).

Tidlige bolleformer (Bøes fig. 40-47, jfr. appendiks 1-4)

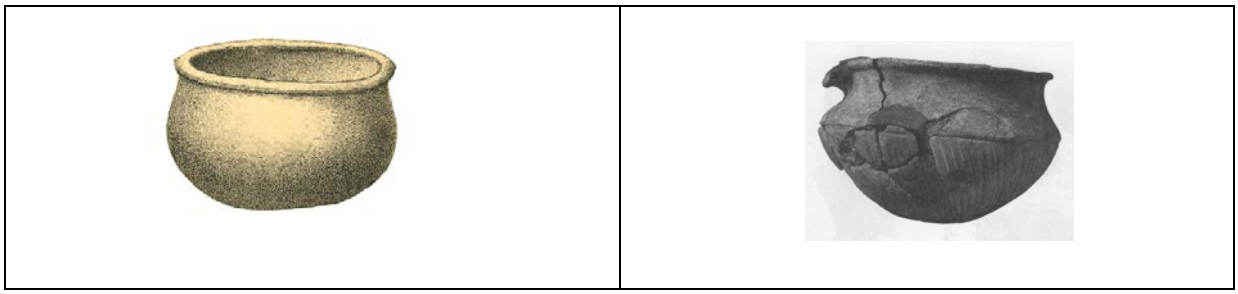

Figur 8 Bolleformede kar. Venstre: R.356 Løken Råde, Østfold. Høyre: C50907ae, Rokke, Halden, Østfold

Blant den sparsomme mengden keramikk fra 200-tallet, og kanskje noe tidligere, opptrer forskjellige bolleformer, mindre bukede vaser med innknepet hals og utvidet rand. Den primære dekoren er på skulderen.

Vortebegre (Bøes fig. 132-137, jfr. appendiks 1-5)

Figur 9 Vortebeger fra Järnsyssla, Skara, Västergötland, Sverige (SHM13314, etter Fornvännen 1907).

En annen gruppe kar som opptrer i overgangen mellom eldre og yngre romertid er de såkalte vortebegrene med eiendommelig knottet overflate over hele buken. De tidlige vortebegrene er avgrenset til Hadelands-området.

Hankekar (R.361, jfr. appendiks 1-6)

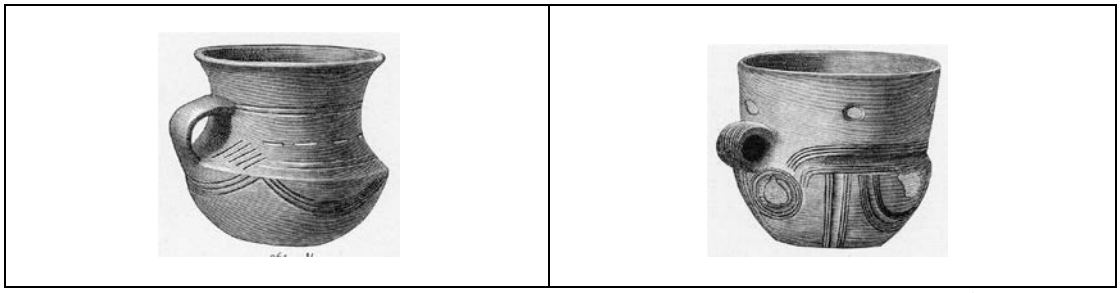

Figur 10 Til venstre Hankekar som R.361. Til høyre: Hankekar med innfelte glasskår som R. 362.

De såkalte hankekar opptrer fra 200-tallet og er de mest tallrike av de finere bordkarene. Karakteristisk er en ganske bred buket form med vid halsåpning og hank på siden fra bukovergangen og som regel opp til innsnevringen ved halsen under kraven. Randen er jevnt utbøyd omtrent til samme bredde som buken, og overflaten er polert og som regel dekorert.

Hankeløse begre og krukker (R.360 og R.368, jfr. appendiks 1-7)

Hankeløse begre beskrives best som hankekar uten hank. De samme form- og dekorelementer er i bruk, og karene dateres til samme tidsrom. Det finnes to hovedformer av de hankeløse begrene, **R.360** (Bøe 138-145) med høy avrundet nederdel og utvidet hals og **R.368** (Bøe 146-174) med lav nederdel og høy, smal hals.

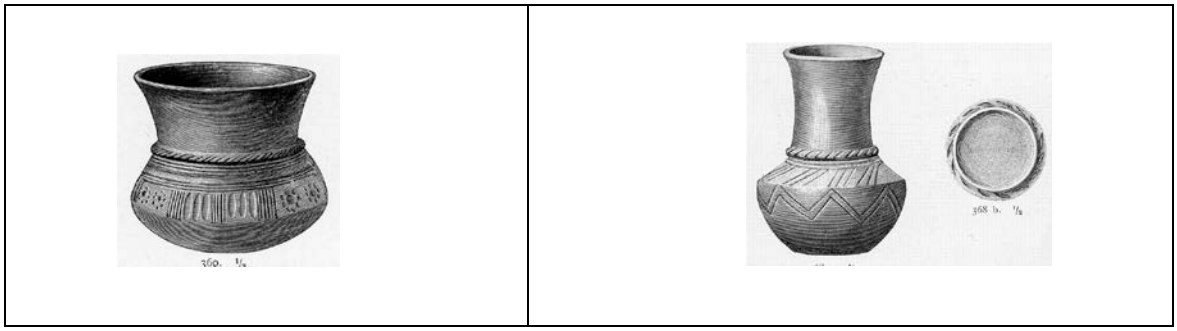

Figur 11 Hankeløse begre. Fra venstre: høy avrundet nederdel og høy utvidet munning (R.360) og lav nederdel med høy smal hals (R.368).

Til samme hovedkategori hører glasskopier, begre på fot, tredelte begre, fugleformede kar, små begre og saltkar, men disse er skilt ut som egne kartyper.

Glasskopier og keramikk med innfelt glass (jfr. appendiks 1-8)

Figur 12 Kopi av glass (miniatyr) fra Borregård i Sarpsborg (etter Hernes 1977), glass som R.335 og hankekar med innfelte glasskår som R.362.

Det finnes noen få eksempler på at glass, omtrent som R.335, er direkte kopiert i leire og at leirkar har innfelte glasskår (Bøe 1931:127-129, 220 note 22). Dette kan tyde på at importvarene ble sett på som kuriøse forbilder for keramikken. I tillegg synes det som om enkelte av de hankeløse karene har hatt glass som forbilder (appendiks 1-7, figur 67). Det synes som om glasset har en opphøyet verdi og er forsøkt kopiert eller erstattet via et enkelt skår som viser til det eksotiske opphavet.

Kar på fot (R.359, jfr. appendiks 1-9)

Figur 13 Beger på fot, R.359

Leirbegre med enkel rett fot midt under forkommer i yngre romertid. Ingen kar kan med sikkerhet plasseres etter 400 e. Kr. Leiren er som sedvanlig grålig med svart, polert overflate (Bøe 1931:130).

Tredelte begre (jfr. appendiks 1-10)

Figur 14 Tredelt beger på fot/trippelkopp, C21408 fra Hedrum prestegård, Larvik, Vestfold (etter Oldtiden VI:201).

På stett står også to av tre kjente tredelte begre som også hører til i overgangen yngre romertid/folkevandringstid. Hver kopp synes å være modellert for seg og den hule foten er tilvirket på samme måte som de andre karene på stett. Karene har hull fra beger til beger slik at væsken kan strømme fritt gjennom.

Fugleformet keramikk (jfr. appendiks 1-11)

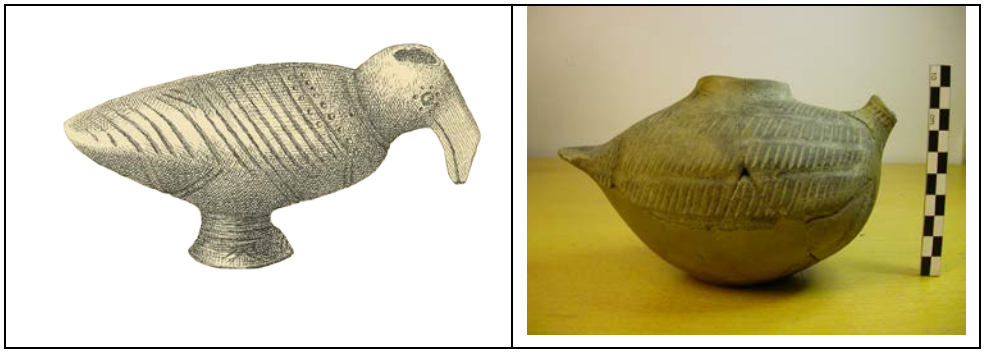

Figur 15 Fugleformet kar på stett fra Bjerkreim, Helleland Rogaland (Etter Ab. 1882:pl. III, fig. 20) og Ås Sande Vestfold.

Enda sjeldnere er de to fuglefigurene av leire (det ene på stett) datert til yngre romertid/folkevandringstid. Den ene har åpning i pannen, den andre en trakt gjennom halsen som trolig har munnet ut i nebbet.

Små begre og hankeløse kopper/miniatyrkar (jfr. appendiks 1-12)

Småbegrene (under 10 cm høye) er særlig et østlandsk fenomen. De fleste av karene er av samme form eller serie som de større vasene, og er ofte kategorisert etter hovedformen (Bøe 1931:131-132).

Saltkar (jfr. appendiks 1-13)

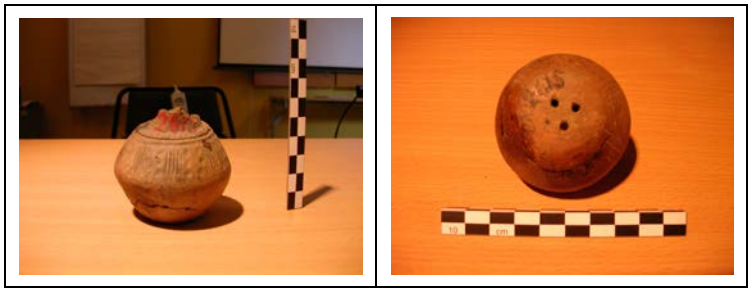

Figur 16 "Saltkar" med hull i bunnen. TGM-SM2615-2616 fra Klosterskogen, Skien, Telemark (Foto: forf.).

Små leirbegre med hull i bunnen kalles ofte saltkar (Bøe 1931:156). De har gjerne lav nederdel, jevnt innsvunget skulder og hals med trang åpning og litt utbøyd krave.

Tutekar (R.357, jfr. appendiks 1-14)

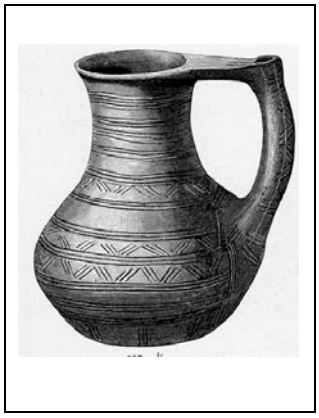

Figur 17 Tutekar som R.357.

Tutekarene som R.357 har gjennomboret hank som har form som et rør og strekker seg på langs fra største bukvidde til randens høyde, og ender der nærmest som en tut. Hanken er arbeidet sammen med randen ved hjelp av et stykke leire formet som en trekantet plate. Til Norge kommer formen tidlig, trolig i tredje århundre. Alminneligere blir de fra midten fra fjerde århundre og da i former som likner andre bordkarserier, før de går ut av bruk nokså umiddelbart etter århundreskiftet.

Kar med hank ved randen (R.365, jfr. appendiks 1-15)

Figur 18 Kar med hank ved randen som R.365.

Denne serien oppsto trolig som følge av at boller ble utstyrt med en hank ved randen som løper ned til største bukvidde. Denne varianten kjennes fra både yngre romertid og folkevandringstid, men hovedsakelig i tiden ved eller like før 400 e.Kr. Karet har en nær relasjon til det lille kokekar (under), og vil i de videre analysene være slått sammen med denne formen.

Det lille kokekar (R.364, jfr. appendiks 1-16)

Figur 19 Det lille kokekar, R.364.

Det lille kokekar har samme form som kar med hank ved randen (ned til største bukvidde), men skiller seg særlig ved et grovere gods og magring som kan tåle koking ved høyere temperaturer uten å sprekke. Det lille kokekar forekommer i stort omfang i yngre romertid og folkevandringstid. Kartypen behandles i det følgende sammen med kar med hank ved randen.

Spannformede kar (jfr. appendiks 1-17)

Figur 20 Spannformede kar med kamlinjer (R.370), stempeldekor (R.371), båndfletting (R.374) og perlebånd (R.375).

Blant leirkarene fra norsk jernalder skiller de spannformede seg ut som en egen gruppe med særegent gods av kleber og asbest, samt den karakteristiske formen som likner et spann eller en potteskjuler. De spannformede karene forekommer bare unntaksvis utenfor Norge. De er forholdsvis sjeldne på Østlandet, mens de på Sør- og Vestlandet finnes i nærmest hver eneste grav (Engevik 2008:1, 166, figure 11.1, 11.3 og Appendix 1). Karene dukker opp for første gang i andre halvdel av 300-tallet, og er i bruk gjennom hele folkevandringstiden (Bøe 1931:166). Nyere studier viser at enkelte karserier kan dateres helt tilbake til periode C2 (Engevik 2002:62, figure 7.1).

Bulevaser (jfr. appendiks 1-18)

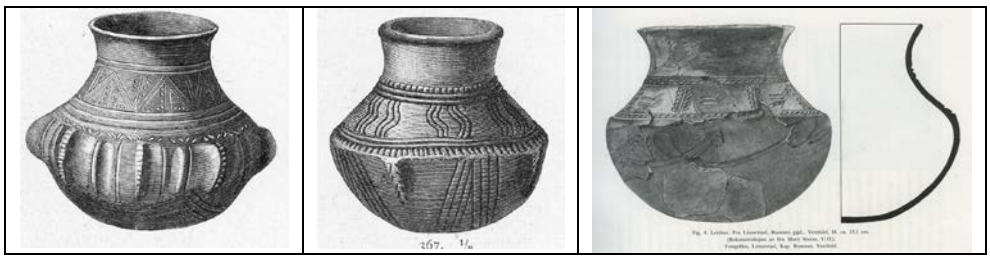

Figur 21 Bulevaser. Fra venstre: R.369 med markerte buler, R.357 med slave ribber og C30166h uten markerte buler.

Bulevaser (fra tyske Buckelurnen) betegner lave, mer eller mindre bolleformede kar med knotter eller vertikale buler fra bukovergang og nedover siden. For de norske vasers vedkommende kommer dessuten et sterkt innsvunget, trangt halsparti med noe utbøyd rand. Det eldste norske eksemplaret hører til en grav fra tiden omkring 400 (Bøe 1931:144 og fig 215). Karsorten kan dermed være kommet til Norge i siste del av tredje århundre, men alle de resterende funnene er fra folkevandringstid (Slomann 1961:2).

4.4.3 Oppsummering

Jeg har delt materialet inn i 17 typer. Tabell 7 gir en oversikt over de ulike typene, hvor mange ganger de er registrert og i hvilke tidsrom de opptrer. Hankekaret er den desidert vanligste typen i eldre jernalder. Etter denne følger situlaformen og forrådskaret som til gjengjeld kan følges gjennom et lengre tidsrom enn de andre karene. Nærmest hankekaret kommer kar med hank ved randen og hankeløse begre. Etter disse følger spannformede kar, som kan være noe overrepresenterte sammenliknet med andre kar, ettersom de er så lett gjenkjennelige i gods, dekor og form at flere av registreringene er gjort på grunnlag av et skår alene. Miniatyrkar er også forholdsvis vanlige, mens de resterende karformene må regnes som mer eller mindre sjeldne.

Kartype	Antall registreringer	Datering 500 Kr.f. 200 400 600
Situla	193	----------
Forrådskar	192	----------
Fremmed dekorert vare	37	------
Bollefromet kar	35	--------
Vortebeger	4	------ -----
Hankekar	376	----------
Hankeløst beger	167	----------
Hankekar/hankeløst beger	37	----------
Kar med hank ved randen	172	----------
Hank ved randen/hankekar	7	----------
Miniatyrkar	84	----------
Tutekar	17	----------
Kar på fot	3	---------
Glasskopi	7	----------
Tredelte kar	2	-------
Fugleformede kar	1	------
Saltkar	2	-----
Spannformede kar	100	----------
Bulevaser	30 (+ 4 miniatyrkar m buler)	----------
Ukjent	595	
Totalt	2054	

Tabell 7 Kartyper og antall registreringer i gravmaterialet gjennom hele eldre jernalder.

Det er to former som glir såpass i hverandre at jeg ikke vil skille mellom disse i den videre analysen. Første kategori er klassiske forrådskar og forrådskar med nye trekk. Disse karene har trolig hatt samme funksjon, og det gir ingen mening å behandle dem hver for seg. Den andre kategorien er kar med hank ved randen og det lille kokekar som er skapt over samme lest. Ingenting skiller dem i form, men Bøe hevder at den ene typen er et bordkar og den andre et kokekar. Enkelte av karene er lette å kategorisere, men det er imidlertid en stor del kar utformet med hank ved randen som faller i en slags mellomkategori. De har litt grov ornering med negl eller groper, men likevel en glatt, pent utarbeidet overflate. De blir i det følgende ikke behandlet hver for seg, da jeg anser dette for å være et eget, stort arbeid.

4.5 Kronologisk oversikt

Her følger en kronologisk oversikt over hvordan leirkar og importkar er brukt som gravgods gjennom eldre jernalder. Fokus vil være på endrings- og kontinuitetsaspekter gjennom de ulike periodene av eldre jernalder, for å påvise mulige overgripende/strukturelle endringer i samfunnet. Det blir skilt mellom førromersk jernalder, eldre romertid, yngre romertid, overgangen yngre romertid/folkevandringstid og folkevandringstid. Funn som plasserer seg på overgangen mellom ulike perioder utover de fra yngre romertid/folkevandringstid blir nærmere omtalt i de enkelte kapitler. Materialgjennomgangen har utgjort en omfattende del av denne avhandlingen, og av plasshensyn er alle detaljstudiene lagt ved som appendiks 2. Teksten i dette kapittelet er et omfattende sammendrag av de trendene som fremkom, mens det i appendiks 2 finnes en detaljert gjennomgang av de ulike funnenes tilknytning til gravskikk, antall kar funnet sammen, eller hvilke importgjenstander som er funnet alene eller sammen med leirkar. I appendiks 2 finnes også geografiske oversikter for alle perioder.

Jeg har som nevnt i kapittel 4.1 skilt eldre og yngre romertid ved år 200, som er senere enn både Eggers og Lund Hansens kronologier. Dette er gjort fordi leirkarproduksjonen får sitt mest markante oppsving og medfølgende endring i bruk etter 200 e. Kr.

I tillegg til den ovennevnte inndelingen kommer en rekke funn som kun er datert til eldre jernalder. Dette er i stor grad skårmateriale som ikke er funnet sammen med annet daterbart materiale. Disse funnene kan hovedsakelig benyttes for å få en fullstendig geografisk oversikt over graver med funn av keramikk, men anvendes ikke i de mer detaljerte analysene.

Med skjelettgravene følger eksotiske gjenstander som kan knyttes til gjestebudssituasjonen. Dette skjer først i et fåtall graver i eldre romertid, og blir vanligere i løpet av yngre romertid og folkevandringstid. Den økte bruken av importert bankettutstyr faller sammen med en økning av keramikkproduksjon og nedleggelser av hele sett med keramikk i gravene, etter hvert også i branngravene. For Michael J. Enright (1996) er det dronningens/fruens rolle i gjestebudsritualet som er fokuspunkt, og han hevder at drikkeutstyret kan knyttes til denne rollen (se også Pollington 2003:48). Hennes rolle er utvilsomt viktig i ritualet, men hele scenariet involverer også en rekke andre personer, hovedsakelig menn. Jeg vil derfor undersøke kjønnsfordelingen av skjelettgraver med henblikk på Enrights tanke om at

drikkeutstyret kan knyttes til kvinner (særlig appendiks 2). Kjønnsbestemmelsene baseres på gjenstandsinventar, og tolkningene er grunnet på tidligere litteratur om gravene.

4.5.1 Førromersk jernalder (jfr. appendiks 2-1)

Det finnes ingen sikre skjelettgraver fra førromersk jernalder på Østlandet (Nybruget 1978:136; Nybruget & Martens 1997:74), men derimot branngraver i ulike former (se for eksempel Wangen 2009:154-156). Mangfoldet i ytre og indre elementer i gravanleggene er diskutert hyppig (Nybruget 1978; Rødsrud 2003; Skogstrand 2006; Wangen 2009). Det er godt kjent at frekvensen av keramikk i gravene fra førromersk jernalder er høy (Martens 1998:162; Nybruget & Martens 1997; Rødsrud 2004:279, 2008:398), men hvordan keramikken ble anvendt i gravene er sjelden diskutert. I førromersk jernalder opptrer keramikk i graver på to måter; enten som urne eller knust som skårmateriale (Annen branngrav i figur 23), gjerne i kombinasjon med brente bein eller andre små gjenstander (se også kapittel 5 og 6). Et knust skårmateriale kan ha sammenheng med at karet har blitt knust på likbålet og deretter transportert ufullstendig til gravleggingsplassen. Skårene kan i en slik sammenheng ses som en symbolsk representasjon på det hele karet. I fire graver er det observert skår etter mulige bikar, og disse er alle funnet knust ved siden av en hel urne.

Gravskikken og måten keramikken brukes på er lik både i førromersk jernalder og epokene like før og etter, og representerer trolig samme miljø og forestillingsverden og derfor har jeg her valgt å samle hele materialet under førromersk jernalder. Alle overgangsformer er analysert sammen med materialet fra førromersk jernalder som en helhet, imidlertid går det fram av figur 79 i appendiks 2-1 hvor mange graver som kan dateres til overgangsperioder. Til sammen utgjør de førromerske funnene med keramikk og import i denne avhandlingen **302** graver, og det er hovedsakelig situlaformen eller andre forrådskar som er i bruk (se appendiks 1-1 og 2-1).

Mot slutten av førromersk jernalder og ved overgangen til eldre romertid trer en ny kartype inn i funnbildet. Dette er bronsekjeler (tre gravfunn), som alle brukes som urner. Som hovedregel er det ett kar i graven dersom karet er brukt som urne, mens det kan være rester av flere kar i enkelte tilfeller hvor karmaterialet er funnet knust. Fragmenteringen kan som nevnt ha sammenheng med at karet er blitt knust på likbålet og transportert ufullstendig til gravleggingsplassen (se for eksempel Oestigaard 1999:350-352). Hvis samme

kremasjonsplass er benyttet for flere begravelser, kan dette også bety at skår fra flere kar kan ha blitt blandet sammen. Omfanget av skår kan også ha sammenheng med andre ritualer i forbindelse med gravleggelsen. Liknende forhold er også kjent og hyppig diskutert for brente bein i gravene fra samme tid (Holck 1986:83; Kaliff 1997:90-91; Mansrud 2004:31, 2008:389; Sigvallius 1994; Wangen 2009:68-72). Det fragmentariske materialet kan oppfattes som en nedlagt del av en helhet, og skaper slik en metaforisk innsikt for deltakerne i ritualet på bakgrunn av at deling (for eksempel av mat/slakt) er fundamentalt for menneskelig adferd. På samme måte dannes mellommenneskelige relasjoner ved at individer sammenkobles (enchainment) for å utgjøre en helhet, mens hvert individ er en essensiell del av kjeden (Chapman 2000; Chapman & Gaydarska 2007). Med utgangspunkt i gravens ytre utforming er det ikke mulig å skille urnegraver fra graver der karmaterialet er knust, men det kan være snakk om to typer gravskikk. Den ene der kremasjonsrestene samles i en urne og gravlegges, den andre der både kar og kropp er brent sammen som en del av ritualene og hvor et delmateriale er nok for å forstå gruppetilhørighet og delingsmetaforikk innad i den sosiale gruppen som sto bak gravleggelsen. Likevel er ikke begravelsesformene helt ulike, og de brente beina i en urne må også ses på som en del av en helhet. Gravplassene fra førromersk tid er gjerne preget av en uniformitet og gruppetilhørighet der den enkelte grav føyer seg inn i et større bilde (Rødsrud 2003, 2008; Wangen 2009).

Svært sjelden opptrer flere enn ett kar i gravene, men det finnes eksempler på skårmateriale som kan tolkes som mat- eller drikkeoffer i tilknytning til ritualene (se figur 22 og appendiks 2-1). Det er funnet opptil tre kar, men hovedsakelig er det ett kar (185) eller skårmateriale (108) i gravene (figur 22). 117 av leirkarene og de tre bronsekjelene er definert som sikre urner (figur 23). De resterende er branngraver som ikke kan bestemmes nærmere. Blant annet er 34 kar funnet uten bein, men det er sannsynlig at informasjon om eventuelle kremasjonsrester er gått tapt ettersom alle 34 innkom før 1900 da dokumentasjonsstandarden var enklere.

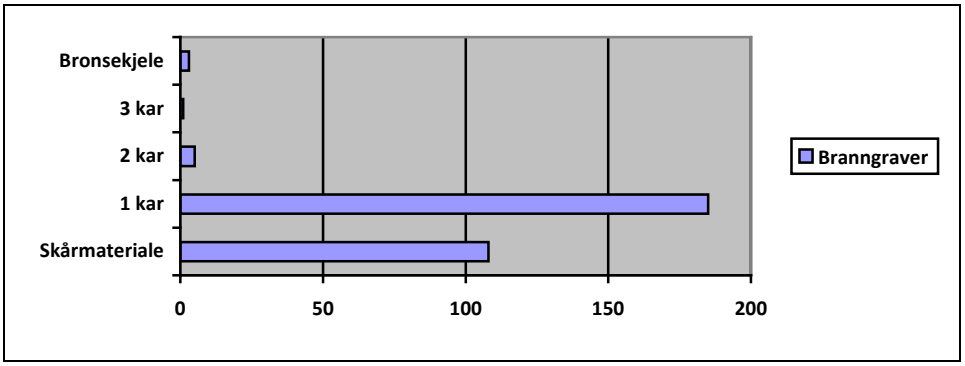

Figur 22 Antall leirkar og bronsekjeler i gravene fra førromersk jernalder.

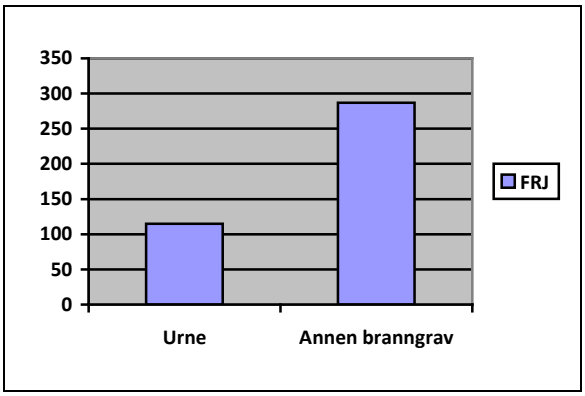

Figur 23 Gravtyper i førromersk jernalder.

Over halvparten (175 av 302 eller 58 %) av gravene som kan dateres til førromersk tid er funnet i Østfold. Deretter følger Vestfold (28 %). Statistikken viser tydelig at graver med keramikk i all hovedsak synes å tilhøre de kystnære områdene rundt Oslofjorden (appendiks 2-1, figur 80). Kysttilknytningen er også markant på den kommunevise spredningen (appendiks 2-1, tabell 17-18). Dette betyr at keramikken kan knyttes til en jordbrukende befolkning på de sentrale delene av Østlandet.

4.5.2 Eldre romertid (jfr. appendiks 2-2)

Med eldre romertid kommer en rekke endringer i den materielle kulturen. Som vist finnes tre bronsekjeler fra førromersk jernalder som må settes i forbindelse med import fra kontinentet. I eldre romertid tilkommer flere importerte gjenstander. Disse regnes for å ha kommet til Skandinavia via forbindelser og kontakter i områder okkupert av romerne (Eggers 1951;

Hedeager & Tvarnø 2001). Navnet på perioden viser naturlig nok til de første gjenstandene av romersk opphav, men også generelt suppleres gravinventaret med flere nye gjenstandstyper. Branngravene dominerer som i førromersk tid, men etter hvert får ubrente graver innpass. Skjelettgravene kan være en påvirkning fra kontinentet, der en tilsvarende utvikling er kjent (Stjernquist 1955), men dette vil diskuteres mer utførlig senere (kapittel 5-7). I dette kapittelet analyseres 99 graver som kan dateres til eldre romertid. I 83 graver er det lagt ned keramikk, mens 16 graver inneholder bare import. Karformene utgjøres av situlaer, grovere forrådskar og fremmed dekorert vare, mens vortebegre og boller tilhører overgangen til yngre romertid.

En av endringene i den materielle kulturen som finner sted i eldre romertids gravmateriale er at karene finner nye bruksformer som en del av sett til mat og drikke. Karene brukes fremdeles som beholder for brente bein eller knust som skårmateriale, men i tillegg kommer brannflak (8) og skjelettgraver (16 sikre, 1 usikker og 2 brann-/skjelettgrav). Kjønnsfordelingen i skjelettgravene fra eldre romertid er nokså jevn, med tre kvinnegraver seks mannsgraver, en dobbeltgrav og åtte graver der kjønnet ikke lar seg bestemme med sikkerhet (se også appendiks 2-2, figur 82). Skjelettgravene er jevnt fordelt mellom Østfold (8) og Vestfold (7).

Totalt er det registrert 72 branngraver, hvorav to er kombinasjoner skjelett/branngrav. I brannflakene er karene ofte knust og opptrer ufullstendige som skårmateriale (mulig symbolsk representasjon for helt kar jfr. diskusjon i kapittel 4.5.1 Førromersk jernalder). Bronsekarene som kommer inn i førromersk jernalder øker i frekvens som gravurne (åtte sikre og fem mulige), og i tillegg opptrer nå også annen romersk import og drikkehorn i gravene, særlig i skjelettgravene (sju av 18). Fremdeles er det som regel ett leirkar i gravene, men antallet graver med to leirkar er stigende (ni registreringer - det ene karet har fungert som urne i fire tilfeller). For første gang benyttes ulike sett med beholdere som en del av gravgodset. Det er registrert importkombinasjoner (fire), leirkar kombinert med import (ni) og kombinasjoner av leirkar (10) som vist i figur 24. Importkombinasjonene synes å opptre først, selv om disse også er lettest å datere. 48 av gravene (34 leirkar, ett glass og 13 bronsekjeler) er definert som urner (figur 25). De resterende er sju mulige brannflak, 10 med ukjent gravskikk og 20 branngraver av annen type. Blant annet er åtte kar funnet uten rester etter brente bein, men det kan ikke utelukkes at informasjon om eventuelle kremasjonsrester er gått tapt.

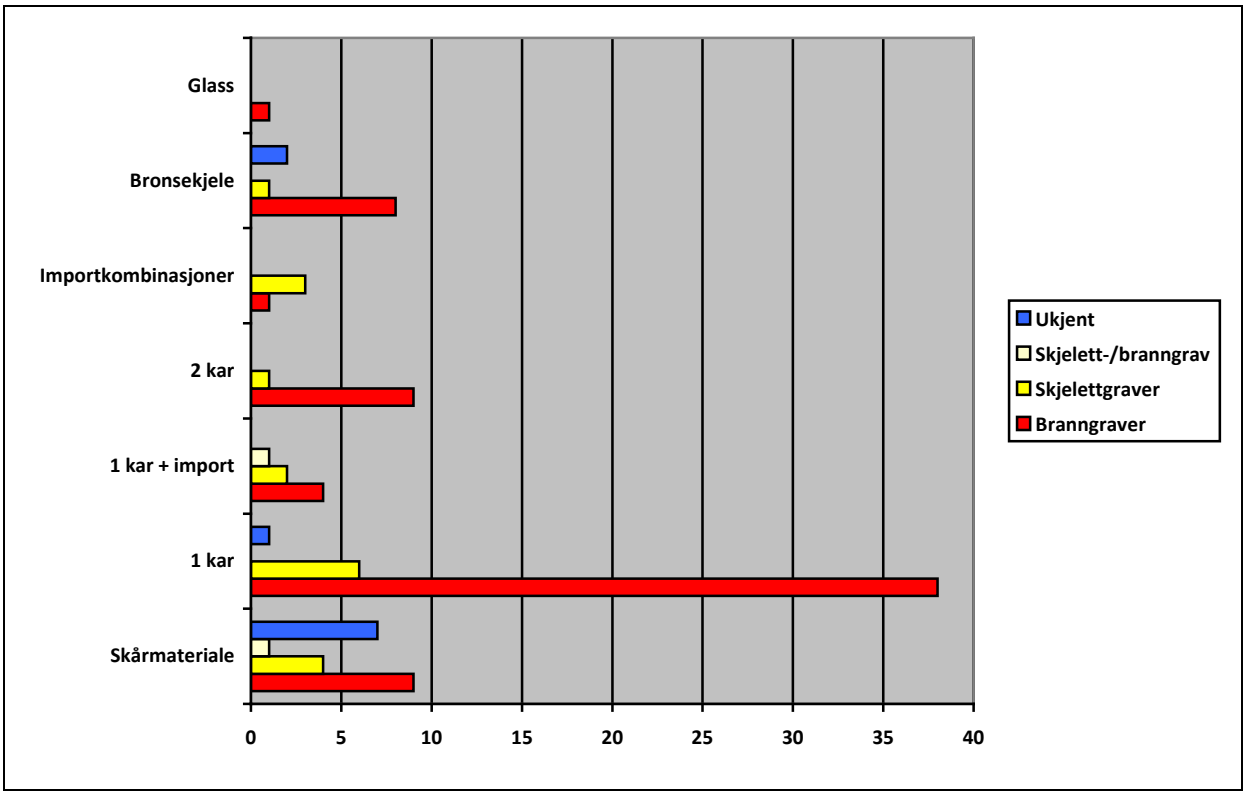

Figur 24 Antall leirkar og andre kar i gravene fra eldre romertid. To av gravene med bronsekjeler er kombinert med kar av organisk materiale.

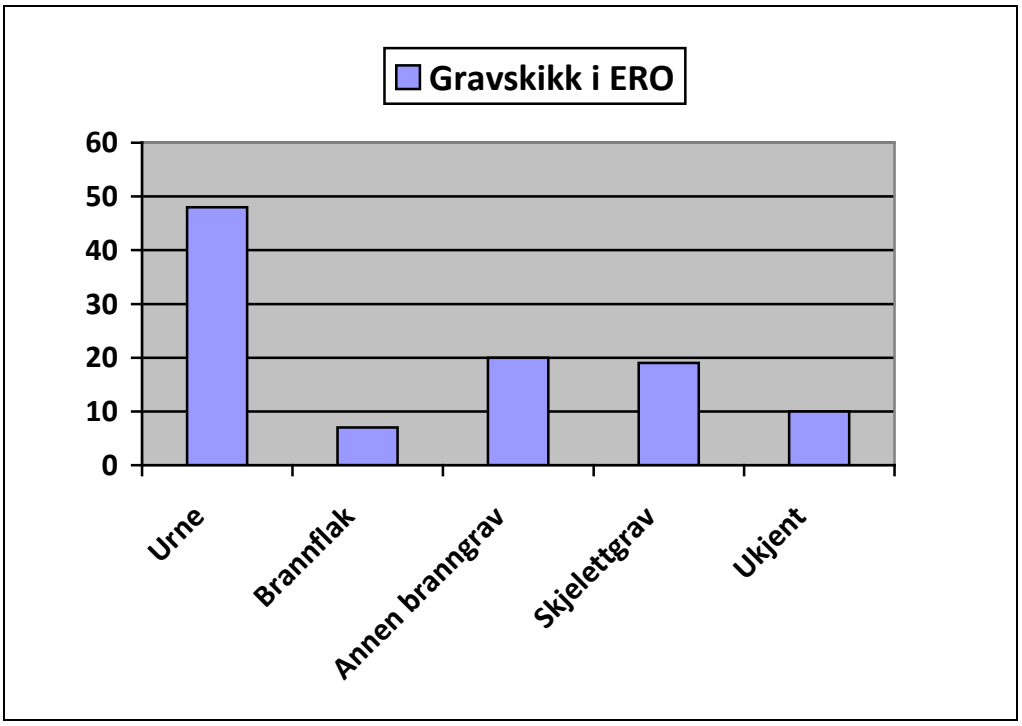

Figur 25 Gravtyper i eldre romertid. Brann-/skjelettgraver er regnet dobbelt i denne figuren.

45 av 99 graver (45 %) som dateres til eldre romertid, stammer fra Østfold. Deretter følger Vestfold med 24 (24 %). Statistikken viser tydelig at graver med keramikk i all hovedsak synes å tilhøre de kystnære områdene rundt Oslofjorden, men også Oppland viser et markant innslag (appendiks 2-2, figur 85 og tabell 19-20). Funnene fra Oppland stammer alle fra Hadelands-området og de gode jordbruksarealene ned mot Randsfjorden. Kjerneområdet har ekspandert siden førromersk jernalder, men bruken av keramikk kan knyttes til en jordbrukende befolkning bosatt på de sentrale delene av Østlandet.

Det er funnet 36 kar av den nye formen Bøe definerte som *fremmed dekorert vare*, men tre av disse er fra kontekster som ikke kan knyttes til eldre romertid direkte (se appendiks 2-2). Resi (1986:35) benytter ikke kar av *fremmed dekorert vare* som et daterende element, men velger ut kar med fasettert rand. Av disse finnes det i dag 18 kar. Bøe (1931:33-35) tenkte seg at "de nye" karene hadde sitt utspring i skjelettgraver fra Vestfold. Dit var de kommet med skjelettgravskikken fra Jylland. I Østfold er derimot mønsteret annerledes. Skjelettgravskikken blir riktignok viktig også i Østfold, men det er importsakene som hovedsakelig finner veien til skjelettgravene mens "ny" keramikk i stor grad følger branngravene. Trolig kan det søkes et felles opphav i skjelettgravskikken, men det utvikles to grener. Den ene med keramikk, den andre med import, men som jeg vil vise, forenes kategoriene i løpet av yngre romertid.

4.5.3 Yngre romertid (jfr. appendiks 2-3)

Den utviklingen som begynner i eldre romertid, fortsetter med større omfang i yngre romertid, der en økning i så vel importgjenstander (Eggers 1951) som leirkar (Bøe 1931) gjør seg gjeldende. Branngravene dominerer fremdeles, men antallet ubrente graver øker spesielt fra 300-tallet, og det finnes i flere tilfeller rester av trekister. Personlig utstyr sammen med kar til mat og drikke dominerer i gravene. Med yngre romertid følger også en større variasjon i kartyper idet gjenstandsinventaret generelt øker og nye former utvikles (se kapittel 4.4.2). Særlig hankekar og hankeløse begre sammen med kar med hank ved randen er populære former.

Siden eldre romertid har det skjedd en fordobling av antall graver med utstyr til mat og drikke, og variasjonen er langt større enn i periodene før. Totalt kan 232 graver dateres til yngre romertid. 18 av disse inneholder kun import, mens de resterende inneholder rester etter

leirkar, og ikke kun ett eller to per grav, men opptil seks. Fremdeles er ett kar i gravene det vanligste, men antall sett øker markant. For første gang består nå flere av settene av bare leirkar uten import (figur 26). Alminneligst er to og tre leirkar. Karene brukes fremdeles som beholdere for brente bein eller forekommer knust som skårmateriale, men særlig brannflak og skjelettgraver er nye gravtyper i vekst. Det ubestemmelige skårmaterialet fra yngre romertid er begrenset til 20 graver, mens det resterende lot seg typebestemme. De resterende inneholdt så mange skår at de lot seg bestemme nærmere.

39 av leirkarene, ett glass og 12 av bronsekjelene er definert som sikre urner (figur 27). Totalt forekommer 138 branngraver. De resterende er 18 mulige brannflak, 81 branngraver av annen type, 33 graver med ukjent gravskikk og 61 skjelettgraver. I 20 branngraver er sannsynligheten stor for at karet har fungert som urne, men dette er ikke mulig å avgjøre ettersom funnomstendighetene er utilstrekkelig beskrevet. Blant gravene med sett er også 14 kar benyttet som urne (urnen utgjør et av karene i settet). Romersk import opptrer i 14 av 61 skjelettgraver (23 %) og i 27 av 138 branngraver (19 %). I 15 av 27 fungerer en bronsekjele som urne. Kjønnsfordelingen i skjelettgravene fra yngre romertid er 25 kvinnegraver, ni mannsgraver, to dobbeltgraver og 22 der kjønnet ikke lar seg bestemme med sikkerhet (se også appendiks 2-3, figur 89). I yngre romertid etableres skikken med skjelettgraver særlig i Vestfold, der det er registrert 39 tilfeller mot åtte i Østfold.

18 graver inneholder kun import, hvorav 17 med bronsekar og én grav med rester av et glass. Bronsekarene brukes fremdeles hovedsakelig som gravurne (15), men fire kar mangler nærmere beskrivelser av funnforholdene. Tre graver er definert som skjelettgraver, selv om bare en av dem er sikker (C4159-C4178, Kjorstad nordre, Sør-Fron, Oppland). Glass derimot, opptrer kun i ett tilfelle (C4870-C4886) alene, men helst i kombinasjon med opptil fire leirkar (20), og hele 13 av disse 20 gravene er skjelettgraver. En grav med to glass inneholder i tillegg et drikkehorn og fire leirkar (C675 fra Sætrang, Ringerike). Importgjenstandene opptrer både i kombinasjon med hverandre og med leirkar, men det er ikke lenger noen sett som bare består av importgjenstander. Lokalproduserte leirkar og eventuelle tresaker, som i stor grad er tapt, har vært en del av settene. Tre av gravene der flere typer importsaker opptrer samtidig (Sætrang – glass og drikkehorn, Kjorstad nordre – glass og bronsekjele og Rør[C12226-C12235] – glass og sil), var skjelettgraver.

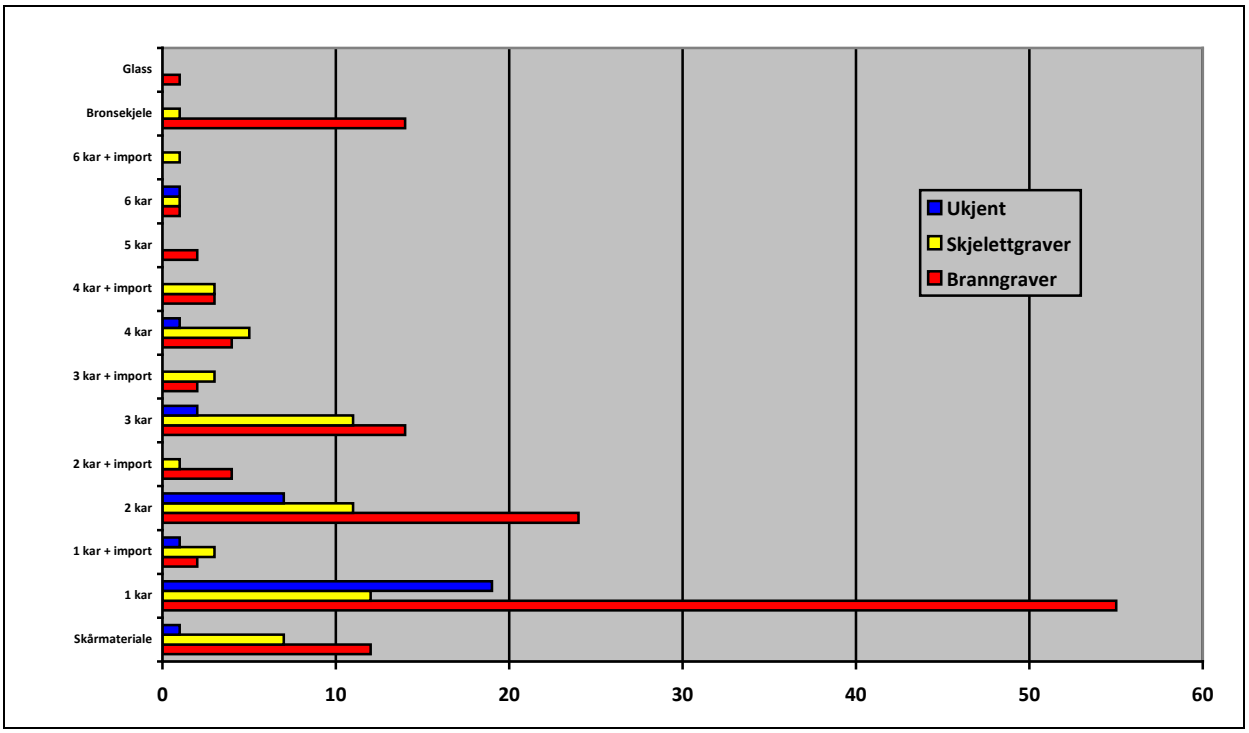

Figur 26 Antall leirkar og andre kar i graver fra yngre romertid.

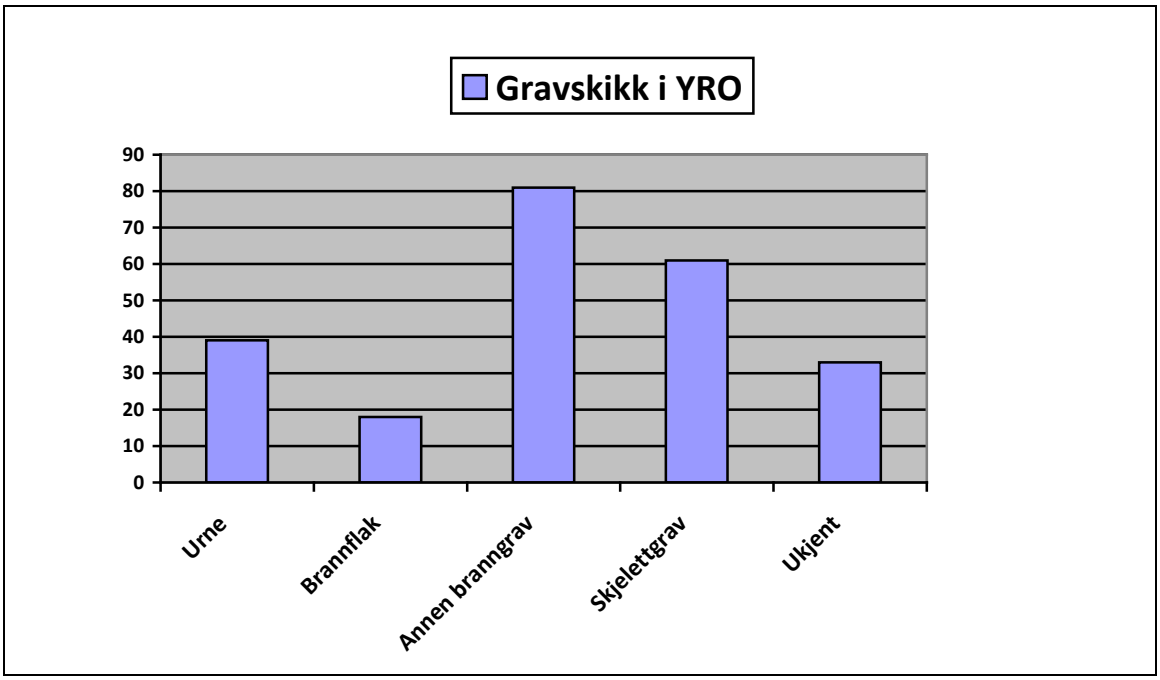

Figur 27 Gravtyper fra yngre romertid. Kun gravene der et kar er funnet alene med brente bein er talt opp som urner. I kolonnen for annen branngrav ligger 14 graver der et kar fungerte som urne og ble funnet sammen med andre kar. I kolonnen for brannflak ligger også 4 urner funnet sammen med andre kar. Figuren kan dermed ikke leses numerisk.

I yngre romertid utmerker Vestfold seg med flest funn av keramikk og importssaker (35 %), tett fulgt av Østfold (28 %) (appendiks 2-3, figur 92). Den mest markante forandringen er imidlertid at skjelettgravene nå dominerer som gravtype i Vestfold (38 mot 26 branngraver og 17 ukjente). Østfold er fremdeles fylket med flest branngraver (56), men åtte skjelettgravfunn er kjent. Funnene fra Østfold og Vestfold utgjør 64 % av gravene fra eldre romertid, men forholdene er jevnere fordelt mellom fylkene enn i yngre romertid. Oppland og Buskerud følger nærmest med 27 og 20 graver. Gravene befinner seg på gårder i gode jordbruksområder hovedsakelig langs kyst og vassdrag, der ferdsel og transport har vært enklest (se også appendiks 2-3, tabell 23-24).

4.5.4 Yngre romertid/folkevandringstid (jfr. appendiks 2-4)

Det er lite eller ingenting som skiller den materielle kulturen i yngre romertid fra det som kan dateres til overgangen til folkevandringstid. Jeg har valgt å skille ut graver fra overgangen yngre romertid/folkevandringstid (periode C3/D1) fordi det er mange av disse gravene som ikke lar seg datere presist til før eller etter år 400 e.Kr., som innleder folkevandringstiden. På bakgrunn av det som er kjent om gravene mener jeg de fleste dateringene kan snevres inn fra C3/D1 til mellom 350-450 e. Kr. Innenfor denne perioden finnes mye keramikk i gravene, og trolig var keramikkproduksjonen på toppnivå (Bøe 1931). Som før dominerer branngravene, men skjelettgravene utgjør nå så mye som en tredjedel av materialet.

Totalt kan 325 graver dateres til yngre romertid/folkevandringstid, hvorav åtte med import alene. Fem av de åtte gravene inneholdt bronsekar, mens en inneholdt drikkehorn og to stykker rester av laggede kar. I de resterende 317 ble det funnet rester etter leirkar, opptil seks per grav, og variasjonen i kartyper er stor. Fremdeles er ett kar (123) i gravene det vanligste, men også to (58) og tre kar (37) kombinert forekommer hyppig (figur 28). Kartypene viser stor variasjon, men hankekaret er det foretrukne foran hankeløse begre og kar med hank ved randen.

Det finnes 38 skjelettgraver som kan dateres til yngre romertid/folkevandringstid. Kjønnsfordelingen utgjør ni kvinnegraver, seks mannsgraver, to dobbeltgraver og 21 der kjønnet ikke lar seg bestemme med sikkerhet (se også appendiks 2-4, figur 95). Som i yngre romertid er skjelettgravene sterkt overtallige i Vestfold (23), mens de ellers fordeler seg

ganske jevnt mellom Østfold (5) og Oppland (5) og mer sporadisk i de resterende fylkene (se også appendiks 2-4, figur 98).

Figur 28 og 29 viser hvordan karene blir brukt i gravene fra yngre romertid/folkevandringstid. Leirkar er kjent som beholder for brente bein (21 leirkar og 1 bronsekjele, i tillegg kommer fem branngraver og to graver med ukjent gravskikk der leirkar kan ha fungert som urner) eller knust som skårmateriale (87), men særlig brannflak (39) er en ny form i vekst. Utover dette kommer 142 branngraver av annen type og 86 graver med ukjent gravskikk (hvorav seks uten leirkar jfr. appendiks 2-4, figur 96) og 38 skjelettgraver. Sju leirkar (seks branngraver og en grav med ukjent gravskikk) er funnet uten rester etter bein, men funnomstendighetene er utilstrekkelig beskrevet så det kan ikke utelukkes at kremasjonsrester kan ha gått tapt. Romersk import opptrer i 7 av 38 skjelettgraver (18 %) og 3 av 202 branngraver (2 %).

Bronsekarene er ikke lenger entydig benyttet som urner; ett kar er fra en skjelettgrav, ett er brukt som urne, mens tre kar mangler nærmere beskrivelser av funnforholdene (figur 28). Dersom disse tre er branngraver, kan likevel tendensen til en foretrukken bruk som urner opprettholdes. Det kjennes et enkeltfunn av et drikkehorn (C23452), men det er lite sannsynlig at dette ikke har inngått i en større sammenheng, da alle andre kjente graver med drikkehorn er funnet enten i par eller kombinert med andre kar til mat og drikke. To laggede kar (C27921 og DT3436- DT3437) er også funnet alene, men også disse er fra uklare kontekster og kan opprinnelig ha vært kombinert med andre gjenstander. Glass kjennes fra fire graver og opptrer helst i kombinasjon med opptil seks leirkar. To glass er fra skjelettgraver, ett fra en branngrav og ett fra ukjent kontekst. Importgjenstandene opptrer både i kombinasjon med hverandre og med leirkar og eventuelle tresaker, men det er ikke lenger noen sett som bare består av importgjenstander. Kun i ett tilfelle (C325-C339 og C341-C348 fra Veien, Ringerike) er det funnet spor etter flere typer av importsaker i samme grav, og dette er et par drikkehorn som lå kombinert med fire leirkar.

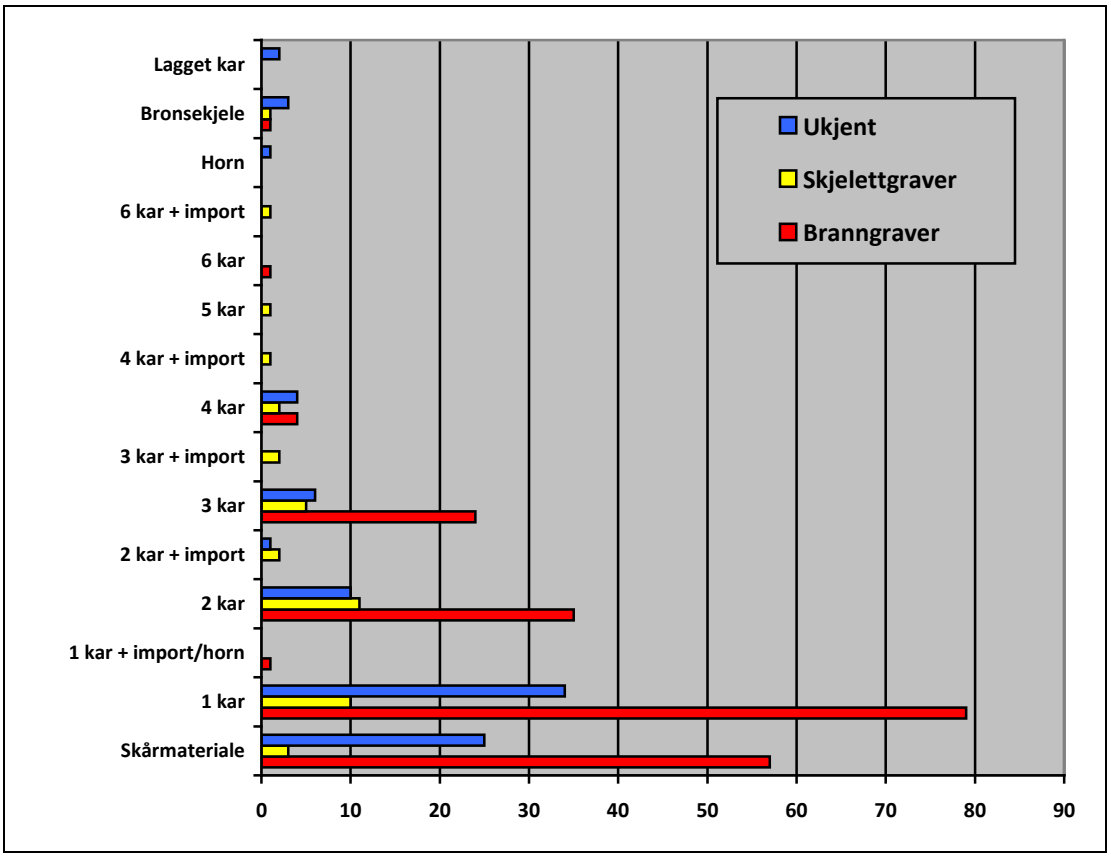

Figur 28 Antall leirkar og andre kar i gravene fra yngre romertid/folkevandringstid. Graven C22475 fra Gjerla er her fremstilt som 6 kar + import.

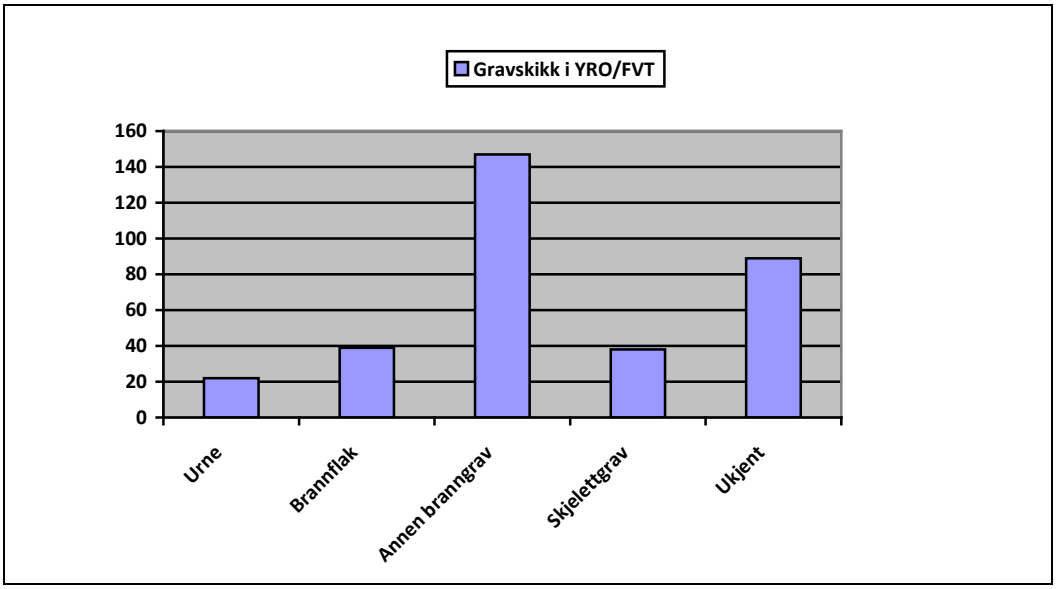

Figur 29 Gravtyper i yngre romertid/folkevandringstid. Kun gravene der et kar er funnet alene med brente bein er talt opp som urner. Til kolonnen for "Annen branngrav" hører 14 graver der et kar som fungerte som urne ble funnet sammen med andre kar. Tallene kan dermed ikke leses numerisk.

I yngre romertid/folkevandringstid er gravene jevnt fordelt mellom Vestfold (109) og Østfold (110) og utgjør 68 % av det totale antallet graver. Telemark og Buskerud følger nærmest med 33 og 23 graver, mens Oppland ikke lenger markerer seg like mye som før (se også appendiks 2-4, figur 98). Som i yngre romertid er det flest skjelettgraver i Vestfold, men skjelettgravene er noe jevnere fordelt fylkesvis enn i yngre romertid. Skjelettgraver er ikke i flertall i noen av fylkene. For branngravene isolert dominerer fremdeles Østfold med 92 graver. Gravene befinner seg på gårder i gode jordbruksområder langs kyst og vassdrag (se også appendiks 2-4, tabell 25-26).

4.5.5 Folkevandringstid (jfr. appendiks 2-4)

Med folkevandringstiden kommer enkelte tilføyelser i den materielle kulturen (særlig drakturstyr/smykker som gullbrakteater, korsformede spenner, relieffspenner og finere metallhåndverk med dyreornamentikk), men ellers preges overgangen fra yngre romertid av kontinuitet innen gravskikk og byggeskikk (Solberg 2000:129-148). Også innenfor leirkarhåndverket er kontinuitet fremherskende. Det eneste nye trekket er bulevasene (Slomann 1961), som for øvrig benytter mange av de godt utprøvde formings- og dekorelementer fra periodene før. Branngravene dominerer branngravene, men skjelettgravene utgjør en tredjedel av det samlede materialet på Østlandet. Totalt kan 100 graver dateres til folkevandringstid, 46 branngraver, 34 skjelettgraver og 20 med ukjent gravskikk. 10 av gravene inneholder ikke keramikk, bare import.

Fremdeles er ett kar (24) i gravene det vanligste, men også to (12) og tre kar (16) kombinert forekommer hyppig. Opptil seks kar per grav er registrert (figur 30). De gravlagte kartypene viser stor variasjon, men hankekaret er det foretrukne (se også appendiks 2-5). Karene brukes fremdeles som beholder for brente bein (11, hvorav tre bronsekjeler) eller knust som skårmateriale (14), men også brannflak (15), branngraver av annen type (21), graver med ukjent gravskikk (20, hvorav seks uten leirkar) og skjelettgraver (34) inneholder ulike typer kar (se figur 31). Ett leirkar fra en grav med ukjent gravskikk er magasinert uten rester etter bein, men det kan ikke utelukkes at informasjon om eventuelle kremasjonsrester er gått tapt. Det finnes ytterligere fem kontekster der et leirkar er funnet alene, men uten beinrester (jfr. appendiks 2-5).

Av de 34 skjelettgraver som kan dateres til folkevandringstid, stammer seks fra uklare kontekster. Kjønnsfordelingen viser 12 kvinnegraver, åtte mannsgraver, en dobbeltgrav og 13 der kjønnet ikke lar seg bestemme med sikkerhet (se også appendiks 2-5, figur 101). Som i yngre romertid er skjelettgravene langt i overtall i Vestfold (23), mens de ellers fordeler seg ganske jevnt mellom Østfold (5) og Oppland (5) og mer sporadisk i de resterende fylkene (se også appendiks 2-5, figur 104).

20 graver inneholder importgjenstander, hvorav ti er kombinasjoner med leirkar, og ti består av import alene. Bronsekarene er ikke lenger benyttet som urner; kun ett av sju er funnet i en branngrav, men dette var et brannflak, og karet inneholdt ikke brente bein. Tre bronsekar er funnet i skjelettgraver, og alle disse var kombinert med både leirkar og glass som deler av sett (C18892-C18904 og C18917-C18918, C14338-C14350, C14534, C14589, C14590 med C14711 og C09440-C9449 med C9811).

To laggede kar er funnet alene, men også disse er fra uklare kontekster og kan opprinnelig ha vært kombinert med andre gjenstander. Glass kjennes fra 11 graver, hvorav to fra ukjent kontekst og ni fra skjelettgraver. Importgjenstandene opptrer både i kombinasjon med hverandre og med leirkar og eventuelle leirkar og eventuelle kar av organisk materiale, men det er ikke lenger, men det er ikke lenger noen sett som bare består av importgjenstander.

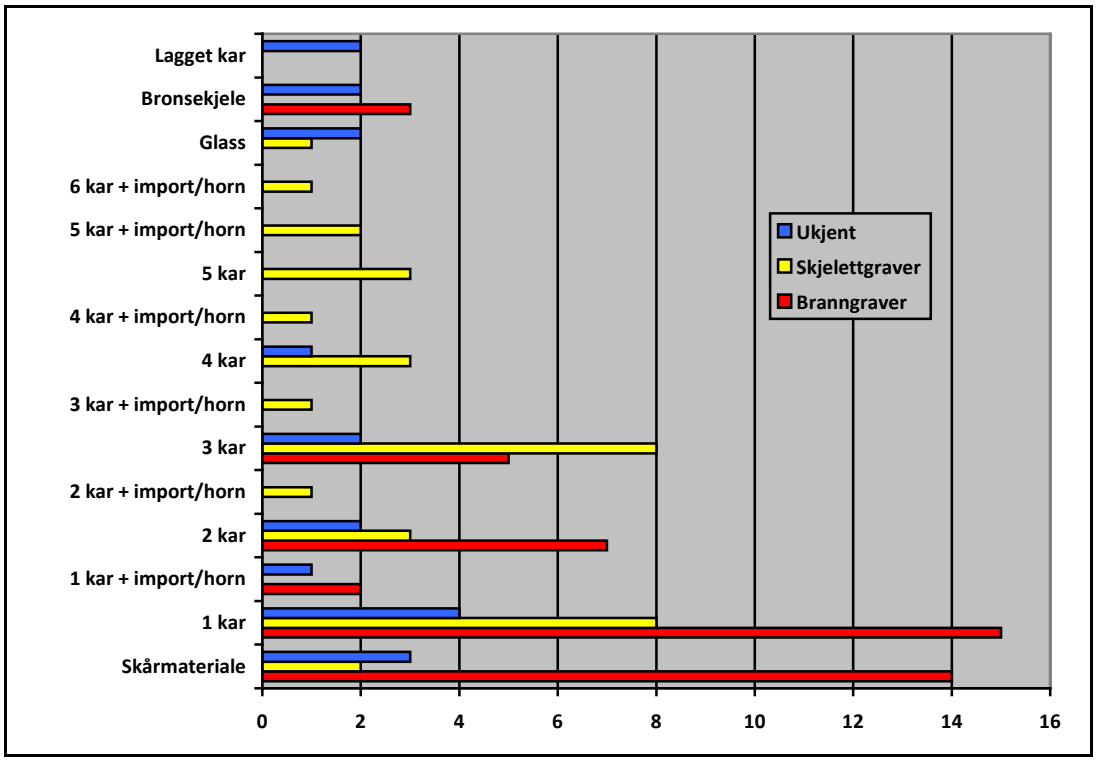

Figur 30 Antall leirkar og andre kar i gravene fra folkevandringstid.

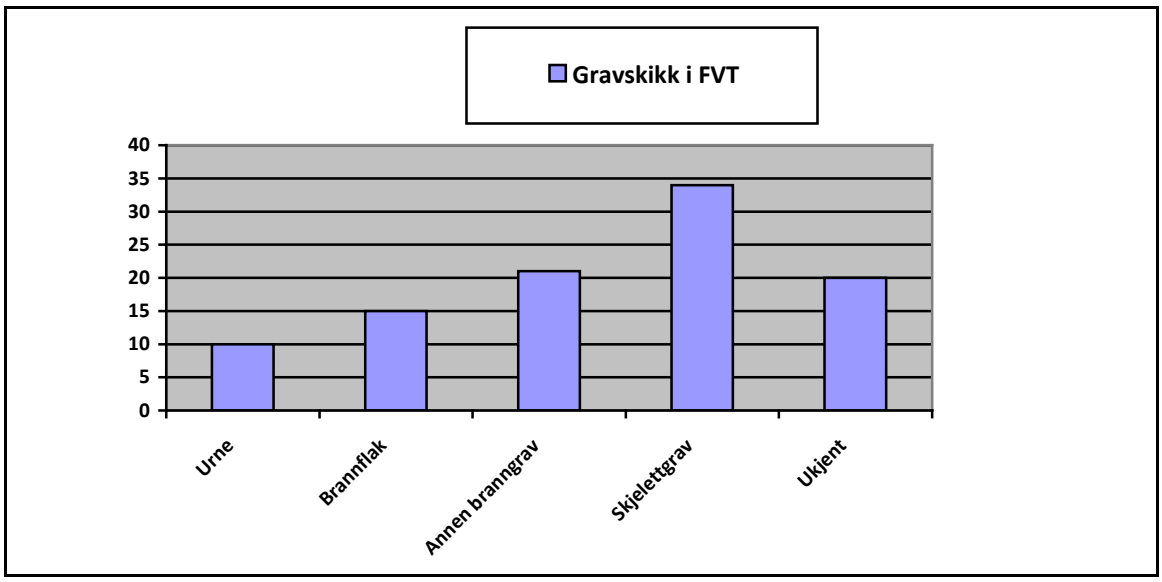

Figur 31 Gravtyper i folkevandringstid. Kun gravene der et kar er funnet alene med brente bein er talt opp som urner. Flere graver kan gå igjen ulike kategorier, så figuren kan ikke leses numerisk.

I folkevandringstid skjer det en endring i den geografiske spredningen av graver med import- og leirkar. Vestfold og Telemark fremstår som de ledende områdene, mens en klar tilbakegang i antall funn kan merkes nordøst for Oslofjorden, og særlig i Østfold. Kanskje kan

det tyde på at skikken og maktforholdene konsolideres tidligere i disse områdene, men en slik tolkning vil jeg komme tilbake til (se kapittel 4.6, 5.5, 7.5 og 9.4). Som i yngre romertid er skjelettgravene langt i overtall i Vestfold (23), mens de ellers fordeler seg jevnt mellom Østfold (5) og Oppland (5) og mer sporadisk i de resterende fylkene. Gravenes tilknytning til gode jordbruksområder er den samme som før (se også appendiks 2-5, figur 104 og tabell 27-29).

4.5.6 Eldre jernalder – ubestemt (jfr. appendiks 2-6)

245 graver med leirkar og importkar lar seg ikke bestemme nærmere enn til eldre jernalder. De fleste av leirkarene er kun bevart i et fåtall skår (183 graver), men både ett (43), to (4) tre (3) og fem kar (1) er registrert i gravene (se også figur 32). Det er hovedsakelig forrådskar og situlaer i disse gravene, noe som har sammenheng med at slike kar er vanskelige å datere sikkert alene. Som jeg vil vise i kapittel 5 og 6 (se også kapittel 6.3.3 tabell 13), er det likevel en tendens til at disse karene hører hjemme i førromersk jernalder og eldre romertid.

Importmaterialet teller 12 graver. Det er snakk om enkeltfunn av ett glass, ett skår av fasettslipt glass uten kontekst, ett drikkehorn uten kontekst og ni bronsekjeler. To av bronsekjelene er fra branngraver og sju fra uklare/ukjente kontekster. Fra litteraturen kjennes et eksempel på at et leirkar skal ha blitt funnet sammen med en bronsekjele, men hele funnet er tapt (Hauken 1991:238; Holand 2001:179).

Det finnes 183 branngraver, ni urner (åtte leirkar og en bronsekjele), 15 brannflak og 138 andre. Utover dette finnes en skjelettgrav, mens gravskikken er ukjent i 68 av gravene (se figur 33).

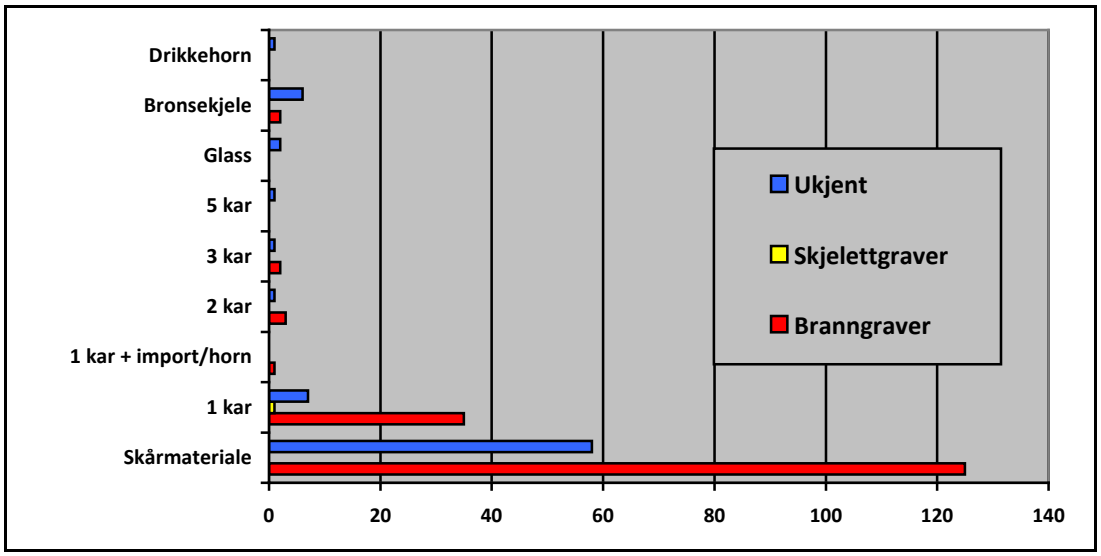

Figur 32 Antall leirkar og andre kar i gravene fra eldre jernalder, ubestemt.

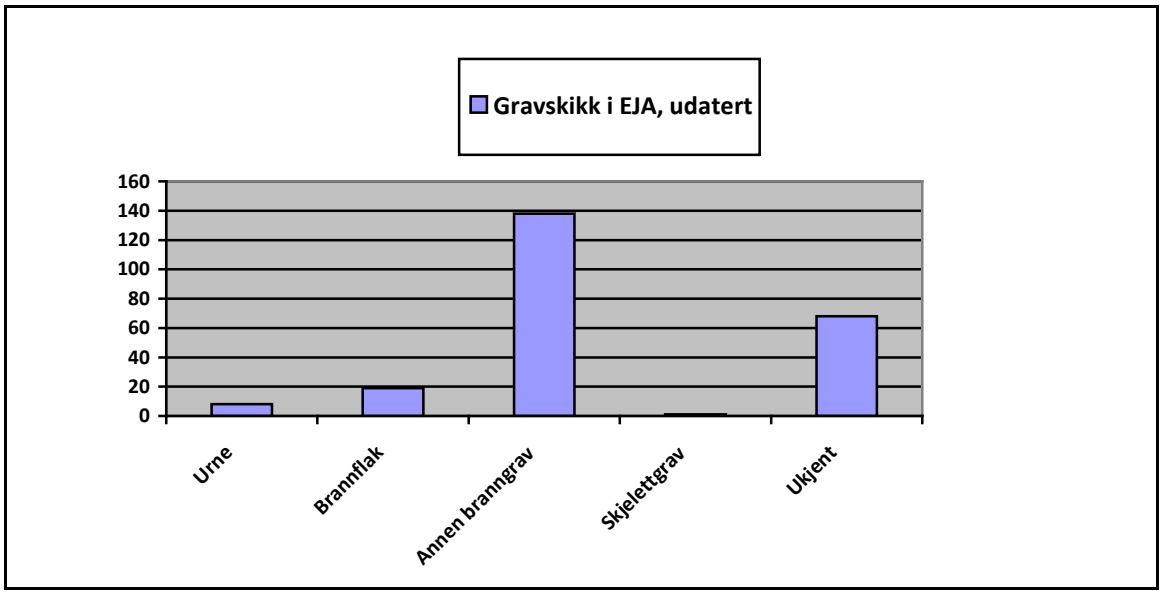

Figur 33 Gravtyper med innhold av leirkar eller importkar brukt i eldre jernalder, ubestemt. Urner kan forekomme i flere av kategoriene, så figuern kan ikke leses numerisk.

Geografisk fordeler de udaterbare gravene med leirkar og importkar seg omtrent som det generelle bildet fra førromersk jernalder til og med overgangen til romertid. Østfold rommer flest graver, fulgt av Vestfold og Telemark (se også appendiks 2-6, figur 107).

4.6 Oppsummering

I førromersk jernalder forekommer keramikken enten som beholder for brente bein eller knust som skårmateriale. Som hovedregel er det ett kar i graven, men eksempler på flere finnes. Mot slutten av førromersk jernalder og overgangen til romertid blir også bronsekjelene vanlige som urner. I begynnelsen av eldre romertid vises de første endringene. Et fåtall skjelettgraver inneholder da større sett av beholdere som trolig er benyttet til mat og drikke. Antallet graver med flere kar øker mot overgangen til yngre romertid, og etter hvert finnes også settene blant branngravene. Settene utgjøres i første omgang av importgjenstander (ofte parvis) eller en kombinasjon av leirkar og import som glass, sil og øse eller drikkehorn.

I yngre romertid fortsetter de samme endringene som begynte i perioden før, men med større gjennomslagskraft. For første gang benyttes hele sett av leirkar (hovedsakelig to til tre kar, opptil seks), men den gamle tradisjonen med urne løper hele tiden parallelt. Importgjenstandene opptrer både i kombinasjon med hverandre og med leirkarene, men det finnes ikke lenger sett som kun består av import. I overgangsperioden yngre romertid/folkevandringstid er det få endringer fra yngre romertid da de samme trendene fortsetter. I folkevandringstid reduseres antallet graver med leirkar og import. Mest markant er endringen i Østfold, der skikken ser ut til å avta først. På Østlandet er det flest funn i Østfold og Vestfold frem til ca. 400 e. Kr., men i folkevandringstid er det Vestfold og Telemark som utgjør hovedtyngden.

Det er to tendenser som fremtrer tydelig ut fra analysene av materialet. Den første inntrer i eldre romertid, hvor hele sett erstatter bruken av enkeltkar som urne eller nedlagt knust i branngravene. Særlig tydelig er bruken av sett i skjelettgraver, og symbolikken hel kropp – hele kar fremtrer tydelig. Når branngravene inneholder sett er det som regel i form av et brannflak. Urnegraver, branngroper eller andre branngravsformer inneholder som regel bare ett kar. Forskjellen er at i brannflakene kommer større gravgods med på likbålet i sin helhet, mens kar og andre gjenstander først og fremst blir en del av seremonien etter brenningen i de andre typer branngraver.

Den andre viktige endringen er knyttet til den geografiske fordelingen av skjelettgraver og rike graver med import. I eldre romertid fordeler skjelettgravene seg ganske jevnt mellom Østfold (9) og Vestfold (7), i tillegg til en i Telemark (1) og en i Buskerud (1). Nedslagsfeltene for denne nye skikken ser dermed ut til å være langs kysten av Oslofjorden.

Østsiden av fjorden domineres av graver med importsaker (5 av 9), mens det er graver med våpen (4 av 7) som dominerer på motsatt side, i Vestfold.

Det er fristende å sette dette i forbindelse med en innflytelse fra østgermanske og vestgermanske områder (Hachmann 1956/57; se også Gebühr 1974; Steuer 1982:181-229). De danske forhold er siden oppdatert (Hedeager 1987:126-130; 1992:116-131, fig. 24-25, 35-37, 99-100, 102, 113-124; Hedeager & Kristiansen 1982:130-133, 157-159), og i grove trekk går det frem at ubrente fyrstegraver med prestisjevarer og smykker tilhører det østgermanske (Sjælland og øyene). Til det vestgermanske (Jylland) hører særlig rike mannsgraver med funn av sporer og sjeldent våpen, men her er importgjenstandene hovedsakelig funnet i branngraver. I tillegg er skjelettgraver en ny trend som dominerer på Nord- og Midt-Jylland allerede fra eldre romertid (Brøndsted 1960:156 med note side 407; Hedeager 1992:125).

I dette bildet passer fyrstegraven fra Store Dal (Eggers 1953), den rike graven fra Løken (Hougen 1924:32-33) og de andre gravene med importsaker godt inn på østsiden av fjorden. Skjelettgravene på vestsiden av fjorden kan synes å ha sammenheng med den nordjyske leirkartradisjonen, ettersom det er funnet leirkar med jysk forbilde i fem av de sju skjelettgravene. Forbindelsen mellom Vestfold og nordjyske områder er også tidligere kommentert, selv om bildet ble noe mer balansert da det kom for dagen flere kar av samme type ved utgravningene på Hunn i Østfold (Bøe 1931:26-33, 35; Friis Johansen 1915; Resi 1986:51-53). Når det gjelder våpengravene, er det ingen markante forskjeller mellom fylkene. Det er snarere Opplands graver som skiller seg ut og må ses som en egen regional gruppe (Herteig 1955a; Hougen 1929:105-108; Rygh 2007:86-87). Blant skjelettgravene med leirkar i eldre romertid er det riktignok et flertall med fire i Vestfold mot to i Østfold, men denne skjevdelingen er basert på få graver og kan være tilfeldig. Grav 19 fra Hunn (C28973) bryter forøvrig med tanken om særlig jyske forhold på vestsiden av Oslofjorden. Hunn-graven er en skjelettgrav med sporer (jyske særtrekk, jfr. diskusjon over), men ligger i Østfold.

I yngre romertid utjevnes forskjellene noe, da flere av gravene i Vestfold inneholder import, særlig glassbegre. Likevel skiller den rike graven fra Rør i Østfold (Straume 1988) seg ut med både sil og glassbeger i kombinasjon med leirkar, og forsterker inntrykket av at særlig rike graver med import kan knyttes til denne regionen i romertid. Når det gjelder skjelettgravene blir tendensen til likhetstrekk og eventuell påvirkning fra Nord- Jylland forsterket. 82 av de 134 (62,7 %) skjelettgravene fra yngre romertid/folkevandringstid på Østlandet stammer fra

Vestfold. At dette bildet først blir tydeligere i yngre romertid, kan ha sammenheng med at endringer i den materielle kulturen har spredt seg fra Sør-Skandinavia og dermed har kommet senere til Østlandet. Interessant er det også at skikken avtar tidligere i Østfold enn i Vestfold. En hypotese er at maktforholdene konsolideres tidligere i disse områdene, slik at skikken dabber av, mens det fremdeles er konkurranse mellom elitegrupperinger i Vestfold som opprettholder demonstrasjonen av sosial status gjennom gravritualene (se for øvrig diskusjon i kapittel 9.4). Svært få graver med keramikk og import er kjent fra Østfold i folkevandringstid, mens skikken holder frem i Vestfold, og understreker igjen forskjellene mellom fylkene.

Det er vanskelig å konstruere overordnede rammer for ulike regioner, ettersom gravskikken i romertid er kompleks. Jeg forsøker her bare å vise tendenser, slik også Hedeager (1992) gjør det, selv om det reelle funnbildet er langt mer nyansert (Brøndsted 1960:156 med note side 407; Gundersen 2007:78-80; Hachmann 1956/57; Hedeager 1987:126-130; 1992:116-131, fig. 24-25, 35-37, 99-100, 102, 113-124; Hedeager & Kristiansen 1982:130-133, 157-159; se også Gebühr 1974; Steuer 1982:181-229). Om innflytelser kan spores helt tilbake til vestgermanske eller østgermanske deler av kontinentet, er ikke avgjørende. Poenget er at det ser ut til å være et skille øst og vest for fjorden, og at dette sannsynligvis har med innflytelsesveier å gjøre. Ut fra de geografiske forutsetningene er det naturlig at vestsiden har hatt forbindelser mot jyske områder, mens reiseveien til Østfold sannsynligvis går via Sjelland og svenskekysten. Keramikkmaterialet i Østfold støtter ikke en antakelse om innflytelse fra Sjælland og øyene i samme grad. I to tilfeller er det bemerket sjællandsk påvirkning av keramikkformer, men dette gjelder begge sider av fjorden - C21581 (Store Dal, Sarpsborg, Østfold) og C23447 (Jåberg, Sandefjord, Vestfold). Imidlertid bør det påpekes at det ikke er gjort sammenliknende undersøkelser av keramikken fra Sjælland og Øst-Norge (Østfold). Gravene med keramikk og import viser for øvrig en klar tilknytning til gode jordbruksområder. Dersom karsettene kan knyttes til livet i hallen (se også kapittel 7.3-7.5 og kapittel 9), med konnotasjoner til gjestebud og konsumpsjon av alkohol, er jo også koblingen til jordbruket nærliggende ettersom kornet har vært nødvendig for å brygge øl til gjestebud, for eksempel ved en gravferd.

5 Overgangen fra urner til sett

I Johs. Bøes (1931) store verk om jernalderens keramikk i Norge går det eksplisitt frem hvordan det kan skilles mellom to typer kar og deres bruksområder; gryter/kokekar (forrådskar) og bordkar/drikkebegre. Forskjellen mellom kartyper kan knyttes til endringen i bruken av keramikk i gravritualer, og er dermed relevant for forståelsen av hvordan den materielle kulturen er med på å strukturere og endre sosiale relasjoner og derigjennom ritualer og samfunnsstruktur. For å belyse denne ulikheten nærmere vil jeg først beskrive hovedforskjellene i kartyper, deretter den teknologiske endringen og til slutt hvordan produksjon kan ha sammenheng med materiell stil. I appendiks 4 gjennomgås de ulike stadiene i produksjonen av keramikk som viser hvordan ulike deler av produksjonsprosessen har virket inn på karets utforming og egenskaper. Alt fra valg av leire, forbehandling, magring, forming, tørking, overflatebehandling og brenning spiller en rolle for produksjonen og egenskapene til karet (Fredriksen 2009a; Gosselain 1999) og dermed også den samfunnsmessige bruken. Tillegget viser også hvor spesialisert dette håndverket har vært, og hvor stor investering av tid og ressurser som må til i produksjonen av keramikken. Keramikkhåndverket krever en vel så stor arbeidsinnsats som jernvinne og smedhåndverk i eldre jernalder, og nettopp omfanget og typevariasjonen viser hvilken viktig plass i samfunnet karene har hatt. Håndverket representerer også en taus kunnskap som reproduseres gjennom innlæringsteknikker over generasjoner (Apel 2001, 2006; Arnold 1988a). En endring i teknikk bærer dermed bud om en større samfunnsmessig endring på bakgrunn av nye ideer eller eventuelt migrasjoner. Bourdieu (1990, 2000 [1977]) skiller mellom den praktiske og den symbolske virkeligheten, mellom det materielle og det mentale. I dette kapittelet vil det praktiske feltet og de uttrykkene håndverket gir studeres, mens de symbolske aspektene vil diskuteres i kapittel 6 og 7 og i noen grad kapittel 9. Med utgangspunkt i de praktiske forskjellene vil regionale forskjeller diskuteres som en avslutning på kapittelet.

5.1 Forråds-/kokekar vs. bordkar

I forbindelse med Bøes publikasjon om jernalderens keramikk i Norge gjorde Sverre G. Johnsen (1931) tester av godsets sammensetning (morting), vanninnsugningsevne (til det ble mettet) og gjennomtrengelighet for vann. Jeg har ikke gjort analyser av godsets

sammensetning eller vanngjennomtrengelighet i denne avhandlingen, men en grov inndeling i bordkar og kokekar er mulig å gjennomføre på bakgrunn av Johnsens resultater.

Som det også fremgår av appendiks 4, er det på det rene at kokekar og drikkekar har hatt vesensforskjellige egenskaper om de skulle være dugelige til sine respektive formål. Trolig har begge typer keramikk også blitt benyttet som oppbevaringskar for tørrvarer, men dette vil ikke diskuteres her. De finere bordkar (drikkekar) kommer til etter at enklere former for koke-/forrådskar har dominert i flere hundre år, og dette endringsaspektet vil jeg komme tilbake til.

Kokekarenes godsblanding må tåle høy temperatur slik at det ikke skapes spenning i karveggen i kontakt med et flammende bål der temperaturen varierer mellom 500 og 1500 °C (Stirling 1905). Porøsitet kan være praktisk for å unngå avskalling og sprengning av varen, og dersom karveggen kunne trekke til seg vann under koking ville det bli det holdt en jevnt lavere temperatur (Bøe 1931:205). Magringen i kokekarene er derfor ganske grov og utgjør en stor del av godset (Bøe 1931:207). Det brukes også gjerne organisk materiale som brenner bort i tildanningsprosessen for å skape tomrom der vann kan trekke inn. Kokekarenes viktigste evne er egentlig motstandsdyktighet mot varmesjokk, som kan skape sprekker eller kollaps av karveggen (basert på Lindahl et al. 2002:18-21; Rice 1987:95-98; Rye 1981:31-36; Shepard 1968:26-31; Skinner 1966). Det viktigste virkemidlet er trolig antallet porer skapt av organisk magring. Mineraler med liknende ekspansjonsevne som leire er gunstige som magringsmidler (Skinner 1966). Knuste kar (chamotte) vil også være fordelaktig, det samme gjelder den hyppig anvendte kvartsen (se appendiks 4). Karformen kan også påvirke evnen til å motstå varmesjokk. Jevn tykkelse over hele karet, i tillegg til former uten skarpe vinkler og overganger, er gunstig for kokekar. Kokekarene er svært sjelden dekorerte.

Drikkebegre og bordkar derimot behøvde ikke tåle sterkere varme enn den beskjedne brenningstemperaturen som anslås til rundt 4-500 °C av Bøe (1931) og noe mellom 500 og 700 °C av Lindahl (2002:30) og Hulthén (1986:77, tabell 2). Mineralkrystallene smelter først sammen ved 900-1000 °C, men ved 500 °C har det meste av vannet fordampet slik at krystallstrukturen i leiren er brutt sammen og karets form er stabilisert (Lindahl et al. 2002:30). Disse karenes fremste egenskap var snarere tetthet og holdbarhet mot vann, et forhold pottemakeren måtte ta hensyn til allerede ved forbehandling av leiren. Sandholdige leirer, med lite urenheter ble hyppig brukt ved produksjon av fin bordkeramikk i eldre jernalder (Lindahl et al. 2002:18). Er godset fint, vil for grov magring svekke det. Størrelsen

på magringen påvirker også sammensmeltingsprosessen, som starter ytterst på krystallene og beveger seg innover. Fin magring vil dermed reagere raskere og ved lavere temperatur enn grov (Rye 1981:27), og bordkarene har ikke trengt samme temperatur ved brenning. Bordkarenes viktigste evne er tettheten, og de bør derfor ikke blandes ut mer enn absolutt nødvendig. For å oppnå en fin, jevn og vannavvisende overflate er det vanlig å påføre et tynt lag av fin slemmet leire på inn- og ytterside (Bøe 1931:207, 210 se også test av B4339; Rye 1981:40-41). De finere bordkar er mer omhyggelig avglattet og avpusset på overflaten, og dette medfører en tetting av porer som gjør karet mindre gjennomtrengelig for vann og følgelig mer motstandsdyktig enn kjernegodset (Johnsen 1931:238-241). Den glatte overflaten får bordkarene ved finpussing, med en glatt stein, ofte flint (Bøe 1931:208-209; Jensen 1924:25-26; Lindahl et al. 2002:25; Stout 1986 mener at forsiktig fukting og polering er nok for å skape den jevnt glatte overflaten.). Glattesteiner kjennes også fra gravkontekster (f. eks. C21372 fra Harestad, Ski, Akershus). For å hindre gjennomtrengning kunne det også være aktuelt å sette inn karet med bek, kvae, harpiks eller gummiprodukter (Rye 1981:26).

Også brenningen er forskjellig for kokekar og bordkar. Det kan skilles mellom brenning med og uten tilgang på luft. Tilgang på luft skaper *oksiderende forhold*. Ved å utestenge luft frembringes karbonmonoksid og det dannes *reduserende forhold*. Kokekarene som har en rød/oransje overflate er trolig brent med høy varme og oksiderende forhold. Rødlig farge oppstår ved 500 ºC og oppover med tilgang til oksygen (Bøe 1931:211; Krogh 1923b:38). De mørke bordkarene derimot er brent på lav varme (trolig rundt 400-500 ºC jfr.; Bøe 1931) med lite trekk. Likevel blir ikke karene fullstendig ugjennomtrengelige for væske før mellom 1200 og 2000 ºC (Lindahl et al. 2002:30). Yttersidene er likevel meget motstandsdyktige, enten fordi de er hardere brent eller den slemmede overflaten danner et slags beskyttende belegg (se Birch 1873; Bøe 1931:211-212). Den mørke overflaten skyldes at røyk fra ved eller torv og udestillerte tjærestoffer trenger inn i karet. Indirekte tørk (da. bränding, eng. water smoking, ty. schmauching) ved temperaturer rundt 100 ºC, vil også gi mørk farge (Bøe 1931:212; Jensen 1924:26-29; Rye 1981:105-106; Shepard 1968:81). Bordkar fra skjelettgraver er nesten uten unntagelse grå i bruddet og mørke på overflaten, mens de samme kar fra branngraver er røde, rødgrå eller gule utenpå og gulgrå i bruddet. De må altså ha skiftet farge etter påvirkning av varmen fra likbålet.

I kapittel 4.5.1 og appendiks 1-1 og 2-1 ble det vist hvorledes koke-/forrådskar (særlig situlaformen) dominerte i gravene fra og med førromersk jernalder og frem til eldre romertid. I løpet av eldre romertid tilkom den nye typen *fremmed dekorert vare* med finere magring og polert, ofte ornert overflate, og på 200-tallet kommer en rekke nye former av mindre, polerte og ornerte kar. De nye karseriene blir særlig dominante i gravmaterialet på 300-400-tallet. Figur 34 viser hvordan urnebegravelser er dominerende i førromersk jernalder før det jevnes ut i eldre romertid og settene tar over fra yngre romertid. Linjene for sett og urner krysser hverandre mellom eldre og yngre jernalder, men det er med yngre romertid den store endringen skjer. Fra 200 e.Kr. avspeiler materialet en formidabel økning i antall sett, mens bruken av urner reduseres. Tendensen synker i folkevandringstid, men det gjør også bruken av leirkar i gravene generelt. Bruken av urner som en del av sett er hyppigst i yngre romertid, for siden å dabbe av og forsvinne med folkevandringstid. Dette kan tolkes som at enkelte aktører har forsøkt å holde ved den gamle urnebegravelsesskikken i den fasen der den nye skikken etableres. Det er funnet flere graver med forråds-/kokekar av samme form som urnene fra førromersk jernalder og eldre romertid, men dette er brannpletter der keramikken er funnet knust sammen med brente bein slik at de ikke kan regnes som sikre urner.

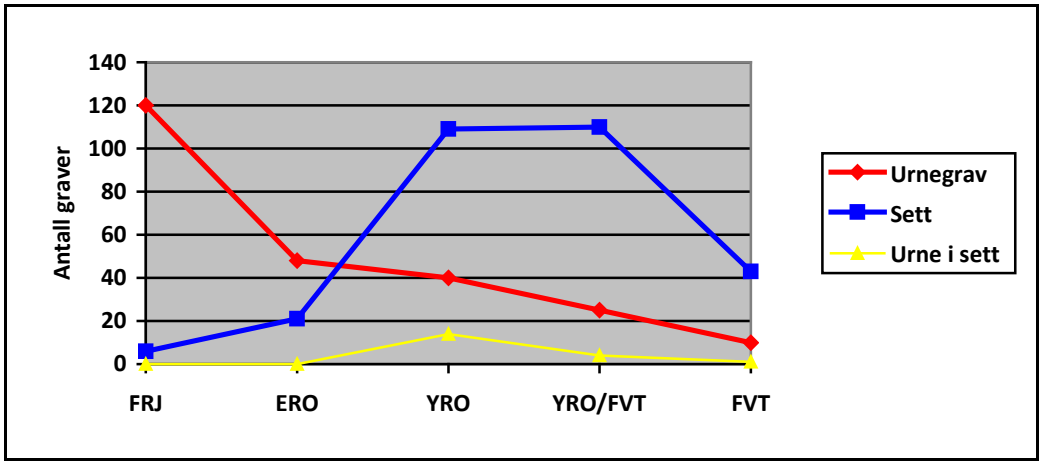

Figur 34 Utvikling i bruken av kar som urner sammenliknet med sett gjennom eldre jernalder. Den lille andelen kar markert som sett i førromersk jernalder kan neppe sammenliknes med settene som kommer til fra og med romertid. Det er heller snakk om bikar og funksjonen er usikker. 10 graver med kar som ikke lar seg datere nærmere enn til eldre jernalder er utelatt fra statistikken.

Figur 35 viser hvilke typer leirkar som er benyttet i urnegravene (antall), både før og etter overgangen til yngre romertid. Situlaformen dominerer sammen med forråds-/kokekar og fremmed dekorert vare før 200 e.Kr. Det er hovedsakelig de eldre, uornerte formene med grov

magring som går igjen, men hele 18 urner er av den nye typen *fremmed dekorert vare*, med polert og ornert overflate. Bøe (1931:35) antar at det fremmede innslag først gjør seg gjeldende i skjelettgraver fra søndre Vestfold, men urnetradisjonen er så sterk at flertallet av de nye formene også endte opp som urner til tross for at de i utgangspunktet var del av en endringsprosess. Denne prosessen fullbyrdes først etter 200 e.Kr. da de fleste karene i gravene er en del av sett (figur 34).

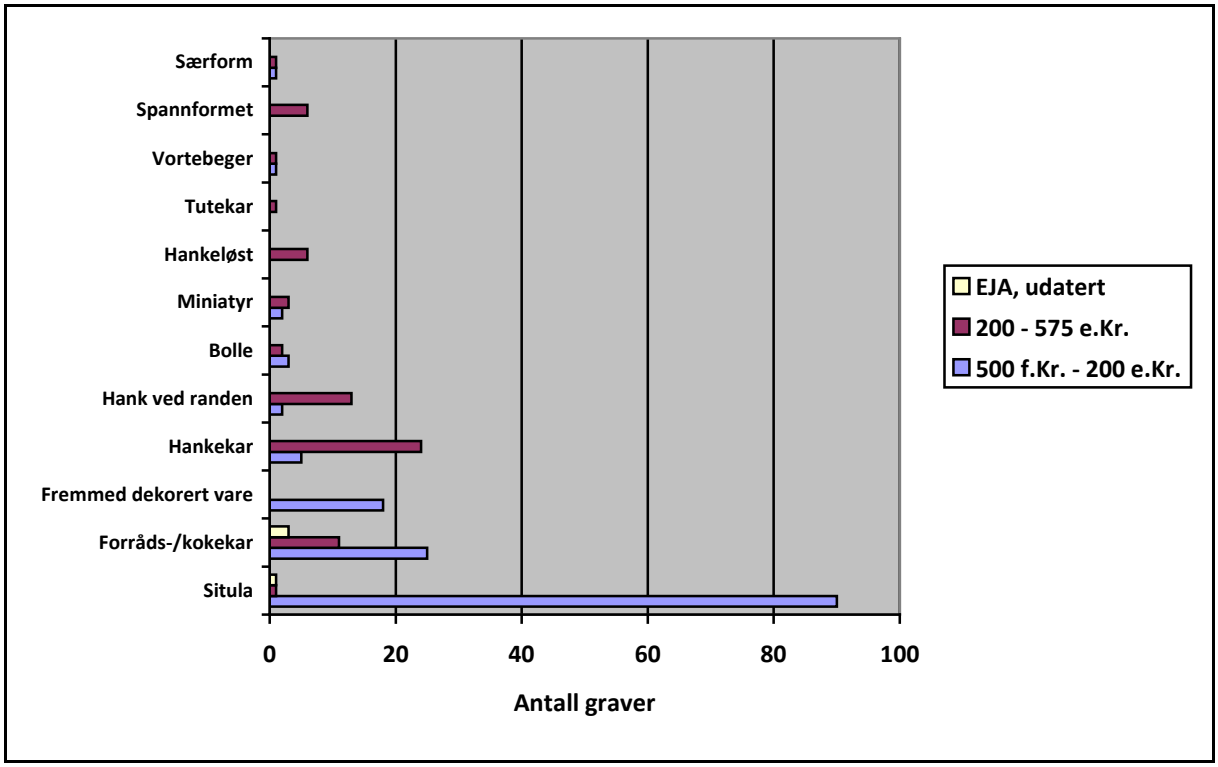

Figur 35 Leirkartyper brukt som urne, før og etter overgangen til yngre romertid. Hankekar og kar med hank ved randen fra periodene før yngre romertid er ikke lik Ryghs hovedformer.

Trenden fra og med yngre romertid er at kar legges ned som sett, men i enkelte graver benyttes fremdeles kar som urner til tross for endringen i produksjon. For eksempel benyttes vestlandskjeler gjennom hele sin bruksfase hovedsakelig som urner (Hjørungdal 2009). Forråds-/kokekar utgjør en vesentlig del av disse urnene, men de nye karformene benyttes også. Særlig gjelder dette hankekar og kar med hank ved randen. Ettersom hankekaret er den vanligste karformen i eldre jernalder (jfr. kapittel 4 og appendiks 1) er det ikke uventet at dette også benyttes som urne. Kar med hank ved randen, som utgjør den nest største kategorien, er særlig interessante ettersom de tar opp noen av de gamle kartrekkene. De er ofte grovt magret med en kornet avglattet overflate (se appendiks 4) og om i det hele tatt ornert er det gjort på en enklere måte. Bøe (1931) kaller dem også for ”det lille kokekar”. At kartyper som er del av sett (særlig i yngre romertid jfr. kapittel 4.4.2 og 4.5.3, men se også

kapittel 8 og appendiks 3) også benyttes som urne tyder på at enkelte samfunnsaktører har holdt ved den gamle urneskikken, og forsøkt å integrere den i den nye. Kartypene brukt som urne i en del av et sett er: hankekar (6), kar med hank ved randen (5), forrådskar (4), spannformet (1), situla (1), tutekar (1) og ukjent (1).

Det er gjort forsøk på å dele inn kartyper i relasjon til funksjon, og både Kristen Juhls (1995) fininndeling og Leo Webleys (2008) grovere inndeling bekrefter at en rekke av karene trolig har hatt flere funksjoner. Særlig gjelder dette bordkar høyere enn 10 cm, som i boplasskontekst viser seg å kunne knyttes til både korttidslagring, tilberedning og konsumpsjon. Bare karene under 10 cm, som i denne avhandlingen er betegnet som miniatyrkar, knyttes med sikkerhet til konsumpsjon i funksjonsanalysene (Juhl 1995:93-94, fig 10.10; Webley 2008:76-78, table 5.2). Samtidig understrekes det at den finere dekorerte keramikken nok hører til situasjoner der det visuelle uttrykket var viktig, for eksempel ved måltider. Det er også gjort undersøkelser som viser at finere bordkar ikke har rester etter soting fra koking over ild på utsiden, men heller kan knyttes til måltider ved spesielle anledninger (Webley 2008:78-79). Likevel tror jeg den viktigste forskjellen ligger i de ulike produksjonsteknikkene, og at de gir et forskjellig uttrykk. I gravkontekst er trolig også keramikk brukt på en annen måte enn i husholdningen. Keramikken gir et multivokalt uttrykk (se Oestigaard 2000) og kan signalisere ulike ting i ulike kontekster.

	VS.	
Førromersk jernalder – eldre romertid		Yngre romertid - folkevandringstid

Figur 36 Forskjellen mellom urner og bordkeramikk satt ned som sett.

Sett under ett er tendensen at kar hovedsakelig brukes som urne frem til eldre romertid, da de første settene introduseres (fremstilt på figur 36). Disse urnene er stort sett grovmagrede forråds-/kokekar uten dekor. Settene dominerer spesielt fra 300 e.Kr., og det er da finere, dekorerte bordkar som utgjør hovedtyngden av keramikken. Unntaksvis er de finere bordkarene også benyttet som urner. Det er også et signifikant trekk at drikkekarene er rikere ornamentert enn kokekarene. De hører hjemme i et miljø der det visuelle uttrykket var viktig,

men dette vil jeg komme tilbake til i forbindelse med tolkningene av gjestebudsfunksjonen settene synes å vise til (kapittel 7.3-7.5 og 9). Så godt som alle bordkar er dekorerte, mens dette er svært sjeldent på kokekar. Dette har selvfølgelig også en praktisk årsak siden dekor lett vil skalle bort under koking over ild, men det er heller ingen ekvivalenter til de utførlig ornerte karene i andre materialer i perioden forut for romertid. De ornerte karene er et nytt element, og står i kontrast til de uornerte karene fra førromersk jernalder og eldre romertid.

5.2 Organiske rester i kokekar og bordkar

Analyser av organiske belegg (matskorper) og lipidrester (nedbrutte fettstoffer, oljer og voks) i keramikk (Evershed et al. 2001) gir innblikk i karenes bruk og dermed den forhistoriske diett. Jeg fikk derfor undersøkt 13 kar fra gravkontekster i Oslofjordsområdet ved Arkeologiska forskningslaboratoriet (heretter kalt AFL) ved Stockholms Universitet (Isaksson 2008a). Analysene har vært til god hjelp for mine tolkninger av keramikkens brukssfærer i eldre jernalder og gjort det mulig å sannsynliggjøre hva de har inneholdt.

Når uglaserte kar, som jernalderkeramikken, anvendes til tilberedning eller lagring av mat eller drikke, kan væsker suges opp av keramikkens porer, og lagres der i lang tid (Heron & Evershed 1993). De lipidrestene eller beleggene som ved hjelp av løsemidler lar seg ekstrahere fra forhistorisk keramikk tilhører sannsynligvis karets siste bruksfase (Craig et al. 2004). Likevel må det antas en viss, om enn begrenset, tidsdybde i lipidrestene ettersom noen matvarer etterlater tydeligere spor enn andre, og enkelte overlever flere etterfølgende bruksfaser (diagenesis). En faktor som kan påvirke keramikken, er at den har ligget i jord. Optimalt sett bør både jorden i og omkring karet analyseres i tillegg til selve karet for å utelukke at sporstoffene kommer fra jordsmonnet. Organiske rester kan også ha blitt tilført karet under produksjon for å oppnå spesielle evner, eller de kan være en naturlig bestanddel i leiren. De fleste fellene kan imidlertid unngås ved å sammenlikne med tidligere undersøkelser. Tetningsmidler er ofte av kvae og harpiks, mens naturlig organisk materiale gjerne går tapt i brenningen og sjansen for forurensning fra jordsmonnet er forsvinnende liten (Heron et al. 1991; Hill & Evans 1989; Isaksson 2005b; Rice 1987:233). Ut fra sammensetningen av lipider er det mulig å tolke hva karet har vært anvendt til. Dette forenkler også tolkninger av karenes symbolske tilknytning til gjestebud i eldre jernalder (se kapittel 6-9).

5.2.1 Analyser av innholdet i 13 kar fra Oslofjordområdet

Sven Isaksson (2000) har med sine undersøkelser av keramikk fra Vendel og Valsgärde i Sverige vist at teknologien ved AFL er god nok til å spore og bestemme rester av organisk materiale fra karveggene, men metoden har likevel ikke blitt brukt på keramikk fra eldre jernalder tidligere. De her skisserte analysene er derfor et viktig supplement til tolkningene av karenes bruksområder i tillegg til klassiske keramikkundersøkelser som *Jernalderens keramikk i Norge* (Bøe 1931). En fullstendig gjennomgang av analysemetoder og resultater for analysene av de 13 nevnte karene (Isaksson 2008a) er beskrevet i appendiks 5, mens en kortversjon med de viktigste resultatene er presentert her. I appendiks 5 er også grunnlaget for utvelgelsen av karmateriale og problemer tilknyttet disse valgene beskrevet. De anvendte analysemetodene var infrarød absorbering ved spektrografi (Fourier Transform Infrared Spectroscopy – FTIR) og gass-kromatografi (Gas Chromatography Combustion Isotope Ratio Mass Spectroscopy/GC-C-IRMS eller GCMS).

FTIR brukes for å finne sammensetninger av kjemiske bånd, her organiske rester som karbohydrater, fett og proteiner i organiske belegg. Metoden bygger på at ulike bindinger og funksjonelle grupper i organiske forbindelser absorberer infrarødt lys på ulike bølgelengder. Infrarødt lys sendes gjennom prøven i et spektrometer, og danner et spekter basert på bindinger mellom atomer som leses av på en PC. IR-spekteret blir dermed et uttrykk for prøvens hovedkomponenter, eller et slags kjemisk fingeravtrykk, som kan sammenliknes med referansebaser. Analysen kan resultere i positiv identifikasjon, men vanligvis følges en mer forsiktig linje der mulig opphav skisseres og sammenliknes med andre analyser. Prøver på 0,1-0,2 mg er nok til å utføre analysen.

GC-MS er en lipidanalyse der fettinnhold og fettets opphav undersøkes. Materialet analyseres i en gasskromatograf som separerer komponentene, jfr. fordampningsevne til gassform, og et spektrometer som identifiserer og kvantifiserer dem. Prøvene tas fra keramikkens innside, og den ytterste millimeteren slipes bort for å unngå forurensing. Videre bores det ut 0,5-1,0 g keramikk for analyse, så det er en fordel at skårene ikke er for små.

Det er viktig å påpeke at konklusjonene som ble nådd er ***tolkninger,*** men de gir likevel klare indisier om bruk og bruksverdi. Det er tidligere vist at ulike laboratorier i annen sammenheng har kommet frem til ulike resultater ved analyse av det samme materialet. Påvisning av

sporstoffer er uproblematisk, men deres opphav kan være tvetydige. Isaksson (2008a) velger en ganske forsiktig linje der han kun skisserer mulighetene for stoffenes opphav, og sammenlikner dette med andre analyser. Fettsyrene stammer hovedsakelig fra den mest fettholdige ingrediensen som har vært i karet, men den behøver ikke ha vært hovedingrediens. Prøvene falt i to grupper (a og b i tabell 8) der den første utgjøres av mat og den andre trolig av drikke, selv om sistnevnte er vanskeligere å bestemme.

De nærmeste referansene til *gruppe a* utgjøres av forkullede makrofossiler av rug, nakenkorn og ert, mens ytterligere referanser i spekteret hovedsakelig er proteinrike kilder. Lipidrestene i de samme prøvene viste rester av fettstoff fra planter, drøvtyggere og landpattedyr (Isaksson 2008a:5, 10). Kornvekster har vært et viktig kosttilskudd siden neolitikum og belgfrukter har vært en del av kostholdet i eldre jernalder. I Norge er både naken- og agnekledd bygg kjent i romertid, og havre ble trolig vanligere etter hvert. I tillegg er det funnet rester fra ugress og ville planter i flere kontekster som viser at også disse har vært en del av dietten (Myhre 2002:142-143).

Gruppe b inneholder bindinger av et likeartet innhold som er karakteristisk for karbohydrater. Antallet biomarkører tyder også på at bruken har vært begrenset til ett eller få produkter. En av de nærmeste referansene til de seks prøvene i gruppe b er glukose/sukker, og kan stamme fra rester etter en drikk eller noe sukkerholdig og rikt på karbohydrater, som for eksempel honning (Isaksson 2008a:6). En tolkning er at det har vært en form for mjød i karene, men restene kan også stamme fra frukt, bær eller andre sukkerholdige produkter som korn (helst bygg) som ikke er tilstrekkelig omdannet ved gjæring i en alkoholholdig drikk. Et spørsmål i denne sammenhengen er også hva man lagret honning i, og en krukke eller et kar vil kunne være anvendelig i så måte. En slik tanke er også tidligere lansert om spannformede leirkar, som kan ha blitt brukt til transport av en viktig handelsvare som honning (Farbregd 1980:68; med referanse til Rolfsen 1974a:89). En fjern parallell er relieffer i Rekhmires grav i Kongenes Dal ved Luxor (ca 1450 f.Kr.) som viser hvordan honning pakkes ned i leirkrukker (Crane 1983:36; Koch 2001:9-10).

C-nr	Sted	Type	Lipid-innhold	Tolkning	Spesifisert tolkning	Terpener	FTIR-gruppe	Synlig matskorpe	Anmerkning/forurensing
C3928	Rød, Råde, Østfold	Situla	Høyt	D, V, F/S?		Røyk/sot	a (mat)	x	
C4852a	Løken søndre, Råde, Østfold	Fremmed dekorert vare	Høyt			Røyk/sot	b		Tekst, parafin utgjør stor del av lipidene
C4859b	Løken søndre, Råde, Østfold	Forrådskar?	Middels	D, V, F/S?		Røyk/sot	a	x	
C5173	Bråten, Ringerike, Buskerud	Hankekar?	Lavt	V?		Røyk/sot			Tekst, lim, plaststoffer
C12233	Rør, Rygge, Østfold	Hankekar/hankeløst kar	Middels	V?		Bjørke-nevertjære?	b		Parafin utgjør en del av lipidene. Tjæren utgjør mer enn spor fra røyk/sot
C13085	Tveitane, Larvik, Vestfold	Hank oppe v randen	Middels	D, V?, F/S?		Røyk/sot	a	x	Mortet, vegetabilske spor kan derfor være forurensning fra jord
C21502a	Store Dal, Skjeberg, Østfold	Forrådskar m negledekor	Lavt	V?, F/S?		Røyk/sot	a		Parafin forstyrrer tolkningen
C34358/1	Grålum, Sarpsborg, Østfold	Forrådskar, fasettert rand	Middels	V?		Røyk/sot	b		Mortet, vegetabilske spor kan derfor være forurensning fra jord. Forurenset av plaststoffer som forstyrrer tolkingen
C53575/2	Foss, Sørum, Akershus	Hankekar	Veldig lavt	P, V			b		
C53575/4	Foss, Sørum, Akershus	Hankekar	Lavt	P?			b		Mortet, animalsk fett kan derfor være fra håndtering. Forurenset av parafin
C55676/5	Bjørnstad, Sarpsborg, Østfold	Hankekar	Middels	D, V	Melk/smør?, plantemateriale		b		Mortet, animalsk fett kan derfor være fra håndtering og vegetabilsk fett fra jord
C55676/6	Bjørnstad, Sarpsborg, Østfold	Hankekar	Veldig høyt	D, V	Melk/smør?, plantemateriale				Mortet, animalsk fett kan derfor være fra håndtering og vegetabilsk fett fra jord
C55676/7	Bjørnstad, Sarpsborg, Østfold	Hank oppe v randen	Veldig høyt	D, V	Melk/smør?, plantemateriale				Mortet, animalsk fett kan derfor være fra håndtering og vegetabilsk fett fra jord

Tabell 8 Biomarkører som ble avdekket ved Isakssons analyser. D = drøvtygger, P = pattedyr, F/S = fisk sjøpattedyr, V = vegetabilske rester. ? indikerer usikkerhet/svakt indisium.

Innholdet i to av karene (C55676/6-7) lot seg ikke bestemme ut fra analysene, men det vil være naturlig å plassere dem i gruppe med drikkekarene. Ikke minst utgjør de en gruppe sammen med C55676/5 med svært likeartet innhold som kan tolkes som melkeprodukter. I den forbindelse er det også verdt å vise til Ljunghs (1945) undersøkelser fra Käringsjön der

det ble påvist kolesterol i et kar med hank oppe ved randen. Samtidig inneholder begge karene rester etter planter. Dersom planterestene ikke har vært blandet med de mulige melkefettene kan dette være spor etter to ulike bruksfaser, noe som kanskje gjenspeiler at disse karene har litt flere biomarkører (2-4) enn de andre drikkekarene (1-3). De ulike biomarkørene og det mulige melkefettet i karene fra Bjørnstad (C55676/5-7) gjør det sannsynlig at karene kan ha blitt brukt til flere typer væske (Isaksson 2008a:9-10). Det er da heller ikke usannsynlig at karene har blitt brukt til flere formål (f. eks. Egils saga 71-72 der surmelk og øl serveres fra samme type kar). Det er også en mulighet at surmelk har vært et av tilsetningsstoffene i et forhistorisk brygg da dette inneholder alkoholforgjærende og forsukrende mikrober (Sopp 1921:114). Melkeprodukter som smør og grøt har imidlertid også en sentral plass i gjestebudskosten i norsk folketradisjon (Hovdhaugen 1981:61-63; Noss 1967:72; Ropeid 1967).

Figur 37 C12233 fra Rør, Rygge, med sporstoffer av bjørkenevertjære.

Funnet av bjørkenevertjære i C12233 fra Rør er et av de mest interessante fra undersøkelsene. Det er kjent fra etnografisk hold at kar kan settes inn med bek, kvae, harpiks eller gummiprodukter for å gjøre dem vanntette eller minske væskegjennomtrengningen (Rice 1987:163; Rye 1981:26). Konteksten til funnet fra Rør, med romerske importvarer som glass og sil, øker da også sannsynligheten for at dette er et drikkekar av en finere type. Karet er av typen R.360 eller R.361 (se figur 37) og har den typiske svartpolerte overflaten som

kjennetegner bordkarene fra yngre romertid, og en meget fin magring på størrelse med harpet sand (0-10 mm.). At det er lagt ekstra vekt på å gjøre karet tett og godt virker å være en rimelig tolkning. Det må legges til at bjørkenevertjære også ble påvist i siler fra henholdsvis Havorskatten på Gotland (Isaksson 2005a) og bronsealderfunnet fra Kostræde på Sjælland (Thrane 1965) samt det ene glassbegeret fra Lille Børke i Hedmark (Aasheim 2007). Bjørkesevje har forøvrig antibakterielle kvaliteter og søt smak, og kan dermed ha blitt anvendt i gjærede drikker (McGovern 2009:155-156).

Undersøkelsene og de to kategoriene av kar (mat og drikke) viser seg å stemme godt overens med Bøes inndeling i kokekar og finere bordkar fra 1931[2]. Denne inndelingen kan følges gjennom middelalder og opp i nyere tid. Gjærder (1975:50) skriver i den forbindelse at drikkekarene gjerne er mer dekorativt utformet enn matfatene. Han antar at dette skyldes at rusdrikkene hadde en sterkere tilknytning til religiøs tro enn selve maten, og at drikkekarene dermed hadde større seremoniell betydning. Dette stemmer også godt overens med keramikken fra eldre jernalder, der drikkekarene kan settes i sammenheng med seremonielle aktiviteter i hallen (Enright 1996). En likeartet tolkning fremføres om keramikken fra Käringsjön av Holger Arbman (1945), som synes å være inspirert av Bøe (1931). Av de fire karene som ble skilt ut med innhold av mulig mat i *gruppe a* var tre forråds-/kokekar og et kar med hank ved randen. Sistnevnte type kalles ”det lille kokekar” hos Bøe (1931:156-164), og faller dermed naturlig inn i gruppen med mat. Karene i *gruppe b* derimot, kan tolkes som kar til drikke, og de hører til typen Bøe definerer som finere bordkar, særlig hankekar. Disse karene bærer et noe annet preg enn de hjemlig utviklede karformene, med blankpolert, finslemmet overflate og som regel dekorert utside. Finere magring og glattet finslemmet gods gjør karene godt egnet som væskebeholdere.

[2] Det må bemerkes at Ekengren (2009:110-111) argumenterer mot at kartyper og karsammensetninger kan representere bestemte sfærer og bruker funnet av bein i de to glassene fra grav A fra Varpelev, Sjelland, Danmark som eksempel. Karene kan åpenbart ha blitt benyttet til flere formål, men sporstoffanalysene som ble utført i forbindelse med dette prosjektet underbygger Bøes funksjonsinndeling.

Som en konklusjon er det klart at Isakssons (2008a) analyser underbygger den funksjonsinndelingen Bøe (1931) beskrev. Kokekarene er de grovere uornerte karene som ofte har rester av sot fra ild på utsiden, mens drikkekarene er mindre, mer elegante former, med glattpolert utside og dekor. Disse karene er også langt mer egnet til drikke på grunn av det polerte belegget som hindrer væskegjennomstrengning. Lipidanalysene peker også i retning av at bordkarene har vært brukt til alkoholholdig drikke (Isaksson 2008a), noe som igjen kan tas som et tegn på at de har hatt seremoniell verdi i en gravseremoni (Enright 1996; Lee 2007). Dette stemmer også overens med oppfatningen av karsettene som et symbol på gjestebudet i et rituelt spill, slik det kjennes fra skriftlige kilder som skissert innledningsvis.

5.2.2 Andre arkeologiske funn med spor etter drikkevarer

Generelt kan spor etter alkoholholdige drikkevarer spores tilbake til neolittiseringsprosessen og korndyrking i Europa (McGovern 2009; Qviller 2004; Sherratt 1991), men her vil jeg konsentrere meg om jernalderen. Sukkerartene som kunne spores i de mulige drikkekarene fra Oslofjordområdet (se kapittel 5.2.1) kan indikere både innhold av øl (maltose fra korn), mjød (glukose fra honning) og vin (fruktose). I tillegg kommer melk (laktose), eller koumiss (gjæret hoppemelk) som er kjent fra østlige deler av verden (Corran 1975:17; Washburne 1961:217-240). Ord for vin, øl og mjød blir brukt om hverandre i flere kilder, og rusdrikker har generelt mange kenninger (se for eksempel Beowulf; Alvíssmál linje 34; Enright 1996; Lönnroth 1997:33; Näsström 2001:131; Pollington 2003). Dette antyder først og fremst at temaet er viktig, og at drikken har spilt en vesentlig rolle i forhistoriske samfunn. De fleste skriftlige kildene omtaler en søt drikk, hvilket tyder på at den ikke er ferdiggjæret etter dagens standarder (Hagen 1995:205-217). I Hardanger lever fremdeles en bryggetradisjon der det brygges et øl med en utpreget søtsmak som er best nybrygget (i følge hardingene). I førindustriell brygging var resultatet ganske ulikt våre klare og gjennomprosesserte drikker. Drikkene var på langt nær så utgjærede, trolig også langt fyldigere enn det tykkeste av ferskøl som kan kjøpes i dag. Med utgangspunkt i arkeologiske funn er det funnet rester etter to typer drikker både i leirkar, bronsekar og drikkehorn i Nord-Europa (Koch 2001; 2003:, men se også Hellmund 2001):

1. Mjød (kar med sporstoffer/pollen fra lind, mjødurt, hvitkløver, johannesurt, kurvblomster og pileurt).

2. Øl/blandingsdrikk (kar med sporstoffer/pollen fra emmer, hvete, bygg, hirse, pors, mjødurt, tranebær, tyttebær, blåbær og honning).

Bronsekjelen i kammergraven fra Hochdorf, Baden-Württemberg, Tyskland, kunne romme 500 liter og var trekvart full med en honningmikstur for å lage mjød. Graven dateres til 525 f.Kr. det vil si Hallstatt D. Mjødmiksturen inneholdt pollen fra 58 urter og Jörg Biel (1985:130) har anslått at den har inneholdt over 100 forskjellige plantearter fra et vidspredt område. Det er også foretatt beregninger av mengden honning som har gått med, og selv om disse varierer mellom 73 og 292 kg, tyder avfargninger i kjelen på at den har rommet 350 liter mjød (Koch 2001:31 med videre referanser). I en oversikt over honninghøsten for 1500-tallets Sør-Sverige går det frem at utbyttet fra en kube i snitt vil utgjøre 6-7 kg honning og Husberg (1994:278-284) antyder hvor mye tid og ressurser som har gått med på å lage drikken, som må ha hatt en særegen status i samfunnet. Storskala ølproduksjon er også påvist tilhørende en fortifisert bebyggelse like ved Hochdorf (Stika 1996).

Mest kjent i Skandinavia er graven fra Juellinge, Lolland, Danmark, der det fremkom et bronsekar med fruktøl av bygg, blåbær, tranebær, tyttebær og pors (Müller & Gram 1911). To drikkehorn fra Skudstrup Mose, Haderslev, Jylland, Danmark, inneholdt de to nevnte typene av brygg, det ene med rester etter et frukt-/hveteøl brygget på emmer og det andre med rester av et mjødbrygg med honning (Grüss 1931). Tolkningen er i dag noe omdiskutert, og enkelte mener at rensing og restaureringsprosessen kan ha påvirket resultatet (McGovern 2009:155). Videre må nevnes en østlandskjele i en grav fra Vogn, Mosbjerg, Jylland, Danmark som skal ha vært fylt med øl brygget på hirse og smaksatt med pors (Broholm 1960:analysert av B. Gram 1919). En bronsekjele fra Simris grav 2, Skåne, Sverige inneholdt også organiske rester, men det har ikke latt seg gjøre å bestemme om dette var mat eller drikke (Stjernquist 1977b:69).

De forhistoriske drikkene likner lite på det rene ølet vi kjenner i dag. Frukt og bærvin har sannsynligvis vært kjent og produsert siden forhistorisk tid, men vi vet lite om fremstillingen i Norge. Kun i én middelalderkilde omtales bærvin, da biskop Paal Jonsson gir råd om hvordan vin skal gjøres av krekebær etter Kong Sverres oppskrift (Biskupa sögur 1858:135; se også Gjærder 1975:34). En kilde fra 1553 forteller at bispen på Hamar hadde egne mostpressere som tilberedte pære- og kirsebærvin for seg (Troels-Lund 1929:86). De nærmeste

sammenlikningene vi kjenner i dag kan være et fruktøl fra Blekinge, kalt dros, som ble laget frem til 1950-tallet, brygget på slåpetorn og villeple smaksatt med einebær, malurt og humle (Ingemark 2003:240). På landsbygda i Norge har det frem til nyere tid blitt brukt pors fremfor humle ved ølproduksjon, og enkelte steder lever tradisjonen fremdeles i privatproduksjon (Nordland 1969:216; Soltvedt 2009). Den forhistoriske rusdrikken har også blitt sammenliknet med drikken *Berliner Weisse mit Schuss* (Nierhaus 1954), et hveteøl som er tilsatt bringebærsaft eller myske. I dag produseres en rekke øl med frukttilsetninger, med kirsebærølet Kriek som det mest kjente.

Flere forskere har argumentert for at importen av romersk drikkeutstyr/vinservise må ha vært fulgt av en import av vin (Brogan 1936:218; Broholm 1960:289; se også Ekholm 1934b:28-29; Hilgers 1969; Ingemark 2003; Klindt-Jensen 1950:23-24). Dette til tross for at arkeologiske spor etter vin i Skandinavia er fraværende og at materialet fra resten av det "frie Germania" er svært lite. Det er ikke funnet annet enn en kopi av en vinamfora i Skandinavia (Nord-Jylland), mens det heller ikke er ikke bevist hvorvidt de romerske importbegrene faktisk ble brukt til vinkonsum. Til tross for lingvistiske forklaringer av at ordene kjøpmann og vin er tett forbundet (Brogan 1936:218; Kleberg 1934:7-8, 1941) og teorier om at vinen kan ha kommet i forgjengelig materiale som tønner, tankvogner og vinskinn (Boon 1975:55; Ingemark 2003:233-236, 241-243; Loeschcke 1933; Molin 1984; Twede 2005:254-255), enes de fleste norske forskere om at vin ikke ble importert til Norge før i middelalderen (Børsheim 1995:62; Grieg 1967:337; Holand 2001:85; Ingemark 2003:241-243; Magnus & Myhre 1986:337; Nierhaus 1954:253-255; Nordland 1967:132; Resi 1986:46-47). Per Gjærder (1975:33-34) mener likevel at kunnskapen om drikken er åpenbar i vikingtiden. Nylig har også Patrick McGovern gjenåpnet muligheten for vinimport på bakgrunn av sporstoffanalysene i en situla fra Havorskatten på Gotland. Analysen viser rester etter en drikk der drue var en av ingrediensene (Isaksson 2005a; McGovern 2009). Liknende resultater ble også påvist for innholdet i bronseboller fra gotlandske vikingtidsgraver (McGovern 2009:156). Heller ikke drikken koumiss (hoppemelk) kan tilknyttes noen av funnene, men det finnes eksempler på bruk av surmelk i gjestebudskontekster (riktignok med lite hell i Egils saga, kapittel 71-72).

En alternativ tolkning er at surmelk ble brukt for å bryte ned sukker og danne alkohol (Sopp 1921:114). Melk er på samme måte som alkohol knyttet til skapelse, regenerering og liv i

både den norrøne og andre mytologier (Davidson 1988:39, 1993:112, 1998:35-37, 67, 88, 105; Green 1989:170, 1992:50-51; Holtsmark 1970:70; Hutton 1991; Ström 1985:94; Tresidder 2004:78, 317). Med referanse til en eldre versjon av Olav den helliges saga (Fornmanna sögu 1829, bind 4, side 82) hevder også Gjerder (1975:31) at melk gagner sårede menn bedre enn mungåt (hjemmebrygget øl), men dette sitatet har ikke kunnet gjenfinnes i nyere versjoner av sagateksten.

I norrøn mytologi er kyr forbundet med skapelsen og derigjennom til Odin. De første skapningene var kua Audhumbla og jotnen Yme som levde av hennes melk. Audhumbla slikket frem det første mennesket Bure fra en stein. Hans sønn Bor var faren til Odin, Vilje og Ve, som skapte kosmos av Ymes kropp (Davidson 1988:173, 1998:38; Holtsmark 1970:70; Ström 1985:94). Melk og kyr er også en viktig ingrediens i en av Odinmytene (Olav Trygvassons saga, kapittel 64). Forbindelsen mellom gudommer og kyr er kjent fra både India, Egypt og Europa (Davidson 1998:30-31, 37-38; Solheim 1952:340-505). I keltisk mytologi er både melk, øl og mjød forbundet gjennom den keltiske gudinnen Brigid (guden Daghdhas datter), senere St. Brigid av Kildare, som assosieres med melk og smør, pløying og korn, håndverk, ølbrygging, poesi, kunnskap og profeti (Davidson 1988:39, 1993:112, 1998:35-37, 67, 88, 105; Green 1989:170, 1992:50-51; Hutton 1991; Tresidder 2004:78, 317).

Både meieriprodukter og øl regnes som de vanligste offergaver i og ved graver og hellige steder frem til våre dager (Birkeli 1938:156; Davidson 1998:114), og begge produkter spiller i norsk tradisjon en vesentlig rolle i gjestebudskosten (Noss 1967; Ropeid 1967). Den ene tolkningen utelukker dermed ikke den andre.

5.3 En teknologisk endring av keramikkproduksjonen

For å forstå endringsprosessene bedre vil håndverket og håndverkernes tradisjonelle tillæringsprosess diskuteres. Stefan Burmeister (2000:553) argumenterer for at teknologiske og funksjonelle aspekter, uten symbolsk mening, er mer resistente mot endring enn gravskikk, som er mottakelig for både bevisst og ubevisst endring. Derfor fungerer håndverkstradisjoner også bedre for å kunne spore migrasjoner. Særlig er lokalprodusert keramikk et tradisjonsbundet håndverk, og håndverkerne er konservative i forhold til nye impulser (Stark et al. 1995). Dersom produksjonsteknikker læres gjennom familielinjer, vil det således være

mulig å skjelne ulike tradisjoner (Arnold 1988b). I eldre romertid er det mulig å spore en distinkt endring i keramikkproduksjonen. Nye former og en ny måte å behandle overflaten på bærer bud om en introduksjon av nye teknikker. Tradisjonen med grovt magrede situlaformede kar komplementeres med nye former av fint magrede kar med en polert gråsvart, dekorert overflate. Disse karene viser klare likhetstrekk med jysk leirkartradisjon fra samme periode (Norling-Christensen 1954). I begynnelsen var karene få, men rundt 200 oppstår en rekke nye former (også med sørskandinaviske paralleller), fremdeles med fin magring og polert, ornert overflate. Tradisjonen med grovere og tykkveggede kokekar fortsetter, men kommer fullstendig i mindretall mot de nye bordkarseriene (Bøe 1931). Figur 38 viser utviklingen fra en grovt magret førromersk situla med enkel overflatebehandling til et finere magret kar fra eldre romertid og et sett med typiske svartpolerte kar fra yngre romertid.

Figur 38 Venstre: Situla. Førromersk jernalder/eldre romertid. Midten: Finmagret polert kar. Eldre romertid. Høyre: Sett med svartpolerte kar. Yngre romertid.

Johs. Bøe (1931:24-45) var den første til å beskrive den tekniske forskjellen mellom koke/forrådskarene og den nye formen han kalte ”fremmed dekorert vare”. Han påviste likhetstrekk med jyske leirkar og tolket dem som kulturell utveksling. Utgravningene på Hunn i Østfold avdekket flere kar av samme type, som også ble karakterisert som import fra Jylland (Hagen 1953:224; Herteig 1954:57, 64; Lysdahl 1970:12). Felles for karene var fasettert rand, polert (glittet) overflate, fin magring og ofte geometrisk dekor. Karene er siden bestemt å være lokalproduserte på bakgrunn av mineralogiske analyser (Resi 1986:51). Proveniensbestemmelsen er i denne sammenheng mindre viktig, da det essensielle er at det oppstår en ny tradisjon. Basert på teorien om at keramikkproduksjonen er konservativ/tradisjonsbundet (Stark et al. 1995) er en mulig tolkning at en ny keramikktradisjon kan ha blitt spredt via ekteskapsallianser. Det er ikke mulig å påvise om

jernalderens pottemakere var kvinner på samme måte som deres moderne paralleller Jydekonene (Jensen 1924; Steensberg 1939). Likevel bør ekteskapsallianser nevnes, siden det tradisjonelt er kvinnene som flytter som følge av endringen i sosial status. Små glatte polersteiner til overflatebehandling av finere keramikk finnes også i en rekke kvinnegraver (Jensen 2003:277). C21372 fra Harestad, Ski, Akershus, inneholder en slik glattestein samt fire leirkar, en beinnål og brente bein.

Gjennom etableringen av en ny gravskikk der kar nedlegges som sett, spiller dermed også keramikken en ny rolle. Karene med finere magring og polert glatt overflate fyller også nye funksjoner ettersom de holder bedre på væske og dermed var bedre egnet som beholdere for drikke. Dette er også viktig for den videre utviklingen i yngre romertid og folkevandringstid, da en rekke nye bordkarformer utvikles, og settene med kar overtar for urnene i gravene. Særlig viktig i den forbindelse er at det trolig har vært knyttet en høyere status til de nye karseriene, og gjennom Bourdieus (Bourdieu & Wacquant 1995 [1993]:104) praksisteori kan håndverkere forstås som en viktig institusjon for overføringen av *symbolsk kapital* (se også Apel 2001). Muligheten for å forsyne et nytt marked med nye former kan ha vært ensbetydende med en økning av *symbolsk kapital* for håndverkeren, med vilkår om anerkjennelse av den nye keramikkens verdi blant forbrukerne. Produsenter av ny vare kan ha bedret sin posisjon på *feltet* og derigjennom sin sosiale status hvis en reproduksjon av teknologien fikk finne sted under nye omstendigheter. Likeledes vil forbrukerne reinvestere sin *kapital* gjennom å benytte de nye karene og dermed posisjonere seg på feltet. Innføringen av nye produksjonsteknikker faller sammen med flere andre samfunnsmessige endringer som jeg vil komme tilbake til i kapittel 6-7 og 9. Dette viser at både endringen produksjonstekninkk og gravskikk må ha vunnet anerkjennelse.

5.4 Produksjon og materielt uttrykk

Dette delkapittelet har til hensikt å synliggjøre hvordan forskjeller i produksjon kan representere ulike symbolske diskurser både i produksjonsfasen og i en videre samfunnskontekst. Tidligere er ofte stilutrykket til keramikk forstått synonymt med dekor, det vil si de delene av prosessen som gjenstår etter at teknologi og funksjon er gjort rede for (Dietler & Herbich 1998:237-240; Wobst 1999). Imidlertid kan hvert steg i den teknologiske prosessen være gjenstand for symbolsk diskurs samtidig som den relaterer til kulturelle

påtrykk (Fredriksen 2009a, 2009b; Gosselain 1999:221, 2008). Endringer i keramisk teknologi må derfor ses i sammenheng med både sosiale relasjoner/kollektive representasjoner og hvordan materialhåndtering er formende for sosial adferd gjennom riter og tildanningsprosesser. Transformasjon ved hjelp av varme er viktig for forståelsen av endringen av keramikken ettersom slike pyrotekniske prosesser ofte tjener som metafor for å forklare menneskelig erfaring/adferd og strukturere ritualer (Fredriksen 2005:212-213, 2006; Gosselain 1999:212-214). Alle de samme materialelementene inngår i bordkar som i kokekar, men de må likevel produseres på forskjellige måter (se appendiks 4). Hvert eneste skritt i produksjonen fordrer et valg for keramikeren, og et leirkars stil blir dermed resultatet av mange valg (Conkey 2006).

Etnografiske undersøkelser viser hvordan leirkarproduksjonen, på samme måte som viktige overganger i livet, involverer en rekke ritualer og prosesser (Fredriksen 2009b; Gosselain 1999). Slike ritualer kan være forbundet med hvem som brukte karene, eller i hvilke sammenhenger de var anvendelige. Hos Loziene i Zambia spiller keramikken en aktiv rolle i samfunnet og skaper sosiale forskjeller (Hodder 1982b). Forskjellige stiluttrykk reflekterer ikke bare tildanningsprosessene, men brukes som en sosial strategi. For eksempel kan valg av leire og formingsteknikker assosieres med sosial identitet (Gosselain 1998, 2008). Overgangen fra å bruke koke-/forrådskar til bordkar står i kontrast til hverandre og vitner om forskjellige uttrykksformer som kommuniseres. Jeg ser også importgjenstander som en betydningsfull del av denne prosessen, da de skiller seg vesentlig fra kokekar med forseggjort dekor og et eksklusivt uttrykk. Det kan virke som om keramikken utvikles i retning av det samme stiluttrykket som kommuniseres gjennom importvarene. En viktig forskjell er dekoren som åpner for større individuell variasjon. Dekorerte bordkar kan særlig knyttes til individuelle forskjeller i status (Budden 2008:14). Dette stemmer også overens med endringen i gravskikk, der individet kommer mer i fokus både gjennom haugmarkering og gjenstandsinventar. Forskjellen mellom uornerte og ornerte kar er symbolsk signifikant, og karene må analyseres i henhold til sine ulike kontekster. Gravkonteksten er riktignok den samme, men karene uttrykker likevel en symbolsk forskjell (Hodder 1991 [1986]:144).

Dekorativ stil fungerer som en visuell, ikke-verbal kommunikasjon og reproduserer prinsippene for hvordan byggeklossene i et samfunn struktureres og organiseres i forhold til kosmologi og sosiale forhold (Conkey 2006). Gjenstandenes stilutrykk gir direkte informasjon

om brukeren, og uttrykket bekrefter gjerne sosial differensiering eller tilhørighet, og opprettholder således grenser mellom ulike grupper. Urnegravene med uornerte kar og skjelettgraver med sett av dekorerte kar satt ned i graven med innhold av mat og drikke er sterke motpoler, og den markante forskjellen er trolig et bevisst uttrykk. Der urnenes fokus rettes mot død og gjenoppstandelse, rettes de dekorerte bordkarenes fokus mot kjente ritualer i livet. Karene fungerer som en metafor for livsstilen og kan knyttes symbolsk til hærfølget og livet i hallen der mat og drikke distribueres (se kapittel 6 og 7 for mer om karenes symbolikk). Sagt på en annen måte flyttes fokus fra en passiv død, der den døde konsumeres av ilden eller presenteres for gudene som et måltid som kan fortæres, til at den døde kan delta på gjestebud eller drikkegilde i døden. Med endringen i gravskikk fremstår også et sterkere fokus på forfedrene og deres rolle i etterlivet som tydeliggjøres gjennom utvidet gjenstandsinventar og symbolbruk i gravene. Bruken av sett kan assosieres med de ideologiske strømningene på kontinentet der gjestebudet står i fokus. Det er med andre ord en ny trend som utvikles, og karene som kan knyttes til en livsstil må forstås som symboler på en sosial institusjon. En liknende sosial endring i bruken av keramikk er kjent fra Mälardalsområdet i Sverige. Der forsvinner et rikt keramikkutvalg som kan knyttes til gilde og drikkekontekster i bronsealder, til fordel for enklere former i førromersk jernalder (Eriksson 2008, 2009).

Ettersom produksjon og fordeling av mat og drikke er essensielt for livet, blir den materielle kulturen som kan knyttes til dette et egnet symbolsk medium. Produksjon, fordeling, servering og konsumpsjon er ikke rene praktiske formål, men symbolsk ladde kontekster med politiske og sosiale relasjoner. Prosessene rundt konsumpsjon har trolig fungert som en sosial mekanisme for integrasjon i samfunnet, der sosiale relasjoner ble avklart eller reforhandlet (Goody 1982:44-48; Parker Pearson 2003:5). Det essensielle er at andre agenter er i stand til å gjenkjenne og anerkjenne symbolutrykket på en måte som gjør at den får verdi (Bourdieu 1999:242, 2000 [1977]:195). Det er også symbolikken som knytter bånd mellom brukerne, siden uttrykket er manifestert på det ikke-verbale kommunikasjonsfeltet der taus kunnskap reproduseres. Det symbolske uttrykket markerer agentenes plass i den sosiale orden og fremmer en forestilling om sosiale ulikheter og dominans (Bourdieu 1989:19, 23).

Teknologi er prosessen mellom produksjon og samfunn (Dobres 2000), som tingliggjør og legitimerer den sosiale orden i møtet mellom mennesker. Det er taus kunnskap, en del av den

før-objektive kontakten mellom subjekt og objekt (Bourdieu & Wacquant 1995 [1993]:37). Verdi er ikke iboende i objektet, men bedømmes og avgjøres av subjekter (Appadurai 1986:3-4). Dette kan være med på å forklare endringen i teknologien. Situlaformen er anerkjent og har en gitt verdi i gravritualet, særlig som gravurne. Importgjenstandene er de første som utfordrer denne rollen og brukes av en elite som ønsker å skille seg ut seg gjennom bruk av finere, eksklusive kartyper. Gjenstandene av romersk opphav ble ritualisert inn i en germansk praksis, for de ble ikke brukt på samme måte som innen romerrikets grenser, men heller tilpasset lokale forhold og skikker (se også Rødsrud 2010:51-53). De fremmede karene blir i løpet av kort tid rituelt integrert med lokalproduserte kar, og importen ble ikke nødvendigvis gitt en mer fremspringende rolle enn de lokalproduserte karene (Ekengren 2009:31-125). I forlengelsen av det nye elementet synes det å oppstå et behov for endring av keramikkteknologi (bordkar), som i løpet av et århundre utvikler seg til å bli en stor industri. Antakelig skjer dette som følge av ideologiske strømninger på kontinentet, der liknende keramikkformer er kjent. Ekengren (2009:106-112) ser ikke det nye uttrykket som en romanisering, men snarere en sammenblanding av flere sentraleuropeiske tradisjoner (Urnefelt, Hallstatt, La Tène, gresk, romersk og etruskisk tradisjon) og dermed transformasjon av keltisk praksis som et svar på press fra det romerske imperiet. Han ser dermed utviklingen i forbindelse med lateniseringsprosessen som begynner i førromersk jernalder. Endringen innebærer både forandringer i godsform og overflate for keramikken, men ornamentikken er elementet som skiller seg ut i størst grad. Karene får et nytt uttrykk.

Det sosiale og det materielle danner en gjensidig strukturerende ramme for handling og interaksjon gjennom daglig praksis (Barrett 2001:141; Dobres 2000:131; Robb & Dobres 2000). Tolkingen av kunstneriske uttrykk er intellektuelt betinget og vanskeligheten med å forestille seg den tekniske prosessen gjør at forståelsen blir tolket som magisk. Teknisk kvalitet er viktig for kunstverkets virkekraft i den sosiale konteksten, og virker alltid i retning av å skape ulikheter ved å plassere menneskene i et asymmetrisk forhold til tingene (Gell 1992:48-52). Tilvirkning av objekter må derfor forstås sosialt, for verdien skapes i sosiale kontekster. Ulike former for tilegnelse av kunstverk er også essensielt hos Bourdieu (Bourdieu 2002 [1979]:65-84), da brukerne vil velge ut fra den tilgjengelige kapitalen (dvs. den praksis og forforståelse de virker innenfor). *Den materielle tilegnelsen forbindes med den symbolske, og dermed blir besittelse av luksusgjenstander dobbelt sjelden, samtidig som det får en legitimitet. Sjeldenheten og legitimiteten blir til sammen det mest fortreffelige symbolet*

på fortreffelighet (Bourdieu 2002 [1979]:78). Dette forklarer den materielle endringen, innføringen av nye gjenstander og teknologier, samtidig som det også forklarer hvordan flere personer vil strekke seg etter de nye elementene, før de igjen blir allment aksepterte og mister verdi. Innførselen av nye gjenstander vil også medføre det Appadurai (1986:40) kaller en rotasjonsport-effekt, der enkelte elementer flyter lett mens andre hindres. Dette er en sosial mekanisme med parallell i de greske symposiene, som til å begynne med var eksklusive, men siden ble alminneliggjort. Jeg vil komme tilbake til dette i kapittel 7.5 og 9.4.

5.5 Regionale forskjeller?

En av de definerte delproblemstillingene er hvorvidt den geografiske fordelingen av graver med keramikk er jevn gjennom hele perioden, eller om det kan skilles ut innovasjonsområder der nye trender oppstår. For å undersøke hvorvidt utviklingen er forskjellig i ulike deler av Østlandet og om mønstrene overskrider lokale eller kulturelle grupperinger, vil materialet vurderes fylkesvis. Figur 39 viser hvordan urnegravene fordeler seg fylkesmessig. Det er skilt mellom kar funnet før og etter eldre romertid (ca. 200 e.Kr.). De fleste av de til sammen 276 funnene hører hjemme i Østfold og Vestfold. Dette samstemmer også med det generelle funnbildet (jfr. kapittel 3 og appendiks 2).

Figur 39 Fylkesvis fordeling av graver med urner i eldre jernalder. Både import og leirkar er inkludert i figuren. Tabellen viser ikke de åtte gravene som er datert til eldre jernalder generelt.

I førromersk jernalder og eldre romertid er tendensene de samme, men fordelingen er noe jevnere mellom Østfold og Vestfold enn i etterfølgende periode. Det er funnet flere graver fra førromersk jernalder og eldre romertid, men i disse er keramikken funnet knust sammen med brente bein slik at de ikke kan regnes som sikre urner. Et kildekritisk moment ved gravundersøkelser er at det i fylker med liten arkeologisk aktivitet er hauger og ikke umarkerte graver som er undersøkt. Haugbegravelser fra romertid og senere kan dermed være overrepresenterte. I Hedmark kjennes ingen funn fra førromersk jernalder - eldre romertid, men dette skyldes trolig at få gravfunn er kjent fra dette fylket i den første delen av eldre jernalder. Også i Buskerud er det en overvekt av urner fra den senere delen av perioden. Seks av de ti gravene fra yngre romertid - folkevandringstid stammer fra gravfeltet på Veien (Bråten), noe som påvirker funnbildet. Gravfeltet på Veien rommer for øvrig flere graver fra førromersk jernalder og eldre romertid, men der er keramikken funnet knust sammen med brente bein og kan ikke regnes som sikre urner.

Utviklingen kan deles i to faser. *Fase 1* representerer førromersk jernalder og eldre romertid, og *fase 2* yngre romertid og folkevandringstid. Utviklingen i bruk av urner fra fase 1 til 2 er forskjellig på østsiden og vestsiden av Oslofjorden. Det er nedgang i reelle tall for antall urner i flertallet av fylkene, men særlig merkbart i Vestfold. Gjennomsnittlig halveres antallet urner i gravene fra fase 1 til fase 2, mens nedgangen er på hele 75 % i Vestfold. Dette samstemmer også med at et nytt element som skjelettgraver (≠ urner) dominerer i Vestfold fra yngre romertid (tabell 9 og 10). De eldste kjente skjelettgravene ligger for øvrig i Østfold (se kapittel 2 og 3).

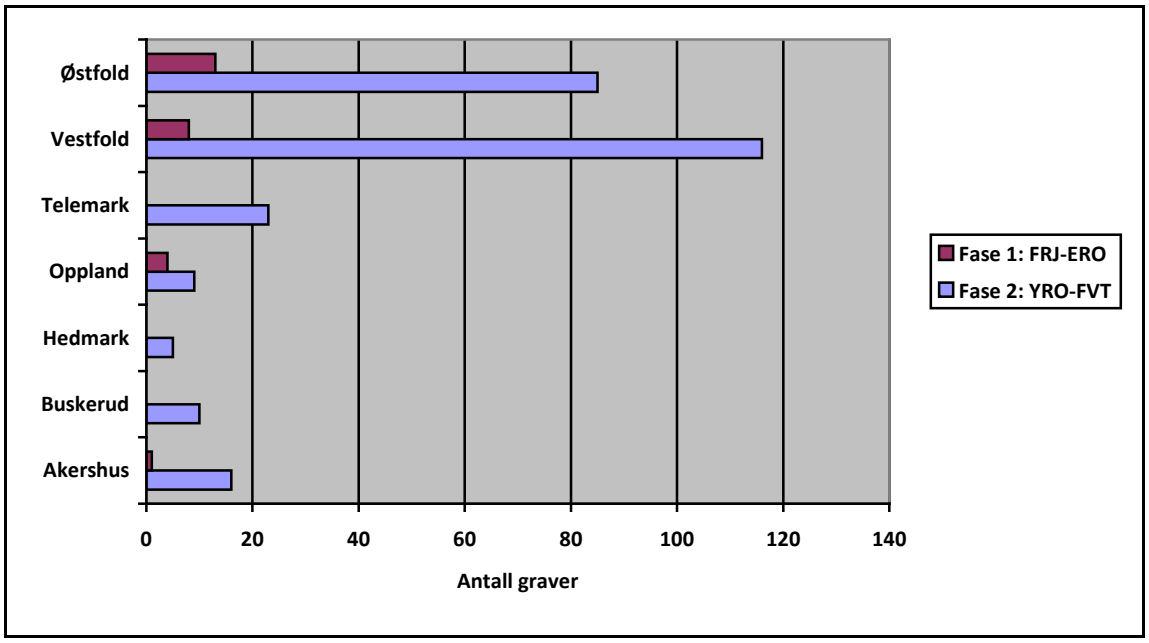

Figur 40 Fylkesvis fordeling av graver med sett i eldre jernalder. Både import og leirkar er inkludert i figuren.

Figur 40 viser hvordan gravene med sett av kar fordeler seg fylkesmessig. Også her er det skilt mellom kar funnet før (*fase 1*) og etter (*fase 2*) eldre romertid (200 e.Kr.). De fleste av de til sammen 300 funnene hører hjemme i Østfold og Vestfold (sml. også med kapittel 2 og 3), med den forskjell fra urnegravene at det nå er Vestfold som dominerer. Alle graver med flere enn ett kar er regnet med i tabell 9, som er en oversikt. Dette inkluderer ikke de fem gravene fra førromersk jernalder (to fra Østfold og tre fra Vestfold) der karene snarere må regnes som bikar enn en del av sett, og heller ikke et funn fra Aske der konteksten er svært usikker. Det må for øvrig bemerkes at i åtte av gravene består kombinasjonen av en bronsekjele og en urne (FRJ/ERO: tre fra i Oppland; YRO/FVT: en fra i Buskerud, en fra Oppland, to fra Vestfold og en fra Østfold). Denne kombinasjonen kan bety at det er to graver, men det er her tatt høyde for at det er brukt som et sett.

I *fase 1* er det flest funn av sett i Østfold og Vestfold med henholdsvis 13 og åtte graver fra førromersk jernalder/eldre romertid. Det er kystområdene rundt Oslofjorden som opplever endringene først, og Østfold utmerker seg særlig med de tre rike skjelettgravene fra periode B1-2: Store Dal - C21555, Løken - NMK653-662 og Hunn - C28973 (se også kapittel 3.1). I *fase 2* er det imidlertid Vestfold som dominerer med 116 graver mot 85 i Østfold. I tillegg intensiveres bruken av sett i de andre fylkene, særlig Telemark og Akershus, som grenser til henholdsvis Vestfold og Østfold. I Buskerud, Hedmark og Oppland er det en jevn fordeling mellom urner og sett i yngre romertid - folkevandringstid, mens det er 50 % eller flere sett i

Akershus (1 urne - 16 sett), Telemark (8 urner – 23 sett), Vestfold (14 urner – 116 sett) og Østfold (44 urner – 85 sett).

For å se nærmere på nedslagsfeltene for den nye skikken har jeg laget to tabeller (11 og 12) og fire kart (appendiks 7-10). Tabell 9 er en oversikt der sikre nye funn av sett datert før yngre romertid (*fase 1*) er listet opp for å presentere delproblemstillingen om hvorvidt det er mulig å påvise innovasjonsområder. Utviklingen vil også tjene som utgangspunkt for tolkningen av samfunnsutviklingen i kapitel 9. Gravene med kombinasjoner av bronsekjele og leirkar er ikke regnet med som sikre sett. I tabell 10 er graver med fire eller flere kar (leirkar og import) listet opp fra tiden etter yngre romertid (*fase 2*). Tanken er at rike sentra eller områder med fremtredende praksis tilknyttet bruk av sett kan skilles ut, på samme måte som i Bjørn Myhres (1987) undersøkelse av høvdingdømmer på Sørvestlandet. I appendiks 3-7 og i kapittel 8.7, viser jeg at andre rikdomsindikatorer stiger proporsjonalt med antallet kar i gravene. De utvalgte gravene i tabellen inneholder derfor fire kar eller mer, da disse kan tolkes som viktige maktsentre.

Museumsnummer	Gravform	Bronse	Sil/øse	Horn	Trekar	Glass	Leirkar	Gård
NMK653-662	Skjelettgrav		2	2				Løken, Råde, Østfold
C28973	Skjelettgrav			2				Hunn, Fredrikstad (Borge), Østfold
C21555	Skjelettgrav	2	1			2		Store Dal, Sarpsborg (Skjeberg), Østfold
C28999	Skjelettgrav				1		1	Hunn, Fredrikstad (Borge), Østfold
C12567-70	Skjelettgrav	1	1	2			1	Tingvollheimen/Tune Store, Sarpsborg (Tune), Østfold
C21581	Skjelettgrav		1	2			1	Store Dal, Sarpsborg (Skjeberg), Østfold
C21952	Branngrav			1			1	Øvre Haugsten, Råde, Østfold
C4845	Branngrav						2	Løken søndre, Råde, Østfold
C4851-4853	Branngrav						2?	Løken søndre, Råde, Østfold
C32758a-p	Branngrav						2	Grålum, Sarpsborg (Tune), Østfold
C50907v-af	Branngrav						2	Rokke, Halden, Østfold
C20300	Skjelettgrav			2			1	Jarlsberg Hovedgård, Tønsberg (Sem), Vestfold
C17737-43	Brann-/skjelettgrav						2 (2 graver)	Lund, Larvik (Brunlanes), Vestfold
C23460	Branngrav						2?	Eidsten, Larvik (Brunlanes), Vestfold
C5939-5946	Branngrav						2?	Langlo (Lund), Stokke, Vestfold
C38251	Branngrav						2	Rød søndre, Vestby, Akershus
C20889	Branngrav						2	Ringen Hof, Østre Toten (Hoff), Oppland

Tabell 9 Oversikt over graver med sett fra tiden før 200 e.Kr. ? indikerer at det ene karet trolig har fungert som urne og at det kan diskuteres hvorvidt det andre karet er et bikar eller om de skal regnes som et sett.

Tabell 9 viser Østfold som et innovasjonsfylke for den nye skikken, og jeg vil nedenfor komme tilbake til utviklingen i Østfold i yngre romertid og folkevandringstid. I kapittel 8 vil jeg igjen returnere til regionale forskjeller idet jeg vil diskutere hva som skjer med gravkeramikken ved overgangen til yngre jernalder. Hele 11 graver, hvorav sju med import, fra tiden før 200 e.Kr. stammer fra Østfold (se også kart - appendiks 7). I Vestfold er det fire graver, hvorav én med import. I to av disse gravene er et av karene benyttet som urne, mens ett funn sannsynligvis må deles i en branngrav og en skjelettgrav med hvert sitt kar. Ytterligere tre skjelettgraver (C17266-17270 fra Gui i Larvik, C18011-18019 fra Lund i Larvik og C23447 fra Jaaberg i Sandefjord) med et leirkar av typen *fremmed dekorert vare* kan forstås som tilpasninger til en endring i nedleggelsesmønster. To skjelettgraver med ett leirkar er også kjent fra Hunn i Fredrikstad, Østfold (C28999, C35240d-o). Graven fra Ringen Hof i Oppland har en omdiskutert datering, og plasseringen til eldre romertid er derfor noe usikker (Herteig 1955a:71). På et mer lokalt plan viser gravene med sett inkludert import at innovasjonsområdene er kystkommunene Fredrikstad (2), Råde (2) og Sarpsborg (3) i Østfold og Tønsberg (1) i Vestfold. I tillegg kommer Halden i Østfold, Larvik og Stokke i Vestfold og Vestby i Akershus.

Museumsnummer	Gravform	Datering	Bronse	Sil/øse	Horn	Trekar	Glass	Leirkar	Gård
C12226-12235	Skjelettgrav	YRO		1		1	1	3	Nordre Rør, Rygge, Østfold
C21507	Skjelettgrav	YRO				2		4	Store Dal, Sarpsborg (Skjeberg), Østfold
C34705	Skjelettgrav	YRO						4	Haslebakk/Borregård, Sarpsborg (Tune), Østfold
C15704-15710	Branngrav	YRO				1		5	Store Dal søndre, Sarpsborg (Skjeberg), Østfold
C20110a-f	Branngrav	YRO				1		4	Opstad nordre, Sarpsborg (Tune), Østfold
C21526	Branngrav	YRO						4?	Store Dal søndre, Sarpsborg (Skjeberg), Østfold
C21598	Branngrav	YRO						4	Store Dal søndre, Sarpsborg (Skjeberg), Østfold
C24141	Branngrav	YRO						4?	Haugen , Fredrikstad (Borge), Østfold
C26633	Branngrav	YRO					1	3	Søndre Haugen/Borge nedre, Fredrikstad (Borge), Østfold
C38506	Branngrav	YRO					1	5	Berg skole av Unneberg, Halden, Østfold
C37684	Skjelettgrav	YRO/FVT						4	Tingvollheimen/Tune Store, Sarpsborg (Tune), Østfold
C15605-15606	Branngrav	YRO/FVT						4	Rokke (Gjellestad?), Halden, Østfold
C21583	Branngrav	YRO/FVT						4	Store Dal søndre, Sarpsborg (Skjeberg), Østfold
C12281-12283	Skjelettgrav	YRO				1	1	3	Aaros, Larvik (Brunlanes), Vestfold
C13001-13012	Skjelettgrav	YRO					1	3	Tveitene/Tveitane, Larvik (Brunlanes), Vestfold
C13046-13058	Skjelettgrav	YRO				1	1	3	Tveitene/Tveitane, Larvik (Brunlanes), Vestfold
C16445-16455	Skjelettgrav	YRO				2	1	4	Valby, Larvik (Tjølling), Vestfold
C18782-18789 +18920	Skjelettgrav	YRO				1		4	Klåstad øvre, Larvik (Tjølling), Vestfold
C19848-19852 & 20344	Skjelettgrav	YRO				1		4	Eidsten, Larvik (Brunlanes), Vestfold
C13827-13833, 13872	Skjelettgrav	YRO/FVT				2	1	3	Pytten av Hjelten, Larvik (Brunlanes), Vestfold
TGM-SM1121-1124 & 1127-1134	Skjelettgrav	YRO/FVT						4	Ødelund, Larvik (Brunlanes), Vestfold
C14091	Ukjent	YRO/FVT						4	Allum, Larvik (Hedrum), Vestfold
C21837	Ukjent	YRO/FVT						4	Tveitane, Larvik (Brunlanes), Vestfold

Museumsnummer	Gravform	Datering	Bronse	Sil/øse	Horn	Trekar	Glass	Leirkar	Gård
C17090-17092 & 17097	Branngrav	YRO/FVT						4	Vik Østre, Larvik, (Tjølling), Vestfold
C17825-17827	Branngrav	YRO/FVT						4	Bjørke søndre, Larvik (Hedrum), Vestfold
C5947-5963	Skjelettgrav	FVT				1	1	5	Langlo, Stokke, Vestfold
C7015-7024	Skjelettgrav	FVT				2		5	Nordre Fevang, Sandefjord (Sandeherad), Vestfold
C7399-7412	Skjelettgrav	FVT				1		5	Nordre Fevang, Sandefjord (Sandeherad), Vestfold
C11220-11236	Skjelettgrav	FVT				2		5	Tveitene/Tveitane, Larvik (Brunlanes), Vestfold
C14338-14350, 14534, 14589, 14590 & 14711	Skjelettgrav	FVT	2			2	1	3	Rolighet (=Gulla-Raudarnir), Larvik (Hedrum), Vestfold
C18892-18904+18917-18918	Skjelettgrav	FVT	2			4	1	4	Skaara østre, Larvik (Tjølling), Vestfold
C21702	Skjelettgrav	FVT						4	Eide, Larvik (Tjølling), Vestfold
C29300	Skjelettgrav	FVT					2	5	Ommundrød, Larvik (Hedrum), Vestfold
C30166	Skjelettgrav	FVT					1	4	Linnestad søndre, Re (Ramnes), Vestfold
C23240	Skjelettgrav	YRO				1	1	3	Espedalen, Skien (Gjerpen), Telemark
C20933	Branngrav	YRO	1					3	Vinje (Heggestøl), Vinje, Telemark
C35779	Skjelettgrav	YRO/FVT				2		5	Kovedølen, Seljord, Telemark
TGM-SM509-513+1064	Ukjent	YRO/FVT						4	Findal lille/nordre, Skien (Solum), Telemark
TGM-SM1190	Ukjent	YRO/FVT						4	Holtan/Solumskogen, Skien (Solum), Telemark
C21648	Branngrav	YRO/FVT						6	Lunde nedre, Nome (Bratsberg), Telemark
C19269-19280 & C19615-19616	Skjelettgrav	FVT				2	2	6	Nordgården, Seljord, Telemark
C21856	Skjelettgrav	FVT					1	3	Falkum, Skien (Bratsberg), Telemark
NMK8031, 8306-8308, 8411, 8420,	Skjelettgrav	FVT				1		4	Stenstad, Nome (Holla), Telemark
C35805	Skjelettgrav	YRO				1	1	4	Gaalaas, Ringsaker (Nes), Hedmark
C17558	Branngrav	YRO					1	4	Tommelstad, Hamar (Vang), Hedmark
C617-644 & 30258	Skjelettgrav	YRO			1	7	2	4	Sætrang, Ringerike (Haug), Buskerud
C325-339 og 341-348	Skjelettgrav	YRO/FVT			2	3		4	Veien, Ringerike (Norderhov), Buskerud
C525-535	Skjelettgrav	YRO/FVT			1			3	Bråten, Ringerike (Norderhov), Buskerud
C845-848	Ukjent	FVT						4	Modum prestegård, Modum, Buskerud
C9744-9758	Skjelettgrav	YRO						6	Lyster/Dyster, Ås, Akershus
C38111	Skjelettgrav	YRO				2		4	Finstad, Ski, Akershus
C10473-10475	Ukjent	YRO	1					4	Rud, Nannestad, Akershus
C21372	Branngrav	YRO						4	Harestad, Ski (Krokstad), Akershus
C21706	Branngrav	YRO					1	4?	Tanum, Bærum, Akershus

Tabell 10 Oversikt over graver med sett fra tiden etter 200 e.Kr. ? indikerer at det ene karet trolig har fungert som urne.

I tiden etter 200 e.Kr. blir Vestfold det dominerende området med 21 rikholdige sett (tabell 10). Østfold følger nærmest med 13, fulgt av Telemark (9), Akershus (5), Buskerud (4) og Hedmark (2). Det må også bemerkes at 17 av 21 graver fra Vestfold er skjelettgraver. I Oppland er det ingen sett med over tre leirkar, men likevel bør den rike graven fra begynnelsen av yngre romertid på Kjorstad nordre i Sør-Fron nevnes. Den inneholdt bronseskål, glass og spannformet leirkar i tillegg til tre mulige laggede kar, tre gullringer, fire fibler, sølvnål, pinsett, rembeslag, to nålehus, spinnehjul, saks, naglemakerredskap og tre vevsverd (Kjorstadgraven, C4159-4178, er med på kart fra yngre romertid – appendiks 8).

Overvekten i Vestfold etableres imidlertid gradvis. I yngre romertid (kart – appendiks 8) er fremdeles Østfold ledende med ti graver og en konsentrasjon av seks graver i Sarpsborg. En

tilsvarende konsentrasjon med seks graver finnes i Larvik, men det er ikke flere funn i Vestfold. Det er videre registrert fire graver langs kysten i Akershus og en ved Skien i Telemark. Fra innlandet, langs de indre vannveiene, kjennes en grav fra Akershus, to fra østsiden av Mjøsa i tillegg til Sætrang-graven fra Ringerike.

I overgangen mellom yngre romertid og folkevandringstid forandrer bildet seg (kart – appendiks 9). Vestfold med Larviksområdet er representert med seks graver, mens det kun er tre i Østfold (to i Sarpsborg og en i Halden). Telemark fremstår mer sentralt med to graver i Skiensområdet og to i innlandet. To graver fra gravfeltet på Veien viser at skikken med sett stadig er i bruk på Ringerike. I folkevandringstid er utviklingen fullendt, og alle de rike gravene ligger på vestsiden av Oslofjorden (kart - appendiks 10). Ni graver ligger i Vestfold, hvorav fem i Larvik, tre i Telemark, mens en grav er registrert i Modum, Buskerud.

Sammenfattet blir det tydelig at fokus på den nye skikken med sett oppstår med de rike importgravene i Østfold, fulgt av skjelettgraver i Vestfold. Østfold er fremdeles ledende i yngre romertid, før Vestfold og til dels nabofylket Telemark tar over fra og med overgangen til folkevandringstid. Dette kan som nevnt i kapittel 4.6 ha sammenheng med at den nye skikken konsolideres tidligere i Østfold, slik at det ikke er nødvendig med markering i gravseremonien (se også 9.4). Skjelettgravskikken har sterkest gjennomslagskraft i Vestfold og i dette fylket fortsetter også tradisjonen med rike sett langt ut i folkevandringstid. Det er trolig en sammenheng mellom bruken av sett og skjelettgraver som gjør at bruken vedvarer lengre i Vestfold enn i Østfold.

5.6 Oppsummering

Johs. Bøe (1931) skiller som nevnt eksplisitt mellom to typer kar; kokekar/forrådskar og bordkar/drikkebegre. Forskjellen mellom kartyper kan imidlertid også knyttes til endringen i bruken av keramikk i gravritualer og er dermed relevant for forståelsen av hvordan materiell kultur er en integrert del av strukturelle endringer i samfunnet for øvrig. Kokekar og drikkekar har hatt vesensforskjellige egenskaper. Der kokekarene måtte ha en godsblanding som kan tåle høy temperatur for å unngå spenning i karveggen, trengte ikke drikkebegre og bordkar tåle sterkere varme enn den beskjedne brenningstemperaturen. Disse karenes fremste egenskap var snarere tetthet og holdbarhet mot vann.

Grovmagrede koke-/forrådskar (særlig situlaformen) uten dekor dominerte i gravene fra og med førromersk jernalder frem til eldre romertid. Som oftest er disse karene brukt som urner. I løpet av eldre romertid tilkom en ny karform med finere magring og polert, ofte ornert overflate. De nye karene introduseres som en del av sett som plasseres ved siden av den døde i eldre romertid, men benyttes også som urner i en overgangsfase. På 200-tallet tilkommer en rekke nye former av mindre, polerte og dekorerte kar som blir en del av sett i gravene. Settene dominerer spesielt fra 300 e.Kr.

For å utvide forståelseshorisonten rundt bruken av keramikk i graver, hva de har inneholdt og deres symbolske tilknytning til gjestebud i eldre jernalder, fikk jeg undersøkt 13 kar fra gravkontekster i Oslofjordområdet, og disse resultatene (Isaksson 2008a) underbygger den funksjonsinndelingen Bøe (1931) beskrev. De grovere uornerte karene som ofte har rester av sot fra ild på utsiden, viste seg å inneholde rester som korrelerte med mat, mens de mindre, mer elegante formene med glattpolert utside og dekor inneholdt sporstoffer fra karbohydrater. En av de nærmeste referansene til disse prøvene er glukose/sukker, og kan stamme fra rester etter en drikk eller noe sukkerholdig, som for eksempel malt, bær eller honning. Disse karene er også langt mer egnet til drikke på grunn av det polerte belegget som hindrer væskegjennomtrengning.

Lokalprodusert keramikk regnes som et tradisjonsbundet håndverk som er konservativt overfor nye impulser (Stark et al. 1995). Under forutsetning av at produksjonsteknikker læres gjennom familielinjer, vil det være mulig å skjelne mellom de ulike tradisjonene. De grove uornerte kokekarene står i kontrast til de dekorerte bordkarene med glattpolert utside. Det ble tidligere antatt at de fine bordkarene i begynnelsen var importerte, men konklusjonen på undersøkelser av godset ble at karene var lokalproduserte (Resi 1986:51). De nye formene finnes både i rike graver med import i Østfold og skjelettgraver i Vestfold, og representerer en begynnende endring. Dersom keramikkhåndverket kan tilknyttes kvinner, kan pottemakere hypotetisk sett ha innført den nye teknikken som et ledd i ekteskapsallianser. Den nye teknikken ble raskt tilegnet, og en rekke nye former av fin bordkeramikk utvikles i løpet av yngre romertid. Nye karformer faller også sammen med etableringen av en ny gravskikk der kar nedlegges som sett. Etter 200 e.Kr. dominerer den nye produksjonsteknikken i Øst-Norge. Produksjonen av bordkar kan ha åpnet et nytt marked for fremmede pottemakere.

Overgangen fra koke-/forrådskar til bordkar står i kontrast til hverandre og vitner om forskjellige uttrykksformer. En viktig forskjell er dekoren, som åpner for større individuell variasjon. Dekorerte bordkar kan særlig knyttes til individuelle forskjeller i status (Budden 2008:14). Dette stemmer også overens med endringen i gravskikk der individet kommer mer i fokus både gjennom mangfoldet av gravmarkeringer og gjennom gjenstandsinventar. Forskjellen mellom kar med og uten dekor er symbolsk signifikant, og karene må analyseres i henhold til ulike symbolske diskurser både i produksjonsfasen og i en videre samfunnskontekst.

Avslutningsvis i kapittelet er materialet vurdert fylkesvis for å undersøke hvorvidt endringsprosessen er forskjellig i ulike deler av Østlandet. De fleste av de til sammen 276 funnene av urner hører hjemme i Østfold og Vestfold, der hovedtyngden av de arkeologiske funnene i området også ligger. Bruken av urner i førromersk jernalder og eldre romertid følger det generelle bildet, men fra yngre romertid og utover er utviklingen forskjellig på østsiden og vestsiden av Oslofjorden. Prosentvis synker antall graver med urner med ca. 50 % mellom fase 1 (førromersk jernalder/eldre romertid) og fase 2 (yngre romertid/folkevandringsid), slik det fremgår av figur 39. I Vestfold er utviklingen enda mer markant, og antallet graver synker med hele 75 % i gjennomsnitt. Dette samstemmer også med at et nytt element, skjelettgraver, også dominerer i Vestfold i fase 2 (yngre romertid/folkevandringsid). Den nye skikken med sett fremkommer sammen med de rike importgravene fra eldre romertid i Østfold. Østfold er fremdeles ledende i yngre romertid, men Vestfold og Telemark tar over fra og med overgangen til folkevandringstid (figur 40). Skjelettgravskikken har størst gjennomslagskraft i Vestfold, og i fase 2 er det også flest graver med sett i Vestfold. Det er en klar sammenheng mellom sett og skjelettgraver, men settene er likevel også i bruk i branngravene. Jeg har tidligere vært inne på (kapittel 3) at utviklingen i Vestfold kan forstås som en vedvarende konkurranse om posisjoner og makt lokalt, mens forholdene i Østfold er konsolidert slik at det ikke lenger er noe behov for markering i gravseremonien.

Den nye skikken er særlig dekkende for Østfold og Vestfold, men representerer en tendens over hele Østlandet. Utviklingen av skjelettgraver i Vestfold fra og med eldre romertid kan ha sammenheng med at området har nære kontakter til danske områder som Jylland der skjelettgravskikken og keramikktradisjonen også sto sterkt. I løpet av yngre romertid og

folkevandringstid utvikles imidlertid tradisjonen lokalt, og området overtar for Østfold som dominerende på Østlandet.

6 Karets symbolverdi

Siden karene gjenfinnes i gravkontekster er det naturlig å knytte karene til en rituell sammenheng. Ritualene knytter an til en mytologi og i det følgende er det essensielt å analysere hvordan kar beskrives i mytologiske fremstillinger. I dette og det neste kapittelet vil karenes bruksmåter og metaforiske betydning i eldre jernalder defineres og diskuteres. Det kildekritiske aspektet ved slik analogibruk ble diskutert i kapittel 3.2 og 3.3. Bruken av kar i graver antyder at gjenstanden har en verdi, en funksjon og en symbolsk rolle innenfor denne spesifikke konteksten. Dette kan bero på at karene har vært beholdere for en hellig drikk eller liknende, men også at beholderne i seg selv hadde en symbolfunksjon i rituelle seremonier. For å forstå betydningen karene kan ha hatt i samfunnet utover det rent funksjonelle, vil jeg her benytte mytologiske fremstillinger som forteller om deres opphav. Det vil også reflekteres over beholdernes rituelle funksjon og hvordan dette har sammenheng med samfunnsstrukturen.

6.1 Myter, riter og samfunn

Myter er sentrale for menneskenes verdensoppfatning, og de forteller om guder og vesener fra en urtid, om verdens opphav og ordningen av denne (Steinsland 2005:29-31, 87-95). Mytene kan være både et speilbilde og et vrengebilde av den egentlige sosiale verden, men gjennomgår endringer over tid (Solli 2002:80). Mytene vil alltid inneholde en kjerne av historisk sannhet for å forene fortid og nåtid gjennom kosmologien, og slik gi struktur til samtiden. De har fungert som modeller for menneskelig adferd og samfunnsdannelse og har på den måten virket legitimerende (Hedeager 1999:45, 55). Myter og kosmologi dannet således en forståelseshorisont eller modell som ble opprettholdt gjennom kult, ritualer, daglig praksis og en felles hukommelse som gjør mytene anvendelige for samfunnstolkninger (Ross

1998:191). Med rot i den kosmologiske orden var forfedre, guder og myter identitetsskapende og utgjorde en levende del av norrøn sed og skikk[3].
Mytene har fungert som et bakteppe i det daglige liv og vil dermed være nært knyttet til praksis. Ut fra Bourdieus (2000 [1977]) terminologi, vil mytene være en del av en agents disposisjoner. De vil også være en viktig del av samfunnsorganisasjonen og en viktig maktlegitimerende faktor fordi de gjenspeiler samfunnets opprinnelse og opphav. Kontroll over den mytologiske reproduksjonen har derfor vært viktig for de som har sin makt legitimert i den mytologiske orden (Steinsland 2005:30, 93-95). Ritualer behøver ikke ha sammenheng med myter, men kan forstås som formaliserte gjenspill av mentale strukturer, handlinger eller historier med utspring i myter eller kosmologi og kommunikasjon med den andre verden (Bell 1997:27-35, 80-81, 138; Eliade 2002 [1957]:22, 34, 43, 60, 99, 107; Steinsland 2005:262-263). Slik bringes fortiden kontinuerlig inn i fremtiden. Gjennom gjentagende rituell praksis vil det ikke være synlig at sosiale roller og inndelinger reproduseres, siden kategoriseringene er forankret i det ubevisste forholdet mellom agentenes habitus og det feltet de virker innenfor (Bourdieu & Wacquant 1995 [1993]:39). Ritualene i forbindelse med gravleggelse må ha vært egnede kommunikative situasjoner. Ved gravanleggene ble samfunnets minne forvaltet og opprettholdt, og budskapet kunne gjentas og bekreftes gjennom nye gravanlegg og ritualer som bekrefter fortiden.

6.2 Bruken av beholdere i graver og ritualer

Materialgjennomgangen begynner med gravene fra førromersk jernalder. Den førromerske gravtradisjonen kan sammenliknes med tradisjonen fra Urnefeltskulturen i Sentral-Europa som er kjennetegnet av kremasjon og flatmarksgraver i urne (leirkar) på store gravfelt. I Skandinavia forble kremasjoner i leirkar den dominerende skikken frem til romertiden (Kaliff 1997:83; Kristiansen 1998:98; Løken 1978:154; Melheim 2006:59).

[3] En motstridende argumentasjon, som ikke vil diskuteres videre her, anføres av Victor Li, som hevder at forholdet mellom myter og sosiale praksiser/seremonier sjelden samsvarer. Li, Victor 2001. Marshall Sahlins and the Apothesis of Culture. *The New Centennial Review*, 1:3, s. 201-287.

I gravarkeologien forbindes gjerne kremasjonsritualet med et dualistisk syn på kropp og sjel, der sjelen frigjøres fra kroppen som en del av kremasjonsprosessen for å ta plass i en åndelig verden eller i en ny kropp (Almgren 1926:155-156; Bennett 1988:81-82; Birkeli 1938:234; Brøndsted 1957:105-107; Gräslund 1989:69; Gräslund 1994:17-20; Holtsmark 1970:25; Hovdhaugen 1981:88; Jennbert 1988:97; Kaliff 1992:129-130, 1997:81-82; Kristiansen 1998:34; Ström 1985:17, 218). Dette er også forsøkt satt opp mot bemerkninger i Ynglingesagaen og Ibn Fadlans reiseskildring fra Volga (900-tallet e.Kr.), hvor det henvises til at røykens retning ved kremasjonen indikerte hvordan avdøde ble tatt imot av Odin (Davidson 1988:151). Transformasjonen gjennom ild er også sett på som hellig og gudgitt i mange tilfeller.

Anne-Sofie Gräslund (1989:70) ser ikke urnen som en gjenstand som skulle følge avdøde til den nye verdenen, ettersom den ikke er brent på samme måte som kroppen og eventuelle andre gjenstander som kom med på likbålet. Hun ser heller urnen som et rituelt eller prestisjefylt offer. Import har alltid vært knyttet til et øvre sosialt sjikt og Ingegerd Holand (2001:43, 92-93) har vist at importkar kun finnes på de rikeste gårdene. Kremerte bein som samles i en urne kan ikke forklares som en naturlig avledning av kremasjonsprosessen, men heller et bevisst valg de etterlevende har gjort for å hedre den avdøde (Williams 2004:419). Den vanligste urnetypen i eldre jernalder er det situlaformede leirkaret (R.354), eller en avart av dette (Bøe 1931:12). I denne sammenhengen ser vi bort fra kar av organisk materiale. Forskjellene i urnens verdi må derfor ha vært synlig overfor de gjenlevende i samfunnet som en del av ritualene. Bruken i ritualer er viktig fordi ritualene tas for gitt (*doxa*). I ritualene reproduseres og gjenskapes kosmologiske, sosiale og kulturelle strukturer (Bell 1997:76; Bourdieu 2000 [1977]:164), og i ustabile tider kan det ha vært viktig med tilhørighet til etablerte strukturer.

Symbolikken i større brannflak og ikke minst i skjelettgravene kan oppfattes noe annerledes. Gjenstandene som er nedlagt i disse gravene forbindes gjerne med bruk i et videre liv i en ny verden og der graven kan ses som et hjem for den døde (Birkeli 1938:234; Jennbert 1988:97). Likevel er det i selve gravritualet at gjenstandene spiller den viktigste rollen, da det er nettopp denne seremonien de etterlevende opplever. Gjennom en markert dødsstil viser ritualet til en idealisert livsstil, et aspekt jeg vil komme tilbake til. Symbolikken som kjennetegner karene i urnegravene forsvinner ikke med den nye bruken, men viderebringes inn i en noe endret

erfaringskontekst. Derfor vil jeg se gravritualene som en helhet, og komme tilbake til endringsaspektet i kapittel 7.

Relasjonen mellom myter og riter er omdiskutert (Bell 1997:5-35; Steinsland 2005:88-92, 262-263), og jeg vil her fokusere på hva som skiller ritualer fra annen praksis og hva ritualene gjør. Handlingen i et ritual er institusjonalisert og skiller seg fra handling generelt. I ritualene er handlingen allerede skilt ut og forutbestemt fordi den inngår i reglene, et fast handlingsmønster (Humphrey & Laidlaw 1994:94-96, 103). Likevel reproduserer ikke ritualene et passivt mønster fordi de alltid vil være forbundet med deltakernes sosiale roller og interesser (Bell 1997:27-35; Turner 1969). Av den grunn vil ritualene være åpne for nye meningsinnhold i henhold til den enkelte situasjon, og er følgelig dynamiske og kan være innovative (Humphrey & Laidlaw 1994:102). Endringen fra bruken som urne til nedleggelse av hele sett kan ses på som en slik innovasjon.

Ritualer kan analyseres som praksis foran et publikum, en situasjonell, strategisk og manipulativ handling som er konstruert for å ha en virkning eller strukturerende effekt (Bell 1992, 1997:81; Solli 2002:83; Turner 1969). Gjennom ritualisering skapes et skille mellom sakrale og profane handlemåter, og fremhever krefter som eksisterer utenfor den umiddelbare situasjonen. Deltakerne vil dermed erfare at ritualet definerer verdiene som ordner tilværelsen (Bell 1992:74, 220, 1997:81-82). Mary Douglas (1996 [1970]) hevder at ritualer primært er uttrykk for samfunnskontroll. Trolig vil slike ritualer være essensielle i legitimering av posisjoner eller sosiale statuser da rituelle roller ofte blir oppfattes som udiskutable og gudgitte, og dermed vil også den sosiale strukturen oppfattes som virkelig og sann (Bourdieu 1996:36).

Aktiv deltakelse i eller observasjon av ritualene gjør at de rituelle handlingene nedfelles og lagres i deltakernes kropper som en prosess, og oppleves sterkt personlig eller identitetskapende (Bell 1992:98-101; Bourdieu 2000 [1977]:89). Rituelle erfaringer vil inngå som elementer i menneskenes erfaringsliv, omfortolkning og handlingsmønster, og er dermed en del av den underliggende strukturen som er grunnlaget for reaksjoner og forståelse også utenfor ritualet (Bukkemoen 2007:205). Et gravanlegg med gjenstandsinventar vil virke utover situasjonen der ritualet utføres, fordi erfaringene lagres i deltakernes disposisjoner.

Ritualene fremstår således som velegnede til kommunisering av religiøse og ideologiske forhold, og kommunikasjon gjennom ritualer og de materielle manifestasjonene har vært sentralt for hvordan verden oppfattes og reproduseres.

6.3 Beholdere i mytologien – symboler i gravritualene

I keltisk religion spiller kjelen en viktig rolle, og flere forskere trekker paralleller mellom keltisk og nordisk religion (Davidson 1988, 1993; Drobin 1991; Green 1989, 1992, 1998; Görman 1987, 1989). Om det ikke er snakk om en direkte innflytelse, kan det skyldes at keltisk og skandinavisk religion har et felles opphav som avspeiler en rekke paralleller. Det er særlig tre kvaliteter ved kjelen som går igjen: de er uttømmelige, kilder til visdom og kunnskap og har fertilitetskraft eller evne til regenerasjon (Østigård 2007:70). I keltiske samfunn knyttes særlig kjele og bøtte til både gilde og død, trolig som et symbol på regenerasjon og gjenfødsel (Green 1989:34, 1992:56-58, 1998:70). Urnen er både et symbol for fruktbarhet og seier over døden og et attributt for vann (Tresidder 2004:498). Davidson (1998:6, med referanse til Walker 1983) beskriver at karets runde form symboliserer modergudinnen og hennes livmor, konnotasjoner for regenerasjon og gjenfødsel. Miranda Green (1998:70) finner også at kjeler ofte deponeres i våtmark. Koppen kan også tolkes dualistisk; den representerer både det å gi og motta, noe som både kan kobles til symbolikken liv - død og bruken i seremonier og ofringer (Tresidder 2004:134). Jeg vil først kommentere symbolikken rundt vann og regenerasjon, før jeg kommer inn på assosiasjonene til gilde. Begge forklaringsmodeller har imidlertid sin motpart i død eller destruksjon.

6.3.1 Urnen og livets vann

Vann er livets essens, og som en alltid tilstedeværende agent gjennom historien har det evne til å binde sammen fortid, nåtid og fremtid (Tvedt 2002:166-168). Vannet er både natur og kultur, og forbindes med både liv og død, slik at mennesker gjennom historien har tilknyttet elementet et vell av betydninger (Oestigaard 2005a, 2005b).

I både orientalsk og europeisk billedkunst fra middelalderen og tidligere finnes fremstillinger av kar flankert av et eller flere dyr eller fugler. Ofte kan det vokse en plante ut av karet. Motivet er en kilde som inneholder livsvannet, og som dyrene oppsøker for å drikke seg til

livsfornyelse. Kilden er nesten alltid symbolisert ved en vase eller urne, og planten som av og til er avbildet fremstiller livstreet (Gjærder 1975:247-248, fig. 124, 378, 379, 380, 398). Særlig vannfugler regnes som viktige i mytologi og folketro gjennom deres evner til å mediere mellom elementene og som hjelpedyr for gudene (Green 1992:42, 69, 85, 88, 203-204; Tillhagen 1978:35-42). Fugleformede ølbeholdere og drikkekar ble også tradisjonelt brukt i seremonier helt frem til moderne tid (Christie 1986, 1994; Gjærder 1975). Myten om Odins tyveri av Suttungs mjød, og flukten i fugleham, er også tolket som en variant av den østeuropeiske diktningen om rovet av livsvannet (Sverdrup 1941:11), og i folketro har kildevann spilt en viktig rolle som maktdrikk (Gjærder 1975:39-40 med videre eksempler og referanser).

Drikkene i mytologien synes å ha sammenheng med nettopp kildevannet. Forestillingene om Yggdrasil og dens røtter som ender i tre brønner har hatt en dyp forankring i den norrøne verdensanskuelse med motsvarigheter i flere mytologier, og folketroens forestillinger om livgivende drikker og hellige kilder kan ha sammenheng med livstreet og livsbrønnen. Karet har også samme funksjon som en brønn, som beholder for drikke.

Fra verdenstreet Yggdrasil (Rydberg 1886:484 skriver at benevnelsen Mjǫtviðr egentlig skal være Mjǫðviðr, mjødtreet) drypper det dugg på jorden som kalles honningfall, og biene lever av denne duggen (Holtsmark 1970:73). På taket av Valhall sto geita Heidrun og hjorten Eiktyrne og nærte seg av livstreets grener. Fra jurene til geita rant det mjød istedenfor melk ned i det store skjenkekaret i Valhall. Heidrun er sammenliknet med den greske motsatsen Amalthea, hvis horn blir til overflødighetshornet (Holand 2001:97). Den har også flere motstykker i den keltiske mytologien (Green 1992:106). Fra hornene til Eiktyrne rant det væske ned i brønnen Hvergleme i Nidheim, som frembrakte alt vann i verden via elver (Holtsmark 1970:70-73, 171). I æsenes rike ligger Urds brønn, skjebnens brønn. Yggdrasils røtter drakk av det bevarende brønnvannet, og der bodde de tre nornene som avgjorde menneskenes skjebne. Hos jotnene (rimtussene) lå Mimes brønn, der det største mannevett lå gjemt. I Voluspå (strofe 28) fortelles det hvordan Odin fikk drikke av den en gang mot å ofre sitt ene øye som betaling for visdommen.

Det synes å være en sammenheng mellom livgivende vann, alkoholholdig drikk og kjelen, karet eller urnen som gjenfinnes i gravene. Kremasjonen kan forstås som en metafor for konsumpsjon på samme måte som drikke. Den avdøde konsumeres som en del av seremonien

og gis gjennom konsumpsjonen nytt liv i en ny rolle blant forfedrene. Keramikken som i dagliglivet assosieres med konsumpsjon av mat og drikke, fremhever transformasjonen av den dødes sosiale identitet og minne (Williams 2004:419). Kremasjonsritualet transformerer, fragmenterer og gjenskaper avdødes materielle identitet, og avdøde gis nytt liv i karet og tar plass blant forfedrene (Davies 1997; Huntington & Metcalf 1979).

6.3.2 Overflødighetskaret

I Hymiskviða (Hymeskvadet) fortelles det om hvordan Tor og Ty i forbindelse med Ægirs gilde henter et gigantisk bryggekar hos jotnen Hyme. Kjelen kan altså assosieres med Tor i norrøn tro og motstykket Daghda i keltisk religion, som bar en kjele som aldri ble tom. Kjelen er samtidig et symbol på fest og gjestebud fordi det inneholder øl, mjød eller mat (Davidson 1988:45, 204-206, 1993:83; Hutton 1991:150). Tor og Daghda har ytterligere et attributt til felles; en hammer/klubbe som kan tolkes som et dødbringende redskap (Green 1992:58, 75), og knytter guddommene til dødskulten.

Karet fungerer som et overflødighetshorn i både keltisk og norrøn religion; ved rituell festing i den andre verden blir drikkekaret aldri tomt. Det fantes et slikt kar i et hvert herberge (irsk bruidhen) i etterlivet (Davidson 1988:44; Green 1992:58, 96, 167, 1998:65). Innholdet i karene har videre gjenopplivende og helbredende funksjoner, eksemplifisert for eksempel gjennom legenden om den hellige gral (Holand 2001:94 med videre referanser). Roger Sherman Loomis (1992) sporer opprinnelsen til magiske overflødighets- og helbredelseskar som gir evig liv i keltisk mytologi, men motivet er enda eldre, og kan gjenfinnes i kinesisk, indisk, egyptisk, hettittisk, gresk og romersk mytologi.

Helberedelses-/gjenfødselsymbolikken er todelt, da både karet i seg selv, som beholder/brønn, og innholdet, den hellige væsken, viser til det samme aspektet. En sentral myte i så måte er krigere som dyppes i en brønn for å få fornyet livskraft. En av avbildningene på Gundestrupkjelen, der krigere dyppes i et kar, er tolket som en versjon av denne myten (Green 1998). Green (1998:64) kommenterer at krigerne som ble gjenopplivet mangler evnen til å snakke, og gir assosiasjoner til zombier eller levende døde, som igjen understreker karets tvetydige rolle mellom liv og død. Karsymbolikken finnes igjen flere steder i den norrøne mytologien, først og fremst i Skaldskaparmál, der Kvasir først skapes i en bolle for så å bli drept, før blodet igjen helles i tre kar, blandes med honning og blir visdommens drikk.

Grímnismál (Grimnesmål) forteller om kjelen Eldhrimir som gir uendelig næring til Odins krigere i Valhall. Maten kom fra svinet Sæhrimnir som kunne kokes daglig, men kom til liv igjen hver kveld (Davidson 1988:46, 1993:83; Green 1992:96, 139, 167; Holand 2001:94-95; Holtsmark 1970:83, 107-108). Alle eksemplene viser et syklisk, gjentakende ritual, og en slik metaforikk vil kunne knyttes til minnet i et gjentakende gravritual med bruk av kar eller kjeler. Gravritualet vil også imitere myten og dermed gjenskape den repetitivt.

6.3.3 Karet brukt som urne

Leirkarene kan, på samme måten som kjelene Østigård analyserer, ses på som multivokale beholdere, der kosmologiske og religiøse ideer er transformert fra en sfære til en annen og et symbol kan representere flere ting eller handlinger (Oestigaard 2000:49-50; se også Turner 1967:28-29, 50-55). En hverdagslig gjenstand gis ny mening gjennom ritualet. Verdier fra mytologien kan benyttes som analogier til å forstå den rituelle bruken og kildene viser til kjelen/karet som et symbol for fruktbarhet og velstand i skandinavisk religion. Kjeler og kar kan dermed ha blitt valgt ut som beholdere for de brente beina til forfedrene nettopp på grunn av koblingen til fruktbarhet og gjenfødelse, og forståelsen av at livet fortsetter etter døden (Huntington & Metcalf 1979:93; Kaliff 1992:140, 1993:140). Bruken av ild spiller også en viktig rolle. Ilden er fundamental for ulike transformasjonsprosesser (Fredriksen 2006; Østigård 2007). Den både tar og gir liv og er dermed egnet i dødsritualer der overskridelse av grenser står sentralt. Kremasjonen destruerer kjøttet og frigir sjelen, men gir samtidig liv på samme måte som matlaging ved å transformere kroppen til noe annet (Østigård 2007:68). En annen forståelse er at leirkarene fungerer som en metafor på konsumpsjon, og at beina i urnen på samme måte representerer en konsumpsjon av den døde kroppen. Karet blir dermed en integrert del av ritualet og en knagg for hukommelsen til deltakerne (Williams 2004:424). Konsumpsjon er en sosial handling som utføres daglig og følgelig blir en rutine (Bourdieu 1990). Således er konsumpsjon en del av *habitus'* kroppsliggjorte erfaring som strukturerer menneskenes liv. Konsumpsjonsmetaforen (her symbolsk konsumpsjon) vil derfor virke særlig effektivt fordi den allerede er en viktig del av forforståelsen hos det brede lag i befolkningen. Sagt på en annen måte blir en hverdagslig handling institusjonalisert som en del av ritualet fordi handlingen er lett gjenkjennelig for deltakerne. Gjentakende ritualer vil også knytte hukommelsen til tidligere seremonier. Transformasjons- og gjenfødelsesaspektet er

også tydelig for keramiske og metalliske kar der råmaterialet ble tatt ut av jorda, moder jords egen kropp, og endret ved hjelp av ild (Chetwynd 1982:260, 273; Pluciennik 1997:48-49).

Østigård (Oestigaard 2000) går så langt som å tolke urner med brente bein som måltider der avdøde konsumeres som en offergave til høyere makter, og viser til skriftlige kilder og ikonografiske fremstillinger av menneskeofring. Tolkningen er trolig også inspirert av etnografiske paralleller fra India og Amazonas (Parry 1985: se også Williams 2004:423-424). En undersøkelse av henvisninger til mat i Eddaene, islandske ættesagaer, Adam av Bremen og runesteinsinnskrifter peker for øvrig også på en kobling mellom kjøtt og død, og innebærer at død i strid, slakt og kjøtt som rovdyrmat kan forstås som synonymer (Isaksson 2003:275). Utgangspunktet for Østigård (Oestigaard 2000:50) er transformasjonen fra bronsekjele til urne, og han mener at den originale funksjonen har vært å lage eller servere mat, alternativt som blandingskar for vin og vann (se også Hauken 2005). Således kan den ideologiske transformasjonen forstås som et kontinuitetstrekk, der eskatologiske og kosmologiske trekk inkorporeres. Karene har en dobbeltfunksjon, både som urne og koke- og serveringskar der mat (avdøde) tilberedes til en guddom. Symbolikken innebærer at de døde konsumeres av flammene slik som mat og drikke. Seremonien kan også kobles til måltidene som deles rundt graven av de sørgende, og kremasjonen kan da forstås som et offer som konsumeres inn i hukommelsen/minnet (Oestigaard 2000; Williams 2004). Minnet kroppsliggjøres gjennom konsumpsjonen, og forsterkes av urnen som bærer med seg den materielle verdien fra dagliglivet som symbolet for mat og drikke. De døde ble konsumert av flammene og videre lagt ned som offer i jorden der de ble inkorporert som forfedre. Slik knyttes avdøde til de etterlevendes hukommelse gjennom en symbolsk kokeprosess som ender i et kar som legges i jorden og danner grobunn for nytt liv (regenerasjon). Med en slik forståelse vil det være naturlig å undersøke hvorvidt alle urnene er kokekar (tabell 11).

I det undersøkte materialet er det 267 urnegraver, 238 sikre og 29 sannsynlige. De fordeler seg som vist i tabell 11.

Type	FRJ - ERO 168 graver	YRO - FVT 94 graver	EJA 10 graver
Bronsekar	16	19	2

Type	FRJ - ERO 168 graver	YRO - FVT 94 graver	EJA 10 graver
Glass	1	1	
Situla	**90**	**1**	**1**
Forråds-/kokekar	**25**	**11**	**3**
Hankekar, R.361	5 (≠ R.361)	24	
Hank ved randen, R.364/365	**2 (≠R.364)**	**13**	
Bolle	3	2	
Fremmed dekorert vare	18		
Miniatyr	2	3	
Hankeløst R.360/368		6	
Tutekar		1	
Vortebeger	1	1	
Spannformet		6	
Særform	1	1	
Ukjent	8	9	4
Totalt antall kar	173	98	10

Tabell 11 Kartyper brukt som urner fordelt periodemessig. At antallet kar overskrider antall graver, betyr at enkelte graver inneholder to kar brukt som urner. Kar som forbindes med koking/mat er uthevet. Se også appendiks 11.

Som tabellen viser er det særlig situlaformen eller liknende forråds-/kokekar som dominerer i førromersk jernalder og til dels eldre romertid. Disse karene er alle egnet til koking, så det synes som de eldste karene i jernalder kan kobles til denne funksjonen. På slutten av førromersk tid kommer bronsekarene inn i gravskikken og de benyttes umiddelbart som urner. Dette følges også til dels opp i senere perioder. I eldre romertid er 14 av19 bronsekjeler brukt som urne. Senere er det imidlertid mindre system, og totalt har kjelen fungert som urne i 37 av 75 graver med bronsekjeler. En nøkkelobservasjon er at leirkarene som brukes som urner frem til yngre romertid hovedsakelig er uornerte koke-/forrådskar nært beslektet med dagliglivets konsumpsjon. Slike kar er også de enkleste å produsere. Utseendet virker ikke å være viktig, og trolig har flere av karene også blitt brukt i husholdningen før de har funnet sin plass i graven. Det samme mønsteret er for øvrig observert for bruken av urner i Storbritannia i århundrene like før og etter Kristus (Williams 2004:422). Observasjonene tyder på at det er et lite skille mellom hverdagsliv og døden. Den døde videreføres via dagliglivets handlinger/gjøremål.

I eldre romertid synliggjøres første skritt mot en endring. Bøes (1931) nye form ”fremmed dekorert vare” tar over som den ledende formen for urne, mens bronsekjeler, situlaer og andre kokekar fremdeles er hyppig i bruk (en detaljert oversikt finnes i tabellform som appendiks 11). Denne formen har finere gods og ofte smal hals og munning (se kapittel 6) og

fungerer ikke som kokekar (Bøe 1931). Fra og med yngre romertid benyttes en blanding av mange ulike former som urne. Forråds-/kokekaret gjør seg fremdeles gjeldende sammen med kar med hank ved randen (tolket som det lille kokekar hos Bøe 1931), men også hankekaret og flere andre bordkarformer er i bruk. Denne utviklingen betegner innføringen av en ny tradisjon som ender i store endringer. Skikken med kokekar brukt som urner praktiseres strengt for å befeste sin posisjon i begynnelsen, for deretter å leve videre gjennom et mangfold av kartyper. Når bruken blir mindre regelbundet oppstår flere nye karformer som først og fremst kan knyttes til drikke og servering og karene fyller nye roller i gravene.

Østigårds tilnærming omkring graven som offer er "god å tenke med" (jfr. Lévi-Strauss 1994 [1964]), men assosiasjonen til mat og drikke har nok vært den viktigste i et regernerasjonsperspektiv. Mat og drikke er essensielle elementer for nytt liv, og assosieres gjerne i mytene med karsymbolikk i form av overflødighet eller livgivende drikk. Den offermessige dimensjonen i ritualet er uansett viktig for forståelsen av de etterlevendes ønske om å inkorporere den døde i samfunnet, og her fremtrer urnen som beholderen for livet sentralt. Urnen bærer på beina og kan forstås som en metafor for konsumpsjon av den døde, men refererer samtidig til karets regenererende funksjon som bærer av livgivende vann eller liknende substans. Således kan avdøde overføres til en ny status eller identitet. Samtidig innebærer likbrenningen/-kokingen en dekonstruksjon, som gjennom ritualet skal føre til en rekonstruksjon av identiteten i et livssykluserspektiv (Hjørungdal 1999). Dette gir også en dypere forståelse av praksis rundt den farlige overgangen (Turner 1969, 1999 [1967]; van Gennep 1999 [1909]).

Gjennom sin multivokale natur kan også karene ha hatt flere funksjoner. Studier fra Uppåkra viser i så måte at leirkar brukes både som gravurne, og i forbindelse med rituelle måltider (Stjernquist 2004:139-143). Keramikken kan ha blitt brukt til konsumpsjon både i dagliglivet og tidligere i seremonien, og siden fått sekundær betydning som urne. Forbindelsen mellom liv og død er essensiell ved begravelser, og nettopp derfor har urnen vært et egnet medium. I et praksis-perspektiv blir formidlingen av *sacra* viktig. *Sacra* er symboler som kommuniseres til deltakerne i ritualet gjennom "det som vises" (masker, relikvier, instrumenter etc.),"det som gjøres" (dans, sang, musikk etc.) og "det som sies" (historier om mytisk opphav etc.). De har som regel en enkel form, men på grunn av sin multivokalitet gis de ofte komplekse kulturelle tolkninger (Turner 1999 [1967]:138-144). I arkeologisk sammenheng er det

gjenstander på utstilling (det som fremvises) som kan gjenfinnes som en rest av gravritualet Urnene i ritualet er assosiasjonsfremmende hellige gjenstander som alle i det samme sosiale systemet har kunnet forstå og som frembringer en ettertanke, gjerne knyttet til mytologisk opphav. Ritualet bekrefter forskjeller og grenser mellom det hellige og profane, og den sosiale orden helliggjøres og bekreftes, men samtidig er det i ritualet at grensene kan brytes ned eller endres (Bell 1997:78; Bourdieu 1996:27-29). Denne forståelsen er også viktig å ta med seg over i neste kapittel der jeg vil diskutere endringene i bruken av kar i gravene.

6.4 Oppsummering

Den hyppige bruken av kar i gravene fra eldre jernalder antyder at gjenstanden har en verdi, en funksjon og en symbolsk rolle i en slik kontekst. Kapittelet innledes med en gjennomgang av hvordan myter og riter innvirker på samfunnsstrukturen. De materielle manifestasjonene ses som sentrale for hvordan samfunnet oppfattes og reproduseres. For å nå en forståelse av betydningen karene kan ha hatt i samfunnet gjennomgås bruken av kar og kjeler i ulike mytologiske sammenhenger. I både keltisk og norrøn mytologi kan karet knyttes til både offermåltid/gjestebud og død, trolig som et symbol på regenerasjon og gjenfødsel. Særlig er det historier om en livgivende drikk og overflødighetshornet som går igjen. En annen alminnelig tolkning er at urnen, på bakgrunn av dens verdier i det daglige hushold, skal forstås som et symbol på konsumpsjonen av den døde og en overføring til en ny status.

En sentral forståelse er at bruksverdien fra andre sammenhenger tilfører en symbolsk mening i forbindelse med gravseremonien. Dette gjelder både den direkte koblingen til mat og drikke som livgivende, men også nevnte verdier fra mytologien der overflødighetssymbolikk, konsumpsjon og død er sentrale i forbindelse med karene. Det er særlig i forhold til begravelser i urne denne symbolikken passer godt. Ved kremasjon konsumeres den døde kroppen av flammene. Dette understrekes av at de brente beinrestene legges i en urne av form som et kokekar og derfra regenereres inn i en ny rolle blant forfedrene. Kremasjonen er en måte å kvitte seg med avdøde på som gjennom ritualet med urnen og konsumpsjons- eller transformasjonsmetaforen samtidig forsterkes i minnet til deltakerne i seremonien. Karene med de brente beina kan ses på som assosiasjonsfremmende hellige gjenstander, gjerne knyttet til mytologisk opphav. Med Turner (1999 [1967]:138-144) kan de defineres som et av *sacraene* i ritualene (det som fremvises). Denne forståelsen vil jeg ta med inn i neste kapittel

der jeg diskuterer hvordan gravritualene og bruken av kar endrer seg. Uten den primære forståelsen som ligger til grunn for bruken i gravkontekst, er det vanskelig å forstå hvorfor karene deponeres på en ny måte.

7 Endring i nedleggelsesmønster – endring i ritualer og symbolbruk

Som vist i materialgjennomgangen (kapittel 2-3) skjer det en endring i bruken av leirkar og import i gravene fra og med eldre romertid. *Endringen innebærer at karet ikke lenger benyttes som urne, men snarere legges ned som et sett; det dekkes opp for den døde.* Samtidig med, og trolig som følge av endringen, følger en produksjon av finere bordkar som først og fremst kan assosieres med drikke. Den nye trenden ses først i skjelettgravene, men snart følges også nedleggelsesmønsteret opp i branngravene, særlig brannflakene. Endringen er trolig av ideologisk karakter og kan for eksempel relateres til endringer i samfunnsforhold eller en gruppes bevisste måte å fremstå på. Det kan også være et resultat av påvirkning fra kontinentet. Drikkeutstyr har hatt en viktig plass i nordeuropeiske graver siden 600-tallet f.Kr., og enda tidligere i gresk-romerske områder (Dietler 1990).

Den nye måten å gravlegge på er et resultat av endret sosial praksis over tid. Stammestrukturen er i ferd med å avløses av en begynnende førstatlig struktur med de samfunnsmessige konsekvenser dette måtte medføre i den gjeldende perioden (Hanisch 2001; Hedeager 1992; Myhre 1987), og settene med keramikk og import må ses i lys av dette. De bør forstås som symbolske representasjoner av et institusjonalisert drikkeritual som vokser frem og innehar en viktig samfunnsrolle i løpet av romertid. En slik tolkning forutsetter at karsettene som avdekkes i gravene gjenspeiler tanken om gjestebudet slik det var kjent fra andre deler av livet. Utviklingen vil diskuteres nærmere i kapittel 8 og 9. Jeg vil ta utgangspunkt i den tidligere bruken av urnen og dens betydningsverden (regenerasjon), når jeg tolker endringene, siden karenes fortsatte tilstedeværelse i gravseremonien trolig har vært essensiell for ritualenes endring. Ved å integrere nye elementer i en allerede etablert forståelseshorisont tilknyttet karbruk, opprettholdes samtidig en kontinuit som gjør endringen lettere å inkorporere. Endringen kan kobles til drikkebegeret; et symbol som også kjennes fra mytologien. Først diskuteres hvordan en endring i ritualene kan skje, dernest hvordan symbolikken rundt det nye nedleggelsesmønsteret kan kobles mot mytologiske forestillinger og hvordan dette har innvirket på samfunnsmessige forhold.

7.1 Bakgrunnen for rituelle endringer

I *habitus*begrepet (Bourdieu 2000 [1977]:73,76, 81-82, 2002 [1979]:10) inngår kunnskapen om den daglige, kroppsliggjorte praksis og erfaring, og den menneskelige virksomhet blir derfor svært viktig for å forstå stabilitet eller endring i de sosiale strukturene. Handlingene utspilles på *feltet*, som utgjør et fortolkningsfellesskap, en arena for sosial praksis eller handling, der en gruppe mennesker deler troen på og kjemper om posisjoner som er felles for dem (Broady 1989:270; Jakobsen 2002:XIII). *Feltet* er et uavhengig mikrokosmos på innsiden av et sosialt makrokosmos eller et sosialt rom (Bourdieu 1996:150; Bourdieu & Wacquant 1995 [1993]:81-100). Sistnevnte er en syntese av sentrale begreper i de mest sentrale feltene, og er foreslått som et mer relevant begrep i arkeologisk sammenheng siden det var flytende/overlappende grenser mellom ulike felt som det religiøse og det politiske i forhistorisk tid (Bukkemoen 2007:159-160). I denne studien utgjøres feltet av gravmiljøet, der de rituelle seremoniene ble utspilt og hvortil det ble knyttet en felles forståelseshorisont for samfunnsaktørene. Dette er en del av et sosialt rom der kamper om makt utøves. Gjennom en felles forståelse for ritualene anerkjennes keramikken som et viktig symbol, og kan benyttes som en investering av verdi i kampen om posisjoner. I møtert mellom habitus og felt skapes praksis, og mennesker vil derfor posisjonere seg i forhold til hverandre. På samme måte vil materielle manifestasjoner også være posisjonert, for eksempel gjennom gravhaugers størrelse i forhold til hverandre (Bukkemoen 2007:160-162, 169-173). En gravs materielle innhold vil på samme måte alltid være relativ i forhold til noe annet. I så måte er det naturlig å anerkjenne forskjeller mellom en grav med ett leirkar og en grav med et større sett.

Menneskenes *habitus*, som formes av det livet de hittil har levd, styrer deres forestillinger og praksiser og bidrar dermed til at den sosiale verden gjenskapes, men dette utelukker ikke individets evne til aktiv og strategisk vilje og tenkning/handling (Broady 1990:233). I motsatt fall ville ikke endring finne sted. Således er ikke aktøren noen passiv refleks av *feltet*, da han heller søker å finne seg til rette på feltet og videre forbedre sin stilling og omskape *feltet* slik at hans ytringer finner mening og høster anerkjennelse (Jakobsen 2002:X-XI). Ulike felt foretrekker ulik habitus, men felt og habitus stemmer ikke alltid overens, og dette forklarer hvordan endring oppstår. I feltet kjempes det som i et spill mellom forskjellige posisjoner med utgangspunkt i en naturlig logikk eller et sett verdisystemer (*doxa*) det ikke stilles spørsmål ved, og som virker styrende på menneskenes handlinger. I et samfunn med fullstendig *doxa* er den etablerte kosmologi og politiske orden ikke tilfeldig, men selvfølgelig og naturlig. I

motsetning til spilleregler er imidlertid ikke doxa bevisst og kan endres (Bourdieu 2000 [1977]:81, 164, 166; Bourdieu & Wacquant 1995 [1993]:34-36, 83-90).

Endringen i gravskikk kan være en respons på sosial dominans. Aktører som er dominerte på maktfeltet kan reinvestere sin kapital i det rituelle feltet og forsøke å dominere dette gjennom et nytt uttrykk (Jakobsen 2002:XIV). Å markere identitet i gravene kan være en sosial strategi for å oppnå dominans og en respons på det egalitære uttrykket som dominerte gjennom hele førromersk jernalder. Likevel bør ikke gruppens makt til å overkjøre individuelle valg undervurderes. Strukturene i habitus er seige, og nye impulser vil vurderes, inkorporeres og påvirke den gjeldende oppfatning svært sakte. Dette stemmer godt overens med at de første endringene er synlige i eldre romertid, men ikke før på 300-tallet er den nye bruken av kar blitt den dominerende formen.

Det vil være kontinuerlige kamper om posisjonene i et samfunn, men endring oppstår først når det er manglende overensstemmelse mellom menneskenes habitus og den sosiale verden. Eksempelvis kan verden fremstå som truet ved en leder eller annen prominent persons dødsfall, og en slik situasjon vil være preget av fokus på kontinuitet eller endring. De som blir dominert må ha de materielle og symbolske midler tilgjengelig for å forkaste den definisjonen av virkeligheten som er påtvunget dem gjennom de logiske strukturer som styrer den sosiale reproduksjonen (Bourdieu 2000 [1977]:169). *Habitus* er et dynamisk system som kan produsere nye disposisjoner innenfor bestemte grenser. Dette betyr at *habitus* er sosialt variabel, fordi agentene har evnen til å endre praksis i møtet med feltet. Handlingene har likevel en tendens til å reprodusere historien og feltet siden *habitus* er nedfelt i kroppen gjennom historien; praksis skaper habitus samtidig som habitus rettleder og skaper praksis (Bourdieu 2000 [1977]:72-73; Bourdieu & Wacquant 1995 [1993]:112-113). Det vil være enklere å gjennomføre en endring hvis den tar med seg enkelte grunnverdier i habitus og fordreier betydningen snarere enn å omdanne den totalt. Slik jeg ser det, er det en fordreining av ritualene når karene går fra å brukes som beholdere for brente bein til å presentere mat og drikke ved siden av avdøde. Enten det tolkes som offergave eller en symbolsk representasjon av gjestebud eller gravøl, tas symbolikken rundt død og regenerasjon med gjennom den fortsatte bruken av karene. Her må det også ha skjedd en endring i synet på den avdøde og den døde kroppen. Endringen kan som jeg vil komme tilbake til være knyttet til synet på mennesket. Fra å vektlegge mennesket som en del av altet i et syklisk perspektiv synes det

som om fokus dreies mot et fokus på individet og individet som en del av gruppen (se også kapittel 9). Jeg vil også komme tilbake til hvordan ritualene trolig gjenspeiler den viktige symbolikken rundt bruk av drikke i forbindelse med liv og død i mytologien.

En følge av Bourdieus habitusteori er at menneskers habitus produserer homologe effekter (Broady 1990:235); noe som innebærer at ulike sosiale grupper for eksempel vil ha sine foretrukne fritidssysler eller bosted (Broady 1990:235). Et eksempel er den såkalte kultureliten som gjerne bosetter seg i Ullevål hageby i Oslo, eller næringslivsledere som deltar i Birken (Birkebeinerrittet/-rennet). Dette innebærer også muligheten for å studere slike homologe effekter i forhistorien, som for eksempel bruken av kar til mat og drikke i graver. Gravritualene utføres etter regler og normer (Bourdieu & Wacquant 1995 [1993]:83-86), og anleggene og gjenstandsinventaret kan uttrykke virkelige eller idealiserte fremstillinger av relasjonen mellom sosiale grupper eller identiteter. Samtidig kan de knyttes til myter og kosmologi som handlings- og forståelsesgrunnlag (Steinsland 2005:30). Korresponderende habitus betyr ikke at alt erfares likt, men at materialiteter kommer til uttrykk for flere individer uten at meningsinnholdet er vilkårlig.

7.2 Endring i materiell kultur – endring av ritualer

Som nevnt vil en aktør søke å finne seg til rette på feltet og videre forbedre sin stilling og omskape feltet slik at hans ytringer finner mening og høster anerkjennelse (Jakobsen 2002:X-XI). Ved å definere gravritualene som et eget felt blir det mulig å forstå hvordan menneskene kan bruke den materielle kulturen til å endre strukturen i ritualene. Karene som er knyttet til ritualene har fått en fordreid rolle ved at de nedlegges som sett, trolig med et innhold av drikke, eventuelt mat (jfr. kapittel 5.2). Grunnsymbolikken som konsumerende og regenererende symbol i overgangen mellom liv og død er beholdt ved at karene er tilstede i graven ved siden av avdøde, men samtidig har aktørene reinvestert sin kapital (se for eksempel kapittel 6 og 7.1) slik at artefaktene har fått et utvidet meningsinnhold. De er ikke lenger bare en beholder for livet, men viser mer direkte til symbolikken rundt inntak av mat og drikke, og fellesskapet rundt disse godene.

Dette nye uttrykket knyttes her til gjestebud og rituell konsumpsjon, gjerne fremhevet som viktige deler av jernaldersamfunnet blant annet i skriftlige kilder. Gjestebudet er en rituell

arena for forhandling (Dietler 2007:227), og var en naturlig del av minnemarkeringen. Ved å illudere gjestebudet i graven kan nye ideer og samfunnsstrukturer knyttes enda tydeligere til deltakernes hukommelse og dermed valideres. Den sosiale og politiske bruken av materiell kultur og betydningen av gjestebud er blitt satt i forbindelse med samfunnsinteraksjon, identitet, hierarki og begynnende statsdannelser (Blitz 1993; Braun 1983; Bray 2003; Dietler & Hayden 2001; Potter 2000), noe som også faller sammen med fremveksten av et markert ledersjikt med kontroll over et redistributivt vareutvekslingssystem og prestisjevarer i Skandinavia i perioden romertid/folkevandringstid (Se kapittel 3, Hedeager 1992; Myhre 1987, 1991). Med den bakgrunnen er det grunn til å forstå endringen som et viktig strukturerende ledd i samfunnsutviklingen og synet på omgivelsene. Dette vil jeg komme tilbake til i kapittel 9.

Importgjenstandene synes å spille en viktig rolle for endringen i gravritualet, ettersom import er en del av alle de eldste settene. Endringen er tidligere tolket som en lokal tilpasning til press fra Romerriket, og en transformasjon av keltisk praksis snarere enn adapsjon av romersk kultur (Ekengren 2009; Hjørungdal 2009:115-117). Den sosiale rekontekstualiseringen som finner sted i møtet mellom to kulturer er avgjørende for endringer i meningsinnholdet til en materiell kultur (Appadurai 1986; Kopytoff 1986). Møtet mellom fremmede og hjemlige elementer ligger således til grunn for en hybridiseringsprosess der lokale gravritualer endres, mens fremmede elementer får en ny mening i et nytt miljø.

Et viktig element for endringsprosessen er at karet er et kjent uttrykk, både rent funksjonelt og gjennom den tidligere gravskikken, slik at forståelsen av karets plass i graven er kjent (kontinuitetsbærende). Karet anvendes likevel i en ny sammenheng, og kan knyttes til endringer i forholdet mellom menneskenes habitus og den sosiale verden (Bourdieu 2000 [1977]:169). Ritualene vil alltid være forbundet med deltakernes sosiale roller og interesser (Bell 1997:27-35; Bloch & Parry 1987 [1982]; Turner 1969), og av den grunn vil ritualene være dynamiske og åpne for nye meningsinnhold (Humphrey & Laidlaw 1994:102). Menneskene kan endre praksis i møte med feltet, men reproduserer likevel historien siden habitus (forståelsen for keramikken) ligger nedfelt i kroppen. Grunnforståelsen knyttet til karenes betydning i graven er dermed med på å endre praksis, og karenes betydning omdannes. Praksis skaper habitus, mens habitus igjen rettleder og skaper praksis (Bourdieu 2000 [1977]:112-113; Bourdieu & Wacquant 1995 [1993]:72-72).

Karene viser fremdeles til det livgivende aspektet og overgangen fra en status til en annen, men samtidig er tilknytningen til drikkeaspektet forsterket, og dette henger igjen sammen med livet i hallen og en ny lederstil som vokser frem i løpet av romertid og folkevandringstid. Drikken og begeret har en viktig plass i mytologien, og symbolikken som tilknyttes drikkebegeret åpner for at det blir mulig å benytte ritualene som en maktideologi. Med bakgrunn i fremveksten av hirdsystemet, og formodentlig en ny elite (Hedeager 1992), er *livet i hallen* (Herschend 1997; Pollington 2003) en nærliggende analogi for å forstå bruken av sett med utstyr til mat og drikke i gravene. Gjestebud i hallen med drikking og distribusjon av gaver som styrket båndene (allianser) mellom mennesker, er sentrale temaer i kildene både fra antikken og senere perioder (se for eksempel Beowulfkvadet, særlig linje 607-644; Egils saga 71-72; Aneirin Gododdin A.31 (CA, xxxi); Mesca Ulad etter Arnold 1999:79; Athenaios Deipnosophistae IV, 150e-f [Phylarchus, frag. 2, FGH 2A, 163] & 151E-152D, 152 D-F [Poseidonius, frag. 18, FGH 2A, 231] jfr. Tierney 1960:203, 247-248; Strabo: Geographia 4,2,3; Tacitus Germania 22-23. For en videre diskusjon av kildene, se: Arnold 1999; Dietler 1990; Enright 1996; Ingemark 2003; Tierney 1960). Forestillingen omkring hall, hærfølge og gjestebud kan også knyttes til bruken av kar til mat og drikke i gravmaterialet fra romertid til folkevandringstid. Karene har fungert som materialiserte symboler. For eksempel kan slektens evne til å holde gjestebud ha vært et viktig signal å sende ut for å bekrefte allianser eller beholde en spesiell posisjon i samfunnet. Selv om gjestebudets politiske funksjon trolig har vært viktigst for eliten, er det likevel grunn til å påpeke at alle trolig holdt større og mindre gilder ved høytider og viktige overgangsritualer. Ord som juleøl, barsel - barnsøl (fødsel/dåp), festeøl (forlovelse), gifteøl, bryllupsøl og gravøl ble brukt langt opp i tid (Steinsland 2005:277), og viser samtidig at gjestebudssymbolikken var en naturlig del av et gravritual.

Som jeg vil diskutere i kapittel 9, har trolig gjestebudet vært en sentral institusjon i samfunnet, men evnen til å holde store gjestebud har neppe vært forbeholdt det brede lag av befolkningen. Det er hovedsakelig eliten som har kunnet opparbeide nok overskudd til å holde et gilde, og det er også det øvre sosiale lag som omtales i kildene. Gjestfrihet og raushet med mat og drikke var kjennetegn på den gode lederen (Isaksson 2003:273). Gildene var riktignok ofte spleiselag (Olav den Helliges saga, kapittel 107-110), men det er liten tvil om at Sigurd Ladejarl levnes mest heder og ære der han dekket hele gildet selv (Håkon den Godes saga, kapittel 14). At det levnes mindre prestisje til vertskapet der gjestene tar med fødevarene selv

kan være uttrykk for kristne verdisyn som skinner igjennom hos Snorre (se også Holtsmark 1970:39-43; Steinsland 2005:279).

Som det vil fremgå i kapittel 8.7 og appendiks 3-7 stiger gravens status proporsjonalt med antallet kar. Dette må igjen bety at karenes verdi er sosialt betinget, og at gravritualene kan ha blitt brukt for å markere ideologiske forhold. Ettersom ritualene tar opp i seg kosmologiske og mytologiske elementer, er de egnede medier for å legitimere, bekrefte eller reprodusere samfunnsorden og rolleinndelinger som gudgitte (Steinsland 2005:393-395). Ideologiske forhold kan dermed materialiseres gjennom utvalgte symboler og ritualer, og en materialisert ideologi muliggjør spredning utover det direkte kontrollerbare territoriet fordi ritualer som gravseremonier vil samle et publikum fra langt større omegn (Oestigaard & Goldhahn 2006). Slike politiske virkemidler vil være særlig viktige i perioder med politisk konflikt der enkelte grupper forsøker å etablere seg, slik det blant annet er registrert for voksende hærfølgesammenslutninger i skandinavisk romertid (Hedeager 1992). Politiske symboler og legitimerende ritualer vil være særlig sentrale i regioner med svak infrastruktur og mangelfull institusjonalisering av makten, ettersom de bidrar til å stabilisere eller formalisere en gruppes maktgrunnlag (DeMarrais et al. 1996; Kertzer 1988:25).

Det er hevdet at dette særlig gjelder gjenstander fra fremmede områder, som regnes som eksotiske og sjeldne (Carver 1999; DeMarrais et al. 1996). Interessant i den forbindelse er at de første gravene der endringen kan spores, er graver med romersk import (jfr. kapittel 4.5.2). Slike gjenstander kan kontrolleres av en elite som styrer tilgang eller produksjon, og dermed blir de lettere å fordele strategisk gjennom nettverk eller ritualer. Et premiss er at meningsinnholdet og symbolikken i gjenstandene forholder seg til den opprinnelige betydningen i regionen hvor de ble hentet fra. Gjenstandene kan tas med inn i en ny kontekst, så fremt elementer av idégrunnlaget bringes med. De romerske importgjenstandene som gjenfinnes i Germania var opprinnelig konstruert som bankettservise, men i germansk kontekst er gjenstandene tilpasset til den germanske måten å drikke på (se blant annet Ekengren 2009; Ingemark 2003). De er også hovedsakelig gjenfunnet i graver sammen med lokalproduserte tre- og leirkar som en del av en germansk bevissthet. Det materielle uttrykket omtales gjerne som gravgildet (eng. ”the funerary feast”), og den opprinnelige tanken om servering ogkonsumpsjon er fremdeles tilstede (Arnold 1999; Dietler 2001).

Det kan også ha vært et ønske om å assosiere seg med fremmede ideologiske tradisjoner hos eliten (Kertzer 1988:43). Selv om ikke importen ble benyttet til vin (se kapittel 8), viser den tydelig til det samme konseptet rundt gjestebud, omorganisert til en germansk form. En konsekvens av kulturell kontakt kan dermed bli at politiske og sosiale strukturer endres gjennom overføringen av politiske symboler (Kertzer 1988:3-5; Kristiansen & Larsson 2005:14, 30). I denne sammenheng får også de nye symbolene flere konsekvenser, for de medfører samtidig en endring i bruken av keramikk, og et oppsving i keramikkproduksjonen gjennom en rekke nye former (bordkar) tilpasset det nye miljøet. Omdefineringen av symboler og ritualer vil for øvrig kunne bidra til stabiliseringen av den politiske situasjonen (Helms 1993:213; Kristiansen & Larsson 2005:8, 30). Med dette utgangspunktet synes det mulig å forstå hvordan settene med leirkar og import har vært brukt som politisk uttrykk i gravritualene, og hvorfor endringen introduseres i løpet av romertid.

7.3 Drikke i myter og riter

Mennesket formes både gjennom sine handlinger og det som inkorporeres i kroppen. Det som drikkes og hvordan det drikkes blir dermed skapende for sosial identitet (Østigård 2007:70). At tillaging av mat ved hjelp av varme skiller mennesker og dyr var en av Lévi-Strauss' (1994 [1964]) grunntanker, men produksjon av alkoholholdig drikk kan også legges til (Detienne & Vernant 1989:165). Håvamål strofe 137 vitner om at rusdrikken inneholdt spesielle krefter:

…

Når du drikker øl,

Så søk jordas kraft,

For jorda tar imot ølet,

…

I Sigerdrivamål (Sigrdrífumál 18) får den hellige drikken nærmest kosmisk betydning. Det tales om ølruner som tilfører drikken kraft mens brygget sendes på vide veier til æser, alver og vaner før det kan overlates til menneskene. Det har vært en utbredt tro at visse drikker hadde en særegen makt i seg slik at de kunne virke foryngende, helsebringende, livgivende eller

visdomsgivende. Drikken er som regel alkoholholdig, og har et guddommelig opphav (Eliade 1958:188-215; Sopp 1921:113; Steinsland 2005:277). En grunnleggende trosforestilling forteller at guddommer heller det livgivende regnet ut av krukker eller andre slags kar (Braarvig & Furuli 2008; Gjærder 1975:188-189; Green 1989:78, fig. 32, 1992:39-40, 58, 110-112, 137, 191, 227), og med regnet som utgangspunkt har historien utviklet seg til en livgivende drikk i mytologien. Det er bevart en rekke historier om udødelighetsdrikken; fra servering av Soma i vedaene via de greske gudenes ambrosia til legenden om den hellige gral (Loomis 1992; Qviller 1996:22, 48; Walker 1983:377). Også i irsk mytologi er det livgivende elementet tilstede. Den forheksede kongsdatteren Etain i flueform (evt. sommerfugl) faller i et drikkebeger og fødes igjen av henne som drakk av begeret (Étaíns friere 157). Gjennom den guddommelige assosiasjonen knyttes mjød, honning og bier til reinkarnasjon og udødelighet, men også både renselse og fruktbarhet (Tresidder 2004:65, 239, 311).

Frøya, som både var en døds- og fruktbarhetsgudinne, serverer drikke. Hun tar som Odin imot døde krigere, og serveringen av disse kan ses på som symbolet på videre liv i underverdenen (Davidson 1998:176; Holtsmark 1970:94, 103; Steinsland 2005:349). Den livgivende drikken gjenfinnes også i Urds brønn, kilden som bevoktes av nornene og nærer livstreet Yggdrasil. Nornene er skjebnegudinner, og bestemmer over både gudenes og menneskenes skjebne (Steinsland 2005:250). Livsnæringen de vokter kan forstås som et symbol på den hellige drikk. Utover dette er det hovedsakelig som visdomsdrikk og maktdrikk i Odinmytene drikken og drikkekaret er kjent i den norrøne mytologien (Steinsland 2005:189-193). Fenomenet med vitaliserende styrke i gjæret drikk synes nærmest universelt, og kjennes blant annet fra bruken av kava på Fiji (Hocart 1970). På samme måte som brød har vin eller øl en verdi som symbol på udødelighet. For å lage øl, vin eller brød må råvarene destrueres, frøene kan ikke brukes til å så med etter den kulturelle prosessen. Som en kompensasjon stimulerer produktene isteden til liv på en annen måte (Qviller 1996:48, 2004:36-38). I en versjon av myten har en fugl, tenkt som personifikasjonen av guddommen, brakt menneskene den berusende livsdrikken (Hammarstedt 1903:188-190 se også 9.3.1). Det er kjent to fugleformede leirkar i Norge som kan knyttes til tematikken, både som beholdere for væske og som indirekte symboler for gudenes verden (Rødsrud 2012 forthcoming).

I mytologien er det en rekke faktorer som peker mot den viktige rollen til drikke i forbindelse med liv og død, og som kan kobles til nedleggelsen av kar i gravritualene. Med romerne

tilkommer kar som er laget med blanding av drikke som formål. Blandingskarets tilknytning til den blodrøde vinen forsterker symbolikken omkring død og oppstandelse. I historisk sammenheng ses ofte vin som motstykket til selve livskraften, blodet (Qviller 1996:46-53, 2004:35). Samme er også kjent for sjokolade-/kakaodrikker i det forhistoriske Amerika (McGovern 2009:148). Eksempler er blodofferet til de greske soldatene som døde i slaget ved Palataiai, det siste slaget i Perserkrigene 471 f.Kr., sør i Hellas der en drikk av blod og vin helles på de dødes graver, slik at levende og døde deler det samme stoffet (Plutark Vitae parallelae: Aristeides 21), eller skyternes edsavleggelse der vin og blod blandes av paktbrødre i et leirkar (Herodot IV, 70). Solinus beskriver en liknende skikk hos irene, der de vasker ansiktet i falne fienders blod for deretter å drikke det (MacCulloch 1911:241-242). I historien om diktermjøden skapes drikken av guden Kvasirs blod som blandes i en kjele (Snorri Skaldskaparmál). Skikken med å helle offerblod i kjeler er også beskrevet om Kimbrerne i Strabos *Geografika* (VII, 2, 3), og det er avbildet på greske vasemalerier (Green 1998:66-67). I norrøne sagatekster og eddadikt er også ulvens øl en kenning for blod (Isaksson 2003:275). En fortelling fra norsk folketro fremstilt på nyere tids drikkekar av tre inneholder den samme koblingen[4]. Drikking skilte mellom de levende og de døde, for de døde var tørre og ønsket de levende væskene (Onians 1951:255-271). I tillegg trodde grekerne at en damp, *thymos* (*gresk*: sjel, ånd, livsprinsipp, følelser og emosjoner), steg opp av alt flytende. Ettersom drikken inneholder thymos, må også vin være en kilde til mental kreativitet og inspirasjon (Qviller 2004:35-36 med videre referanser). Dette viser hvordan drikken hører naturlig hjemme som en mediator mellom levende og døde i en gravseremoni og hvordan delingen av drikken var et forenende element.

Den samme assosiasjonen til livskraft finnes hos indoeuropeere og germanere, til tross for at deres rusdrikker ikke har hatt den samme fargen (Qviller 1996:54-56, 2004:35). I Skaldskaparmál og Runatál fortelles det at mjødbrygget var laget av blodet til guddommen Kvasir (den kloke), skapt av spyttet til æser og vaner, mens historien om diktermjøden forteller at inspirasjonen kom fra en rusdrikk (Runatál i Hávamál 138-165; Snorri

[4] Enkelte drikkekar fra 16-1700-tallet fremstiller en fugl som hakker sitt eget bryst, et symbolsk utrykk for fuglen som vekker sitt døde avkom til live ved å ofre seg selv. Heri finnes en sammenheng med fuglen som bringer livsdrikken. På samme måte som ungene kan den som drikker av karet heles av livsdrikkens kraft. Hammarstedt, Edvard 1903. Fågeln med segerstenen, sprängörten och lifsämnet. *Meddelanden från Nordiska Museet*, 1901, s. 166-208.

Skaldskaparmál). Qviller (1996:54-55) setter dette i forbindelse med grekernes tro på livssubstansen. Fortellingen er et uttrykk for det norrøne synet på drikkelag som et forum der den samme substansen deles. Blotet regnes som den viktigste offentlige kulthandlingen, og kan forstås som et rituelt gjestebud der kjøtt fra offerdyrene og hellig drikke (øl) ble delt på symbolsk vis mellom mennesker og guder (kommunionsoffer). Bloting på nordisk område er ikke beskrevet spesifikt, men det kan tenkes at det her ble nyttet noen av de samme konnotasjonene som for livssubstansen, ettersom bloting ofte nevnes i samband med drikke (Davidson 1988:58; Holtsmark 1970:41-42; Hultgård 1993:227-230; Steinsland 2005:274-276; Ström 1985:80). En fortolkning av etymologien til ordet gud (gott) som et partisipp av verbet å helle er interessant i denne sammenheng. ”Gott” tilsvarer ”huta” i sanskrit, en kenning av drikken Soma. Hettittene kunne altså drikke sin guddom, og for grekerne var vin og Dionysos samme enhet (Braarvig 1995).

Gravølet var en sosial markering etter et dødsfall der den rituelle drikken sto sentralt. Fra vikingtid og tidlig middelalder er det kjent at slekten samlet seg den sjuende dagen etter dødsfallet til gjestebud der minnesbegre ble drukket (Steinsland 2005:346). Drikken hadde en naturlig plass i ritualene etter et dødsfall, og med det som bakteppe blir det lettere å forstå hvorfor oppsett av kar med mat og drikke får en så stor plass i gravritualene. De er en del av minnet og kan representere både selve gravølet, men knytter også hukommelsen til andre ritualer der drikken har en liknende funksjon. I det hele tatt var gjestebudet en viktig institusjon som fungerte som kitt i samfunnet. Menneskene bindes sammen i et felles verdensbilde, som opprettholder ideologien og rettferdiggjør makten.

7.3.1 Drikkekaret og maktperspektivet

Drikkeutstyr og rusdrikk kan synes å konstruere en idealverden i kildene (Isaksson 2003:274). Drikkekaret besitter i utgangspunktet de samme symbolske konnotasjoner som kjelen: fruktbarhet og udødelighet gjennom en hellig drikk. Samtidig fungerer drikkebegeret som et symbol på høvding- eller kongemakt i germansk litteratur. I Sigdrivermål (5) gis Sigurd et øl eller mjød kalt ”minnisveig” for å oppnå makt, visdom og helbredelse. Dette forener de to tolkningene:

Øl byr jeg deg, brynjetings apal,
Fylt med styrke

Og sterkeste heder,
Tryllesanger og trøstende ord,
gode galdrer
og gledesruner

Mjødhallen er et tema som ofte beskrives (Bauschatz 1978:290; Enright 1996; Evans 1997; Pollington 2003), men drikkebegeret kan også ha bibelske/kristne konnotasjoner (Magennis 1985). Drikkelaget er et fellesskap og grenser mellom tilhørighet og utestengelse (Isaksson 2003:274; Lönnroth 1997). Også i antropologisk sammenheng er drikken essensiell som markør for sosial identitet; gjennom sjenerøsitet i gilder vinnes heder og ære (Douglas 1987; Haaland 1998; Kennedy 1978; Mandelbaum 1965).

I Rigveda (VIII, 48, 3) har konsumpsjonen av rusdrikken Soma en så sterk virkning at det skal ha gitt udødelighet og kontakt med gudene. Insulære kilder kan fortelle om gudinnene Medb og ikke minst Ériu (solgudinne ikonografisk fremstilt som en kopp med vin) som tilbyr drikke til de irske kongene, som en del av et hellig ekteskap mellom gudinne og konge og et symbol for jordens fruktbarhet (Arnold 2001:19; Enright 1996:264, 273-275; Green 1992:92, 156; Mac Cana 1956, 1958; Steinsland 2005:405). Et tidlig eksempel fra Gallia i fjerde århundre f.Kr. er når Petta tilbyr drikkebegeret til Euxenos. Fra Langobardenes historie kjennes historien om Authari og Theudelinda, der sistnevnte tilbyr en drikk ved ekteskapsinngåelse. Enright (1996:264-267) oppgir i tillegg enda flere kilder. Drikkeritualet og ledersymbolikken synes å være et resultat av en utvikling der kulturer møtes, blandes og tar opp institusjonelle former fra hverandre (Enright 1996:268-270). Felles for kildene er at de omtaler det øvre sosiale lag i form av høvdinger eller konger som knyttes til et guddommelig opphav gjennom en pakt der drikken eller drikkebegeret er det fremste symbol for alliansen. Forholdet mellom drikke og opprettholdelsen av en tittel har antakelig vært spesielt passende innen hærfølget der lederen etablerer seg på bakgrunn av evner og rykte. Forbindelsen mellom drikke, fest og kongemakt etableres også hos germanerne i Tacitus (Germania 22) der det står at germanerne utroper sine ledere når de er fulle på fest.

Det samme aspektet fremgår av Gro Steinslands (1989) tolkning av hierogami-myten mellom Frøy og Gerd i Skírnismál, Ynglingatal, Háleygjatal og Hyndluljóð. Den har blitt tolket som en fruktbarhetsmyte, mens Steinsland tolker den som en maktlegitimerende myte.

Jotunkvinnen representerer landskapet kongen la under seg. Motivet er tolket å være fremstilt ikonografisk på flere gullgubber med parmotiv. Det finnes også gullblekk med bare en skikkelse, og om dette er en variant av samme tema er usikkert (Steinsland 2005:155, 400, 415-417). På gullgubber fra både Bornholm og Uppåkra datert til 500-tallet, en Gotlandsk billedstein fra merovingertid og noen smykkenåler fra vikingtid holder en kvinnefigur frem et drikkebeger (Koch 1986:fig. 8-10; Larsson 2002). Eksemplene er sene i forhold til det studerte materialet, men kan vitne om den samme sagnkretsen som knytter kvinnen med drikkebegeret til europeisk og angelsaksisk kongemakt (Enright 1996:264-270; Steinsland 2005:312). Med bakgrunn i de irske mytene blir drikken en slags innvielse av ekteskapsalliansen, og den symboliserer maktideologien. Denne fortolkningen av drikkens rolle kan bidra til en forståelse av endringen i gravskikk der karet fyller en ny rolle i graven. Hieros-Gamos-myten kan også vise til at landet ikke ble fruktbart, men visnet hen dersom ekteskapet mellom Gerd og Frøy ikke fant sted. På denne bakgrunn kan det ha vært ekstra viktig med ritualer og bruk av symboler når sterke ledere døde, fordi etterkommerne var avhengige av at de fortsatte sitt gode arbeid fra underverdenen (Davidson 1988:116,122, 127, 222-223, 1998:183; Holand 2001:107; Hutton 1991:173-174, 271; Opedal 1998:97 med videre referanser).

Drikkekar, særlig drikkehorn, ble i folketroen sett på som magiske gjenstander tilknyttet overnaturlige vesener og brukt i spesielle seremonier (Birkeli 1938:75; Christie 1994:109), og kan forstås som omskrevne levninger etter forfedrekult. Moralen i historien om den syvende far i huset viser til viktigheten av å konsultere forfedrene før viktige avgjørelser, og symbolikken omkring visdom styrkes i at den syvende far bebor et drikkehorn som det kommuniseres gjennom. Den syvende far kan sammenliknes med den første bonden som dyrket jorda, gardvorden (gårdens beskytter). At han er nummer syv kan ha sammenheng med at dette er et hellig tall i flere religioner, og symboliserer kosmisk og åndelig orden (Birkeli 1938:183; Chetwynd 1982:287-289; Holand 2001:98; Hopper 1969; Hovdhaugen 1981:93-94; Schimmel 1994:127-155; Tresidder 2004:433-436). Historien viser samtidig til det maktlegitimerende prinsipp. Slektskapet bør synliggjøres, og drikken er sentral ved overdragelse av eiendommer etter et dødsfall, og understreker igjen drikkens rolle i gravsituasjonen.

Som tidligere nevnt knyttes drikken til livskraften (saften) i mennesket (Onians 1951:2-17; Qviller 1996:56-57, 2004:42). Folk som er i slekt deler disse stoffene, og som vist var vennskap og slektskap tilnærmet det samme hos både middelhavsfolkene og germanerne. Skikken med å spise og drikke i fellesskap er tidligere analysert, og både Emile Durkheim (1976 [1915]:3-37) og Georg Simmel (1957, 1993) kommer til at folk blir like etter å ha spist av samme stykke. Qviller (2004:42-43) oppgir en rekke kilder til den samme forståelsen av måltidet. De som deltar i gjestebudet beholder sin individuelle status, men blir samtidig brødre/venner. Det må ikke forstås slik at drikkelag og gjestebud var årsaken til oppkomsten av stater (her kun i statsdannelsens spede begynnelse), men tradisjonene gir viktige nøkler til forståelsen av hvordan disse samfunnene ble organisert sosialt og politisk.

7.4 Kjønnsperspektivet

Ved flere anledninger har forskere forsøkt å knytte kjønn til bruken av drikkebegre. Ofte antas det at kultiske ritualer har blitt utført av menn, særlig gjennom de maskuline konnotasjonene i drikkeritualer. Børsheim (1995:84) og Green (1992:51, 120) ser drikkehornet som et maskulint og fallisk symbol, avledet av symbolikken rundt oksen som representerer aggresjon, virilitet og fruktbarhet. Mot dette viser Holand (2001:96) til at drikkehorn er jevnt fordelt i kvinne- og mannsgraver i yngre jernalder, og det ikonografiske materialet viser at kvinner hovedsakelig bærer frem drikkehornene. At kvinner kan ha en rolle som leder av kulten er kjent fra norrøn dikting i fortellingen om Volsetotten (*Völsa þáttr)* i Flateybok (Flateyjarbók). Dette er også utgangspunktet for Michael J. Enright (1996), som fokuserer på dronningens/fruens rolle i ritualet med utgangspunkt i Beowulfkvadet og andre insulære tekster. Han hevder at drikkeutstyret kan knyttes til hennes rolle, som sammenliknes med en prestinne (Enright 1996; Pollington 2003:48). Rollen er utvilsomt viktig, men hele scenarioet involverer også en rekke andre personer, hovedsakelig menn. I graver med glass skiller ikke kvinnegraver seg ut. Det er snarere jevnt fordelt kjønnsmessig (Aasheim 2007). Keramikkmaterialet er grovt vurdert i kapittel 4 (se også appendiks 2), og det går frem at kvinnegraver tilsynelatende er i flertall. Dersom de ubestemte gravene representerer andre mannsroller enn krigere, kan imidlertid mannsgraver være i flertall.

Sosial orden manifesteres gjennom kategoriseringer, og ulikheter er fundamentale for ordningen. Kjønn kan dermed forstås som symbolsk situert. Jeg vil i det følgende foreta en

analyse av hvilke typer kar og ornamentikk som opptrer i manns- og kvinnegraver. Kun skjelettgravene analyseres ettersom de er sikre, sluttede funn med hele gjenstandsinventaret tilstede. Analysen inkluderer gravene som er yngre enn 200 e.Kr. ettersom materialet fra eldre romertid er så lite at det ikke vil danne noe godt statistisk grunnlag. Kjønnsbestemmelsene er basert på gjenstandsinventar, og tolkningene er basert på tidligere litteratur som omhandler gravene. Vurdering av kjønn med utgangspunkt i gjenstander kan være problematisk, og enkelte forskere ønsker å begrense tolkningene til aktiviteter (Stine 1992). Her har jeg valgt å benytte tidligere utprøvde kriterier. Våpenutstyr og beltesteiner regnes som mannlige markører, mens store spenner (relieffspenner og lignende), nøkler og redskap for tekstil- og skinnarbeid kan bedømmes ut fra kvinnelige handlingsidealer (Hanisch 2001:47-49, 56-57, 66-70; Hjørungdal 1994; Kristoffersen 2000b:101-103, 130-132). Det må bemerkes at våpenutstyr begrenser omfanget av mannsgraver. Mannsroller utover krigeren faller bort i statistikken, og det er heller ikke gitt at krigerrollen skulle avspeiles gjennom gjestebuds-/gildesymbolikken. Dette hører snarere til lederrollen og evnen til å underholde andre. Draktspenne, draktnål, tenkrok, vevsverd, hårnåler, skinnskraper, berlokker og nøkler i tillegg til tekstilredskaper relateres til kvinner av Morten Hanisch (2001:47-49, 56-57, 66-70, 75-77) og Siv Kristoffersen (2000b:101-103, 112, 130-132, 144). Det er imidlertid gjort en undersøkelse av branngraver på Østlandet som viser at kammer, beinnåler og spinnehjul forekommer i både manns- og kvinnegraver i yngre romertid (Skogstrand 2011:25-27), og Hedeager og Kristiansen (1982:129, fotnote 23) har fastslått at kun berlokker og s-hekter er sikre tegn på kvinnegraver. I tillegg kommer en komplementar sfære med kategorier som ringer, bryner, beholdere, bjørneklør og spillutstyr (Fredriksen 2005:289-291).

Skjelettgravmaterialet består samlet av 134 graver. Av disse er én barnegrav, 51 kvinnegraver, 24 mannsgraver og 53 er graver der det ikke lar seg gjøre å bedømme kjønn med sikkerhet. I fem graver er det registrert et mannlig og et kvinnelig individ sammen. For 16 av kvinnegravene er bedømmelsene noe usikre da et tekstilredskap (for eksempel spinnehjul) alene eller færre enn 20 perler ikke med sikkerhet kan tilskrives en kvinne. Det er mulig at flere av de rikholdigste gravene kan inneholde flere individer, men det er sjelden at både våpen og kvinneutstyr som store spenner forekommer i samme grav. Mannlige individer uten våpen vil være vanskelige å spore i inhumasjonsgraver der skjelettmaterialet ikke er bevart.

I gjennomsnitt er det 2,3 leirkar i mannsgravene, 2,9 i kvinnegravene og 1,9 i de ubestemte. Gjennomsnittet for sett av to eller flere leirkar er 3,3 i manngravene, 3,4 i kvinnegravene og 2,7 i de ubestemte. I barnegraven var det fire leirkar. Enkelte av gravene inneholder i tillegg importkar, men disse er holdt utenfor denne oversikten. Statistikken viser at det er en svak tendens til at det er noe flere kar i kvinnegravene. Det bør imidlertid bemerkes at statistikken for kvinnegravene trekkes opp av dobbeltgravene fra Ommundrød og Gjerla i Vestfold (se appendiks 3-5 og 3-6) med fem og 13 leirkar som skal fordeles på henholdsvis to og tre individer. 12 av kvinnegravene (37 %) inneholdt små sett av to leirkar, mens bare to mannsgraver inneholdt et par (8 %). Dobbeltgravene med mann og kvinne inneholdt i gjennomsnitt 3 kar (4,3 for settene). Den lille forskjellen mellom kjønnene kan i dette materialet ikke anses som signifikant.

Tabell 12 gir en oversikt over hvilke kartyper som er nedlagt i gravene fordelt mellom kjønnene. Som det fremgår, er det ingen signifikante kjønnsforskjeller i valg av kartyper. De samme kartypene er både hyppigst og sjeldnest benyttet i både kvinne- og mannsgraver, med prosentvis avvik som stort sett ligger innenfor 15 %. Den eneste kategorien som skiller seg nevneverdig ut er hankekarene som forekommer i 75 % av kvinnegravene mot 54 % av mannsgravene og 58 % av de ubestemte. Hankekar er den vanligste kategorien i alle kjønnskategorier, men synes å være nærmest fast inventar i kvinnegravene. Kar på stett er kun funnet i kvinnegraver, men tallene er så små at kan dette bero på tilfeldigheter. Kolonnene til høyre viser at heller ikke de ubestemte gravene (den komplementære sfæren) skiller seg ut på noen måte. Enkelte kartyper (se tabell 12) er ikke registrert i mannsgravene, men dette skyldes trolig at mannsgravene kun utgjør 18 % av gravene.

	Mann	% Mann		Kvinne	% Kvinne		Ubestemt	% Ubestemt
Hankekar	13 av 24	54 %		38 av 51	75 %		31 av 53	58 %
Hankeløst beger	6 av 24	25 %		19 av 51	37 %		12 av 53	23 %
Hank ved rand	7 av 24	29 %		19 av 51	37 %		18 av 53	34 %
Miniatyr	4 av 24	17 %		12 av 51	24 %		5 av 53	9 %
Spannformet	5 av 24	21 %		13 av 51	25 %		7 av 53	13 %
Glassimitasjon	1 av 24	4 %		1 av 51	2 %		1 av 53	2 %
Tutekar				2 av 51	3 %		2 av 53	3 %
Bolle	1 av 24	4 %		3 av 51	6 %		6 av 53	11 %
Bulevase	1 av 24	4 %		5 av 51	10 %		2 av 53	3 %
Kar på stett				2 av 51	3 %			
Bordkar	3 av 24	13 %		6 av 51	12 %		3 av 53	9 %
Forrådskar	3 av 24	13 %		4 av 51	8 %		1 av 53	2 %
Tapt				1 av 51	2 %		3 av 74	4 %
Ukjent				3 av 51	6 %		9 av 53	17 %
Kun import	3 av 24	13 %						

Tabell 12 Oversikt over forekomst av leirkartyper fordelt på kjønn i skjelettgraver fraog med yngre romertid til og med folkevandringstid. Gravene der begge kjønn er representert er ikke regnet med i denne oversikten. Prosentberegningen viser hvor ofte en kartype opptrer i forhold til det totale antallet registreringer innad i hver kjønnsgruppe. Barnegraven er ikke regnet med i statistikken.

At tutekar, kar på stett og glassimitasjoner kun er funnet i kvinnegraver (og ubestemte), og at mannsgraver har en høyere prosentandel med forrådskar, kan forstås som en indikasjon på at sjeldne serveringskar som krever håndverksmessig spisskompetanse tilhører kvinnegravene, mens mannsgravene ble preget av enklere kar tilknyttet preparasjon. Fordelingen av importgjenstandene (tabell 13) tyder imidlertid ikke på dette, da det er vel så stor andel glass i manns- som i kvinnegravene. Drikkehorn forekommer i én mannsgrav og er fraværende blant kvinnegravene, men det er også funnet drikkehorn i begge gravene fra yngre romertid/folkevandringstid der begge kjønn er representert (C325-339, 341-348 fra Veien og C617-644, 30258 fra Sætrang). Det er ikke mulig å knytte drikkehornene i disse gravene til ett bestemt individ. I eldre romertid er imidlertid drikkehornene jevnt fordelt på kjønn (to mannsgraver, to kvinnegraver og en ubestemt, se også database på vedlagt CD). Sil og øse er funnet i en kvinnegrav etter 200 e.Kr., men tendensen til kjønnsrelasjon forsterkes av forekomsten i tre kvinnegraver fra eldre romertid (vedlagt database). Ingen funn av sil og øse er registrert i mannsgraver.

	Mann	% Mann		Kvinne	% Kvinne		Ubestemt	% Ubestemt
Glass	6 av 24	25 %		14 av 51	27 %		2 av 53	3 %
Bronsekar	3 av 24	13 %		3 av 51	6 %		2 av 53	3 %
Horn	1 av 24	4 %						
Sil/øse				1 av 51	2 %			

Tabell 13 Oversikt over romersk import fordelt på kjønn i skjelettgraver fra og med yngre romertid til og med folkevandringstid. Gravene der begge kjønn er representert er ikke regnet med i denne oversikten. Prosentberegningen viser hvor ofte en kartype opptrer i forhold til det totale antallet registreringer innad i hver kjønnsgruppe.

Tabell 14 er en oversikt over hvilke dekorelementer som finnes på keramikken i gravene fra og med romertid til og med folkevandringstid fordelt på kjønn. Også dekorelementene viser en jevn fordeling mellom kjønnene. En liten forskjell er merkbar i bruken av negldekor, som opptrer i 13 % av mannsgravene mot 3 % av kvinnegravene. Negldekor finnes nesten bare på kar med hank ved randen (det lille kokekar). Dette forsterker i noen grad den tidligere tolkningen om at det er en overvakt av enklere kar tilknyttet preparasjon i mannsgravene. Linjedekor er det vanligste dekorelementet i alle kjønnskategorier, men er særlig vanlig i kvinnegraver. Gropdekor er også noe vanligere i kvinnegravene, men ingen av mønstrene virker signifikante.

	Mann	% Mann		Kvinne	% Kvinne		Ubestemt	% Ubestemt
Linje	14 av 24	58 %		42 av 51	82 %		38 av 53	72 %
Hulkil	10 av 24	42 %		26 av 51	51 %		19 av 53	36 %
Vinkelbord	11 av 24	46 %		22 av 51	43 %		19 av 53	36 %
Stiplet linje	3 av 24	13 %		9 av 51	18 %		10 av 53	19 %
Skravering	2 av 24	8 %		7 av 51	14 %		5 av 53	9 %
Ribbe/vulst	3 av 24	13 %		12 av 51	24 %		6 av 53	11 %
Grop	7 av 24	29 %		23 av 51	45 %		11 av 53	21 %
Oval	3 av 24	13 %		12 av 51	24 %		4 av 53	8 %
Hengebue	5 av 24	21 %		10 av 51	20 %		7 av 53	13 %
Bue	1 av 24	4 %		6 av 51	12 %		3 av 53	9 %
Rosett	1 av 24	4 %		5 av 51	10 %		4 av 53	8 %
Negl	3 av 24	13 %		2 av 51	3 %		6 av 53	11 %
Rør/stempel (sirkel, rombe)	3 av 24	13 %		5 av 51	10 %		2 av 53	3 %
Kam	4 av 24	17 %		8 av 51	16 %		6 av 53	11 %
Andreaskors	1 av 24	4 %		3 av 51	6 %		1 av 53	2 %
Pinnestikk	1 av 24	4 %		2 av 51	3 %		4 av 53	8 %
Sikksakk				2 av 51	3 %		2 av 53	3 %
Perlemor				1 av 51	2 %			
Halvmåne							1 av 53	2 %

Tabell 14 Oversikt over dekorelementer fordelt på kjønn i skjelettgraver fra og med yngre romertid til og med folkevandringstid. Gravene der begge kjønn er representert er ikke regnet med i denne oversikten. Prosentberegningen viser hvor ofte en kartype opptrer i forhold til det totale antallet registreringer innad i hver kjønnsgruppe.

Verken kartyper eller dekor synes dermed å skille mellom kjønnene. Karene kan heller ses som representasjoner av den gode husholder uansett kjønn. Som en avsluttende undersøkelse i forbindelse med kjønnsfordelingen i skjelettgravene er den regionale spredningen av manns- og kvinnegraver vurdert (Tabell 15). Det er flest av både manns- og kvinnegraver i Vestfold, men dominansen av skjelettgraver i Vestfold er også et generelt trekk som er påpekt tidligere (kapittel 4). At det er et markant flertall av kvinner, kan skyldes at det kun er våpen som benyttes til å kategorisere menn. En høy andel menn kan likervel eksistere blant de ubestemte gravene. Fordelingen er nokså jevn i de andre fylkene, men med langt lavere tall enn i Vestfold. Det kan bemerkes at det er få mannsgraver i Østfold, og at Buskerud er det eneste fylket med flere manns- enn kvinnegraver.

	Mann	Kvinne	Mann og kvinne
Akershus		3	
Buskerud	4	2	2
Hedmark	1		
Oppland	2	1	2
Telemark	6	5	
Vestfold	8	35	1
Østfold	3	7	
Totalt	15	42	5

Tabell 15 Antall funn av menn og kvinner i skjelettgravene fra yngre romertid til og med folkevandringstid. Tre av gravene er dobbeltgraver og er regnet med i begge kolonner.

7.5 Karmaterialet og sosial identitet

De kjønnsbestembare gravene viser først og fremst til mannlige og kvinnelige handlingsideal som husbond (forsvarer av den sosiale orden og ættens ære) og husfrue (husholdningsansvarlig og opprettholder av den sosiale orden gjennom sin sentrale rolle i gjestebudet) (Fredriksen 2005:292; se også Hanisch 2002). Oppsettet med ulike sett av kar i gravene (kapittel 3) kan knyttes til hallen som forestillingsverden. Aktivitetene i hallen med hærfølgestrukturen og husfruen som bar frem drikkekaret, viser til handlingsidealene for den gifte kvinnen, for husbonden som lederen av gildet og til dels for den unge mannen i hærfølget som tok del i gildet. Bordserviset kan knyttes til drikkeritual og den seremonielle prosesjonen med drikkekaret som husfruen var ansvarlig for. Ringer av gull og sølv som går igjen i de rikeste gravene av begge kjønn, er også satt i sammenheng med sentrale elementer i hærfølgestrukturen: allianser, gavegiving og troskaped. Således kan beholderne i rike graver

forstås som representasjoner av maktelitens evner som vertskap. Det er foreslått at karenes rolle i gravene må forstås som metaforer for kommunikasjon og forhandling, som også er sentrale elementer i livet i hallen (Jennbert 2006:136, 138). Videre er det argumentert for at karene må forstås som symboler for gjestebudet, en kanalisering av sosiale relasjoner og derigjennom opprettholdelsen av en identitet (Ekengren 2009:125; se også Hjørungdal 2009:83-87, table 22). Dette kan ha vært like viktig for de etterlevende som for avdøde selv, ettersom gjestebudet i hallen er med på å definere tilhørighet til en sosial gruppe (Dietler 1996). I et heroiserende perspektiv kan avdøde ha oppnådd en bedre posisjon enn i sitt levde liv, ettersom vedkommende ble portrettert i henhold til sosiale idealer og reintegrert i samfunnet gjennom gravseremonien (Bloch 1982:220; Hanisch 2002:27; Williams 2003:92-93). En slik tolkning er også kalt en ”idealisert død”, der begravelsen er komponert i tråd med bestemte myter og forestillinger slik at den beste tenkelige skjebne venter i etterlivet (Kristoffersen & Oestigaard 2008). Dødsmytene beskriver hvordan de etterlevende kan skape en kosmologisk forbindelse gjennom ritualer der avdøde presenteres på en ideell måte. De gjenlevende rekontekstualiserer således den sosiale gruppens identitet gjennom ritualene, og overkommer den trusselen samfunnet står overfor ved et dødsfall (Goody 1962; Hallam & Hockey 2001; Oestigaard & Goldhahn 2006).

Om den unge krigeren i hærfølget også ble markert med bordservise, er et åpent spørsmål. På dansk og nordtysk område er det påvist at våpen er knyttet til den aktive krigeren, mens våpenutstyret forsvinner med alderen til fordel for statusgjenstander som sporer og rikdom (Hedeager & Kristiansen 1982:125; Kunst 1978). I en studie av angelsaksiske graver fremgår at de ”rikeste” gravene med våpen også inneholder drikkekar, mens storparten ikke kan relateres til noen annen gjenstandsgruppe enn andre våpen (Härke 1997:119-120). Mange våpengraver fra Østlandet inneholder ikke leirkar og import (Bemman & Hahne 1994), og dette kan dermed hypotetisk knyttes til status. Krigerstatusen er medfødt, mens rollen som husherre erverves over tid og kan knyttes til eldre individer (Hedeager & Kristiansen 1982:125). Generelt er det en tendens til at kvinnegravene oftere markeres med kar enn mannsgravene på Østlandet, men kjønnsbestemmelser av gjenstandsinventar er vanskelig, og mannsgraver uten våpen er trolig underrepresenterte. På denne bakgrunn er det også grunn til å tro at roller/yrker snarere enn kjønn har vært av betydning i gravseremoniene.

Den nye bruken av beholderne viser en jevn stigning fra introduksjonen i eldre romertid og utover 200-tallet, før den eksploderer på 300- og 400-tallet. Utviklingen faller også sammen med en tydeligere identitetsmarkering gjennom gjenstandsinventar som våpen i mannsgravene og gjenstander tilknyttet husfruerollen i kvinnegravene. Bruken av flere personlige eiendeler i gravgodset dreier fokus vekk fra det egalitære uttrykket til urnegravene mot et individuelt uttrykk. En slik fremstilling av personlige eiendeler kan knyttes til en livsstil, og uttrykk for det maskuline og feminine peker mot en individualisering i samfunnet, særlig i høyere sosiale lag (Fredriksen 2005:293; se også Fredriksen 2010; og Shetelig 1912:66). En undersøkelse av gravanlegg i Rogaland peker også på hvorledes konstruksjonen og plassering av anlegg særlig fra 300-tallet øker fokus på fremvisning og individualitet (Bukkemoen 2007:165-192). En slik individualisering er også påpekt av Herschend (1993, 1997) og Løken (2001) med fremveksten av hallen, og av Hedeager (1992) med fremveksten av krigeraristokratiet i utviklingen fra stamme- til statssamfunn i Sør-Skandinavia. De første århundrene e.Kr. bærer også preg av en omlegging av jordbrukssystemet, fra en desentralisert selvforsyningsøkonomi til en sentralisert redistributiv økonomi (Myhre 2002:119-148). Den økende mengden ubrente graver tyder også på et økt fokus på bevaring av sosial identitet (Hjørungdal 1999), og er til hjelp for å forstå endringen av praksis.

Prosessen mot økt individualisering gjennom kjønnssymbolikk viser seg også gjennom endringen i bruk av metaforer. Leirkarene i gravene har gjennom hele eldre jernalder vært relatert til en mat- og drikkesymbolikk med et bakenforliggende regenerasjonsaspekt. Fredriksen (2005:273-277) tilføyer at forestillinger om reise gjennom symboler som båten og hesten synes å være gjennomgående. Disse symbolene er på samme måte som urnen knyttet til gjenfødsel, skaperkraft og det fruktbare, elementer som igjen kan knyttes til kombinasjonen av det maskuline og det feminine. Bryllup og død er de to motivkretsene som danner maktgrunnlaget for nordiske fyrster i yngre jernalder (Steinsland 1997). Vestlandskjeler er tolket som symboler på reise og transformasjoner av identitet (Hjørungdal 1999:90), og på samme måte kan andre beholdere settes i sammenheng med reisen til et dødsrike.

I løpet av romertid blir hallen eller hallrommet et vanligere element på boplassene (Bårdseth & Sandvik 2007; Diinhof 2010; Gustafson 2005; Løken 2001), og samtidig vinner hallen som metafor for sosial handling sterkere fotfeste. Dette har gitt utslag i et økt fokus på sosial identitet (husfrue og husbond) og sammenfaller med endringen i bruken av keramikk. I

førromersk jernalder og eldre romertid dominerer grove uornerte kar brukt som urner. Den finmagrede, tynnveggede bordkeramikken med polert overflate og dekor, introdusert med "fremmed dekorert vare" i eldre romertid, videreutvikles til et vell av former i løpet av yngre romertid. Introduksjonen av de nye formene faller sammen med den økte individualiseringen, men det er ikke mulig å knytte verken karformer eller dekorelementer til ulike kjønn (se kapittel 7.5). De østgermanske fyrstegravene er på samme måte kjønnsnøytrale (Hachmann 1956/57; se også Gebühr 1974; Steuer 1982:181-229), og heller ikke i merovingertidsgravene fra Vendel og Valsgärde kunne det spores noen forskjeller i bruk av keramikk mellom kjønnene (Isaksson 2003:281). Dette må bety at andre sosiale inndelinger (for eksempel klasse) er viktigere som strukturerende element enn kjønn.

I fortsettelsen av denne tankegangen er det grunn til å spørre seg om alle som er gravlagt med gjenstander som kan knyttes til hallen som symbolske uttrykk, tilhører det øvre sosiale sjikt. Fremveksten av hallen er tolket som at eieren av storgården ønsker å skille seg ut, og skille en del av livet fra det daglige husholdet (Herschend 1993, 1997). Det kan også forstås som en proletariseringsprosess der større gårder har knyttet til seg arbeidsfolk og ser behov for flere rom (Norr 1996). Enten hallrommet blir en egen del for husbondens nærmeste eller for arbeidsfolk, viser uviklingen at ulikheter ikke lenger kamufleres, men kommuniserer tydelige skiller i det sosiale rom. Etter mitt syn preges utviklingen av sosial dominans og sosiale skiller, og hallrommet er antakelig et uttrykk for maktstrategier. Metaforbruk som kan knyttes til livet i hallen kan dermed også forstås som maktlegitimerende faktorer eller representasjoner av idealer for handling hos et øvre sosialt sjikt. Dietler (1996, 2001) vektlegger at det diakritiske aspektet ved gjestebudet er tuftet på stil og smak. En av grunnpillarene er å skille seg ut, slik det også er et poeng for den franske overklassen i Bourdieus (2002 [1979]) undersøkelser i *Distinksjonen*. Så fort en skikk (her gjestebud) blir etablert og brukt i lavere samfunnslag, vil eliten flytte vekten fra substansen til formen, altså hvordan måltidet konsumeres, presenteres og serveres – måltidet stiliseres (Bourdieu 2002 [1979]:5). Dermed sosialiseres også forlengelsen av gjestebudet i form av begravelsen.

Näsman (1986:97) understreker viktigheten av glass for den rituelle drikkingen. Han skriver at kar av alle slags materialer var i bruk, men at glassene kan ses som en måte å øke prestisjen og den sosiale posisjonen til eieren. Importerte prestisjevarer er et naturlig utgangspunkt for eliten, men bruken av fint dekorert og polert keramikk med forbedrede egenskaper som

drikkekar er en måte å skille seg ut på. Hos Jack Goody (1982) er slik diakritisk praksis gjerne knyttet til spesialiserte mattilberedere og servise for eliten.

Ingemark (2003:223) bruker Kent Anderssons (1985) begrep ”intellektuell import” om drikkebegrene. Begrepet innebærer at varene har beholdt sin opprinnelige funksjon og mening fra den kulturen de nedstammer fra og at det har fordret innsikt å anvende dem på den opprinnelige måten. Mangelen på kunnskap om bruken har dermed en avskrekkende effekt og fungerer som en sosial barriere overfor grupper av lavere rang. Gjenstander som drikkebegre har imidlertid eksistert i Skandinavia siden bronsealder (Eriksson 2008; Kristiansen 1998), og feil forståelse av bruken er trolig ikke hovedpoenget. Det er slett ikke nødvendig at bruken har vært lik i henholdsvis romersk og germansk område. Selv om jeg ikke deler tolkningen av importen som ”intellektuell”, er den trolig brukt av ledende grupper i et ledd for å oppnå status, makt og prestisje. Jeg tror helst at det har vært en begrenset tilgjengelighet av importvarer og at eliten har brukt slike varer bevisst i en strategi for å skille seg fra underordnede klasser som ikke har hatt ressurser til å anskaffe de samme varene, men har måttet nøye seg med keramikk eller annet.

Den rådende smak vil alltid være utsatt for etterlikning av grupper som aspirerer til høyere status (Dietler 2001), og en slik etterlikning innebærer at de samme representasjonene benyttes. Representasjonene kan være basert på stil som manerer og smak, eller konsum av spesielle typer mat av særskilte beholdere som materialiserte symboler på sosial identitet. Dette kan igjen medføre en gradvis spredning av måltidspraksis i et samfunn. Arjun Appadurai (1986:56) tenker seg at dette skjer på samme måte som i et telleapparat eller en rotasjonsport der enkelte elementer flyter lett mens andre hindres. Når en vare brukes som diakritisk/distingverende symbol, men høye kostnader eller tilgang ikke klarer å begrense bruken, devalueres enten verdien slik at andre klasser kan identifisere seg med den, eller lover kan innføres for å opprettholde eksklusiviteten (Appadurai 1986:40; Bourdieu 2002 [1979]:12-17; Goody 1982:141-144). Nedleggelsen av kar i sett introduseres som vist i graver med import. Over tid blir skikken med leirkar i gravene alminneliggjort på samme måte som i det greske symposiet. Symposiet har sitt opphav i det aristokratiske miljøet, men sprer seg over hele samfunnet (Dietler 1996:98, 2001:86; Goody 1982:103; Murray 1983). Den samme utviklingen er kjent for borgerskapets matvaner i Europa (Bourdieu 2002 [1979]).

Graver som viser til hallen gjennom metaforiske fremstillinger forstås her som resultatet av spredning av en praksis som var vanlig i store deler av Europa (Arnold 1999; Dietler 2001). Fremstillingen forekommer i både kvinne- og mannsgraver i et samfunn med økt individuelt fokus. Beholderne har inngått i representasjonene av en idealisert dødsstil for både husfrue og husbond, som igjen avspeiler en etterstrebet livsstil. Når skikken dør ut mot slutten av folkevandringstid, kan dette tolkes som et resultat av at eliten har søkt nye måter å distingvere seg på, som et motsvar til at et bredere lag (ikke treller og arbeidsfolk) av befolkningen uttrykker seg gjennom samme symbolikk. Spredningen kan bare stoppes gjennom lover eller monopol på tilgangen til diakritiske varer. Dersom monopolet faller, må heller den diakritiske bruken endres, og eliten må distingvere seg på en annen måte (Dietler 2001:86).

7.6 Oppsummering

I løpet av eldre romertid skjer det en endring i nedleggelsesmønster for keramikk og import i gravene. Kar benyttes ikke bare som urne, men legges ned som sett. Samtidig følger en produksjon av finere bordkar som først og fremst kan assosieres med drikke. Det er disse karene som utgjør settene. Endringen er trolig av ideologisk eller maktlegitimerende karakter og kan knyttes til en sosial gruppe som søkte å fremstille seg selv på en ny måte uavhengig av kjønn. Jeg har tidligere gitt uttrykk for at fokus flyttes fra en passiv død, der den døde konsumeres av ilden eller presenteres for gudene som et måltid som kan fortæres, til et livsaspekt der avdøde ”deltar” på gjestebud eller drikkegilde i døden uten å destrueres.

Jernaldersamfunnet var preget av religiøse forestillinger som gjennomsyret og kontrollerte både handling og uttrykksformer, samtidig som det ble kjempet om status, prestisje og makt. Slektskaps- og familiebånd var avgjørende for menneskenes status gjennom kontinuitetsbånd til forfedrene (Steinsland 1997:52, 2005:362-364, 382-384) og gjorde gravritualer til essensielle kommunikasjonsårer for avdødes videre liv, men også for de etterlevendes forståelse av verden. I mytologien er det drikkens livgivende og inspirerende kraft sammen med maktperspektivet som er fremtredende. Karene kan på den bakgrunn opptre som redskaper for, og metaforer eller symboler i, religiøse ritualer hvor de kommuniserer både forholdet mellom liv og død og en herskerideologi. Særlig importen var verdifull for de ledende klasser som kunne bruke dem som en del av sin maktstrategi. Den lokalproduserte keramikken hadde likevel sin verdi. Keramikken kan således ha utgjort et skille mellom

sosiale lag, der de finere bordkarene kan knyttes til eliten, mens de enklere uornerte karene kan knyttes til et bredere lag av befolkningen.

Formålet med gravritualet blir dermed å sikre at utøvelsen gir inntrykk av at verden ikke ville fulgt de samme veier uten ritualene. Ritualene er velegnede for å endre eller opprettholde verdensordenen gjennom kommunikasjon med høyere makter (Bell 1992, 1997; Bloch & Parry 1987 [1982]; Bourdieu 2000 [1977]:81, 164-169; Bourdieu & Wacquant 1995 [1993]:34-36, 83-90; Humphrey & Laidlaw 1994:102). Symbolikken rundt regenerasjon, fruktbarhet og overflødighet har dannet basis for bruken av drikkeutstyr i graver. Samtidig ble drikken ansett som maktdrikk som legitimerte høvdingemakt og landeiendommer. Gjestebudskulturen som synes å ha preget de øvre sosiale lag gjennom jernalderen, fremhever den samme symbolismen (Enright 1996). Dersom denne symbolikken brukes til å forstå gravritualene, gir det importen av glassbegre og metallkar ytterligere mening enn om de skulle opptre som rariteter hos de rikeste.

Det er forsøkt å knytte både kartyper og dekorelementer til kjønn uten at dette ga noen tydelige mønstre. Karene kan heller ses som representasjoner av den gode husholder uansett kjønn. De tolkes som symboler på kommunikasjon og forhandling gjennom sin assosiasjon til gjestebudet, og derigjennom fungerer de til å kanalisere sosiale relasjoner og opprettholdelsen av en identitet (Ekengren 2009:117-125; Jennbert 2006:136, 138). Det er riktignok en svak tendens til at sjeldnere kartyper som tutekar, kar på stett og glassimitasjoner samt dekorelementer som buer og rosetter kan tilknyttes kvinnegraver, men statistikken er basert på så få graver at et nytt funn i en mannsgrav vil endre bildet. Det fremtredende element er heller et økt fokus på individualitet. I materialet fra førromersk jernalder og eldre romertid kan svært få graver skilles ut på bakgrunn av gjenstandsmateriale, men i løpet av romertid endres dette bildet, og flere og flere av gravene synes å utrykke identitet eller en ”idealisert død” (Kristoffersen & Oestigaard 2008) gjennom bruken av flere personlige eiendeler i gravgodset. En slik individualisering er også påpekt i forbindelse med fremveksten av hallen, et krigeraristokrati og en sentralisert redistributiv økonomi (Hedeager 1992; Herschend 1993, 1997; Løken 2001; 2002).

8 Kombinasjonsanalyser

I dette kapittelet vil jeg belyse settene av leirkar og import. Etter hvert som nye måter å gravlegge på finner innpass i eldre romertid og etterfølgende perioder, medfølger også en endret praksis for hvorledes leirkar og import legges ned i gravene. Karene brukes ikke lenger kun som urne, men par eller større sett følger avdøde i graven som en del av en ny ideologi. Settene viser trolig til den "rituelle" konsumpsjon, og kan brukes aktivt i identitets- og maktstrategier (Dietler 1996, 2001).

Gravene som ikke kan dateres nærmere enn eldre jernalder, er ikke tatt med i analysen, da de er fra svært uklare kontekster. Jeg vil begynne med de første settene i eldre romertid som initierer en ny bruk av kar i gravene. Karene rommer ikke lenger brente bein, men kan tolkes som bordoppsett med innhold av mat eller drikke. Flere forskere har diskutert gjestebudsaspektet i gravoppsett (Arnold 1999; Dietler 1990; Fredriksen 2005), og min hypotese er at utviklingen går i retning av at gravsettene blir uttrykk for gjestebudet som vokser frem som en viktig faktor i samfunnet i løpet av romertid. Forsiktig i begynnelsen, før skikken synes å aksepteres mot slutten av yngre romertid (C3), da mange graver rommer kombinasjoner av to eller flere kar. Dette faller også sammen med et stadig mer individualisert uttrykk som følger med en endret samfunnsstruktur. I tillegg vil jeg fokusere på oppbygningen av settene, både for å vurdere om det skjer en utvikling over tid og om karenes kontekst kan vise til noen hierarkisk struktur. Konsumpsjon er i mange tilfeller gjenkjent som en mønsterdannende faktor for konstruksjon av sosiale grupper og hierarkier (Bray 2003; Dietler 1996; Dietler & Hayden 2001; Gero 1992; Goody 1982; Wiessner & Schiefenhövel 1996). Importgjenstandene knyttes gjerne til et øvre sosialt lag, ettersom flertallet ikke kunne anskaffe slike gjenstander. Derfor vurderes settene som inneholder importsaker for seg, mens jeg også har gjort en opptelling av graver med edelmetaller og våpen.

Som i kapittel 4 er detaljanalysene skilt ut som et tillegg, appendiks 3, mens hovedteksten fremstiller hovedtrekkene ved materialet. Jeg vil undersøke hvilke kar som opptrer sammen og om ulike kombinasjoner forekommer til forskjellige tider. Dette er viktig for tolkningen, der det vil legges vekt på endringen i bruken av karene. Skjelettgravene analyseres for seg, og deretter sammenliknes disse med branngravene. På den måten vil det være mulig å

overkomme de kildekritiske problemene knyttet til branngravene (se også kapittel 4.2), der det er vanskelig å vite om deler av materialet mangler. Skjelettgraver kan også være mangelfullt bevart, men de danner utgangspunktet siden det er lettere å avgjøre hvorvidt disse er plyndret eller skadet.

Jeg har forenklet karsammensetningen noe i denne analysen. Både kar med hank ved randen (R.364 og R.365) og hankeløse begre (R.360 og R.368), som begge har to undergrupper, er slått sammen til én. For kar med hank ved randen er dette gjort fordi kartypene i mange tilfeller er vanskelig å skille fra hverandre. De grovere kokekarene skilles riktignok enkelt fra de svartpolerte og tynnveggede, men de fleste er i et mellomsjikt som gjør det uoppnåelig å dele inn disse korrekt innenfor avhandlingens rammer. De hankeløse begrene er enklere å skille, men de opptrer på samme måte uavhengig av type, og jeg ser derfor ingen grunn til å operere med to kategorier. Sjeldnere former er også samlet i en kategori, særformer, for å forenkle systematiseringen. For en detaljert oversikt av den enkelte grav henvises det til databasen. Edelmetaller (særlig gull), importvarer, sporer og våpensett benyttes tradisjonelt som indikatorer på rike graver (Hedeager & Kristiansen 1982:116; Jensen 2003:282-301). Graver med edelmetallfunn, sporer og våpen er summert opp for å skille ut rike graver som ikke inneholder importgjenstander.

8.1 De første settene i eldre romertid (jfr. appendiks 3-1)

Allerede i førromersk jernalder er det observert rester av bikar ved siden av en urne (se kapittel 4.5.1), uten at det ser ut til å være noe system slik det blir i eldre romertid. Endringen i bruken av beholdere som noe mer enn en urne blir først synlig i graver med importsaker, og fra omtrent samme tid kjennes ni graver med to leirkar kombinert. Jeg vil innledningsvis presentere gravene med import fra eldre romertid fordi det, som vist i kapittel 4.5.2, ser ut til at disse innleder en endring i gravskikk. I løpet av yngre romertid endrer også nedleggelsesmønsteret for leirkar seg fra primært urner til en overvekt av sett (se kapittel 5.1, figur 34) i gravene, og jeg vil gjennomgå de ulike kombinasjonene for å avdekke hvorvidt det kan spores noe nedleggelsesmønster med hensyn til typer og faste kombinasjoner.

Det er særlig tre skjelettgraver fra Østfold som bør trekkes frem på grunn av nye elementer som bryter med den gamle trenden der kar fungerte som urne. I disse gravene kombineres importert drikkeutstyr i en type sett, enten i form av glass og bronser (to glasskåler, et bronsefat, en bronsekjele og en øse på Store Dal - C21555), med drikkehorn alene (Hunn -

C28973) eller kombinert med importsaker (drikkehorn, sil og øse på Løken - NMK653-662). Disse settene dateres alle til eldre romertid (B-B2 jfr. kapittel 4.5.2, appendiks 6 og database) og kan trolig ses på som en opptakt til utviklingen med sett av keramikk i gravene fra og med overgangen til yngre romertid.

I tillegg til disse settene kommer tre graver med leirkar av Bøes (1931:33) type *fremmed dekorert vare* kombinert med importsaker som kan dateres til slutten av eldre romertid (B2 jfr. kapittel 4.4.1, 4.5.2, appendiks 1-3, 6 og database). Det ene karet er del av et sett med østlandskjele, øse og to drikkehorn fra Tingvoll/Store Tune i Sarpsborg (C12567-70). Fra denne graven er det kun bevart ca. 20 keramikkskår, vel egentlig så få at de kan være tilfeldig tilkommet som haugfyll. C21581 fra Store Dal, Sarpsborg, Østfold inneholdt to drikkehorn og en øse i tillegg til keramikken, mens C20300, Jarlsberg Hovedgård, Tønsberg, Vestfold inneholdt to drikkehorn i tillegg til leirkaret. Alle de seks nevnte gravene er skjelettgraver, men det finnes også skjelettgraver der kun ett kar eller skårmateriale er lagt ned (se kapittel 4.5.2). Ytterligere informasjon om de eldste gravene finnes i appendiks 3-1.

I 10 graver er det påvist kombinasjoner av to leirkar, men kun et fåtall av disse kommer fra sikre kontekster (se appendiks 3-1, tabell 30). Flere av gravene er datert til rundt 200 e.Kr., altså ved overgangen til yngre romertid. Som supplement til gravene med to leirkar vil jeg nevne tre graver (appendiks 3-1, side 284) der det skal være funnet bronsekjele sammen med leirkar, en grav der et drikkehorn lå oppi et kar av keramikk og et sett med importsaker (østlandskjele og glasskår fra beger).

Mest sannsynlig er det med brannflakene den første bruken av to leirkar kan spores. Det er fire brannflak i det analyserte materialet fra eldre romertid (appendiks 3-1, tabell 30), og trenden fortsetter i yngre romertid (kapittel 8.2 og appendiks 3-2). Det er ikke bevart hele kar i noen av gravene, noe som kanskje kan skyldes en rituell destruksjon under seremonien eller at en sekundær brenning har skadet deler av karene mer enn de bevarte skårene. De første kombinasjonene med leirkar viser stor variasjon i kartyper, men kar av *fremmed dekorert vare* opptrer flest ganger.

Tilknytningen til våpen og edelmetaller er mest påtagelig i de eldste gravene med romersk import, som alle inneholdt edelmetall (to stk også våpen), mens fire av de ti gravene med to

leirkar kunne knyttes til et øvre sosialt lag. Dette betyr trolig at den nye skikken ble innført av en elitegruppe med et særlig tyngdepunkt i Østfold (se appendiks 3-1, tabell 31 og 32).

8.2 Sett av to kar (jfr. appendiks 3-2)

Som nevnt opptrer ofte de første importkarene (drikkehorn og glasskåler) to og to i gravene fra eldre romertid. Parvise sølvbegre som for eksempel kjennes fra Hoby på Lolland (Friis Johansen 1923) ble fremstilt i romerske verksteder. I skriftlige kilder (Periplus maris Erythraei 24, 28 og 49; Tacitus Germania 5) går det frem at disse ble gitt som gaver til fremmede konger eller viktige embetsmenn, og kan følgelig knyttes til øvre sosiale lag (se også Ekengren 2009:156). Sølvbegrene var også høyt verdsatt i romerske kontekster, og ingen ordinær handelsvare (Broholm 1960:206). I Norge er det ikke bevart sølvbegre, men en parallell finnes muligens i en tapt sølvkopp med menneskefigurer fra Grålum i Tune, Østfold (Johansen 1978; Monrad-Krohn 1970:10), som etter sigende skal ha blitt solgt videre fra gården i 1920-årene. Samtidig som produksjonen av sølvbegrene avtok i løpet av 1. århundre, økte produksjonen av glassbegre (Broholm 1960:260; Eggers 1951)[5]. At glassene forekommer i Skandinaviske kontekster kan tyde på at glassene har overtatt som diplomatiske gaver til germanske stormenn som erstatning for sølvbegrene. Parvise glass forekommer i kombinasjon med romerske bronsekar, siler og øser, samt med drikkehorn og annet drikkeutstyr, men aldri sammen med sølvbegre (Gundersen 2007).

Det ble tidlig hevdet at denne parvishet tydet på at den gravlagte var kjent med romersk vindrikkingstradisjon (Brogan 1936:218). Joachim Werner (1950) tar utgangspunkt i det faktum at glass og sølvbegre gjerne opptrer parvis i graver fra eldre romertid (særlig i perioden 1-200 e. kr.), at de nevnes som par i klassiske skriftlige kilder og at det er funnet par av drikkebegre både in situ og på veggmalerier i Pompeii. Med dette utgangspunkt foreslår han at funnene på germansk område reflekterer skikken med romerske middagsselskaper, *conviva*, og at germanerne innførte vin som de drakk på romersk vis. Grieg (1967) og senere

[5] 15 sølvbegre fra germanske fyrstegraver er datert til etter 100 e.Kr., men de er ikke å regne som importvarer. Ekengren (2009: kap.4) regner med at produksjonen av sølvbegre etter hvert blir en fusjon mellom gresk-romersk design og germansk stil med dekorlikhet fra bordkeramikken. Håndverkerne sto dermed for en hybridiseringsprosess som forente fremmed design med hjemlig håndverkstradisjon.

Resi (1986:47 basert på Nierhaus 1954) spinner videre på Werners tanker om to begre (glass-, sølvegre og leirkar), når de hevder at kjemiske undersøkelser kan tyde på at en germansk drikkeskikk krevde to eller flere begre per person ettersom det er funnet ulike drikker i de to drikkehornene fra Skudstrup Mose, Jylland, Danmark (Grüss 1931; se også Koch 2001). Eldst er trolig bruken av drikkehorn i par som kan spores tilbake til førromersk jernalder (Klindt-Jensen 1950). En nærmere redegjørelse for innholdet i karene og drikkeskikkens opphav finnes i kapittel 5.2.

Jeg vil nå se nærmere på om denne parvisheten som oppstår i graver med importgjenstander i eldre romertid har blitt fulgt opp i senere perioder, eller om forholdene endres. Figur 41 og 42 viser de vanligste kombinasjonene av leirkar funnet i par, for henholdsvis skjelettgraver og andre graver. Det finnes 42 graver (11 skjelettgraver) med kombinasjoner av to leirkar i yngre romertid, 54 (10 skjelettgraver) ved overgangen til folkevandringstid, men bare 12 (3 skjelettgraver) fra folkevandringstid. I tillegg kommer fire graver med kombinasjon av glass og leirkar (to skjelettgraver og en annen grav fra yngre romertid og en branngrav fra yngre romertid/folkevandringstid), og fire graver med bronse og leirkar (en branngrav fra yngre romertid samt to branngraver og en grav med ukjent gravskikk fra folkevandringstid) kombinert. Fire graver med to kar datert til eldre jernalder er ikke tatt med i analysen. I eldre romertid besto parene som regel av to formmessig like kar (drikkehorn og glass). Denne tendensen følges bare opp i noen grad i yngre romertid og til dels i overgangen til folkevandringstid, og det er særlig to hankekar, av og til to kar med hank ved randen, som er funnet sammen. Med folkevandringstid kommer nye typer inn, og bulevaser og spannformede kar blir en del av parene.

Hankekaret er en del av de fleste kombinasjoner. Unntakene er så få at de ikke vises som annet enn hankeløst kar + miniatyr i de nevnte figurene, men de kan finnes i appendiks 3-2, tabell 33, 36 og 38. Både i skjelettgravene og andre graver er to hankekar det vanligste fulgt av hankekar og ett kar med hank ved randen.

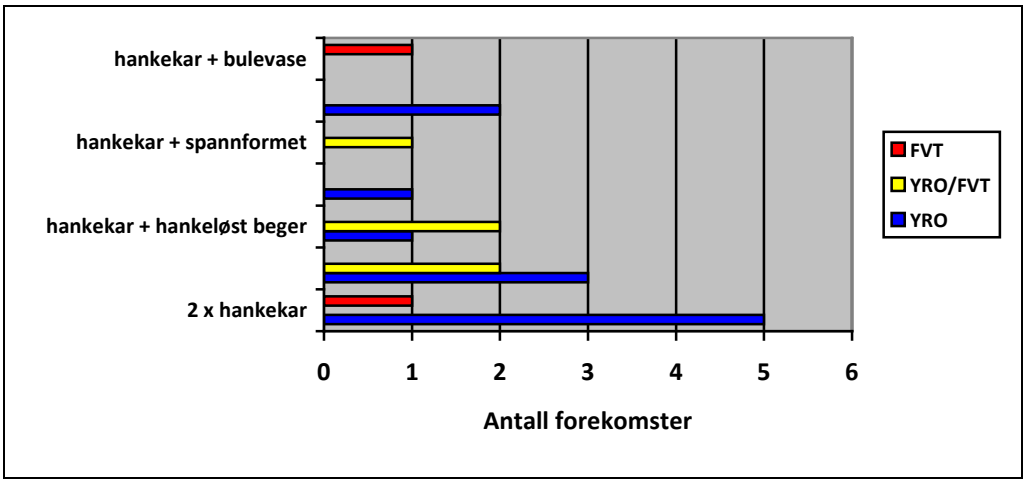

Figur 41 De vanligste kombinasjonene i skjelettgraver med to leirkar. Utvikling fra yngre romertid til folkevandringstid.

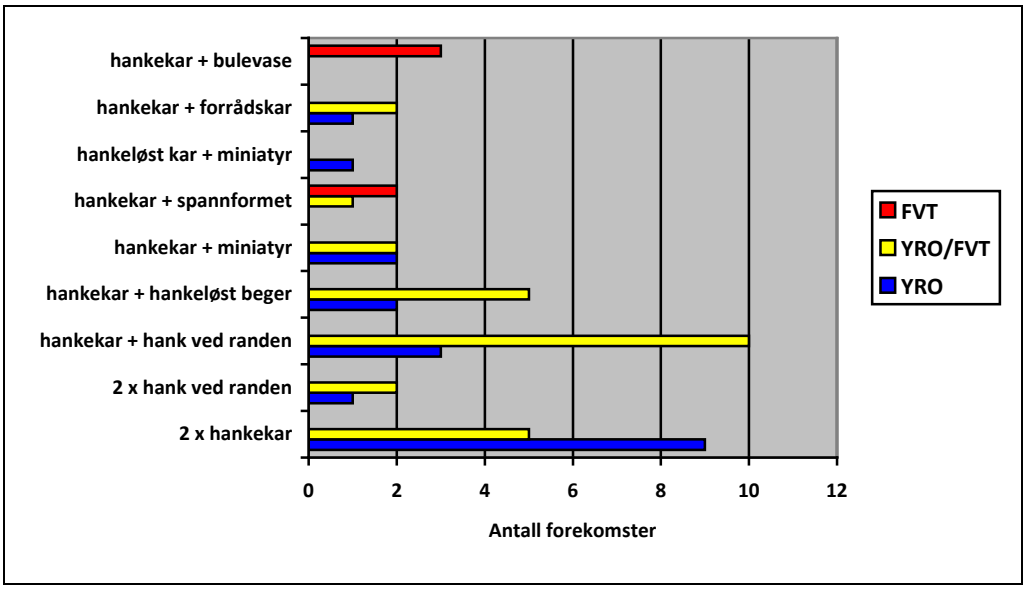

Figur 42 De vanligste kombinasjonene i andre graver med to leirkar. Utvikling fra yngre romertid til folkevandringstid.

I yngre romertid inneholdt tre skjelettgraver både gull- og sølvgjenstander, og seks (tre skjelettgraver og tre branngraver) inneholdt forsølvede gjenstander eller gjenstander av sølv. En branngrav og to skjelettgraver inneholdt våpen. Fra overgangen yngre romertid/folkevandringstid kjennes to skjelettgraver og en branngrav med edelmetaller, mens det finnes en skjelettgrav med våpen fra folkevandringstid (appendiks 3-2, tabell 34, 37 og 39).

Antallet statusgjenstander i gravene med to leirkar synker fra 29 % i yngre romertid, via 6 % i yngre romertid/folkevandringstid og til 8 % i folkevandringstid, mens tallene er 60 %, 20 % og 33 % dersom skjelettgravene regnes alene. Skjelettgravene har et snitt på 6,7 oldsakstyper (AOT) i yngre romertid, 3,7 i yngre romertid/folkevandringstid og 3,0 % i folkevandringstid, mens branngravene har et snitt på 2,9 i yngre romertid, 3,0 i yngre romertid/folkevandringstid og 4,4 % i folkevandringstid

Edelmetaller og våpen kunne særlig knyttes til gravene med to leirkar fra yngre romertid (jfr. appendiks 3-2, tabell 34, 37 og 39). Dette kan tyde på at graver med to leirkar har vært knyttet til høy status (på samme måte som parene i eldre romertid) i denne perioden, mens betydningen knyttet til denne kombinasjonen er dalende i overgangen til yngre romertid og folkevandringstid. Dette understøttes også av de tre funnene (en branngrav og to skjelettgraver) der romersk glass er funnet i kombinasjon med ett leirkar i yngre romertid. Branngraven og den ene skjelettgraven inneholder våpen, mens den siste skjelettgraven inneholdt gull og sølv (appendiks 3-2, tabell 35). Et fjerde glass kombinert med leirkar (C22474) er datert generelt til overgangen folkevandringstid/yngre romertid ettersom det er så brannskadet at det ikke kan defineres. Det synes likevel sannsynlig at dette funnet tilhører yngre romertid sett i lys av de andre kombinasjonene mellom glass og leirkar. Glassene er kombinert med hankekar (2), hankeløse begre (1) og kar med hank ved randen (1). Tre bronsekar er imidlertid funnet i kombinasjon med leirkar i folkevandringstid, men dette er alle svært uklare kontekster (to branngraver og en med ukjent gravskikk). En av disse gravene inneholdt våpen og en gull (appendiks 3-2, tabell 40). Skjelettgravene med ett leirkar og import har et snitt på 9,5 oldsakstyper (AOT) i yngre romertid, men er ikke registrert i verken yngre romertid/folkevandringstid eller folkevandringstid. Branngravene med ett leirkar og import har et snitt på 5,0 i yngre romertid, 2,0 i yngre romertid/folkevandringstid og 4,7 % i folkevandringstid, samlet 3,9.

Oppsummert kan det konkluderes med at to kar vesentlig tilhører settene i yngre romertid og overgangen romertid/folkevandringstid (88 % av gravene). Geografisk hører gravene med leirkar hovedsakelig hjemme i Østfold og Vestfold, mens kombinasjonene med leirkar og import fordeler seg noe jevnere, med en liten overvekt i Vestfold (appendiks 3-2, figur 108-110).

8.3 Sett av tre kar (jfr. appendiks 3-3)

Som vist i forrige kapittel løses ensartetheten, kjent fra parkombinasjonene i eldre romertid, opp i løpet av yngre romertid. Regelen blir heller at kombinasjonene varierer i stor grad. I yngre romertid tas også kombinasjoner av tre kar i bruk, og i enda større grad enn for settene med to kar preges disse kombinasjonene av variasjon eller tilfeldighet.

Figur 43-44 viser de vanligste kombinasjonene av tre leirkar funnet sammen, for henholdsvis skjelettgraver og andre graver. Det finnes 76 graver med kombinasjoner av tre leirkar: 27 (11 skjelettgraver) i yngre romertid, 35 (5 skjelettgraver) på overgangen mellom yngre romertid og folkevandringstid, og 14 (7 skjelettgraver) fra folkevandringstid. Tabell 41 i appendiks 3-3 gir en fullstendig oversikt over de ulike kombinasjonene som er registrert fra yngre romertid til og med folkevandringstid. I tillegg kommer fem graver med kombinasjon av glass og leirkar (to skjelettgraver og to andre graver fra yngre romertid samt en branngrav fra yngre romertid/folkevandringstid), en branngrav med drikkehorn og leirkar (yngre romertid/folkevandringstid) og fire graver med bronse og leirkar (to branngraver fra yngre romertid og to skjelettgraver fra yngre romertid/folkevandringstid) kombinert (appendiks 3-3, tabell 44). Tre graver med tre kar datert til eldre jernalder er ikke tatt med i analysen.

Noen tradisjon med faste sett ser det ikke ut til å være. Den eneste kombinasjonen som kan betegnes som vanlig er **hankekar** sammen med **hankeløst beger** og et **kar med hank ved randen** som forekommer sju ganger. Dette kan synes å være et fast sett i skjelettgravene i yngre romertid (fem tilfeller), men blir siden sjeldnere og løses opp utover i eldre jernalder. Totalt er det registrert 45 ulike kombinasjoner med tre leirkar fordelt på 76 graver og ni kombinasjoner med to leirkar kombinert med et importkar fordelt på 10 graver.

Hankekaret er som regel med i kombinasjonene av leirkar (29 av 45), mens kar med hank ved randen er nest vanligst (21 av 45). Kombinasjoner uten hankekar er så få at de ikke vises i figurene 43-44, men de kan finnes i appendiks 3-3, tabell 41. Det er hovedsakelig et hankeløst beger som fyller plassen til hankekaret, der dette mangler (8 av 16 tilfeller). Også i kombinasjonene med import er hankekaret det vanligste (5 av 10). I to av gravene med importkombinasjon er et leirkar gått tapt, og det er ikke mulig å avgjøre hva slags kar som opprinnelig var lagt ned. Ved overgangen yngre romertid kommer spannformede kar med som en del av settene med tre kar (trolig enda tidligere for C4159 fra Kjorstad jfr. database) og i folkevandringstid inkluderes bulevaser. Det er ingen forskjell mellom skjelettgraver og andre

graver.

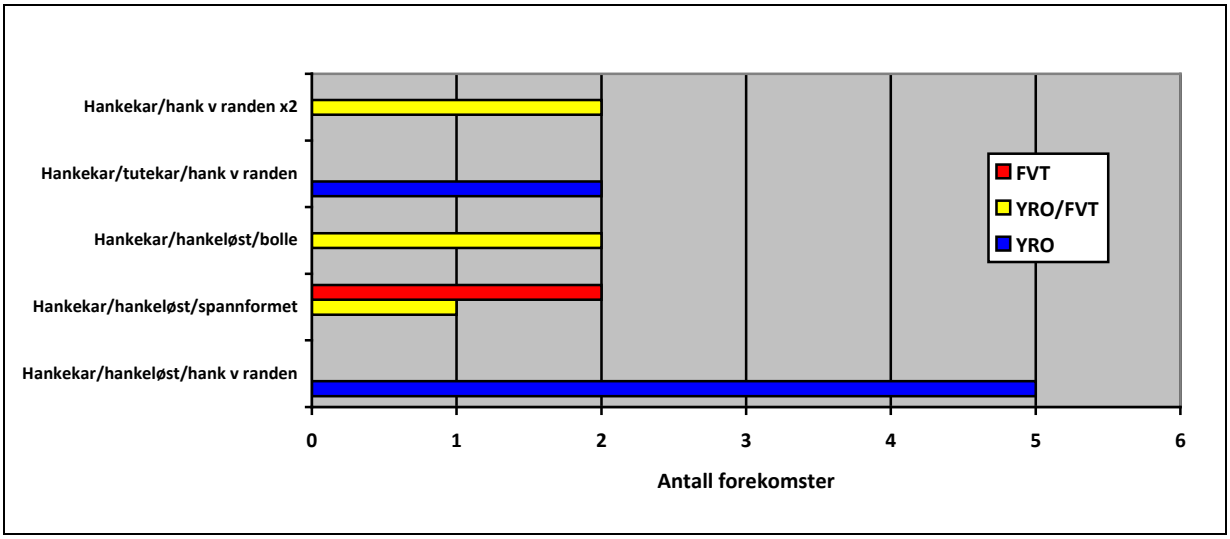

Figur 43 De vanligste kombinasjonene i skjelettgraver med tre leirkar. Utvikling fra yngre romertid til folkevandringstid.

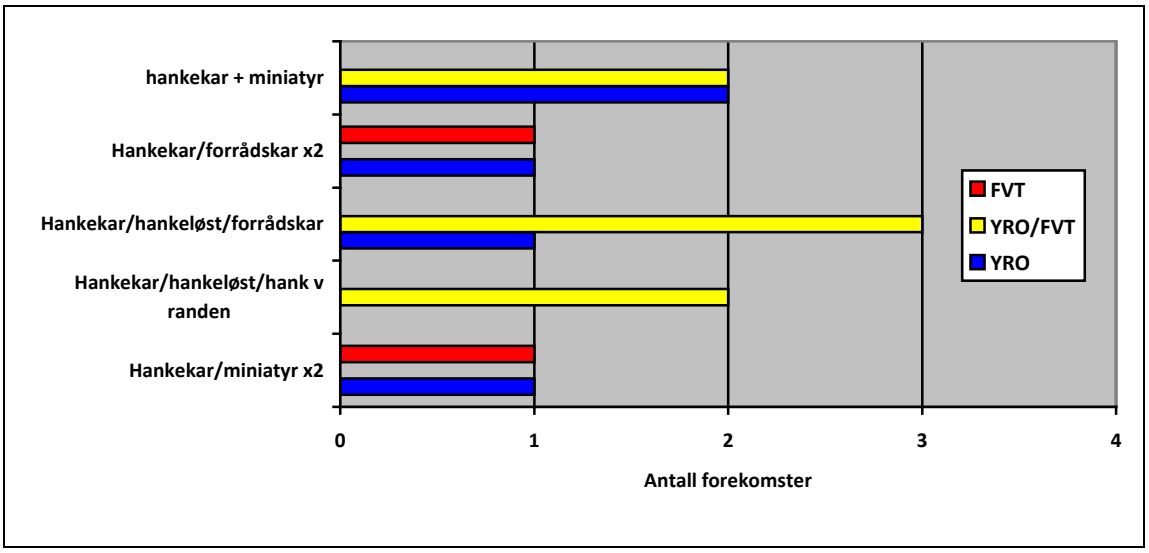

Figur 44 De vanligste kombinasjonene for andre graver med tre leirkar. Utvikling fra yngre romertid til folkevandringstid.

Edelmetall og våpen kan knyttes til gravene med tre leirkar i alle perioder (appendiks 3-3, tabell 43). I yngre romertid kjennes to skjelettgraver med våpen, tre skjelettgraver med gull, samt en branngrav og en skjelettgrav med sølvgjenstander. Ved overgangen yngre romertid/folkevandringstid inneholder en skjelettgrav og to branngraver våpen. Ingen av gravene inneholdt gull, men seks (en skjelettgrav og fem branngraver) inneholdt forsølvede gjenstander eller gjenstander av sølv. I folkevandringstid inneholder ingen av de 14 gravene

våpen, men en skjelettgrav og en branngrav inneholdt gull og en skjelettgrav sølv. Graver med tre leirkar ser ikke ut til å variere i status periodemessig. 20-25 % av gravene inneholder statusgjenstander, men generelt er også gravene med tre leirkar rike på andre gjenstander (se AOT-verdier i appendiks 3-3, tabell 43). I skjelettgravene er det et snitt på 4,6 oldsakstyper (AOT), i branngravene som ofte er noe mer uklare kontekster, er det 3,2 og samlet 3,6.

Tilknytningen til status understøttes også av de ti funnene av importgjenstander kombinert med leirkar som utgjør sett av tre (se appendiks 3-3, tabell 44). Seks av disse ti dateres til yngre romertid, mens fire dateres til yngre romertid/folkevandringstid. Ni av ti kombinasjoner er forskjellige. Det finnes kombinasjoner med importsaker i folkevandringstid, men ingen av disse utgjør til sammen tre kar. Hankekaret er den vanligste karformen i settene med importsaker. I fire av gravene (to branngraver og to skjelettgraver) med importgjenstander styrkes inntrykket av status gjennom gjenstander av edelmetall som også inngår i gravgodset (appendiks 3-3, tabell 46). I skjelettgravene med tre kar inkludert import er det et snitt på 7,8 oldsakstyper (AOT), mens det er 5 i branngravene.

Avslutningsvis kan det konkluderes med at kombinasjoner av tre kar også hører til den første fasen med sett i yngre romertid og overgangen romertid/folkevandringstid. I folkevandringstid er kombinasjonen sjeldnere (16 %), men likevel vanligere enn kombinasjoner av to kar (12 %). Geografisk hører gravene med tre leirkar hovedsakelig hjemme i Østfold og Vestfold, frem til 400 e.Kr., men i folkevandringstid kan det imidlertid spores en markant forandring da 10 av 14 graver stammer fra Vestfold. Kombinasjonene med leirkar og import er i flertall i Vestfold, men fordeler seg ellers jevnt fylkesmessig, og er fraværende i Østfold (appendiks 3-3, tabell 42 og 45).

8.4 Sett av fire kar (jfr. appendiks 3-4)

Også kombinasjonene av fire kar preges av variasjon. Figur 45 og 46 viser et utvalg av kombinasjoner, for henholdsvis skjelettgraver og andre graver. Det finnes 10 graver (hvorav fem skjelettgraver) med kombinasjoner av fire leirkar i yngre romertid, 10 (hvorav to skjelettgraver) på overgangen mellom yngre romertid og folkevandringstid, og tre (hvorav to skjelettgraver) fra folkevandringstid (tabell 47 i appendiks 3-4 gir en fullstendig oversikt). I tillegg kommer åtte graver med kombinasjon av glass og leirkar (fire skjelettgraver og en

branngrav fra yngre romertid, en skjelettgrav fra yngre romertid/folkevandringstid og to skjelettgraver fra folkevandringstid), en skjelettgrav med drikkehorn og leirkar (yngre romertid/folkevandringstid) og en branngrav med bronse og leirkar (yngre romertid) kombinert (appendiks 3-4, tabell 50). Kun to leirkarkombinasjoner går igjen: **hankekar/hankeløst/hank ved randen/miniatyrkar** som forekommer fire ganger og **hankekar/hankeløst beger/miniatyrkar x 2** som forekommer tre ganger. Den eneste importkombinasjonen som går igjen er: **glass/hankekar/hankeløst beger/miniatyrkar** (to forekomster). Det synes som om det er en større grad av system i yngre romertid, da like kombinasjoner forekommer, mens det løses opp i full variasjon ved overgangen til folkevandringstid.

Totalt er det registrert 17 ulike kombinasjoner med fire leirkar fordelt på 23 graver og ni med tre leirkar kombinert med et importkar fordelt på 10 graver. Hankekaret er som regel med i kombinasjonene av leirkar (22 av 23), fulgt av kar med hank ved randen (15 av 23). Også i kombinasjonene med import er hankekaret det vanligste (6 av 10). I to av gravene med importkombinasjon er leirkar gått tapt, og det er ikke mulig å avgjøre hva slags kar som var tilstede. Spannformede kar (fra ca. 350 e.Kr. jfr Bøe 1931:166; eller enda tidligere jfr. Engevik 2008:62, figure 7.1) og særlig bulevaser (fra ca 400 e.Kr. jfr Bøe 1931:144; Slomann 1961:2) blir en del av settene på et sent stadium, og det ser ikke ut til å være noe skille mellom skjelett- og branngraver.

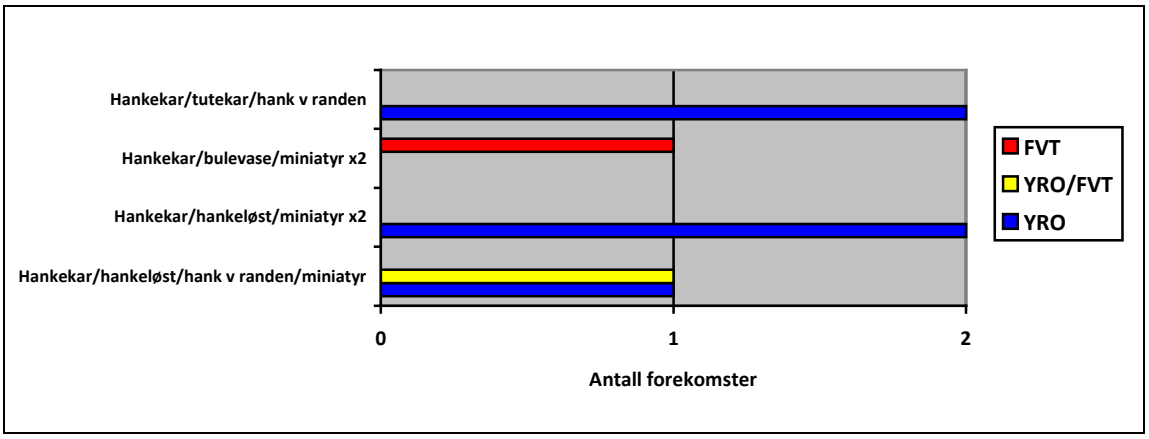

Figur 45 Et utvalg av kombinasjoner av skjelettgraver med fire leirkar. Utvikling fra yngre romertid til folkevandringstid.

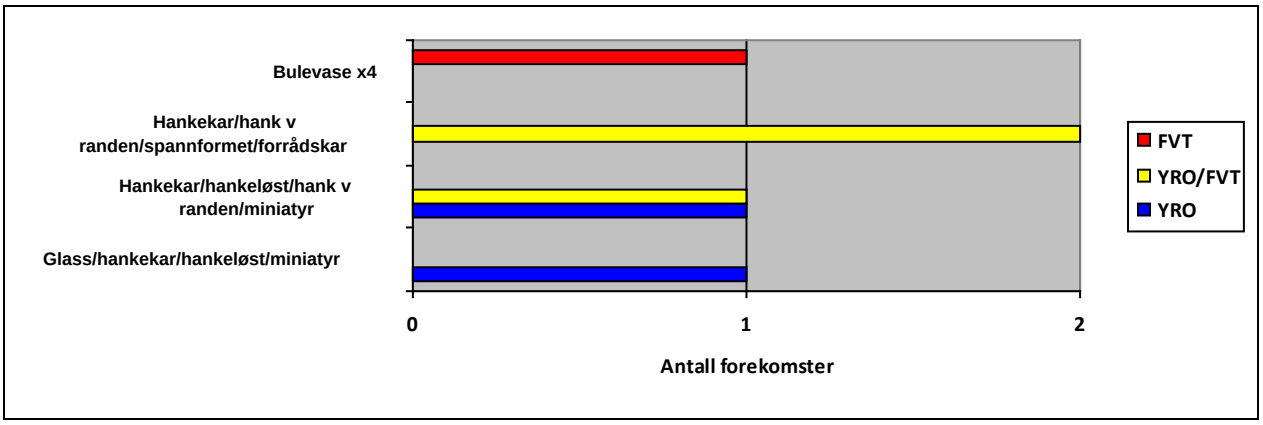

Figur 46 Et utvalg av kombinasjoner av andre graver med fire leirkar/ fire kar inkludert import. Utvikling fra yngre romertid til folkevandringstid.

Edelmetaller og våpen kan knyttes til gravene med fire leirkar i alle perioder (appendiks 3-4, tabell 49). I yngre romertid kjennes en skjelettgrav med våpen, to skjelettgraver med gull og to skjelettgraver med sølvgjenstander. Ved overgangen yngre romertid/folkevandringstid inneholder to skjelettgraver og en branngrav sølvgjenstander, mens en skjelettgrav fra folkevandringstid inneholdt både våpen, gull og sølv. Statusen tilknyttet graver med fire leirkar ser dermed ut til å være nokså konstant med en liten overvekt i yngre romertid (fem av de ni registrerte gravene). Totalt inneholdt 39 % av gravene med fire leirkar gjenstander som kan knyttes til høy status. Det er særlig skjelettgravene som skiller seg ut, da åtte av ni inneholder våpen eller edelmetaller (5 av 5 fra yngre romertid 2 av 2 fra yngre romertid/ folkevandringstid og 1 av 2 fra folkevandringstid). Generelt er også gravene med fire leirkar rike på andre gjenstander. I skjelettgravene er det et snitt på 8,1 oldsakstyper (AOT), i branngravene 3,6 og 5,0 totalt.

De ti gravfunnene med importgjenstander som utgjør sett av fire kar (se appendiks 3-4, tabell 50) må også knyttes til høy status. Seks av de ti gravene dateres til yngre romertid, mens to dateres til yngre romertid/folkevandringstid og to til folkevandringstid. Hankekaret (4) er den vanligste karformen blant de sju settene med glassbegre, fulgt av hankeløse begre (3) og kar med hank ved randen (3). Inkluderes settene med bronsekar og drikkehorn, utgjør både hankekar og hankeløse begre fem eksemplarer. I seks av åtte skjelettgraver med importgjenstander styrkes inntrykket av status gjennom forekomster av edelmetall i gravinventaret (appendiks 3-4, tabell 52). To av gravene inneholder i tillegg våpen. Ingen av

de to branngravene rommet ytterligere høystatusgjenstander. I skjelettgravene med fire kar inkludert import er det et snitt på 6,9 oldsakstyper (AOT), mens det er 5 i branngravene.

Kombinasjoner av fire kar både med og uten import er vanligst i yngre romertid og overgangen romertid/folkevandringstid. Andelen som kan dateres til folkevandringstid er 15 %. Geografisk hører gravene med leirkar overveiende hjemme i Østfold og Vestfold, mens kombinasjonene med leirkar og import hovedsakelig grupperer seg i Telemark og Vestfold (appendiks 3-4, tabell 48 og 51). Det ser ut til å være sammenfall mellom importgjenstander og skjelettgraver (for eksempel er sju av de åtte gravene med import fra Telemark og Vestfold skjelettgraver) blant kombinasjonene av fire kar.

8.5 Sett av fem kar (jfr. appendiks 3-5)

Samlet er det registrert 11 graver med fem kar av leirgods og/eller import, i tillegg kjennes et tapt gravfunn som skal ha inneholdt fem leirkar (Munch 1965:168, se også Ab. 1880:170). Figur 47-48 viser et utvalg av kombinasjoner av fem kar (leirkar og import) funnet sammen, for henholdsvis skjelettgraver og andre graver. Det finnes fem graver med fem leirkar kombinert; en branngrav fra yngre romertid, en skjelettgrav på overgangen mellom yngre romertid og folkevandringstid, og tre skjelettgraver fra folkevandringstid. I tillegg kommer fem graver der et glass er kombinert med fire leirkar (to skjelettgraver og to andre graver fra yngre romertid og en skjelettgrav fra folkevandringstid), og en branngrav der et bronsekar er kombinert med fire leirkar (yngre romertid). Ingen kombinasjoner er like, men det er to graver med svært likartet innhold; **Hankekar/hankeløst /hank ved randen x2**. Den ene rommer i tillegg en **bolle**, mens den andre inneholder en **bulevase**. Begge er skjelettgraver fra folkevandringstid. Tabell 53 og 56 i appendiks 3-5 gir en fullstendig oversikt over de ulike kombinasjonene som er registrert fra yngre romertid til og med folkevandringstid.

Hankekar og hankeløse kar er med i alle kombinasjonene av leirkar (5), mens kar med hank ved randen er nest vanligst (4 av 5). Også i kombinasjonene med import er hankekaret det vanligste (4 av 6), fulgt av hankeløse begre (3 av 6). I en av gravene med importkombinasjon er leirkaret gått tapt. Skjelettgraver er i flertall blant gravene med bare leirkar, mens skjelett- og branngraver fordeler seg jevnt mellom gravene som inneholder import. Settene som

inkluderer import er hovedsakelig fra yngre romertid, mens flertallet av settene med leirkar dateres til folkevandringstid (se appendiks 3-5).

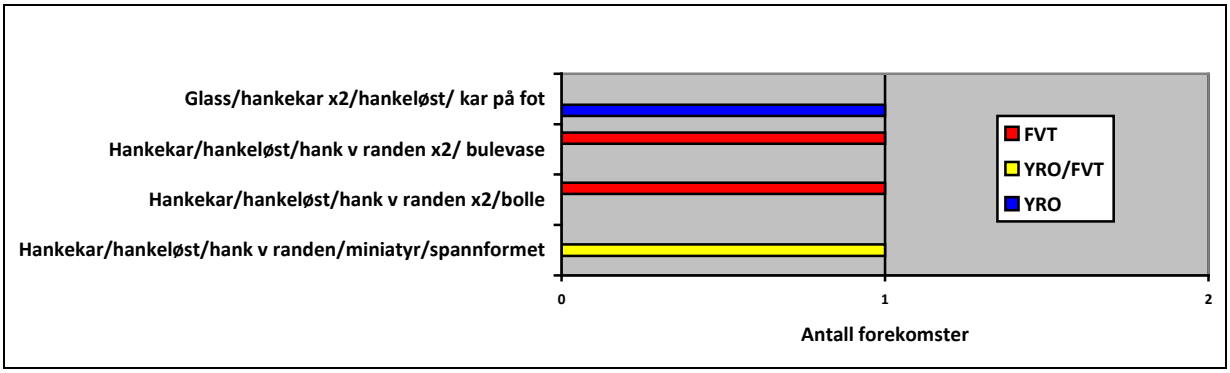

Figur 47 Et utvalg av kombinasjoner i skjelettgraver med fem kar inkludert import. Utvikling fra yngre romertid til folkevandringstid.

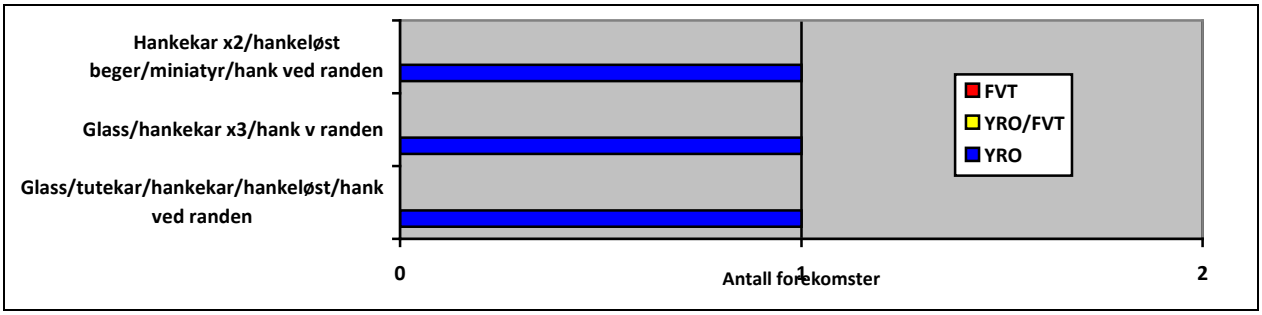

Figur 48 Et utvalg av kombinasjoner i andre graver med fem kar inkludert import. Utvikling fra yngre romertid til folkevandringstid.

Edelmetaller og våpen kan knyttes til alle skjelettgravene med fem leirkar, mens branngraven fra yngre romertid mangler tilsvarende (appendiks 3-5, tabell 55). I yngre romertid/folkevandringstid kjennes en skjelettgrav med mulige våpen. Et sverd er også registrert i en av gravene fra folkevandringstid, sammen med sølvknapper. De to siste gravene fra folkevandringstid inneholder både gull- og sølvgjenstander. Generelt er også gravene med fem leirkar rike på andre gjenstander. I skjelettgravene er det et snitt på 9,3 oldsakstyper (AOT), mens det er 5 i branngraven. Forstyrrelser i flere av gravene gjør at gjennomsnittet kun kan brukes til å utlede generelle trender.

Tilknytningen til status understøttes også av de seks gravene der importgjenstander er kombinert med leirkar i sett av fem (se appendiks 3-5, tabell 56). Fem av seks dateres til

yngre romertid, det siste til folkevandringstid. Alle kombinasjonene er forskjellige. Hankekar (4) er den vanligste karformen i settene med importsaker, fulgt av hankeløse begre (3) og kar med hank ved randen (2).

Alle de tre skjelettgravene med importgjenstander inneholder samtidig gjenstander av edelmetall. En av branngravene inneholder gull, sølv og våpen, mens de to andre ikke har slike gjenstander (appendiks 3-5, tabell 58). Dersom graven fra Skaara medregnes, tilkommer en grav med våpen fra folkevandringstid. I skjelettgravene med fem kar, inkludert import, er det et snitt på 15 oldsakstyper (AOT), mens det er 5,0 i branngravene. En av skjelettgravene og to av branngravene ser ut til å være så forstyrret at oldsaker er gått tapt.

I sum er kombinasjoner av fem kar, både med og uten import, ganske jevnt fordelt periodevis. Settene som inkluderer import er hovedsakelig fra yngre romertid (fem av seks), mens settene med leirkar hovedsakelig dateres til folkevandringstid (tre av fem). Andelen av graver som kan dateres til folkevandringstid (36 %) er relativt stor i forhold til kombinasjonene med færre kar. Geografisk hører flertallet av gravene med fem leirkar til Vestfold, mens kombinasjonene med leirkar og import hovedsakelig grupperes nokså jevnt mellom Akershus, Hedmark, Telemark og Vestfold (jfr. appendiks 3-5, tabell 54 og 57). Det er et flertall av skjelettgraver blant gravene med bare leirkar, mens skjelett- og branngraver fordeler seg jevnt i gravene som inneholder et importkar. Det er klart sammenfall mellom statusgjenstander og skjelettgraver blant kombinasjonene av fem kar. Alle åtte skjelettgravene (hvorav fire med import), men bare en av fire branngraver, inneholdt våpen og/eller edelmetaller.

8.6 Sett av seks eller flere kar (jfr. appendiks 3-6)

Det er totalt 14 graver fra Østlandet med seks eller flere kar (leirkar og import). Figur 49-50 viser et utvalg av kombinasjonene, for henholdsvis skjelettgraver og andre graver. Det finnes to skjelettgraver og to andre graver med kombinasjoner av seks leirkar i yngre romertid og en branngrav fra overgangen mellom yngre romertid og folkevandringstid, totalt fem graver. I tillegg kommer åtte graver med kombinasjon av glass og leirkar, og en grav med drikkehorn og leirkar som kombinert utgjør seks eller flere beholdere, totalt ni. Fire av gravene med importgjenstander er fra yngre romertid, en fra yngre romertid/folkevandringstid og fire fra folkevandringstid. Kun en av ni graver med import er en branngrav (fra yngre romertid). I

appendiks 3-6, tabell 59 og 62 gis en fullstendig oversikt over de ulike kombinasjonene som er registrert fra yngre romertid til og med folkevandringstid. Alle 14 kombinasjoner er forskjellige.

Hankekar og hankeløse kar er med i alle kombinasjonene av leirkar (fem), mens kar med hank ved randen er nest vanligst (fire av fem). Også i kombinasjonene med import er hankekaret det vanligste (åtte av ni), fulgt av hankeløse begre (seks av ni). I en av gravene med importkombinasjon er to av leirkarene så fragmentariske at det er ikke mulig å bestemme dem nærmere enn som bordkar. To leirkar er også tapt fra graven på Sætrang.

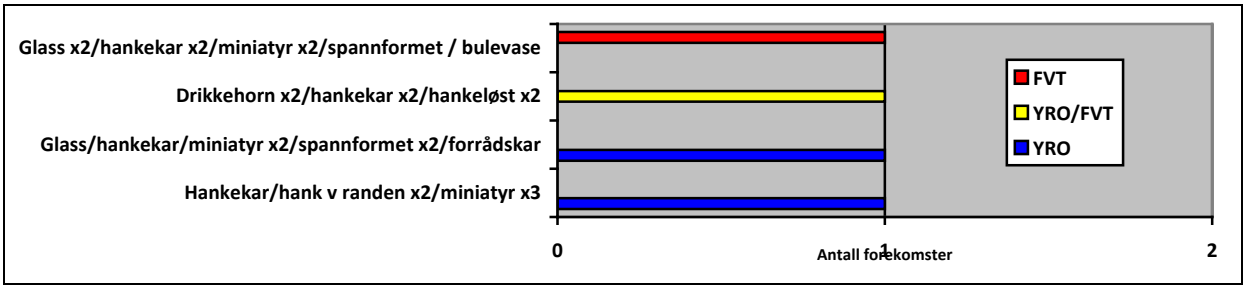

Figur 49 Et utvalg av kombinasjoner i skjelettgraver med seks leirkar/ seks kar inkludert import. Utvikling fra yngre romertid til folkevandringstid.

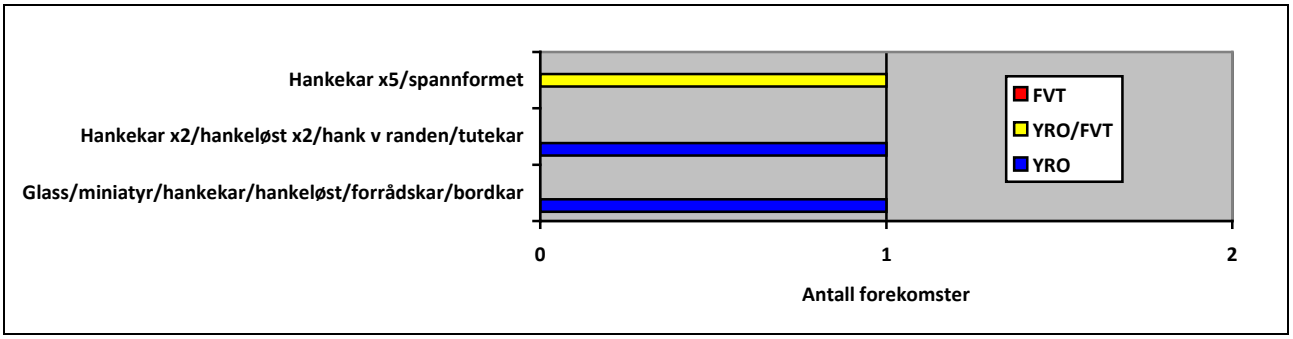

Figur 50 Et utvalg av kombinasjoner i andre graver med seks kar inkludert import. Utvikling fra yngre romertid til folkevandringstid.

Ingen av de fem gravene med seks leirkar rommer våpen, men tre (60 %) inneholder sølvgjenstander (appendiks 3-6, tabell 61). En skjelettgrav fra yngre romertid inneholder sølvblikk og sølvdenar, mens en branngrav datert til yngre romertid/folkevandringstid inneholder sølvhekte og sølvblikk. I tillegg kan trolig et par sølvstenger knyttes til den noe usikre graven fra Gjerla. Skjelettgraven fra Dyster inneholdt ni oldsakstyper (AOT), mens det er uvisst hvilke gjenstander som hører sammen i skjelettgraven fra Gjerla (se appendiks 3-6, tabell 59 og 61). I de tre branngravene er det et snitt på 5,0 oldsakstyper.

Med unntak av en branngrav styrkes inntrykket av status gjennom våpen og gjenstander av edelmetall, som også inngår i gravgodset til gravene med importgjenstander (89 %, se også appendiks 3-6, tabell 64). Fire av gravene (en fra yngre romertid, en fra yngre romertid/folkevandringstid og to fra folkevandringstid) inneholder fulle våpensett. Gull- og sølvgjenstander er registrert i fem av gravene (to fra yngre romertid, en fra yngre romertid/folkevandringstid og to fra folkevandringstid), mens to av skjelettgravene (en fra yngre romertid, og en fra folkevandringstid) inneholdt sølv. I skjelettgravene med seks eller flere kar inkludert importgjenstander er det et snitt på 18,4 oldsakstyper (AOT), mens det er 10 i branngraven. Graven fra Gjerla er ikke tatt med i beregningen av antall oldsakstyper.

Tre av disse gravene er bestemt som dobbeltgraver, og det bør åpnes for muligheten for at flere av gravene kan romme flere individer, slik at karsettene burde splittes opp (se diskusjon i appendiks 3-6). Hvilke kar som eventuelt hører sammen vil imidlertid aldri kunne avgjøres med sikkerhet.

Oppsummert er åtte av ni graver med importkar skjelettgraver, mens blant settene med bare leirkar er kun to av fem skjelettgraver. Settene som inkluderer import er jevnt fordelt mellom yngre romertid (fire av ni) og folkevandringstid (fire av ni), mens settene med leirkar hovedsakelig dateres til yngre romertid (fire av fem). Andelen av graver med seks eller flere kar som kan dateres til folkevandringstid (samlet 28 %), er relativt stor i forhold til kombinasjonene med færre kar, og enda høyere dersom bare gravene med import regnes med (44 %). Dette kan tyde på at det hovedsakelig er det øverste sosiale lag som holder på skikkene i folkevandringstid. Geografisk tilhører flertallet av gravene både med og uten leirkar Vestfold (appendiks 3-6, tabell 60 og 63). Det er også klart sammenfall mellom statusgjenstander og skjelettgraver blant kombinasjonene av seks kar. Alle ti skjelettgravene (hvorav åtte med import), men bare en av fire branngraver, inneholdt våpen og/eller edelmetaller.

8.7 Settenes kobling til status (jfr. appendiks 3-7)

Dette kapittelet skal vise settenes tilknytning til status, og hvilke sett som skiller seg ut. Det er foretatt en analyse av sammenhengen mellom antall kar og antall oldsakstyper, og mellom antall kar og statusgjenstander som edelmetaller, import og våpen. Tidligere har for eksempel

Anders Andrén (1991) vist at det er en forbindelse mellom bronsekjeler, drikkekar og gullbrakteater. I skikkens etableringsfase viser settenes funnkontekst alltid til høy status. I eldre romertid inneholder alle de sikre settene og 60 % av de mulige settene høystatusgjenstander, mens 25 % av gravene med ett kar kan knyttes til høy status (se figur 51 og appendiks 3-7, tabell 65-68). Andre statusgjenstander stiger diametralt med antallet kar som inngår i kombinasjonene (figur 51) og viser at et høyt antall kar kan settes i sammenheng med høy status.

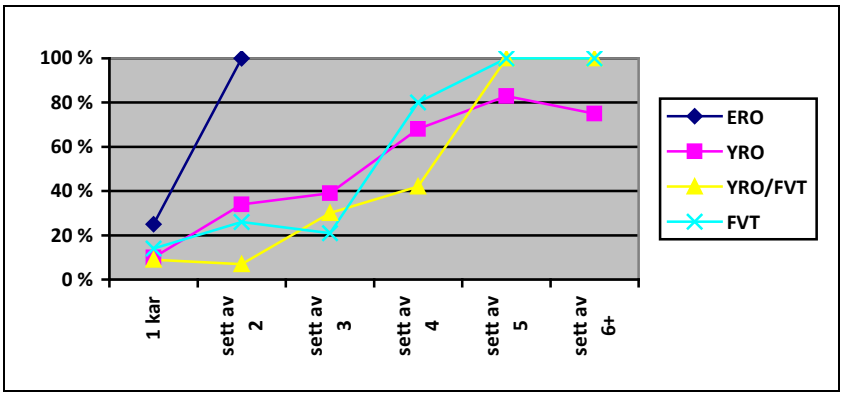

Figur 51 Grafene fra ulike perioder viser hvor stor prosentandel av ulike sett (karkombinasjoner) som inneholder import, edelmetaller eller våpen (jfr. appendiks 3-7, tabell 36-39).

Tilknytningen til status er også fremstilt ved hjelp av gravenes gjennomsnittlige antall oldsakstyper (AOT) i figur 52 og 53. Det er skilt mellom graver med bare leirkar og graver med import. Utviklingen er tydeligst i gravene med bare leirkar (figur 52), der AOT-verdiene stiger nokså jevnt fra graver med to leirkar og oppover. Mangelen på stigning fra to til tre leirkar kan skyldes at tre kar er den vanligste kombinasjonen, og dermed ikke har skilt seg nevneverdig ut. Skjelettgravene har generelt et høyere innhold av oldsaker enn branngravene, og kan knyttes til et øvre sosialt sjikt. Branngravene har på sin side en langt jevnere kurve, og har kanskje ikke variert like mye i rikdom, selv om kontekstene er mindre sikre enn skjelettgravene. Generelt har gravene med import (figur 53) et høyere gjennomsnitt av oldsaker, selv om utviklingen er ujevn. Tilstedeværelsen av import løfter uansett gravene til et høyt sosialt nivå. Ettersom det er vanskelig å avgjøre hvilke graver som med sikkerhet er plyndret, er det ikke skilt mellom forstyrrede og sikre kontekster.

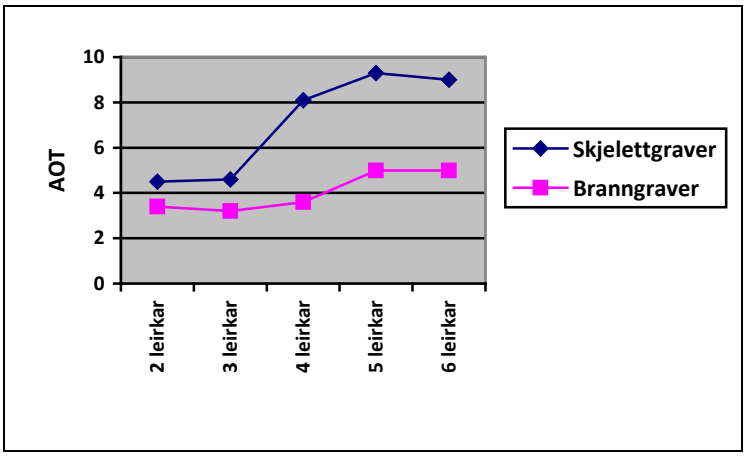

Figur 52 Antall oldsakstyper (AOT) i gravene med leirkar (uten import) fra yngre romertid til folkevandringstid.

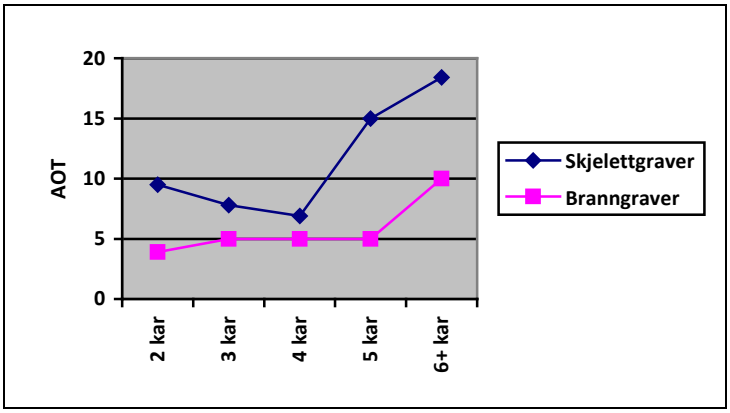

Figur 53 Antall oldsakstyper (AOT) i gravene som inneholder import, fra yngre romertid til folkevandringstid.

Som beskrevet i kapittel 8.2 og appendiks 3-2 er det kun i yngre romertid, da skikken med å legge ned sett av beholdere er forholdsvis ung, at en ganske høy andel statusgjenstander kan knyttes til to leirkar (29 %). Trenden synker drastisk i yngre romertid/folkevandringstid (6 %) og folkevandringstid (8 %). Dersom gravene med ett leirkar og ett importkar medregnes, blir tallene 34 % i yngre romertid, 7 % i yngre romertid/folkevandringstid og 26 % i folkevandringstid. Tallene for skjelettgravene med to kar i figur 53, er kun basert på to rike graver fra yngre romertid, begge med ett importkar og ett leirkar. Dette er grunnen til at antallet oldsakstyper er så høyt i forhold til den generelle utviklingen. At skjelettgravene med fire kar inkludert import ser ut til å synke, bør også kommenteres. Snittet trekkes ned av en grav (C12281-12283) med 3 leirkar, glassbeger og lagget kar (AOT = 3). Det er enestående at en grav med så rikholdig karsammensetning ikke inneholder andre funn (dokumentasjonen fra 1885 tyder ikke på plyndring). De resterende skjelettgravene har et snitt av oldsakstyper på 8,7, og ville markert en stigende kurve i figur 51.

Samlet gir figurene 51-53 et klart inntrykk av at gravens status stiger proporsjonalt med antallet kar. Dette må igjen bety at karenes verdi er sosialt betinget. Keramikken er en lokalt produsert gjenstandskategori som alle har kunnet anskaffe, men likevel brukes gjenstandskategorien kvantitativt til å skille mellom sosiale lag i gravene. De rikholdigste settene kan knyttes til et øvre sosialt lag som har ønsket å skape en differensiering. Samtidig er elementer i karenes tradisjonelle bruksmåte som urner endret.

Likevel må det tas høyde for at ikke alle kar er like. Enkelte kartyper har skilt seg ut med en særegen symbolikk tilknyttet en hellig drikk som trippelbegerne eller fugleformede kar (Rødsrud 2012 forthcoming), eller de har en annen sjelden form som har skilt dem ut (for eksempel tutekar). Dette kan ha gitt en annen status enn de mer alminnelige karseriene. Ofte finnes også disse særformene som en del av rikholdige sett. For eksempel forekommer kar på fot bare i graver med fire eller flere kar (jfr. appendiks 3).

8.8 Oppsummering

Den viktigste endringen for leirkar og import i graver ses i overgangen fra bruken som urner eller knust som en del av seremonien, til nedleggelse i hele sett. Dette medfører trolig en endring i karenes meningsinnhold, men det er også et viktig element at karene var et kjent uttrykk i gravene og at bruken videreutvikles og videreføres med en kobling til eldre tradisjoner. Etter hvert som skikken med sett ble etablert øker bruken av det nye nedleggelsesmønsteret og i løpet av yngre romertid inneholder et flertall av gravene sett (tabell 16).

Først i eldre romertid kan det spores en reell endring, og denne faller sammen med innføringen av ubrent gravskikk. Særlig tre skjelettgraver datert til eldre romertid (B-B2) fra Østfold (Store Dal, Løken og Hunn) fremtrer med helt nye gjenstandskombinasjoner (par av drikkehorn eller glasskåler, eventuelt supplert med serveringskar, sil og øser). Litt seinere følger kombinasjoner av leirkar og import eller leirkar alene. Allerede i førromersk jernalder ses rester av bikar ved siden av en urne (se kapittel 4.5.1), men de gjeldende gravene ser ikke ut til å være noen del av et system på lik linje med settene fra romertid.

Etter hvert blir kombinasjonene også en del av branngravmaterialet, og da særlig i brannflak. Eldre former som urnegraver og branngroper utgjør storparten av branngravene med ett kar

eller skårmateriale. Seks skjelettgraver utmerker seg med sikre sett og ti branngraver (se detaljer i kapittel 8.1 og appendiks 3-1) med sannsynlige kombinasjoner i eldre romertid. Disse settene kan trolig ses på som en opptakt til utviklingen med sett av leirkar og import i gravene, som forsterkes fra og med yngre romertid (tabell 16).

Den nye måten å bruke keramikk eskalerer, og til sammen kan 266 (+15) graver med sett dokumenteres i Øst-Norge fra og med yngre romertid til og med folkevandringstid. Antallet sett utgjør likevel ikke mer enn omtrent halvparten av gravene som inneholder kar i perioden (tabell 16). Flertallet av gravene med ett kar er imidlertid ikke brukt som urner, og det kan godt tenkes at flere av de finere bordkarene som er funnet alene er ment å vise til det samme symbolske uttrykket som settene. Det er særlig 300- og 400-tallet som er skikkens storhetstid, selv om fenomenet avsluttes noe tidligere i Østfold og Oppland enn i de andre fylkene. I settene med to til fire kar er andelen fra folkevandringstid så lav som 12-16 %, mens den i settene med fem kar eller flere er 28-36 %. Den vanligste kombinasjonen er to kar, fulgt av tre og fire, mens det er flere graver med seks eller flere kar enn det er med fem.

	Sett	1 kar/hvorav urne	Import/hvorav urne	Skår
ERO	6 (+15)	45/28	13/11	19
YRO	109	86/27	19/13	24
YRO/FVT	109	122/24	8/1	85
FVT	42	28/5	10/3	18

Tabell 16 Oversikt over funn med leirkar og import fra yngre romertid til folkevandringstid. Tallet i parentes markerer usikre sett (se kapittel 8.1).

Generelt utpeker to trender i analysen seg. Først skjer det en utvikling fra ordnede/faste sett i begynnelsen av eldre romertid til sett med stor variasjon over tid. Da settene ble introdusert i eldre romertid, synes det som om karene ble ordnet i par (drikkehorn og glass) eventuelt supplert med bronsekar eller keramikk, sil og øse. Trenden med likeartede kar i par følges bare til en viss grad opp med keramikken i yngre romertid og i svært liten grad ved overgangen yngre romertid/ folkevandringstid (se kapittel 8.2). Fra Järnsyssla, Skara, Västergötland, Sverige kommer en av de første gravene der keramikk erstatter drikkehorn eller glass. Graven fra overgangen eldre/ yngre romertid inneholder bronsekar, sølvbeger og to identiske vortebegre (Holmqvist 1954). I Norge består de fleste kombinasjoner av to hankekar, og sjeldnere ett hankekar og ett kar med hank ved randen (se appendiks 3-1 og 3-2). Også kombinasjoner av tre og fire kar avspeiler orden gjennom likeartede karoppsett i yngre

romertid, før det løses opp i et mangfold av former i yngre romertid/ folkevandringstid og særlig i folkevandringstid (se kapittel 8.3 og 8.4 samt appendiks 3-3 og 3-4). De store kombinasjonene på fem eller flere kar er alltid forskjellige.

Den andre trenden er på mange måter selvforklarende og innlysende, og kan ha sammenheng med trangen til individuelt særpreg. I kapittel 8.7 og appendiks 3 (særlig 3-7) finnes flere oversikter som viser at gravlagtes status synes å øke med antallet kar (målt gjennom både våpen, edelmetaller og importsaker samt antall oldsakstyper). I skikkens etableringsfase er statusen uansett høy, og i eldre romertid inneholder alle de sikre settene og 60 % av de mulige settene høystatusgjenstander, mens 25 % av gravene med ett kar kan knyttes til høy status (appendiks 3-7, tabell 65). Kun i yngre romertid, da skikken med å legge ned sett av beholdere er forholdsvis ny, er det antakelig ganske høy status knyttet til så få som to leirkar, mens trenden synker i yngre romertid/ folkevandringstid og folkevandringstid. Dette tyder på at bruken av karene er sosialt betinget, til tross for at det er en gjenstandskategori alle har kunnet anskaffe.

I yngre romertid er statusen generelt høyere enn i de etterfølgende perioder, noe som kan ha sammenheng med at den nye skikken først vant plass i et øvre sosialt sjikt i samfunnet. Det ser ut til at status øker med antallet kar som inngår i kombinasjonen (kapittel 8.7, figur 51 og appendiks 3, 3-7, tabell 65-68). AOT-verdiene viser i hovedsak også det samme (kapittel 8.7, figur 52-53 og appendiks 3). Settene viser gjennom hele eldre jernalder til høyere status enn funnene med ett kar eller skårmateriale. I tillegg kan det bemerkes at skjelettgravene skiller seg spesielt ut hva gjelder rikdom, et forhold som også er bemerket i andre sammenhenger (Hougen 1929; Shetelig 1912). Som et eksempel mener Kristoffersen (2000b:85, 93, 127-128) at gullgjenstander, særlig med relieffornamentikk, som oftest er å finne i skjelettgraver, kan knyttes til et øvre sosialt lag.

Dette kan bety at det er mulig å spore flere nivåer i bruken av karene. Til øverste nivå hører settene som inkluderer import. Derunder følger andre rikholdige graver, gjerne med edelmetall eller våpen og til slutt de enklere settene med bare keramikk, uten andre statusgjenstander. Ingen av gravene med sett kan tolkes å tilhøre klasser med lav status. De må tilhøre et øvre sosialt lag som har ønsket å skille seg ut gjennom en endret bruk av karet (først import, men etter hvert også keramikk) i gravene der symbolikken synes å være vridd

mot gjestebudet. Den nye symbolbruken faller sammen med endringer i samfunnet ellers, og denne utviklingen vil drøftes i neste kapittel.

9 Samfunn og individ i forandring

I dette kapittelet vil jeg diskutere de endringene som skjer i samfunnet på et overordnet plan, for deretter å vurdere forbindelsen til den utviklingen som jeg har vist at karene i gravkontekst gjennomgår. Fokus vil ligge på overgangen til sett og den symbolske henvisningen til gjestebudet, som står sentralt i tolkningene i denne avhandlingen. Avslutningsvis vil jeg diskutere hvordan samfunnsutviklingen synes å medføre at skikken med kar i gravene opphører samtidig som håndverket forsvinner, før det gjenfinnes i form av importert keramikk på boplassene i vikingtid.

Det skjer en rekke mindre samfunnsmessige endringer i førromersk tid, men disse foregår over lang tid og skjules til en viss grad av den materielle kulturen som gjenspeiler likhet. Gravskikken og ritualene viser kontinuitet og ensartethet siden yngre bronsealder, og de store endringene skjer ikke før i løpet av romertid (Rødsrud 2003:108-112, 2008). Kristian Kristiansen (1998) tolker dette som at en ny elite på denne tiden etablerer seg og markerer seg ved bruk av nye skikker.

Gjennom hele tidsrommet fra yngre bronsealder til og med yngre førromersk jernalder skjer det små, nesten usynlige endringer i gravskikken. Endringene innebærer fra begynnelsen av et stadig mer standardisert sett av gravgods (keramikk og brente bein), som på slutten av tidsrommet igjen blir en anelse mer individualisert gjennom flere gjenstander (Nybruget & Martens 1997; Rødsrud 2008). Karformene er, som vist i kapittel 4.4, stort sett like gjennom hele førromersk jernalder. Utviklingen fortsetter inn i eldre romertid, men da individualiseres så smått karformene idet nye former som *fremmed dekorert vare* tas i bruk. Branngravskikken er i hele perioden enerådende selv om det finnes variasjoner. Gravene er også preget av å være deler av en helhet, ved å ligge i tilknytning til hverandre på felt der de ikke skiller seg nevneverdig ut. John Chapmans (2000) fragmenteringsteori peker også i retning av at både knuste kar og kremerte bein tilhører en del av en større helhet, som ikke nødvendigvis skal forstås alene, men i lys av hele samfunnsstrukturen. Dette tyder på at ritualene har blitt utført på samme måte over tid, og kan tolkes som at handlingene har inngått som *rutiner* i aktørenes *praktiske bevissthet*. Gravskikken blir et resultat av et fokus på det kollektive, tilsynelatende egalitære samfunnet, og for at skikken skal gi et stramt og ensartet uttrykk må utøvelsen av ritualene være strengt regulert. Således blir en egalitær ideologi kommunisert uten at den

behøver å reflektere samfunnsstrukturen direkte (ideologien kan kamuflere sosiale ulikheter). Fragmenteringsteorien (Chapman 2000) er også interessant med hensyn til fellesskapsmetaforen som kommuniseres gjennom gravskikken i førromersk jernalder der enkle graver med fragmentert keramikk og et mindre utvalg av brente bein fra kremasjonen er dominerende. De representerer en del-helhetsmetafor som igjen faller sammen med sosiale relasjoner i perioden. Kollektivet reflekteres bevisst i alle deler av den materielle kulturen og både graver og bosetninger samles i store fellesarealer (Kristiansen 1998; Martens 1998:178; Rødsrud 2008). En slik fragmenterings- og akkumulasjonsymbolikk er typisk for førstatlige samfunn der slektskapsforhold er viktige (Chapman 2000:23-48) og viser til fellesskapets styrke. Lite utviklede institusjoner krever repeterende sosiale praksiser for å opprettholder reproduksjonen (Chapman 2000:42 med referanse til Bourdieu 1990). Chapmans utgangspunkt er at dersom et fragment av en gjenstand nedlegges, blir en annen bit beholdt i en annen del av samfunnet for å opprettholde forbindelsen. I gravkontekst kan dette være en måte å binde levende og døde sammen. Bruken av kollektive gravplasser vil forsterke en slik fellesskapstanke.

I romertid, spesielt mot slutten av yngre romertid og overgangen til folkevandringstid, oppstår et kontinuitetsbrudd. Gravskikken kjennetegnes på ny av monumentalitet gjennom reintroduksjonen av gravhauger (Hougen 1924; Løken 1974). På Vestlandet er det særlig i periodene C3 og D haugkonstruksjonen er på sitt mest intensive (Ringstad 1991:146). Denne intensiveringen faller sammen med en annen endring i uttrykket ved visse graver fra ca. 300 e.Kr., da importvarer, høykvalitetssmykker, gjenstander av edelmetaller og personlig utstyr blir vanligere (Myhre 1987:170). Store og rikt utstyrte graver (både brente og ubrente) tolkes som maktideologiske symboler (Bukkemoen 2007; Kristoffersen 2000b; Myhre 1987, 1991; Ringstad 1991), og antyder at nye grupperinger forsøker å markere seg i samfunnet. Også i brytningstiden mellom hedendom og kristendom er store monumentale hauger blitt brukt for å markere sosial forskjell i en brytningstid (Fuglestvedt 1997). Bruken av en særegen materiell kultur må oppfattes som en etnisk reaksjon under tider med sosialt press.

Ved introduksjonen av jernet i førromersk jernalder eller kanskje enda tidligere synes mange av de samme faktorene å gjøre seg gjeldende. Det finnes tidlige eksempler på jern (Hjärthner-Holdar 1993), men teknologien tas ikke opp og brukes for fullt før i romertid (Rødsrud 2008:400-402). Det er snakk om en langsiktig overgang som, i tillegg til det åpenbare

behovet, blant annet skyldtes at det gamle alliansesystemet brøt sammen på grunn av svikt i bronsetilførselen (Kristiansen 1998:214-217). Bosetningsmønsteret i romertid endres likeledes. Bøndene i Norge tar etter hvert i bruk tyngre jord og legger i større grad vekt på husdyrhold. Parallelt med at det har funnet sted en demografisk vekst, flyttes gårdene lenger fra hverandre og bygninger med hall-funksjon opptrer for første gang (Løken 2001; Løken et al. 1996:71; Myhre 2002:82-83, 98-101, 118; Rødsrud 2003:109-112, 2008:400). Trolig henger dette også sammen med en endring av eiendomsrett til land. Hedeager (1992:177-181) har sannsynliggjort at de felles agrarsystemene som ble omfordelt mellom bøndene forsvant og bruksretten/eierskapet ble lagt fast slik at gården og jorden hang sammen. Forskning på bebyggelsesmønstre ved Nørre Snede, Jylland, Danmark tyder også på at et rent slektskapsbasert arvesystem etter hvert forlates til fordel for et system der retten til land reguleres fra en sentral myndighet/leder (Holst 2010). Dette stemmer også overens med fremveksten av en krigerelite som kunne omfordele rikdom og hadde virkemidler til å håndheve en endring av de organisatoriske prinsippene for bosetningen.

Både Giddens (1984:244-246) og Bourdieu (Jakobsen 2002:XIV) betrakter motsetninger mellom sosiale systemer som en pådriver for sosiale endringer, men samtidig er endring en del av en kontinuerlig prosess. Et samfunn vil aldri være statisk på grunn av den gjensidige påvirkningen mellom handling og struktur. Det er imidlertid møtet med andre samfunn som åpner for andre holdninger og oppfatninger, og som bryter ned det ideologiske båndet som holder samfunnet sammen (Olsen 1997:166-167). Ved overgangen til romertid oppstår det et motsetningsforhold mellom den enkle gravskikken og de tilknyttede forestillingene, og krigeraristokratiet som vokser frem. Dette utløses blant annet i en ny gravskikk og en ny måte å benytte kar på i gravkontekst. Kristiansen (1998:342) antar at rikere og mer integrerte samfunn synliggjør seg i begravelsesritualer med markering av nye sosiale klasser.
Kar for mat og drikke, smykker med presset sølvblikk og fullstendig våpenutstyr er holdt frem som de tre viktigste, nye hovedelementene som tilkommer den materielle kulturen i romertid (Shetelig 1912:236). Som nevnt i kapittel 3 er det i begynnelsen importkar som representerer mat og drikke, mens keramikken etter hvert blir det vanligste. Slik blir karene en del av fremveksten av det særskilte uttrykket for perioden, og dermed er det grunn til å diskutere hvilke aspekter ved samfunnet som har gitt det nye uttrykket.

9.1 Lederen og hærfølget

Endringene i det materielle bildet kombinert med skriftlige kilder er tidligere tolket som tegn på en samfunnsmessig endringsprosess, fra stammesamfunn til tidlig statstruktur i Danmark (Hedeager 1992:83-86). Den samme prosessen er også synliggjort i Sør- og Vest-Norge med fremveksten av et sosialt markert ledersjikt og større sosiale forskjeller (Kristoffersen 2000b; Myhre 1987, 1991; Ringstad 1991). Det antas at småkongedømmer der den økonomiske, religiøse og militære makten ble sentralisert til et aristokrati, ble etablert etter mønster fra kontinentet. Lederens makt var basert på en hird sammensatt av frie menn fra det øvre sosiale lag og militær støtte fra aristokratiet i krisesituasjoner. Det kan sannsynliggjøres at høvding og aristokrati fylte tradisjonelle maktposisjoner som religiøse ledere og organisatorer av et redistributivt utvekslingssystem, som igjen ga kontroll over prestisjevarer (Friedman & Rowlands 1977; Hedeager 1992; Kristoffersen 2000b; Myhre 1991:10-11; Steuer 1982, 1989).

I Sør-Skandinavia står utviklingen av prestisjevaresystemet, basert på kontroll over gjenstander med særlig verdi eller symbolsk innhold, sentralt for oppløsingen av stammestrukturen (Hedeager 1992). Prestisjevarene benyttes til å opprettholde sosial og politisk organisering av samfunnet, og dermed sosial reproduksjon, gjennom medgift og politiske gaver til bruk i viktige ritualer, som for eksempel gravleggelse. Som gaver (Mauss 1995 [1925]) skaper prestisjevarene allianser, men samtidig forskjeller i status mellom partene og gjør det mulig å kontrollere mange mennesker. Det økonomiske fundamentet er lokal produksjon, giftermål og utveksling av arbeidskraft (Hedeager 1992:88-89). Prestisjevarer som glass, bronsekjeler, øser og siler er som vist i kapittel 3 blant de første gjenstandene som viser den endrede bruken av kar i begravelsessituasjonen.

Det islandske samfunnet i fristatstiden (10.-13. århundre e.Kr.) befant seg i overgangsfasen mellom stamme- og statsstruktur, omtrent på samme måte som Øst-Norge i århundrene etter Kristus. Antonio Gilman (1995) beskriver hvordan hierarkiske inndelinger har basis i individuelle initiativer, som siden ble institusjonalisert og nedarvet. Høvdingeliten på Island ble kalt góder, og de kunne opptre som forsvarere og dommere ved tingsamlinger (Gilman 1995:239-240). En slik elite kunne bare avsettes av en motstander med tilsvarende maktmidler (Gilman 1995:235), og kan fungere som en analogi til forholdene i Øst-Norge i eldre jernalder.

Hærfølget (*comitatus*) regnes som en sentral institusjon i de germanske samfunnene, og er omtalt i en rekke kilder (Enright 1996; Evans 1997; Fredriksen 2005; Hedeager 1992; Kristoffersen 2000b; Pollington 2003; Steuer 1982, 1989). Hærfølgestrukturen fungerte best under urolige sosiale forhold, der maktstrukturene var svake, samfunnsmessige endringer drastiske og krigføringen kontinuerlig (Evans 1997:9-10). I eldre jernalder bærer både våpengraver og våpenofferfunn vitnesbyrd om slike urolige tider (Hedeager 1992; Ilkjær 2000). Våpenofferfunnene dateres også samtidig med endringer i gravmarkering, gjenstandsinnhold, bosetningsforhold og introduksjonen av jern (beskrevet over), som kan spores i løpet av romertid. Hærfølget kunne øke sin status utover de tradisjonelle slektsbåndene. Dette åpnet for større sosial mobilitet (Fredriksen 2005:238), men slektskapsbåndene rundt lederen sto fremdeles sentralt (Evans 1997:34).

Lederne kunne arve høy status uten å inneha en redistributiv funksjon, men samtidig har det redistributive prestisjevaresystemet, basert på avhengighet og allianser, vært nødvendig for å utøve kontroll over mennesker. Utviklingen er omtalt som et spenningsfelt mellom det kollektive og det individuelle som vokser frem fra slutten av førromersk jernalder og blir særlig markant i folkevandringstid (Herschend 1993:177-184). Samtidig utvikles dyreornamentikken, og Fredriksen (2005:248-249) setter bruken av det flatedekkende kunstuttrykket *Nydam/Stil I* i forbindelse med ledersjiktet og forestillingene omkring hallen i folkevandringstidssamfunnet. Det avgjørende skillet med stammesamfunnet i Sør-Skandinavia er av flere satt til tiden omkring 500 e.Kr. på bakgrunn av at krigsbytteofringer tar slutt, offerfunn flyttes fra våt til tørr mark, ikonografiske uttrykk på billedsteinene endres, introduksjonen av stil I og at kristen identitet påvirker samfunnet (Kristoffersen 2000a:191; Näsman 1998:112-113; Wiker 2001). Endringene blir også manifestert i graver gjennom det mer personrelaterte utstyret som gir sterkere uttrykk for lojalitet og tilhørighet. Sentralt står også hærfølgestrukturen som har hatt en nær tilknytning til hallen og aktiviteter som gavegiving, underhold med mat og drikke og alliansebygging, som sammen tjente til å styrke båndene mellom deltakerne (Enright 1996; Evans 1997; Pollington 2003). På 500-tallet er bruken av kar i gravkontekst sterkt avtagende, før den nærmest forsvinner ved overgangen til Merovingertid (se kapittel 4.5 og database). Dette tyder på at utviklingen har nådd et klimaks og at skikken er konsolidert slik at det ikke lenger er behov for tydelig markering. I denne sammenheng er det bruken av kar som skal diskuteres, og jeg vil derfor argumentere for at de samfunnsmessige endringene som den materielle kulturen viser, nettopp er under

reforhandling allerede i eldre romertid, da de første endringene i bruk av keramikk blir synlige. Utviklingen kan følges gjennom romertid og folkevandringstid og kulminerer i merovingertid, da nye aspekter blir sentrale i gravene (se for øvrig diskusjon i kapittel 9.4)

Frands Herschend (1993:195) har argumentert for at fremveksten av hallen finner sted på 400-tallet gjennom en kombinasjon av militærmakt og det økonomiske grunnlaget nedarvet av sønnene på de rikeste gårdene. Hærføreren fyller dermed ytterligere en rolle; han er både husbonden og en verge for det kollektive. Gjennom eierskapet til hallen kan han binde sine allierte i asymmetriske maktforhold. Jeg har tidligere (kapittel 7.5) argumentert for at det på store gårder har vokst frem et oppholdsrom, enten som en egen bygning eller i hovedhuset allerede i eldre romertid og at denne utviklingen er i emning før enn tidligere antatt på flere steder i Skandinavia (se også Løken 2001). Fremveksten synes å opptre parallelt med den nye bruken av kar som sett til mat og drikke i gravene, med en sped begynnelse i eldre romertid som slår ut i full blomst fra 300-tallet e.Kr. Fokuset på mat og drikke kan forstås som en symbolikk som viser til en idealisert livsstil, slik den fremstår i hallen, med gjestebud og underhold av gjester eller hærfølge.

9.2 Gjestebudet som strukturerende middel

Aktivitetene i hallen kan forstås gjennom tilnærminger til drikkeritualer og gjestebudet som strukturerende elementer for mellommenneskelige relasjoner. Gjestfrihetskulturen er med på å etablere den gjensidige forpliktelsen som binder sammen vert og gjest i Marcel Mauss' (1995 [1925]) gavegivingssystem, og tilbudet om drikke kan være en måte å bygge opp sosial kreditt eller symbolsk kapital på i et samfunn eller et nettverk. Gjestebudsritualene skaper felles solidaritet i en gruppe, og den gjensidige forståelsen av gjestfrihet i bytte mot andre ytelser har inngått som en integrert del av det økonomiske systemet skapt gjennom erfaring og praksis.

Gjestebudet er avhengig av beholdere for tilbereding og servering av mat og drikke. I 1330 graver fra eldre jernalder på Østlandet er det funnet beholdere i gravkontekst. Prestisjevarer er tolket som produkter i en vareutveksling mellom rike familier, fremfor som vanlige beholdere til matlaging (Hansen 1987; Hauken 1991). Særlig bronsekarene er også så store at de må regnes som særskilte beholdere, og de er ved flere anledninger satt i forbindelse med kult,

seremoni, ofring og gravritualer (Green 1998). Samlet er symbolikken tilknyttet beholderne kompleks og flertydig (se kapittel 6 og 7), og nedleggelsen innebærer en symbolsk representasjon av verdier i både livet og døden.

Gårdene utvikles til å bli større fremfor flere i løpet av romertid, og det finnes ofte et større hallrom eller en hallbygning som markerer en sosial stratifisering. Herschend (1993:181) tolker dette som at flere familier har bodd sammen på større gårder. Oppholdsrommet ble tidlig dokumentert på Ullandhaug i Rogaland (Myhre 1980:249), og siden har undersøkelser i Hodde i Ribe på Jylland (Hvass 1985) og Vallhagar på Gotland (Herschend 1993:179) vist at halldelen også har inneholdt skår av prestisjevarer som glassbegre, bronsesmykker og ornert keramikk med svart, fint gods. Dette tyder på at en del av husholdet er skilt ut fra den daglige, kollektive driften til fordel for representative gjøremål eller funksjoner. Det ekstra rommet peker også i retning av at individuelle forskjeller ikke lenger tilsløres i det sosiale rommet (Norr 1996:162).

Hallen har utgjort et sentralt fokuspunkt, særlig for krigeraristokratiet som styrket sine sosiale bånd innenfor bygningens vegger (Evans 1997:89, 93; Herschend 1993:12-15 som henviser til Finnsborgstriden og Beowulf 1063-1159). Destruksjonen av hallen i *Finnsborgstriden* kan tolkes som en metafor for destruksjonen av menneskelige relasjoner (Evans 1997:101), og gir et bilde av hvor tett eliten er knyttet til hallen som konstruksjon. I så måte er det også med på å styrke fortolkningen av ulike kar i gravkontekst som en metafor for hall-livet. Ved å forstå hallen som idé blir det klart at symbolikken som ligger i bruken av gravkeramikk som bordoppdekning, innebærer at gravene kan tolkes som en manifestasjon av relasjoner mellom mennesker og materiell kultur.

Frembydningen av beholderen med drikke har vært en av de sentrale aktivitetene i hallen (Enright 1996). Forholdet mellom mennesker og materiell kultur kan dermed belyses gjennom drikkeritualet som sosial institusjon. David Mandelbaums (1965:281) ord er særlig beskrivende:

"In many societies, drinking behaviour is considered important for the whole social order, and so drinking is defined and limited in accordance with fundamental motifs of the culture. Hence it is useful to ask what the form and meanings of drink in a particular group tell us about their entire culture and society".

En rekke antropologiske arbeider har vist at drikkeritualene henger nøye sammen med flere aspekter av den sosiokulturelle sfæren, og symbolikken i gravkonteksten kan representere det levde eller idealiserte livet. Til tross for at tilnærminger og metoder er forskjellige, og at det i høyeste grad er snakk om kulturell diversitet, går det an å trekke ut enkelte observasjoner som belyser sider ved drikkeritualer og gjestebud som kan brukes for å forstå empirien i arkeologiske situasjoner (Dietler 1990:360). Gjestebudet kan ut fra dette utgangspunktet belyse så vel sosiale som økonomiske, religiøse/rituelle og politiske aspekter i tilværelsen (Dietler 1990:359-373; Goody 1982:115; Heath 1987; Kennedy 1978; Mandelbaum 1965:281; Marshall 1979:451-457). Gjestebudet er et ritual som påvirker sosiale relasjoner og fungerer reproduserende. "*In the work of reproducing established relations – feasts, ceremonies, exchange of gifts, visits or courtesies, and, above all, marriages – which is no less vital to the existence of the group than the reproduction of economic bases of its existence, the labour required to conceal the function of the exchanges is as important as the labour needed to perform this function*" (Bourdieu 1990:112).

Fellestrekk er at deltakerne stilles i et gjensidig avhengighetsforhold til hærføreren/høvdingen som holder gildet, som igjen medvirker til at den politiske strukturen opprettholdes. Gjestebudsituasjonen er også viktig for disputter, lovgivende forsamlinger og sosiale sanksjoner (Dietler 2001:69). Denne sammenkoblingen av roller er spesielt viktig for å forstå det politiske aspektet ved drikkeritualer i forbindelse med endringsprosesser (Dietler 1990:372-373). I jordbruksbaserte samfunn uten markedsøkonomi kan arbeidskraft erverves gjennom et gjestebud der et stykke arbeid (work-party) må utføres som kompensasjon for maten og drikken (Barth 1967a:167; Dietler 1990:365-366 med videre referanser, 1996:92-93, 2001:79-82). Verten sitter også igjen med fortjenesten (Barth 1967a:166, 1967b:668). Både dugnad og kranselag synes å være europeiske etterlevninger av en liknende prosess. Ølet som brygges til et gjestebud produseres for bytte ("commodity by destination" hos Appadurai 1986:6-16), men her i en helt spesiell kontekst og med begrenset mål. Den kan konverteres til arbeidskraft, prestisje, sosial kreditt politisk og symbolsk makt (*kapital* hos Bourdieu) eller som medgift (Dietler 1990:369-370). Flere forskere har hevdet at jordbrukets oppkomst kan settes i forbindelse med økt etterspørsel grunnet i politiske gildekonkurranser (Fischer 2002; Hayden 1990; Sherratt 1995).

Gjestebud kan defineres som offentlige ritualer, men beholder likevel en semiotisk relasjon til dagliglivets konsumpsjonsmønster (Douglas 1984). Ritualer kan romme evnen til å reprodusere og endre maktforhold (Dietler 2001:71). Abner Cohen (1979) har i den forbindelse påpekt at de symbolene som har en åpen, flersidig mening er mest effektive og kan koble personlig erfaring og identitet med makt. Jeg har tidligere gjennomgått karsymbolikken og vektlagt det multivokale aspektet ved beholderne som gjør dem så effektive som symboler i en gravseremoni. Ved å fortette mening på denne måten vil også sosiale normer bli del av et felles tankegods (Turner 1967:29). Livskriser som død er derfor en egnet arena for manipulasjon av politisk symbolisme, der sosiale og religiøse aspekter ved livet blandes. Den fortsatte bruken av kar i gravene (fra urne til sett) muliggjør en fordreining av meningsinnholdet fra et konsumpsjonselement ved død (urne) til et symbol på en livsstil tilknyttet livet i hallen (se kapittel 6 og 7). Den multivokale symbolbruken i gravkontekst bidrar til å naturalisere verdensordenen ved å skape en forbindelse tilbake i tid selv om symbolikken fordreies over tid. Henvisningen til drikke blir trolig spesielt viktig fordi psykoaktive egenskaper styrker det dramaturgiske aspektet ved ritualet. Transformasjonsaspektet ved alkohol er også av betydning; mat transformeres til en substans som igjen transformerer den menneskelige bevissthet.

9.3 Gjestebudets fasetterte rolle

Endringer i strukturen i det sosiale rommet kan forstås som resultatet av strategiske handlinger basert på rådende interesser i de øvre sosiale lag. For å oppnå en viktig posisjon kreves et stort sosialt nettverk, og festen kan dermed fungere som et middel for å tilegne seg prestisje eller posisjon (politisk ledelse). *Poseidonius,* bevart i *Athenaios* (Deipnosophistae IV,37, 152D-F), skildrer vanene. Den galliske Louerius delte ut gull og sølv til de tusener som fulgte ham, og satte videre opp en enklave fylt med mat og beger med den dyreste drikke slik at de som ville kunne delta (Tierney 1960:248). Følgesvennene må forstås som de som arbeider for ham og bidrar til hans fremferd. Hos Bourdieu er tilegnelsen av symbolsk kapital et samlebegrep for handlinger og egenskaper som gir sosial verdi og anerkjennelse i en gruppe, og viser til en praksis der troen på verdifulle symboler (karene og gjestebudet) produseres og stadfestes (Bourdieu 2000 [1977]:100, 171-183; Danielsen & Hansen 1999:55). Et viktig element er at maktfordelingen sjelden drives frem av individer alene, men heller er

en del av det sosiale systemet. Samfunnsrelasjonene som oppstår gjennom arbeid, slektskap eller allianser fører til asymmetriske avhengighetsforhold (Mauss 1995 [1925]), og arbeidet med å skjule eller rettferdiggjøre denne funksjonen er minst like viktig som selve jobben. Bourdieu (1990:112) kaller dette "*sincere fiction of disinterested exchange*", hvilket betyr at aktøren ikke er klar over alternative relasjoner som kunne vært kroppsliggjort (identitetskapende). Når bruken av karene i gravkontekst endres, kan dette forstås som et forsøk på å øke kapitalen, men dette medfører samtidig en endring av det sosiale systemet fordi nye relasjoner materialiseres. Slike handlinger har grunnlag i underbevisstheten eller *habitus* (Danielsen & Hansen 1999:47-49).

Gjestfrihet inngår i samfunnsstrukturen og blir en offentlig prosess, slik at agenten ikke nødvendigvis reflekterer over bakgrunnen for sine handlinger og maktfordelingen de medfører. Dette er et praksisdefinerende prinsipp som personer i samme sosiale lag har til felles og som bidrar til homologe effekter der de utvikler lik smak, like preferanser og handler på liknende vis (Bourdieu 2002 [1979]:5-7). Jeg har tidligere vist til eksempelet med de rike gravene fra eldre romertid som kombinerer import og keramikk og som særlig peker seg ut i Østfold. I disse fremstilles karsymbolikken på en helt ny måte, og det er definerende at mennesker fra samme sosiale lag handler likt i forsøk på å utmerke seg i forhold til andre. Gravmaterialet kan tolkes som oppdekning til et gjestebud, med referanse til hall-livet, mens det samtidig viser kontinuitet til eldre skikk gjennom karets sentrale rolle i gravseremonien.

I følge Michael Dietler (2001:77-78) er gjestebudet en offentlig rituell aktivitet som sentreres rundt konsumpsjon og skaper asymmetrien mellom deltakerne. Det er en situasjon med sterk fortettet symbolikk egnet for manipulering av sosiale relasjoner. Symbolikken viderebringes og materialiseres i beholderne i gravene.

Gjestebudet uttrykker idealiserte forestillinger om hvordan mennesker tror verden fungerer, og kan kamuflere, naturalisere eller utfordre asymmetriske maktforhold (Dietler 2001:71-72). Samtidig kan et individ utnytte symbolikken i gjestebudet som en konkurranse om personlige posisjoner og dermed stille spørsmålstegn ved den sosiale ordningen. Representasjonene av sett med beholdere til mat og drikke i gravene kan dermed være uttrykk for en sosial kamp om posisjoner, og slik sett er gjestebudsituasjonen gjenstand for manipulering av ideologiske målsetninger. Karene kan sees som metaforer for den sosiale praksis omkring måltider både i

forbindelse med død og grav, som en representasjon av et individs sosiale identitet og en gjenspeiling av det sosiale uttrykket i samfunnet (Fredriksen 2005:298).

Dietler (1996:92-99, 2001:75-88) har skjematisk fremstilt tre ulike modeller for hvordan gjestebudet virker sosialt, og som har vært viktige for å forstå henvisningen til gjestebudet i gravsituasjonen. Ettersom alle tre modeller kan virke samtidig i ett og samme gjestebud, velger jeg heller å se dem som ulike sosiopolitiske faktorer som gjør seg gjeldende:

1. Maktoverføringsfaktoren (Entepreneurial/empowering feast)
2. Patron-klientfaktoren (Patron-Role feast)
3. Den diakritiske faktoren (Diacritical feast)

Den første fungerer for å oppnå eller etablere makt, de to andre for å opprettholde en maktbalanse. De to første er ment å påvirke forholdet mellom giver og mottaker i et redistributivt utvekslingsforhold, og er basert på kvantitet og et forhold mellom giver-mottager/overlegen-underlegen. Vertskapet for de største festmåltidene vil dermed befeste sin stilling. Det gjensidig forpliktende *patron-klientforholdet* vil være med på å opprettholde de sosiale mønstrene, og reprodusere og naturalisere ulikheter eller skjeve skyldsforhold mellom partene. *Den diakritiske faktoren* innebærer forskjeller i stil og smak, som stadfester eller markerer ranginndelinger i samfunnet, og her vektlegges ekskluderende og inkluderende faktorer, som skiller ut ulike sirkler av fellesskap. Hos Goody (1982) er diakritisk praksis gjerne knyttet til spesialiserte mattilberedere og servise for eliten. Stilistiske forskjeller som import eller særlig flott utformet keramikk i motsetning til standardvare er også synlig i gravene, og kan synes å definere statusforskjeller i gravene som viser en symbolsk tilknytning til gjestebudet.

Her vil jeg fremstille de to sistnevnte faktorene hver for seg, slik at ulike deler av det sosiale spillet som ligger til grunn for gjestebudsritualene fremtrer eksplisitt og forståelig. Bruk av redistributiv gjestfrihet for å opprettholde politisk autoritet, utelukker på ingen måte konkurrerende gjestfrihet mellom høvdinger i ulike regioner eller mellom neste hierarkiske ledd for å definere deres status under høvdingnivå.

Patron-klientfaktoren tar utgangspunkt i det redistributive forholdet kjent gjennom Karl Polanyis (1957:283-285) og Marshall Sahlins (1972) modeller. Det viser hvordan gjestebudet

bekrefter samfunnets ulikheter, med utgangspunkt i den resiproke forpliktelsen som skapes av gjestfriheten. Det samsvarer med redistribusjon, som regnes som et gjeldende samfunnsprinsipp i sørskandinavisk eldre jernalder (Hedeager 1992). Kontinuerlige gjestebud vil til slutt innarbeide lagdelte roller og sosial gjeld, og ideologien nøytraliseres gjennom gjentagende ritualer (Dietler 2001:82-83). Dermed utvikles ulikheter og forpliktelser i Mauss' (1995 [1925]:29-30,200-209, særlig forholdet magister-minister s. 204) modell. Dette forholdet er meget tydelig i Beowulf, der det understrekes at gjestebudet er en gave fra høvdingen, og der det serveres etter rang. Rangfordelingen er likeledes kjent fra Atheinaios (IV, 36, 151E-152D) beskrivelse av keltiske skikker: "*When a large number dine together, they sit around in a circle with the most influential men in the centre, like the leader of the chorus, whether he surpass the others in warlike skill, or nobility of family or wealth. Beside him sits the host and next on either side the others in order of distinction. Their shieldsmen stand behind them while spearmen are seated in a circle on the opposite side and feast in common like their lords*" *(Tierney 1960:247, oversettelse).* Både *Caesar, Tacitus* og irske lovtekster fra sjuende og åttende århundre beskriver liknende klientforhold der høvdingen kunne kreve visse ytelser av "leilendingen" (Enright 1996:144-147).

Den diakritiske faktoren innebærer bruk av forskjellige matvarer og beholdere til tilberedning og servering for å skape distinksjon mellom grupper. Diakritisk symbolisme brukes for å naturliggjøre og inkludere hierarkiske forskjeller i samfunnet (Bourdieu 2002 [1979]; Goody 1982; Kirch 2001). Stil bestemmer den symbolske kapitalen, og vekten flyttes fra båndet mellom giver og mottaker til et uttrykk for eksklusive sirkler der status allerede er etablert (Dietler 2001:85). Appadurai (1986:21) kaller praksisen "tournament of value", der eliten definerer sin status og samtidig definerer grenser for den sosiale konkurransen (se figur 54). Distinksjonene kan enten omfatte eksotiske konsumvarer eller spesielle beholdere som importvarene eller særformer og finere leirkar. Vin og vinutstyret er et typisk eksempel, men ettersom det ikke er funnet rester av vin i karene (se kapittel 5.2), må mjød ha utgjort det mest statusfylte produktet.

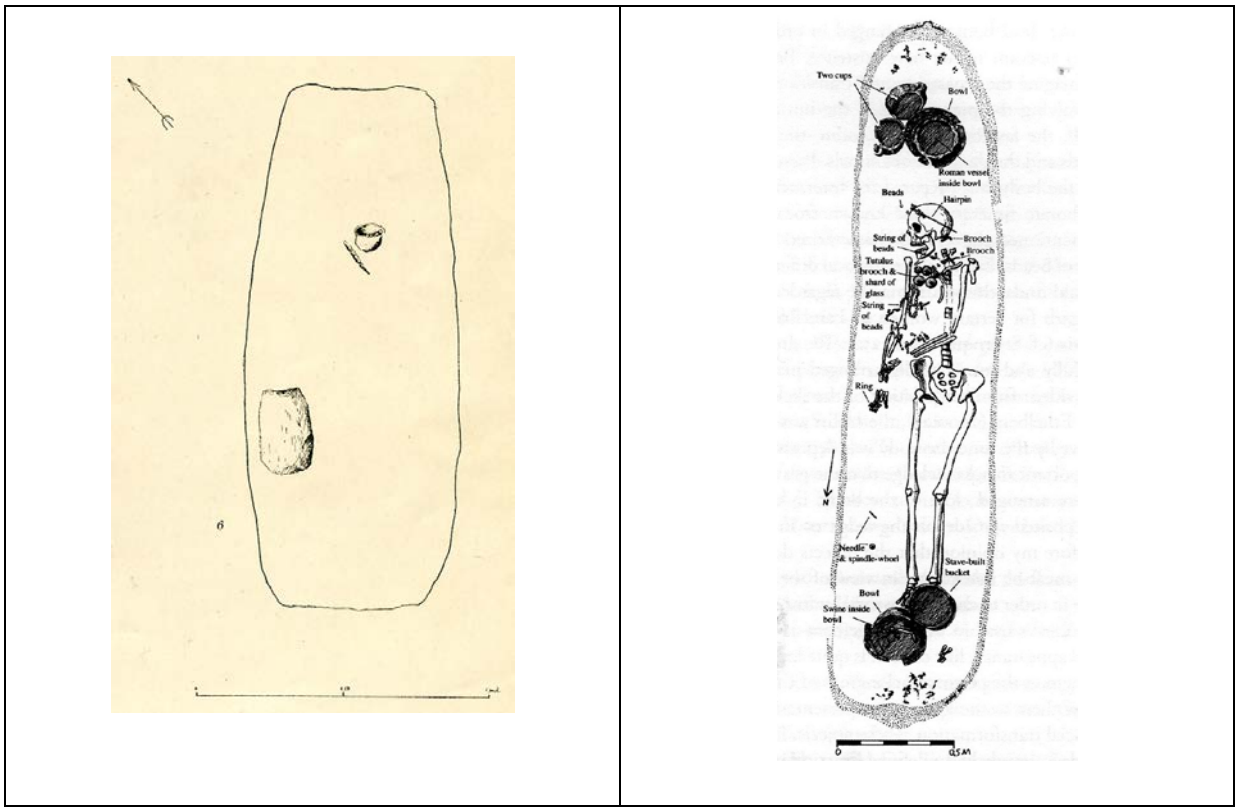

Figur 54 Ulike sirkler av status (tournament of value) innen samme sosiale rom (gravkontekst): Grav 54 fra Store Dal, Østfold (etter Petersen 1916) med et leirkar og grav 400 fra Skovgård, Sjælland med fire leirkar, et lagget kar og romersk glass (etter Ekegren 2006).

Distinksjonene gjør seg enten gjeldende gjennom manerer og spesiell smak eller gjennom mat, matbeholdere og liknende. Så fort en skikk blir etablert og brukt i de lavere klasser, vil de herskende klassene flytte vekten fra substansen til formen, altså hvordan måltidet konsumeres, presenteres og serveres – måltidet stiliseres (Bourdieu 2002 [1979]:5). Når en ny bruk av materiell kultur fremprovoseres, slik som med karene i gravkontekst, vil personer som gjennomgår den kulturelle innvielsen rykke opp i hierarkiet. ”*De som vet å gi seg selv sublimerte, raffinerte, desinteresserte, frie og distingverte gleder – gleder de enkle og profane aldri vil få del av – får bekreftet sin overlegenhet*” (Bourdieu 2002 [1979]:29-30). Som beskrevet i kapittel 5.4 sprer slik praksis seg sakte og kontrollert i begynnelsen før skikken inntar de bredere samfunnslag ("turnstile effect" hos Appadurai 1986:56). Spredningen kan bare stoppes gjennom lover eller monopol på tilgangen til diakritiske varer. Dersom monopolet faller, må heller den diakritiske bruken endres, og eliten må distingvere seg på en annen måte (Dietler 2001:86). Der diakritisk praksis brukes som et symbolsk skille mellom

klasser, vil det være en kamp mellom aktørene på feltet i higen mot en bedre posisjon. Gjestfrihetshegemoniet legitimerer samtidig institusjonelt betingede politiske roller knyttet til makt og prestisje (Dietler 1996:99).

Den endrede bruken av kar i gravkontekst forstås i denne avhandlingen som metafor for aktivitetene i hallen og det tredelte mønsteret for politiske operasjoner som skisseres hos Enright (1996:2-12). Husfruen spiller en avgjørende rolle for etableringen av orden og hierarki mellom høvding og medlemmer i hærfølget. Handlingene utspilte seg i hallen, og ære ble stadfestet gjennom husfruens ritualer. Dermed er det også forståelig at det ikke kan skilles mellom kjønn i bruken av gjestebudsymbolikken. Den er snarere knyttet til bestemte roller i samfunnet. Gjestebudet uttrykker, som vist, idealiserte forestillinger om måten mennesker tror relasjoner fungerer, og disse forestillingene har så kommet til uttrykk i graver, slik at troen på symbolikken blir reprodusert gjennom en skjematisk oppbygd forståelse av omverdenen. Det var en kamp om ære og prestisje, men ikke om hva som ble ansett som ærefullt. Oppsummert har aktivitetene i hallen både trekk av patron-klientfaktoren og den diakritiske faktoren. Det har eksistert forpliktende relasjoner uten forventninger om likhet. Redistribusjon har eksistert, og gjestfrihetskulturen har institusjonalisert asymmetriske maktforhold. Samtidig har gjestebudet vært ekskluderende, da det ble skilt ut fra resten av samfunnet, slik at distinksjoner i stil og smak fikk utvikle seg før større deler av samfunnet har fulgt etter og devaluert verdien av de nye skikkene. Dette leder meg over i neste tema: hvorfor opphørte skikken ved overgangen til yngre jernalder?

9.4 Skikken med bruk av kar i graver opphører

Ved overgangen til yngre jernalder står vi overfor nok et brudd. Kun 19 graver, hvorav kun to mulige sett, i databasen over graver med keramikk fra Østlandet kan dateres til overgangen folkevandringstid/merovingertid eller merovingertid. Bøe (1931:234-237) kaller dette håndverkets opphør, og han argumenterer for at den keramiske vare degenereres og forsvinner uten at det er mulig å gi noen tilfredsstillende forklaring. Muligens har man villet markere noe helt annet i gravene? Jeg har tidligere vært inne på en tolkning der opphøret forklares med at skikken konsolideres slik at det ikke er nødvendig å markere den i gravritualene. Samfunnsstrukturer som kan knyttes til aktivitetene i hallen etableres og reforhandles gjennom romertid/folkevandringstid synes ikke lenger å være stridsområder mot slutten av

folkevandringstiden. Når de sosiale strukturene knyttet til livet i hallen konsolideres og blir en integrert del av samfunnstrukturen, er det heller ikke nødvendig å benytte metaforer for hall og gjestebud i gravene. Rituelle markeringer synes tradisjonelt å bli flyttet til andre arenaer som offentlige, innvidde steder etter flerfoldige år med rituell markering i graver (Hedeager 1992:207). Likevel er det grunn til å undersøke tematikken nærmere og se den i forbindelse med endringene i samfunnet generelt.

Terje Østigård (2007) har behandlet tematikken indirekte gjennom sitt arbeid om transformatøren i jernalderen. Hans utgangspunkt er at smeden som en "ildens mester" har hatt en dominerende rolle i gravritualene, i tillegg til å beherske kunsten med å fremstille jern og jernprodukter. Det argumenteres for at smeden hadde flere virkeområder, og at kremasjon var det andre kjerneområdet. Tolkningen er blant annet inspirert av betydningen som bein har i prosessen der smeden transformerer jern til stål (Gansum 2004; Gansum & Hansen 2004), og at beina synes å være brukt i flere kontekster (se også teorien om enchainment hos Chapman 2000) ettersom det er så lite av knoklene bevart (Østigård 2007:49-56). Det argumenteres også med at smeden var en altmuligmann og ikke minst en liminal og ambivalent person, både skapende og ødeleggende, og dette faller sammen med rollen som krematør med ansvar for dødens sfære og transformasjonen til en ny eksistens (Østigård 2007:40-44). Relevant i denne sammenheng er keramikerens rolle, som ikke har fått samme oppmerksomhet som smeden. Keramikeren behersker de pyrotekniske kunnskapene på samme vis som smeden og kan likeledes settes i forbindelse med transformasjonsprosesser der naturlige materialer omdannes (Fredriksen 2006, 2009b). Brente bein er også vanlig å finne som magringsmiddel i keramikk (Hulthén 1985). Det finnes også eksempler på grupper som bedriver både jernsmelting og keramikkproduksjon. Både ovnen og krukkene er lagd av leire og representerer transformasjoner av naturlige produkter. Malm blir jern og leire til kar i ovnen, mens korn blir til grøt/øl i krukken (Haaland et al. 2004).

Transformatørens rolle regnes som svært dominant i bronsealderen da han fungerer som en kosmolog og rituell spesialist med en ledende sosial posisjon (Østigård & Goldhahn 2007). En slik rolle kan også forklare gravene i førromersk jernalder og overgangen til romertid der kremasjoner er enerådende, og bruken av urner dominerer. I løpet av jernalderen avgrenses oppgavene til transformatøren, før de synes å forsvinne med yngre jernalder og påvirkning fra kristendommen. Med introduksjonen av brannflak, som jeg i kapittel 4 viste at fikk sin spede

begynnelse i eldre romertid, kan det spores en rituell endring. Tidligere ble avdøde kremert på et annet sted enn der beina ble deponert. Dette kan tyde på at det har eksistert et definert sted hvor krematøren/transformatøren utførte sine ritualer. I brannflakene blir beina begravd på stedet for kremasjonen og kanskje kan dette tyde på at familiemedlemmer overtar deler av kremasjonsritualet, kanskje under veiledning av transformatøren (Østigård 2007:44-46). Inhumasjonspraksisen innføres også i eldre romertid, og kan knyttes til en elite og rikt gravgods (se kapittel 4 og appendiks 2). Skikken intensiveres i yngre romertid /folkevandringstid og ved overgangen til yngre jernalder ser det ut til at integreringen av de døde blant de levende og bruken av kremerte bein som medium endres. Bruken av brente bein i produksjonen av våpen fortsetter imidlertid i yngre jernalder, hvilket kan indikere en mer avgrenset bruk av brente bein, noe som forsterker transformatørens rolle som krematør og spesialist i institusjonaliserte ritualer (Gansum 2004).

Utviklingen kan parallelliseres med den økte individualiseringen som kan spores i både gravmaterialet og andre kilder i løpet av eldre jernalder (se kapittel 7.5). Gravritualet er ikke lenger et offentlig anliggende, men utføres snarere av slekten assistert av eventuelle rituelle spesialister. Transformatørens rolle marginaliseres altså gradvis på bekostning av en mer egalitær og familiebasert struktur med ansvar for døderitualene selv om han kan være involvert i visse prosesser (Østigård 2007:81-83, 109, 169). Fraværet av urner tyder på at funksjonen beholderne hadde i konstitueringen av kropp og identitet endres, og dette bør ses i lys av endrede kosmologiske og ontologiske prosesser. Samfunnets religionsforståelse endres fra en animistisk religion, med de døde tilstede, til et polyteistisk gudebilde (Østigård 2007:83, 112-116). Først endres bruken av kar til å representere elitens rolle i samfunnet gjennom referanser til gjestebud og hall, før de forsvinner helt med overgangen til yngre jernalder. Østigård (2007:105-116) tenker seg at dette har med overgangen mellom det hedenske og kristne å gjøre, og at det avgjørende kontinuitetsbruddet skjer ved overgangen til merovingertid. Det er tidligere argumentert for at det skjer en privatisering av kulten i folkevandringstid (Fabech 1991), og endringene bør ses i sammenheng med utviklingen på kontinentet og innflytelsen fra kristne idealer (Wiker 2004:115-116). Endringene var også en viktig grunnstein for den senere kristningsprosessen.

Med dette som utgangspunkt er det mulig å tolke fraværet i merovingertid (allerede i folkevandringstid i Østfold) med at den religiøse bruken endres. Hvis leirkarene var definert i

og gjennom dødsritualer og kremasjon, må det være en trosforestilling som endres når de ikke lenger behøver å være tilstede. Østigård (2007:135) tenker seg at bruken av leirkar har blitt tabubelagt, også i den profane sfære. Dette er en interessant tanke, men det faller sammen med at gravskikken forenkles veldig, og boplassmaterialet er generelt lite kjent (Solberg 2005). I merovingertidens graver blir riktignok leirkarene få, kar av glass svært sjeldne mens bronsekjeler forsvinner (Gudesen 1980), men importvarer finnes igjen på boplassene i vikingtid (Munch et al. 2003) sammen med importert keramikk (Hougen 1993). Bruken av ulike kar skildres også i de skriftlige kildene fra vikingtid og middelalder jeg har sitert tidligere, så det er ingen grunn til å tro at karene tas ut av bruk i samfunnet generelt. Den tidligere diskuterte ”folkeliggjøringen” av karene ("turnstile effect" hos Appadurai 1986:56) kan også forklare overgangen. Dersom keramikken blir kitsch, mister den sin verdi, og det vil søkes erstatninger som jerngryter, kleberkar og treboller, eller eventuelt helt nye materielle uttrykk.

Selv om det er vanskelig å vise at det var smeden eller pottemakeren som figurerte som transformatør, tror jeg at de samfunnsmessige endringene beskrevet ovenfor er grunnen til at keramikken går ut av bruk. Ritualene endres, og gårdsbosetninger fra merovingertid er så fåtallige at det ikke kan argumenteres med sikkerhet for at materialet er fraværende på boplassene. Etter min mening skjer det en endring der karene tas ut av gravkontekst for istedet å bli betydningsfulle i offentlig kult som offerdeponier og seremonier i religiøse bygninger. Importert glass er for eksempel funnet i bygningskontekst fra andre halvdel av folkevandringstid i Uppåkra, Skåne i Sverige (Larsson & Lenntorp 2004), på Lille Børke, Ringsaker, Hedmark (Lislerud & Stene 2007) og visstnok også i form av skår i den foreløpig upubliserte bygningen fra tidlig merovingertid ved Hov, Lillehammer, Oppland (Resi 2008). Funnene kan tolkes som rituelle gjenstander med tilhørighet i sakrale bygninger eller som depotnedleggelser i boplasskontekst. Funnet fra Lille Børke fremkom i boplasskontekst og er foreløpig tolket som et depot, men det kan ikke utelukkes at det også har tilhørt et kulthus eller liknende.

De rituelle investeringer gjennom jernalderen avtegner et mønster. Etableringen av nye eliter i romertid og folkevandringstid manifesteres især gjennom begravelser i form av storhauger eller rike gravgaver (særlig av fremmed opphav) som en demonstrasjon av makt og ære. I konsolideringsfasen opphører imidlertid investeringene i begravelser til fordel for offisielle

ofringer (for eksempel våtmark) og innvidde steder (for eksempel sakral bygning) for på den måten å understreke den ledende slekts guddommelige karakter og bindeledd mellom mennesker og guder (Hedeager 1992:207). Dette forløpet kjennes også fra bronsealderen da det utspilles omtrent på samme måte (Eriksson 2008; Kristiansen 1984). I et slikt forløp vil det heller ikke være nødvendig å opprettholde en like stor keramikkproduksjon ettersom det ikke har vært nødvendig å produsere gjenstander til alle. Offentlige ofringer ble foretatt på vegne av fellesskapet og krevde samlet en mindre materiell innsats, mens det ble benyttet et fast utstyr til religiøse seremonier i de sakrale bygningene. Grunnen til at forløpet ser ut til å vare lenger i Vestfold enn i Østfold (se også kapittel 4.5 og 4.6), kan forklares med at kampen om sosial dominans ikke var ferdig i Vestfold, men forløp på nytt, mens forholdene i Østfold var stabiliserte.

9.5 Oppsummering

Gravene fra yngre bronsealder, førromersk jernalder og til dels eldre romertid er ensartede og ofte fragmenterte. Brente bein er per definisjon fragmentert, og det er svært sjelden at den komplette mengden brente bein fra en kremasjon er tilstede i graven (Østigård 2007:49-56). I tillegg er ofte keramikken fragmentert. Skårmateriale kan være spredt over flere kontekster og viser dermed til en større sammenheng enn bare selve individet. Dette kan tolkes som uttrykk for det kollektive; både gjennom fragmentering som en del av en helhet og samtidig en akkumulasjon på store gravfelt (Chapman 2000). Gravskikken blir dermed et resultat av fokus på det kollektive, regulert gjennom utøvelsen av ritualene. Dette samstemmer også med en slektskapsbasert samfunnsstruktur i førromersk jernalder (Kristiansen 1998).

Fra et standardisert sett av gravgods (keramikk og brente bein) blir gravene en anelse mer individualisert gjennom flere gjenstander i løpet av førromersk jernalder. I romertid, spesielt mot slutten av yngre romertid og overgangen til folkevandringstid, oppstår et kontinuitetsbrudd. Gravskikken kjennetegnes på ny av monumentalitet gjennom reintroduksjonen av gravhauger (Hougen 1924; Løken 1974). Det er snakk om en langsiktig overgang, som antakelig skyldtes at det gamle alliansesystemet brøt sammen til fordel for en ny sosial organisasjon (tidlig statsstruktur) med markert lederskap (hærfølget) og et redistributivt utvekslingssystem, som igjen ga kontroll over prestisjevarer (Friedman & Rowlands 1977; Hedeager 1992; Kristoffersen 2000b; Myhre 1991:10-11; Steuer 1982,

1989). Utviklingen er omtalt som et spenningsfelt mellom det kollektive og det individuelle som vokser frem fra slutten av førromersk jernalder og blir særlig markant i folkevandringstid (Herschend 1993:177-184). Utviklingen faller sammen med både fremveksten av hallen og den nye bruken av kar som sett til mat og drikke i gravene. Fokuset på mat og drikke kan forstås som en symbolikk som viser til en idealisert livsstil, slik den fremstår i hallen, med gjestebud og underhold av gjester eller hærfølge.

Med denne bakgrunnen er det viktig å diskutere gjestebudets rolle som strukturerende element i gravene, men også for samfunnslivet generelt. Aktivitetene i hallen kan forstås gjennom tilnærminger til drikkeritualer og gjestebudet som strukturerende for mellommenneskelige relasjoner og forholdet mellom mennesker og materiell kultur. Gjestebudet og symbolikken rundt dette kan belyse så vel sosiale som økonomiske, religiøse/rituelle og politiske aspekter i tilværelsen (Dietler 1990:359-373), og metaforikken i gravkonteksten kan dermed representere eller gjenspeile det levde livet.

Idet bruken av karene i gravkontekst endres, kan dette forstås som et forsøk på å øke kapitalen, og medfører at personer i samme sosiale posisjon vil utvikle tilnærmet lik smak og handlingsmønster. Representasjonene av sett med beholdere til mat og drikke i gravene kan dermed være uttrykk for en sosial kamp om posisjoner, og slik sett er gjestebudsassosiasjonen gjenstand for manipulering av ideologiske målsetninger. Gjestebudets *patron-klientfaktor* vil være med på å opprettholde de sosiale mønstrene, og reprodusere og naturalisere ulikheter eller skjeve skyldsforhold mellom partene. *Den diakritiske faktoren* innebærer at forskjeller i stil og smak stadfester eller markerer ranginndelinger i samfunnet (Dietler 1996:92-99, 2001:75-88). En diakritisk praksis sprer seg sakte og kontrollert i begynnelsen før det når de bredere samfunnslag ("turnstile effect" hos Appadurai 1986:56). Et slikt mønster fremstår også tydelig i det analyserte materialet. Den nye bruken av kar er, som vist, knyttet til eliten i eldre romertid før andelen øker markant i løpet av yngre romertid/folkevandringstid.

Når større deler av samfunnet har fulgt etter og devaluert verdien av de nye skikkene, søkes det nye måter å skille seg ut på (distinksjon hos Bourdieu), til dels gjennom bruk av særlig eksklusive beholdere (import), men også ved å overføre verdi til andre sammenhenger. Skikken med sett av beholdere i gravene opphører og blir her tolket som resultat av flere prosesser. For det første devalueres og marginaliseres trolig transformatørens rolle fra å være en kremasjonsekspert med spesialkunnskaper i pyroteknikk og dermed brannbegravelser, til å

bli mer av en konsulent idet skjelettgraver introduseres og ansvaret for gravseremoniene synes å flyttes fra en offentlig instans til slekten. Dette faller sammen med en økende grad av individualisering i samfunnet generelt. Med overgangen til yngre jernalder synes rollen å være helt utspilt, og transformatøren får snarere en økonomisk rolle i produksjonen (Østigård & Goldhahn 2007:198). For det andre kjennetegnes konsolideringsfasen for rituelle investeringer gjennom forhistorien av at investeringer i begravelser opphører til fordel for offisielle ofringer eller seremonier på innvidde steder for å legitimere den ledende slekts guddommelige tilknytning og dermed naturlige dominans i samfunnet. Dette underminerer også keramikkens og andre kars rolle i gravseremonier, og produksjonen trenger ikke opprettholdes i samme skala. Dette kan ha ført til at håndverket har dødd ut, for merovingertidens former viser en degenerering av teknikk og formspråk (Bøe 1931:234-237).

10 Avslutning

Hensikten med denne avhandlingen har vært å forstå bruken og den sosiale betydningen av keramikk og andre kar i gravkontekst fra eldre jernalder (500 f.Kr. – 575 e.Kr.) i Øst-Norge. I dette langtidsperspektivet er det særlig én endringsprosess som står frem. Karene benyttes i førromersk jernalder hovedsakelig som urner, men fra og med begynnelsen av romertid legges også sett av kar til mat og drikke ned med avdøde i graven. Det siste assosieres med en bordoppdekning, nærmest som i et gjestebud. Med langtidsperspektivet avdekkes et forløp for hvordan jernaldermenneskene oppfattet og brukte karene, og denne utviklingen har jeg satt i sammenheng med både mytiske/rituelle forestillinger og den samfunnsmessige utviklingen generelt. Metaforbruken i gravene står sentralt for tolkningene, og karenes multivokale funksjon (Turner 1967:28-29, 50-55) har vært viktig for å forstå hvordan de opptrer i ulike kontekster, og ikke minst hvordan de kan brukes til å omforme kontekster gjennom den reforhandling av meningsinnholdet som oppstår på bakgrunn av ideologiske og politiske endringsprosesser. Avhandlingen har to hoveddeler; en diskusjon om bruken av kar i gravkontekst sett i et langtidsperspektiv og en diskusjon av settene med keramikk og deres sosiale betydning i den generelle utviklingen i samfunnet.

Tolkningene av materialet er tuftet på teorier om struktur og praksis, og underbygges av analogier til bestemte institusjoner eller mentaliteter som fremstår godt forankret i tid og rom. Særlig fremtredende er gjestebudet som kjennes fra historiske kilder i tiden både før og etter det samfunnet som beskrives i denne avhandlingen. Analogier vil også forbedre utgangspunktet for den overordnede praksisteorien, ettersom de gir ytterligere informasjon om aktørene og hvordan de har forholdt seg til den materielle kulturen. Et annet viktig element er at karene blir materialiserte symboler for ideologi og maktforhold. Det multivokale uttrykket er symbolets styrke fordi symbolene alltid vil være gjenstand for manipulering. Ritualene vil dermed også endres med det materielle meningsinnholdet. Med den bakgrunnen kan materialet i en grav symbolisere ideer innenfor den sosiale strukturen, for eksempel ved å synliggjøre sosiale forskjeller (eksklusivitet) og mytologiske ideer. Hos Bourdieu (2002 [1979]:33, 47, 54) er ulikheter mellom mennesker basert på deres sosiale identitet eller kulturelle nivå. Alle sosiale grupper har dermed en definerende type smak som vil skille ut sosiale nivåer.

Den første delen av avhandlingen dreier seg i stor grad om endringsaspekter, og to tendenser utkrystalliseres i materialgjennomgangen. *Det første* er endringen i bruken av kar som finner sted i romertid. Mens bruken av kar som urne eller knust som en del av gravritualet preger førromersk jernalder og eldre romertid, kommer et nytt aspekt inn i enkelte graver fra eldre romertid, for siden å dominere i løpet av yngre romertid og folkevandringstid. Sett erstatter bruken av enkeltkar. Dette er særlig tydelig i rike skjelettgraver med import i Østfold, men følges relativt umiddelbart opp i enkelte graver med kombinasjoner av leirkar og import i Vestfold. Etter hvert følger også bruken av sett med over i branngravene, særlig for brannflak. Settene utgjøres i første omgang av importgjenstander (ofte parvis), eller av importgjenstander kombinert med leirkar. I yngre romertid fortsetter endringene med større gjennomslagskraft. Hele sett av leirkar blir da vanlig, hovedsakelig to til tre kar, men opptil seks kar er registrert i samme grav. Importgjenstandene opptrer ikke lenger alene i sett, men kun i kombinasjon med leirkar som i en slags hybridiseringsprosess. Den gamle tradisjonen med urner dør ikke helt ut selv om karene får et fornyet meningsinnhold gjennom settene. Urner benyttes hele veien parallelt, men i langt mindre grad enn tidligere. I løpet av folkevandringstid (allerede rundt 400 e.Kr. i Østfold) reduseres bruken av leirkar i gravene før den dør ut i merovingertid, da et fåtall av gravene er utstyrt med keramikk.

Den andre tendensen er knyttet til den geografiske fordelingen av skjelettgraver og rike graver med import mellom Østfold og Vestfold. Figur 39 i kapittel 5.5 viser at antall graver med urner fra fase 1 (førromersk jernalder/eldre romertid) til fase 2 (yngre romertid/folkevandringstid) synker med ca. 50 % i Østfold mot 75 % i Vestfold. Dette samstemmer også med at et nytt element, skjelettgraver, også dominerer i Vestfold i fase 2. Skikken med sett oppstår sammen med de rike importgravene fra eldre romertid i Østfold. Østfold er fremdeles ledende i yngre romertid, men Vestfold og Telemark tar over fra og med overgangen til folkevandringstid (figur 40 i kapittel 5.5). Jeg har satt dette løselig i forbindelse med innflytelse fra østgermanske og vestgermanske områder der rike graver med import er et østlig trekk som samsvarer med flere rike graver i Østfold (Store Dal, Hunn, Løken og Rør), mens skjelettgravskikken som dominerer på Nord- og Midt-Jylland kan gjenfinnes i Vestfold. Kontakt med Jylland virker sannsynlig i en etableringsfase, men i løpet av yngre jernalder og folkevandringstid utvikles imidlertid tradisjonen lokalt. Samtidig overtar også Vestfold som det ledende området for bruk av kar i gravkontekst, idet bruken avtar rundt 400 e.Kr. i Østfold. Muligens kan dette skyldes at maktforholdene konsolideres

tidligere i Østfold og at skikken med bruk av sett derfor avtar når det ikke lenger er behov for den samme rituelle markeringen med henvisning til en livsstil tilknyttet gjestebud i gravene.

Overgangen fra urner til sett kan settes i forbindelse med to typer kar: kokekar/forrådskar og bordkar/drikkebegre. Kokekarene måtte tåle høy temperatur for å unngå spenning i karveggen, mens drikkekarenes fremste egenskap var tetthet og holdbarhet mot vann. De grovmagrede koke-/forrådskar uten dekor dominerte i gravene fra førromersk jernalder til eldre romertid. Som oftest er disse karene brukt som urner. Importgjenstandene er de første som utfordrer denne rollen og brukes av en elite som ønsker å skille seg ut seg gjennom bruk av finere, eksklusive kartyper satt ned i sett. I forlengelsen av det nye elementet synes det å oppstå et behov for endring av keramikkteknologien (bordkar) som i løpet av et århundre utvikler seg til å bli en stor industri. Endringen innebærer både en videreutvikling av godsform og overflate, men ornamentikken er elementet som skiller seg ut i størst grad. Karene får et nytt uttrykk gjennom finere magring og polert, ofte dekorert overflate. Bordkarene introduseres som en del av sett som plasseres ved siden av den døde i eldre romertid, og dominerer spesielt fra 300 e.Kr. Resultatene fra sporstoffanalyser i 13 kar fra gravkontekster i Oslofjordområdet (Isaksson 2008a) underbygger også den nevnte funksjonsinndelingen. De grovere uornerte karene viste seg å inneholde rester som korrelerte med mat, mens de mindre, mer elegante formene med glattpolert utside og dekor inneholdt sporstoffer fra karbohydrater (glukose/sukker) som kan stamme fra rester etter en drikk med malt, bær eller honning.

De grove uornerte kokekarene står i kontrast til de dekorerte bordkarene med glattpolert utside. Det ble tidligere antatt at de fine bordkarene i begynnelsen var importerte, men konklusjonen på undersøkelser av godset ble at karene var lokalproduserte (Resi 1986:51). De nye formene finnes både i rike graver med import i Østfold og skjelettgraver i Vestfold, og representerer en begynnende endring. Dekorerte bordkar kan på samme måte som import særlig knyttes til individuelle forskjeller i status (Budden 2008:14). Dette stemmer også overens med endringen i gravskikk der individet kommer mer i fokus både gjennom mangfoldet av gravmarkeringer og gjennom et utvidet gjenstandsinventar. Forskjellen mellom uornerte og ornerte kar er symbolsk signifikant, og karene må analyseres i henhold til ulike symbolske diskurser både i produksjonsfasen og i en videre samfunnskontekst.

Et av aspektene ved endringen i bruken av kar er gjenstander med romersk opphav. Importgjenstander er med i alle de eldste gravene med sett. Imidlertid blandes de raskt med lokalprodusert keramikk i en symbiose mellom formene (for mer om hybridiseringstanken se Ekengren 2009). Importen har altså vært av viktighet for endringen, men bør ikke gis for stor verdi som bærer av en fremmed kultur. Like viktig er transformasjonsprosessen som har funnet sted i møtet mellom det romerske og det germanske. Gjenstandene blir en del av en ny kontekst og transformeres dermed inn i et nytt system, der både det romerske idéverket og den lokale praksis synes å endres. Ved å integrere nye elementer (sett og importgjenstander) i en allerede etablert tankegang rundt karbruk, opprettholdes samtidig en kontinuitet som gjør endringen lettere å overkomme. I gravene knyttes en symbolsk forbindelse mellom nye (kar i sett) og gamle elementer (kar brukt som urne), slik at nye elementer kan forstås på bakgrunn av den allerede eksisterende skikken.

Jeg oppfatter karene som materielle manifestasjoner for hvordan myter og riter påvirker og reproduserer samfunnet/samfunnstrukturen. I både keltisk og norrøn mytologi kan karet knyttes til både offermåltid/gjestebud og død, trolig som et symbol på regenerasjon og gjenfødsel. Historier om en livgivende drikk og overflødighetshornet går igjen. På bakgrunn av karets verdi i det daglige hushold kan urnen forstås som et symbol på konsumpsjonen av den døde og en overføring til en ny status. I romertid oppstår en markant nedgang i bruken av urner til fordel for sett. Forholdet mellom urne og kartype blir samtidig mer ”løssluppen” når bordkarseriene kommer i produksjon, slik at det oppstår en slags hybridisering mellom den gamle formen for nedleggelse og de nye formene for kar.

Det er særlig i forbindelse med begravelser i urne at symbolikken rundt konsumpsjon og død passer godt. Ved kremasjon konsumeres den døde kroppen av flammene. Dette understrekes av at de brente beinrestene legges i en urne av form som et kokekar og derfra regenereres inn i en ny rolle blant forfedrene. Karene kan ses på som assosiasjonsfremmende hellige gjenstander, gjerne tilknyttet mytologisk opphav. Med Turner (1999 [1967]:138-144) kan karene defineres som er et av *sacraene* i ritualene - det som fremvises. I det rituelle spillet knyttes gjenstandene til myter og samfunnstrukturer og endringer i bruken av gjenstander kan dermed gjenspeile fornyede trosforestillinger eller nye strømninger i samfunnet. Når kar i nye former legges ned på en ny måte, som sett, assosieres dermed dette med et nytt tankesett og en endring i symbolverdi.

Endringen er trolig av ideologisk karakter og kan være igangsatt av en gruppe som søkte å fremstille seg selv på en ny måte. Fokus flyttes fra en passiv død, der den døde konsumeres eller fortæres av ilden, til et livsaspekt der avdøde "deltar" i gjestebud eller drikkegilde i døden uten å destrueres. Forsøk på å knytte kartyper og dekorelementer til kjønn ga ingen tydelige mønstre. Karene kan heller ses som representasjoner av den gode husholder, en kanalisering av sosiale relasjoner og derigjennom opprettholdelsen av en identitet (Ekengren 2009:125). I mytologien assosieres drikkekar med drikkens livgivende og inspirerende kraft sammen med maktperspektivet (herskerideologi). Gravritualene er velegnede for å endre eller bekrefte samfunnsordenen gjennom kommunikasjon med høyere makter (Bell 1997; Bourdieu & Wacquant 1995 [1993]:34-36, 83-90; Humphrey & Laidlaw 1994:102). Symbolismen rundt regenerasjon, fruktbarhet og overflødighet kan også forstås som basis for bruken av drikkeutstyr i graver, men samtidig bar drikken med seg konnotasjoner til en maktdrikk og manifestasjonen i en markant gravhaug kunne for eksempel benyttes til å legitimere landeiendommer. Gjestebudskulturen later til å ha preget sosialt liv blant elitegrupper gjennom jernalderen og fremhever den samme symbolismen (Enright 1996). Dette gir importkar en dypere mening enn at de skulle opptre som rariteter hos de rikeste.

Den andre hoveddelen av avhandlingen er en diskusjon av bruken av sett som oppstår og faller sammen med innføringen av ubrent gravskikk i eldre romertid. Den nye måten å bruke keramikk på eskalerer, og når en topp på 300- og 400-tallet. Generelt utpeker to trender i analysen seg. Det første er en utvikling fra ordnede/faste sett i begynnelsen av eldre romertid til sett med stor variasjon over tid. I de første settene ble særlig drikkehorn og glass, men også noen av leirkarene, ordnet i par. Trenden med par følges i liten grad opp med keramikken i yngre romertid for så å forsvinne helt. Også kombinasjoner av tre og fire kar avspeiler orden gjennom likeartede karoppsett i yngre romertid før det løses opp i et mangfold av former (se kapittel 8.3 og 8.4 samt appendiks 3-3 og 3-4).

Den andre trenden har trolig sammenheng med trangen til individuelt særpreg og ønsket om å skille seg ut gjennom en endret bruk av karet, der symbolikken synes å være vridd mot gjestebudet. Gravlagtes status synes å øke med antallet kar, og settene viser til høyere status enn funnene med ett kar eller skårmateriale gjennom hele perioden (kapittel 8.7 og appendiks 3, særlig 3-7). Dette tyder på at bruken av karene var sosialt betinget, til tross for at de var gjenstander alle har kunnet anskaffe. I skikkens etableringsfase, eldre romertid, inneholder

alle de sikre settene og 60 % av de mulige settene høystatusgjenstander. I yngre romertid er statusen generelt høyere enn i de etterfølgende perioder, noe som kan ha sammenheng med at den nye skikken først vant plass i et øvre sosialt sjikt i samfunnet. Skjelettgravene skiller seg spesielt ut hva gjelder rikdom, et forhold som også er bemerket i andre sammenhenger (Hougen 1929; Kristoffersen 2000b:85, 93, 127-128; Shetelig 1912). Ingen av gravene med sett kan tilknyttes klasser med lav status, men det er mulig å spore flere nivåer. Settene med import (prestisjevarer) tilhører et meget eksklusivt miljø, fulgt av andre rikholdige graver med edelmetall eller våpen og til slutt de enklere settene med bare keramikk, uten andre statusgjenstander.

Fra en høy grad av standardisert gravskikk (ofte med fragmentert gravgods jfr. Chapman 2000) i førromersk jernalder og første del av eldre romertid, blir gravene stadig mer individualisert. I romertid oppstår et kontinuitetsbrudd. Gravskikken kjennetegnes på ny av monumentalitet gjennom reintroduksjonen av gravhauger (Hougen 1924; Løken 1974). Utviklingen er omtalt som et spenningsfelt mellom det kollektive og det individuelle som vokser frem fra slutten av førromersk jernalder og blir særlig markant i folkevandringstid (Herschend 1993:177-184). Forløpet med individualisering gjennom sett til mat og drikke utvikles parallellt med både fremveksten av hallen, et krigeraristokrati og en sentralisert redistributiv økonomi (Hedeager 1992; Herschend 1993, 1997; Løken 2001; 2002). Fokuset på identitet uavhengig av kjønn tyder på at identifikasjonen skjer gjennom sosiale grupper, noe som synes å passe med fremveksten av nye elitegrupper. Det nye fokuset på mat og drikke i gravene kan forstås som en symbolikk som viser til en idealisert livsstil, slik den fremstår i hallen, med gjestebud og underhold av gjester eller hærfølge. Når gjestebudet synes å spille en så viktig rolle i gravsymbolikken, er det også naturlig å diskutere dets betydning for samfunnslivet generelt. Aktivitetene i hallen kan forstås som strukturerende element for både mellommenneskelige relasjoner og forholdet mellom mennesker og materiell kultur. Metaforikken i gravkonteksten kan dermed representere eller gjenspeile det levde livet.

Endringen i bruken av kar i gravkontekst kan forstås som et forsøk på reinvestere sin kapital og skille seg ut. Dette medfører at personer i samme sosiale posisjon vil utvikle lik smak og handlemåte. Beholdere til mat og drikke i gravene kan dermed være uttrykk for en sosial kamp om posisjoner, og hallmetaforikken med konnotasjoner til gjestebud blir en ideologisk målsetning å strebe etter. Dette er også i tråd med tanken om at avdøde presenteres på en

ideell måte for å skape en kosmologisk forbindelse eller legitimere et opphav. Gjestebudet vil være med på å opprettholde de sosiale mønstrene, og reprodusere og naturalisere ulikheter eller skjeve skyldsforhold mellom partene (*Dietlers patron-klientfaktor). Den diakritiske faktoren* innebærer at forskjeller i stil og smak stadfester eller markerer ranginndelinger i samfunnet (Dietler 1996:92-99, 2001:75-88). En diakritisk praksis sprer seg sakte og kontrollert i begynnelsen, før den når de bredere samfunnslag ("turnstile effect" hos Appadurai 1986:56). Et slikt mønster fremstår tydelig i det analyserte materialet der bruken av sett i graver er sterkt knyttet til eliten i eldre romertid, før andelen av slike graver øker markant i løpet av yngre romertid/folkevandringstid.

Når skikken utbrer seg devalueres verdien, og det søkes nye måter å skille seg ut på. Opphøret i bruk av karoppsett i gravene i yngre jernalder kan være et resultat av en devaluering av verdi og blir her tolket som resultat av flere prosesser. Østigård (2007) har argumentert for at ”transformatøren”, en kremasjonsekspert med spesialkunnskaper i pyroteknikk, ser ut til å miste noe av sin verdifulle rolle ved introduksjonen av skjelettgraver og sett. Ansvaret for gravseremoniene synes å flyttes fra en offentlig instans til slekten, og åpner for større grad av individualisering. Med overgangen til yngre jernalder synes rollen å være helt utspilt (Østigård & Goldhahn 2007:198). Et annet moment er at devalueringen av karenes verdi i graver kan ha ført til en overføring av verdi til andre sammenhenger. Konsolideringsfasen for rituelle investeringer gjennom hele forhistorien er preget av at investeringer i begravelser opphører til fordel for offisielle ofringer eller seremonier på innvidde steder. Overføringen av verdi til offentlige investeringer kan ha fungert som et middel for å legitimere den ledende slekts guddommelige tilknytning og dermed naturlige dominans i samfunnet. Dette underminerer også keramikkens og andre kars rolle i gravseremonier, og det er unødvendig å opprettholde produksjon i samme skala.

Appendiks

Appendiks 1 - karformer

1-1 Situla

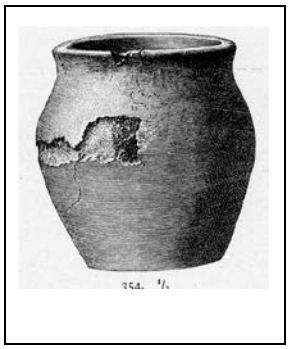

Figur 55 Situla R.354 fra Voll, Råde, Østfold.

De grove, kvartsmagrede forråds- og kokekar av hovedform som R.354 kjennes også som situlaformede kar, og er karakteristiske for Sør-Norge. Situla er en latinsk betegnelse for en karform av kobberlegering først gjort kjent av etruskerne. De norske leirkarene har fått sitt navn fordi de likner la Tène-tidens bronser (Bøe 1931:12). Karene er smalest i bunnen og har et innsvunget parti under munningsranden. Enkelte kar er ornert, men dette er bare dokumentert på Vestlandet. Den "grove" keramikken utgjør en meget stor gruppe, og foreligger hovedsakelig som skår.

Den første som behandlet karene var Håkon Shetelig (1913), og med utgangspunkt i hans verk delte Johs Bøe (1931:11-14) karene inn i tre typer. Alle var høye slanke vaser med innkniping under munningen og noe utbrettet rand.

1. En slankere form med smalere munning (R.354, Bøe 1931:fig. 1-3; Shetelig 1913:fig. 21, 24, 37-38).
2. Likeartet med større bredde over skulderen og vid munning (Shetelig 1913:fig. 22-23, 39).
3. Lavere type med tverrere halsinnknipning og tilsvarende bredere og mer buket form og utsvaiet munningsparti (Bøe 1931:fig. 4-7; Shetelig 1913:fig. 20).

Den første varianten er trolig et kokekar mens de to andre, og spesielt det siste, kan ha vært bordkar (Bøe 1931:11). Sistnevnte er mer omhyggelig behandlet utenpå. Overflaten er

generelt sjeldent etterbehandlet med belegg eller polering. Av og til forekommer ruslemming. Dekor opptrer sjeldent, men randen er i noen tilfeller profilert med skråhakk eller groper påført med negl og fingertupper (Shetelig 1913:fig. 20). Ellers er randen som regel avrundet eller rett avskåret og ikke fortykket. Behandlingsformen er utbredt over hele Europa i førromersk tid, men er i Norge også i bruk i de følgende århundrer (Bøe 1931:11-12). Nær sagt alle de bevarte karene er funnet som urner i brannbegravelser.

Bøe (1931:12-13) skriver at den første serien (R.354) beholdes så godt som uforandret frem til år 400 antagelig endog til det 6. århundre og forekommer så godt som overalt i hustuftene. Min egen gjennomgang av gravkeramikken viser imidlertid at situlaformen i gravene hovedsakelig kan knyttes til førromersk jernalder og overgangen til eldre romertid. Et problem når det gjelder dateringen av situlaformede kar er at de som regel er funnet alene og kun de nyeste ervervelsene er C14-datert. Dermed er det kun et fåtall som har en sikker datering. Utover i jernalder forekommer udekorert keramikk med godstykkelse på 8-12 mm sjeldnere som beinbeholder, men de forekommer som skår i haugfyllet og de opptrer som regel alltid på boplassene. Også den tredje serien synes å fortsette uforandret i noen tid. Enkelte eksempler har dobbelthank (Bøe 1931:13-14, figur 4 og 5). Generelt synes det som om karene fra eldre del av perioden er høyere enn de fra yngre del av perioden (Hinsch 1951; Nybruget & Martens 1997:86).

Figur 56 Situlaformede kar med hank. Venstre: C37650 fra Tingvollheimen, Sarpsborg, Østfold. Høyre: TGM-SM0912 fra Solum i Skien, Telemark. Foto: forf.

Det er også kjent tre situlaformede kar med påsatt hank i Øst-Norge (figur 56). Disse kan trolig dateres til overgangen førromersk jernalder/romertid. Tydeligst i situlaformen er C37650 fra Tingvollheimen i Sarpsborg, Østfold, dernest TGM-SM0912 fra Solum i Skien, Telemark, mens TGM-SM0965 fra Siljan i Bamble, Telemark synes noe mer videreutviklet og sammentrykt i formen og kan plasseres i eldre romertid (Munch 1965:31-32). C29854 fra

Ula i Fredrikstad, Østfold har også samme form og bør ses i sammenheng med de overnevnte selv om det i tilveksten omtales som en kopp. Situlaformen med hank er også kjent i Danmark i førromersk tid (Albrectsen 1973:tavle 5/b; Norling-Christensen 1954:pl. 53, fig 2).

1-2 Forrådskar med nye trekk (Bøes fig. 8-24)

Figur 57 Forrådskar, R.363 (Bøe 12), Soma, Stavanger, Rogaland.

En stor del av de store bukede vasene datert til romertid passer ikke uten videre inn i de typologiske rekkene fra førromersk jernalder. Godsblandingen og teknikken er i hovedsak lik situlakarene, men i formgivning og overflatebehandling merkes nye trekk fra og med 1. århundre:

1. På C17675, Aske, Larvik, Vestfold (Bøe 8) er situlaformen est ut i et bredere, mer buket kar som kan dateres til første århundre.

2. Det opptrer karformer som i formvalg er inspirert av samtidige romerske bronsekjeler. C23460 fra Eidsten i Larvik, Vestfold (Bøes figur 9) er en etterlikning av kjeleformen R.347, mens R.344 og R.352 synes å være etterliknet av pottemakere i Rogaland (Bøe 1931:16-17, fig. 10-12). Etterlikningene etter bronsevaser er fåtallige og leirkarene er for fragmentariske til å dra nøyaktige slutninger. Overflatebehandlingen antyder at disse karene ikke er kokekar, men har fungert som blandingskar eller beholder for drikke, i følge Bøe (1931:17), som daterer dem til tredje århundre. Sammen med Bøes fig. 9 fantes også det lille leirkaret Bøe fig. 196 som kan synes å imitere et glass. Slike bikar er sjeldne i Norge (Bøe 1931:17, se også side 21, note 35 om funnet fra Hå).

De nye karene skiller seg ved mer omhyggelig behandling av overflaten og ofte skråstilt rand. Likevel er denne keramikken vanskelig å datere uten medfølgende gravgods. Godsets farge er gjerne gul eller brun, i en halvblank tone som senere blir vanlig på fin dekorert vare (Bøe

1931:14-15, 18 kaller det en lettere smauching, trolig sverting). Materialet fra tredje århundre er begrenset, og først i yngre romertid øker keramikkfremstillingen, særlig i Rogaland og Østfold (Bøe 1931:18).

På Sørvestlandet finnes serier med store kar, men på Østlandet synes de store dimensjoner å mangle (karene når sjelden opp i 20 cm høyde). Karene kan deles i to grupper:

3. En slankere versjon av situlaformen ses på C15646, Store Tune, Sarpsborg (Bøe 19) Denne typen har høyt, sterkt innsvunget skulder- og halsparti, og skarp bukovergang. Disse karene er laget av grovt gods, men er formet så tynnvegget som gods på bordkar fra tredje og fjerde århundre. De har avglattet overflate av grårød eller rød farge og randen er utbøyd, gjerne med en tynn list på yttersiden (Bøe 1931:21-22, fig. 15-19).
4. Kar med som C15767 fra Leikvoll, Sarpsborg (Bøes figur 20) har lavere hals, mindre utbukning, tykkere gods og rett avskåret rand uten fortykkelse eller profilering. Typen er kjent med dekor med groper langs bukfals og hele nederdelen (se Bøes fig. 20- 21) og har helst en gul og rødlig avglattet overflate. I følge Bøe (1931:22-23) er disse karene trolig til koking. Serien har klare paralleller i Bohuslän (Montelius 1879-83:18, fig. 15).

Seriene synes å bygge på situlaformen. Ved overgangen til folkevandringstid reduseres kvaliteten på keramikken og formene flyter sammen mens produksjonen etter hvert forsvinner (Bøe 1931:23-24, fig. 22-24). Min egen analyse av situlaformede kar og større forrådskar knytter imidlertid karene overveiende til førromersk jernalder og eldre romertid (se kapittel 4).

1-3 Fremmed dekorert vare (Bøes fig. 26-39)

Figur 58 Leirkar av typen fremmed dekorert vare. Venstre: Gui, Larvik, Vestfold (C17266). Høyre: Hunn, Fredrikstad, Østfold med fasettert rand. Etter Ab. 1893 og Resi 1986.

Omkring 100 e.Kr. dukker det opp en gruppe leirkar i søndre Vestfold og tilgrensende strøk som skiller seg distinkt fra de tidligere kjente karseriene. Godset er rikelig tilsatt med til dels grov sand, men leirinnholdet er prosentvis større, og ytterflaten polert og velbehandlet (Bøe 1931:24). Karene er høye med jevnt avrundet, buket nedre del, plan eller oppdrevet bunn og ornamentikk. Flere kar har løst påsatte blindører, og et eksemplar har tilløp til fotstykke (Bøe 1931:25). En stor andel av disse karene har også fasettert rand (Resi 1986:35-36).

Ornamentikken er enkel, med linjer trukket enkeltvis med pinne (uren strek), knivspiss (skarp strek) eller likende. Et tilfelle har hulkil (Bøes figur 28), mens et kar har en påtegnet svastika (Bøes figur 33). Motivene er ellers enkle geometriske mønstre som *vinkelborder, meander* (gjerne skravert) og *horisontale bånd* (kan være skravert eller punktert) alene eller i kombinasjoner. Ved kombinasjon av meander og vinkelbord er meanderen nederst. *Border/bånd* med spisse vinkler, blir vanlig etter at meanderen er forsvunnet. Dekor er plassert på overdelen på de yngste karene.Båndvinkler kjennes fra vestsiden av Oslofjorden, Sørlandet og Rogaland (Bøe 1931:25). Sjeldnere er *linjevinkler* som blir hovedmotiv på bordkarene fra yngre romertid. Disse finnes bare i en liten gruppe i Østfold (Bøe 1931:26).

Bøe (1931:26-33) diskuterer opphavet i detalj, blant annet med utgangspunkt i bruken av meanderborden som har en utstrekning fra Böhmen, Polen og Hannover opp til Oslofjorden. Likevel er det i den jyske industri han mener å finne opphavet, særlig i Randers og Vendsyssel der keramikken fra Kraghede utmerker seg. Både Müller (1912:137) og Bøe

(1931:29) trekker også slutningen at Kraghedegrupppen har hatt kontakt med de vandalske stammer som kan ha flyttet fra Vendsyssel til Schlesien (Polen, Tsjekkia og Tyskland rundt elven Oder) et århundre f.Kr. Som sikre eksempler på jysk vare holder Bøe frem sine figurer 27 og 29, men vedgår at enkelte kan være etterlikninger (C17348 fra Fagerheim av Sandar prestegård, Sandefjord, Vestfold). Det fremmede innslag gjør seg først gjeldende i Søndre Vestfold (spesielt Larviksfjorden ved Brunlanes med sju kar), en mulig fortsettelse av den gamle forbindelse med Jylland (Bøe 1931:34-35). Kun ett av funnene til Bøe er fra en branngrav (C5944), noe han også koblet til den jyske skjelettgravskikken. Dette bildet forandret seg imidlertid med utgravningene på Hunn i Østfold der det kom for dagen flere kar av samme type i branngraver (Resi 1986).

Bøe separerte funnene vest og øst for Oslofjorden, der de fleste formene tilhørte vestsiden:

1. Form som **Müller 143** (C20300 samt C5808, C17341 & 17737, se også Bøes figur 26 og 27). Høye vaser med jevnt avrundet, ikke overdrevet utbuket, nokså lang underdel, grålig gods og gullig overflate. Sylindrisk hals som varierer i høyde. Utbøyd og skarpt fasettert rand. Denne store vasen er nesten i alle jyske leirkargraver, og har trolig vært brukt som beholder for drikke (Friis Johansen 1915). Karet fra Jarlsberg (C20300) er også funnet sammen med beslag fra drikkehorn. Formen kjennes i store deler av det frie Germania med røtter tilbake til La Tènetid som trolig bunner i keltisk dreid håndvare (Bøe 1931:30-31).
2. Form som **Müller 144** (C5944, C17348 & C18019)**.** Store bukede vaser med jevnt innsvunget halskurve fra kraven. Munningen er trang og randen utbrettet og fortykket, men ikke fasettert. Dekoren er spisse vinkelrekker med horisontal begrensning (Bøe 1931:32).
3. Form som **Müller 150** (se for eksempel C17266 på figur 58 til venstre eller C17738). Kar med vid munning og jevnt utbuket side (bolleform) med største bukdiameter over midten (Bøe 1931:32).
4. Form som **Bøes figur 33** (C18615 og parallell i C4852-53 fra Løken i Råde, Østfold). Noe skarpere bukovergang enn Müller 150, tydelig utbrettet rand og forsenket parti under kraven som avgrenses av en avsats nedentil. Dekoren er gjerne et smalt skulderbånd med linjevinkler, bånd eller meandere med punktert fyll. Formen kjennes fra La Tène og gjenfinnes på skandinaviske kleberkar og kontinentalt leirgods, men

har også paralleller i Schlesien (Bøe 1931:38-40). Parallell i C4852-53 fra Løken i Råde, Østfold.

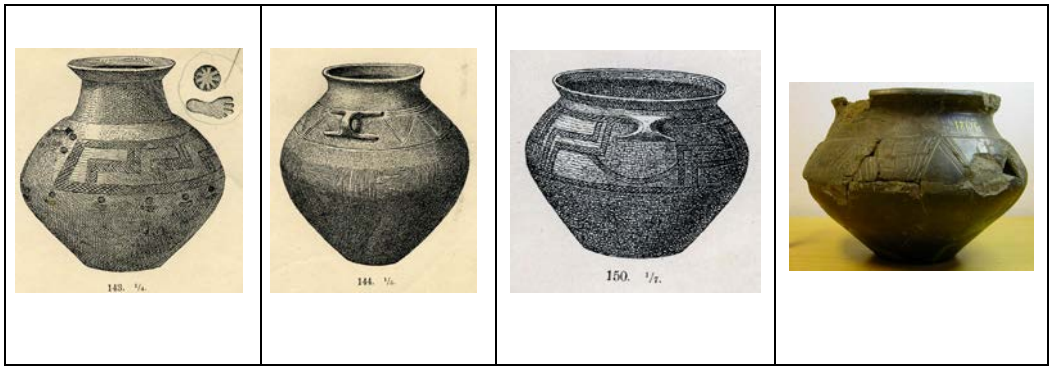

Figur 59 Karformene Müller 143, 144, 150 og Bøe 33.

I tillegg kommer to egne typer fra østsiden av fjorden. Bøes figur 34 (C15713) har form som dreide treboller. Karet har jysk preg men mangler fasettering eller avsats under kraven og dessuten helt avrundet bukovergang (Bøe 1931:40). Bøes figur 35 (C21594) og 36 (C9229) likner Müller 144, men regnes som egne former fra Østfold med den typiske jyske dekor.

Figur 60 C4845, Løken, Råde, Østfold.

Et meget spesielt kar i norsk sammenheng er C4845 (Løken, Råde) fra senere del av eldre romertid. Karet er et tidlig eksempel på et hankekar (se appendiks 1-6) med samme type

dekor som karene fra eldre romertid (figur 60). Også C10881 (Musangen, Råde) er en spesiell type med en tverriflet list rundt halsinnknipningen, trang munning og innsvungne sider (Bøe 1931:41). Gruppen med jysk påvirkning kan kanskje suppleres med C22582 fra Bossum i Onsøy og C12570 fra Tingvoll i Tune, nå Sarpsborg. I to tilfeller er det bemerket en sjællandsk påvirkning. Dette gjelder C21581 (Store Dal) og C23447 (Jåberg). Forbindelsene til de danske øyer har, ifølge Bøe (1931:42), etterlatt seg svake spor, trolig fordi den jyske industri var bedre i både produksjonsevne og kvalitet.

Til tross for at noen leirkar fra gravfeltet på Hunn i Borge, Fredrikstad, har sine nærmeste paralleller i Vendsyssel, har mineralogiske undersøkelser av magringsmaterialet i flere av karene vist at de neppe er laget på Jylland (Resi 1986:51-53), men trolig er lokale produkter. De fåtallige formene fra eldre romertid forsvinner imidlertid uten å sette merkbare spor i keramikktradisjon slik den ble utviklet i tredje og fjerde århundre.

1-4 Tidlige bolleformer (Bøes fig. 40-47)

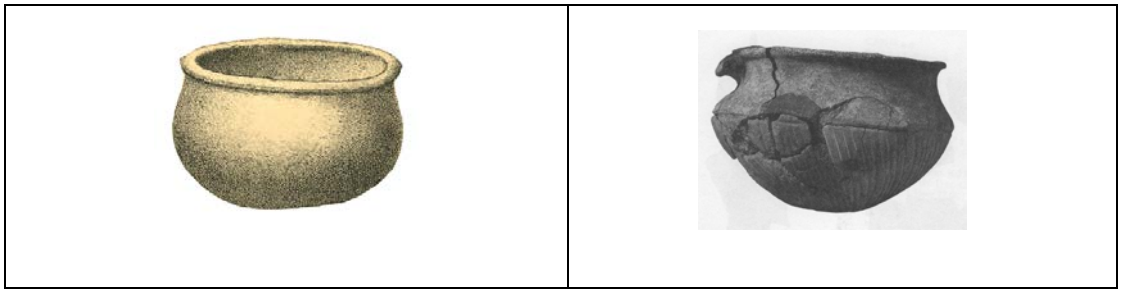

Figur 61 Bolleformede kar. Venstre: R.356 Løken Råde, Østfold. Høyre: C50907ae, Rokke, Halden, Østfold.

Fra 200-tallet, og kanskje noe tidligere, opptrer forskjellige bolleformer med innsvunget hals, utvidet rand og ofte svart, polert overflate. Typen er i bruk frem til overgangen yngre romertid/folkevandringstid. Karene er helst ornert på skulderen med vinkelbord og følgelinjer selv om de eldste eksemplarene synes å ha riflet dekor på bukens nederdel (Bøe 1931:45-46 samt figur 40-41 og 59 til høyre). Riflingen kan være overført fra samtidige bronsekjeler og kokepotter eller utviklet fra de tidligere kjente kammønstre og linjegrupper (Bøe 1931:14, 46, fig 6, 40 og 41; Grieg 1926:94). Gripeknotter som finnes på enkelte kar har likhetstrekk med en rekke jyske kar (Bøe 1931:46; Müller 1895: fig. 158 og 159) og Bøe (1931:47) antar at karene er lagd etter danske forbilder. Utgangspunktet for tolkningen er C14936 fra Brunla i

Larvik (Bøe 42) som er svært likt **Müller 1895:fig 292** med utsvunget nederdel, rettlinjet, innskrånende skulder og skarpt utbøyd rand.

På de senere typer avrundes bukovergangen (Bøe 44) slik at nederdelen nærmer seg kuleform og likner R. 365 De eldste karene stammer hovedsakelig fra Vestfold, men produksjonen ser ut til å forskyves til Sørlandet i det fjerde århundre (Bøe 1931:47-48). Bolleformen synes å være forløperen til *kar med hank oppe ved randen* som kjennes fra 300-tallet og utvikler seg til en egen bordkartype (R.365). Bøe (1931:49) antar også at denne karformen er med på å utvikle *hankekarene* (R.361).

1-5 Vortebegre (Bøes fig. 132-137)

Figur 62 Vortebeger fra Järnsyssla, Skara, Västergötland, Sverige (SHM13314, etter Fornvännen 1907).

En annen gruppe kar som opptrer i overgangen mellom eldre og yngre romertid, eller kanskje litt tidligere, er vortebegrene. Særlig på Østlandet opptrer denne gruppen begre med eiendommelig knottet overflate over hele buken(Bøe 1931:99,103, f.eks C17781 fra Stabu, Østre Toten).

- De eldste karene har forholdsvis vid utoverbøyd munning og svakt svunget hals, mens nederdelen er forsynt med vorter. Vortene er små og pyramideformede, modellert på fri hånd ut av den våte karvegg. Det forekommer ofte dekor over knottene.
- Etter hvert mekaniseres utformingen av knottene etasjemessig over hverandre med en dyp og jevn fure skapt med pinne eller tannet instrument (Bøes figur 134-137). Avtrykk på halsen til Bøes figur 137 antyder at redskapet er totannet og passer til furene mellom knotterekkene (Bøe 1931:100). Dersom redskapet føres horisontalt etterlater det høye lister som igjen kan skjæres ut med kniv eller liknende slik at det dannes knotter.

- En tranghalset form med sterkt utsvunget bukprofil og knotter utført på frihånd og stilt i rader kjennes fra Valle, Ø. Toten (C21635).

De tidlige vortebegrene er avgrenset lokalt. To er fra Toten, ett fra Gran og ett senere fra Løten. Kulturhistorisk viser de tilknytning til en gruppe med egen gravskikk, våpen, innførte bronser og de første runeinnskrifter (Grieg 1926:91, 177, fig. 19; Shetelig 1914:13, fig 31, 1920).

Behandlingsmåten er kjent fra tysk leirkarproduksjon. En nærliggende parallell er "Warenzengefässe" (Koenen 1895) som kan dateres til 300-tallet, og Gustaf Kossina (1912:170) antydet at forbilder kunne være å finne i knoppede rhinske glass. Flere har ment at vortene ble løst påklint eller drevet ut av veggen med en stav (Kossinna 1905:398; Tackenberg 1925:86), men dette avvises av Bøe (1931:101) som hevder de er modellert fritt med tydelige negleinntrykk. I Danmark er vortebegerne ukjente, mens to kjennes fra en grav i Järnsyssla, Skara, Västergötland, Sverige (Holmqvist 1954:292-294, se også Fornvännen 1907:305, SHM 13314) og muligens ett fra Gotland (Almgren & Nerman 1923:taf 20, fig 299). Karene følger en østlig linje, mens Sør- og Vest-Skandinavia ikke er representert. Vortebegrenes geografiske spredning kan tenkes å være et parallellfenomen til våpenutstyret i de Opplandske branngraver (Grieg 1926:29, 90-91). Den østlige tilknytningen forsterkes også av funnet fra Järnsyssla som, da disse er del av et sett med importsaker (sølvbeger og bronsekar). Graven dateres omtrent til 200-250 e.Kr. (Holmqvist 1954), noe som korresponderer med at de eldste importsakene også viser en tilknytning til østlige områder (se avhandlingens kapittel 4.6). Tyske forskere synes å være enige med Kossina i at vortebegre tilhører tredje århundre (Bøe 1931:103).

Ved overgangen yngre romertid/folkevandringstid (like før 400 e.Kr.) oppstår en ny type vortekar, men det finnes ingen sikre bindeledd for de nærmere 200 årene som skiller typene. Utviklingen er betinget til Aust-Agder og Jæren med en enkelt utløper i Hordaland, og karene gjøres større og utstyres med hank (Bøe 1931:104-105, figur 135-137).

1-6 Hankekar (R.361)

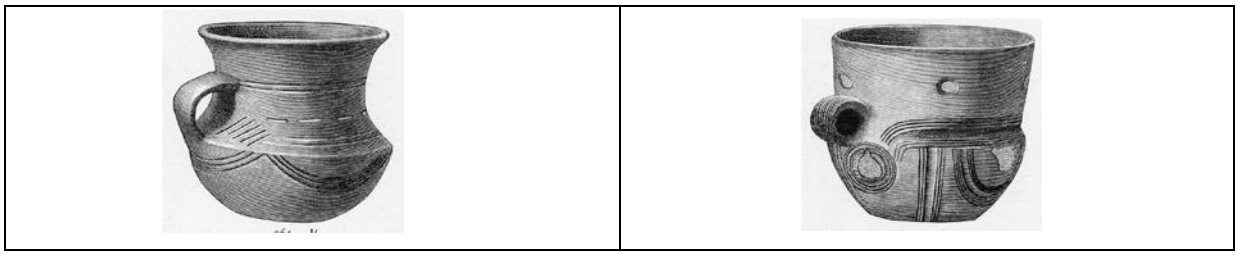

Figur 63 Til venstre: Hankekar som R.361. Til høyre: Hankekar med innfelte glasskår som R. 362.

De såkalte hankekar opptrer fra 200-tallet til godt ut på 500-tallet og er de mest tallrike av de finere bordkarene. Karakteristisk er en ganske bred, buket form med vid halsåpning og hank på siden fra bukovergangen og som regel opp til innsnevringen ved halsen under kraven. Randen er jevnt utbøyd omtrent til samme bredde som buken. Høyden ligger som regel mellom 9 og 15 cm. På skulderen eller øvre del av buken er det som regel bred plass til dekor som er utført i strekteknikk på fri hånd. Karene har en polert (glittet) overflate, helst svart eller mørk grå. Buken har gjerne geometrisk dekor eller horisontale linjer og enkle groper og ovaler. Det var ingen tradisjon for å fremstille finere polerte kar i norske områder, og det er foreslått at pottemakere fra Danmark, som har virket på norsk område, har stått for den første produksjonen (Bøe 1931). Petrografiske undersøkelser (bergartsammensetning) tyder imidlertid på at også hankekar har vært produsert lokalt (Stout 1986:52-66).

Det nevnte karet C4845, kar 2 (figur 60) fra Løken i Råde er det eneste norske kar som kan regnes som en forløper. De eldste karene på Østlandet ser ut til å være etterlikninger av "danske" former fra det tredje århundret (Bøe 1931:50-51). Bøe finner paralleller til tre lave, sterkt utbukede, danske varianter (Müller 1895:fig. 298-300) blant de eldste formene fra Østlandet (Bøe 1931:fig. 48-51), men utviklingen på norsk område skiller seg nokså raskt fra den danske (Bøe 1931:96). En forklaring kan være at danske pottemakere sto for introduksjonen på norske områder, men at industrien ble videreutviklet lokalt.

Felles for de eldste formene er en lav krave, ofte svakt utbøyd rand og ringformet oppadbøyd hank. Etter hvert blir bukovergangen skarpere. Disse innslagene gjør seg gjeldende ytterst ved Oslofjorden i Østfold og tydeligst i Vestfold, mens formene er sjeldne i Buskerud og Oppland, og langs kysten til Aust-Agder. På Vestlandet er karene høyere med avrundet nederdel og bukovergang, men om karformen er importert, forarbeidet på Østlandet, utviklet lokalt eller med innflytelse vestfra lar seg, i følge Bøe (1931:51-52, 90), ikke besvare.

Med den nye karformen kommer også en rekke nye dekorative elementer som er nye på ”norske” leirkar:

- Smale hulkiler med konturlinje (Bøe 51)
- Skraverte trekanter (Bøe 52)
- Vinkelbord med øvre og nedre linjebegrensning (Bøe 53). Først på Vestlandet?
- Vinkelbord med horisontale linjegrupper (Bøe 50)
- Unntaksvis hengebuer (Bøe 46 og 52)

Gjennom 200-tallet er funnene få, men i flertall på Østlandet. Midt på 300-tallet øker produksjonen betraktelig og det oppstår en forskjell i form og dekor mellom Øst- og Vest-Norge, som opprettholdes på tre- og firehundretallet (Bøe 1931:54).

Basert på Bøes grunnarbeid har karene vært forsøkt inndelt i både tre (Straume 1987:16) og seks grupper (Stout 1986) ut fra analyse av proporsjoner. Det er imidlertid kronologisk overlapping mellom de ulike gruppene. Analyser tyder på at de eldste er de teknologisk mest avanserte. Et tilsvarende nivå ble først nådd med de yngste (Solberg 2007). Det er i særdeleshet karene fra Vestlandet som har dannet utgangspunkt for typologiske serier. Anne Stout (1986) tok utgangspunkt i Bøes (1931:54-78) ganske komplekse grupperinger når hun endte opp med seks karformer. De vestlandske formene får imidlertid ingen videre behandling her, da forholdene på motsatt side av fjellet er noe annerledes.

På Østlandet er karseriene nokså uoversiktlige, men Bøe (1931:78-93) regner med to overordnede grupper; en med lavere, bukede kar (Bøe 103-113) og en med høyere, slankere kar (Bøe 114-123) som henger sammen med de hankeløse karene.

Dekoren består vanligvis av vekslende motiver i bredt bånd på skulderen, nesten alltid med øvre følgelinjer. Slike motiver går ikke utover fjerde århundre og finnes sjelden på Vestlandet (Bøe 1931:79). I folkevandringstid kjennes mest krukker av samme former som er alminnelige på Vestlandet (Petersen 1916:Pl. III, 2 og Pl. XX, 7), og dekoren er da svært variert og ofte vekslende. På denne tiden kan de østnorske karene være importert vestfra (Bøe 1931:92).

En detaljert oversikt finnes hos Bøe (1931:78-93), men jeg har valgt å benytte den forenklede utviklingen i tre hovedgrupper som er fremstilt hos Eldrid Straume (1987:15-17, abb. 1). Hun deler hankekarene i tre kronologiske serier etter formen (figur 64).

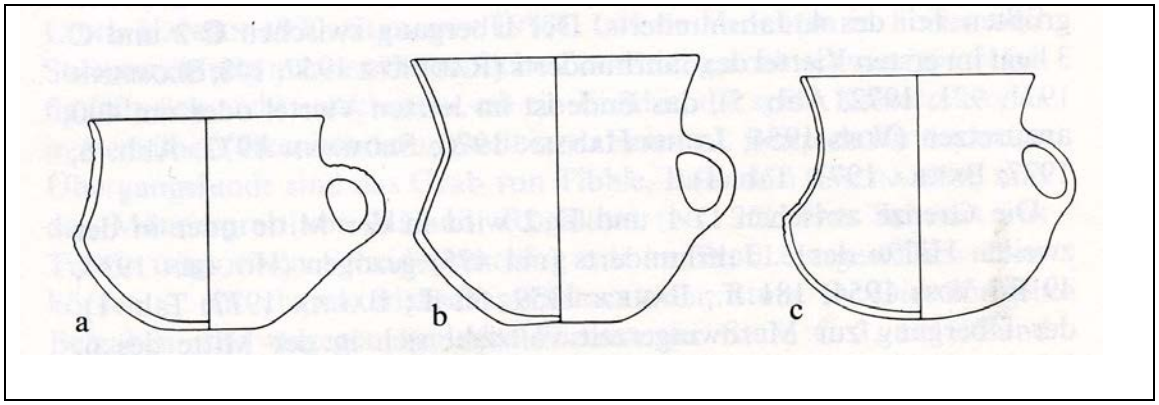

Figur 64 Leirkarserier av hankekar som R.361.

Gruppe A omfatter bolleformede krukker med jevnt svunget kontur (s-form), kort hals og ringformet hank med dekor konsentrert til øvre del av buken. Disse karene er datert til 200-tallet.

Gruppe B har tydelig markert skulderparti, høy hals, ringformet hank og dekor konsentrert til det markerte skulderpartiet. Øvre del av buken og hanken kan også være ornert. Serien utvikles på slutten av 200-tallet, men er særlig karakteristisk for 300-tallet og begynnelsen av folkevandringstid.

Gruppe C har jevnt svunget kontur, lav buk og en mer ”fallende” hank uten dekor. Orneringen er konsentrert til den nedre delen av bukovergangen. Denne yngste serien av hankekar oppstår i slutten av yngre romertid og er karakteristisk gjennom hele folkevandringstiden.

I Bohuslän, særlig på gravplassen Ytter Restad, Haltå (Sarauw & Alin 1923:316, fig. 165 etc.), er karene alminnelige, og Bøe (1931:98-99) mener at når kartypen opptrer isolert fra sørsvenske områder må utgangspunktet være den norske leirkarindustri. Bemerkelsesverdig er det dog at karene synes å være eldre enn det ledsagende gravinventar. Dette kan tyde på at vasene har vært arvestykker.

En egen variant er middels store bukede vaser med tre til fire hanker hvori det henger ringer av leire. I Norge kjennes tre stykker. Et fra Vest-Agder, et fra Hordaland (**Bøe 234**) og et fra Store Dal i Østfold (**Bøe 233**). De dateres tidlig i folkevandringstid. Bøe (1931:153) antar at

karene kan være tilvirket i keramikkverksteder i Agder. Utenfor Norge finnes typen både på Fyn (samtidig) og i Böhmen (noe tidligere). Shetelig (1912:26) antar at de mange hanker og løse ringer er overtatt fra bronsekar med liknende utstyr.

1-7 Hankeløse begre og krukker (R.360 og R.368)

Det finnes to hovedformer av de hankeløse begrene (figur 65), **R.360** (Bøe 138-145) med høy, avrundet nederdel og utvidet hals og **R.368** (Bøe 146-174) med lav nederdel og høy, smal hals. Glasskopier, begre på fot, tredelte begre, fugleformede kar, små begre og "saltkar" tilhører samme kategori, men er skilt ut som egne kartyper.

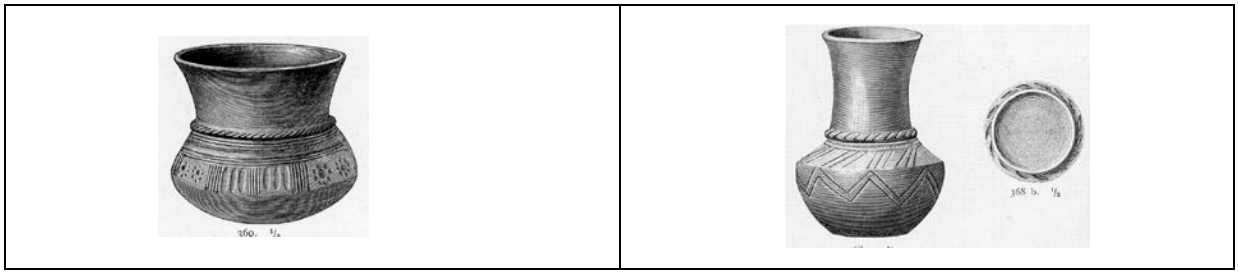

Figur 65 Hankeløse begre. Fra venstre: Høy avrundet nederdel og utvidet munning (R.360) og lav nederdel med høy smal hals (R.368).

R.360

Gruppen R.360 består av relativt store kar, som regel minst 15 cm høye. Bukvidden er ofte lik høyden og nederdelen har som regel form som en flattrykt kule, ofte med markert ståflate. Halspartiet utgjør som regel under halvparten av karets samlede høyde. Munningen er oftest ganske vid, noen ganger svarende til bukvidden, eller litt mindre. Orneringen er innskrenket til skulderen, mens hals og nedre del av buken alltid er glattpolert. Karene har ofte en skarp overgang (vekk) mellom hals og skulder. Dette vekket er ofte markert med kraftig linjemønster eller helst en skråriflet ribbe (også kalt vulst og list) som minner om en tvunnet snor. Både oppdrevet bunn og punktsirkel rundt bunnen forekommer. Formen beholdes praktisk talt uten andre endringer enn ornamentikken (Bøe 1931:106, 111).

De *skråriflede, horisontale ribbene* kan variere i antall og er som regel modellert ut av den våte karveggen og sjelden drevet ut innenfra. Noen av karene synes å være tildannet i to deler som så er kittet sammen ved listen/ribben, slik at denne dekker over og stryker skjøten.

Karene uten list er nærmest uten unntak sprukket i halspartiet (Bøe 1931:106-107). Som regel er ribbene skilt ved furer som fører til en mer avrundet overgang mot skulderen (Bøe 1931:106-108). Ribbene er i noen tilfeller formet fritt og festet på karveggen. Dette kan være gjort for å unngå spenningen som oppstår i godsets fortykkede partier under brenning (Bøe 1931:111). Figur 66 viser C21507p (Petersen 1916:Pl. II, fig. 6), der ribben delvis er falt av.

Figur 66 C21507p. Den avflakede ribben er kun synlig som en grå skygge.

Flatedekor under den profilerte ribben varierer gjerne mellom buer, linjer, hulkiler og andre elementer som groper og rosetter. Loddrette hulkiler er svært vanlige og kan minne noe om fasettsliping på samtidige glassbegre. Dersom det er mange ribber forenkles flatedekoren til en bord av vinkler eller buer, unntaksvis på bukens nederdel. De fleste eksemplarene er dessverre avbrutt ved halsvekket. Likevel synes det som om halsen har vært like lang som hankekarene, ofte med liten svai frem til randen som er utbøyd.

Formen kjennes særlig fra Østfold og Vestfold, men finnes så langt vest som Rogaland og helt ned i det sydvestlige Sverige. Typen sammenliknes gjerne med en rundbuket, høyhalset serie med hankekar fra Østlandet (Bøe 1931:108) som dateres mellom 350-400 e.Kr. Eksemplarer med utviklet ribbeornering er datert til 300-tallets senere del. Enkelte varianter har vertikale ribber ned hele buken (Bøe 139) eller ned til bukovergangen (Bøe 140-142). Feltene mellom ribbene har gjerne lett linjedekor, vekslende mellom hvert felt (Bøe 141). Sjelden gjentas samme ornering fra felt til felt (Bøe 140). De vertikale ribber avløses av felt som bryter skulderdekoren, ofte med regelmessig mellomrom. Serien har sin glanstid i årene 350-400 e.Kr. (Bøe 1931:111).

En del kar er også noe mindre (ca. 12 cm høye), men med samme hovedform (Bøe 145). De fleste har dekor på skulderen og selve bukovergangen. Typen hører særlig hjemme rundt Oslofjorden, og kjennes ikke fra Sør- og Vestlandet (Bøe 1931:113).

R.368

R.368 kjennes fra Østfold til Rogaland i tiden 350-450 e.Kr. På et tidlig trinn er karene små med meget lav, delvis halvkuleformet nederdel, og høy meget smal, opprinnelig sylindrisk hals. Godset er som regel tynt utdrevet, fint og ensartet, kun svakt sandblandet. Som på R.360 er overflaten polert og nesten alltid svertet. Typen er fremstilt i to deler, der nederdel og halsparti skjøtes sammen. Orneringen er innskrenket til skulderen, men i tillegg benyttes vertikale hulstaver og konturlinjer under bukfalsen. Også her forekommer både kar med og uten en dekkende og forsterkende riflet ribbe/list i skjøten (vekket), og karene med ribbe synes å være av eldre dato (Bøe 1931:113-119). Det synes å være en tendens mot å utvide randen, mens det lave bukparti beholdes på de yngste karene. Bøe (1931:115) peker på en likhet med fotbegre fra Nordvest-Tyskland, karakterisert ved sylindrisk hals og lav, vid nederdel. Pettke (1921:45) daterer denne typen ca 400 e.Kr. Disse kan igjen være influert av provinsialromerske fotbegre med tilnærmet kuleformet nederdel. Det finnes en vase på fot av samme type som de tyske fra Vest-Agder (Bøe 149). I folkevandringstid sprer typen seg til Sørvest-Norge der form, ornament og størrelse (høyde 13-17 cm) standardiseres (Bøe 1931:119-120). Strekornering blir enerådende fra begynnelsen av 5. århundre, og på de yngste karene består orneringen av vinkler og skråstilte linjegrupper (Bøe 169, 170). Generelt, men ikke uten unntak, beholder nederdelen halvkuleformen med forholdsvis stor høyde, mens den senere blir lavere (Bøe 1931:120-121).

Hankeløse begre er særegne for Norge, til tross for at de gjenfinnes sporadisk i Sverige. Begrene er da overveiende fra Bohuslän, et landskap som henger nøye sammen med østnorsk og særlig Østfolds leirkarindustri i denne tiden. I Danmark er beslektede former sjeldne, og kun enkelte jyske kar likner den slankhalsede serien (Bøe 1931:123). Enkelte likhetstrekk er også å spore i små kar fra øyene (se for eksempel Varpelev, Sjælland, Engelhardt 1877:366, fig. 26), i fjerde århundres siste del. Bøe (1931:124) mener at det ikke er grunnlag for noen forbindelse med Vest-Tyskland og Preussen over Danmark slik det er blitt hevdet (Bøe 1931:126-127; Sarauw & Alin 1923).

Figur 67 Fra venstre: Rhinske glassbegre etter Kisa 1908. Glassbeger fra Rør etter Hougen 1924. Leirkar fra Sætrang etter Slomann 1959.

En annen viktig innflytelse er trolig glassbegrene (figur 67) som antakelig har vært innført i ganske stort tall til Norge, særlig i 4. århundre og utover. De fleste karene er små og lette, og kan ha gjort tjeneste på bordet som glass (Bøe 1931:127). Dekor som ribber, ovale groper eller hulstaver og hulkiler fører hen på glass av kjente typer, særlig fasettslipte (se R.335). Blant formseriene er det spesielt karene med sylindrisk hals og lav nederdel som kommer glassene nærmest. Eiendommelig er et leirkar fra Sætrang (Slomann 1959:25-27, Pl. XI fig. 2) med parallell i rhinsk glassproduksjon og kjent fra sydtyske og frankiske graver (Bøe 1931:127; Kisa 1908:Formentafel E, fig. 317-318). Karene kan stå i forbindelse med høye sylindriske glass som for eksempel er funnet på Rør i Rygge (Hougen 1924:fig. 24; Straume 1988:fig. 1). Pottemakeren kan av praktiske grunner ha endret den lille ståflaten med en tyngre nederdel.

1-8 Glasskopier og keramikk med innfelt glass

I tillegg til innflytelsen som ble nevnt for de hankeløse begrene finnes det også eksempler på at glass, omtrent som R.335, er direkte kopiert i leire og at leirkar har innfelte glasskår (Bøe 1931:127-129, 220 note 22). Dette kan tyde på at importvarene ble sett på som kuriøse forbilder for keramikken.

Figur 68 Kopi av glass (miniatyr) fra Borregård i Sarpsborg (etter Hernes 1977), glass som R.335 og hankekar med innfelte glasskår som R.362.

Bøe viser tre eksempler som alle er fra Sørvestlandet (Bøe 177-179 = C11104, S325 og B349). I tillegg kommer muligens S7520 fra Øksnevad, Klepp, Rogaland (Børsheim 1995:24). Fra Østlandet kjennes tre kar, et enkeltfunn fra Telemark (C26824), et kar fra Hedrum Prestegård i Larvik (TGM3242) og et miniatyrbeger fra Borregård i Sarpsborg (figur 68, til venstre), i tillegg til det nevnte begeret fra Sætrang (figur 67 til høyre). Eksempler kjennes også fra Bohuslän (Montelius 1872a:fig. 398; Montelius & Eckhoff 1874:44, fig. 52), og fra Hannover i samme tidsrom (Bøe 1931:129). Disse begrene er formet direkte etter importerte glass. Bøe 177 fra Evje i Aust-Agder er nesten en naturtro kopi av et glass fra Vestfold (C10582, Foldvik, Larvik) datert til fjerde århundre. Karene dateres fra 300-tallets senere del og noe ut i femte århundre. Det er kjent en del eldre glasskopier i leire i Øst-Tyskland (Tackenberg 1925:tafel 23), og det er fristende å antyde imitasjon av glass for den unike bollen C21528 fra Store Dal i Sarpsborg (Bøe 1931:fig. 180). Nederdelens kontur kan likne trådpålagt glass og de vertikale ribber er ikke skråskravert som sedvanlig. Straume (1987:68) antyder at leirkarkopiene kan være utrykk for ulike sosiale grupperinger, siden kopiene dekker samme utbredelsesområdet som glassbegrene. En av glasskopiene er funnet sammen med et glasshorn (Skadberg, Sola, Rogaland).

Karet til høyre på figur 68 er et av åtte leirkar fra sju graver med innsatt glasskår i leiren (se oversikt hos Aasheim 2007:26, tabell 3; Solberg 2004:206 opererer med seks kar fra fem graver, jfr. note 2), såkalte vindusurner (Bøe 1931:220). Glasskårene er satt inn i hankekar og hankeløse begre. I samtlige leirkar er et glasskår satt inn i bunnen. Dette gjelder også typeeksemplaret R.362 fra Væmestad i Vest-Agder, som også har ytterligere ti skår på buken. Tre slike kar er funnet på Østlandet, to på Dyster, Ås, Akershus (C17935) og ett på Stenstad, Holla, Telemark (NKM 8031).

Det kan være en langt større funngruppe av leirkar med innsatt glasskår. Løse enkeltfunn av glasskår i gravkontekst kan opprinnelig ha sittet som dekorasjon i et leirkar, men falt ut (Bøe 1931:220, note 23; Holand 2001:197-199). Denne typen leirkar kjennes også fra Bohuslän i Sverige (Montelius 1872a:fig. 388). I tillegg forekommer de i Tyskland som Bøe tror må være opphavsstedet for kartypen (Buttel-Reepen 1925; Bøe 1931:220). Funnområdet for leirkarene med glasskår er for øvrig det samme som for glassbegrene. Vindusurnene kan tolkes som sterkt symbolladde kar, der det lille skåret representerer og viser til et glassbeger. Utvilsomt er det at glasset synes å ha en opphøyet verdi, ettersom det kan være nok å benytte et enkelt skår som viser til det eksotiske opphavet.

1-9 Begre på fot (R.359)

Figur 69 Beger på fot, R.359

Leirbegre med enkel rett fot midt under forkommer i eldre romertid i Danmark, spesielt Jylland, og Nord-Tyskland. Formen er egentlig ikke er noe beger, men en kombinasjon av lokk og tallerken (Reinach 1899:3, fig. 3). I overensstemmelse med tolkningen som lokk har den også dekoren vesentlig på undersiden. Føttene er hule nedenfra, trolig for å redusere spenningen i godset under tørking/brenning. Bøe (1931:129) avviser at provinsialromersk håndverk er inspirasjonskilden, og mener formene overføres til Skandinavia (Bøe 181 og 182) fra Tyskland og Danmark. De østlandske typene fra Valby, Larvik, Vestfold (C16445), Finstad, Akershus (C38111) og Store Dal, Sarpsborg, Østfold (C21598) regnes som mer lokale varianter. Førstnevnte er tidligst (300-350 e.Kr.) med lav og bred skål, fast kontur og form nær de danske typer. Mer utvasket blir sistnevnte med datering omkring 375-400e. Kr. (Bøe 1931:129). På Valbykaret (Bøe 183) synes en skjøt like under skulderen som tyder på en sammenføying av fot og kardel. Formen antas å bygge på tilsvarende danske leirkar, men også sølvbegre finnes i samme form (Müller 1895:fig. 313). Identiske karformer er også kjent

i Nord-Tyskland på samme tid (Plettke 1921:taf. 26). Leiren er som sedvanlig grålig med svart, polert overflate (Bøe 1931:130)

1-10 Tredelte begre

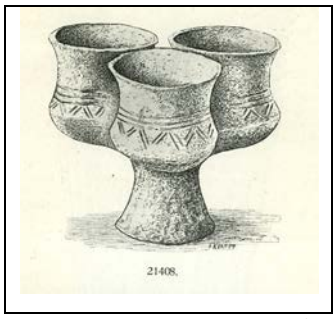

Figur 70 Tredelt beger på fot/trippelkopp, C21408 fra Hedrum prestegård, Larvik, Vestfold (etter Oldtiden VI:201).

På stett står også to av tre kjente tredelte begre som også hører til i overgangen yngre romertid/folkevandringstid (Bøe 185 og 186 = C30491g og C21408). I tillegg kommer et skadet beger i miniatyr fra Ula i Fredrikstad (C29860b). Hver kopp synes å være modellert for seg og den nedenfra hule fot er laget på samme måte som de andre karene på stett. Karene har hull fra beger til beger slik at væsken kan strømme fritt gjennom. Begrene svarer til en form som kjennes fra eldre jernalder og tidligere på kontinentet. Identiske stykker er kjent i Nord-Tyskland på samme tid (Bøe 1931:130; Grohne 1932; Montelius 1895:pl. 45,fig.15 og pl. 58, fig. 2; Much 1889:Taf. LV, fig. 11; Rødsrud 2012 forthcoming). Karformen synes å ha overlevd frem til nyere tid, særlig i våre drikkekar av tre fra 16- og 1700-tallet (Gjærder 1975). Tradisjonen burde i så fall være uavbrutt gjennom tid, men savnes i et mellomliggende tidsrom. Bøe (1931:130) antyder også at begrene forutsetter en ukjent drikkeskikk.

1-11 Fugleformet keramikk

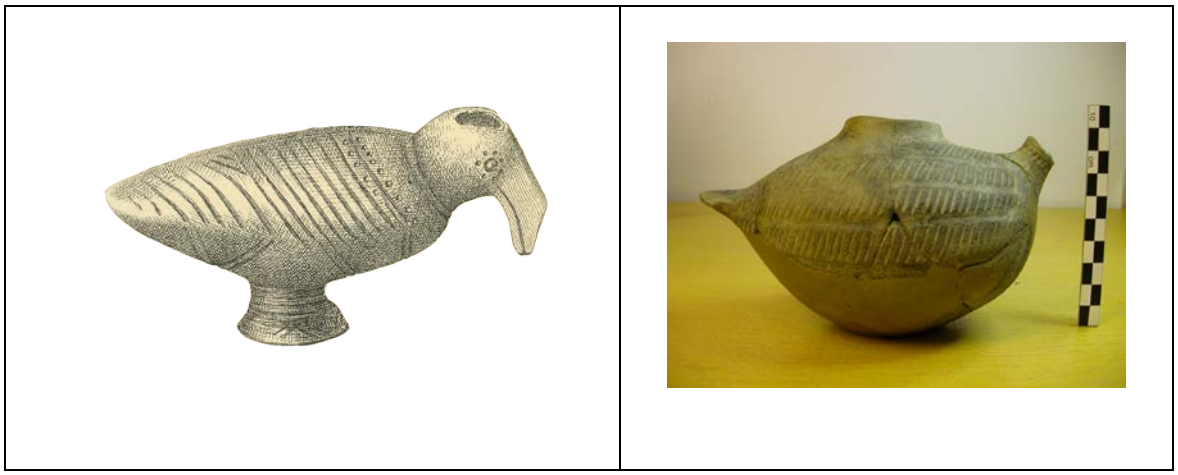

Figur 71 Fugleformet kar på stett fra Bjerkreim, Helleland Rogaland (Etter Ab. 1882:pl. III, fig. 20) og Ås Sande Vestfold.

Et parallelt fenomen er en fuglefigur av leire på stett (figur 71 til venstre) fra Bjerkreim, Helleland, Rogaland datert til tiden omkring 400. Utvilsomt er dette igjen lokalprodusert keramikk med gråbrunt gods med svart glittet overflate. Karet har hull med åpning i pannen, rosetter til øyne og foten formet som de andre fotbegre. I tillegg finnes et fugleformet kar fra Ås, Sande i Vestfold, uten stett, men med rik dekor som imiterer fjærpryd. Paralleller til fugleformede vaser, delvis med ranglefunksjon, kjennes fra Danmark, Sverige, Holland, og særlig Schlesien (Boeles 1927:282, pl. XXX-5; Bøe 1931:131; Much 1889:pl. XLIII-8; Rødsrud 2012 forthcoming). Andre dyr er også observert (Friis 1975), og det er verdt å merke seg at fuglehoder og stiliserte fugler kjennes som dekorelementer på dansk keramikk (Albrectsen 1968:106, 281, Tavle 56b & 63b, 1971:125; Müller 1912:107, fig. 27).

1-12 Små begre og hankeløse kopper (miniatyrkar)

Jeg har regnet kar under 10 cm til gruppen miniatyrkar. Småbegrene er særlig et østlandsk fenomen, og de er praktisk talt fraværende på Vestlandet fra og med Agder. De fleste av karene er av samme form eller serie som de større vasene, og er ofte kategorisert etter hovedformen (Bøe 1931:131-132):

- Slanke, rundbukede småbegre med riflet list i halsvekket som ***R.360***, både med horisontallist i vekket og vertikale lister på skulderen er den vanligste formen. Samme variant finnes også med hulkile eller linjemønster i vekket (Bøe 188). Fra 400-tallet stammer Bøe 189 og 190, trolig varianter av foregående.

- Det er usikkert om denne innflytelsen også ligger til grunn for knottene på Bøe 191 som kan tolkes som en *bulevase* i miniatyr. Denne dateres for øvrig til ca. 400 (Bøe 1931:118-119).
- Sjeldent er de lavbukede begrene ***R.368*** ettergjort i lite format (Bøe 192).
- Begre som svarer til den lavere, bukede fortypen til R***.361*** (Shetelig 1912:fig. 144). I tillegg finnes en blandingsform med sterkt utvidet rand og jevn kurve ned til bukovergangen. Bukovergangen er avrundet på de eldste fra fjerde århundre (C17847, Bjørke i Larvik) og tilskjerpet (Shetelig 1914:fig. 106-107) på de yngre.
- Ganske små begre, helt ned til 4 cm høye, med tilnærmet ***kuleformet nederdel***, lav hals og liten innknipning, som Bøe 193 eller noe oppskjøvet som Bøe 194. De kan være influert av de rundbukede vasene og de store bukede gryter og forrådskar.
- Etterlikning etter ***forrådskar*** (Bøe 195).
- Forenklet ***begerform*** med fotstykke kjennes fra Østlandet (Bøe 196 og 197).
- Den ***tresidede*** kopp, Bøe 198.
- Enkle små ***kopper*** (Shetelig 1912:fig. 282).

1-13 ”Saltkar”

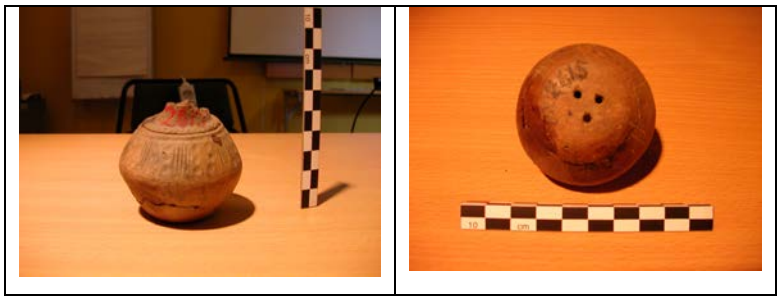

Figur 72 "Saltkar” med hull i bunnen. TGM-SM2615-2616 fra Klosterskogen, Skien, Telemark (Foto: forf.).

Små leirbegre med hull i bunnen er sjeldne (Bøe 242-243). Det er kun kjent to slike fra Østlandet (C21757 fra Skjeggerud, Lier, Buskerud og TGM-SM2615-2616 fra Klosterskogen, Skien, Telemark), til sammen fire på landsbasis. De har gjerne lav nederdel, jevnt innsvunget skulder og hals med trang åpning og litt utbøyd krave. Bøe (1931:156) tolker karene som saltbøsser, men henviser til Josef L. Píč (1907:137, pl. LXII, fig. 16) som har tolket et böhmsk kar med flere hull i veggen som røkelseskar. Som en parallell til dette komme en sil fra Havor-skatten på Gotland som inneholdt en kvaeblanding som har blitt tolket som mulig

røkelse som kan ha brent i en øse med silen som lokk slik at røyken kom ut gjennom silens åpninger (Isaksson 2005a:155-156). Mer fantasifull er kanskje en tolkning der karet er brukt som et ledd i et drikkeoffer (libasjon) og har fordelt den ofrede væske i stråler, nærmest som regn (Hoftun 1998:83). Variasjoner av leirsiler (Müller 1906:211, fig. 47) kan de vanskelig være. Karene synes å tilhøre henholdsvis tiden omkring 400-500 e. Kr. (Bøe 1931:156).

1-14 Tutekar (R.357)

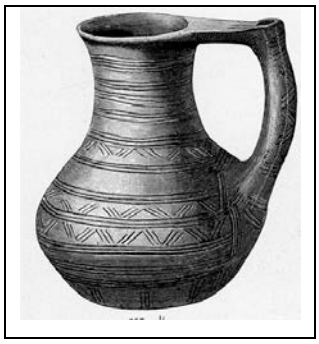

Figur 73 Tutekar som R.357.

Tutekarene som R.357 har hank som har form som et rør og strekker seg på langs fra største bukvidde til randens høyde, og ender der nærmest som en tut. Formen oppstår tidlig i tredje århundre. Alminneligere blir de fra midten fra fjerde århundre og da i former som likner andre bordkarserier, før de går ut av bruk nokså umiddelbart etter århundreskiftet.

Hanken ender gjerne ganske langt til siden og er arbeidet sammen med randen ved hjelp av et stykke leire som får form som en trekantet plate. Enkelte kar har påmontert avstivende støtter mellom hanken og buken (Bøe 206 og 208). Hanken er som regel en meget enkel leirstav uten profilering. Et av de eldste eksemplarene er innbøyd øverst (C13006, Tveitane, Larvik). Yngre eksemplarer har gjerne en vinkelrekke eller skråstreker ut fra en langsgående midtfure (hulkil). Det eldste særnorske eksempelet er C4467 fra Hov i Gran, Oppland (Bøe201). Bortsett fra hanken er ikke tutekarene noen samlet gruppe, idet de varierer sterkt i størrelse, form og ornering. Opprinnelsen finnes trolig i den danske form Müller (1895:fig.148) som også finnes med gjennomboret hank og vesentlig stammer fra Bornholm (sml. Bøe 199 fra Eidsten, Larvik). Ved Bøes (1931:132-133) undersøkelser var det kjent 26 tutekar, hvorav 13 fra Østlandet. De har en særlig tilknytning til Vestfold (8) og Aust-Agder (6), mens bare ett kar var kjent i et ”funnrikt” fylke som Østfold. Siden den gang er det fremkommet to nye tutekar fra gravfeltene på Grålum i Sarpsborg (C28299_1) og Hunn i Fredrikstad (C28979) i tillegg til et skår av tuten som lå i haugfyllet fra en av vikingtidsgravene på Bjørnstad i

Sarpsborg (Rødsrud 2007:101). Ellers fordeler de seg fylkesvis med ett fra Akershus, ett fra Buskerud og to fra Oppland. Fragmenter er også kommet til fra Lund, Larvik, Vestfold (C18010) og Oldre, Vang, Oppland (C36668).

Tutekarene kan deles i høyere og lavere typer.

- De høye har halvkuleformet nederdel med ståflate og skarp bukovergang, høyt svunget hals med strekornering og skarpt utbøyd rand (Bøe 201-204).
- De lavere bukede kar er, i følge Bøe (1931:136), utviklet av det lave hankekar (Bøe 48, Straumes type a), med forlenget overdel som følge av hanken. I Danmark representerer typen det senere tidstrinn (200-tall) av tutekarene (Müller 1895:fig.302). I Norge er ingen kar beviselig så gamle, men C16464 fra Grønneberg, Larvik, kan ikke være mye yngre. Typen holder seg trolig helt frem til 400 (Bøe 1931:136). I andre halvpart av fjerde århundre flyter karformen og dekor sammen med andre samtidige, nærstående bordkartyper. For eksempel Bøe 206 nærmer seg den senere normalform av hankevaser og gir en likhet med hankeløse vaser fra overgangsstadiet rundt 400 e.Kr.

Bøe (1931:132) karakteriserer tuten som en håndverksmessig spøk som svarer til en eller annen lystig drikkeskikk. Som en kuriositet kan det tilføyes at det serveres drikke gjennom tuten på en kopi av et tutekar i filmen The Vikings. Odgeir Hoftun (1998) har spunnet videre på denne tanken når han antyder at karene kan ha vært brukt til libasjon eller drikkeoffer i forbindelse med gravleggingsseremonier. Det er også foreslått at hanken ikke har vært noen tut og at gjennomhullingen kun er et resultat av at hanken måtte støttes med en pinne som brant opp under produksjonen, men dette synes ikke å være noen god teknisk løsning. Forsøk på godt bevarte kar har også vist at tutehanken ikke har hatt noe praktisk formål, da det skulle mye til for å få væsken ut (Stjernquist 1955:80-82, 1977a). Dermed behøver ikke karet ha vært brukt på noen annen måte enn andre kar med hank, og kanskje er den hule hankens funksjon snarere å unngå at væske kommer støtvis under helling.

Karene har vært utbredt i et stort område i Nord-Europa, men er trolig ikke så tallrike noe sted som i det sydlige Norge. Typen kjennes fra yngre romertid i Sverige (Västergötland, Skåne, Öland, Gotland), Danmark (Jylland og øyene), Tyskland (Øst-Preussen, Perlberg, Wester Wanna, Hamburg) og England. Spredningsenteret synes å være Danmark (Bøe 1931:137-138;

Stjernquist 1955:80-82, 1977a:406). Parallellformer kjennes også fra urnefeltkulturens graver (Eibner 1973).

1-15 Kar med hank ved randen (R.365)

Det er to varianter av denne kartypen som kan være vanskelig å skille, den ene er definert som et bordkar, den andre som det lillekokekar (se under).

Figur 74 Kar med hank ved randen som R.365.

Denne serien oppsto trolig som følge av at boller som Bøe 45 ble utstyrt med en hank ved randen som løper ned til største bukvidde/bukovergang. Årsaken kan være praktisk, men også ”det lille kokekar” (R.364, Bøe 244-257) kan ha spilt inn, da denne benytter nøyaktig den samme formen. Formen kan, av kronologiske grunner, ikke settes i forbindelse med beslektede danske former (Bøe 1931:138). Det kan være vanskelig å skjelne” det lille kokekar” fra mange av karene med hank oppe ved randen. Mange av karene har verken et tynt polert gods eller et grovere gods egnet for koking, men en slags mellomting av de to.

Flere funn viser at denne varianten hovedsakelig opptrer i tiden ved eller like før 400 e.Kr. Tidlig finnes både høye (Bøe 211) og lave (Bøe 210) varianter med vekslende dekor. Vinkelbord er det vanligste dekorelementet, og hanken på de høyere varianter har som regel fått en lett ornering med punkter og streker (Bøe 1931:139). Normalformen er omtrent som Bøe 212 med fallende hank. Smale linjegrupper og hengebuer er dekorelementer som går igjen, men også vertikale, skråstilte og bøyde linjegrupper med tresidige fordypninger forekommer (Bøe 213-214). Bunnen har delvis ståflate uten skarp overgang til buken og er sjelden dekorert. Teknisk må de sammenstilles med andre finere bordkar. Både arbeidsteknikk og overflatebehandling er den samme. De har gjerne tynt gods, et sandfritt belegg og en

mørkfarget, polert overflate. Et produksjonssenter synes å være Agder fra tiden omkring 400, men produksjonen var ikke stor, sammenliknet med hankekarene (Bøe 1931:140). Typen er sjelden i Rogaland og så godt som ukjent på Vestlandet og nordover. Utenfor Norges er den også ukjent (Bøe 1931:141).

1-16 Det lille kokekar (R.364)

Figur 75 Det lille kokekar, R.364.

Det lille kokekar har samme form som kar med hank ved randen (ned til største bukvidde), men skiller seg ved et grovere gods og magring som kan tåle koking ved høyere temperaturer uten å sprekke. Denne nyansen er imidlertid vanskelig å skjelne, som nevnt over. Overflaten er heller ikke like omhyggelig behandlet som de finere bordkar. Det lille kokekar forekommer i stort antall i yngre romertid og folkevandringstid. Det finnes noen få eksemplarer av hankeløse og tohankede varianter (Bøe 1931:156, 162). Generelt opptrer karene med hank ved randen parallelt, og gjerne sammen med hankekarene (Rygh 1879:47). Bøe (1931:156) mener karene er i bruk på Sørøstlandet med Jæren, mens de er erstattet av det spannformede kar på Vestlandet. Karene har sjelden den opprinnelige overflaten bevart og er overveiende røde eller gule utenpå som følge av direkte kontakt med ild (Bøe 1931:157). Ytterligere et trekk som jeg ikke har sett kommentert i annen litteratur er att karene i flere tilfeller er sotet på fremsiden, motsatt hanken, som om de har vært satt inn mot varmen fra et ildsted (figur 76).

Figur 76 C6988 Nordre Fevang, Sandefjord og C19914 fra Gjone, Larvik med soting motsatt hanken.

Ornamentikken er enkel, kun i et par tilfeller er linje-, vinkel- og punktornering anvendt (Bøe 244 og B1458). Skulderen som bærer orneringen på de fleste andre kar, er på **R.364** uten unntagelse glatt, og eventuell dekor befinner seg på nederdelen. Tre hovedgrupper synes å utmerke seg:

1. Kar med riflet nederdel (Bøe 245-247)

Brede, sterkt bukede, mindre boller (9-11 cm høye) med utbøyd rand og plan ståflate. Typen har dype furer (hulkiler) i overflaten, horisontalt, vertikalt eller skrått. Furene ligger parallelt og skilles av opphøyde ribber, som regel knepet inn fra begge sider med fingerspiss/negl. Dessuten kan det være satt inn neglehakk på rillene (C11034, Haljem, Larvik). Typen er vanlig i Vestfold, men er funnet i Østfold og Agder. Bøe (1931:158, 162) antyder at formen har kommet inn sent i tredje århundre og har gått langt ut i fjerde.

2. Kar ornert med neglehakk

Kar med negleinntrykk (fingerspiss eller innkniping) finnes sjelden i en høy og slank form (Bøe 248) men oftest i en bredere lavere buket form som R.364 (Bøe 249). Ofte er orneringen uten orden, men som regel finnes en til to horisontale rader ved bukovergangen. Inntrykket kan være lett påført eller skjøvet inn så det dannes en grop med en utskjøvet klump. Neglen kan også være erstattet med ovale eller runde groper frembrakt med pinne, rørstempel eller trekantede utsnitt (se Bøe 251). Oluf Rygh (1891:103, nr. 107) har vært inne på tanken om at slike hakk ikke er ornamenter, men har til oppgave å øke varmeflaten ved en blafrende ild. Flere av karene har imidlertid

kun neglebehandlingen som en rekke rundt bukovergangen, skrått og loddrett over buken eller vekslende med glatte partier.

Negledekoren går like langt tilbake som relieffdekoren, og finnes på C12233 som dateres til 250-300 e.Kr. (Bøe 1927:10, nr. 17; Bøe 1931:158-159; Montelius 1896:250; Straume 1998:440). Formen har lang levetid, da den blir ledende med oppsvinget i den keramiske industri og holder seg utover i femte og sjette århundres senere del (Bøe 1931:158, 162). Lokalt er gruppen østlig orientert, men forholdsvis sjelden i Østfold og innlandsfylkene.

3. Helt glatte kar

Den uornerte formen er tallrik, men kommer ikke opp mot den negledekorerte i antall. Godset beskrives av Bøe (1931:160) som nokså grovt, tykt og løst. Overflaten er gjerne avglattet, men ofte ikke bedre enn at magringen er synlig. Karene er oftest røde eller grågule og sotet på utsiden, men flere av pottene er grå, også i bruddet. Dette kan tyde på at de ikke har vært i kontakt med ild direkte (Bøe 1931:160).

En gruppe finnes nord på Jæren, en annen i Østfold der i overkant av 10 er funnet på Store Dal. Formen varierer ubetydelig, men de østfoldske er fastere som type og som regel bedre arbeider (Bøe 1931:160). Disse uornerte pottene synes nesten utelukkende å tilhøre fjerde århundre, men det er ikke utelukket at de går noe opp i folkevandringstid (Bøe 1931:161-162).

Karformen opptrer fra sent i tredje århundre og trolig med en sørøstlig påvirkning, fra øyene i Østersjøen eller Vest-Polen. Fra Bornholm kjennes en gruppe likeartede kar i romertid, og fra Øst-Tyskland kjennes liknende kar med både profilering av buken og neglebehandling i samme tidsrom (Bøe 1931:162-163 med videre referanser). Kartypen finnes også i Bohuslän der spesielt gravfeltet Greby i Tanum utmerker seg (Montelius 1879-83:15, 19, 27, fig. 12 og 22). Kar med neglehakk finnes en sjelden gang også i Nord-Jylland (Bøe 1931:164).

1-17 Spannformede kar

Figur 77 Spannformede kar med kamlinjer (R.370), stempeldekor (R.371), båndfletting (R.374) og perlebånd (R.375).

Blant leirkarene fra norsk jernalder skilte tidlig de spannformede seg ut som en egen gruppe, og ble benevnt "urtepotteformede" leirkar (Sorterup 1845). Godset var særegent, og tidlige beskrivelser tegner et bilde av en magring så rik på glimmer at karveggen formelig stråler og glitrer. I Norge var Nicolay Nicolaysen (1860) den første til å studere leirkarene, som han holdt for å være laget av stein, trolig på grunn av det høye innholdet av kleber og/eller asbest. En datering av karene kom i 1880, samtidig som funnkategoriens særstilling i Norge ble understreket (Undset 1880:149). Håkon Shetelig (1905) foretok den første utførlige behandlingen av karene, og endret samtidig typebetegnelsen til spannformede leirkar. De spannformede karene er en særnorsk type og forekommer bare unntaksvis utenfor Norge. De er forholdsvis sjeldne på Østlandet, mens de på Sør- og Vestlandet finnes i nærmest hver eneste grav (Engevik 2008:1, 166, figure 11.1, 11.3 og Appendix 1). Karene dukker opp i den senere delen av 300-tallet, og fra første øyeblikk forekommer varierende former og ornamentalt utstyr (Bøe 1931:166). Nyere studier viser at enkelte karserier kan dateres helt tilbake til periode C2 (Engevik 2002:62, figure 7.1).

Både form, dekor og gods skiller seg fra annen samtidig keramikk ellers i landet og utlandet. Dekoren utføres med kam eller stemplede mønstre, mens godset er tilsatt talkholdige bergarter som asbest og kleber. Kleber og asbest ble imidlertid brukt som magring allerede før de spannformede kar kom i bruk (Bøe 1931:166). Bøe (1931:166) og Shetelig (1905:fig. 1-2) er uenige om hvilke kar som starter utviklingen. Der Shetelig (1905:46) egentlig ikke når noe bestemt opphavssted, tenker Bøe (1931:166) seg at det burde være mulig å finne leirkar av den nye formen fremstilt på den gamle måten (sand- og bergartsmagring) samlet i et mindre område. Dette resonnement leder til Rogaland og spesielt Kvassheim (Bøe 263 og 264). Ut fra

funnkombinasjoner viser Bøe (1931:168) at miljøet tilhører slutten av 300-tallet. Teorier om et eldre (Rolfsen 1974b), et nordskandinavisk (Jørgensen 1988) og et todelt opphav (Kleppe 1993; Kleppe & Simonsen 1983), er også fremsatt senere. Impulsen til det nye håndverket kan ikke ha kommet fra annen leirvare. Flere hypoteser er fremstilt og tyder på at kar av organisk materiale har vært forbildet, enten formet etter laggede kar (Bøe 1931:169; Shetelig 1905), dreide kopper (Bøe 1931:169), bronser (Magnus 1984:155) eller tegerarbeid/kurvfletting (Engevik 2002; Ortman 2000; Sherratt 1997 [1995]:366-367). Magring, produksjon og fremstilling er diskutert i kapittel 5 (se også Kleppe & Simonsen 1983; Rolfsen 1976, 1986). Brenningstemperaturen har trolig vært lav, men da flere har vært utsatt for sekundær varme er dette vanskelig å anslå. Godset er svært porøst og blir lett vasstrukket slik at det tåler mye varme ved bruk som gryte.

I følge Bøe finnes vesentlig to grupper:

1. Kar med horisontal strek eller relieffdekor inspirert av dreide trespann (Bøe 264, 270).
2. Kar med vertikal inndeling av flaten under en rundtløpende linjegruppe (Bøe 263, 280).

Med femte århundre løser konsentrasjonen rundt Rogaland seg opp og typen brer seg helt til Troms. På Østlandet blir de også tallrikere, men slår aldri helt igjennom, trolig grunnet konkurranse med det lille kokekar (Bøe 1931:184). Fra midten av femte århundre blir det vanlig med en tynn *jernrand* med ører til oppheng rundt randen (Bøe 1931:185; Shetelig 1905:72). Dekoren er det karakteristiske ved karformen, enten som kamlinjer, stempeldekor (Bøe 1931:186-190; Shetelig 1905:73, 81), båndfletting/entrelac (Bøe 1931:194-198; Magnus 1984:145-155; Shetelig 1905:89) eller perlebånd (Bøe 1931:198-202; Kristoffersen 1999). Fra femte århundre siktes det mot sterkere relieffvirkning, da den lette strekdekor forsvinner og stempelteknikken tar over. Fra sjette århundre finnes perlebåndet som følgemotiv ved forskjellige dekorasjonsmåter (Bøe 1931:198-202), og Siv Kristoffersens (1999, 2000b) gjennomgang av perlebåndsmotivet og hengebuer har resultert i en todeling av folkevandringstidens periode D2.

Senere er det også laget kronologier som er betinget lokalt (Fredriksen 2005; Sjøvold 1962) og kronologisk (Kristoffersen 1999), og når Asbjørn Engevik jr. har gått gjennom hele det norske materialet virker han særlig inspirert av disse to bidragene. Engevik (2008) deler materialet inn i fem formtyper og til sammen 16 dekorasjonsskjemaer fordelt på fire

hovedgrupper som han daterer på bakgrunn av andre gjenstander i gravene. Også Siv Kristoffersen og Bente Magnus (2010) har nylig behandlet kronologien for spannformede kar. De benytter fem formserier som igjen kan deles i 11 undergrupper basert på sammenhengen mellom form og komposisjonsprinsipp. Også Kristoffersen og Magnus benytter korrelasjon med andre gjenstander i gravene for å underbygge sine grupperinger.

Tolkningsmessig er de spannformede karene satt i forbindelse med både matlaging (Bøe 1931; Kleppe & Simonsen 1983; Shetelig 1905) og drikkeritualer/fester (Fredriksen 2005), mens andre ikke har trukket noen klare konklusjoner utover at karene er for små til at matlaging virker sannsynlig (Magnus 1980, 1984). Den flate undersiden kan imidlertid tyde på at de kan ha vært brukt til servering (Fredriksen 2005:205; Magnus 1980:286). Karene er foreslått produsert av kvinner, som brakte med seg teknologi og kunnskap til nye områder gjennom ekteskap (Bagøien 1980:96). Det er også gjort forsøk på å se karene som uttrykk for tilhørighet og regioner (Engevik 2008:161-175; Rynning 2007). Videre har de blitt sett som symboler på individ, identitet og en ontologisk metafor for transformasjon til en ny status i gravkontekst (Fredriksen 2005, 2006).

1-18 Bulevaser

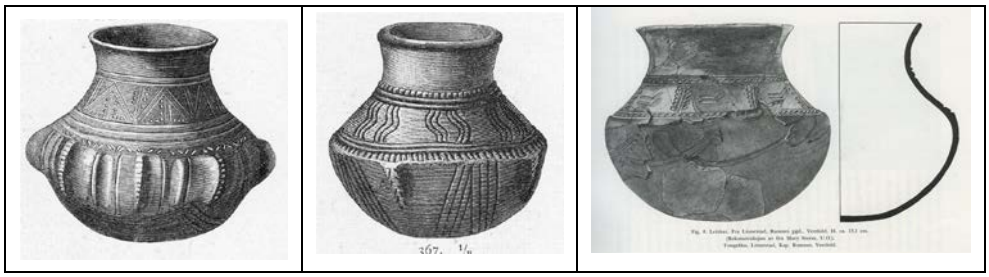

Figur 78 Bulevaser. Fra venstre: R.369 med markerte buler, R.357 med lave ribber og C30166h uten markerte buler.

En spesiell norsk type leirkar er de såkalte bulevaser. Navnet er hentet fra det tyske Buckelurnen som betegnelse for lave, mer eller mindre bolleformede kar med knotter eller vertikale utbulinger drevet ut med fingeren fra bukovergang og nedover siden. For de norske vasers vedkommende kommer dessuten et sterkt innsvunget, trangt halsparti med noe utbøyd rand. Godset er polert og foruten relieffdekoren finnes gjerne strekornering og punktrekker på skulderen. Stempeldekor er nærmest aldri brukt i Norge (Bøe 1931:141). Ståflaten mangler, eller er svært lite distinkt. Kvalitetsmessig hører varen til det beste som ble frembrakt i Norge og brenningstemperaturen kan ha vært sterkere enn det som var vanlig for bordkar (Bøe

1931:144). Det eldste norske eksemplaret hører til en grav fra tiden omkring 400 e.Kr. (Bøe 1931:144 og fig 215). Karsorten kan dermed være kommet til Norge i siste del av tredje århundre, men alle de resterende funnene er fra folkevandringstid (Slomann 1961:2). Gruppen er ikke større enn vel 40 eksemplarer som kronologisk dekker hele folkevandringstiden (Slomann 1961:14-15).

Eivind de Lange (1909:16) var den første til å behandle gruppen og mente at de norske former var avledet av de angelsaksiske i England som igjen går tilbake til saksiske vaser fra Nord-Tyskland. De beste paralleller finnes i Schleswig-Holstein, der de dukker opp i tredje århundre. I tiden omkring 500 synes det å være en forbindelse til anglo-frisisk keramikk (Bøe 1931:142-143, 147). Til tross for likheter med utenlandsk keramikk, synes de fleste karene å ha vært fremstilt her i landet. Det er videre en tendens til at de opptrer i graver som har rikt utstyr for øvrig (Slomann 1961:11-13).

1. De eldste karene har høy, bred nederdel og lav smal hals med sylindrisk form. Skuldrene er nesten undertrykt så bukovergangen blir skarp og fremtredende. Karakteristisk relieffdekor, som kan minne om glass (Bøe 215 og 216).
2. Rundt 500 e.Kr. blir skulderen høy og skrå og gir plass for ornamentsbånd i strekmønster. Nederdelen på denne form blir gjerne bredere og lavere som et fat, mens halsen er enda trangere og gjerne utbøyd tilsvarende skulderen (Bøe 217 og 218). Bulene gjøres også etter hvert mindre og blir til knotter eller lave ribber (Bøe 222, 223 og 226).
3. En type som mangler relieffornamentikk, men benytter linjer, punkter og hulkiler er meget vanlig (Bøe 227-229), særlig på Sørlandet (Bøe 1931:149). Karakteristisk er halvkuleformet nederdel, litt innsvingt skulder og litt utvidet rand. Identiske kar er kjent fra Perlberg, Brandenburg, Tyskland (Plettke 1921:pl. 51, fig. 7). I tid tilhører de midten av femhundretallet.

Det kan synes som om bulene til dels er utviklet gjennom de vertikale vulstene i halsvekket som finnes på flere av de hankeløse begrene (1-7). Formen kan også være en utvikling av de hankeløse karene med lav nederdel og høy, slank hals, der halsen har viket plass for den bulende nederdelen. At formen finnes igjen på engelsk og tysk område, taler derimot for at formen ikke er utviklet lokalt, men snarere i overensstemmelse med generelle trender. En kuriositet for formgruppen er at zoomorfe elementer som ormer, dyrehoder og fuglefjær gjør

seg gjeldene på karenes buler (Myres 1977). Foreløpig kjennes kun ett kar med slik dekor fra Norge (Bøe 225, Varhaug, Hå, Rogaland).

Appendiks 2 - kronologisk oversikt

2-1 Førromersk jernalder

Frekvensen av keramikk i gravene fra førromersk jernalder er høy (Martens 1998:162; Nybruget & Martens 1997; Rødsrud 2004:279, 2008:398) og keramikken brukes på to måter. Enten anvendes den som beholder for brente bein eller den er knust som skårmateriale, gjerne i kombinasjon med brente bein eller andre små gjenstander. Sistnevnte kan ha sammenheng med at karet har knust på likbålet og deretter blitt transportert ufullstendig til gravleggingsplassen. Som hovedregel er det ett kar i graven dersom leirkaret er brukt som urne, mens det kan være rester av flere kar i de tilfellene hvor karene er funnet knust. Det finnes ingen sikre skjelettgraver fra førromersk jernalder på Østlandet (Nybruget 1978:136; Nybruget & Martens 1997:74).

Tradisjonelt regnes situlaformen som den førromerske, men denne karformen går også tilbake til yngre bronsealder. Dette fremgår av ^{14}C- dateringer fra gravfelt som Gunnarstorp og Opstad i Østfold (Løken 1978; Wangen 2009), men også av publikasjoner fra Sverige (Lindahl et al. 2002). Det norske leirkarmaterialet fra bronsealder er lite og har aldri blitt sammenstilt, så det har vært vanskelig å datere enkelte kar. Et kar som ble regnet som usikkert hadde hank oppe ved randen og avglattet utside (C25165 fra Robergrønningen av Roberg østre [102/5], Tønsberg Sem, Vestfold). Karet har paralleller fra yngre bronsealder i Sør-Sverige (Lindahl et al. 2002:89, fig. 138-142) og et kar fra Opstad i Østfold (C50031) datert til overgangen yngre bronsealder/førromersk jernalder (Løken 1978:150-151 med videre referanser), men likner også den penere overflatebehandlingen som kjennes fra romertid (Norling-Christensen 1954:pl. 42-44). Fordi det ikke finnes noe definert referansemateriale, og fordi det ikke med sikkerhet er tidsmessig sammenheng mellom materialet i Sør-Sverige og Østfold, valgte forfatteren, i samarbeid med ph.d.-student Lisbeth Skogstrand, å datere de brente beina i karet. Beina (Tua-8055) ble datert til 985-900 BC (2790±35 BP), altså yngre bronsealder. Samtidighet med andre kjente funn ble dermed påvist, men det er et ankepunkt at nyere undersøkelser har vist hvorledes dateringer av brente bein kan bli eldre enn dateringer av trekull fra samme kontekst (Rundberget 2007:313; Østmo & Gjerpe 2008:47). Dateringer av brente bein fra et spannformet kar i Bohuslän ble også langt eldre enn forventet sammenliknet med kronologien for den typen kar (Lönn 2009). I tillegg kommer problemene

med C14-dateringer og platåer i dateringskurven for førromersk jernalder som medfører mindre grad av nøyaktighet (Gjerpe 2008:93; Rahbek & Rasmussen 1997).

Tre graver med situlaformede kar er datert til yngre bronsealder i databasen (C25165, C33886 og C52121l-p). Alle er datert ved hjelp av ^{14}C med de feilkildene dette kan innebære. Videre er 18 kar datert til overgangen mellom yngre bronsealder og førromersk jernalder, mens fem kar ikke lar seg datere nærmere enn til yngre bronsealder/eldre jernalder (Resi 1986:77). Karene er så vidt like i både yngre bronsealder og førromersk tid (Løken 1978:150) at det ikke er mulig å nå noen snevrere datering. Det er særlig de høye situlaformene (se kapittel 4.1.1 og appendiks 1) som kan regnes å være eldst. Ett funn er datert til yngre bronsealder eller yngre romertid da gjenstandsinventaret er kjent fra begge perioder. 116 gravfunn er datert til førromersk jernalder, og 164 graver til overgangen førromersk jernalder/eldre romertid. Igjen gjelder den samme problematikken som for overgangen fra yngre bronsealder, men da konsentrert til de mindre/lavere situlaformede forråds-/kokekarene (Bøe 1931:12; Johansen 1955:218). Det kan synes som tradisjonene på Østlandet holdes i hevd også ut i romertid, selv om det da også kjennes nye impulser som jeg vil komme tilbake til.

I dette kapittelet analyseres materialet fra førromersk jernalder og alle overgangsformer som en helhet ettersom gravskikken og måten keramikken brukes på er lik (figur 79). Erik Hinsch (1951:69) synes å tenke i samme baner når han parallelliserer vestnorsk bronsealderskeramikk og sørvestskandinaviske former fra eldre førromersk jernalder. Alle funnene representerer trolig samme miljø og forestillingsverden, og derfor har jeg her valgt å samle hele materialet under førromersk jernalder. Til sammen utgjør de førromerske funnene med keramikk i denne avhandlingen **302** graver, noe som står i kontrast til at Nybruget og Martens (1997:86) kun benytter 24 sikre gravkontekster med keramikk der det førromerske opphavet kan bekreftes av andre gjenstandsfunn. Gravene er noe tentativt datert med utgangspunkt i det som er kjent om situlaer og andre grovere koke-/forrådskar (Bøe 1931; Hinsch 1951; Nybruget & Martens 1997). Det er trolig mulig å utarbeide en bedre kronologi for disse karene, men det er ikke rom for et slikt arbeid i denne avhandlingen.

Urne

I 185 av 302 graver er det registrert ett leirkar i graven, og 112 av disse er bestemt som beholder for de brente bein. I 34 graver er det ikke dokumentert funn av bein i forbindelse

med leirkarene. Det er vanskelig å vite hvorvidt karene uten bein er satt ned tomme eller om informasjon om eventuelle bein har gått tapt. I de fleste tilfeller ble graven undersøkt for mange år siden, gjerne av amatørarkeologer som ikke har fulgt dagens dokumentasjonsstandard. Det var heller ikke vanlig å samle inn de brente beina ved eldre undersøkelser. I de resterende 40 gravene lar det seg ikke gjøre å bestemme om de brente beina har ligget i karet eller om kar og bein er funnet hver for seg, selv om førstnevnte er mest sannsynlig. Flerparten av de 40 er branngroper, hvor karet har vært med på likbålet og skårene er funnet sammenblandet med brente bein uten at det kan dokumenteres at karet har fungert som urne.

Jeg ser ingen grunn til å skille ut de tomme karene som en egen gruppe, det er mer sannsynlig at informasjon om beinas plassering i graven mangler. Det må tas høyde for at ofringer av mat og drikke er satt ned i/ved hauger, men det er ingen av de analyserte gravene som viser tegn til noe slikt. I to graver fra Gunnarstorp (C38957 og C38958) og en fra Vister (C20121) i Østfold er det gjort funn av leirkarskår i anlegget i tillegg til selve urnen. I en grav fra Gåserud, Lardal, Vestfold (C34549a-i) som dateres til eldre førromersk jernalder av Per Oscar Nybruget (1978:33), ble det funnet rester av to kar i tillegg til én urne med brente bein. Det var så mange skår bevart av de to tilleggskarene at de må kunne defineres som hele kar. Funnet er det eneste kjente fra førromersk jernalder hvor så mange kar er samlet i samme anlegg. Generelt kan det bemerkes at de såkalte tilleggskarene aldri er funnet hele, men knust i andre deler av anlegget. Sannsynligvis kan disse snarere knyttes til ritualer i forbindelse med gravleggelsen enn som en del av en bordoppsetning slik det blir vanlig i senere perioder. Det er likevel grunn til å tro at dette er begynnelsen på en bruk av keramikk i gravene til andre formål enn en urne, kanskje i forbindelse med ofring av mat og/eller drikke.

I fire tilfeller er det kjent at to urner opptrer sammen i graven. I tillegg kommer C23331 fra Elgesem, Sandefjord, Vestfold der to kar ble funnet tett ved hverandre uten bein, men regnes som separate gravenheter. De er ettersigende funnet i 1903, men ikke katalogisert før i 1943, og informasjon om eventuelle beinrester kan derfor være tapt. De fem gravene kan ses på som unntak fra regelen om én urne per grav, men samtidig viser kontekstene at urnene sto hver for seg, riktignok ganske tett.

Skårmateriale

I 111 graver ble det kun funnet leirkarskår. Som regel er det funnet brente bein i sammenheng med skårmaterialet, slik at konteksten kan defineres som en grav. 16 anlegg mangler imidlertid dokumentasjon av eventuelle beinrester. Antallet kar i gravene uten bein kan variere, men hovedsakelig er det skår fra ett til tre (flere forekommer) kar. Grunnen til variasjonen og den fragmentariske bevaringsgraden er trolig at leirkarmaterialet er medbrakt på likbålet og slik blitt knust under brenning. Deretter er deler av karet transportert fra kremasjonsplassen til gravanlegget i ufullstendig tilstand. Liknende forhold er også kjent og hyppig diskutert for brente bein i gravene fra samme tid (Holck 1986:83; Kaliff 1997:90-91; Mansrud 2004:31, 2008:389; Sigvallius 1994; Wangen 2009:68-72). Hvis samme kremasjonsplass er benyttet for flere begravelser kan dette også bety at skår fra flere kar kan ha blitt blandet sammen. Omfanget av skår kan også ha sammenheng med andre ritualer i forbindelse med gravleggelsen.

Import

Til slutt må nevnes tre graver uten keramikk, men med bronsekjeler brukt som urne. Disse tre gravene er datert ved hjelp av gjenstandskronologi. I to tilfeller (C21697A, Aas østre, Sande, Vestfold & C52092, Bøli vestre, Eidsberg, Østfold) er kjelen brukt som beingjemme, mens det tredje eksempelet (C13992-13996, Hov, Stange, Hedmark) mangler opplysninger om eventuelle beinrester. Sistnevnte figurerer heller ikke i nyere oversikter over metallkar fra førromersk jernalder. Til gjengjeld kjennes to andre funn av metallkjeler fra førromersk tid, fra Rogaland og Hordaland (Nybruget & Martens 1997:86), som ikke tas med her. De tre funnene kan trolig dateres til yngre førromersk jernalder og bærer bud om endringer i bruken av gjenstandsinventar i gravene. Kjelene regnes for å være importerte, og fra og med eldre romertid spiller nettopp importgjenstander aktive roller i utviklingen av nye måter å anvende ulike typer av kar i gravene.

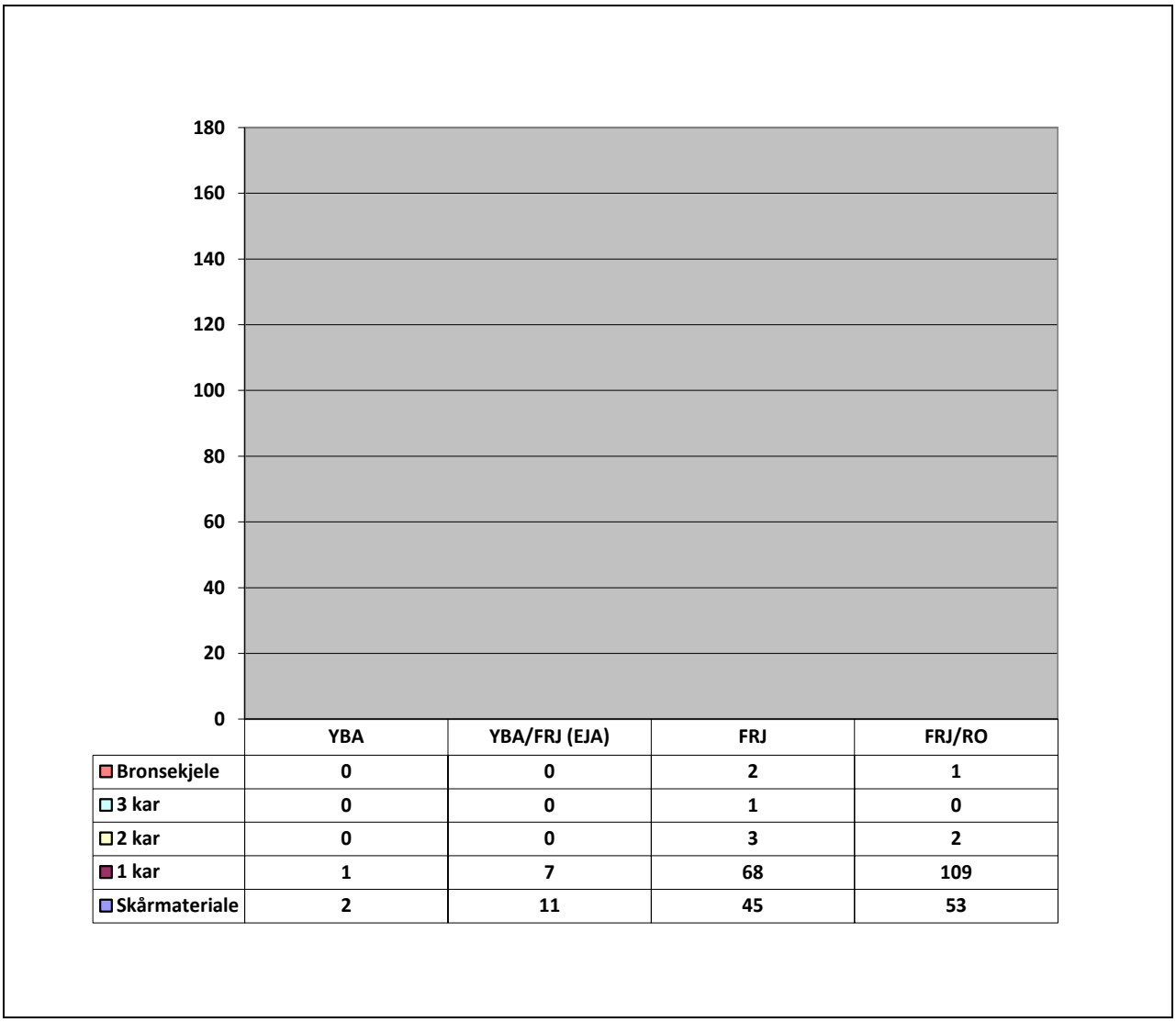

	YBA	YBA/FRJ (EJA)	FRJ	FRJ/RO
Bronsekjele	0	0	2	1
3 kar	0	0	1	0
2 kar	0	0	3	2
1 kar	1	7	68	109
Skårmateriale	2	11	45	53

Figur 79 Funn av graver med keramikk fra yngre bronsealder, førromersk jernalder og overgangen til eldre romertid. De tre gravene der det ble funnet skårmateriale i tillegg til én definert urne er å finne i kolonnen for ett kar, og fremgår ikke som en egen del av denne figuren.

Geografisk fordeling i førromersk jernalder

Over halvparten (175 av 302 eller 58 %) av gravene som kan dateres til førromersk tid eller der omkring er funnet i Østfold (figur 80). Nest flest funn er registrert i Vestfold med 85 (28 %) gravfunn. 29 graver fra Telemark er naturlig å se i geografisk sammenheng med funnene fra Vestfold, siden samtlige er fra Skienstraktene.

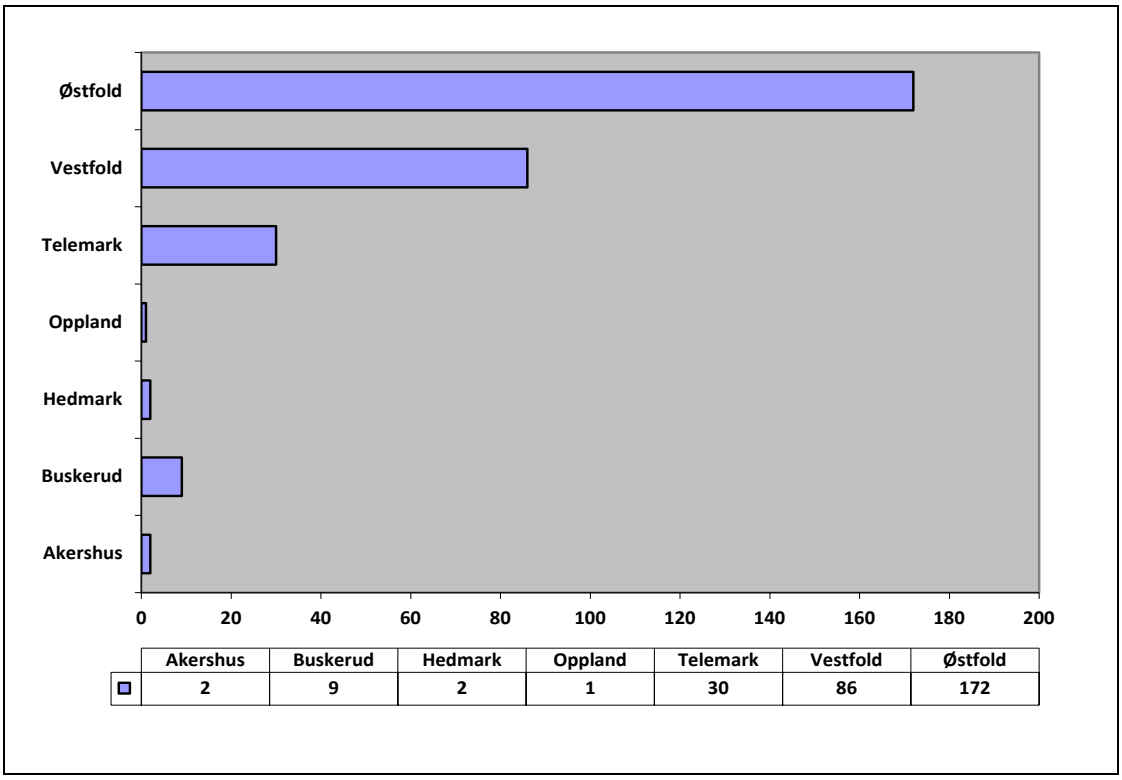

Figur 80 Fylkesmessig fordeling av graver med leirkar og importkar fra førromersk jernalder og tilgrensende perioder.

Alle fylker har minst ett funn som viser at tradisjonen også finnes der, men statistikken viser tydelig at graver med keramikk i all hovedsak synes å tilhøre de kystnære områdene rundt Oslofjorden. Et kildekritisk element er at det ikke i like stor grad er foretatt større flateavdekkende undersøkelser i innlandsfylkene, men heller ikke på fagmessig undersøkte gravfelt har det fremkommet større mengder av graver fra førromersk tid. Kysttilknytningen er også synlig hvis Østfold analyseres alene. Tabell 17 viser at kun 12 funn kan knyttes til innlandskommunene Eidsberg og Rakkestad, mens de resterende funnene ligger til kystkommunene Halden, Råde, Rygge, Fredrikstad og Sarpsborg, med overvekt i de to sistnevnte. De funnrike kommunene Fredrikstad, Rygge og Sarpsborg er også de kommunene hvor det har vært flest flateavdekkende undersøkelser i forbindelse med tog- og veiutbygging.

Graver fra førromersk jernalder og tilgrensende perioder								
Eidsberg	Fredrikstad	Halden	Rakkestad	Rygge	Råde	Sarpsborg	Andre Østfold-kommuner	Til sammen
3	31	5	9	15	6	103	0	172

Tabell 17 Kommunemessig fordeling av graver med leirkar og importkar fra førromersk jernalder og tilgrensende perioder i Østfold.

Tabell 18 viser at situasjonen er likedan i Vestfold, hvor kun Lardal (1 av 86 funn) kan regnes som en ren innlandskommune.

Graver fra førromersk jernalder og tilgrensende perioder									
Lardal	Larvik	Nøtterøy	Sande	Sandefjord	Stokke	Svelvik	Tønsberg	Ukjent	Til sammen
1	43	1	4	24	7	1	4	1	86

Tabell 18 Kommunemessig fordeling av graver med leirkar og importkar fra førromersk jernalder og tilgrensende perioder i Vestfold.

Buskeruds ni funn er alle fra gravfeltet på Veien, og impliserer trolig at det er på de godt dokumenterte og faglig utgravde gravfeltene at de fleste av slike graver er fremkommet. Dette henger åpenbart sammen med manglende overflatemarkering og kan også være grunnen til at Østfold er så markant representert. De fleste fagmessig utførte utgravninger av større felt, for eksempel Ula (Vibe-Müller 1987), Grålum (Løken 1980), Opstad (Løken 1978) og Gunnarstorp (Wangen 2009), er utført i dette fylket. I tillegg fikk den Østfoldbaserte Erling Johansen (1955) samlet informasjon om og undersøkt mange såkalte ”flatmarksgraver”. I Vestfold som tradisjonelt er fylket som best kan måle seg med Østfold i funntetthet er det ikke foretatt fagmessige utgravninger av større felt som kan måle seg med de i Østfold.

2-2 Eldre romertid

Totalt er det 107 graver i databasen som kan dateres til eldre romertid. Åtte graver datert til overgangen førromersk jernalder/eldre romertid er diskutert i appendiks 2-1. De resterende 99 analyseres i dette kapittelet. Av de 99 inneholder 83 graver keramikk, mens 16 inneholder import alene. I appendiks 1 ble det nevnt at enkelte bolleformede kar og vortebegre best kan forstås i forbindelse med utviklingen i eldre romertid. De er overgangsfenomener og selv om de kan regnes til C1 er de her beskrevet sammen med karene fra eldre romertid. De omtales som funn fra overgangen mellom periodene, men i den vedlagte databasen finnes det også referanser til Lund-Hansens kronologiske skjema.

Sju graver (C2195, C15646-51, C37172, TGM 916, TGM965-66, TGM 1107-08 og TGM2912) viser at situlaformede kar er funnet med fibler eller annet materiale som kan plasseres i eldre romertid. Dette sannsynliggjør Johs. Bøes (1931) antakelse om at denne formen fortsetter ut i romertid, og kanskje enda lenger. Fire av karene har fungert som urne,

mens det ikke finnes opplysninger om brente bein i de resterende tre. Sannsynligvis er ikke beina ivaretatt. Situlaene fra eldre romertid viser de samme formelementer som i førromersk tid, og ettersom det ikke er utarbeidet noen sikker kronologi for denne kartypen må usikkerheten med henhold til datering aksepteres. Hinsch (51:66-69) arbeidet med disse formene, og viser en tendens til at de mindre/lavere situlaformede forråds-/kokekarene er yngst (Bøe 1931:12; Johansen 1955:218). Hinsch sitt arbeid regnes likevel helst som en skisse og ikke noen ferdig typologi (Nybruget & Martens 1997:86). Konklusjonen blir at flere av situlaene fra førromersk jernalder/romertid kan tilhøre eldre romertid, men dette kan ikke avgjøres innenfor rammene av dette prosjektet.

Tradisjonen med å nedlegge skårmaterialet fortsetter også i eldre romertid, og da gjerne med grovere forrådskar. Et nytt element for perioden er karformen *fremmed dekorert vare* (Bøe 1931) som vil diskuteres nærmere nedenunder (se også kapittel 4.5.2 og appendiks 1-3). Mineralogiske undersøkelser har vist at disse ”nye” karene trolig er lokale produkter, til tross for at utseendet pekte mot jyske paralleller (Resi 1986).

Jeg vil begynne med å analysere skjelettgravene ettersom disse er sluttede funn, ofte med informasjon om gjenstandenes plassering i graven. Deretter vil jeg analysere branngravene, med henblikk på hvilke kar som er brukt som urner etter gammel tradisjon og hvilke som er brukt på nye måter. Skårmaterialet vil omtales for seg, likeså importgjenstandene før jeg vil behandle den geografiske fordelingen.

Skjelettgraver

18 skjelettgraver (hvorav to er kombinerte brann-/skjelettgraver) kan dateres til eldre romertid (figur 81). To av disse er vanskelige å datere presist (C18341-18345 og C35240d-o). De er satt til overgangen mellom eldre og yngre romertid, men de inneholder gravgods som helst hører hjemme i den eldre delen. I tillegg til disse 18 kommer C18011-18019 (Lund, Larvik, Vestfold) som sannsynligvis er en skjelettgrav (Bøe 1931:32), men siden den mangler vitale opplysninger er den ikke en del av statistikken under.

Seks av gravene er diskutert i avhandlingens kapittel 8.1, om de første settene. Disse skiller seg ut ved å være skjelettgraver, men også ved at flere gjenstandskategorier som glass, bronser og drikkehorn finnes kombinert. Tre er importkombinasjoner supplert med et kar av keramikk. I tillegg kommer Skalberg søndre i Sandefjord, Vestfold (C13336-13342 og

C22033), med et tapt bronsekar. Importgjenstandene kan tolkes som bankettutstyr og knyttes til drkkeritualer (for eksempel Eggers 1951; Gerdin 1989; Hansen 1987).

Fem av gravene inneholder ett leirkar, mens det er fem graver med kun leirkarskår (se figur 81). En siste grav inneholdt to leirkar (C17737-43, Lund, Larvik). Dette er trolig en dobbeltgrav med en branngrav i urne som lå i en ende av et kammer dekket med heller, og en skjelettgrav med det resterende. Felles for de fem gravene med ett kar er at leirkaret er av den "nye" typen, *fremmed dekorert vare*. Gjenstandsinventaret i to av fem graver (C17266-17270, Gui, Larvik og C28999, Hunn Fredrikstad) kan forstås som deler av sett ettersom de inneholdt tetningskitt ved siden av leirkarene.

Tre av de fem gravene som kun inneholdt skårmateriale er enten plyndret eller ufullstendig undersøkt, og i disse er det kun bevart 1-3 skår som ikke forteller særlig mye. De to siste med leirkarskår er begge fra Store Dal i Sarpsborg. Den ene inneholder kun ett skår som sannsynligvis er fra haugfyllet, mens den andre graven innholder over 60 skår fra et større forrådskar. Graven fra overgangen mellom eldre og yngre romertid (C35240d-o fra Hunn) synes også å være en del av den samme utviklingen. Den inneholder et kar med bolleform som kan dateres til tiden omkring 200 e.Kr. og bør regnes til grupperingen fra eldre romertid.

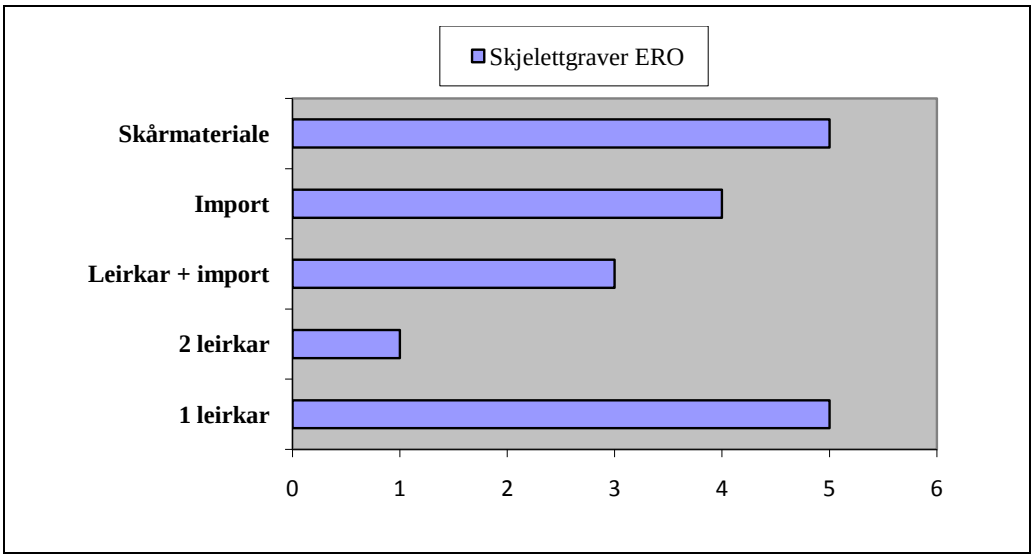

Figur 81 Antall skjelettgraver fra eldre romertid med leirkar, drikkehorn og import.

Kjønnsfordelingen i gravene fra eldre romertid er nokså jevn med tre kvinnegraver, seks mannsgraver, én dobbeltgrav og åtte der kjønnet ikke lar seg bestemme med sikkerhet (figur 82). To av de ubestemte inneholder imidlertid veldig likt utstyr som de bestembare

kvinnegravene, hvilket sannsynliggjør at det har vært en helt jevn kjønnsfordeling i skjelettgraver med leirkar eller importmateriale.

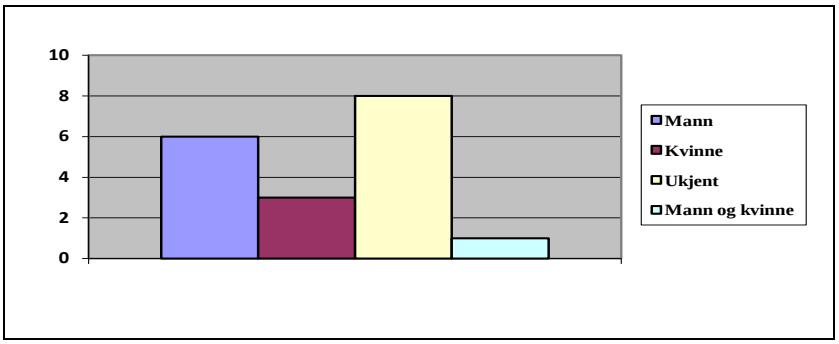

Figur 82 Kjønnsfordelingen blant graver med leirkar og/eller importgjenstander fra eldre romertid.

I Vestfold er fire av sju graver forstyrret, mens kun en av ni er forstyrret i Østfold. Graven fra Telemark er også forstyrret. Likevel er det rikholdig gravgods i alle gravene, så det er uklart hvor mye forstyrrelsen har innvirket på funnbildet.

Branngraver

I 43 av 70 (+ 2 kombinerte brann-/skjelettgraver) branngraver (figur 84) er det funnet rester etter ett leirkar, og 21 av disse er sikkert bestemt som urner for brente bein. Typemessig er det snakk om fire situlaformede kar (det ene med hank), ett forrådskar, 10 kar av typen fremmed dekorert vare, en kopp (TGM-SM1118), ett hankekar (C4180), to boller (C8061 og C29557) og tre ukjente (tapt). Hankekaret er fra graven C4179-4184, Sau, Gran, Oppland (figur 83) og er datert til overgangen mellom eldre og yngre romertid. Det kan være et hankekar av tidlig type. Det har tett skravering på underdelen, som kjennetegner de tidlige bolleformede karene, men karet er fragmentarisk bevart og det kan ikke utelukkes at det er yngre enn resten av funnet.

Figur 83 C4180, tidlig hankekar eller sammenblanding fra yngre periode?

I 10 graver er sannsynligheten stor for at karet har fungert som urne, men dette er ikke mulig å avgjøre ettersom funnomstendighetene er utilstrekkelig beskrevet. Den ene av disse gravene kan også tenkes å være en skjelettgrav (C18011-18019). Blant de usikre urnene finnes fem kar av fremmed dekorert vare, ett forrådskar, en situla, ett bolleformet kar (TGM-SM0502), ett vortebeger (C22778ø), ett hankekar/hankeløst beger (C14587) og ett ukjent (tapt). Skårene fra C14587 (Auby nedre, Larvik, Vestfold) synes å være yngre enn resten av funnet. En fibula dateres til eldre romertid, mens keramikken normalt sett dateres til yngre romertid eller senere. Et kildekritisk problem er også at keramikken er kommet til museet flere tiår etter de andre gjenstandene, og funnkonteksten er dermed usikker. Selv om spennen kan tolkes som et arvestykke, er det sannsynligvis en sammenblanding av to graver.

Tilbake står 12 graver hvor det er mindre sannsynlig at karet har fungert som urne. Kun to av disse synes å være forstyrrede (C12567-12570 og C17344-17351), uten at det lar seg avgjøre. Den ene fra Tingvoll/Tune Store (C12567-12570) i Sarpsborg er en mulig branngrav plassert nedi en skjelettgrav (Hougen 1924:33). I sju tilfeller er det ikke kjent opplysninger om brente bein. I en av disse sju er trolig gjenstander fra flere perioder sammenblandet (C32297). De tre siste gravene kan tolkes som brannflak, ett sikkert (C28985) og to sannsynlige (C17344-17351 og C50907a-m). Sistnevnte inneholder et hankekar som ikke kan bestemmes nærmere på grunn av sin fragmentariske tilstand, men to fibler og en berlokk daterer funnet til eldre romertid. Hankekaret kan enten være tidlig, eller det kan være blandet inn som følge av den omrotede tilstanden i haugen. Ellers inneholder disse gravene en blanding av flere ulike

kartyper. Tre bolleformede (C5964, C28024, C37652), to situlaer, to forrådskar, ett kar av fremmed dekorert vare, ett vortebeger (C17781) og ett ukjent.

I ni graver er det funnet to leirkar (se figur 84). I tillegg til de 21 sikre og de 10 sannsynlige urnene er det fire graver med funn av to leirkar som kan regnes som urner. I C4851-4853 (Løken, Råde, Østfold) er det funnet bein i ett kar og en beinsamling delvis sammen med et annet knust kar. C17737-17743 (Lund, Larvik, Vestfold) er en forstyrret skjelettgrav, men i den ene enden av kammeret sto et leirkar fylt med brente bein. C5939-5946 (Langlo, Stokke, Vestfold) er et mulig brannflak, med to samlinger leirkarskår avgrenset rundt hver sin samling med brente bein. I C23460 (Eidsten, Larvik, Vestfold) sto et lite kar sto oppi et stort, begge fylt med brente bein. Også denne konteksten er forstyrret, og et tredje kar fra graven skal være forsvunnet. Tre av gravene med to kar er brannflak som dateres sent i eldre romertid eller ved overgangen til yngre romertid (C32758a-p med to forrådskar, C38251 med et hankekar og et ukjent og C50907v-af med en bolle og et kar av fremmed dekorert vare). Et av brannflakene var forstyrret, men funnmengden tyder på at det ikke nødvendigvis er gått så mye tapt. De to siste gravene med to leirkar har sparsomme opplysninger om konteksten. C4845 fra Løken i Råde, Østfold, ble funnet i en fordypning sammen med brente bein som i dag er tapt. Den siste graven er en uklar kontekst uten funnopplysninger (TGM-SM1107-1108, visstnok fra Aske i Larvik, Vestfold).

10 graver inneholdt kun importsaker, ni bronsekjeler og ett glass, som vil bli diskutert videre i avsnittet om importgjenstander. Det finnes også importsaker i fire branngraver (tre bronsekjeler og to drikkehorn) med leirkar.

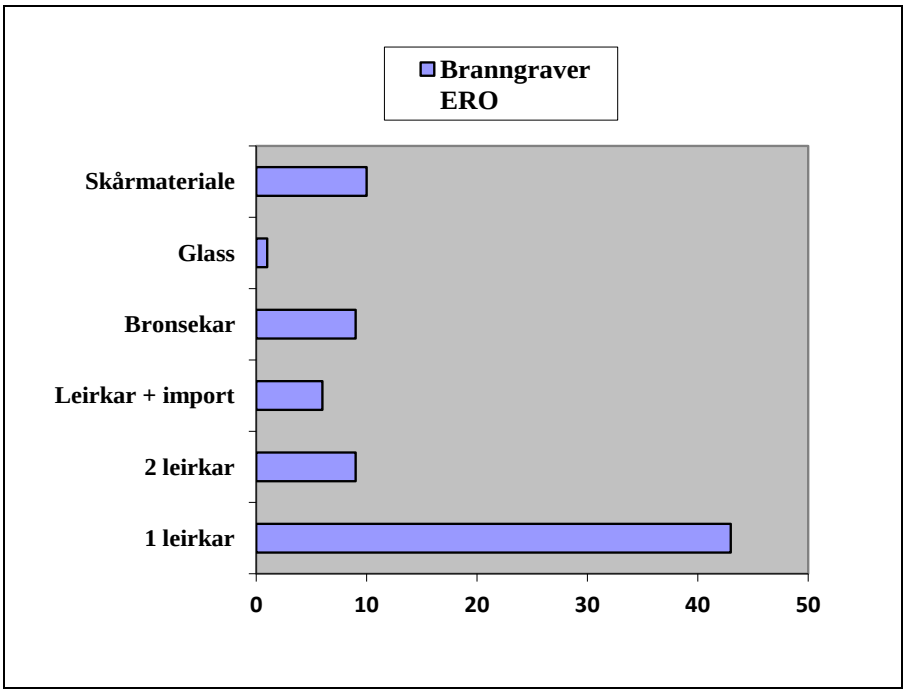

Figur 84 Antall branngraver fra eldre romertid med leirkar og import.

Branngraver med skårmateriale

10 av branngravene fra eldre romertid inneholdt kun skårmateriale (se figur 84). Antallet kartyper representert i disse gravene varierer. Hovedsakelig er det rester fra ett og to kar, men opptil fire kar forekommer. Kartypene er stort sett ukjente (7), men bordkar (2) og forrådskar (1) er identifisert. Grunnen til den fragmentariske bevaringsgraden kan være at bare deler av leirkarmaterialet er transportert fra kremasjonsplassen til gravanlegget. I flere tilfeller er det så få skår at de kan være tilfeldig tilkommet som haugfyll eller være knust som en del av ritualene rundt begravelsen. Sju graver er datert til overgangen mellom eldre romertid og yngre romertid.

Graver med ukjent gravskikk

Det er 10 graver i databasen der gravskikken er ukjent. Alle er forstyrret/plyndret. To av disse inneholder bronsekar, og beskrives nærmere i avsnittet om import (under). Igjen står åtte graver med keramikk, hvorav kun én inneholder et helt kar (C5964 er en bolle fra Langlo, Stokke, Vestfold), mens de resterende rommer et skårmateriale. Blant annet kjennes to funn av vortebegre (C21635 og muligens C22349), en ny karform som kommer til i årene rundt 200 e.Kr. Ytterligere to graver kommer fra usikre, forstyrrede kontekster, men er likevel bestemt på bakgrunn av sparsommelige opplysninger. C18011-18019 fra Lund i Larvik er

sannsynligvis en skjelettgrav, mens C1718-1723 og C15024-15027 fra Gisleberg i Gran sannsynligvis er en branngrav.

Import

16 graver inneholder kun importkar, og disse nye elementene tilpasser og forandrer gravskikken i eldre romertid. Ti av de 16 er branngraver med bronsekar brukt på samme måte som i førromersk jernalder, selv om kun fem er sikre urner. I to av disse er bronsekaret kombinert med et trekar (C4419-4421 og C29920). I førstnevnte grav har bronsekaret fungert som urne. I to av 11 graver med bronsekar finnes ingen opplysninger om hvorvidt bronsekarene har rommet brente bein, mens det i tre av gravene er usikkert. I C4001, C4350-4352 og C4666 fra Ringisåker, Nord-Aurdal, Oppland, er et glass det eneste bevarte karet. Glasset kan ha fungert som urne, men det eneste som er kjent om funnet er at glasset skal ha inneholdt en del ”aske”. Importsaker er kombinert med leirkar i seks branngraver (fem med bronsekjeler og én med drikkehorn).

Som nevnt kommer fire skjelettgraver uten keramikk, hvorav den ene er usikker, inn som nye elementer i gravene fra eldre romertid. Den usikre er en grav med bronsekar (tapt) fra Skalberg søndre i Sandefjord, Vestfold (C13336-13342 og C22033), og er fra gammelt av tolket som skjelettgrav på bakgrunn av mangelen på brente bein. To sølvfibler, tre fingerringer (to gull og en sølv), en smykkenål (bronse) og en bronsebeltehake skal ha vært funnet i bronsekaret. Hougen (1924:33-34) behandler funnet som en skjelettgrav, men den har likeså mange fellestrekk med branngravene, nevnt over, der en bronsekjele er brukt som urne. I tillegg kommer tre skjelettgraver med leirkar og importkombinasjoner (Tingvoll- C12567-12570, Store Dal 5 - C21581 og Jarlsberg hovedgård - C20300) som nevnt i avsnittet om skjelettgraver (se også kapittel 8 og appendiks 3).

Geografisk fordeling i eldre romertid

Som i førromersk jernalder er det Østfold som utmerker seg med flest funn av keramikk og importssaker i eldre romertid (figur 85). Nesten halvparten (45 av 99 graver eller 45 %) av gravene er funnet i Østfold, mens en fjerdedel stammer fra Vestfold (24 graver eller 24 %). Oppland og Telemark følger deretter med 12 og 10 graver. Både på grunn av geografisk nærhet og ut fra funnomstendigheter er det grunn til å se Telemark i forbindelse med Vestfold (se avhandlingens kapittel 4.3.1) og Akershus samt Hadelandsbygdene i Oppland i forbindelse

med Østfold. Keramikken er ikke hyppig brukt på Hadeland i eldre romertid, men det nye trekket med importerte metallkjeler i graven synes først og fremst å kunne knyttes til områdene nordøst for Oslofjorden (ni av 13 bronsekjeler, se også appendiks 2-3 yngre romertid).

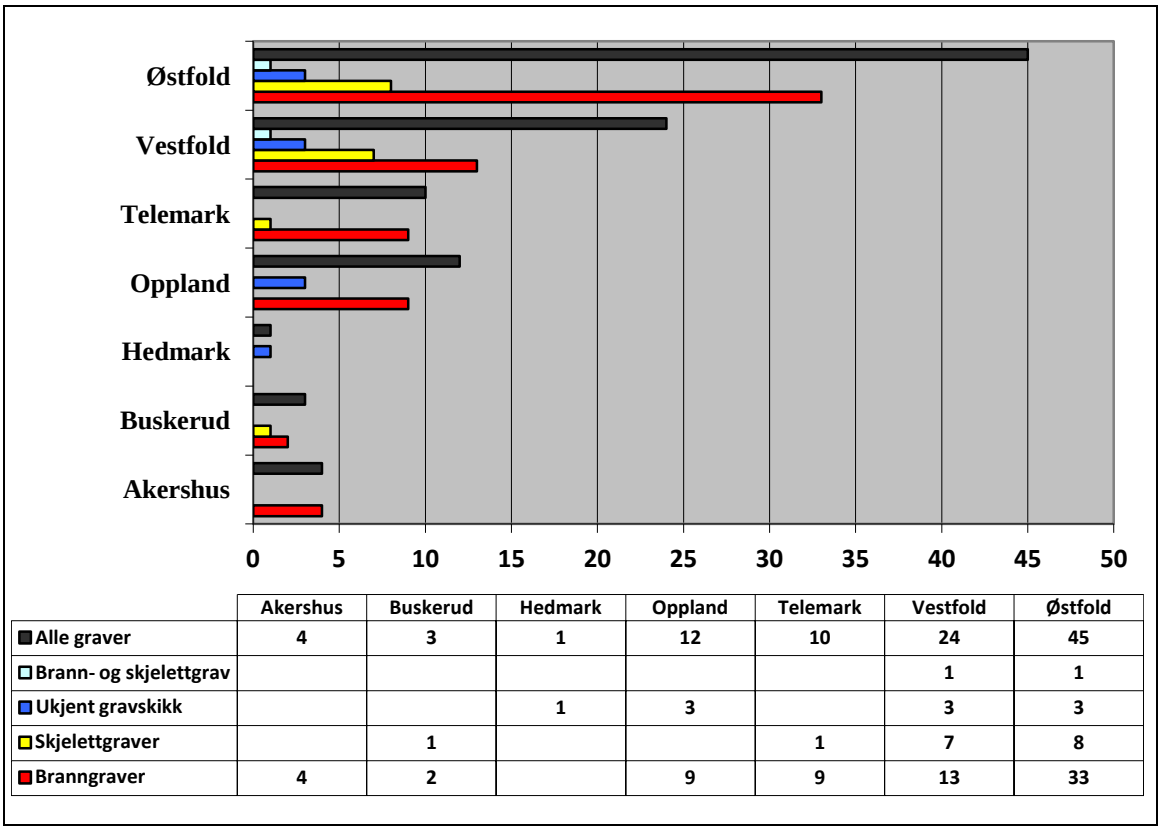

	Akershus	Buskerud	Hedmark	Oppland	Telemark	Vestfold	Østfold
Alle graver	4	3	1	12	10	24	45
Brann- og skjelettgrav						1	1
Ukjent gravskikk			1	3		3	3
Skjelettgraver		1			1	7	8
Branngraver	4	2		9	9	13	33

Figur 85 Fylkesmessig fordeling av graver fra eldre romertid og tilgrensende perioder.

I de resterende fylkene er det få funn som kan knyttes til eldre romertid. Den mest markante økningen finner sted i Akershus som i eldre romertid har fire graver mot kun én i førromersk tid. I Buskerud kan det spores en nedgang i funn siden førromersk jernalder. Dette kan trolig knyttes til mangelen av graver med keramikk fra eldre romertid på gravfeltet ved Veien, Ringerike.

Tilknytningen til de kystnære strøk er den samme som før. Tabell 19 viser at kun ett funn fra Østfold stammer fra innlandskommunen Rakkestad, mens de resterende funnene ligger til kystkommunene Halden, Råde, Rygge, Fredrikstad og Sarpsborg, med overvekt i de to sistnevnte.

Eldre romertid og overgangen til yngre romertid i Østfold							
Eidsberg	Fredrikstad	Halden	Rakkestad	Rygge	Råde	Sarpsborg	Til sammen
0	16	2	1	0	8	18	45

Tabell 19 Kommunemessig fordeling av graver fra eldre romertid og overgangen til yngre romertid i Østfold.

I Vestfold konsentrerer funnene seg særlig til Larviksområdet og de gamle prestegjeldene Brunlanes og Hedrum (tabell 20).

Eldre romertid og overgangen til yngre romertid i Vestfold				
Larvik	Sandefjord	Stokke	Tønsberg	Til sammen
14	6	2	2	24

Tabell 20 Kommunemessig fordeling av graver fra eldre romertid og overgangen til yngre romertid i Vestfold.

Fremmed dekorert vare

Det er funnet 36 kar av formen Bøe definerte som *fremmed dekorert vare*, men tre av disse er fra kontekster som ikke kan knyttes til eldre romertid direkte (se appendiks 2-2). Dette gjelder et skårmateriale fra en yngre romertidsgrav (C19850_3 fra Eidsten, Larvik, Vestfold) som må være sammenblandet. Et kar fra Os sentralskole (231/1) av Holøs nordre, Rakkestad, Østfold, (C29915a) kan trolig tolkes som en sen form av den sjællandske typen kar (Bøe 1931: fig. 37 og 38). Graven inneholdt et hankekar av tidlig type, og et spinnehjul som kan dateres til første del av yngre romertid (Gaustad 1960:66-69; Petersen 1916:33, Pl. X, fig. 7). I tillegg kan karet C35805nn fra Gaalaas, Ringsaker (Nes), Hedmark, regnes som en avløper fra denne gruppen selv om graven tilhører periode C3.

Bøe (1931:35) antar at det fremmede innslag først gjør seg gjeldende i Søndre Vestfold (spesielt Larviksfjorden ved Brunlanes med sju kar). Han ser dette som en mulig fortsettelse av den gamle forbindelse med Jylland (trolig samkvem og handel opp Oslofjorden og Glomma). Keramikken finnes også i Agder, Rogaland, Hordaland og Sogn, men her særlig som urner i branngraver uten daterende oldsaker (Bøe 1931:35-36, 42; se for eksempel Møllerop 1953:44, fig. 5).

Da Bøe (1931) gjorde sine undersøkelser var kun ett av funnene fra Vestfold fra en branngrav. De resterende fulgte skjelettgravskikken som også er vanlig på Jylland. I sin oversikt har Bøe kun regnet med kar med klare jyske paralleller (Müller 144), ikke skårmateriale som C4852-4853 fra Løken i Råde. Noe senere i avhandlingen skriver Bøe (1931:42) at i Østfold synes de jyskpregede kar å være fra branngraver[6], mens de er fra skjelettgraver i Vestfold. I dag er bildet vesentlig det samme (figur 86). 10 (sannsynligvis 11) av gravene er skjelettgraver. Fem sikre, og den usikre, er fra Vestfold, tre er fra Østfold, en fra Telemark og en fra Buskerud. 14 branngraver er fra Østfold, fem fra Vestfold, en fra Akershus og en fra Telemark. Det er en grav fra Østfold som ikke kan bestemmes nærmere (C24162, Gyløkken [Askerød], Råde, Østfold).

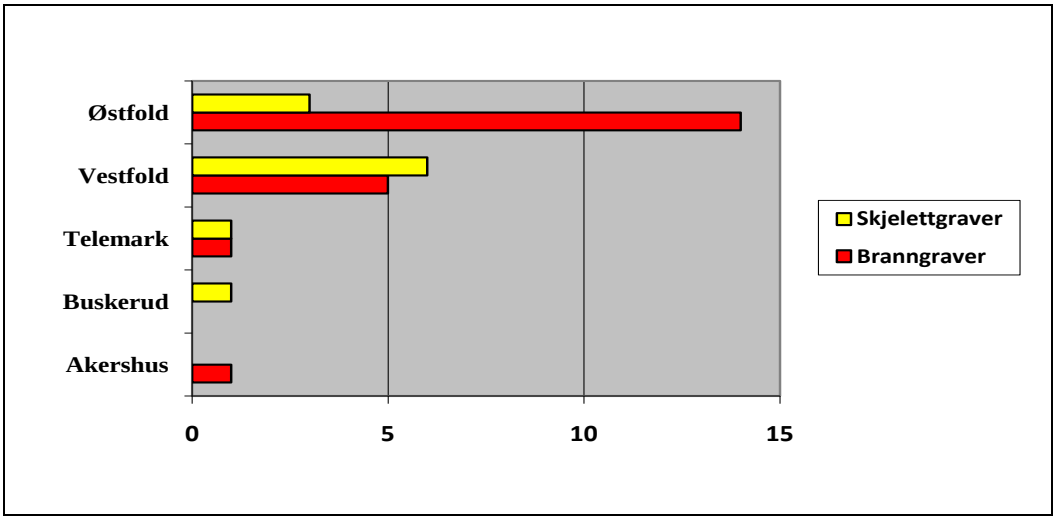

Figur 86 Fylkesvis fordeling av *fremmed dekorert vare*.

[6] Fra Østfold er det for øvrig funnet bronsekar av samme typer som er vanlige på Sjælland sammen med importert keramikk (Bøe 1931:33).

Fasettert rand

Resi (1986:35) benytter ikke kar av *fremmed dekorert vare* som daterende element, men velger ut kar med fasettert rand, og bemerker at elementer som hank og dekor ikke kommer med i vurderingen. Bygd på Bøes (1931:34-39) kapittel om *fremmed dekorert vare,* der de fleste kar har fasettert rand, publiserte hun den første oversikten over leirkar med fasettert rand, 17 kar. Kun ett kar har kommet til i nyere tid (tabell 21).

I tillegg finnes det kar med mer utydelig fasettutforming som spiller en rolle i Hinsch (1953: fig 11.12-14, 18, 20) kronologi for førromerske leirkar. Imidlertid gir kun TGM1114 fra Holtan, Skien, Telemark, belegg for bruk av randfasettering i førromersk jernalder. Fire kar fra overgangen førromersk jernalder/eldre romertid viser tegn til randfasettering: to situlaer (C52070, Veien, Buskerud og TGM916) og to situlaformede kar med hank (C37650, Tingvollheimen, Sarpsborg og TGM912, Holtan, Skien). Disse kan kanskje vurderes som forløpere for randutformingen som kjennetegner romertidens kar i Norge (Resi 1986:35 med videre referanser).

C-nr	Sted	Fasettert rand. Resi 1986	Omtalt hos Bøe1931	Nye kar
C28978	Hunn, Fredrikstad, Østfold	F		
C28998	Hunn, Fredrikstad, Østfold	F		
C28299	Hunn, Fredrikstad, Østfold	F		
C28298	Bjørnstad nordre, Sarpsborg, Østfold	F		
C22582	Bossum søndre, Fredrikstad, Østfold	F	B	
C34358	Grålum, Sarpsborg, Østfold	F		
C10881	Mushaug, Råde, Østfold	F	B	
C29853	Ula, Fredrikstad, Østfold	F		
C29858	Ula, Fredrikstad, Østfold	F		
C37665	Tingvollheimen, Sarpsborg, Østfold			F
C17348	Fagerheim, Sandar, Vestfold	F	B	
C17266	Gui, Larvik, Vestfold	F	B	
C20300	Jarlsberg, Tønsberg, Vestfold	F	B	
C18615	Linnum, Larvik, Vestfold	F	B	
C17737	Lund, Larvik, Vestfold	F	B	
C17738	Lund, Larvik, Vestfold	F	B	
TGM-912	Holtan, Skien, Telemark	F		
C17341	Hvannes, Sauherad, Telemark	F	B	
C5808	Frøishov, Hole, Buskerud	F	B	

Tabell 21 Oversikt over leirkar med fasettert rand.

Bøe holdt denne formen for keramikk for å høre særlig hjemme i Vestfold, men i dag er det kjent ni kar fra Østfold og seks fra Vestfold. I tillegg til karene i tabellen er det funnet skår med fasettert rand i to graver fra yngre romertid (C17614 og 19850_3 fra Valby og Eidsten, Begge Larvik, Vestfold). Disse skårene er trolig tilfeldig innblandet, men er med på å nyansere den geografiske spredningen av gravene.

Det er videre kjent kar med både klar og uklar fasettering (tabell 22). Fire av karene har klare fasetter; tre av disse er kar av *fremmed dekorert vare* og ett er et forrådskar. De resterende har en mer uklar randutforming. Den geografiske fordelingen for disse karene skiller seg ikke fra de med klart aksentuert fasettering.

C-nr	Sted	Fasettert rand.
C29857	Ula, Fredrikstad, Østfold	Bolleformet kar med svak fasettering
C17675	Aske, Larvik, Vestfold	Forrådskar, 4 fasetter
C4853b	Løken, Råde Østfold	Fremmed dekorert vare, 2-3 fasetter
C21581	Store Dal, Sarpsborg, Østfold	Fremmed dekorert vare, mulig fasettering
C21594	Store Dal, Sarpsborg, Østfold	Fremmed dekorert vare, mulig fasettering
C23447	Jaaberg, Sandefjord, Vestfold	Fremmed dekorert vare, 4 fasetter
C24162	Gyløkken, Råde Østfold	Fremmed dekorert vare, 4 fasetter
C29609	Borregård, Sarpsborg, Østfold	Forrådskar, mulig fasettering

Tabell 22 Andre kar med randfasettering.

2-3 Yngre romertid

Fra eldre til yngre romertid skjer en fordobling av antall graver med utstyr til mat og drikke. Totalt kan 231 graver dateres til yngre romertid. 18 av disse inneholder kun import, 17 med bronsekar og en med rester av et glass. I de resterende ble det funnet rester etter leirkar, og ikke kun ett eller to per grav, men opptil seks. Særlig to og tre kar er vanlige kombinasjoner (se figur 87).

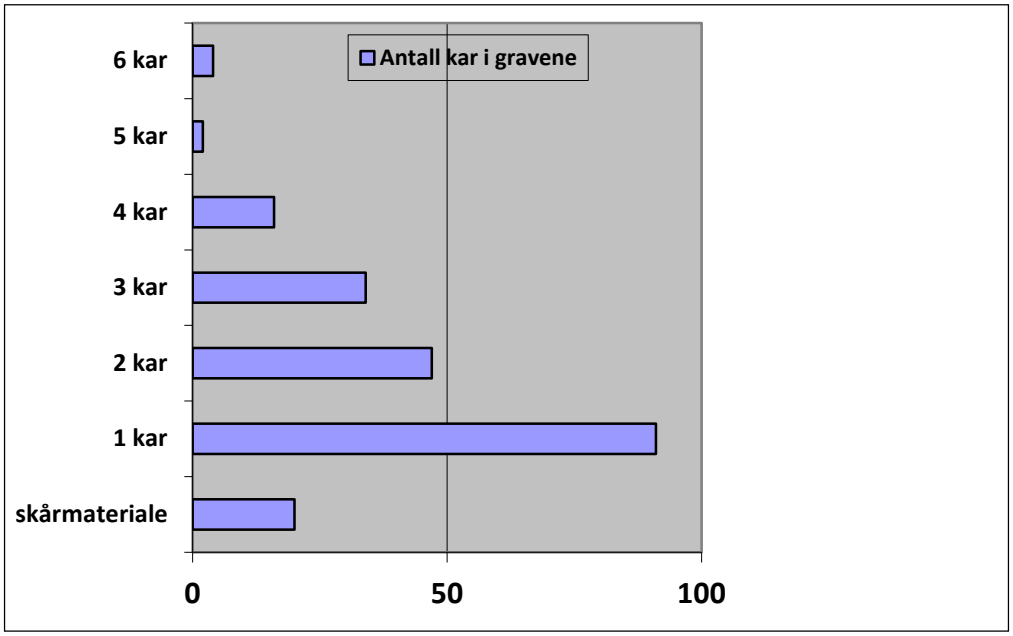

Figur 87 Antall leirkar i gravene fra yngre romertid.

Med yngre romertid følger en større variasjon i kartyper da gravinventaret utvides med nye former. Særlig hankekar og hankeløse begre sammen med kar med hank ved randen er populære former.

Deponering av skårmateriale i gravene vedvarer i yngre romertid (20 tilfeller), ofte med så få skår at kartypen ikke lar seg bestemme. Slikt skårmateriale kan tolkes som en del for en helhet, som tilfeldig medkommet haugfyll eller som rester fra rituell knusing ved gravritualer (se mer i avhandlingens kapittel 4.5.1).

Skjelettgraver

60 skjelettgraver kan dateres til yngre romertid (se også figur 88). Tre av disse er fra usikre kontekster (C4475-4480, C11603-11607 og C09744-9758). De to førstnevnte inneholder kun 2-3 leirkarskår, mens den siste trolig er en sammenblanding av flere graver. Kun en av

skjelettgravene rommer nå import alene, et bronsekar fra By søndre, Hole, Buskerud (C808-817), mens 14 graver rommer keramikk kombinert med importgjenstander (til sammen 13 glass, to bronsekar, ett drikkehorn og en sil/øse fordelt på 14 graver). I langt større grad enn i eldre romertid blir settene nå supplert med keramikk.

Sju graver inneholder kun skårmateriale (hvorav to fra usikre kontekster nevnt over), og i seks tilfeller (hvorav tre forstyrrede/plyndrede) er dette så lite (2-8 skår) at det er rimelig å tolke det som tilfeldig tilkommet sammen med haugfyllet. I C54148 fra Odberg, Larvik, Vestfold var det flere skår, noe som øker sjansene for at det er snakk om en intensjonell nedlegging eller en del av et destruerende ritual.

Det er femten skjelettgraver som kun inneholder ett leirkar. Det betyr ikke nødvendigvis at karet har vært eneste beholder i graven. I åtte av 15 graver er det funnet harpikstetning fra kar av organisk materiale sammen med leirkaret og i ett tilfelle er det funnet rester av et dreid trefat sammen med en glasskål og et hankekar (C13032-13044, Tveitane, Larvik, Vestfold). I seks graver, hvorav to er plyndret/utilstrekkelig undersøkt (C25200 og C55542), er det funnet ett leirkar. Det femtende karet har en noe uklar funnkontekst (C16457-16459 bolleformet keramikk og trekarkitt), og det kan opprinnelig ha vært flere kar tilstede. I gravene med ett leirkar er det benyttet sju hankekar, fire kar med hank ved randen, to spannformede kar, et hankeløst beger og et bolleformet kar.

I de resterende 38 gravene inneholdt alle to eller flere leirkar, og bruken av de ulike kartypene er diskutert nærmere i avhandlingens kapittel 8 og appendiks 3. Her vil jeg nøye meg med å vise til figur 88, der det fremgår at ett til tre leirkar er det vanligste, mens opptil seks kar kan være kombinert med import. 10 av 38 graver er plyndret eller fra uklare kontekster, men rikholdig gravgods gjør at det er uklart hvor mye forstyrrelsene har innvirket på funnbildet.

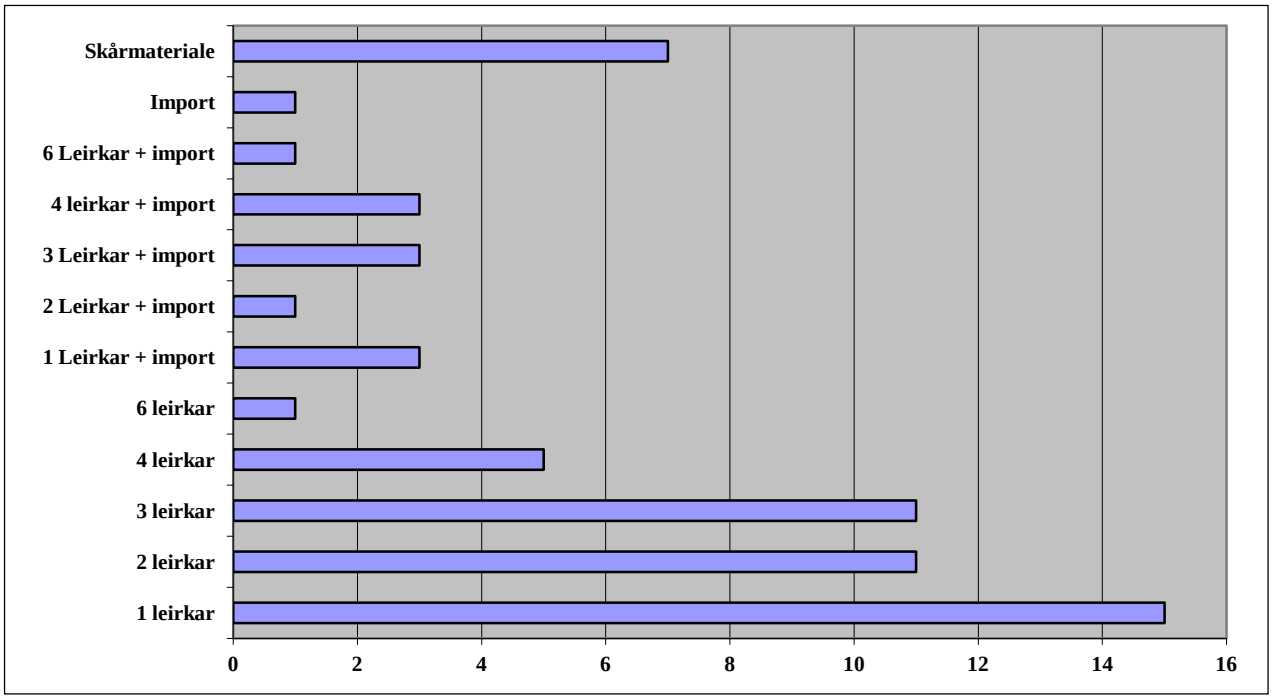

Figur 88 Antall skjelettgraver fra yngre romertid med leirkar, drikkehorn og import.

Skjelettgravfunnene er langt i overtall i Vestfold (39), mens de ellers fordeler seg ganske jevnt mellom Østfold (8), Oppland (4), Buskerud (4) og mer sporadisk i Telemark (2) og Hedmark (2). Nedslagsfeltene for skjelettgravskikken syntes å være lik langs kysten av Oslofjorden i eldre romertid, men over i yngre romertid skiller Vestfold seg markant ut. En mulig tolkning er at kontakten med jyske områder, der skjelettgravskikken stod sterkt (Hedeager 1987:126-130; 1992:116-131, fig. 24-25, 35-37, 99-100, 102, 113-124; Hedeager & Kristiansen 1982:130-133, 157-159), først og fremst ble opprettholdt av aktører i Vestfold.

Kjønnsfordelingen i gravene fra yngre romertid er ujevn med 25 kvinnegraver og fem mulige kvinnegraver mot ni mannsgraver. I tillegg kommer 22 graver der det ikke lar seg gjøre å bestemme kjønnet og to mulige dobbeltgraver (figur 89). De fleste av de ubestemte inneholder imidlertid nokså lite utstyr, og det er ingenting i veien for at flerparten av disse er mannsgraver. Kjønnsfordelingen vil i så fall utjevnes, men hovedpoenget er at gjenstandskategorien ikke er eksklusiv for noe kjønn.

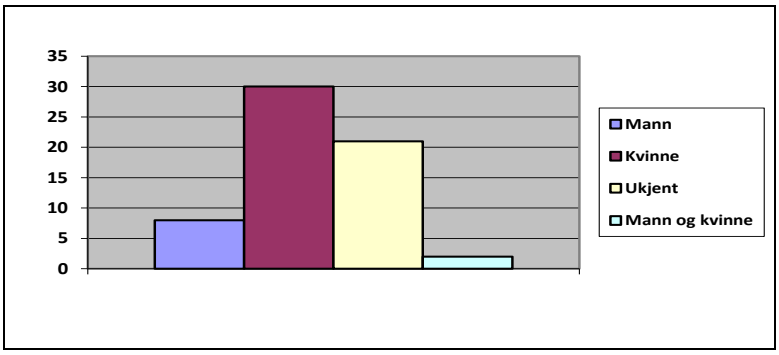

Figur 89 Kjønnsfordelingen i skjelettgraver med leirkar og/eller importgjenstander fra yngre romertid.

Branngraver

I 57 graver er det funnet rester etter ett leirkar, og 26 av disse er sikkert bestemt som urner for brente bein (figur 90). I tillegg kommer en grav (C9627) hvor det er overveiende sannsynlig at karet har fungert som urne. Typemessig er det snakk om sju hankekar, fire forrådskar, fire hankeløse kar, to miniatyrkar, to boller, fire ukjente (tapt), et kar med hank ved randen, et vortebeger og et spannformet leirkar. Kun to av disse gravgjemmene viste spor etter plyndring, men det er lite sannsynlig at selve gravkonteksten er forstyrret ettersom hele urnen med brente bein var bevart. I 18 graver er sannsynligheten stor for at karet har fungert som urne, men dette er ikke mulig å avgjøre ettersom funnomstendighetene er utilstrekkelig beskrevet. Blant de usikre urnene er ti hankekar, tre hankeløse begre, to tutekar, et miniatyrkar og et spannformet kar. Fem av kontekstene syntes å være plyndret eller dårlig dokumentert, men kun i to av gravene var leirkarene det eneste bevarte funnet (TGM-SM0388 og TGM-SM0882). Tilbake står 12 graver hvor det er mindre sannsynlig at karet har fungert som urne. Tre av disse synes å være forstyrret, men kontekstene tilsier likevel at gravene er representative siden det ellers er et rikholdig inventar i gravene. Kun i en ukatalogisert restanse fra Opstad, Østfold er det ikke kjent opplysninger om brente bein. Fire graver kan tolkes som brannflak (C20110g-l, C20359, C52131 og den ukatalogiserte restansen fra Opstad). Alle inneholdt hankekar.

Det finnes 14 graver hvor ett eller flere kar ble benyttet som urne til tross for at det var flere kar i graven. Åtte av disse gravene inneholdt to kar. I den ene tjente en bronsekjele som urne og to kar var nedlagt oppi kjelen (C5144). I tre graver var begge karene fylt med brente bein. Alle disse gravene inneholdt et kar med hank ved randen. I tillegg var det et hankeløst beger i den ene (C21515), mens det andre karet ikke lot seg identifisere i de to andre gravene (C5179-5182 og C6509). I de resterende fire gravene med to kar var det ett kar som tjente som urne

og ett bikar. I C6494-6496 representerer karene trolig to separate graver ettersom hankekaret ble funnet i haugen og forrådskaret med brente bein sto alene i en liten fordypning under haugen. I de andre tilfellene må det dreie seg om urner med bikar satt ned ved siden av.

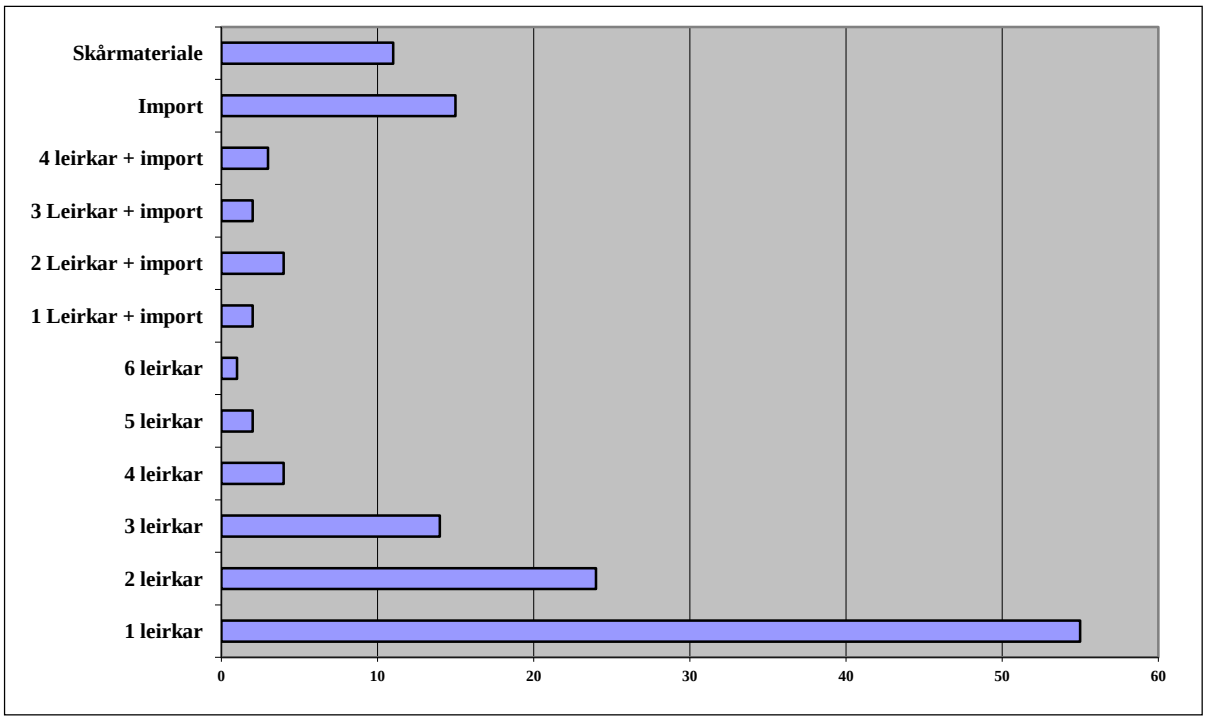

Figur 90 Antall branngraver fra yngre romertid med leirkar, drikkehorn og import.

Branngraver med skårmateriale

11 av gravene fra yngre romertid inneholdt kun skårmateriale. Hovedsakelig er det rester fra ett kar (7 tilfeller), men også to (1) og tre (2) kar forekommer. Den siste graven med skårmateriale (C961) inneholdt en vestlandskjele med brente bein og leirkarskår og bør helst regnes sammen med importsakene (under) ettersom bronsekaret er brukt som urne. Grunnen til den fragmentariske bevaringsgraden kan være at ikke hele leirkarmaterialet er transportert fra kremasjonsplassen til gravanlegget. I flere tilfeller er det også så få skår at det ikke kan garanteres at skårene tilhører graven, men kan være tilfeldig tilkommet som haugfyll eller knust som en del av ritualene rundt begravelsen. Det er ofte så få skår bevart at det er vanskelig å typebestemme karene, men både spannformete kar, hankekar, kar med hank ved randen og hankeløse begre synes å være representert.

Graver med ukjent gravskikk

Det er 33 graver fra yngre romertid/folkevandringstid der gravskikken er ukjent (figur 91). To av disse inneholder bronsekar, og kan gjenfinnes i avsnittet om import (nedenunder). I tillegg kommer en tredje grav med bronsekjele og hele fire leirkar (C10473-10475 fra Rud, Nannestad, Akershus). De fleste gjenstandene fra Rud er dessverre tapt, men det var visstnok rester etter både våpen og et omfangsrikt perlekjede hvilket kan tyde på at det dreier seg om en dobbeltgrav eller to separate graver. C14935-14939 (Hestehagen av Brunla, Larvik, Vestfold) kan ha vært en skjelettgrav ettersom et kammer er nevnt, det samme gjelder C18433-18435 (Berven, Larvik, Vestfold) som ble funnet under en diger helle. De resterende gravene er sannsynligvis branngraver, men opplysninger mangler. Kun en av gravene rommer et skårmateriale, mens det er ett kar i 19 graver, to kar i sju, tre kar i to, fire kar i en og seks kar i én. Ettersom 30 av 33 graver er funnet før 1905 kan dette ha sammenheng med at det fra gammelt av kun ble spart på hele, finere kar. 22 av 33 graver kommer fra forstyrrede eller plyndrede kontekster. Typemessig dominerer hankekarene (12) foran kar med hank ved randen (5), hankeløse kar (4), miniatyrkar (4) og boller (3), spannformede kar (1), forrådskar (1), glassimitasjon (1) og tredelt kar på stett (1) i gravene uten kjent gravskikk.

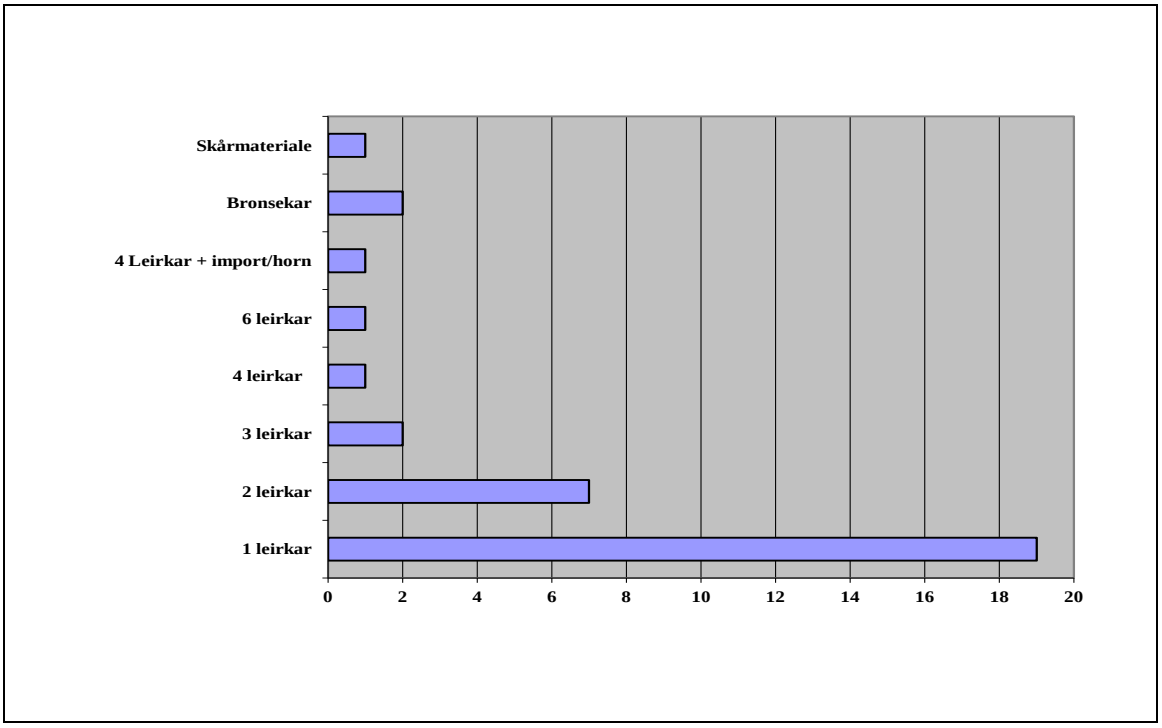

Figur 91 Antall graver med ukjent gravskikk fra yngre romertid med leirkar, drikkehorn og import.

Import

18 graver fra yngre romertid inneholder kun importkar; én grav med et glass[7], 15 graver med et bronsekar og to graver med to bronsekar. 12 av bronsekjelene har fungert som urner for brente bein, mens det mangler opplysninger om konteksten i de seks siste. To av de tre er oppgitt som branngroper, hvilket kan bety at det har vært bein både i og utenfor kjelene. I tillegg til de femten gravene med bare bronsekar kommer urnegraven C961 der en vestlandskjele rommet brente bein og leirkarskår. Kun tre graver med bronsekjeler kan defineres som skjelettgraver. Fem graver inneholder bronsekjeler i kombinasjon med leirkar eller leirkarskår (fra et til fire kar).

Glass er funnet i 21 graver, men opptrer kun i ett tilfelle alene (C4870-4886). 20 graver rommer kombinasjoner med opptil fire leirkar. 13 av gravene med glass er skjelettgraver. De kjennes også i kombinasjoner med annen import. På Lindstad (Stange, Hedmark, C5144) er et bronsekar som fungerte som urne funnet sammen med et glass og to leirkar. På Sætrang (Hole i Buskerud, C617-644 og C30258) var glass kombinert med både drikkehorn og leirkar, på Kjorstad nordre (Sør-Fron, Oppland, C4159-4178) var det kombinert med både bronsekar og leirkar og på Rør (Rygge, Østfold, C12226-12235) ble det funnet glass kombinert med sil og leirkar. Drikkehorn og sil er aldri funnet alene i en grav fra yngre romertid, kun i kombinasjoner med andre funn av kar til mat og drikke.

Geografisk fordeling i yngre romertid

I yngre romertid er det Vestfold som utmerker seg med flest funn av keramikk og importssaker, tett fulgt av Østfold (figur 92). Den mest markante forandringen er imidlertid at skjelettgravene nå dominerer som gravtype i Vestfold (38 mot 26 branngraver). For branngravene isolert dominerer fremdeles Østfold med 56 graver. Funnene fra Østfold og Vestfold utgjør over halvparten (148 av 232 graver eller 64 %) av gravene fra yngre romertid, men gravene er jevnere fordelt mellom fylkene enn i eldre romertid. Oppland og Buskerud følger nærmest med 27 og 20 graver. Jeg har tidligere argumentert for at Oppland har flere fellestrekk med områdene øst enn vest for Oslofjorden. Branngravskikken står fremdeles

[7] I C4870-4886 fra Vøien øvre, Gran, Oppland, ble det funnet rester av et glass, mens en skjoldbule var benyttet som urne.

sterkt i dette fylket, og importerte metallkjeler brukt som urne nyttes hyppig. Imidlertid har keramikk blitt vanligere, og finnes i 20 av de 27 gravene.

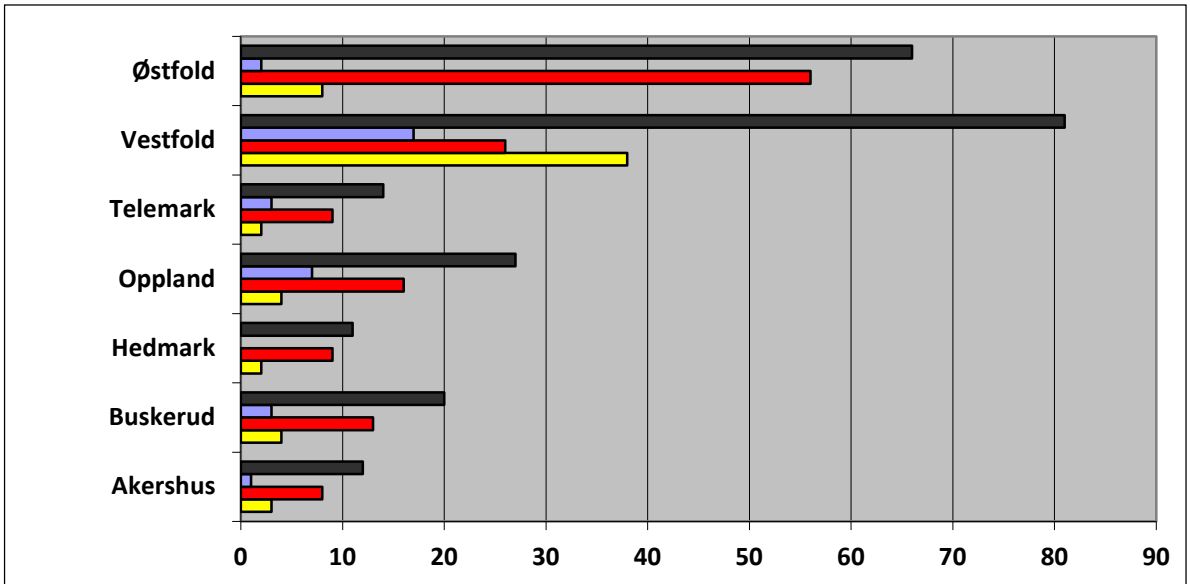

	Akershus	Buskerud	Hedmark	Oppland	Telemark	Vestfold	Østfold
Alle graver	12	20	11	27	14	81	66
Ukjent gravskikk	1	3		7	3	17	2
Branngraver	8	13	9	16	9	26	56
Skjelettgraver	3	4	2	4	2	38	8

Figur 92 Fylkesmessig fordeling av graver med leirkar, drikkehorn og importkar fra yngre romertid.

De resterende fylkene har under 20 funn som kan knyttes til yngre romertid. Akershus fortsetter sin økning fra fire graver i eldre til 12 graver i yngre romertid, mens den går fra to til 11 i Hedmark og 10 til 14 i Telemark. Tilknytningen til de kystnære strøk er den samme som før, med de samme kildekritiske element at større flateavdekkende undersøkelser ikke i samme grad er foretatt i innlandsfylkene.

Fordelingen innad i de to største fylkene følger kjente mønstre. Tabell 23 viser at kun sju funn fra Østfold stammer fra innlandskommunene Eidsberg, Rakkestad og Spydeberg, mens de resterende funnene ligger til kystkommunene Halden, Råde, Rygge, Fredrikstad og Sarpsborg, med klar overvekt i sistnevnte. Flerparten av funnene derfra stammer fra godt undersøkte gravfelt.

Graver med import- og leirkar fra yngre romertid i Østfold								
Eidsberg	Fredrikstad	Halden	Rakkestad	Rygge	Råde	Sarpsborg	Spydeberg	Til sammen
3	10	8	3	2	2	37	1	66

Tabell 23 Kommunemessig fordeling av graver med leirkar, drikkehorn og importkar fra yngre romertid i Østfold.

I Vestfold konsentrerer funnene seg særlig til Larviksområdet og de gamle prestegjeldene Brunlanes og Hedrum (tabell 24).

Graver med import- og leirkar fra yngre romertid i Vestfold							
Lardal	Larvik	Sande	Sandefjord	Stokke	Tønsberg	Ukjent	Til sammen
3	69	3	3	1	1	1	81

Tabell 24 Kommunemessig fordeling av graver med leirkar, drikkehorn og importkar fra yngre romertid i Vestfold.

2-4 Yngre romertid/folkevandringstid

Totalt kan 325 graver dateres til yngre romertid/folkevandringstid. Seks av disse inneholder kun import: fire bronsekar, en jernkjele og ett drikkehorn. To graver som kun inneholder rester av laggede kar (C27921og DT3436-3437) tas ikke med videre i diskusjonen grunnet uklare funnforhold og dårlig bevaringsgrad. I de resterende 317 ble det funnet rester etter leirkar, opptil seks per grav. Særlig to og tre kar er vanlige kombinasjoner (se figur 93).

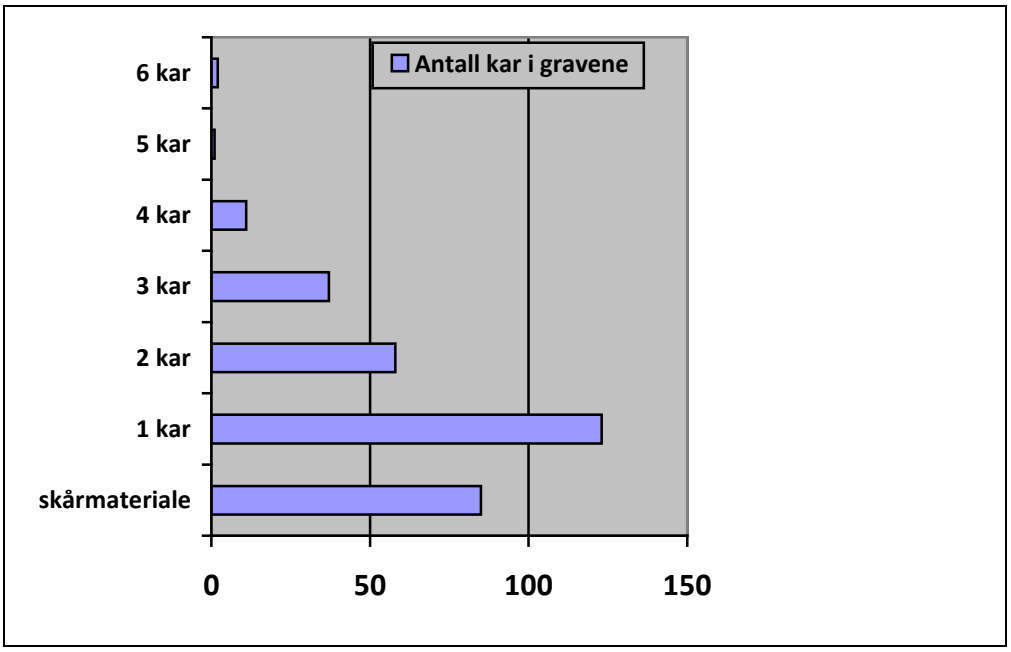

Figur 93 Antall leirkar i gravene fra yngre romertid/folkevandringstid.

Hankekar og hankeløse begre, sammen med kar med hank ved randen, er de mest populære typene. Skårmateriale forekommer i 85 tilfeller. Som regel er det så få skår at kartypen ikke lar seg bestemme, men opptil 50 skår er funnet samlet fra flere kar.

Skjelettgraver

Det finnes 38 skjelettgraver (dene ene er en kombinert brann-/skjelettgrav) som kan dateres til yngre romertid/folkevandringstid (figur 94), hvorav én mulig trippelgrav (C22475 fra Gjerla er tolket som to skjelettgraver og en branngrav). Sju av disse er fra noe uklare kontekster (C6941-6945, C6976-6977, C6988-6990, C7004-7005, C8191-8193, C08194-8196 og C11621-11629), alle undersøkt før 1905. De korte beskrivelsene som finnes tyder imidlertid

på at det dreier seg om skjelettgraver. Førstnevnte inneholder tre kar, mens de seks andre inneholder to.

Kun én av skjelettgravene rommer import alene, en jernkjele fra Kattevoll nedre, Vang i Oppland (C5820-5824 og C6362), mens seks graver rommer keramikk kombinert med importgjenstander (til sammen to glass, to bronsekar og tre drikkehorn fordelt på seks graver).

Tre graver inneholder kun skårmateriale, alle fra Oppland. I ett tilfelle (C24297 fra Velo østre, Jevnaker) er dette så lite (1-3 skår) at det er rimelig å tolke det som tilfeldig tilkommet sammen med haugfyllet selv om graven var plyndret. I de to andre gravene fantes henholdsvis ett leirkar, trolig hankekar (C22346 fra Gullen, Gran), og rester av to kar (C10185-10192 og C10352 fra Leirhol Vang), det ene spannformet, det andre et bordkar med fint gods. Disse bærer snarere bud om en intensjonell nedlegging, eventuelt i forbindelse med destruerende ritualer.

Det er 10 skjelettgraver som kun inneholder ett leirkar, ingen av disse viser tegn til plyndring eller uklar funnkontekst. I to av de 10 er det funnet rester av harpikstetning fra organiske kar sammen med leirkaret. Blant gravene med ett leirkar er det fem hankekar, fire kar med hank ved randen og et hankeløst beger. De resterende 25 gravene inneholdt alle to eller flere leirkar (se kapittel 8 og appendiks 3). Figur 94, viser at to til tre leirkar er det vanligste, mens opptil fire kar gjerne kan være kombinert med importkar. Fire av disse 25 gravene er plyndret eller fra uklare kontekster, men i hvor stor grad forstyrrelsene har innvirket på funnbildet forblir uklart.

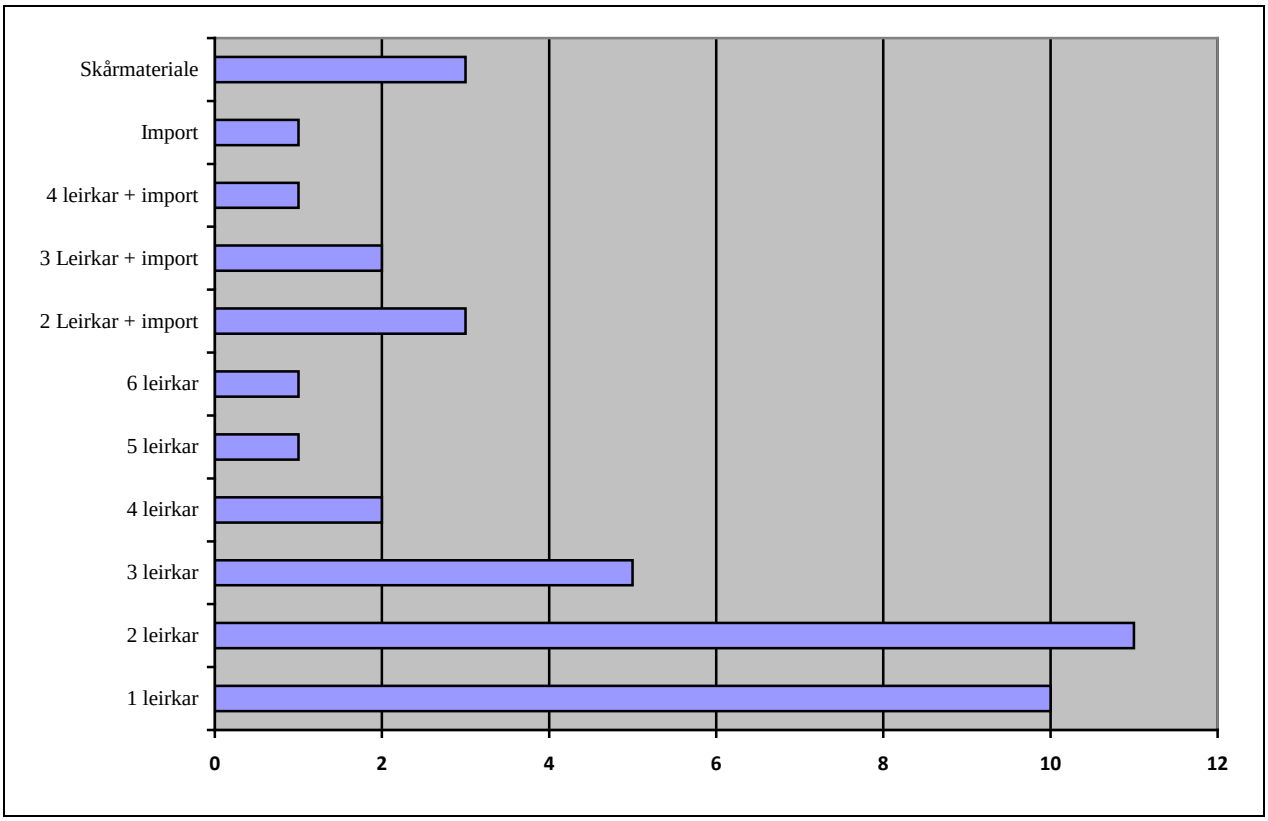

Figur 94 Antall skjelettgraver fra yngre romertid/folkevandringstid med leirkar, drikkehorn og import. Graven fra Gjerla (C22475) er her markert i gruppen med seks leirkar, selv om det trolig har vært flere graver. Den kan ha inneholdt et glass.

Geografisk viser materialet de samme tendensene som i yngre romertid. Skjelettgravene er langt i overtall i Vestfold (23), mens de ellers fordeler seg ganske jevnt mellom Østfold (5), Oppland (5) og mer sporadisk i Buskerud (2), Telemark (2) og Hedmark (1).

Kjønnsfordelingen i skjelettgravene fra yngre romertid/folkevandringstid er nokså jevn, med sju kvinnegraver og to mulige kvinnegraver mot fire sikre og to mulige mannsgraver. I tillegg kommer 21 graver der det ikke lar seg gjøre å bestemme kjønnet og to mulige dobbeltgraver (figur 95).

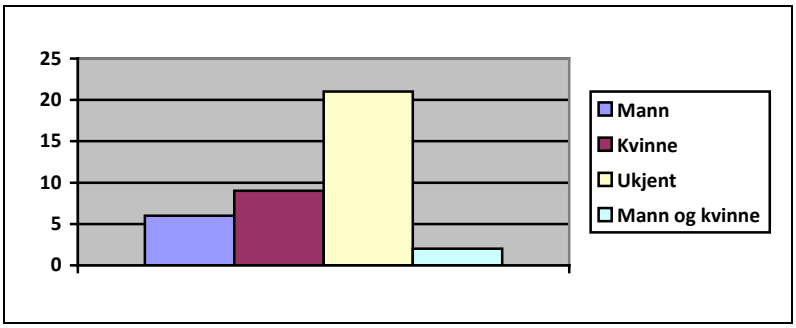

Figur 95 Kjønnsfordelingen i skjelettgraver med leirkar og/eller importgjenstander fra yngre romertid/folkevandringstid.

Branngraver

I 79 branngraver (se oversikt på figur 96). er det funnet rester etter ett leirkar, og 17 av disse er sikkert bestemt som urner for brente bein. Typemessig er det snakk om seks hankekar, tre kar med hank ved randen, tre spannformede kar, to uspesifiserte bordkar, et forrådskar og to hankeløse kar (det ene en særtype med stett C21560 grav B). Kun én av disse gravhaugene viste spor etter plyndring (C3829), men det er lite sannsynlig at selve gravgjemmet er forstyrret ettersom hele urnen med brente bein var bevart.

I fem av branngravene er sannsynligheten stor for at karet har fungert som urne, men funnomstendighetene er utilstrekkelig beskrevet. Blant de usikre urnene er tre hankekar, ett kar med hank ved randen, et hankeløst beger og et hankekar/hankeløst beger (hankepartiet mangler). Tre av disse kontekstene er plyndret eller mangelfullt dokumentert. Tilbake står 56 graver hvor det er mindre sannsynlig at karet har fungert som urne. I 16 av 56 tilfeller er det ikke kjent opplysninger om brente bein. Av de førti med brente bein var elleve forstyrret, men et rikholdig inventar antyder at de likevel er representative. 14 av 56 graver med ett leirkar kan tolkes som *brannflak*. Hankekar er den foretrukne kartypen i disse brannflakene (7), foran kar med hank ved randen (3), hankeløse begre (2), og bordkar (2). Tre av disse brannflakene kommer fra plyndrede/uklare kontekster. En av gravene med ett leirkar er kombinert med mulige rester av et glass (C22474 - Elgesem i Sandefjord, Vestfold).

Det finnes fire graver fra Østfold hvor ett eller flere kar ble benyttet som urne til tross for at det var flere kar i graven. I C21520B fungerte et forrådskar som urne ved siden av et knust hankekar. I C15619-15624 fungerte en situla som urne med et miniatyrkar oppi, og i C15637-15638 fungerte et hankekar om urne mens et miniatyrbeger sto snudd på hodet ved siden av samtidig som toppen dels var dekket av skår fra et tredje kar. I C15639-15645 synes det som om et hankekar og et tutekar begge har vært fylt med brente bein mens et miniatyrkar sto alene. Andre graver med to eller flere leirkar er diskutert nærmere i avhandlingens kapittel 8 og appendiks 3.

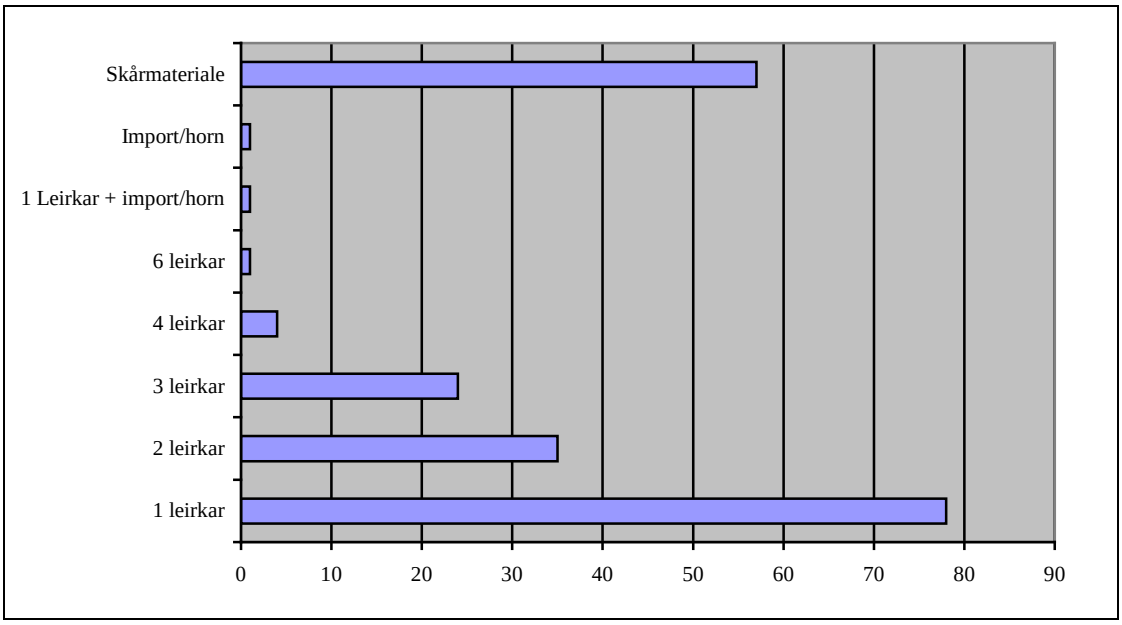

Figur 96 Antall branngraver fra yngre romertid/folkevandringstid med leirkar, drikkehorn og import.

Branngraver med skårmateriale

57 av branngravene fra yngre romertid/folkevandringstid inneholdt kun skårmateriale. Antallet kar i disse gravene varierer. Hovedsakelig er det rester fra ett kar (44 tilfeller), men to (5), tre (6) og fire (2) kar forekommer. I flere tilfeller er det så få skår at de kan være tilfeldig tilkommet som haugfyll eller være knust som en del av ritualene rundt begravelsen. De fleste karene kan ikke bestemmes nærmere enn til bordkar (17) eller som ukjent (23), men et bredt utvalg er registrert: Hankekar (12), kar med hank ved randen (9), spannformede kar (8), hankeløse begre (3), hankekar/hankeløse begre (4), forrådskar (2), bolle (1), miniatyrkar (1) og særtype (1).

Graver med ukjent gravskikk

Det er 86 graver fra yngre romertid/folkevandringstid der gravskikken er ukjent (figur 97). Tre av disse inneholder bronsekar og en et drikkehorn (se avsnitt om import nedenunder). To graver med rester av laggede kar alene vil ikke bli omtalt nærmere. De resterende 81 gravene inneholder mellom ett og fire leirkar, eventuelt skårmateriale.

Det finnes 25 graver med bare leirkarskår og 22 av dem kommer fra dårlig opplyste eller plyndrede kontekster. 18 av gravene inneholdt rester etter ett kar, seks graver rester av to kar og en grav inneholdt restene av tre. Typemessig dominerer hankekarene (9) foran hankeløse

kar (3), spannformede kar (3), kar med hank ved randen (1) og tutekar (1). De fleste kan imidlertid ikke bestemmes nærmere enn til bordkar (5) eller som ukjent (11).

Det finnes videre 34 graver med ett leirkar der gravtypen er ukjent. Det finnes ingen opplysninger om brente bein i disse gravene. Kartypene fordelte seg mellom hankekar (10), hank ved randen (7), ukjent (4), hankeløse begre (3), saltkar (2), spannformede kar, tutekar (1), miniatyrkar/kopp (1), bolle/glassimitasjon (1) og forrådskar (1). Til tross for at de mangler brente bein er to av gravene bestemt som sannsynlige urner (C13571, C24109).

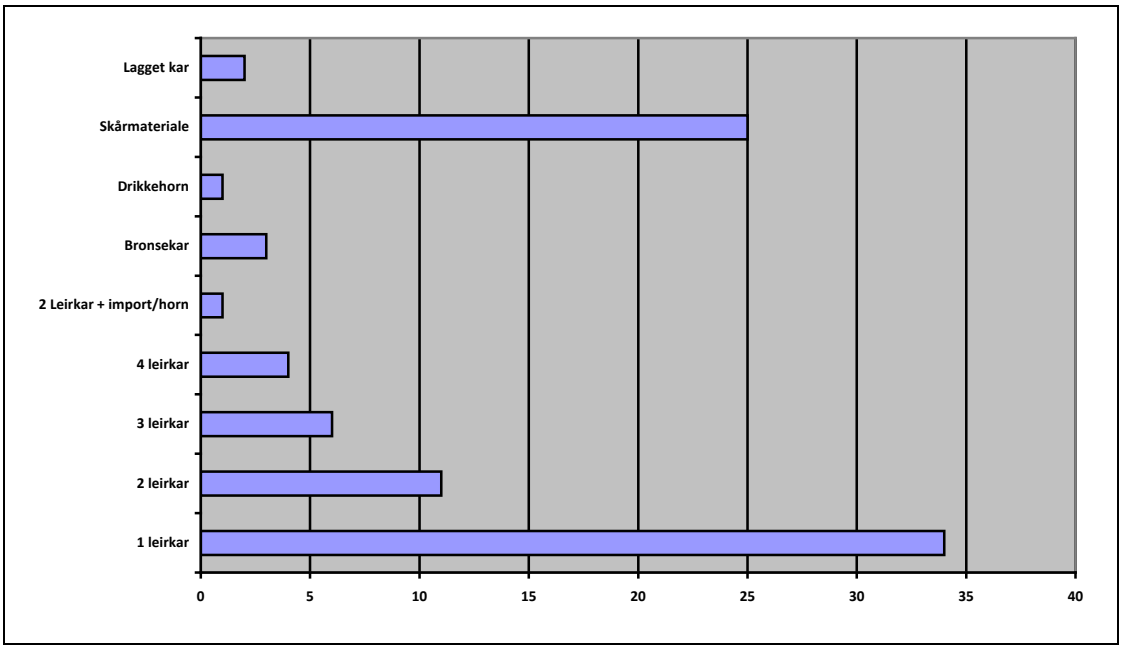

Figur 97 Antall graver med ukjent gravskikk fra yngre romertid/folkevandringstid med leirkar, drikkehorn og import.

De resterende 21 gravene er diskutert nærmere i kapittel 8 og appendiks 3 (se også figur 97).

Import

16 graver inneholder importkar, og seks av disse er funnet uten tilknytning til leirkar (ett drikkehorn, fire bronsekjeler og en jernkjele). Kun vestlandskjelen (C8433-8436 og C9854) er bestemt som urne for brente bein, mens det mangler opplysninger om konteksten i graven med drikkehornet og de tre andre gravene med bronsekar. Jernkjelen stammer fra en skjelettgrav (C5820-5824 og C6362). I to graver er en bronsekjele funnet i kombinasjon med to leirkar (C17614 og C10140-10143), men det er uklart hvorvidt karene har fungert som urner.

Glass er funnet kombinert med mellom ett og seks kar av keramikk i fire graver. Det er ikke mulig å avgjøre hvilke leirkar glasset fra Gjerla hører sammen med (Straume 1987:83-85, tafel 26-31), men det er tatt høyde for opptil seks kar i denne graven. Ellers er glassene kombinert med ett (C22474), to (C27680) og tre (C13827-13833, 13872) leirkar. Drikkehorn er funnet tre ganger i kombinasjon med to (C21841, Vestrum, Larvik, Vestfold), tre (525-535, Bråten, Ringerike, Buskerud) og fire (C325-339 og 341-348, Veien, Ringerike, Buskerud) leirkar. I tillegg kjennes et enkeltfunn av et drikkehorn (C23452). Det er lite sannsynlig at dette ikke har inngått i en større sammenheng, da alle andre kjente graver med drikkehorn er funnet enten i par eller kombinert med andre kar til mat og drikke.

Geografisk fordeling i yngre romertid/folkevandringstid

Funnene fra Østfold (110) og Vestfold (109) utgjør over halvparten (219 av 324 graver eller 68 %) av gravene, nærmest likt som i yngre romertid (sammenlikn figur 88 og 94 samt 90 og 96). Som i yngre romertid er det flest skjelettgraver (28) i Vestfold, men branngravene (58) er likevel i flertall i fylket. I Buskerud synes forholdene uforandret, med 23 graver mot 20 i yngre romertid. I Oppland er det nå kun fire (tre med bronsekjeler) av 18 graver som ikke inneholder keramikk, og gravskikken er jevnt fordelt mellom brann- og skjelettgraver.

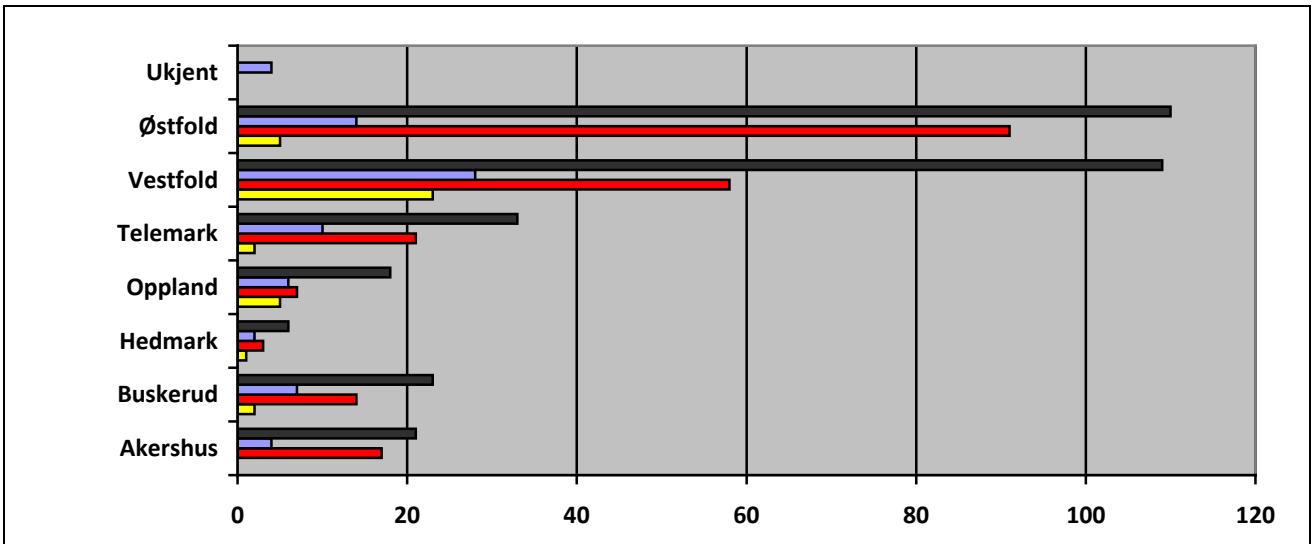

	Akershus	Buskerud	Hedmark	Oppland	Telemark	Vestfold	Østfold	Ukjent
Alle graver	21	23	6	18	33	109	110	
Ukjent gravskikk	4	7	2	6	10	28	14	4
Branngraver	17	14	3	7	21	58	91	
Skjelettgraver	0	2	1	5	2	23	5	

Figur 98 Fylkesmessig fordeling av graver med import- og leirkar fra yngre romertid/folkevandringstid.

Den mest markante økningen finner sted i Telemark med 33 graver mot 14 i yngre romertid. Igjen ligger hovedparten av funnene i Skiensområdet og kan trolig ses i forbindelse med de rike områdene i Vestfold. Funnfrekvensen i Akershus øker også fra 12 graver i yngre romertid til 21 graver på overgangen til folkevandringstid. I Hedmark derimot er tendensen synkende med seks mot 11 i yngre romertid.

Fordelingen mellom Østfold og Vestfold følger også de gamle trender. Tabell 25 viser en liten økning av funn fra innlandskommuner som Aremark, Askim, Eidsberg, Rakkestad og Spydeberg (22 av 112 graver) i Østfold, mens de resterende funnene ligger til kystkommunene Halden, Råde, Rygge, Fredrikstad og Sarpsborg 80 av 112, med klar overvekt i sistnevnte. Flerparten av funnene derfra stammer fra godt undersøkte gravfelt.

Graver fra yngre romertid/folkevandringstid i Østfold										
Aremark	Askim	Eidsberg	Fredrikstad	Halden	Rakkestad	Rygge	Råde	Sarpsborg	Spydeberg	Til sammen
2	2	6	8	10	8	8	3	60	3	110

Tabell 25 Kommunemessig fordeling av graver med import- og leirkar fra yngre romertid/folkevandringstid i Østfold.

Tabell 26 viser samme tendens til økning i Vestfold der innlandskommunene Andebu, Hof, Lardal, Re, Sande og Stokke inneholder 20 av 108 funn, mens flerparten stammer fra kystnære områder (Larvik, Sandefjord, Stokke og Tønsberg inneholder 88 av 108 funn).

Graver fra yngre romertid/folkevandringstid i Vestfold										
Andebu	Hof	Lardal	Larvik	Re	Sande	Sandefjord	Stokke	Tønsberg	Ukjent	Til sammen
2	2	8	60	1	7	14	7	2	6	109

Tabell 26 Kommunemessig fordeling av graver fra yngre romertid/folkevandringstid i Vestfold.

2-5 Folkevandringstid

Totalt kan 100 graver dateres til folkevandringstid. 10 av disse inneholder ikke keramikk; fem inneholdt bronsekar (3 branngraver og to med ukjent gravskikk), tre inneholdt glass (en skjelettgrav og to graver med ukjent gravskikk) mens to inneholder rester av laggede kar (C1751 og C10361-10364, begge med ukjent gravskikk). Sistnevnte tre blir ikke med videre i diskusjonen. Det vanligste antall kar i graven er fremdeles ett, men fordelingen er jevnere enn i tidligere perioder. Særlig to og tre kar er vanlige kombinasjoner, men dominerer ikke lenger markant over kombinasjoner som fire og fem kar (se figur 99).

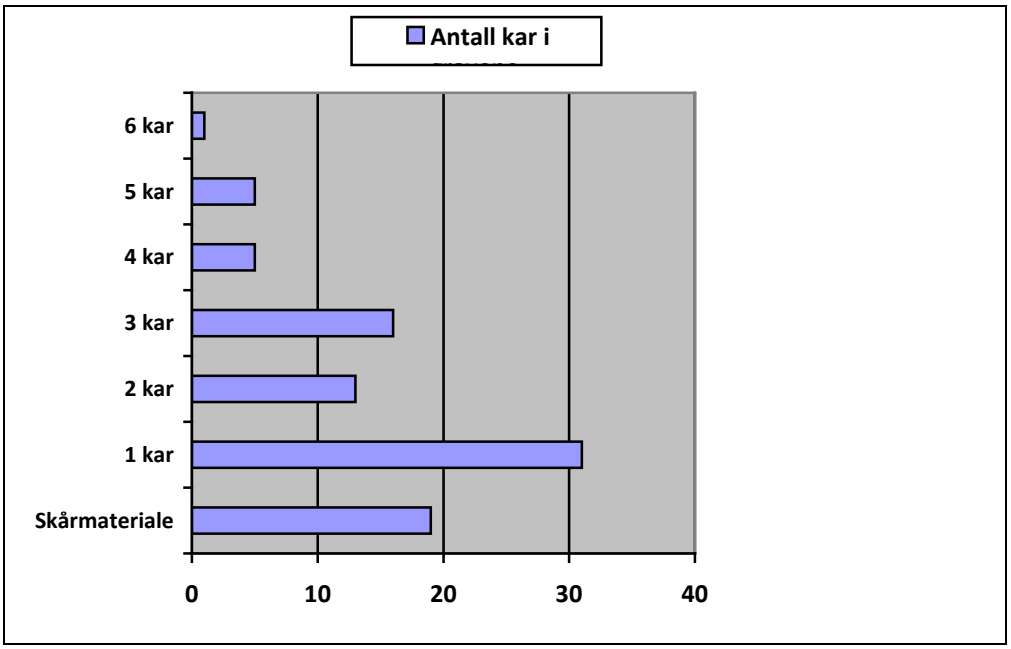

Figur 99 Antall leirkar i gravene fra folkevandringstid.

Spannformede kar, hankekar og med kar med hank ved randen er som før de mest populære typene i graver med ett leirkar eller leirkarskår. Skårmateriale er registrert i 19 tilfeller (14 branngraver, 2 skjelettgraver og tre ukjente). Som regel er det så få skår at kartypen ikke lar seg bestemme, men konsentrasjoner på opptil 92 skår fra flere kar er registrert.

Skjelettgraver

34 skjelettgraver kan dateres til folkevandringstid (figur 100). Seks graver fra gravfeltet på Fevang i Sandefjord er fra noe uklare kontekster (C6951-6957, C6965-6967, C6970-6972, C6973-6975, C6979-6987, C7015-7024), alle utgravd før 1905. De korte beskrivelsene tyder på at det dreier seg om skjelettgraver med henholdsvis fem kar (1), tre kar (3) og to leirkar (2).

Kun en av skjelettgravene rommer nå import alene, et ribbeornert glassbeger fra Langseter, Trøgstad, Østfold (NMK8298, NMK8418, NMK8424 og NMK8520) med en uklar kontekst, mens åtte graver rommer keramikk kombinert med importgjenstander (til sammen ti glass og fem bronsekar).

To graver fra Telemark inneholder kun skårmateriale. I det ene tilfellet skal det ha ligget leirkarskår (nå tapt) i små fordypninger på haugens bunn (C11718-11727). I den andre haugen

fantes kun et skår av et spannformet leirkar (C25568). Dette ble funnet ved ettergraving av en skjelettgrav som tidligere var avdekket av ukyndige, men lå in situ.

Det er åtte skjelettgraver som kun inneholder ett leirkar, tre av disse var forstyrret, men trolig ikke så vesentlig at noe mangler. C17655-17662 var imidlertid sammenblandet og kan ha sett annerledes ut originalt. I en av de åtte er det funnet rester av harpikstetning fra et organisk kar sammen med leirkaret. Blant gravene med ett leirkar er det tre spannformede kar, to hankekar, to kar med hank ved randen og et miniatyrkar (med svake buler).

De resterende 23 gravene inneholdt alle to eller flere leirkar (se kapittel 8 og appendiks 3). Ett og tre leirkar er det vanligste, mens mellom to og seks kar gjerne kan være kombinert med importkar (figur 100). Fire av de 23 gravene er plyndret eller fra uklare kontekster. Det er imidlertid rikholdig gravgods i alle gravene, så i hvor stor grad forstyrrelsene har innvirket på funnbildet forblir uklart.

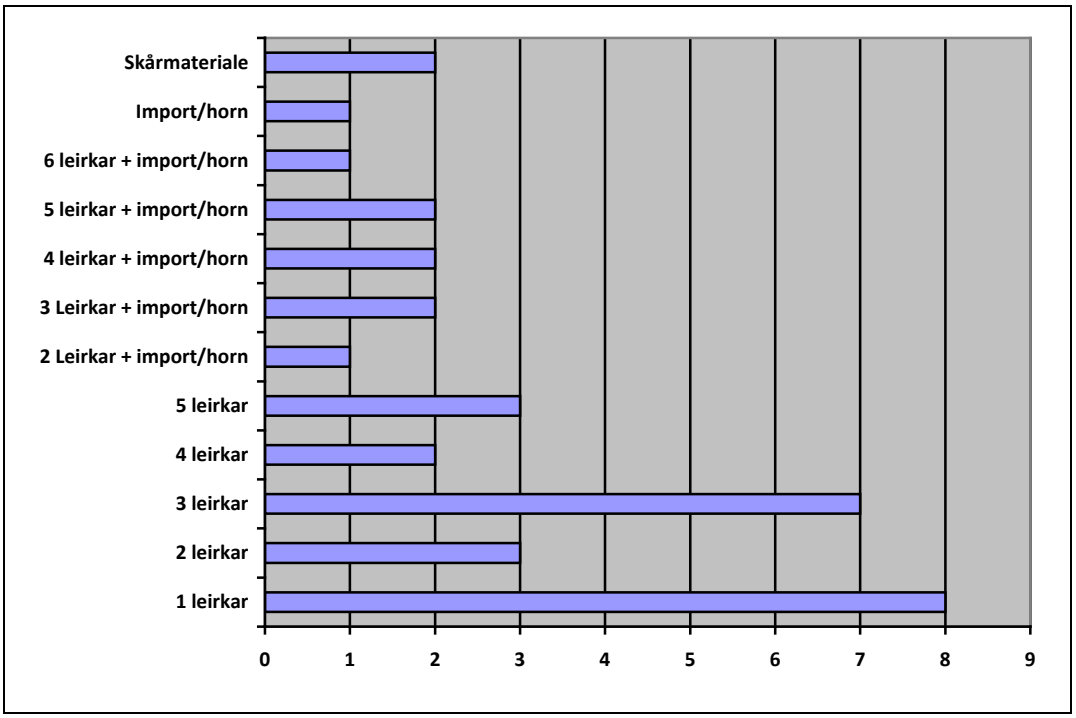

Figur 100 Antall skjelettgraver fra folkevandringstid med leirkar, drikkehorn og import.

Skjelettgravskikken synes døende nord og øst for Oslofjorden der Østfold og Oppland har ett registrert tilfelle hver, mens Vestfold (21) fremdeles er det ledende landskapet tett fulgt av det tilgrensende Telemark.

Kjønnsfordelingen i gravene fra folkevandringstid er nokså jevn med en liten overvekt av kvinnegraver (12) i forhold til mannsgraver (8). I tillegg kommer 13 graver der det ikke lar seg gjøre å bestemme kjønnet og en dobbeltgrav (figur 101).

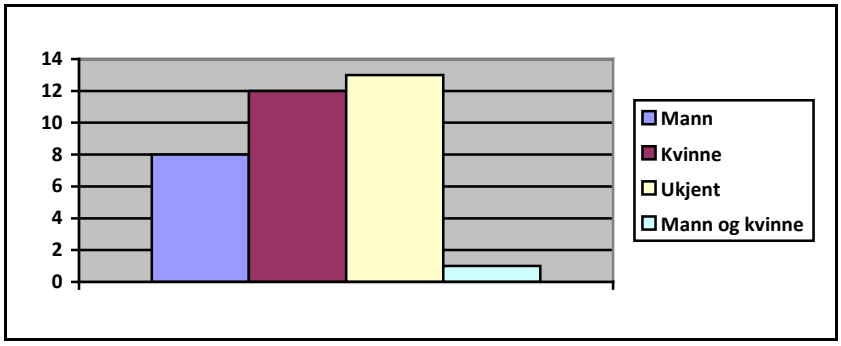

Figur 101 Kjønnsfordelingen i skjelettgraver med leirkar og/eller importgjenstander fra yngre romertid/folkevandringstid.

Branngraver

Samlet er det 46 branngraver fra folkevandringstid (se figur 102). I 15 graver er det funnet rester etter et leirkar alene, men kun fire av disse er sikkert bestemt som urner for brente bein. Typemessig er det snakk om et hankekar, et hankekar/hankeløst beger, et kar med hank ved randen og et ukjent (tapt). Funnberetningen for TGM-BM1930-1931:075 er mangelfull, men det er lite sannsynlig at selve gravgjemmet er forstyrret ettersom hele urnen var bevart. Noe mer usikker er C2866-2868 med et spannformet kar som angivelig skal være brukt som urne til tross for at det ikke er bevart brente bein. I 11 av 15 graver med ett kar er det mindre sannsynlig at karet har fungert som urne. To av de 11 mangler opplysninger om brente bein. I C24300 ble ingen bein observert, mens i TGM-SM387 ble de trolig ikke samlet inn av utgraver. Åtte av de 11 gravene med ett leirkar var forstyrret eller utilstrekkelig dokumentert, men de er trolig representative. Seks graver med ett leirkar kan tolkes som *brannflak*. Spannformede kar er den foretrukne kartypen i disse brannflakene (3), men hankekar (1), bulevaser (1) og forrådskar (1) er representert. Tre av gravhaugene over brannflakene er forstyrrede.

To graver (C7472-7475 og C35042) inneholder et leirkar og en bronsekjele kombinert, og bronsekjelen har fungert som urne i begge. Tre graver inneholder kun import (tre bronsekjeler brukt som urner), mens 14 kun inneholder skårmateriale. Det finnes én grav hvor et kar ble

benyttet som urne til tross for at det var flere kar i graven (C21553 fra Store Dal i Østfold). Urnen var et spannformet leirkar, og ved siden av denne lå et hankekar knust. De siste 12 branngravene inneholder to eller tre leirkar og diskuteres i kapittel 8 og appendiks 3. Et interessant trekk er at import aldri er kombinert med mer enn ett leirkar i branngravene fra folkevandringstid.

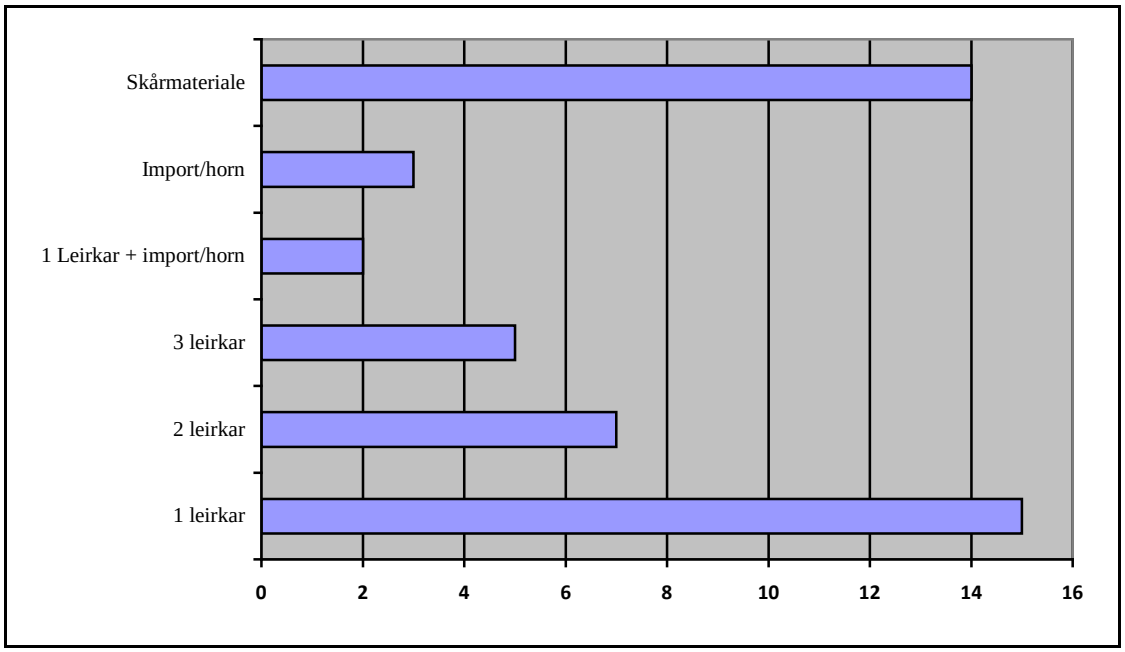

Figur 102 Antall branngravmaterialet fra folkevandringstid med leirkar, drikkehorn og import.

Branngraver med skårmateriale

14 av gravene fra folkevandringstid inneholdt kun skårmateriale. Antallet kar i disse gravene varierer. Hovedsakelig er det rester fra ett kar (7 tilfeller), men også to (3) og tre (3) og fire (1) kar forekommer. Det er generelt så få skår bevart at det er vanskelig å bestemme karene, men spannformede kar (5), hankekar (1) og bulevase (1) er identifisert i tillegg til et mulig hengekar, tre bordkar og 16 ukjente. Det mest spesielle funnet er hengekaret (C16440-16444) fra Besseberg, Øvre Eiker, Buskerud. Det har vertikalt fremspringende knotter med hull til tau eller lignende og slike kar hører vanligvis hjemme i bronsealder. Andre gjenstander (spinnehjul, beinkam, bronsepinsett, korsformet spenne, jernnål til spenne og bronsefragment med dyreornamentikk) tyder imidlertid på at det er en grav fra jernalder dersom det ikke foreligger en sammenblanding.

Graver med ukjent gravskikk

Det er 21 graver fra folkevandringstid der gravskikken er ukjent (figur 103). En av disse inneholder kun bronsekar (se avsnittet om import nedenunder). To graver med rester av laggede kar alene vil ikke bli omtalt nærmere. Tre graver inneholdt bare leirkarskår og kommer fra dårlig opplyste kontekster. Det er kun rester av ett kar i disse gravene. Av disse er to spannformede og et er ukjent.

Det finnes videre fem graver med ett leirkar samt ett leirkar kombinert med et bronsekar og et lagget kar (C9). Det finnes ingen opplysninger om brente bein i disse gravene, og i alle, så nær som ett funn, er det få opplysninger om funnet. Innberetningen for C2866-2868 kan tyde på at dette karet har vært brukt som urne, men det er kun en tolkning av katalogteksten. Kartypene fordelte seg mellom spannformede kar (2), bulevase (1), forrådskar (1) og tapte/ukjente (2).

De resterende fem gravene vil bli diskutert nærmere i kapittel 8; om sett og kombinasjoner.

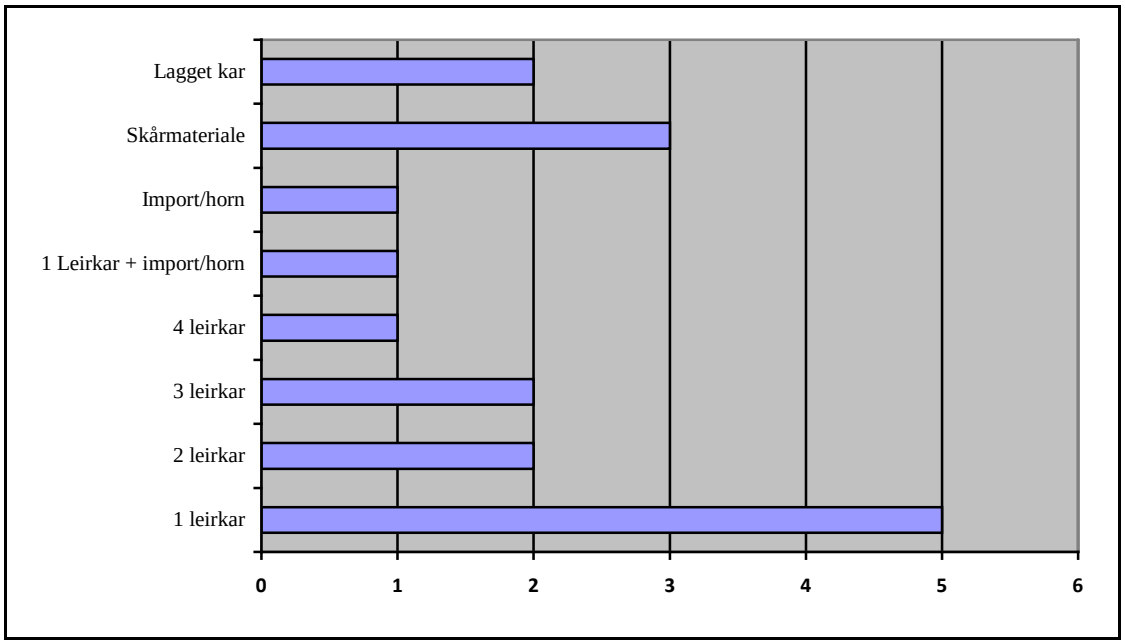

Figur 103 Antall graver med ukjent gravskikk fra folkevandringstid med leirkar, drikkehorn og import.

Import

20 graver inneholder importkar, og åtte av disse manglet leirkar (fem bronsekjeler og tre glass). Tre av kjelene har fungert som urner, mens det mangler opplysninger for de to siste. Glassene er alle fra uklare kontekster.

I tre graver er bronsekar, glass og leirkar kombinert med hverandre. C18892-18904 og C18917-18918 har to bronsekar, ett glass og fire leirkar. C14338-14350, C14534, C14589, C14590 og C14711 inneholder to bronsekar, ett glass og tre leirkar, mens C09440-9449 og C9811 rommer ett bronsekar, ett glass og to leirkar.

Ytterligere fire graver rommer bronsekjeler kombinert med leirkar, tre ganger med ett kar (C9, C7472-7475 og C35042) og én gang med skårmateriale (C24228 og C24232/C24234). Glass er funnet kombinert med mellom tre og seks kar av keramikk i fem graver. To glass finnes i gravene C19269-19280 og C19615-19616 (kombinert med seks leirkar) samt i C29300 (kombinert med fem leirkar). Ellers er et glass kombinert med fem leirkar (C5947-5963), fire leirkar (C30166) og tre leirkar (C21856).

Geografisk fordeling i folkevandringstid

Figur 104 viser at det i folkevandringstid skjer en markant endring i gravene med keramikk og importssaker fra Østlandet. Vestfold har tatt over som det dominerende fylket med 35 graver, tett fulgt av nabofylket Telemark med 33, mens Østfold kun har 16. Som i yngre romertid er det flest skjelettgraver i Vestfold (21), der skjelettgravene også er den dominerende gravskikk[8]. Også Telemark har en betydelig andel skjelettgraver (11), men funnene kan ikke lenger kun knyttes til områdene rundt Skiensfjorden. De sprer seg over hele fylket, med de største konsentrasjonene i Sauherad (7), Skien (8) og Tokke (6). Funnene fra Vestfold og Telemark utgjør to tredjedeler (68 av 99 graver eller 69 %) av gravene fra folkevandringstid, mens fylker som Akershus, Buskerud, Hedmark, Oppland og Østfold alle har et kraftig redusert antall graver sammenliknet med tidligere perioder. I Akershus er det kun registrert to graver mot 12 i yngre romertid, i Buskerud finnes nå seks graver mot 20 og i Oppland sju mot 27. Bronsekjeler er fremdeles i bruk i Oppland, men kun én av sju graver rommer en bronsekjele fra en uklar kontekst. Mest markert er trolig nedgangen i Hedmark som står igjen med ett funn og Østfold med 15 sammenlignet med 66 i yngre romertid og 112 på overgangen til folkevandringstid.

[8] De utgjør 60 % av gravene i fylket.

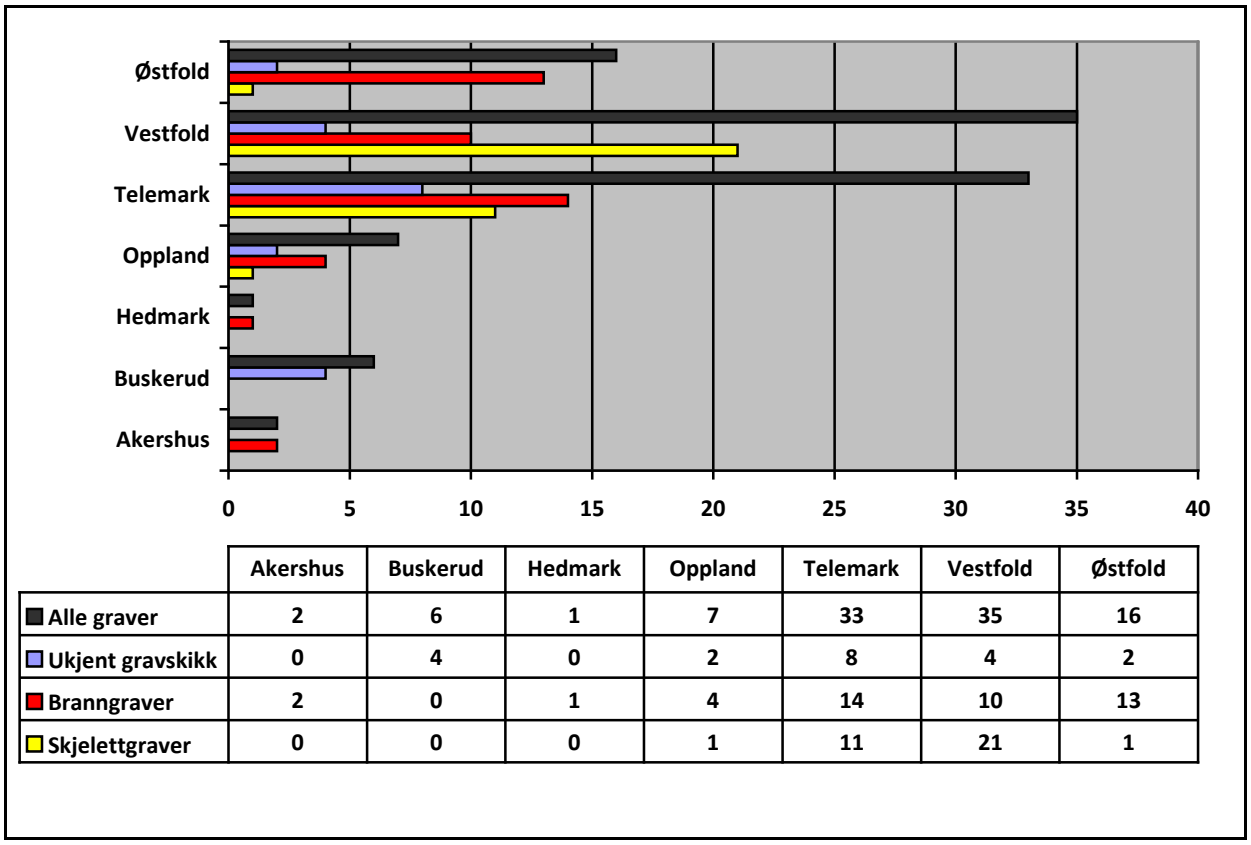

	Akershus	Buskerud	Hedmark	Oppland	Telemark	Vestfold	Østfold
Alle graver	2	6	1	7	33	35	16
Ukjent gravskikk	0	4	0	2	8	4	2
Branngraver	2	0	1	4	14	10	13
Skjelettgraver	0	0	0	1	11	21	1

Figur 104 Fylkesmessig fordeling av graver med import- og leirkar fra folkevandringstid.

Det kan synes som om skikken konsolideres tidligere nordøst for Oslofjorden enn på vestsiden, noe som kan ha sammenheng med innflytelsesveier. Flere forskere har vært inne på tanken om at Vestfold synes å være påvirket av den nordjyske skjelettgravtrenden (Bøe 1931; Hougen 1924). Det samme kan kanskje gjelde for Telemark, men her kan også likhetstrekk med sørvestnorsk gravtradisjon spores. Østlige områder, særlig Østfold, synes å utvikles på en annen måte, mer i tråd med svenske områder. Tilknytningen til de kystnære strøk er fremdeles synlig, men ikke i samme grad som før, særlig hvis Telemark (figur 104 og tabell 27) fungerer som utgangspunkt.

Graver fra folkevandringstid i Telemark											
Bamble	Bø	Fyresdal	Kviteseid	Nissedal	Sauherad	Seljord	Skien	Tinn	Tokke	Vinje	Til sammen
1	3	1	1	1	7	1	8	1	6	1	33

Tabell 27 Kommunemessig fordeling av graver med import- og leirkar fra folkevandringstid i Telemark.

Fordelingen i Østfold følger de gamle trender. Tabell 28 viser at det kun kjennes tre graver fra innlandskommuner som Rakkestad og Spydeberg, mens de resterende 13 ligger i kystkommunene Halden, Råde, Rygge og Sarpsborg, med klar overvekt i sistnevnte. Flerparten av funnene fra Sarpsborg stammer fra godt undersøkte gravfelt.

Graver fra yngre romertid/folkevandringstid i Østfold							
Halden	Rakkestad	Rygge	Råde	Sarpsborg	Spydeberg	Trøgstad	Til sammen
1	2	1	1	8	2	1	16

Tabell 28 Kommunemessig fordeling av graver med import- og leirkar fra yngre romertid/folkevandringstid i Østfold.

I Vestfold (tabell 29) vises samme tendens med ett funn fra innlandskommunen Re og et fra ukjent sted, mens de resterende 33 ligger i kystnære områder (Larvik, Sandefjord og Stokke).

Graver fra yngre romertid/folkevandringstid i Vestfold					
Larvik	Re	Sandefjord	Stokke	Ukjent	Til sammen
19	1	8	6	1	35

Tabell 29 Kommunemessig fordeling av graver fra yngre romertid/folkevandringstid i Vestfold.

2-6 Eldre jernalder - ubestemt

Herunder gis en kort oversikt over de 245 gravfunnene av leirkar og import som ikke lar seg bestemme nærmere enn til eldre jernalder. De fleste av leirkarene er kun bevart i et fåtall skår (183 graver) og jeg vil ikke gjøre noen analyse av disse funnene. De egner seg kun til en geografisk oversikt.

Importmaterialet (12 graver) er hovedsakelig tapt, fragmentarisk eller uten kontekst. De utgjøres av et enkeltfunn av et glass, et skår av fasettslipt glass uten kontekst, et drikkehorn uten kontekst og åtte bronsekjeler. To av bronsekjelene er fra branngraver. Den ene har fungert som urne, mens det ikke finnes informasjon om konteksten til den andre. Videre er et kombinasjonsfunn av et leirkar og en bronsekjele (Hauken 1991:238; Holand 2001:179) samt fem enkeltfunn av bronsekjeler tapt.

Der leirkartypen kan bestemmes er ett kar (43) vanligst, men også to (4), tre (3) og fem kar (1) er registrert (se også figur 105). Blant gravene med ett leirkar var det representert 14 forrådskar, 3 situaler, ett mulig miniatyrkar, ett tidlig hankekar og 24 ukjente. Karfordelingen viser at det hovedsakelig er de grove, uornerte karene som er vanskelige å datere.

Sannsynligvis tilhører de førromersk jernalder og overgangen til romertid (se avhandlingens kapittel 4 og 5). Funnene med to, tre og fem kar er så omrotet at de ikke lar seg benytte til videre slutninger.

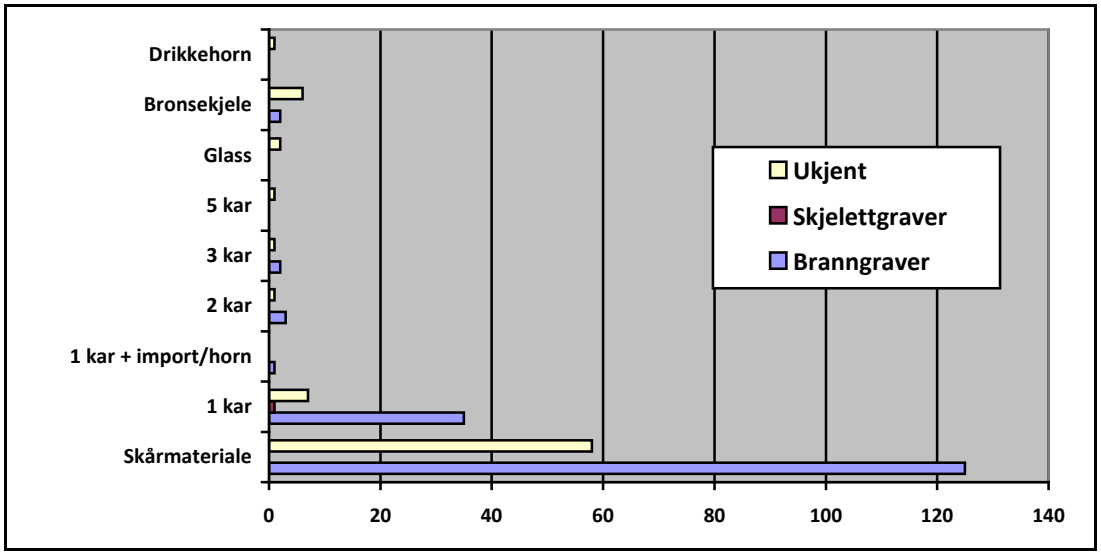

Figur 105 Antall leirkar og andre kar i gravene fra eldre jernalder, ubestemt.

Det finnes 183 branngraver. Urner er kjent i ni tilfeller (åtte leirkar og en bronsekjele), brannflak i 15 tilfeller, mens de resterende 138 er av annen type. Utover dette finnes en skjelettgrav, mens gravskikken er ukjent i 68 av gravene (se figur 106).

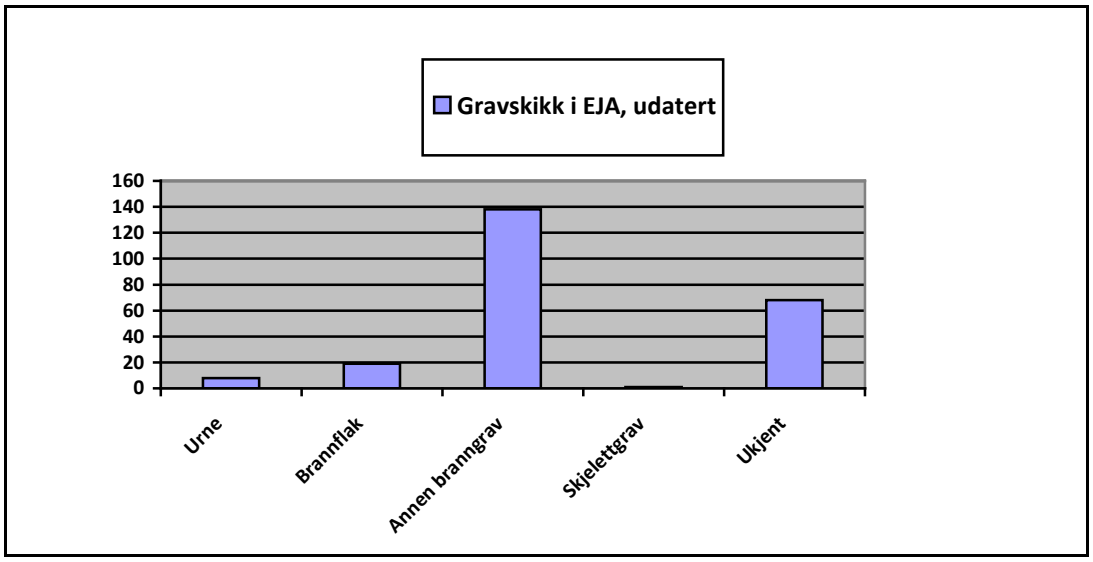

Figur 106 Typen grav med innhold av leirkar eller importkar brukt i eldre jernalder.

Geografisk fordeler de udaterbare gravene med leirkar og importkar seg omtrent som det generelle bildet fra førromersk jernalder til og med overgangen til romertid. Østfold rommer flest graver, fulgt av Vestfold og Telemark (figur 107).

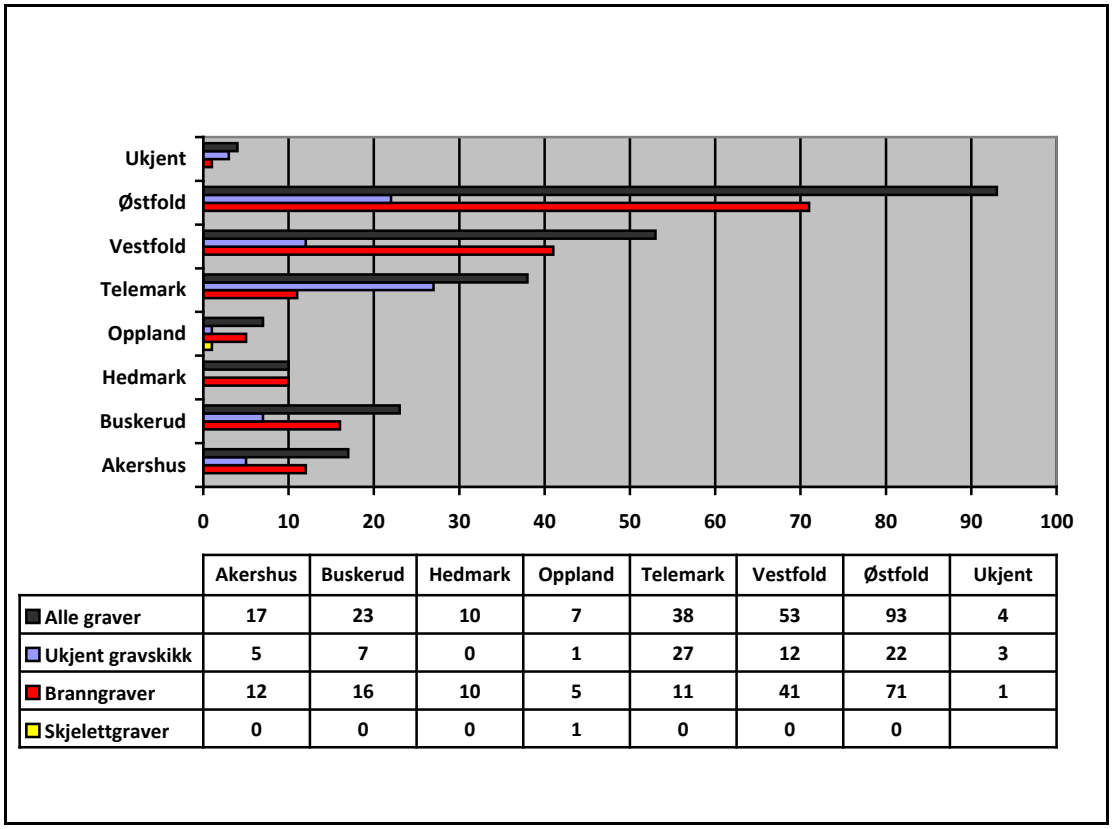

	Akershus	Buskerud	Hedmark	Oppland	Telemark	Vestfold	Østfold	Ukjent
Alle graver	17	23	10	7	38	53	93	4
Ukjent gravskikk	5	7	0	1	27	12	22	3
Branngraver	12	16	10	5	11	41	71	1
Skjelettgraver	0	0	0	1	0	0	0	

Figur 107 Fylkesmessig fordeling av graver med import- og leirkar fra eldre jernalder - ubestemt.

Appendiks 3 – Kombinasjonsanalyser

3-1 De første settene i eldre romertid

I avhandlingens kapittel 8.1 diskuteres de eldste settene med både import og leirkar av *fremmed dekorert vare*, og diskusjonen av settene fortsetter her. Antall oldsakstyper (AOT) er registrert for alle graver, og brukes parallelt med tilstedeværelse av våpen, import og edelmetall for å kunne foreta en differensiering av gravutstyret. I tillegg til AOT er det kommentert hvor mange graver som er plyndret, og utvidet data om funnforholdene finnes i vedlagte database.

Leirkarene av typen *fremmed dekorert vare* tolkes av Bøe (1931:33) som beholdere for drikke, og markerer et brudd i bruken av store forråds- og kokekar. Med bakgrunn i størrelsen og voluminnholdet er det naturlig å forstå dem som serveringskar for skjenking av drikke til drikkehorn, skåler av glass eller eventuelle treboller. I den sammenheng er det også verdt å merke seg den tidligere nevnte graven fra Järnsyssla, Skara, Västergötland, Sverige, med bronsekar, sølvbeger og to identiske vortebegre (Holmqvist 1954). Denne graven er riktignok fra overgangen eldre/ yngre romertid, men følger den tidligere kommenterte østlige avgrensingen for importsakene. I tillegg er det en av de første gravene der keramikk erstatter drikkehorn eller glass i parvis kombinasjon. Denne nye trenden innen bruken av keramikk og importutstyr sentrerer seg ganske klart til Østfold med fem av seks funn, det siste fra Vestfold.

I tillegg til settene med importgjenstander (se tabell 31 og avhandlingens kapittel 4.5.2) kommer 10 graver med to leirkar, men kun et fåtall av disse kommer fra sikre kontekster og de fire første er trolig sammenblandinger (se tabell 30). Flere av gravene er datert rundt 200 e.Kr., og den videre diskusjonen vil vise at disse trendene videreutvikles i yngre romertid og folkevandringstid.

C-nr.	Funnsted	Datering	Kontekst	AOT	Forstyrret
C20889	Ringen Hof av Hveem, Østre Toten, Oppland	ERO	Karene virker yngre enn de andre gjenstandene. Sammenblandet? **Hankekar + bordkar**	6	
C4851-4853	Løken søndre, Råde, Østfold	ERO	To samlinger med brente bein i forbindelse med hvert sitt kar. Trolig to graver. **2 x fremmed dekorert vare**	2	
TGM-SM1107-8	Aske, Larvik, Vestfold	ERO	Ingen opplysninger… **Situla + fremmed dekorert vare**	1	
C17737-43	Lund, Larvik, Vestfold	ERO	Dobbeltgrav. En urne med brente bein i en ende av et kammer tilhørende en skjelettgrav med andre funn. **2 x fremmed dekorert vare**	7	Plyndringshull
C5939-5946	Langlo, Stokke, Vestfold	ERO	Brannflak? - noe uklar funnbeskrivelse. Minst to samlinger med brente bein i forbindelse med hvert sitt kar. To graver? **Fremmed dekorert vare + ukjent**	5	
C32758a-p	Grålum, Sarpsborg, Østfold	ERO	Brannflak – to kar oppløst i så små skår at de ikke kan bestemmes. **Forrådskar + ukjent**	7	
C50907v-af	Rokke, Halden, Østfold	ERO/YRO	Brannflak? Skår fra minst to kar og brente bein funnet spredt. **Bolle + fremmed dekorert vare**	6	Skadet av veiskjæring
C38251	Rød søndre, Vestby, Akershus	ERO/YRO	Brannflak – funn av skår fra to kar. **Hankekar + ukjent**	3	
C23460	Eidsten, Larvik, Vestfold	ERO/YRO	Det lille kar sto oppi det store, begge fylt m brente bein. Det skal ha ligget et tredje knust kar utenfor. **Miniatyrkar + forrådskar**	4	Plyndringshull
C4845	Løken søndre, Råde, Østfold	ERO/YRO	Funn av skår fra to kar, det ene hankekar. **Hankekar + ukjent**	1	

Tabell 30 Oversikt over graver med to leirkar fra eldre romertid.

Fire brannflak kommer alle fra overgangen til yngre romertid (B2). Inventaret fra Langlo (C5939-5946) kan stamme fra to graver, men gjenstandene er funnet innenfor samme brannflak. I de tre siste er det sannsynligvis benyttet to, kanskje flere kar. Det er vanskelig å analysere disse karene ettersom de er svært fragmenterte.

I graven fra Rokke har det lyktes å definere et kar av *fremmed dekorert vare* og et bolleformet kar, mens i graven fra Rød er det definert et hankekar og et litt grovere kar. Det som trolig er et av de eldste kjente hankekarene i Norge er funnet på Løken i Råde. Karet har dekor som matcher karene fra eldre romertid, men form som hankekarene fra yngre romertid, om enn med en mer avrundet buk. Karet nevnes kort hos Bøe (1931:41, fotnote 101), men har ikke fått den oppmerksomheten det fortjener da det mest sannsynlig bør forstås som en overgangsform. Det er funnet sammen med et større buket kar, men har ingen annen kontekst. Til slutt kommer graven fra Eidsten (Hougen 1924:25, fig 6 og 7; Bøe 1931:16-17, 132, figur

9 og 196). Denne gaven eksemplifiseres gjerne som det eldste settet med leirkar, der det lille karet er tenkt som et drikkebeger og det store som et serveringskar. I katalogteksten nevnes det at det skal være funnet et tredje kar i denne graven som siden er gått tapt.

Som supplement til gravene med to leirkar vil jeg nevne tre graver der det skal være funnet en bronsekjele sammen med leirkar (C03155-3162, C04179-4184 og C22778), og en grav der et drikkehorn lå oppi et kar av keramikk (C21952). Det er noe usikkert hvorvidt bronsekjelene og leirkarene hører sammen eller om det kan være snakk om sammenblandinger, mens det regnes som sikkert at drikkehornet lå oppi et leirkar. Fra overgangen eldre/ yngre romertid stammer trolig også et sett med importsaker (østlandskjele og glasskår fra beger) fra Frøyhov søndre, Nes, Akershus.

Tabell 31 viser at tilknytningen til våpen og edelmetaller er påtagelig i de eldste gravene med sett av leirkar og import (kapittel 8.1) som alle inneholdt edelmetall (to stk. også våpen). Fire av de ti gravene med to leirkar kunne knyttes til et øvre sosialt lag (se tabell 32). Dette betyr trolig at den nye skikken ble innført av en elitegruppe med et særlig tyngdepunkt i Østfold (6 av 10 graver).

Museumsnr	Gullgjenstand	Sølvgjenstand	Våpen	Gravform	AOT	Forstyrret
C21555 (Store Dal)	2 gullringer, 2 gullperler, gullberlokk	2 sølvfibler		Skjelettgrav	12	
C21581 (Store Dal)	Gullring	Drikkehornsbeslag		Skjelettgrav	6	
C12567-70 (Tingvoll)		Drikkehornsbeslag		Brann- og Skjelettgrav	5	Litt uklar kontekst - ufaglærte
C28973 (Hunn)	Gullring	7 sølvbeslag, drikkehornsbeslag	Skjold, lanse, sverd	Skjelettgrav	8	
NMK653-662 (Løken)	Gullberlokk, 2 gullknapper, gulltråd	Sølvbeslag		Skjelettgrav	9	Uklare funnforhold - ufaglærte
C20300 (Jarlsberg)	Gullring	Sølvspenne, drikkehornsbeslag	Lanse, skjold	Skjelettgrav	7	

Tabell 31 Graver med sett av leirkar og import fra eldre romertid som inneholder våpen og/eller edelmetaller.

C-nr.	Funnsted	Datering	Gull	Sølv	Våpen	AOT	Forstyrret
C20889	Ringen Hof av Hveem, Østre Toten, Oppland	ERO			Skjold, lanse	6	
C17737-43	Lund, Larvik, Vestfold	ERO	Gullring	Sølvfibel	Sverd?, spyd?	7	Plyndringshull
C5939-5946	Langlo, Stokke, Vestfold	ERO			2 spyd?	5	
C32758a-p	Grålum, Sarpsborg, Østfold	ERO	Gullkule	Gull/sølvperle, gull/sølvhempe		7	

Tabell 32 Graver med to leirkar som inneholder våpen og/eller edelmetaller.

3-2 Sett av to kar

Bakgrunnen for sett av to kar er redegjort for i avhandlingens kapittel 8.2. Fire graver som ikke kan dateres nærmere enn til eldre jernalder er ikke regnet med i denne gjennomgangen, ettersom de er fra dårlig opplyste kontekster og/eller er funnet spredt og kan stamme fra flere graver.

YRO

I det følgende undersøkes om parvisheten som oppstår i graver med importgjenstander i eldre romertid har blitt fulgt opp i senere perioder, eller om forholdene endres. Tabell 33 gir en oversikt over gravene med to leirkar fra yngre romertid.

Yngre romertid																		
	Hankekar		Hankeløst beger		Hank ved randen		Miniatyr		Tutekar		Spann-formet		Ukjent		Forrådskar		Særtype	
	S	Ø	S	Ø	S	Ø	S	Ø	S	Ø	S	Ø	S	Ø	S	Ø	S	Ø
Hankekar	5	8(2u)	1	1	2	2	1	2		1				1		1(u)		2
Hankekar/ hankeløst		2																
Hankeløst						2(1u)	2	1						1		1(u)		
Hank v randen														2(2u)				
Miniatyr														1				
Tutekar														1				

Tabell 33 Kombinasjonsdiagram over hvilke leirkartyper som er funnet sammen i yngre romertid. Svarte tall (S) markerer skjelettgraver og røde tall (Ø) markerer øvrige graver. U betyr urne.

I yngre romertid (tabell 33) er det 11 skjelettgraver med to kar. I fem av gravene utgjør to hankekar paret. Imidlertid må det bemerkes at to av karene er fragmentariske og kan tilhøre typen med hank ved randen. Med unntak av hankeløse begre som i to tilfeller er kombinert med miniatyrkar, er hankekar en del av alle sett. De 31 øvrige gravene følger også samme mønstre. Åtte graver har to hankekar og én grav har to kar med hank ved randen. Ellers sprer

kombinasjonene seg i flere kategorier. De to særtypene er en glassimitasjon (C2152 8 fra Store Dal i Sarpsborg) og et forrådskar med nære forbindelser til kar av typen *fremmed dekorert vare* (C29915 fra Os sentralskole i Rakkestad). I en grav er begge leirkarene tapt (C5144 fra Lindstad N, Stange, Hedmark).

For øvrig kan det bemerkes at i sju graver fungerte et av karene som urne (tabell 33). Dette gjaldt i all hovedsak forrådskar og kar med hank ved randen. Opprettholdes Bøes tolkning av kar med hank ved randen som "det lille kokekar", kan flerparten (5) av urnene knyttes til en kokefunksjon. Dette samsvarer med Østigårds (Oestigaard 2000) tanker om at karene er brukt til å koke de døde. De siste to karene var hankekar. Det bør bemerkes at C6494 kan være to graver, samt at C11033 og C29915 muligens har rommet tre kar originalt.

Geografisk fordeler gravene med to leirkar i yngre romertid seg som vist i figur 108.

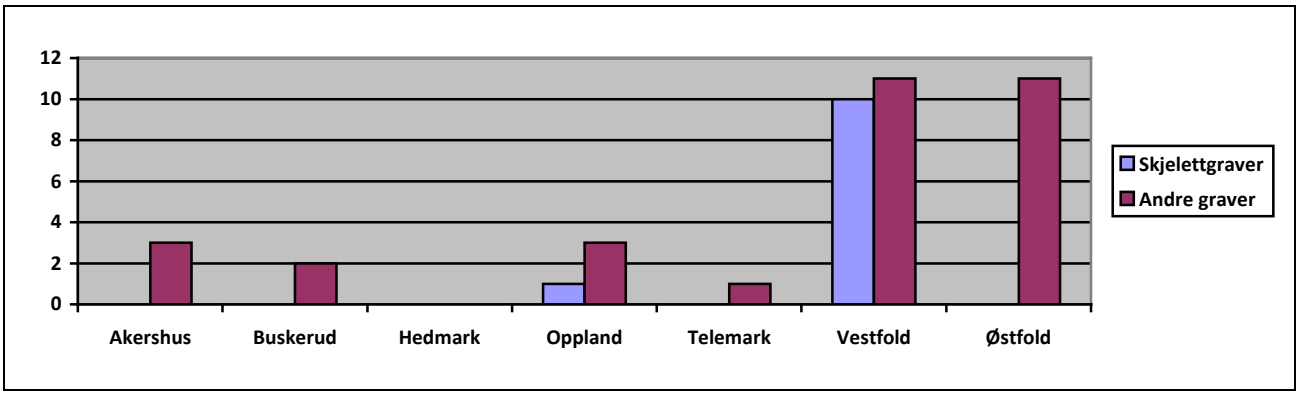

Figur 108 Geografisk oversikt over graver med to leirkar fra yngre romertid.

Tre av skjelettgravene med to kar inneholdt gull- og sølvgjenstander, mens ytterligere tre rommet sølvgjenstander. Tre av de øvrige gravene inneholdt sølvgjenstander. Våpen er kjent fra en av skjelettgravene og to av de andre gravene (tabell 34). 29 % av gravene inneholder statusgjenstander, mens for skjelettgravene alene er tallet 64 %.

Museumsnr	Gullgjenstand	Sølvgjenstand	Våpen	Gravform	AOT	Forstyrret
C13060-13070	Gullring	Sølvring, sølvspiralperler, sølvfibel		Skjelettgrav	8	
C21352	Gullring	Sølvfibel		Skjelettgrav	6	
C12994-13000	Gullring	Sølvfibel		Skjelettgrav	6	
C13076-13083		Sølvspiralperle		Skjelettgrav	7	
TGM-SM1270-1276		Sølvblikkspenne og sølvkjede		Skjelettgrav	6	I toppen av haugen
C54154		Sølvspenne		Skjelettgrav	7	
C12948-12953		Sølvsmykkenål		Branngrav	5	
C31074		Sølvknapper og smeltet sølv		Branngrav	6	
C21528		Sølvfragment		Branngrav	3	
C5999-6006			Spyd/lanse og skjold	Skjelettgrav	5	I toppen av haugen
C8145-8147			Sverd	Ukjent	2	
C5179-5182			Skjold og spyd	Branngrav	3	

Tabell 34 Oversikt over innhold av statusgjenstander av gull og sølv samt våpen i graver med to leirkar fra yngre romertid.

Fire av 12 skjelettgraver viste tegn til forstyrring. Både graven med færrest (5) og flest oldsakstyper (12) var blant de forstyrrede, men det er ingen grunn til å avskrive dem da det ikke er dokumentert hvorvidt selve gravgjemmet er plyndret eller ødelagt. I skjelettgravene er det et snitt på 6,7 oldsakstyper (AOT), mens dette er 2,9 i de andre gravene. Fem av 35 andre graver har dokumentert tegn til forstyrrelse, og fire av disse er ukomplette. I alle fire er gravtypen ukjent, og kun en til to oldsakstyper er bevart i hver av gravene. Den siste av de forstyrrede var en branngrav med seks oldsakstyper.

I yngre romertid finnes også tre kombinasjoner av glass og leirkar. To av disse er skjelettgraver fra gravfeltet på Tveitane i Larvik (C10102 og C13032-13044). Glassene ble funnet sammen med et kar med hank ved randen og et hankekar. En branngrav "med aske og brændte ben" fra Finstad, Løten, Hedmark (C20070) inneholdt et glass kombinert med et hankeløst beger. I graven Hadeland folkemuseum 1694-1695 er en bronsekjele kombinert med et hankekar, men sammenhengen mellom de to karene er uklar.

Museumsnr	Gullgjenstand	Sølvgjenstand	Våpen	Gravform	AOT	Forstyrrelse
C10102	Gullring	Sølvblikkspenne		Skjelettgrav	7	
C13032-13044			Sverd, skjold, spyd og lanse	Skjelettgrav	12	
C20070			Sverd og spyd	Branngrav	5	

Tabell 35 Oversikt over statusgjenstander av gull og sølv samt våpen i graver med et leirkar kombinert med et importkar fra yngre romertid.

Tilknytningen til et øvre sosialt lag forsterkes også av et rikt gravgods med våpen og/eller edelmetaller i alle de tre gravene. Branngraven er en våpengrav med fem oldsakstyper. Den ene skjelettgraven inneholder våpen og 12 oldsakstyper, mens den andre skjelettgraven rommer sju oldsakstyper, hvorav en sølvblikkspenne og en gullring knytter den til høy status (tabell 35).

YRO/FVT

Yngre romertid/folkevandringstid																				
	Hankekar		Hankeløst beger		Hank v randen		Miniatyr		Bolle		Spann-formet		Ukjent		Forrådskar (situla)		Særtype		Hankekar/ hankeløst	
	S	Ø	S	Ø	S	Ø	S	Ø	S	Ø	S	Ø	S	Ø	S	Ø	S	Ø	S	Ø
Hankekar		5	2	5	2	10		2(1u)	1		1	1	1			2(1u)				
Hankekar/ hankeløst		2		1		3														1
Hankeløst				1	1	1								2						
Hank v randen						2		1		1				1		1	1			
Miniatyr												1	1			1(u)				
Tutekar														1						
Ukjent														1						

Tabell 36 Kombinasjonsdiagram over hvilke leirkartyper som er funnet sammen i yngre romertid/folkevandringstid. Svarte tall (S) markerer skjelettgraver og røde tall (Ø) markerer øvrige graver. U betyr urne.

Ved overgangen mellom yngre romertid og folkevandringstid (tabell 36) er det 10 skjelettgraver med to kar, men bare to sett med kar av samme type. Hankekar og kar med hank ved randen er en del av settene i åtte av ti skjelettgraver. Blant de andre 44 gravene opptrer fem kombinasjoner av to hankekar og to kombinasjoner av to kar med hank ved randen. Ytterligere to graver kan være kombinasjoner av to hankekar, men det lar seg ikke gjøre å bestemme om makkeren er et hankekar eller et hankeløst beger. Hankekar kombinert med hankeløst beger er dokumentert i fem tilfeller, mens hankekar kombinert med hank ved randen nå har overtatt som den vanligste parkombinasjonen (10 tilfeller). I tillegg kommer tre tilfeller hvor kar med hank ved randen er kombinert med hankekar/hankeløst beger. Ellers sprer kombinasjonene seg i flere kategorier. Særtypen er en glassimitasjon (TGM-SM3242-3246 fra Hedrum prestegård i Larvik).

Geografisk fordeler gravene fra yngre romertid/folkevandringstid med to leirkar seg som vist i figur 109.

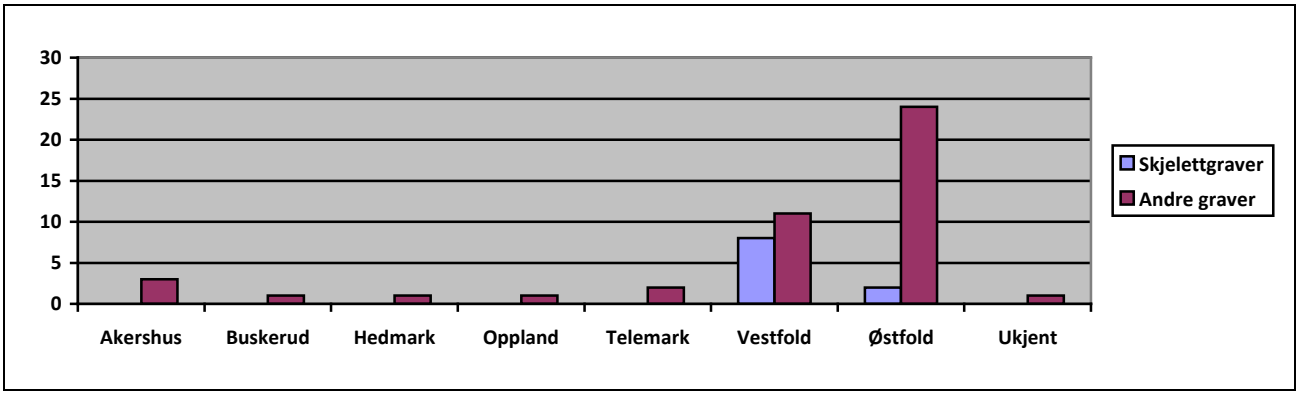

Figur 109 Geografisk oversikt over graver med to leirkar.

I tre graver med to leirkar fungerte et av karene som urne. Av disse var to forrådskar og et hankekar. Jeg vil også bemerke at C6941-6945 kan ha rommet tre kar originalt, da det er funnet fire skår av et spannformet kar i samme kontekst. Ingen av gravene med to leirkar fra yngre romertid/folkevandringstid inneholder våpen og gull, men tre graver inneholder sølvgjenstander (tabell 37). C22474 er med i tabellen fordi graven inneholder et glass, men funnkonteksten er noe uklar.

Museumsnr	Gullgjenstand	Sølvgjenstand	Våpen	Gravform	AOT	Forstyrrelse
C22474				Branngrav?	2?	Uklar funnkontekst
C20165		Hengesmykke av sølv		Skjelettgrav	7	
C32756		Sølvblikkspenne		Skjelettgrav	9	
C17610		Smeltet sølv		Branngrav	3	

Tabell 37 Oversikt over innhold av statusgjenstander av gull og sølv samt våpen i graver med to leirkar fra yngre romertid/folkevandringstid.

6 % av gravene inneholder statusgjenstander, mens for skjelettgravene alene er tallet 20 %. To (C17614 og TGM-SM3242-3246) av 12 skjelettgraver kommer fra uklare kontekster, og kan opprinnelig ha rommet flere gjenstander. 19 av de 46 øvrige gravene kommer også fra forstyrrede eller uklare kontekster, men inneholder likevel så mange som sju oldsakstyper på det meste. I skjelettgravene er det et snitt på 3,7 oldsakstyper (AOT), mens dette er 3,0 i branngravene. Som vist i avhandlingens kapittel 4.1 er det en del feilkilder til beregningen av oldsakstyper som gjør at tallene kun må benyttes som en indikasjon.

I yngre romertid/folkevandringstid finnes en grav der glass og leirkar er kombinert: C22474 fra Elgesem i Sandefjord fremkom i et sandtak uten andre artefakter enn et noe deformert hankekar som inneholdt et smeltet glassbeger. Funnet er vanskelig å datere presist og er derfor plassert i overgangen mellom to perioder. Sett i lys av kombinasjonene av leirkar og glass fra yngre romertid, er det imidlertid størst grunn til å henføre funnet til yngre romertid fremfor folkevandringstid.

FVT

Folkevandringstid						
	Hankekar		Bulevase		Ukjent	
	S	Ø	S	Ø	S	Ø
Hankekar	1		1	3		
Hankekar/ hankeløst						
Hankeløst				1		
Spannformet		2		1		1
Bulevase						
Ukjent	1			1		

Tabell 38 Kombinasjonsdiagram over hvilke leirkartyper som er funnet sammen i folkevandringstid. Svarte tall (S) markerer skjelettgraver og røde tall (Ø) markerer øvrige graver.

12 graver med to leirkar kan dateres til folkevandringstid (tabell 38). Av disse var tre skjelettgraver og ni andre graver. Skjelettgravene rommer henholdsvis en kombinasjon av to

hankekar, et hankekar og en bulevase og et hankekar kombinert med et kar som ikke lar seg bestemme. Blant de andre ni gravene er ingen kar av samme type kombinert. Kombinasjonene som utmerker seg er hankekar og spannformede kar (2) og hankekar og bulevaser (3). Ellers sprer kombinasjonene seg i flere kategorier, men bulevasene inngår i de fleste gravene der begge kartyper er kjent. Det er ikke dokumentert forstyrrelser ved noen av skjelettgravene, mens fire av ni andre graver er dårlig dokumentert eller plyndret. To (C3980 og C21553) av de fire synes så omrotet at den registrerte funnsammensetningen trolig er feil (manglende gjenstander). De to andre (C34758e-r og TGM-SM0520) har få funnopplysninger, men et såpass stort mangfold av oldsaker (AOT = 5 og 8) at de trolig er representative.

Geografisk fordeler gravene med to leirkar fra folkevandringstid seg som vist i figur 110.

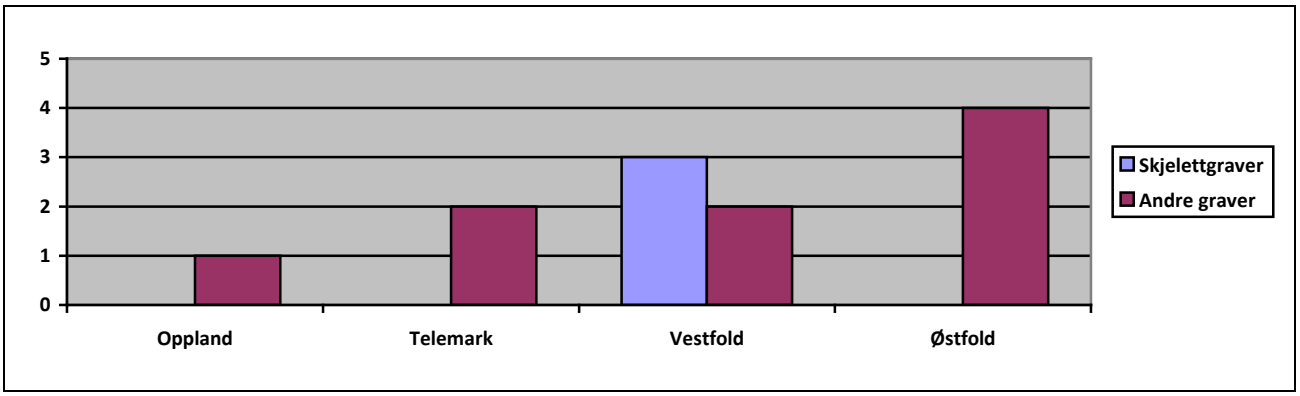

Figur 110 Geografisk oversikt over graver med to leirkar fra folkevandringstid.

Tabell 39 viser at ingen graver med kombinasjoner av to leirkar fra folkevandringstid inneholdt edelmetaller, men en skjelettgrav fra Nordre Fevang i Sandefjord (C6979-6987) inneholdt et mulig våpen (spydspiss).

Museumsnr	Gullgjenstand	Sølvgjenstand	Våpen	Gravskikk	AOT	Forstyrret
C6979-6987			Spydspiss	Skjelettgrav	4	

Tabell 39 Oversikt over innhold av statusgjenstander av gull og sølv samt våpen i graver med to leirkar fra folkevandringstid.

Våpengraven utgjør 33 % av skjelettgravene, eller 8 % av samlet antall graver fra folkevandringstid. I skjelettgravene er det et snitt på 3,0 oldsakstyper (AOT), mens dette er 4,4 i branngravene.

Det kjennes tre graver fra folkevandringstid der en bronsekjele er kombinert med et leirkar (tabell 40). To av disse er fra uklare kontekster (C9, Eiker prestegård, Øvre Eiker og C35042, Manvik, Larvik). I den siste graven (C7472-7475, Bjørnstad S, Sarpsborg) synes det ikke å være noen klar sammenheng mellom leirkaret og bronsekjelen, da bronsekjelen ble funnet under en steinpakning, mens leirkaret lå knust et annet sted i samme haug. Bronsekjelen ble imidlertid funnet innenfor en ring med tetningskitt, og har klar sammenheng med denne. Kartypene som er funnet med bronsekjelene er bulevase (1), spannformet kar (1) og ukjent/tapt (1), og gjennomsnittlig antall oldsakstyper i gravene er 4,7. To av de tre gravene med bronsekjele og leirkar inneholder våpen eller edelmetall.

Museumsnr	Gullgjenstand	Sølvgjenstand	Våpen	Gravskikk	AOT	Forstyrret
C9			Sverd	Ukjent	4	Uklar kontekst
C7472-7475	Gullring			Branngrav	4	
C35042				Ukjent	6	Haug skadet av potetkjeller og vei

Tabell 40 Oversikt over innhold av statusgjenstander av gull og sølv samt våpen i graver med et leirkar og et bronsekjele fra folkevandringstid.

3-3 Sett av tre kar

Det finnes 76 graver med kombinasjoner av tre leirkar: 27 i yngre romertid, 35 ved overgangen yngre romertid/folkevandringstid og 14 i folkevandringstid (tabell 41).

Den eneste kombinasjonen som kan betegnes som vanlig er **hankekar**, **hankeløst beger** og **kar med hank ved randen** som forekommer sju ganger. Kombinasjonen er brukt flest ganger i skjelettgravene fra yngre romertid, men blir siden sjeldnere og løses opp utover i eldre jernalder (det er også kjent to eksempler som ikke kan dateres nærmere enn overgangen mellom yngre romertid og folkevandringstid). Andre kombinasjoner som går igjen er **hankekar**, **hankeløst beger og forrådskar (4)** samt **hankekar, hankeløst beger og spannformet kar (4)**. Tabell 41 viser at de fleste kombinasjoner forekommer som enkelttillfeller (28), mens to like kombinasjoner er registrert 11 ganger og tre like kombinasjoner er registrert i tre tilfeller. Hankekar er som regel med i kombinasjonene (29 av 45), fulgt av hank ved randen (21), hankeløse begre (13), miniatyrkar (11), spannformede kar (6), forrådskar (5), boller (4), tutekar (3), bulevaser (3) og fugleformede kar (1). Det er hovedsakelig et hankeløst beger som fyller plassen til hankekaret, der dette mangler (8 av 16 tilfeller).

Med utgangspunkt i de vanligste kombinasjonene (se over) ser det ut til at sammensetningen skulle være to drikkekar og et kar til mat (dersom både de spannformede karene og karene med hank ved randen tolkes som kokekar). Dette er imidlertid mindre troverdig dersom de andre 30 kombinasjonene regnes inn, for de inneholder som hovedregel tre kar av finere gods.

Utover at kombinasjonen **hankekar, hankeløst beger** og **kar med hank ved randen** har en tydelig forbindelse med skjelettgravene i yngre romertid (mulig opphav) er det ingen klare forskjeller mellom sammensetningen av skjelett- og branngraver. Heller ikke over tid er det mulig å finne andre endringer enn at det spannformede karet og bulevasene kommer til som nye elementer. Det har vært diskutert hvorvidt det spannformede karet tok over for karet med hank ved randen/"det lille kokekar" (Bøe 1931:156, 184). I to tilfeller finnes imidlertid begge disse karformer i samme grav, så de ekskluderer hverandre ikke. Bulevasene ser ut til å erstatte de hankeløse begrene i enkelte graver i folkevandringstid, selv om hankeløse kar også er i bruk da.

Kombinasjon	YRO skjelett	YRO øvrige	YRO/FVT skjelett	YRO/FVT øvrige	FVT skjelett	FVT øvrige	Sum
Hankekar/hankeløst /hank ved randen	4 (+1)			2			7
Hankekar/hankeløst beger/tutekar	1	1					2
Hankekar/tutekar/hank ved randen	2						2
Hankekar/tutekar/miniatyr				2			2
Hankekar x2 /hank ved randen	1						1
Hankekar/hankeløst /spannformet			1		2	1	4
Hankekar/miniatyr/spannformet				1			1
Hankekar/hankeløst beger/bolle			2	1			3
Hankekar x2/ hankeløst beger	1			1			2
Hankekar x2 /hank ved randen				2	1		3
Miniatyr/hankeløst/hank ved randen	1						1
Hankekar/miniatyr x2	1	1				1	3
Hankløst beger/miniatyr x2				1			1
Hankekar/hankeløst beger/miniatyr		1		1			2
Hankeløst/hank ved randen/miniatyr				1			1
Hankekar/hankeløst beger/forrådskar		1		3			4
Hankekar/hank ved randen /forrådskar				1 (+1)			2
Forrådskar/hankeløst/hank v randen		2					2
Hankekar x2/forrådskar				1			1
Hank ved randen x2/forrådskar				1			1
Hankekar/forrådskar x2		1				1	2
Hankekar/spannformet/hank v randen		1					1

Kombinasjon	YRO skjelett	YRO øvrige	YRO/FVT skjelett	YRO/FVT øvrige	FVT skjelett	FVT øvrige	Sum
Hankekar/bolle/hank ved randen		1					1
Bolle/hank ved randen x2		1					1
Hankekar/bulevase?/miniatyr				1			1
Hankekar x2 /miniatyr		1					1
Miniatyr x2/hank ved randen				1			1
Hankeløst beger /hank ved randen x2				1			1
Hankeløst/hank v randen/fugleformet		1					1
Hankekar/hankeløst beger/bordkar		1					1
Hankekar/hank ved randen/bordkar				1			1
Hankeløst beger/bordkar/bordkar		1					1
Spannformet/hank ved randen x2				1			1
Hankeløst beger x3				1			1
Hank ved randen x2/bolle				1			1
Hank ved randen x2/miniatyr					1		1
Hank ved raden x3				1			1
Hankekar/hank ved randen x2			1 (x1)				2
Forrådskar x2/bordkar				1			1
Hankekar/bulevase/bordkar						1	1
Hankekar/spannformet x2						1	1
Hankekar x2/bulevase						1	1
Hankekar/spannformet/bulevase					1	1	2
Hankekar/hank ved randen/tapt					1		1
Tapt			1		1		2

Tabell 41 Oversikt over kombinasjoner av tre leirkar fra yngre romertid til folkevandringstid. Parentes markerer usikkerhet i bedømmelsen av kartype. Skjelett = skjelettgrav. Øvrige = øvrige graver.

Geografisk fordeler gravene med tre leirkar seg som vist i tabell 42.

	Akershus		Buskerud		Hedmark		Oppland		Telemark		Vestfold		Østfold			Sum		
	S	Ø	S	Ø	S	Ø	S	Ø	S	Ø	S	Ø	S	Ø		S	Ø	T
YRO	1			1				1	1	1	5	5	4	8		11	16	27
YRO/FVT		2								3	5	10		15		5	30	35
FVT		1								2	7	3		1		7	7	17

Tabell 42 Geografisk oversikt over graver med tre leirkar. Svarte tall (S) markerer skjelettgraver og røde tall (Ø) markerer øvrige graver. T = totalt antall graver.

Edelmetaller og våpen kan knyttes til gravene med tre leirkar i alle perioder (tabell 43). I yngre romertid kjennes to skjelettgraver med våpen. Førstnevnte inneholdt også en gullring og sølvbelagte nagler som knytter den til høy status. Ytterligere tre skjelettgraver inneholdt gullgjenstander. En branngrav og en skjelettgrav inneholdt sølvgjenstander. Totalt inneholdt

sju av 30 (23 %) graver med tre leirkar fra yngre romertid gjenstander som kan knyttes til høy status.

En skjelettgrav og to branngraver fra overgangen yngre romertid/folkevandringstid inneholder våpen. Ingen av gravene inneholder gull, men seks inneholdt forsølvede gjenstander eller gjenstander av sølv; en skjelettgrav og fem branngraver. Totalt inneholdt åtte av 35 (23 %) graver med tre leirkar fra yngre romertid/folkevandringstid gjenstander som kan knyttes til høy status.

I folkevandringstid inneholder ingen av de 14 gravene våpen, men en skjelettgrav og en branngrav inneholdt gull, og en skjelettgrav sølv. Totalt inneholdt tre av 14 (21 %) graver med tre leirkar fra folkevandringstid gjenstander som kan knyttes til høy status.

Museumsnr	Periode	Gullgjenstand	Sølvgjenstand	Våpen	Gravskikk	AOT	Forstyrret
C12226-12235	YRO	Gullnåler	Sølvfibel, sølvnåler		Skjelettgrav	12	
C13001-13012	YRO	Gullfolierte perler	Sølvring, sølvkjede		Skjelettgrav	8	Mulig plyndring
C29264	YRO	Gullring	Sølvbelagte nagler	Sverd?	Skjelettgrav	5	Omrotet
C51637	YRO	Gullfolierte perler	Sølvring, sølvfibel		Skjelettgrav	9	
C16391-16394 og C16464	YRO		Sølvhekter		Skjelettgrav	4	
C10238-10243	YRO		Sølvhengedopp		Branngrav	5	Uklar kontekst
C55767	YRO			Sverd, skjold, spyd, lanse	Skjelettgrav	7	
C11621-11629	YRO/FVT		Sølvring		Skjelettgrav	10	Potetkjeller i haugen
C9230, C9231, C9235, C9238-C9239, C9244	YRO/FVT		Sølvblikk	Sverd og skjold	Branngrav	4	Sammenblanding fra flere hauger
C18330-18340	YRO/FVT		Sølvhekte		Branngrav	8	Forstyrret kammer
C21508	YRO/FVT		Sølvbeslag		Branngrav	5	
C32757a-x	YRO/FVT		Sølvfragment		Branngrav	6	
TGM2749 -2753	YRO/FVT		Sølvhekte		Branngrav	3	
C23445	YRO/FVT			Skjold	Skjelettgrav	7	
C29038	YRO/FVT			Spyd og skjold	Branngrav	3	Uklar kontekst
C14338-14350, m fl	FVT	Gullring	Sølvring, sølvblikkfibel, sølvhekter, sølvnåler		Skjelettgrav	13	
C18543	FVT	Gullring	Sølvknapp		Branngrav	3	Kun delvis utgravd røys
C19231-19232 og C19235-19240	FVT		Sølvblikkfibel, sølvhekter		Skjelettgrav	6	Plyndringshull i toppen

Tabell 43 Oversikt over innhold av statusgjenstander av gull og sølv samt våpen i graver med tre leirkar fordelt periodevis.

Graver med tre leirkar ser ikke ut til å variere i status periodemessig. 20-25 % av gravene inneholder statusgjenstander, men generelt er også gravene med tre leirkar nokså rike på andre gjenstander. I skjelettgravene er det et snitt på 4,6 oldsakstyper, mens i branngravene, som ofte er noe mer uklare kontekster, er det 3,2. Samlet blir det gjennomsnittlige antall oldsakstyper 3,6 i gravene med tre leirkar. Åtte av 32 skjelettgraver viste tegn til forstyrrelse. Antall oldsakstyper varierte fra en til 10 blant de forstyrrede gravene, men kun i to graver (C17620-17621 og C21752) kan antallet oldsaker tolkes som feilaktig på grunn av ufaglærte utgravere og plyndringshull i haugene. I 21 av 60 andre graver er det dokumentert tegn til forstyrrelse, og seks av gravene er trolig så ukomplette at de ikke er representative. Fire av

gravene har ukjent gravtype mens to er ubestembare branngraver. Alle seks har kun bevart 1-2 oldsakstyper.

Tilknytningen til status understøttes også av de ti funnene av importgjenstander kombinert med leirkar som utgjør sett av tre (tabell 44). Ni av ti kombinasjoner er forskjellige. Kun kombinasjonen **glass/hankekar/hank ved randen** går igjen to ganger, begge i yngre romertid.

Kombinasjoner med importgjenstander	YRO skjelett	YRO øvrige	YRO/FVT skjelett	YRO/FVT øvrige	FVT skjelett	FVT øvrige
Glass/hankekar/hank ved randen	1 (C10582)	1 (C20301)				
Glass/bronsekjele/spannformet	1 (C4159)					
Glass/hankekar x2		1 (C16688)				
Glass/forrådskar x2				1 (C27680)		
Drikkehorn/bolle/hank ved randen				1 (C21841)		
Bronsekjele/hankekar/hankeløst beger		1 (C9228)				
Bronsekjele/hankekar/spannformet			1 (C10140)			
Bronsekjele/hank ved randen/tapt			1 (C17614)			
Bronsekjele/tapt x2		1 (C5144)				

Tabell 44 Oversikt over kombinasjoner av tre kar som inkluderer importgjenstander fra yngre romertid til folkevandringstid. Skjelett = skjelettgrav. Øvrige = øvrige graver.

Fire av kombinasjonene med glass tilhører yngre romertid, mens den femte kan dateres til overgangen til folkevandringstid. Et sett med et drikkehorn og to leirkar tilhører yngre romertid/folkevandringstid, mens to av fire kombinasjoner med bronsekjeler tilhører yngre romertid og de siste to folkevandringstid. Som vanlig er hankekaret den vanligste leirkarformen i settene. Glassene er kombinert med hankekar (3), kar med hank ved randen (2), forrådskar (1), spannformede kar (1) og bronsekjel (1). Bronsekjelene er kombinert med hankekar (2), kar med hank ved randen (1), hankeløse begre (1) og spannformede kar (1) mens de resterende er tapt eller lar seg ikke bestemme nærmere.

Geografisk fordeler gravene med sett av tre kar inkludert import seg som vist i tabell 45.

	Akershus		Buskerud		Hedmark		Oppland		Telemark		Vestfold		Østfold			Sum		
	S	Ø	S	Ø	S	Ø	S	Ø	S	Ø	S	Ø	S	Ø		S	Ø	T
YRO		1		1	1			1			1	1				2	4	6
YRO/FVT										1	2	1				2	2	4
FVT																		

Tabell 45 Geografisk oversikt over graver med tre kar inkludert import. Svarte tall (S) markerer skjelettgraver og røde tall (Ø) markerer øvrige graver. T = totalt antall graver.

I enkelte av gravene med importgjenstander styrkes inntrykket av status gjennom gravgods av edelmetall (tabell 46). En skjelettgrav inneholder gull- og sølvgjenstander og en inneholder sølv. Branngravene inneholder begge gjenstander av gull og sølv. I skjelettgravene med tre kar inkludert import er det et snitt på 7,8 oldsakstyper (AOT), mens det er 5,0 i branngravene. Fem av de ti gravene er fra forstyrrede/uklare kontekster; tre skjelettgraver og to branngraver. To av disse (en branngrav og en skjelettgrav) er så forstyrret/ukomplett at antallet oldsakstyper (to i begge) kan regnes som feilaktig.

Museumsnr	Periode	Gullgjenstand	Sølvgjenstand	Våpen	Gravskikk	AOT	Forstyrret
C4159-4178	YRO	3 gullringer	Sølvnål		Skjelettgrav	14	
C10582-10585, C10768-10771 og C11010-11011	YRO		Sølvblikkfibel		Skjelettgrav	12	Funnet i potetåker der det tidligere hadde stått hauger
C9228, C9240-9243 og C17935	YRO	Gullring	Sølvbeslag		Branngrav	6	Sammenblanding fra flere hauger, inndelt av forfatter
C16688-16698	YRO	Gullring	2 sølvringer, sølvblikkspenne		Branngrav	7	

Tabell 46 Oversikt over innhold av statusgjenstander av gull og sølv samt våpen i graver med tre leirkar fordelt periodevis.

3-4 Sett av fire kar

Også kombinasjonene av fire kar preges av variasjon (17 ulike kombinasjoner fordelt på 23 graver). Det finnes 10 graver med kombinasjoner av fire leirkar i yngre romertid, 10 på overgangen mellom yngre romertid og folkevandringstid og tre fra folkevandringstid. Tabell 47 gir en oversikt over de 17 ulike kombinasjonene som er registrert.

Kun to kombinasjoner går igjen: **hankekar/hankeløst/hank ved randen/miniatyrkar** (4) og **hankekar/hankeløst beger/miniatyrkar x2** (3). Førstnevnte er brukt i både skjelettgraver og branngraver fra yngre romertid og yngre romertid/folkevandringstid, mens sistnevnte forekommer i to skjelettgraver og en branngrav fra yngre romertid. Utover de to nevnte kombinasjonene forekommer én kombinasjon som enkelttilfelle 14 ganger, mens samme kombinasjon er benyttet to ganger. Det synes som om det er en større grad av system i yngre romertid, da like kombinasjoner forekommer, mens det løses opp i full variasjon med overgangen til folkevandringstid (jfr. tabell 47).

Hankekar er som regel med i kombinasjonene (22 av 23), fulgt av kar med hank ved randen (15), miniatyrkar (12), hankeløse begre (9), spannformede kar (4), forrådskar (4) og bulevaser (3). Over tid skjer ikke andre endringer enn at kar på fot, spannformede kar og bulevasene kommer til som nye elementer, og det ser ikke ut til å være noe skille mellom skjelett- og branngraver.

I de vanligste kombinasjonene med fire kar er det alltid et miniatyrkar representert, men dette ser ikke ut til å være noen regel, da miniatyrkar kun er tilstede i halvparten av de kjente kombinasjonene. Kar på stett (R.359) opptrer hovedsaklig i sett av fire kar. To kombinasjoner med kar på stett er listet i tabell 47 og C16445 fra Valby i Larvik inneholder et glass i tillegg til fire leirkar (se appendiks 3-5). Det kjennes også et skår av en stett fra en uklar kontekst (C8851 fra Gipsen i Rygge) som trolig hører sammen med et annet funn med tre kar (C8120-8122), og samlet utgjør fire kar.

Kombinasjon	YRO skjelett	YRO øvrige	YRO/FVT skjelett	YRO/FVT øvrige	FVT skjelett	FVT øvrige	Sum
Hankekar/hankeløst /hank ved randen/miniatyr	1	1	1	1			4
Hankekar/hankeløst beger/miniatyr x2	2	1					3
Hankekar x2/kar på stett/ hankeløst beger	1						1
Hankekar x2/kar på stett/særform		1					1
Hankekar/hank ved randen x2/forrådskar	1						1
Hankekar x2/hank ved randen/miniatyr		1					1
Hankekar/hank ved randen/miniatyr/bulevase			1				1
Hankekar x2/spannformet/forrådskar				1			1
Hankekar x2/ hankeløst beger/miniatyr				1			1
Hankekar x3 /hank ved randen		1					1
Hankekar/hank ved randen/spannformet/forrådskar				2			2
Hankekar x3/hank ved randen				1			1
Hankekar/bulevase/miniatyr x2					1		1
Hankekar x2/bordkar x2				1			1
Hankekar/hank ved randen x2/miniatyr				1			1
Spannformet/tapt x3					1		1
Bulevase x4						1	1

Tabell 47 Oversikt over kombinasjoner av tre leirkar fra yngre romertid til folkevandringstid. Skjelett = skjelettgrav. Øvrige = øvrige graver.

Geografisk fordeler gravene med fire leirkar seg som vist i tabell 48.

	Akershus		Buskerud		Hedmark		Oppland		Telemark		Vestfold		Østfold			Sum		
	S	Ø	S	Ø	S	Ø	S	Ø	S	Ø	S	Ø	S	Ø		S	Ø	T
YRO	1	1									2		2	4		5	5	10
YRO/FVT										2	1	4	1	2		2	8	10
FVT				1					1		1					2	1	3

Tabell 48 Geografisk oversikt over graver med fire leirkar. Svarte tall (S) markerer skjelettgraver og røde tall (Ø) markerer øvrige graver. T = totalt antall graver.

Fem av 10 graver (50 %) fra yngre romertid inneholder edelmetaller og våpen: en med våpen, to med gullgjenstander og to med sølvgjenstander (tabell 49). Alle fem er skjelettgraver. Sannsynligvis kan også skjelettgraven ”grav 2” (av 3) fra Gjerla i Stokke, Vestfold legges til kategorien av fire leirkar (Straume 1987:83-85, tafel 26-31). I denne graven finnes et **spannformet** kar kombinert med et **hankeløst beger,** et **hankekar** og et **miniatyrkar**, ved siden av en korsformet spenne, perler, et lagget kar, spinnehjul og vevsverd. Leirkarkombinasjonen kjennes ikke fra andre graver med fire kar.

Ingen graver fra yngre romertid/folkevandringstid inneholder våpen eller gull, men to skjelettgraver og en branngrav rommer forsølvede gjenstander eller gjenstander av sølv. Begge de kjente skjelettgravene inneholdt sølv, og totalt inneholdt tre av 10 (30 %) graver med fire leirkar fra yngre romertid/folkevandringstid gjenstander som kan knyttes til høy status.

I folkevandringstid inneholder én av tre graver med fire leirkar (30 %) våpen, gull og sølv (skjelettgraven NMK8031 – Sverd, gullring, sølvbeslag fra belte). De to andre gravene er ikke utgravd fagmessig, men har gode beskrivelser av funnomstendighetene.

Museumsnr	Periode	Gullgjenstand	Sølvgjenstand	Våpen	Gravskikk	AOT	Forstyrret
C18782-18789 og C18920	YRO	Gullring	Sølvblikkfibel		Skjelettgrav	8	
C34705	YRO	2 gullringer	Sølvblikkfibel		Skjelettgrav	8	
C21507	YRO		Sølvperle, sølvnål og sølvhekte		Skjelettgrav	8	
C38111	YRO		Sølvring, sølvhekte		Skjelettgrav	9	
C19848-19852 og C 20344	YRO			Spyd, skjold	Skjelettgrav	4	Potetkjeller i haugen
C37684	YRO/FVT		Sølvkjede, sølvhengedopp		Skjelettgrav	17	
TGM-SM1121-1124 og TGM-SM1127-1134	YRO/FVT		Sølvblikk	Pilspiss?	Skjelettgrav	10	
C21583	YRO/FVT		Sølvhekte		Branngrav	8	
NMK8031, NMK8306-8308, NMK8411, NMK8420	FVT	Gullring	Sølvbeslag (fra belte)	Sverd	Skjelettgrav	6	

Tabell 49 Oversikt over innhold av statusgjenstander av gull og sølv samt våpen i graver med fire leirkar fordelt periodevis.

Graver med fire leirkar opptrer særlig med statusgjenstander i yngre romertid (fem av de ni registrerte gravene i tabell 49). Totalt for alle perioder inneholdt 39 % av gravene (ni av 23) med fire leirkar gjenstander som kan knyttes til høy status. Det er særlig skjelettgravene som skiller seg ut, da åtte av ni inneholder våpen eller edelmetaller (5 av 5 fra yngre romertid 2 av 2 fra yngre romertid/ folkevandringstid og 1 av 2 fra folkevandringstid). Generelt er også gravene med fire leirkar rike på andre gjenstander. I skjelettgravene er det et snitt på 8,1 oldsakstyper (AOT), i branngravene 3,6 og 5,0 totalt.

Én av ni skjelettgraver viste tegn til forstyrrelse (tabell 49). Denne var skadet av en potetkjeller som var bygd i haugen, og graven inneholdt fire oldsakstyper. I fem av 14 andre graver (to branngraver og tre med ukjent gravskikk) er det dokumentert tegn til forstyrrelse, og to av disse er trolig så ukomplette (1-2 oldsakstyper) at de ikke er representative.

Tilknytningen til status understøttes også av de ti funnene av importgjenstander kombinert med leirkar som utgjør sett av fire (se tabell 50). Seks av ti dateres til yngre romertid, mens to dateres til yngre romertid/folkevandringstid og to til folkevandringstid. En av ni kombinasjoner går igjen to ganger: **glass/hankekar/hankeløst beger/miniatyrkar**. Sju kombinasjoner inneholder glass, to inneholder bronsekjeler og en siste rommer drikkehorn kombinert med keramikk. Ingen av importvarene kan knyttes til noen bestemt periode, men flerparten av gravene stammer fra yngre romertid.

Kombinasjoner med importgjenstander	YRO skjelett	YRO øvrige	YRO/FVT skjelett	YRO/FVT øvrige	FVT skjelett	FVT øvrige
Glass/hankekar x2/hank ved randen	1 (C29263)					
Glass/hankeløst beger x2/bolle	1 (C12281)					
Glass/hankekar/hankeløst/hank ved randen	1 (C13046)					
Glass/tutekar/bolle/hank ved randen	1 (C13001)					
Glass/hankekar/hankeløst/miniatyr		1 (C26633)	1 (C13827)			
Glass/hankekar/spannformet/forrådskar					1 (C21856)	
Glass/bronsekjele/spannformet /bulevase					1 (C9440)	
Drikkehorn/hankekar/hankeløst beger/spannformet			1 (C525)			
Bronsekjele/hankeløst beger/spannformet/bordkar		1 (C20933)				

Tabell 50 Oversikt over kombinasjoner av fire kar som inkluderer importgjenstander fra yngre romertid til folkevandringstid. Skjelett = skjelettgrav. Øvrige = øvrige graver.

Hankekaret er den vanligste leirkarformen i settene med importgjenstander. Glassene er kombinert med hankekar (4), hankeløst beger (3), kar med hank ved randen (3), spannformede kar (2), bolle (2), forrådskar (1), miniatyrkar (1), bulevase (1) og bronsekjele (1). Gravene med bronsekjeler (2) og drikkehorn (1) er for få til å danne statistikk. I skjelettgravene med fire kar inkludert import er det et snitt på 6,9 oldsakstyper (AOT), mens det er 5,0 i branngravene.

Geografisk har gravene med fire kar inkludert import, en fordeling som vist i tabell 51.

	Akershus		Buskerud		Hedmark		Oppland		Telemark		Vestfold		Østfold			Sum		
	S	Ø	S	Ø	S	Ø	S	Ø	S	Ø	S	Ø	S	Ø		S	Ø	T
YRO										1	4			1		4	2	6
YRO/FVT			1								1					2		2
FVT									2							2		2

Tabell 51 Geografisk oversikt over graver med fire kar inkludert import. Svarte tall (S) markerer skjelettgraver og røde tall (Ø) markerer øvrige graver. T = totalt antall graver.

I seks av de åtte (75 %) skjelettgravene med importgjenstander styrkes inntrykket av status gjennom våpen og gjenstander av edelmetall som også inngår i gravgodset (tabell 52). To av disse er fra yngre romertid og begge inneholder gull- og sølvgjenstander. Fra yngre romertid/folkevandringstid stammer to skjelettgraver, begge med våpen og sølvgjenstander. De to skjelettgravene fra folkevandringstid inneholdt begge gullgjenstander, den ene kombinert med både sølvring og sølvfragment. Ingen av branngravene med fire kar inkludert

import inneholdt ytterligere høystatusgjenstander. Tre av seks skjelettgraver viste tegn til forstyrrelse, men alle har et rikholdig inventar med sju eller flere oldsakstyper (se også tabell 52).

Museumsnr	Periode	Gullgjenstand	Sølvgjenstand	Våpen	Gravskikk	AOT	Forstyrret
C13001-13012 (Tveitane)	YRO	Gullfolierte perler	Sølvring, sølvfibel		Skjelettgrav	8	Mulig plyndring
C29263 (Aas)	YRO	Gullring	Sølvnagler		Skjelettgrav	11	
C525-535 (Bråten)	YRO/FVT		Sølvholk	Mulige våpenrester	Skjelettgrav	7	
C13827-13833 og C13872 (Pytten)	YRO/FVT		Sølvhekte	Spyd, lanse, skjold	Skjelettgrav	10	
C9440-9449 og C9811 (Sjøtvet)	FVT	2 gullbrakteater, gullfragment	Sølvring, sølvfragment		Skjelettgrav	10	Forstyrret haug
C21856 (Falkum)	FVT	Gullbrakteat			Skjelettgrav	7	Uklare funnopplysninger

Tabell 52 Oversikt over innhold av statusgjenstander av gull og sølv samt våpen i graver med fire kar inkludert import fordelt periodevis.

3-5 Sett av fem kar

Fem graver inneholder kombinasjoner av fem leirkar, en branngrav datert til yngre romertid, en skjelettgrav fra yngre romertid/folkevandringstid og tre skjelettgraver fra folkevandringstid. Det ser dermed ut til at graver med kombinasjoner av fem kar blir vanligere på et sent stadium i eldre jernalder. I tillegg kjennes et tapt gravfunn fra Nes, Seljord, Telemark, som i følge tilgjengelig litteratur skal ha inneholdt fem leirkar (Munch 1965:168, se også Ab. 1880:170). Tabell 53 gir en oversikt over de fem ulike kombinasjonene som er registrert. Ingen kombinasjoner er identiske, men to graver har nesten likt innhold; C11220 fra Tveitane i Larvik og C7015 fra Fevang i Sandefjord. Begge inneholder: **hankekar/hankeløst beger/kar med hank ved randen x2**. Førstnevnte rommer i tillegg en **bolle**, mens sistnevnte inneholdt en **bulevase**. Begge er skjelettgraver fra folkevandringstid. Både hankekar og hankeløst beger er med i alle fem kombinasjoner, mens kar med hank ved randen er med i fire. Deretter følger miniatyrkar (2), spannformede kar (2), bolle (1) og bulevase (1).

Kombinasjon	YRO skjelett	YRO øvrige	YRO/FVT skjelett	YRO/FVT øvrige	FVT skjelett	FVT øvrige	Sum
Hankekar x2/hankeløst /hank ved randen/miniatyr		1					1
Hankekar/hankeløst /hank ved randen/spannformet/miniatyr			1				1
Hankekar/hankeløst /hank ved randen x2/bolle					1		1
Hankekar/hankeløst /hank ved randen x2/bulevase					1		1
Hankekar/hankeløst / /spannformet x2/tapt					1		1

Tabell 53 Oversikt over kombinasjoner av fem leirkar fra yngre romertid til folkevandringstid. Skjelett = skjelettgrav. Øvrige = øvrige graver.

Geografisk fordeler gravene med fem leirkar seg som vist i tabell 54.

	Akershus		Buskerud		Hedmark		Oppland		Telemark		Vestfold		Østfold			Sum		
	S	Ø	S	Ø	S	Ø	S	Ø	S	Ø	S	Ø	S	Ø		S	Ø	T
YRO														1			1	1
YRO/FVT									1							1		1
FVT											3					3		3

Tabell 54 Geografisk oversikt over graver med fem leirkar. Svarte tall (S) markerer skjelettgraver og røde tall (Ø) markerer øvrige graver. T = totalt antall graver.

Edelmetall og våpen kan knyttes til alle fire skjelettgraver med fem leirkar (tabell 55), mens branngraven fra yngre romertid ikke inneholdt noen av delene. Fra yngre romertid/folkevandringstid kjennes en skjelettgrav med mulige våpen. Alle tre graver fra folkevandringstid inneholder våpen eller edelmetaller: en med sverd og sølvknapper, en med sølvringer og en med gullbrakteat og sølvhekter.

Museumsnr	Periode	Gullgjenstand	Sølvgjenstand	Våpen	Gravskikk	AOT	Forstyrret
C35779	YRO/FVT			Pilspisser og kniv/lanse	Skjelettgrav	5	Fremkom ved planering av tomt.
C7015-7024	FVT		2 sølvringer		Skjelettgrav	8	
C7399-7412	FVT		Sølvknapper	Sverd?	Skjelettgrav	10	
C11220-11236	FVT	Gullbrakteat	Sølvhekter		Skjelettgrav	13	

Tabell 55 Oversikt over innhold av statusgjenstander av gull og sølv samt våpen i graver med fem leirkar fordelt periodevis.

Generelt er også gravene med fem leirkar rike på andre gjenstander. I skjelettgravene er det et snitt på 9,3 oldsakstyper (AOT), mens det er 5 i branngraven. Skjelettgraven C35779

fremkom ved planering av en tomt og ble utgravd som en redningsaksjon. Det kan dermed ikke vites om noe er bortkommet, og graven trekker muligens ned gjennomsnittet for antall oldsakstyper for skjelettgravene (se tabell 55).

Tilknytningen til status understøttes også av seks andre sett der importgjenstander (fem glass og et bronsekar) kombinert med leirkar utgjør sett av fem kar (se tabell 56). Fem av seks dateres til yngre romertid, den siste til folkevandringstid. Alle kombinasjonene er ulike. Graven C18892 fra Skaara i Larvik, Vestfold, kan muligens også ses på som et sett med fem beholdere. Den inneholder et glass, et forrådskar, et kar med hank ved randen og to uspesifiserbare bordkar. I tillegg er det funnet to bronsekar i haugen, men disse kan ikke knyttes til det samme kammeret som de andre gjenstandene (se database).

Kombinasjoner med importgjenstander	YRO skjelett	YRO øvrige	YRO/FVT skjelett	YRO/FVT øvrige	FVT skjelett	FVT øvrige
Glass/kar på fot/hankekar x2/ hankeløst beger	1 (C16445)					
Glass/hankeløst beger/hankekar/spannformet/særtype	1 (C35805)					
Glass/tutekar/hankekar /hankeløst/hank ved randen		1 (C21706)				
Glass/hankekarx3/ /hank ved randen		1 (C17558)				
Glass /spannformet/bulevase x3					1 (C30166)	
Bronsekjele/tapt x4		1 (C10473)				
Glass/forrådskar/hank ved randen/ukjent x2 (2 bronsekar i samme gravhaug)					1 (C18892-18904 og C18917-18918)	

Tabell 56 Oversikt over kombinasjoner av fem kar som inkluderer importgjenstander fra yngre romertid til folkevandringstid. Det er knyttet usikkerhet til innholdet i graven fra Skaara (nederst), og den er ikke med i gjennomsnittsberegningene. Skjelett = skjelettgrav. Øvrige = øvrige graver.

Hankekaret er den vanligste leirkarformen i settene av fem kar inkludert import. Glassene er kombinert med hankekar (4), hankeløst beger (3), kar med hank ved randen (2), spannformede kar (2), bulevase (1), tutekar (1), kar på fot (1) og særtype (1). I graven med bronsekjele (C10475) er alle leirkarene tapt.

Geografisk fordeler gravene med fire leirkar og et importkar seg som vist i tabell 57.

	Akershus		Buskerud		Hedmark		Oppland		Telemark		Vestfold		Østfold			Sum		
	S	Ø	S	Ø	S	Ø	S	Ø	S	Ø	S	Ø	S	Ø		S	Ø	T
YRO		2			1	1					1					2	3	5
YRO/FVT																		
FVT									1		(1)					1(2)		1(2)

Tabell 57 Geografisk oversikt over graver med fem kar inkludert import. Svarte tall (S) markerer skjelettgraver og røde tall (Ø) markerer øvrige graver. T = totalt antall graver. Parentes markerer usikkerhet. Tallet i parentes er graven fra Skaara, der konteksten er uklar.

I fire av seks graver med importgjenstander styrkes inntrykket av status ytterligere gjennom våpen og gjenstander av edelmetall som inngår i gravgodset (tabell 58). Branngraven C10473 inneholder en sverdskjede, men også gullring, sølvring og sølvpressblikk. Dersom graven fra Skaara (C18892) medregnes, tilkommer en grav med våpen (sverd, skjold, spyd og piler). En gullring stammer også fra Skaara. Gull og sølv finnes i alle de tre skjelettgravene, men mangler i de to siste branngravene (C21706 og C17558).

Museumsnr	Periode	Gullgjenstand	Sølvgjenstand	Våpen	Gravskikk	AOT	Forstyrret
C10473-10475	YRO	Gullring	Sølvring, sølvpressblekk	Sverdskjede	Branngrav	6	Store deler av funnet er tapt.
C16445-16455	YRO		Sølvring		Skjelettgrav	13	
C35805	YRO	Gullring	2 sølvringer, sølvblikkfibel og sølvten		Skjelettgrav	26	
C30166	FVT	2 gullbrakteater	Sølvknapp		Skjelettgrav	6	Skadet ved tidligere gravning og av bulldoser.
C18892-18904+18917-18918 (Skaara)	FVT			Sverd, skjold, spyd, piler	Skjelettgrav	13	Plyndringshull i røysa.

Tabell 58 Oversikt over innhold av statusgjenstander av gull og sølv samt våpen i graver med fem kar inkludert import fordelt periodevis. Det er knyttet usikkerhet til innholdet i graven fra Skaara (nederst), og den er ikke med i gjennomsnittsberegningene.

I skjelettgravene med fem kar, inkludert import, er det et snitt på 15 oldsakstyper (AOT), mens det er 3,7 i branngravene. Skjelettgraven C30166 er trolig så skadet at det kan ha gått tapt gjenstander. De seks registrerte oldsakstyper er dermed med på å trekke ned gjennomsnittet for graver med fem kar. Store deler av branngraven C10473-10475 er tapt, mens også C17558 (2 oldsakstyper jfr. database) synes å være forstyrret og mangler trolig oldsaker. Det samlede snittet for oldsakstyper i branngravene er dermed trolig for lavt.

3-6 Sett av seks eller flere kar

Fire graver inneholder ulike kombinasjoner av seks leirkar (en skjelettgrav, tre branngraver og en med ukjent gravskikk), og en grav inneholder hele 13 kar (tabell 59). Graven med 13 kar fra Gjerla i Stokke, Vestfold, er tidligere omtalt, og kan sannsynligvis deles i tre ulike graver fra yngre romertid. Eldrid Straume (1987:83-85, tafel 26-31) har sannsynliggjort at funnet kan deles i to skjelettgraver med henholdsvis seks (grav 1) og fire leirkar (grav 2), og en branngrav med tre, muligens seks (grav 3 inneholder tre sikre, men sannsynligvis til sammen seks kar, jfr. tegninger hos Straume 1987:tafel 29.31). Tre graver fra Akershus (C9744) og Vestfold (C21811 og C13611) kan dateres til yngre romertid, mens en grav fra Telemark (C21648) er datert til overgangen yngre romertid/folkevandringstid.

Hankekar er med i alle fem kombinasjonene, fulgt av kar med hank ved randen (4), miniatyrkar (2), hankeløse begre (2), tutekar (1) og spannformede kar (1). Det ser ut til at graver med kombinasjoner av seks leirkar tilhører yngre romertid. Dette er stikk i strid med utviklingen av settene for øvrig, der kombinasjoner med mange kar ser ut til å være et sent trekk (hovedsaklig folkevandringstid). En mulig forklaring kan være at de representerer dobbeltgraver, en tolkning jeg vil komme tilbake til.

Kombinasjon	YRO skjelett	YRO øvrige	YRO/FVT skjelett	YRO/FVT øvrige	FVT skjelett	FVT øvrige	AOT	Forstyrret
Hankekar x2/hankeløst/hank ved randen/miniatyr x2 (Ukjent sted - Ås?)		1 (C21811)					2	Uklar kontekst
Hankekar x2/hankeløst x2/hank ved randen/tutekar (Farmen)		1 (C13611)					4	
Hankekar x2 /hank ved randen x2/miniatyr x3 (Dyster)	1 (C9744)						9	
Hankekar/hankeløst x2/ hank ved randen x2/ bordkar (Gjerla grav 3)	1 (C22475)						?	
Hankekar x5/spannformet (Lunde)				1 (C21648)			9	Skadet ved planering

Tabell 59 Oversikt over kombinasjoner av seks leirkar fra yngre romertid til folkevandringstid. Gjerla grav 3 er et usikkerhetsmoment siden den kommer fra en dårlig opplyst kontekst. Skjelett = skjelettgrav. Øvrige = øvrige graver.

Geografisk fordeler gravene med seks eller flere leirkar seg som vist i tabell 60.

	Akershus		Buskerud		Hedmark		Oppland		Telemark		Vestfold		Østfold			Sum		
	S	Ø	S	Ø	S	Ø	S	Ø	S	Ø	S	Ø	S	Ø		S	Ø	T
YRO	1											2(+1)				1	2(+1)	4
YRO/FVT										1							1	1
FVT																		

Tabell 60 Geografisk oversikt over graver med seks eller flere leirkar. Svarte tall (S) markerer skjelettgraver og røde tall (Ø) markerer øvrige graver. T = totalt antall graver. Parentes markerer usikkerhet for opphavssted (C21811).

Ingen av gravene med seks eller flere leirkar rommer våpen, men to inneholder sølvgjenstander (tabell 61). Gravfunnet fra Gjerla inneholder også sølvstenger, men det er ikke mulig å avgjøre hvilken av de tre gravene sølvet har tilhørt (Straume 1987:83-85, tafel 26-31 har sannsynliggjort at sølvet tilhører grav 1 sammen med seks leirkar og et glassbeger). Usikkerheten rundt dette funnet gjør at det er merket med grått i tabell 61 over gravene som inneholder edelmetall. Den er heller ikke regnet med i statistikken over oldsakstyper. I skjelettgraven (C9744, Dyster) er det ni oldsakstyper (AOT), mens det er et snitt på fem i de øvrige gravene. En av gravene har en uklar kontekst, mens en annen fremkom ved planering. Dette kan ha innvirket på antallet oldsaker som er gjenfunnet.

Museumsnr	Periode	Gullgjenstand	Sølvgjenstand	Våpen	Gravskikk	AOT	Forstyrret
C9744-9758	YRO		Sølvblikk, sølvdenar		Ukjent	9	
C21648	YRO/FVT		Sølvhekte, sølvblikk		Skjelettgrav	9	Funnet ved planering
C22475 (Gjerla, grav 3)	YRO		Sølvstenger?		Skjelettgrav	?	

Tabell 61 Oversikt over innhold av statusgjenstander av gull og sølv samt våpen i graver med seks eller flere leirkar fordelt periodevis.

Tilknytningen til status understøttes av de ni funnene av importgjenstander kombinert med leirkar som utgjør sett av seks eller flere beholdere (se tabell 62). Fire dateres til yngre romertid, en til yngre romertid/folkevandringstid og fire til folkevandringstid. Åtte av ni kombinasjoner inneholder glass sammen med keramikk (Straume 1987:83-85, tafel 26-31 har sannsynliggjort at glasset fra Gjerlafunnet tilhører grav 1, men dette funnet har uklar kontekst), mens den siste består av drikkehorn og keramikk (C325 Veien). Det er, som nevnt i kapittelet om fem kar, noe usikkert hvor mange kar som skal regnes til graven C18892 fra Skaara i Larvik, Vestfold. Den inneholder et glass, et forrådskar, et kar med hank ved randen og to uspesifiserbare bordkar, til sammen fem kar. I tillegg er det funnet to bronsekar i

haugen, men disse kan ikke knyttes til det samme kammeret som de andre gjenstandene. Også graven C38506 fra Berg skole i Halden, Østfold, er noe usikker ettersom haugen skal ha rommet tre graver, og det er uklart hvilke skår som hører til hvilken grav. Jeg anser imidlertid tolkningen med seks kar i hovedgraven (brannflak) som den mest sannsynlige.

Kombinasjon	YRO skjelett	YRO øvrige	YRO/FVT skjelett	YRO/FVT øvrige	FVT skjelett	FVT øvrige	Antall begre	AOT	Forstyrret
Glass x2/drikkehorn/ hankekar x2/hankeløst/ særtype (Sætrang)	1 (C617)						7	33	
Glass/hankekar/miniatyrkar x2 /spannformet x2/forrådskar (Espedalen)	1 (C23240)						7	11	
Glass/hankekar/hankeløst /forrådskar/miniatyr/bordkar (Berg)		1 (C38506)					6	10	Plyndringshull
Glass/hankekar/hankeløst x3/spannformet x2 (Gjerla grav 1)	1 (C22475)						7	?	
Hankekar x2/hankeløst x2/drikkehorn x2 (Veien)			1 (C325)				6	19	
Glass x2/hankekar/hankeløst/ spannformet x3 (Ommundrød)					1 (C29300)		7	20	Plyndringshull
Glass /hankekar/hankeløst x3/hank ved randen (Langlo)					1 (C5947)		6	12	
Glass/hankekar x2/miniatyr x2/spannformet/bulevase (Norgården)					1 (C19269)		8	19	
Glass/bronsekjele x2/hank ved randen/forrådskar/bordkar x2 (Skaara)					1 (C18892)		7	15	

Tabell 62 Oversikt over kombinasjoner av seks eller flere kar som inkluderer importgjenstander fra yngre romertid til folkevandringstid. Skjelett = skjelettgrav. Øvrige = øvrige graver.

Hankekar er registrert i åtte av gravene, og er således den vanligste leirkarformen i settene av seks eller flere kar som inkluderer importgjenstander. Deretter følger hankeløse begre (6), spannformede kar (4), kar med hank ved randen (2), bulevase (1), forrådskar (3) og særtype (1). I en av gravene med importkombinasjon er to leirkar så fragmenterte at det er ikke mulig å bestemme dem nærmere enn som bordkar. To leirkar er også tapt fra graven på Sætrang (C617).

Geografisk fordeler gravene med seks kar inkludert import seg som vist i tabell 63.

	Akershus		Buskerud		Hedmark		Oppland		Telemark		Vestfold		Østfold			Sum		
	S	Ø	S	Ø	S	Ø	S	Ø	S	Ø	S	Ø	S	Ø		S	Ø	T
YRO			1						1		1			1		3	1	4
YRO/FVT			1													1		1
FVT									1		2(1)					3(4)		3(4)

Tabell 63 Geografisk oversikt over graver med fem kar inkludert import. Svarte tall (S) markerer skjelettgraver og røde tall (Ø) markerer øvrige graver. T = totalt antall graver. Parentes markerer usikkerhet. Tallet i parentes er graven fra Skaara, der konteksten er uklar.

Med unntak av branngraven fra Berg i Halden styrkes inntrykket av status gjennom våpen og gjenstander av edelmetall som også inngår i gravgodset (tabell 64). Fire av gravene inneholder fulle våpensett: et fra yngre romertid (C617 – Sætrang), et fra yngre romertid/folkevandringstid C325 – Veien) og to fra folkevandringstid (C18892 – Skaara og C19269 – Nordgården).

Gull er registrert i fem av gravene; to fra yngre romertid (C617-Sætrang og C23240-Espedalen), en fra yngre romertid/folkevandringstid fra (C325 – Veien) og to fra folkevandringstid C29300 – Ommundrød og C5974 – Langlo). To av skjelettgravene inneholdt ikke gull, men sølv (C19269 – Nordgården og C22475 fra Gjerla). I skjelettgravene med seks eller flere kar, inkludert importgjenstander, er det et snitt på 18,4 oldsakstyper (AOT), mens det er 10 i branngraven. Graven fra Gjerla er ikke tatt med i beregningen av antall oldsakstyper. To av gravhaugene hadde plyndringshull i toppen, men dette har trolig ikke gått inn i selve gravene.

Museumsnr	Periode	Gullgjenstand	Sølvgjenstand	Våpen	Gravskikk	AOT	Forstyrret
C617-644 og C30258 (Sætrang)	YRO	5 gullringer	2 sølvringer, sølvblikkfibel, sølvperler	Sverd, slire, 2 skjold, spyd, lanse	Branngrav	33	
C21811 (Espedalen)	YRO	Gullring	Sølvblikkfibel		Skjelettgrav	11	
C22475 (Gjerla, grav 1)	YRO		Sølvstenger		Skjelettgrav	? (14 totalt)	
C325(Veien)	YRO/FVT	2 gullringer		Sverd, slire, skjold, spyd/pil, lanse	Skjelettgrav	19	
C5947-5963 (Langlo)	FVT	Gullring (betalingsring)	2 sølvringer, hengesmykker av sølv		Skjelettgrav	12	
C29300	FVT	2 gullringer,	Sølvnagle og		Skjelettgrav	20	Plyndringshull

Museumsnr	Periode	Gullgjenstand	Sølvgjenstand	Våpen	Gravskikk	AOT	Forstyrret
(Ommundrød)		gulltråd	sølvhekter				
C19269-19280 og C19615-19616 (Nordgården)	FVT		Sølvblikkfibel, sølvplater og sølvstang	Sverd, skjold, spyd, lanse, øks og pilspisser	Skjelettgrav	19	
C18892-18904 og C18917-18918 (Skaara)	FVT			Sverd, skjold, spyd, piler	Skjelettgrav	13	Plyndringshull

Tabell 64 Oversikt over innhold av statusgjenstander av gull og sølv samt våpen i graver med fem kar inkludert import fordelt periodevis. Det er knyttet usikkerhet til innholdet i den nederste graven i tabellen.

Jeg var tidligere inne på muligheten for at gravene med seks eller flere kar kan være dobbeltgraver. Tre av gravene beskrevet over er allerede kjent som dobbeltgraver: Sætrang-C675 (Slomann 1959), Veien – C325 (Holand 2001) og Ommundrød-C29300 (Kristoffersen 2000b; Magnus et al. 1966). De to førstnevnte rommer mann og kvinne, mens den siste rommer to kvinner. Alle er svært rike graver med 19 eller flere oldsakstyper bevart, og karmaterialet har sannsynligvis ikke tilhørt et av individene alene. Det er naturligvis vanskelig å avgjøre hvilke kar som har tilhørt hvilket individ, men dersom antallet kar deles jevnt vil det bli tre og fire kar per individ. Fra Sætrang-graven er sannsynligvis ytterligere to leirkar gått tapt, hvilket vil si at det kan være snakk om to graver med tre leirkar og hvert sitt glass. Glass opptrer sjeldent i par etter eldre romertid, noe som kan tyde på at graver med to glass er dobbeltgraver. Det samme gjelder drikkehorn (jfr. avhandlingens kapittel 4.3).

Et annet element er forholdet mellom avdøde og det spannformede karet. Det er tidligere sannsynliggjort at det spannformede karet er sterkt knyttet til identitet, hvilket medfører at det ikke har vært mer enn ett slikt kar per individ (Fredriksen 2005, 2006; Kristoffersen & Magnus 2010; Magnus 1984). Dette gjør at graver med flere spannformede kar er tolket som dobbeltgraver, men det er likevel ikke foretatt noen fortolkning av de andre karene i graven. Ingen av gravene med seks leirkar rommer spannformede leirkar, men alltid to eller flere av en annen type kar. Det bør derfor åpnes for muligheten av at flere av disse gravene kan være dobbeltbegravelser, selv om det aldri kan avgjøres med sikkerhet.

3-7 Sett vs. høy status

Dette kapittelet skal vise settenes tilknytning til status. I skikkens etableringsfase vil statusen uansett være høy, og i eldre romertid inneholder alle de sikre settene, og 60 % av de mulige settene, høystatusgjenstander, mens bare 25 % av gravene med ett kar kan knyttes til høy status (tabell 65-68). De fire tabellene danner det statistiske grunnlaget for diskusjonen av settenes kobling til status i avhandlingens kapittel 8.7. Kun i yngre romertid, da skikken med å legge ned kar som sett var forholdsvis ung, er det ganske høy status knyttet til så få som to leirkar, mens trenden synker drastisk i yngre romertid/folkevandringstid og folkevandringstid. Det ser ut til at status stiger diametralt med antallet kar i graven (målt gjennom både statusgjenstander som våpen, edelmetaller og importsaker i tabell 65-68 og antall oldsakstyper tidligere i appendiks 3, se også videre diskusjon finnes i avhandlingens kapittel 8.7).

	Antall graver	Import	Edelmetall	Våpen	Totalt antall graver m høystatusgjenstand	Andel høystatus
Sikre sett	6	6	4	2	6	100 %
Mulige sett	15	5	4	8	9	60 %
1 leirkar/urne	46/28	0	8/5	6/2	12/7	26/25 %
Import/urne	13/11	13/11	4/3	6/5	13	100 % edelmetall og våpen
Skår	19	0	4	5	8	42 %

Tabell 65 Oversikt over antall graver med høystatusgjenstander i eldre romertid.

	Antall graver	Import	Edelmetall	Våpen	Totalt antall graver m høystatusgjenstand	Andel høystatus
1 kar/urne	86/27		7	9	9/0	10/0 %
Sett av to	46	3	10	5	16	34 %
Sett av tre	33	6	10	2	13	39 %
Sett av frie	16	6	6	1	11	68 %
Sett av fem	6	5	3	1	5	83 %
Sett av seks eller flere	8	4	5	1	6	75 %
Skår	24			3	3	12 %
Import/urne	18/13	18/13	4/2	7/3	9	50 % edelmetall og våpen

Tabell 66 Oversikt over antall graver med høystatusgjenstander i yngre romertid.

	Antall graver	Import	Edelmetall	Våpen	Totalt antall graver m høystatusgjenstand	Andel høystatus
1 kar/urne	122/24		6/1	5	11/1	9/4 %
Sett av to	55	1	3	0	4	7 %
Sett av tre	39	4	6	3	12	30 %
Sett av frie	12	2	5	3	5	42 %
Sett av fem	1	0	0	1	1	100 %
Sett av seks eller flere	2	1	2	1	2	100 %
Skår	85	0	3	0	3	4 %
Import/urne	8/1	8	2/1	1	3/1	38 % edelmetall og våpen

Tabell 67 Oversikt over antall graver med høystatusgjenstander i yngre romertid/folkevandringstid.

	Antall graver	Import	Edelmetall	Våpen	Totalt antall graver m høystatusgjenstand	Andel høystatus
1 kar/urne	28/5	0	2	2	4	14/0 %
Sett av to	15	3	1	2	4	26 %
Sett av tre	14	0	3	0	3	21 %
Sett av frie	5	2	3	1	4	80 %
Sett av fem	4	1	3	2	4	100 %
Sett av seks eller flere	4	4	3	2	4	100 %
Skår	18	0	3	1	3	17 %
Import/urne	10/3	7	3/1	2	5/1	50 % edelmetall og våpen

Tabell 68 Oversikt over antall graver med høystatusgjenstander i folkevandringstid.

Appendiks 4 Tekniske egenskaper

I avhandlingens kapittel 5 (særlig 5.1, 5.3 og 5.4) gjennomgås de tekniske forskjellene mellom kokekar og bordkar. Dette tillegget fungerer som bakgrunnsmateriale for de tolkningene som er gjort der, og gir en utdypende forklaring på selve håndverksprosessen. Bakgrunnen for gjennomgangen er at forskjellen mellom kartyper blant annet kan knyttes til endringen i bruken av keramikk i gravritualer, og er dermed relevant for forståelsen av hvordan den materielle kulturen er med på å strukturere og endre sosiale relasjoner og derigjennom ritualer og samfunnsstruktur. En slik gjennomgang er også viktig for å vise hvor spesialisert dette håndverket har vært. Keramikken har vært produsert for bruk i dagligliv, i hallen og ikke minst i rituelle kontekster som for eksempel graver. Ulike former kan ha hatt ulike formål, som diskutert i materialgjennomgangen. Det er på det rene at kokekar og drikkekar har hatt vesensforskjellige egenskaper om de skulle være dugelige til sine respektive formål.

Kokekar må tåle høy temperatur slik at det ikke skapes spenninger i karveggen som fører til sprekker eller kollaps. Magringen er essensiell for å holde temperaturen jevn og lav, og målet er et grovmagret gods med mange porer, skapt av bortbrent organisk materiale, som gjør det mulig for karveggen å trekke til seg væske under koking. Dermed unngås avskalling og sprengning av varen (Bøe 1931:205). Mineraler med liknende ekspansjonsevne som leire er gunstige som magringsmidler (Skinner 1966). Knuste kar (chamotte) vil også være fordelaktig, det samme gjelder den hyppig anvendte kvartsen som vil diskuteres i detalj nedenunder. Karformen kan også påvirke evnen til å motstå varmesjokk, og jevn tykkelse over hele karet, i tillegg til former uten skarpe vinkler og overganger, er gunstig for kokekar.

Drikkebegre og bordkar derimot behøvde ikke tåle sterkere varme enn den beskjedne brenningstemperaturen. Disse karenes fremste egenskap var snarere tetthet og holdbarhet mot vann, et forhold pottemakeren måtte ta hensyn til allerede ved forbehandling av leiren. For å hindre gjennomstrømning kunne det også være aktuelt å sette inn karet med bek, kvae, harpiks eller gummiprodukter (Rye 1981:26).

Forbehandling

Ordet *keramikk* stammer fra gresk keramos, som kan oversettes med brent materiale eller ”jordvare” og beskriver følgelig et brent produkt snarere enn selve råmaterialet (Oldfather 1920; Russel & Watts 1949). Keramikk skapes gjennom en pyroteknisk manipulasjon av leire (Wertime 1973). Basismaterialet er leire som kan defineres som et finkornet sediment eller et erosjonsprodukt som blir klebrig og plastisk i våt tilstand og krymper når den tørker (se Grim 1962; Grim 1968; Rice 1987). Uten leirmineraler, små krystallografiske strukturer som kun kan ses i elektromikroskop, oppnår ikke leiren formbarhet (plastisitet) og vil ikke stivne når den tørker. Først må leiren tørkes og siktes for urenheter (Bøe 1931:205; Rice 1987:58-63; Rye 1981:16-18; Shepard 1968:6-24). Etnografisk er det påvist at det kan gjøres ved å la leiren tørke for så å knuse den og ta ut urenheter. Mer sofistikert er å sikte/sålde leiren (Rye 1981:17). Ved fremstilling av jydepotter tråkkes leiren med føttene for å rense ut uønsket stein og organisk materiale (Jensen 1924:14-15) og det antas at samme prinsipper ble fulgt i eldre jernalder (Bøe 1931:206). Etter rensing tilsettes leiren vann (slemming) som røres til en jevn tykk leiregrøt. Neste steg i prosessen er å la noe av vannet fordampe, slik at produktet blir formbart og elastisk. Tørketiden før leiren kan brennes er på ca.1 uke.

Valg av leire og forbehandling var av aller største viktighet. Ved Bøes (1931:205) undersøkelser i 1931 gikk det frem at tilgang på leire har vært god i Østfold, Vestfold og Rogaland. Her ble det produsert både grov bruksvare og finere keramikk i tillegg til at råleire ble eksportert til både Danmark og Sverige. Nesten alle typer leire kan brukes dersom de brennes på temperaturer under 800 °C, men valget er likevel vanskelig for enkelte leirer kan bli for plastiske slik at varen krymper for mye og sprekker. På samme måte kan en leire som tørker godt mangle elastisitet og formbarhet (Lindahl et al. 2002:17-18; Rye 1981:16). For en nærmere forståelse av leirenes egenskaper kreves en stor geologisk innsikt, og jeg vil her nøye meg med å referere til oversiktsverkene til Ralph E. Grim (1962, 1968), B. Velde (1995) og Faïza Bergaya, Benny K.G. Theng & Gerhard Lagaly (2006). Fra et arkeologisk ståsted er kanskje Prudence M. Rices (1987) gjennomgang den beste. Det viktigste er i følge Rice (1987:34) at leire er nedbrutte bergarter.

Magring

Leirenes plastisitet kan medføre deformering under tørking og brenning, men dette kan motvirkes ved å tilføre ulike magringsmidler som bergart for å forbedre egenskapene i leiren (Hulthén 1985). Sandholdige leirer ble hyppigere brukt ved konstruksjon av fin bordkeramikk i eldre jernalder (Lindahl et al. 2002:18). Noen ganger nevnes magring som bindemiddel, men i realiteten er det leiren som er bindemidlet. Magringen kan også ha en effekt på fargen til leirkarene. Under oppvarming skjer en rekke prosesser som fører til forandringer i mineralsammensetningene i bergartene som kan ha effekter på keramikken, og svekke godset (Shepard 1968:25). Owen S. Rye (1981) argumenterer med D. J. Arnold (1975) for at magring er et uheldig uttrykk ettersom enkelte av bestanddelene i magringen forekommer naturlig i leiren. Han kaller det isteden ikke-plastisk materiale, uten at det i arkeologisk sammenheng forekommer særlig mer forklarende. De vanligste magringstypene/tilskuddene (basert på Lindahl et al. 2002:18-21; Rice 1987:95-98; Rye 1981:31-36; Shepard 1968:26-31; Skinner 1966) er beskrevet under.

Kalsiumkarbonater ($CaCO_3$). Forekommer naturlig i noen leirer og ellers i kalkstein, kalsitt, marine skjell og koraller som kan finnes i sandavsetninger. Brente bein, som er observert i forhistorisk keramikk (Hulthén 1985:331-334, 1997; Lindahl et al. 2002:20; Østmo 2008:208), nevnes ikke av Rye, men må antas å inneha de samme egenskapene. Brente bein er også en bestanddel i det engelske porselenet Bone China. I prosessen der smeden transformerer jern til stål regnes brente bein (beinkull) som et viktig element. Gjennom beina kan forfedrenes egenskaper smis inn i jernet (Gansum 2004; Gansum & Hansen 2004) og en slik tanke bør også holdes åpen for bruken av bein i keramikk. Varmepåvirkningen er relativt lik i både leire og kalsiumkarbonat, og belastningen ved temperatursvingninger er dermed minimal når karene varmes opp og kjøles. Så lenge temperaturen ikke overskrider 750 ºC, har kalsiumkarbonater gode egenskaper som magring i kokekar. Kalsiumkarbonatenes nedbryting finner sted mellom 650 og 898 ºC, og da omdannes de til kalk og karbondioksid. Problemet i keramikk er at CaCO er hygroskopisk, det vil si at kalken tiltrekker seg fuktighet fra luften. Dette medfører igjen mulig volumekspansjon som kan sprekke karene ved høy varme. I eldre jernalder er for øvrig brente bein kun observert i mindre kar med fint gods (Lindahl et al. 2002:20).

Chamotte/grog (ground-down fired pottery). Knuste leirkar har fordelen av å være helt stabilt da det er tidligere brent. Dette hindrer krymping og keramikk knuser lettere enn bergarter.Leirkarskår er også lett tilgjengelig boplassavfall. Tynnslipanalyse er nødvendig for å kunne definere chamotte-magring, og, i den grad det er undersøkt, forekommer det kun sporadisk i jernalder.

Organisk materiale. Små partikler som alger og bakterier bedrer plastisiteten, og husdyravføring kan tilsettes leiren for å optimalisere egenskapene ytterligere. Større fragmenter av strå/plantemateriale og hår kan også tilsettes (delvis forekommer det også naturlig). Spesielt i områder der pottemakeriet er sesongbasert, og sammenfaller med innhøsting, er dette vanlig. Organisk materiale hjelper til med å minske krymping og heve formbarheten. Det meste av det organiske materialet brenner bort og etterlater tomrom i godset. Dette er fordelaktig for kokekar da det hjelper gjennomstrømning av væsker og hindrer sprekkdannelser. Dersom de organiske restene ikke brennes helt opp forkulles de og hindrer gjennomstrømningsevnen (Matson 1963).

Silikater. Silikater er kjemiske forbindelser mellom silisium og andre grunnstoffer. De finnes i flere former i naturen, men vanligst er kvarts (SiO_2) som forekommer i de fleste bergarter og kan forventes å finnes i det meste av keramikk. Selve leiren er også et silikat. Av bergarter har særlig granitt vært brukt i Skandinavia (Hulthén 1985:331; Lindahl et al. 2002:20). Granitten er dannet av mineraler som kvarts, feltspat og glimmer og det er disse mineralenes evner som er viktige for keramikken.

Kvarts tåler store temperaturer uten å endre form, så lenge det ikke tilsettes sodium, kalsium eller magnesium (flussmidler) da disse fusjonerer ved 950 °C (nedenunder vil det fremgå at forhistorisk keramikk sjelden er brent over 700 °C). En endring oppstår allerede ved 573 ºC da krystallene i kvarts utvider sin molekylstørrelse med 2 %. Dette skjer samtidig med at vann forsvinner fra leiren har kanskje ingen effekt under oppvarmingen, men vil potensielt skade (sprekke) keramikk ved nedkjøling (Shepard 1968:29). Andre endringer skjer ved 870 og 1470 grader. Sistnevnte er ikke aktuell for forhistorisk keramikkbrenning, mens førstnevnte er en treg prosess som bare oppstår under fordelaktige forhold. Norges geologiske undersøkelse (http://www.ngu.no/en-gb/hm/Resources/industrimineraler/Kvarts-og-kvartsitt/Bruksomrader-for-kvarts/ 2008) viser at andelen av kvarts varierer mellom ulike typer av keramikk

(laboratorieutstyr - 10 %, bordservise - 15 %, elektriske porselensisolatorer - 20 %, keramiske fliser og steintøy - 35 % og kinesisk porselen - 40 %).

Rye behandler feltspat [$(K, Na)AlSi_3O_8$] innenfor gruppen av andre bergarter, men kjemisk er det et aluminiumsilikat av kalium, natrium og kalsium og en av hovedbestanddelene i leire. Tilstedeværelsen i forhistorisk keramikk er kun som fyllstoff, hevder Rye (1981:35), mens Bøe (1931:207), Shepard (1968:28) og Skinner (1966) hevder at feltspaten (særlig plagioklas) tåler stor varmeforandring og gir en holdbar vare. Bruken kjennes i moderne industrielt hvitt gods og i tannlegeindustrien. Både kvarts og feltspat er nettverksilikater med sterke bindinger mellom atomene og opptrer som regel også sammen i naturen.

Glimmer forekommer naturlig i mange leirer, og glimmerens struktur likner i stor grad leirens egen. I følge Rye (1981) er det lite sannsynlig at glimmer ble tilsatt med vilje som magring i forhistorisk keramikk til tross for at det brukes i kinesisk steingods og porselen fordi den ikke omdannes/smeltes før ved 1000 ºC. I den forbindelse bør det også bemerkes at i mange av kvarts- og feltspatbruddene har glimmer blitt utvunnet som biprodukt.

En rekke andre silikater er også identifisert i keramikk. Flint og vulkansk glass (obsidian) har samme egenskaper som kvarts, men sistnevnte finnes ikke i de aktuelle områdene for denne undersøkelsen. I tillegg kommer skjelettene fra kiselalger (diatomeer), tropiske svampdyr og fytolitter i gress og trær eller bark, men disse er sjeldne å finne. Sistnevnte kalles biosilikater og er porøse og har varmeabsorberende evner som er ønskelig for kokekar siden de motvirker sjansen for sprekker og fragmentering.

Et siste element er asbest; en gruppe fibrøse mineraler som består av hydrogen-magnesium-silikater. Asbest har særlig varmeisolerende egenskaper da det ikke smelter før ved 1100-1500 ºC, og stoffet har vært kjent i keramikk siden steinalderen. Asbesten leder varme dårlig samtidig som den er slitesterk og motstandsdyktig mot syrer, olje og fett (Rolfsen 1986:97-100 med videre referanser). Stoffet knyttes særlig til produksjonen av de spannformede leirkarene (Bøe 1931; Hulthén 1985; Magnus 1980; Rolfsen 1974b, 1986). Asbesten er en variant av mineralene amfibol eller serpentin som gjerne forekommer som ganger i basiske bergarter som kleberstein. Kleberstein er da også ofte en bestanddel i den spannformede keramikken (Kleppe & Simonsen 1983:21-22).

Andre bergarter. Tunge mineraler som sirkon og rutil utvides lite ved oppvarming og er egnede som tilsetninger i kokekar. Basalter kan omsmeltes til glass ved omkring 1000 ºC og kan danne sterk keramikk. Sandstein og diabas forekommer, men er uvanlig

Salter. Oppløselige salter finnes i alle leirer, men kan også tilsettes av pottemakeren. Ferskvann har ingen innvirkning på godset da det bare fordamper, men saltvann kan ha en glaserende effekt og påvirke hardhet og farge. Saltets påvirkning kan bare observeres gjennom tynnslip. Tilsetning av salt danner tomrom på samme måte som beskrevet for organisk materiale. Det er også påvist at salt kan motvirke effekten av omdannelsen av brente bein ved temperaturer over 800 ºC.

Myrmalm og slagg. Denne typen magring kjennes fra Västergötland og Danmark. Nytteverdien er ikke anerkjent i dag, og årsaken kan være assosiasjonen til metallhåndverket.

Ved de arkeologiske museene er det vanlig å bestemme bergartene i magringen med det blotte øye. Å definere en bergart med sikkerhet krever egentlig et tynnslip av godset som deretter studeres i mikroskop. En geolog ville sannsynligvis ikke gjort slike antakelser uten nærmere analyse, og at arkeologene gjør slike bestemmelser kan være uheldig selv om de i utgangspunktet gir en grovvurdering. Mot dette argumenterer Einar Østmo (2008:108) i sin omtale av steinalderkeramikken fra Auve, når han skriver at ”En forutsetning om at det ville være nødvendig å ta prøver av skårene for å avgjøre magringsmaterialets art og mengde, viste seg så å si straks å være overflødig”. En vesentlig forskjell er at magringen fra Auve er bestemt som bergart (granitt), uten at mineralsammensetningen er nærmere definert. En ytterligere fare for feilslutninger er at leirene gjerne inneholder en del naturlige bergartstilsetninger, og disse kan være svært vanskelige å skille fra den tilsatte magringen (Rice 1987:72-79). Shepard (1968:157) hevder at det kun er mikroskopiske og mikrokjemiske tester som kan bestemme magringen. I et tynnslip vil de aller fleste magringskorn kunne bestemmes, og naturlige bestanddeler vil kunne skilles fra tilsetningsstoffer/magring, men dette krever en videre spesialisering (Rye 1981:13; Shepard 1968:161-162). Magringsstørrelsen kan for eksempel bestemmes ut fra Wethworthskalaen som Shepard (1968:118) benytter. Jeg har ikke valgt å gjøre nærmere studier av magringen, både fordi de hele karene er viktigst i analysen og ikke minst fordi dette ville kreve mer tid enn avhandlingens rammer gir rom for. Uten mikroskop kan likevel denne gjennomgangen brukes for å forstå godssammensetningen i henholdsvis finere bordkar og grovere forråds-/kokekar.

Skarpe kanter tyder på knusing av magringsmaterialet, mens runde former tilsier bruk av ubehandlet materiale som sand. Leiren binder bedre med knuste bergarter med skarpe kanter enn de som er preget av vær og vind (Arnold 2000:351-355; Shepard 1968:27), men bruk av sand er påvist både ved fremstilling av jydepotter (Jensen 1924) og forhistorisk keramikk (Bøe 1931). Er godset fint vil for grov magring svekke det, mens dersom godset er grovt er det nødvendig med større korn for å hindre at karet kollapser ved tildannelsen. Størrelsen på magringen påvirker også sammensmeltingsprosessenda fin magring vil reagere raskere og ved lavere temperatur enn grov (Rye 1981:27).

Fremstilling

Den enkleste måten å arbeide på er å fukte leiren, for så å strø over tilsetningsstoffer og kna dem sammen som en deig. Både sand og pulverisert leire er vanlig å bruke på samme måte som mel ved tildanningen (Rye 1981:37-39). I tradisjonelle samfunn gjøres dette gjerne med føttene (Rice 1987:115-23; Rye 1981:19), og det er ikke utenkelig at samme metode ble benyttet i eldre jernalder slik det også er vist i Jensens (1924:14-17) studier av jydepottehåndverket. En mer sofistikert teknikk er å tilsette vann slik at det blir en tyntflytende masse og så røre inn magringsstoffene. Leiren må da tørke før karet kan formes. Ulempen er at organisk magring flyter opp, mens tunge mineraler synker slik at fordelingen kan bli ujevn. Sistnevnte metode ble ikke brukt til kjernegodset, så vidt det har latt seg observere i Bøes (1931:206) undersøkelser. Enkelte steder er det kjent at leire bør ligge ute om vinteren for å smuldre (Jensen 1924:13), men det kan heller ikke påvises i Norge.

Med analogi til jydepottens fremstillingsmetode skriver Bøe at leiren under elting om nødvendig ble tilsatt sand for å sikre at det tålte brenning/tørring. At kunstig avfetning eller magring er brukt fremgår av Johnsens undersøkelser og av tynnslip som er gjort på materiale fra Bergen Museum (Bøe 1931:206, fig. 328-329; Johnsen 1931). Bøe (1931:206) diskuterer hvorvidt det ble brukt knust materiale av andre kar (chamotte/grog) slik det gjøres i dag, men dette lar seg ikke avgjøre fordi den har samme konsistens som resten av godset etter brenning.

Bordkarenes viktigste evne er tettheten og de bør derfor ikke tilsettes mer magring enn absolutt nødvendig. Sandinnholdet i norske leirkar fra eldre jernalder varierte mellom 37 og 49 vektprosent (Johnsen 1931). Leiren har antakelig også inneholdt en del sand, da kornene er svært små (harpet sand 0-10 mm). Var kjernegodset for sandholdig kunne det forbedres ved å påføre slemmet leire på inn- og ytterside (Bøe 1931:207, 210 se også B4339). Kokekarene

måtte derimot gjerne være porøse slik at de tålte temperaturforandringer, og inneholder derfor 80-83 % magring. Bøe (1931:207) viser til at både Sverre G. Johnsen og dr. N-H. Kolderup bemerker at magringen i kokekarene hovedsaklig består av knuste bergarter og ikke sand. Kornstørrelsen kan for øvrig variere kraftig i samme kar uten at kvaliteten reduseres. Snarere utfyller magringskornenes størrelse hverandre for et bedre resultat. Magringsmidlet må eltes godt inn i massen og få en jevn fordeling. Ferdigblandet gods som ved tørking eller vanntilsetning hadde fått riktig konsistens ble tatt ut i formbare stykker og gjennomarbeidet for å fjerne sprekker og hulrom.

Forming

Det finnes en rekke ulike metoder for formingen av karet (se for eksempel Lindahl et al. 2002; Rye 1981):

1. Pølseteknikk (coiling/ring building) – Utrullede pølser av leire bygges på hverandre i høyden. Dette danner en ujevn rillet overflate som må glattes ut. Bruken av denne teknikken kan gi en ujevn tykkelse, eller forholdsvis tykkveggede kar.
2. Kniping (pinching). Den enkleste teknikken som kun involverer å presse leiren mellom fingrene til ønsket form. Mest egnet til mindre kar.
3. Blokkteknikk (slab building). Flate skiver kjevles eller klemmes ut, og skjøtes ved å klemme sammen eller smøre over stykkene. Teknikken brukes på særlig store kar og det er lite sannsynlig at den er brukt på eldre jernalders materiale fra Norge.
4. Frihåndsforming/uthulingsteknikk (drawing). Leirklumpen åpnes ved å lage et hull med neven. Deretter formes veggene ved å dra leiren oppover med fingrene slik at tynnere og tynnere vegger formes. Metoden levner vertikale fingerspor om den ikke glattes i etterkant. Denne metoden ble benyttet ved fremstillingen av den danske jydepotten helt frem til vår egen tid (Jensen 1924). Teknikken egner seg godt til framstilling av små kar, men kan kombineres med pølseteknikk for å oppnå større kar. Formen kan videre raffineres ved å slå med en flat gjenstand på karveggen, både med og uten ambolt (paddle and anvil) i form av en rund stein eller keramikk.
5. Dreiing (throwing). Karet formes med hendene ved klyping og frihånds-/fingerforming, men forenkles ved hjelp av det tidsbesparende dreiehjulet som roterer karet rundt. Metoden levner ringformede spor grunnet dreiemomentet på innsiden. Utsiden glattes gjerne. Karene blir sjelden helt symmetriske og er gjerne tykkere mot

bunnen ved bruk av denne teknikken. Dreieskiven blir ikke benyttet før i middelalder på norsk område.

6. Bruk av form (molding). Her presses leiren med hender eller glattestein enten over eller inni en form/blokk som er laget av godt brent leire. Formen kan være konkav eller konveks, men må gradvis minke i en ende, slik at den kan tas ut av formen. Det vanligste er konvekse former, ettersom leiren tørker og da trekker seg ut av formen automatisk. Eksempler på former kan være kurver eller gamle kar(deler). Det brukes gjerne sand eller tørket leire mellom form og leire for å kunne skille karet lettere fra støpeformen. Formene kan gjerne være dekorert med innrissinger eller relieff som vil skape avtrykk på karet. De spannformede karene ble presset over en blokk eller lest (Bøe 1931:171; Kleppe & Simonsen 1983; Magnus 1980), ikke inni en form som Rye (1981) forklarer som den vanligste metoden. Kar formet på blokk må tas av blokken nokså umiddelbart, men trykk på leirveggen (for eksempel under dekorering) får denne til å utvide seg og lage luft mellom lest og vegg som letter prosessen.

Sekundært er skraping, trimming og forming ved slag med flat gjenstand også metoder som kan ha blitt brukt av pottemakerne i Oslofjordsområdet.

En del av spørsmålene omkring tildanningsteknikken lar seg ikke besvare i etterkant, selv forsøk med røntgengjennomlysning av karveggen har gitt negative resultater (Shepard 1968:181-186). Bøe (1931:207-208) mener at det meste av keramikken er drevet ut av et emne og formet på fri hånd, noe som også stort sett gjelder germansk leirvare øst for Rhinen og nord for Themsen i gjeldende tidsrom. Den samme teknikken benyttes også for fremstilling av Jydepotten (Jensen 1924:17; Steensberg 1939). Emnet påbegynnes med et hull i toppen som utvides med press av en hånd innenfra mot støtte fra den annen utenfra under stadig omdreining av emnet.

De norske og skandinaviske karene kan også ha blitt bygget opp med pølseteknikk slik det er kjent i tradisjonelle samfunn (Krausse 1902:411; Rye 1981:67-69). Teknikken er heller ikke ukjent i det jyske håndverk. Det vil være lettere å se spor etter dårlig sammenføyde pølser enn kar formet på frihånd. Dette vil også være en svakhet i veggen som vil kunne danne rette bruddflater/sprekker (Shepard 1968:184). Denne fremgangsmåten antas å være fordelaktig for oppbygninger av flaskeformer som Bøe 146 og andre tranghalsede kar hvor man ikke kan komme til med hånden etter at overdelen er trukket opp. Brukes ikke denne teknikk vil karet

måtte lukkes fra bunnen i en vanskelig operasjon (Bøe 1931:208). Det kan tenkes at den nedre delen er drevet ut av ett stykke, mens halspartiet er føyd til med pølseteknikk. Det er naturlig å skjøte karene i bukfalsen, noe det i visse tilfeller kan observeres spor etter. Trippelbegeret Bøe 185 er sammensatt av flere deler, mens på Bøe 183 er skål og underdel formet separat. Hovedregelen er likevel at det ikke er mulig å observere skjøtene hvis de er arbeidet godt sammen og skjøten kan da være like holdbar som karveggen ellers. Skjøting må gjøres med våt leire, men overflaten må tørkes for at det skal klebe. Det har vært vanskelig å arbeide partiet godt sammen når falsen er skarp, og derfor er det ikke overraskende at noen høye hankeløse begre (R360/368) sprekker nettopp i overgangen buk/hals.

Umiddelbart etter formingen må all relieffdekor (lister, knotter osv.) være utført. Slike detaljer representerte en risiko, fordi leiren forandrer volum under brenning slik at det kan bli spenning i fortrykte partier og deler kan skalle av. Spesielt for de finere bordkar legges vekt på at karveggen har en jevn tykkelse, slik at det ikke oppstår ulike spenninger i godset. Hankene må også være satt på før karet får tørke. De kan festes utenpå karveggen, som på Bøes figurer 210 og 244, der hankene er kittet sammen med randen øverst. På Bøe 33 er hankene formet for seg og klint fast i karveggen oppe og nede. Dette kan av og til være et svakt punkt og på Bøe 48 brukes en mer solid festemåte. Der er det skåret hull i veggen oppe og nede, hvorpå hanken er stukket inn i veggen og arbeidet sammen med denne. Som regel er det ikke spor etter sammenføyningen, men det synes f. eks. på Bøe 330 (C18434 og 21648).

Tørking

Tørkingen av karet er en viktig del av formingen, siden leiren ikke må miste all væsken før den brennes (se figurer hos Shepard 1968:73). Forholdene varierer mellom ulike leirtyper (egentlig mineralinnhold) og klimatyper, og pottemakerne må bruke sine kunnskaper til å minske et eventuelt skadetilfang (Rye 1981:25). I jysk tradisjon settes karene først i skyggen for senere å tørkes i solen (Jensen 1924). Leirens farge blir da lysegrå mot hvit (Bøe 1931:209). Leiren avgir vann og avtar i størrelse under tørking. Svinnet kan være opptil 11 %, mens 6 % regnes for maksimum til industrielt bruk (Bøe 1931:209; Krogh 1923a:9). Kar som sprekker under tørking eller sværting kan vanskelig repareres. Karet måtte i så fall bløtlegges på ny, men det ser Bøe ingen spor etter. En løsning på en sprekk som kjennes er å klinke over en metallbolt eller liknende (Bøe 233 og B. 5037, Ab. 1894: 158, nr. 2). Annerledes er det for

de spannformede karene da deres gods er leirfattig og aldri eller nesten ikke trakk seg sammen ved tørking (Bøe 1931:171). På eksemplaret Bøe 269 er en sprekk fylt ut med samme eller lett avvikende gods.

Overflatebehandling

Den glattpolerte overflaten, nærmest fri for sandkorn, kan oppnås ved slemming (påføring av leire blandet ut med vann) og siden polering. Slemmingen kan utføres på tre måter; ved å dyppe karet i leire, ved å helle leiren over karet eller ved å avglatte med et tøystykke, en svamp eller annet organisk materiale. Sistnevnte metode regnes som best for å få et jevnt resultat (Rye 1981:40-41), selv om Stout (1986) mener det er nok å glatte utsiden med våte hender og en polerstein. Ytre behandling er enklere på de groveste karsorter med unntak av enkelte kar som er påklasket slemmet leire som danner et ruklet belegg (ruslemming) på nedre del av karet. Bøe (1931:210) hevder at det skal tjene til å gi ilden bedre angrepsmuligheter under koking, men at karet skal være lettere å gripe om eller håndtere kan være en like god mulighet.

De finere bordkar er mer omhyggelig avglattet og avpusset på overflaten. Jydepotten blir etter forming tørket litt og deretter blir ujevnheter skrapet vekk med et halvskarpt instrument av jern, stein eller tre (Jensen 1924:24-25). Horisontale striper etter slik avskrapning kan sees inni mange slike kar. På yttersiden kan dette ikke observeres fordi sporene er dekket av slemmingen. Belegget kan ofte sees med det blotte øye (0,5 mm). Ofte er det også flaket av flekkvis, trolig som et resultat av at karet har vært for godt tørket før belegget ble lagt på, og at det dermed er påført sprekkdannelser under brenning. På kar som har vært på likbålet er det vanskeligere å se (Bøe 1931:210; Krogh 1923b:14). Trolig er laget påført for å gjøre det mindre gjennomtrengelig for vann og (Johnsen 1931:238-241).

Den glatte overflaten får bordkarene ved finpussing med en glatt stein. Steinen trykkes mot potten mens denne dreies rundt, og etter brenning blir den så skinnende blank (Bøe 1931:208-209; Jensen 1924:25-26; Lindahl et al. 2002:25; Rye 1981:89-90). Små glatte polersteiner til overflatebehandling av finere keramikk finnes også i en rekke kvinnegraver (Jensen 2003:277 f. eks. C21372 fra Harestad, Ski, Akershus). De fleste typene av overflatebehandling utføres når godset er hardt som lær, men de kan også utføres i den plastiske og tørre fasen med ulike

resultater (Shepard 1968:187-192). Kar uten slemmet overflate kan være behandlet for hånd med tøystykke, lærstykke, glattestein, bein, tre, skraperedskap, keramikkskår eller skjell. I grove trekk finnes følgende typer overflatebehandling:

- Mattglatting (smoothing) betegner en tekstur som er jevn og glatt, men fremtrer matt, som for eksempel på en stor del av situlaene.
- Strekglatting (burnishing) betegner en overflate der glatteredskapet brukes i samme retning for å lage et mønster. De glattede linjene oppnår glans, mens partiene imellom er matte. Dette forekommer ikke på den østnorske keramikken.
- Polering (polishing/glitting) er utført når overflaten får et glatt og blankt, glanset utseende. Større og mindre partikler presses inn i godset med polersteinen. Må utføres på lærhardt gods, siden krymping skjemmer resultatet. Metoden hindrer væskegjennomstrømning fordi det tetter eventuelle porer med små partikler, og er dermed spesielt egnet for drikkekar (Shepard 1968:191)
- Kornet glatting oppstår hvis overflaten på et grovt magret kar er dratt over med klut eller liknende da magringskornene får et overdrag med leire.
- Kornet overflate oppstår hvis karet skrapes mens det enda er plastisk. Da dras kornene frem til overflaten.
- Avglattet matt overflate med hull skyldes skraping av overflaten i lærhard tilstand.
- Glattespor på langs eller tvers er gjerne synlige hvis de er utført på våt leire. Synes ofte på innsiden av kar.
- En ruglet, ru og ujevn overflate kalles ofte ruslemmet. En slik overflate dannes ved at grov, slemmet leire klaskes på overflaten eller rufses opp i slik at brukeren får bedre tak når karet er brent. Kar med ruslemmet overflate har også en avkjølende funksjon på væske fordi karveggen blir større, avdunster fuktighet hurtigere og dermed oppnår en svalende funksjon.

I tillegg til overflatebehandlingen kommer ulike former for dekor. Det finnes et enormt utvalg i verktøy, men teknikkene i eldre jernalder begrenser seg til ulike former for innriss (linjer, skravering etc.), inntrykninger (hulkiler, groper etc.) eller plastiske elementer som buler og ribber.

Brenning

Når leire brennes til keramikk destrueres krystallene i leirmineralene, og materialet slutter å trekke til seg vann. Under prosessen fordamper vannet slik at plastisiteten forsvinner og godset hardner. Dette skjer først ved ca. 500 ºC, av og til opptil 800 ºC (Krogh 1923b:38; Lindahl et al. 2002:30-35; Rice 1987:86-93,102-104, fig 4.4-4.6, table 4.7; Rye 1981:96). Materialet har da krympet ca. 10 % som følge av vannfordampning (Birks 1988:7-12). I dagens produksjon brennes leiren på ca. 1000 °C, men brenningstemperaturen anslås til rundt 4-500 °C av Bøe (1931) og noe mellom 500 og 700 °C av Lindahl (2002:30) og Hulthén (1986:77, tabell 2). Det viktigste er å passe på temperaturen og lengden på brenningen, slik at de riktige kjemiske reaksjonene oppstår.

Det kan skilles mellom brenning med og uten tilgang på luft. Tilgang på luft skaper *oksiderende forhold* og som regel rødt gods. Ved å utestenge luft frembringes karbonmonoksid og det dannes *reduserende forhold* som gir en gråsvart overflate på godset. Jevn tilførsel av luft og brensel vil derimot skape *nøytrale forhold* fordi karbondioksid frigjøres (Rye 1981:25, 96). Brenningen foregår enten i åpen ild eller i ovner som kan gi noe forskjellige resultater. Valg av brennstoff kan også være med og påvirke resultatet. Dyremøkk brenner for eksempel jevnt og øker temperaturen gradvis, mens gress, strå og buskas vil øke temperaturen raskt. De hurtigbrennende elementene brukes gjerne ved oppvarmingen, før de settes inn i selve ovnen (se nedenunder).

Hos Franchet (1911:117-139 med figur 17-26) og Rye (1981:96-122, figur 85-90) er det fremstilt en rekke ovner og brenningsmåter. Den enkleste, og trolig eldste, formen for brenning var over åpen ild eller ildsteder der karene dekkes med brensel. I dette tilfellet er det vanskelig å opprettholde en jevn oksidering. Dette kan modifiseres ved å sette keramikken og brennstoffet på steiner så langt fra hverandre at oksygenet vil strømme jevnt. For å redusere varmetap brukes gjerne en form for isolering rundt bålet. Brenning i grop er godt egnet for å produsere svart gods da det er lett å stenge lufttilførselen. Det samme kan oppnås ved å plassere et stort kar over et mindre under brenning (Jensen 1924:34, fig 16). En rødlig, oksidert overflate kan likevel skapes ved å la karene få luft mens de enda er varme. Neste skritt i utviklingen er permanente ovner, der lufttilførsel kan kontrolleres gjennom hull i veggene.

Bøe (1931:211) hevder at de norske karene er brent på samme måte som jydepottene opp mot vår tid. Et lufttørket kar må ikke utsettes for sterk varme umiddelbart fordi det fremdeles inneholder vann som kan skape blærer. Brennes det direkte må det fyres meget svakt i begynnelsen. Sikrere er det å gi karene en indirekte tørk; dansk ”bråndíng” (Jensen 1924:26-29), engelsk ”water smoking” (Rye 1981:105-106; Shepard 1968:81), formodentlig også tysk: ”schmauching” (se Bøe 1931:212), ved temperaturer rundt 100 ºC (gir også svart farge til karene). En foreløpig tørking kunne foregå over ildstedet når produksjonen var liten. Brennes keramikken for hardt i denne fasen dannes sprekker og avskallinger.

Bordkar fra skjelettgraver er nesten uten unntagelse grå i bruddet og mørke på overflaten, mens de samme kar fra branngraver er røde, rødgrå, gule eller gulgrå også i bruddet. De må altså ha skiftet farge etter påvirkning av ilden. Franchet (1911a) skriver at den vekslende fargen skyldes den måten jernforbindelsene i leiren forholder seg på under forskjellig slags brenning. Den blir mørk ved brenning i reduserende ild (utilstrekkelig lufttilgang) men rød eller gul i oksiderende ild med høyere temperaturer (8-900 ºC), fordi jernet kan trekke surstoff til seg. Rødlig farge oppstår allerede ved 500 ºC i følge Krog (1923b:38). Det er riktig nok forskjell på middelhavske oksidleirer og nordiske silikatleirer, men Bøe (1931:211) viser til at eksperimenter har vist at iakttakelsene har gyldighet også i Norge. Rødfargen fra kar i branngraver kommer av at de er opphetet under rikelig lufttrekk. De mørke bordkarene derimot er brent på lav varme (trolig rundt 4-500 ºC) med liten trekk. Yttersidene er likevel meget motstandsdyktige, enten fordi de er hardere brent eller den slemmede overflaten danner et slags beskyttende belegg. I eldre keramikkstudier omtales ofte denne overflaten som en *engobe* (se Birch 1873; Bøe 1931:211-212). En rekke fargestoffer og pigmenter kan også tilsettes utsiden av karet for å oppnå fargeforandringer både før og etter brenning. Bruken av organiske midler til å sette farge på kar er diskutert hos Shepard (1968:31-44, 168-178), men kan ikke belegges for den norske keramikken.

Den mørke overflaten (brunsvart) skyldes også brenningen ved at røyk fra ved eller torv og antakelig udestillerte tjærestoffer trenger inn i karet. Ved å stenge trekken med torv blir karene svarte om enn noe mattere (Bøe 1931:212). Den samme effekten er dokumenter ved å brenne møkk helt inntil karene (Shepard 1968:88). Lakkliknende brunfarge skyldes sterk sverting (schmauching) og er oppnådd ved både forhåndsrøyking og skarp brenning med nypålagt torv. Skinner det noe rødt gjennom det mørke laget har karet trolig fått for mye

varme og oksygen (Bøe 1931:212). Skinnende blank blir overflaten kun hvis den er behandlet med polersteinen (Jensen 1924:25). Å trekke over karet med fett har ingen effekt, men et eksperiment med bivoks har fungert.

Til fyring kan brukes ved, kull, tyri, sagflis eller torv. Ved er mest anvendelig for å oppnå høye temperaturer. I Midtøsten er det også rapportert bruk av jordbruksavfall som høy, møkk og buskas fra ulike jordbruksplanter. I tillegg er det kjent at dyrebein er brukt til samme formål (Rye 1981:104). Hos Shepard (1968:79, figur 4) finnes en oversikt over hva slags temperaturer som kan oppnås med ulike materialer og hvor lenge de brenner. Bøe (1931:212) antyder at fyren ble dempet mot slutten av brenningen, slik at ovnen har utskilt rikelig med røyk og tjæredamp. En måte å gjøre dette på er å dekke til ovnen med jord eller torv på samme måte som for en mile. Den reduserende fyringen spalter også skadelige og fargende stoffer i godset.

De store bukede karene er gjerne, røde, gule eller gulgrå. Disse må ha blitt utsatt for sterk varme og rikelig trekk. Helt naturlig vil denne fargen komme av koking da overflaten blir rød eller gul, mens kjernegodset som er fuktig holdes på en lav temperatur og har en grå til dels mørk farge gjennomtrukket av røyk. På den annen side er også halsen gul og det kan ikke utelukkes en sterkere brenning, noe det magrede godset (kvarts og feltspat) også har forutsetninger for å tåle. Enkelte bordkar er også gule (Bøe 143 og Bøe 64-65 selv om disse faller utenfor undersøkelsesområdet), noe Bøe (1931:111, 213) forklarer med lokal tilpasning og smak. De gulbrente karene skriver seg fra en kort periode før år 400, men oppgis ganske fort. Det er heller ingen forskjell i teknisk henseende da den løsere brente vare er like motstandsdyktig mot vann som den hardbrente (Bøe 1931:213).

Appendiks 5 Organiske rester i keramikk

Ved å analysere organiske belegg (matskorper) og lipidrester (nedbrutte fettstoffer, oljer og voks) i keramikk (Evershed et al. 2001) kan fakta om forhistorisk diett avdekkes. Når uglaserte kar, som jernalderkeramikken, anvendes for tilberedning eller lagring av mat eller drikke, kan væsker suges opp av keramikkens porer og lagres der i lang tid (Heron & Evershed 1993). De lipidrestene eller beleggene som ved hjelp av løsemidler lar seg ekstrahere fra forhistorisk keramikk tilhører sannsynligvis karets siste bruksfase (Craig et al. 2004). Likevel må det antas en viss, om enn begrenset, tidsdybde i lipidrestene ettersom noen matvarer levner tydeligere spor enn andre, og enkelte overlever flere etterfølgende bruksfaser (diagenesis). En faktor som kan påvirke keramikken, er at den har ligget i jord. Optimalt sett bør både jorden i og omkring karet analyseres, i tillegg til selve karet, for å utelukke at sporstoffene kommer fra jordsmonnet på funnstedet. Organiske rester kan også ha blitt tilført karet under produksjon for å gi det spesielle egenskaper, eller de kan være en naturlig bestanddel i leiren. De fleste fellene kan imidlertid unngås ved å sammenlikne med tidligere undersøkelser. Tetningsmidler er ofte av kvae og harpiks, mens naturlig organisk materiale gjerne går tapt i brenningen og sjansen for forurensning fra jordsmonnet er forsvinnende lite (Heron et al. 1991; Hill & Evans 1989; Isaksson 2005b; Rice 1987:233). Ut fra sammensetningen av lipider er det mulig å tolke hva karet har vært anvendt til (se for eksempel Rødsrud 2010 for en kort historikk).

5.1 Analyser og analyseteknikk

For å utvide forståelseshorisonten rundt bruken av keramikk i graver, samt å kunne antyde hva de har inneholdt, fikk jeg undersøkt 13 kar fra gravkontekster i Oslofjordområdet ved Arkeologiska forskningslaboratoriet (heretter kalt AFL) i Stockholm. Prøvene ble undersøkt av Sven Isaksson (2008a).

De anvendte metodene var infrarød absorbering og spektrografi (Fourier Transform Infrared Specttrometry/Spectroscopy – heretter kalt FTIR) og gass-kromatografi (Gas Chromatography Combustion Isotope Ratio Mass Spectroscopy/GC-C-IRMS eller GCMS som det heretter vil refereres til) som henholdsvis utføres ved å skjære av et lite stykke av keramikkens innside med skalpell og å gjøre små boreprøver i keramikken. FTIR brukes for å

finne sammensetninger av organiske rester som karbohydrater, fett og proteiner i organiske belegg, mens GC-MS er en lipidanalyse der fettinnhold og fettenes opphav undersøkes.

De analyserte prøvene besto av små skår fra kar som var valgt ut i samråd med samlingsansvarlig ved Kulturhistorisk museum (heretter kalt KHM). En kort forklaring av utvelgelsen av skår er nødvendig fordi denne trolig la føringer for de resultatene det var mulig å oppnå ved analysen. I en e-post fra Isaksson (pers. med. 10.10.2007) ble det gjort rede for hva slags prøver som var best anvendelige for analyse. Det burde velges større skår opp mot randen da lipidene erfaringsmessig opptrer hyppigst i dette området. Skårene bør ha en godt bevart innside da prøven tas derfra og fordi eventuelle organiske belegg etter innholdet vil kunne være bevart. Ved større skår er det også lettere for analysator å analysere belegg og hva som skal skrapes av for analyse med FTIR og bores ut for GC/MS.

Ut fra disse kriteriene hadde valgte jeg ut 15 kar for analyse, og vektla at det ble analysert flere kar fra samme kontekster for å undersøke om de inneholdt forskjellig materiale (Bjørnstad, Sarpsborg, Østfold C53757/5-7 og Foss, Sørum Akershus C535757/2 og 4). I tillegg ble det vektlagt å analysere ulike kartyper for å se om disse ga ulike resultater, og hvilken anvendelse den enkelte typen kar var nyttet til. Det ble også valgt enkelte skår med synlige matskorper (C3928, C4859b og C13085) for å se om disse ville gi mer spesifikk informasjon enn de uten.

Samlingsansvarlig ved KHM stilte egne krav til hvilke skår som kunne forbrukes for analyse, men motsatte seg kun analyse i to tilfeller fordi karene var for spesielle. Dette var hankekaret C13972 som hadde for fint gods og tutekaret C13971 som er en sjelden type kar, begge fra Tveitane, Brunlanes, Vestfold. Fra museets side var kriteriene for utvelgelse at skårene ikke stammet fra rand eller annet område som kunne beskrive karveggens profil, at skårene ikke var dekorerte og at de ikke var for store. Det ble dermed valgt ut så små skår som mulig, men det var ikke mulig å avgjøre hvor på karet skårene stammet fra. Utvelgelseskriteriene fravek dermed de som var anbefalt fra laboratoriet, og kan ha påvirket mulighetene for resultater.

FTIR (Fourier Transform Infrared Spectrometry)

Prøvene ble først undersøkt med stereomikroskop, og på ti av 13 skår ble det påvist organiske belegg. I enkelte tilfeller var de tydelige og i andre svært tynne så det var usikkert hvorvidt de var organiske eller ei. Der det ble påvist belegg ble det skrapet av prøver på 0,1-0,2 mg med

skalpell for analyse med FTIR i henhold til et system som er bygget opp ved AFL (Isaksson 1999). Metoden bygger på at ulike bindinger og funksjonelle grupper i organiske forbindelser absorberer infrarødt lys på ulike bølgelengder. IR-spekteret blir dermed et uttrykk for prøvens hovedkomponenter, eller et slags kjemisk fingeravtrykk. Prøvene ble både sammenliknet med hverandre og med referansebaser som er bygd opp ved AFL.

GCMS (Gas Chromatography Combustion Isotope Ratio Mass Spectroscopy)

Det ble tatt prøver på opptil ett gram for gasskromatografi avhengig på keramikkskårenes størrelse. Prøvene ble tatt fra keramikkens innside, og den ytterste millimeteren ble slipt bort med et flisbor for å unngå forurensing av prøven. Videre ble det boret ut 0,5-1,0 g keramikk, hvor pulveret ble oppbevart i et nøytralt materiale (aluminiumsfolie). Prøven ble deretter tilsatt en rekke midler før den kunne leses av i en gasskromatograf. I flere tilfeller var skårene for små til å håndteres med et flisbor og de ble isteden mortet. Det var da ikke mulig å fjerne det ytterste laget for å hindre forurensing. Et kildekritisk element er dermed at det ble valgt ut for små skår til undersøkelsene. Hadde skårene vært større ville det vært mulig å velge det best egnede stedet for boring for slik å oppnå en så nøytral undersøkelse som mulig. Ytterligere metodiske detaljer er beskrevet i rapporten (Isaksson 2008a).

5.2 Bakgrunnen for tolkningene

Det er viktig å påpeke at konklusjonene som ble nådd er tolkninger. Det er tidligere vist at ulike laboratorier har kommet frem til ulike resultater ved analyse av det samme materialet. Påvisning av sporstoffer er uproblematisk, men deres opphav kan være tvetydige. Isaksson (2008a) velger en ganske forsiktig linje der han kun skisserer mulighetene for fettstoffenes opphav, og sammenlikner dette med andre analyser. Fettsyrene stammer hovedsakelig fra den mest fettholdige ingrediensen som har vært i karet, men den behøver ikke ha vært hovedingrediens.

Isaksson (2008a: med videre referanser) redegjør for hvordan analysene samtidig frigjør, nedbryter og omdanner fettsyrer, og er utgangspunktet for tolkningene. Slik forskningen foreligger i dag er det mulig å skille mellom sporstoffer fra landpattedyr (terrestrial animalia), fisk eller sjøpattedyr og vegetabilske rester (oljer og voks) på bakgrunn av sammensetningen av ulike fettsyrer og kolesterol (C18:0/C16:0 og $C17:0_{grenade}/C18:0_{rak}$). Utenpå mange

plantevekster finnes det et vokslag som er bygget opp av fettstoffer. Dersom planter kokes i vann kan dette laget løsne og absorberes i keramikken, og slike stoffer lar seg spore (Charters et al. 1997). I tillegg er det mulig å skille ut drøvtyggere fra andre landpattedyr, og mellom fett fra selve dyret og dets sekundære produkter (melk og smør). Klorofyll fra planter eller mikroorganismer lar seg også påvise, mens tilstedeværelse av kolesterol kan skille mager fisk fra planter til tross for at dette også finnes hos andre dyr. En faktor som er aktuell i denne sammenhengen er at gjæring kan påvirke kvotene.

Når fett varmes opp i keramikken kan reaksjoner oppstå i de frie fettsyrene. Forekomster av serier av reaksjoner blir dermed et belegg for at karet har rommet fettsubstanser under oppvarming (Evershed et al. 1995). Isaksson påpeker at det forekommer terpenoide stoffer, vanligvis fra harpiks, i de fleste av prøvene. Disse stammer trolig fra ilden og røyken som kom til under produksjon eller bruk av karet. Det kan skilles mellom gran/furu og bjørk, uten at dette har noen større betydning her. Høyere konsentrasjoner kan antyde at karet har blitt tettet med harpiks eller brukt til produksjon av noen form for tjæreprodukter. I Isakssons (2008a) rapport er fremgangsmåte og andre forutsetninger forklart mer inngående, med en terminologi som er mer naturvitenskaplig rettet.

5.3 Resultater

FTIR-undersøkelsene

Ti prøver var anvendelige til å analysere med FTIR, C3928, C4852a, C4859b, C12233, C13085, C21502a, C34358/1, C53574/2, C53574/4 og C53767/5. I en korrelasjonsmatrise der alle prøvene og samtlige referanser i AFLs database (Isaksson 1999) sammenstilles faller prøvene i to grupper (a og b) der den ene utgjøres av kar til mat og den andre trolig til drikke, selv om dette er vanskeligere å bestemme.

Gruppe a oppviser temmelig komplekse, og for forhistoriske matrester, karakteristiske IR-spektre. De nærmeste referansene utgjøres av forkullede makrofossiler av rug, nakenkorn og ert, mens ytterligere referanser i spekteret hovedsakelig er proteinrike (Isaksson 2008a:5).

Gruppe b inneholder bindinger som er karakteristiske for karbohydrater. Alle de seks prøvene korrelerer i stor grad med hverandre og Isaksson (2008a:6) sannsynliggjør at de har hatt et

likeartet innhold. Resultatene sammenfaller i stor grad med analyser Isaksson (2008a:6) har gjort på grav- og boplasskeramikk fra yngre bronsealder og overgangen romertid/folkevandringstid i Kättsta, Ärentuna, Uppland, Sverige. I tillegg likner resultatene et gresk materiale der Isaksson (2005b) sporet vin og innholdet i en situla fra Havorskatten, Gotland, Sverige (Isaksson 2005a).

Innholdet i en bronsesitula fra Havorskatten har Isaksson forsiktig tolket som rester etter drikke, men understreker at bevaringstilstanden for drikke vanligvis er dårlig fordi drikken består av vannløselige sukkerarter, organiske syrer eller salter. Tolkningen baseres på IR-analyser utført på inndunstede rester etter øl, vin og mjød, og av organiske rester som anses karakteristiske for drikke (Michel et al. 1993). Sistnevnte resultater er dessverre ikke innarbeidet i korrelasjonsdatabasen til AFL. En av de nærmeste referansene til de seks prøvene i gruppe b er glukose/sukker.

Isaksson (2008a) konkluderer med at de seks prøvene i gruppe b kan stamme fra inntørkede/innbrente rester etter en drikk og/eller noe sukkerholdig, for eksempel honning. Dette kan tolkes som at det har vært en form for mjød i karene, men dette forblir likevel en blant flere muligheter. Sukkerarter kan være bevart dersom ikke drikken var ferdig gjæret og sukkerartene fra korn eller liknende ikke er tilstrekkelig omdannet. En annen mulighet er at karene har rommet en type fruktøl slik det er kjent fra Skudstrup Mose, Jylland, Danmark (Grüss 1931) og Juellinge, Lolland, Danmark (Müller & Gram 1911), og at sukkeret stammer fra frukt, bær eller andre sukkerholdige produkter. Dette vil bli diskutert nærmere nedenfor.

GCMS-undersøkelsene

Alle 13 prøver ble analysert for innhold av lipider, men seks av prøvene var forurenset med ulike midler. Mulige forurensningskilder er innpakningsmaterialet (plast fra funnposer bokser og hansker), skrift på karene, lim, konservering samt kosmetikk og hudpleieprodukter som solkrem og fuktighetskrem. Selv om skårene har blitt behandlet med største forsiktighet, hevder Isaksson (2008b) at han nærmest alltid finner spor av plastikk i en eller flere prøver ved en forsendelse. Faktorer som påvirker forholdene er tiden i magasin og temperaturforhold. Størrelsen på skårene har gjort at det ved seks av prøvene ikke var mulig å slipe bort det ytterste laget av keramikkens innside. Dermed kan ikke forurensning fra tiden i jorda eller håndtering (fingeravtrykk) utesluttes. Tabell 69 (også gjengitt som tabell 8 i

avhandlingens kapittel 5.2.1) er en oversikt som viser hvilke biomarkører som ble avdekket ved Isakssons analyser. En biomarkør er en substans som tas ut av en organisme og kan brukes som en indikator på en biologisk tilstand eller inntak av et næringsstoff (for eksempel proteiner eller karbohydrater).

Samtlige prøver har unike biomolekylære spor, men flere av dem har noen fellestrekk. Alle karene som ble klassifisert som matrester med FTIR (Gruppe a - C3928, C4859a, C13085 og C21502a) inneholder også lipidrester som kan assosieres med mat, og de inneholder 4-5 biomarkører. C21502a er imidlertid så forurenset med parafin at Isaksson (2008a:10) holder denne utenom. Disse fire prøvene er de eneste som inneholder to typer isoprenoide fettsyrer og kan dermed tolkes som matlagningskar, der blandinger av sjøpattedyr og planter har blitt tilvirket. I de tre prøvene uten forurensing er det også lipider som assosieres med fettstoffer fra drøvtyggere, slik at disse enten har vært en del av matblandingen eller at ingrediensene har blitt tilberedt suksessivt i karene.

Fem av seks kar med potensielle drikkerester (gruppe b) har bare mellom en og tre biomarkører, mens det sjette har fire. Dette kan tyde på at bruken har vært begrenset til en eller få produkter. Unntaket er C55676/5 som har fire biomarkører, og som sammen med C55676/ og C55676/7 utgjør en gruppe med velbevarte triacylglyceroler som kan assosieres med melkefett. De to sistnevnte har i tillegg høye lipidrester, 2-4 biomarkører og kan ha vært beholdere for melk eller smør dersom de ikke er forurenset av fingeravtrykk.

C-nr	Sted	Type	Lipid-innhold	Tolkning	Spesifisert tolkning	Terpener	FTIR-gruppe	Synlig matskorpe	Anmerkning/forurensing
C3928	Rød, Råde, Østfold	Situla	Høyt	D, V, F/S?		Røyk/sot	a	x	
C4852a	Løken søndre, Råde, Østfold	Fremmed dekorert vare	Høyt			Røyk/sot	b		Tekst, parafin utgjør stor del av lipidene
C4859b	Løken søndre, Råde, Østfold	Forrådskar?	Middels	D, V, F/S?		Røyk/sot	a	x	
C5173	Bråten, Ringerike, Buskerud	Hankekar?	Lavt	V?		Røyk/sot			Tekst, lim, plaststoffer
C12233	Rør, Rygge, Østfold	Hankekar/hankeløst kar	Middels	V?		Bjørke-nevertjære?	b		Parafin utgjør en del av lipidene. Tjæren utgjør mer enn spor fra røyk/sot
C13085	Tveitane, Larvik, Vestfold	Hank oppe v randen	Middels	D, V?, F/S?		Røyk/sot	a	x	Mortet, vegetabilske spor kan være forurensning fra jord
C21502a	Store Dal, Skjeberg, Østfold	Forrådskar m negledekor	Lavt	V?, F/S?		Røyk/sot	a		Parafin forstyrrer tolkningen
C34358/1	Grålum, Sarpsborg, Østfold	Forrådskar, fasettert rand	Middels	V?		Røyk/sot	b		Mortet, vegetabilske spor kan derfor være forurensning fra jord. Forurenset av plaststoffer som forstyrrer tolkingen
C53575/2	Foss, Sørum, Akershus	Hankekar	Veldig lavt	P, V			b		
C53575/4	Foss, Sørum, Akershus	Hankekar	Lavt	P?			b		Mortet, animalsk fett kan være fra håndtering. Forurenset av parafin
C55676/5	Bjørnstad, Sarpsborg, Østfold	Hankekar	Middels	D, V	Melk/smør? og plantemateriale		b		Mortet, animalsk fett kan være fra håndtering og vegetabilsk fett fra jord
C55676/6	Bjørnstad, Sarpsborg, Østfold	Hankekar	Veldig høyt	D, V	Melk/smør? og plantemateriale				Mortet, animalsk fett kan være fra håndtering og vegetabilsk fett fra jord
C55676/7	Bjørnstad, Sarpsborg, Østfold	Hank oppe v randen	Veldig høyt	D, V	Melk/smør? og plantemateriale				Mortet, animalsk fett kan være fra håndtering og vegetabilsk fett fra jord

Tabell 69 Biomarkører som ble avdekket ved Isakssons analyser. D = drøvtygger, P = pattedyr, F/S = fisk sjøpattedyr, V = vegetabilske rester. ? indikerer usikkerhet/svakt indisium.

Appendiks 6 – kronologisk rammeverk

Romertid etter Solberg 2000:fig 13

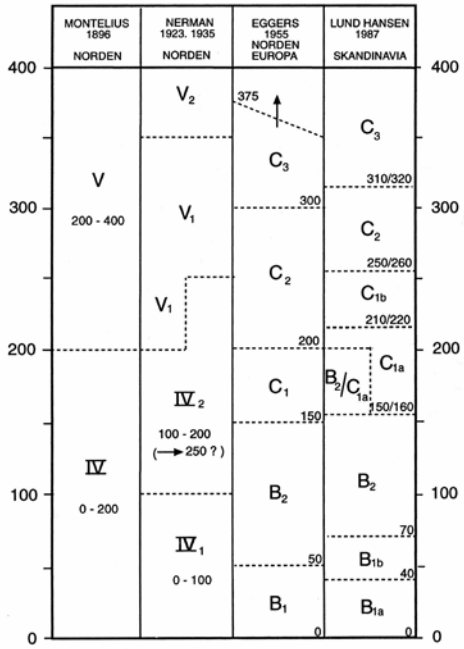

Fig. 13. Skjemaet viser ulike forskeres inndeling av romertiden i Skandinavia og på kontinentet. I første del av 1900-årene ble Montelius' todeling benyttet. I 1920–30-årene delte Nerman perioden inn i flere underperioder (se tekst). I Sør-Skandinavia benyttes i dag Lund Hansens periodeinndeling som er en videreutvikling av Eggers inndeling. Grunnlaget er funn fra romersk område i Skandinavia korrelert med kontinental kronologi. Modifisert etter Lund Hansen, 1988.

Folkevandringstid etter Solberg 2000:fig 34

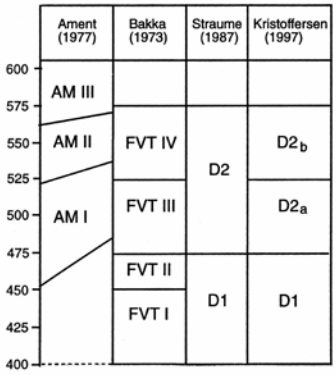

Fig. 34. Skjemaet viser ulike forskeres inndeling av folkevandringstiden. Bakkas inndeling i fire underperioder (FVT I–IV) er ikke allment akseptert. I stedet nyttes gjerne en todeling (D1 og D2) basert på endringer i den germanske dyreornamentikken, eventuelt med D2 delt i to faser (a og b). På kontinentet kalles tidsrommet 450/475–720 for merovingertid etter den merovingiske kongeætten og er av Ament delt i seks faser, der de tre første omfatter tidsperioden frem til ca. 600. Disse tre første fasene utgjør eldre merovingertid (AM = ältere Merovingerzeit).

Appendiks 7 - graver med sikre sett fra eldre romertid

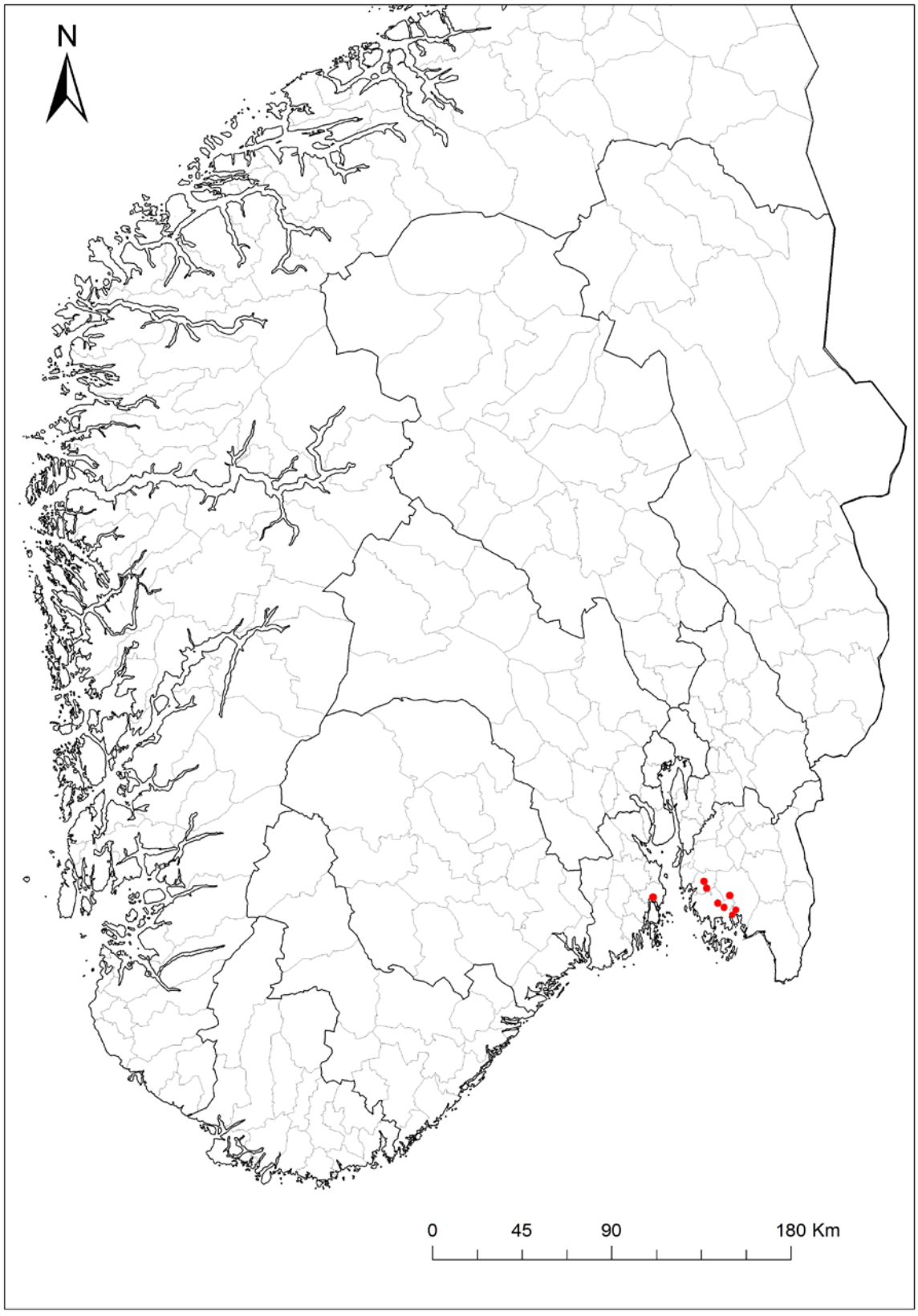

Appendiks 8 - graver med fire eller flere kar fra yngre romertid

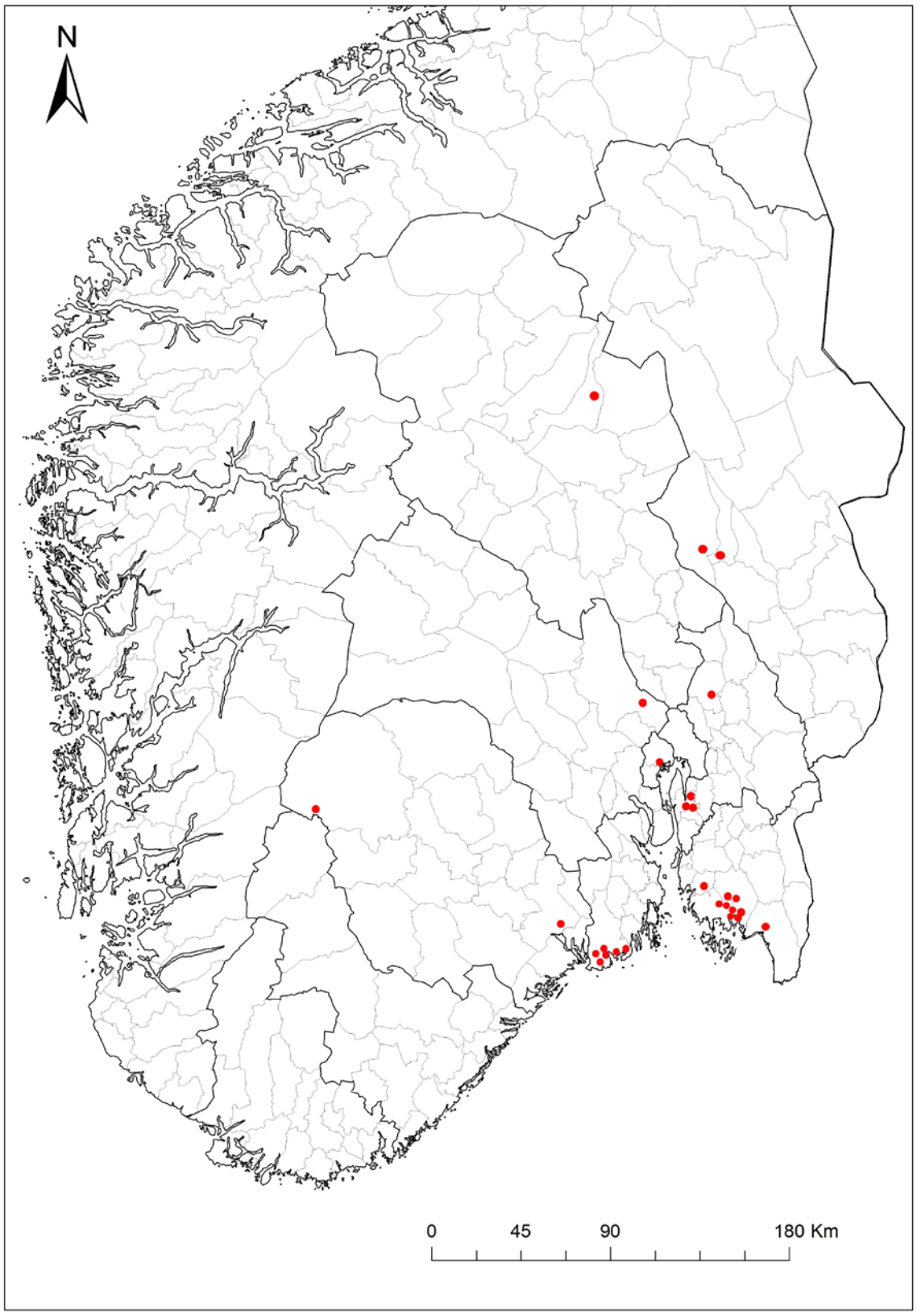

Appendiks 9 - graver med fire eller flere kar fra yngre romertid/folkevandringstid

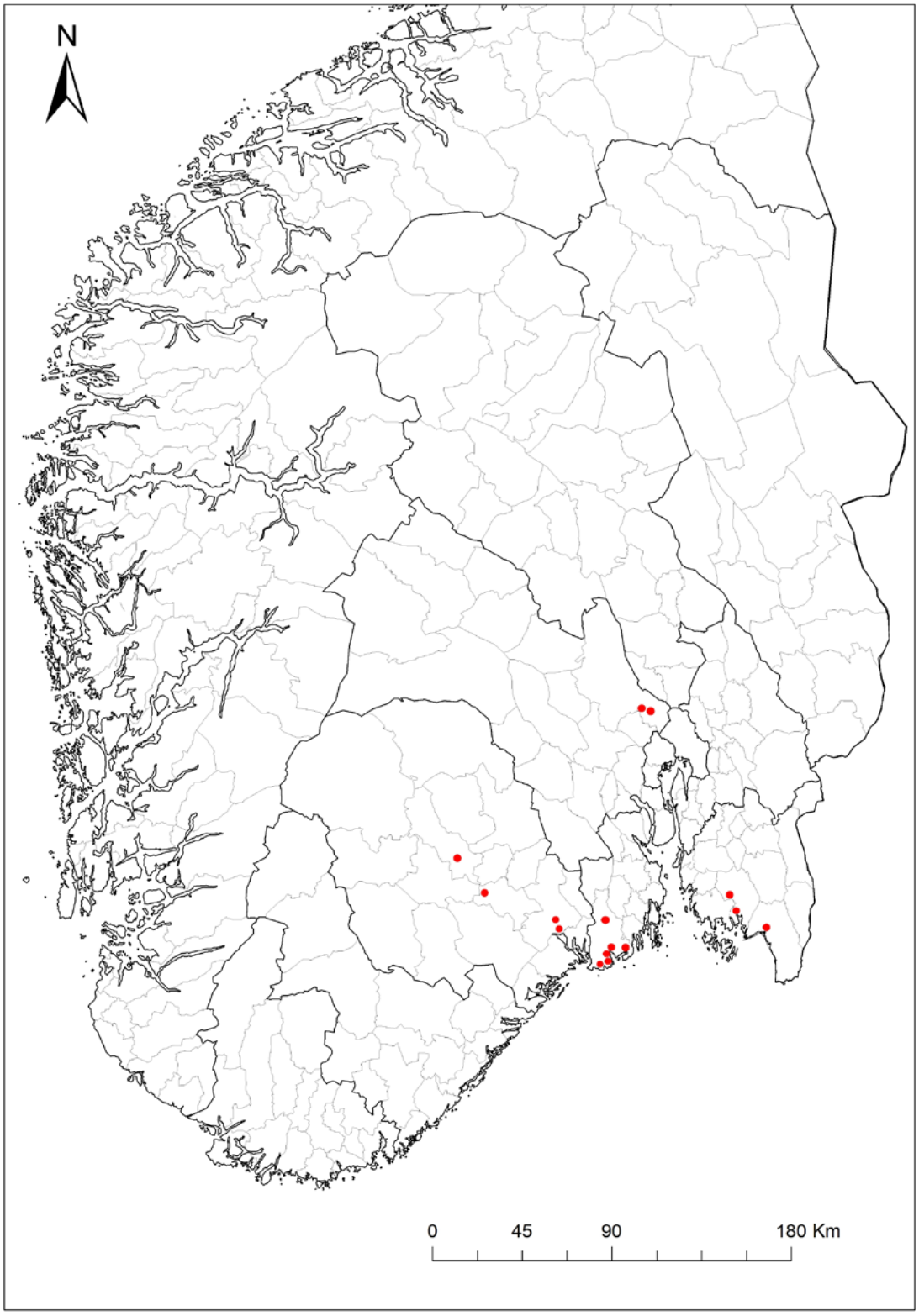

Appendiks 10 - graver med fire eller flere kar fra folkevandringstid

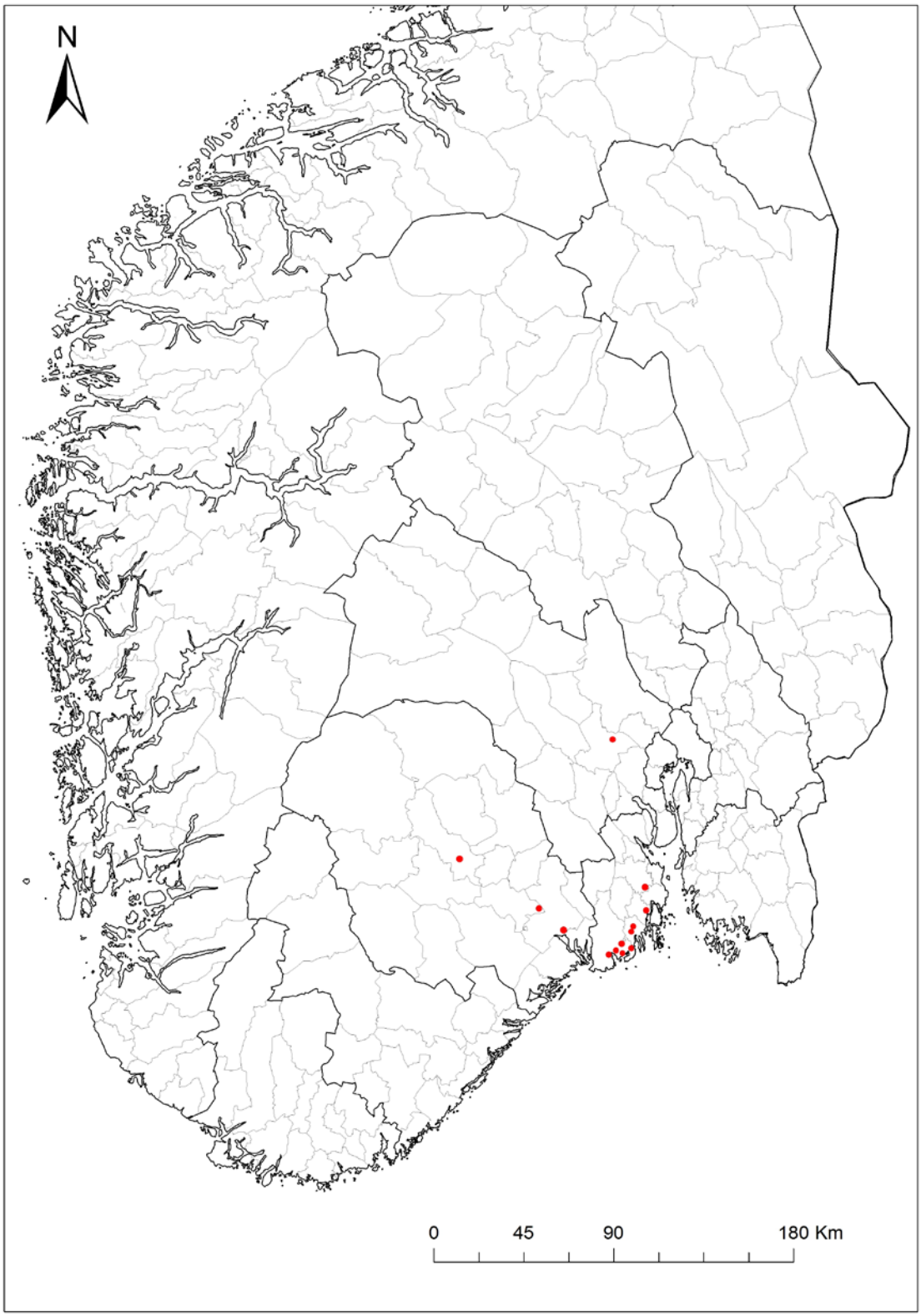

Appendiks 11 - urner

Oversikt over kar brukt som urne fordelt på periode:

Type	FRJ (FRJ/ERO) 120 graver	ERO (ERO/YRO) 48 graver	YRO 54 graver	YRO/FVT 29 graver	FVT 11 graver	EJA 10 graver
Bronsekar	3	13	13	1	5	2
Glass		1	1			
Situla	85	5		1		1
Forråds-/kokekar	22	3	9	2		3
Hankekar, R.361	2 (≠ R.361)	3 (≠ R.361)	10	12	2	
Hank ved randen, R.364/365	2 (≠R.364)		7	5	1	
Bolle		3	2			
Fremmed dekorert vare		18				
Miniatyr		2	3			
Hankeløst R.360			4	2		
Tutekar				1		
Vortebeger		1	1			
Spannformet			1	3	2	
Særform	1			1		
Ukjent	4	4	6	2	1	4
Totalt antall kar	120	53	57	30	11	10

At antallet kar overskrider antall graver betyr at enkelte graver inneholder to kar brukt som urner.

Litteratur

1858. *Biskupa sögur. Bind 1.,* Kaupmannahöfn, Íslenzka bókmentafélag.

1860. Flateyjarbók. *I:* Unger, C. R. & Guðbrandur, V. (red.) *Flateyjarbok: en Samling af norske Konge-Sagaer med indskudte mindre Fortællinger om Begivenheder i og udenfor Norge : samt Annaler* Christiania, Malling.

1976. Beowulf. *I:* Dietrichson, J. W. (red.) *Beowulf-kvadet.* Oslo, Aschehoug i samarbeid med Fondet for Thorleif Dahls kulturbibliotek.

1989. Periplus maris Erythraei = Periplous tes Erythras thalasses (Περίπλους τὴς Ἐρυθράς Θαλάσσης) = Periplus of the Erythraean Sea *I:* Casson, L. (red.). Princeton, N.J., Princeton University Press.

1993 [1985]-a. Alvíssmál (Allvismål). *I:* Holm-Olsen, L. (red.) *Edda-dikt.* Oslo, Cappelen.

1993 [1985]-b. Grímnismál (Grimnesmål). *I:* Holm-Olsen, L. (red.) *Edda-dikt.* Oslo, Cappelen.

1993 [1985]-c. Hávamál (Håvamål). *I:* Holm-Olsen, L. (red.) *Edda-dikt.* Oslo, Cappelen.

1993 [1985]-d. Hymiskviða (Hymeskvadet). *I:* Holm-Olsen, L. (red.) *Edda-dikt.* Oslo, Cappelen.

1993 [1985]-e. Sigrdrífumál (Sigerdrivamål) *I:* Holm-Olsen, L. (red.) *Edda-dikt.* Oslo, Cappelen.

1994. Egils saga Skallagrímssonar. *I:* Heggstad, M. (red.) *Egilssoga.* Oslo, Samlaget.

2003. Rigveda. *I:* Cohen, S. (red.) *Vediske Skrifter.* Oslo, De norske bokklubbene.

2006. Étaíns friere (Tochmarc Étaíne). *I:* Rekdal, J. E. (red.) *Keltiske myter.* Oslo, De Norske bokklubbene.

Aasheim, Reidun Marie 2007. Glassbegrene i jernalderen: -symbol og funksjon. Oslo, Upublisert hovedfagsoppgave ved Universitetet i Oslo.

Albrectsen, Erling. 1954-1973. *Fynske jernaldergrave.* Munksgaard.

Albrectsen, Erling. 1968. *Fynske jernaldergrave. III. Yngre romersk jernalder.* Munksgaard.

Albrectsen, Erling. 1971. *Fynske jernaldergrave. IV Gravpladsen på Møllegårdsmarken ved Broholm. Bind I:text.* Munksgaard.

Albrectsen, Erling. 1973. *Fynske jernaldergrave V. Nye fund.* Munksgaard.

Almgren, Oscar 1926. *Hällristningar och kultbruk: bidrag till belysning av de nordiska bronsåldersristningarnas innebörd,* Stockholm, Kungl. vitterhets historie och antikvitets akademien.

Almgren, Oscar & Nerman, Birger 1923. *Die ältere Eisenzeit Gotlands: nach den in Statens historiska museum, Stockholm, aufbewahrten Funden und Ausgrabungsberichten,* Monografier (Kungl. vitterhets-, historie- och antikvitets akademien), 4. Stockholm, Kungl. vitterhets historie och antikvitets akademien.

Andersson, Kent Harry 1985. Intelektuell import eller romersk *dona*? *Tor. Tidskrift för nordisk fornkunskap,* 20 (1983-85), s. 107-154.

Andrén, Anders 1991. Guld och makt - en tolkning av de skandinaviska guldbrakteaternas funktion. *I:* Fabech, C. & Ringtved, J. (red.) *Samfundsorganisation og regional variation: Norden i romersk jernalder og folkevandringstid : beretning fra 1. nordiske jernaldersymposium på Sandbjerg Slot 11-15april 1989*, s. 245-256. Jysk Arkæologisk Selskabs skrifter 27. Aarhus, Jysk Arkæologisk Selskab.

Andrén, Anders 1993. Doors to the other world: Scandinavian death rituals in Gotlandic perspectives. *Journal of European Archaeology,* 1, s. 33-56.

Andrén, Anders, Jennbert, Kristina & Raudvere, Catharina (red.) 2006. *Old Norse religion in long-term perspectives: origins, changes and interactions : an international conference in Lund, Sweden, June 3-7, 2004,* Lund, Nordic Academic Press.

Aneirin 1978 [1969]. The Gododdin. *The Gododdin: the oldest Scottish poem.* Edinburgh, Edinburgh University Press.

Apel, Jan 2001. *Daggers, knowledge & power: the social aspects of flint-dagger technology in Scandinavia, 2350-1500 cal BC,* Kust till kust-böcker, 3. Göteborg, Department of Archaeology and Ancient History, Universityof Uppsala; Department of Archaeology, University of Gothenburg.

Apel, Jan 2006. Skill and experimental arcaeology. *I:* Apel, J. & Knutsson, K. (red.) *Skilled production and social reproduction: aspects of traditional stone-tool technologies : proceedings of a symposium in Uppsala, August 20-24, 2003.* Uppsala, Societas Archaeologica Upsaliensis.

Appadurai, Arjun 1986. Introduction: commodities and the politics of value. *I:* Appadurai, A. R. (red.) *The Social life of things: commodities in cultural perspective*, s. 3-63. Cambridge, Cambridge University Press.

Arbman, Holger 1945. *Käringsjön: studier i Halländsk järnålder,* Stockholm.

Arnold, Bettina 1999. "Drinking the Feast": Alcohol and the legitimation of power in Celtic Europe. *Cambridge Archaeological Journal,* 9:1, s. 71-93.

Arnold, Bettina 2001. Power drinking in Iron Age Europe. *British Archaeology,* 57, s. 13-19.

Arnold, C. J. 1988a. *An archaeology of the early Anglo-Saxon kingdoms,* London, Routledge.

Arnold, Dean E. 1975. Principles of paste analysis: A preliminary formulation. *Journal of the Steward Anthropological Society,* 6:1, s. 33–47.

Arnold, Dean E. 1988b. *Ceramic theory and cultural process,* Cambridge, Cambridge University Press.

Arnold, Dean E. 2000. Does the Standardization of Ceramic Pastes Really Mean Specialization? *Journal of Archaeological Method and Theory,* 7:4, s. 333-375.

Athenaios(Athenaeus) 2006. *The learned banqueters (Deipnosophistae). Books III106e-V,* The Loeb classical library ; 204, 208, Cambridge, Mass, Harvard University Press.

Axboe, Morten 1991. Guld og guder i folkevandringstiden. *I:* Fabech, C. & Ringtved, J. (red.) *Samfundsorganisation og regional variation: Norden i romersk jernalder og folkevandringstid : beretning fra 1. nordiske jernaldersymposium på Sandbjerg Slot 11-15april 1989*, s. 245-256. Jysk Arkæologisk Selskabs skrifter 27. Århus, I kommission hos Aarhus Universitetsforlag.

Axboe, Morten 2007. *Brakteatstudier,* Nordiske fortidsminder. Serie B: in quarto, Bind 25. København, Selskabet.

Bagge, Sverre 2002. Mellom kildekritikk og historisk antropologi. Olav den hellige, aristokratiet og rikssamlingen. *Historisk tidsskrift,* 81, s. 173-212.

Bagøien, Anne Aure 1980. Noen tanker om leirkarhåndverket i forhistorisk tid. *I:* Mikkelsen, E. & Rolfsen, P. (red.) *Festskrift til Sverre Marstrander på 70-årsdagen*, s. 95-99. Universitetets Oldsaksamling Skrifter. Ny rekke 3. Oslo, Universitetets Oldsaksamling.

Barber, Elisabeth J. Wayland & Barber, Paul T. 2004. *When they severed earth from sky: how the human mind shapes myth,* Princeton, N.J., Princeton University Press.

Barrett, J. C. 2001. Agency, the Duality of Structure, and the Problem of the Archaeological Record. *I:* Hodder, I. (red.) *Archaeological Theory Today*, s. 141-164. Cambridge, Polity Press.

Barth, Frederik 1967a. Economic spheres in Darfur. *I:* Firth, R. R. (red.) *Themes in economic anthropology. Association of Social Anthropologists monographs. Social science paperbacks 6*, s. 149-174. London, Tavistock.

Barth, Frederik 1967b. On the study of social change. *American anthropologist,* 69, s. 661-670.

Bauschatz, P.C. 1978. The germanic ritual feast. *I:* Weinstock, J. (red.) *The Nordic languages and modern linguistics: proceedings of the Third International Conference of Nordic and General Linguistics: the University of Texas at Austin, April 5-9, 1976*, s. 289-295. Austin, Texas, University of Texas.

Bell, Catherine 1992. *Ritual theory, ritual practice,* New York, Oxford University Press.

Bell, Catherine 1997. *Ritual: perspectives and dimensions,* New York, Oxford University Press.

Bemman, J. & Hahne, G. 1994. Waffenführende Grabinventare der jungeren römischen Kaiserzeit und Volkerwandrungzeit in Skandinavien. Studie zur zeitlichen Ordnung anhand der norwegischen Funde. *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission,* 75, s. 283-640.

Bennett, Agneta 1988. Graven. Religiös och sosial symbol. *I:* Iregren, E., Larsson, L. & Jennbert, K. (red.) *Gravskick och gravdata: rapport från arkeologidagarna 13-15 januari 1988*, s. 73-86. Report series 32. Lund, Lund universitet. Arkeologiska sektionen.
Bergaya, Faïza, Theng, Benny K. G. & Lagaly, G. 2006. *Handbook of clay science,* Amsterdam, Elsevier.
Bergstøl, Jostein & Johansson, Jakob. pers. med. 2010. *Om gravningen på Seberg, Ringsaker, Hedmark.* Kommunikasjon med Rødsrud, C. L.
Bintliff, John 1991. The contribution of an Annaliste/structural history approach to archaeology. *I:* Bintliff, J. (red.) *The Annales School and Archaeology*, s. 1-33. Leicester, Leicester University Press.
Birch, Samuel 1873. *History of ancient pottery: egyptian, assyrian, greek, etruscan and roman,* London.
Birkeli, Emil 1938. *Fedrekult i Norge: et forsøk på en systematisk-deskriptiv fremstilling,* Oslo, Dybwad.
Birks, Tony 1988. *Pottery: a complete guide to techniques for the beginner,* Sherbone, Alphabooks.
Bjørn, Anathon 1929. *Bronsekar og glasbegre fra folkevandringstiden i Norge,* Det Kongelige Norske Vitenskapers Selskap Skrifter, 6. Trondhjem.
Blinkhorn, Paul W. 1997. Habitus, social identity and Anglo-Saxon pottery. *I:* Cumberpatch, C. G. & Blinkhorn, P. W. (red.) *Not so much a pot, more a way of life: current approaches to artefact analysis in archaeology*, s. 113-124. Oxford, Oxbow Books.
Blitz, John 1993. Big Pots for Big Shots: Feasting and storage in a Missisippian Community. *American Antiquity,* 58, s. 80-96.
Bloch, Maurice 1982. Death, women and power. *I: Bloch, M.* & *Parry, J. P.* (red.) *Death and the regeneration of life.*, s. 211-230. Cambridge, Cambridge university press.
Bloch, Maurice & Parry, Jonathan P. 1987 [1982]. Introduction. Death and the regeneration of life. *I:* Bloch, M. & Parry, J. P. (red.) *Death and the regeneration of life*, s. 1-44. Cambridge, Cambridge University Press.
Boeles, P. C. J. A. 1927. *Friesland: tot de elfde eeuw : zijn oudste beschaving en geschiedenis,* Haag, Martinus Nijhoffte.
Boon, George C. 1975. A roman stave of larch-wood and other unpublished finds mainly of organic materials, together with a note on late barracks. *Archaeologia Cambrensis,* 124, s. 52-67.
Bourdieu, Pierre 1986. The Forms of Capital. *I:* Richardson, J. G. (red.) *Handbook of theory and research for the sociology of education*, s. 241-258. New York, Greenwood Press.
Bourdieu, Pierre 1989. Social Space and Symbolic Power. *Sociological Theory,* 7, s. 14-25.
Bourdieu, Pierre 1990. *The logic of practice,* Oxford, Polity Press.
Bourdieu, Pierre 1995. *Distinksjonen: en sosiologisk kritikk av dømmekraften,* Oslo, Pax.
Bourdieu, Pierre 1996. *Symbolsk makt: artikler i utvalg,* Oslo, Pax.
Bourdieu, Pierre 1999. *Meditasjoner,* Oslo, Pax.
Bourdieu, Pierre 2000 [1977]. *Outline of a theory of practice,* Cambridge, Cambridge University Press.
Bourdieu, Pierre 2002 [1979]. *Distinksjonen: en sosiologisk kritikk av dømmekraften,* Oslo, De norske bokklubbene.
Bourdieu, Pierre & Wacquant, Loïc J. D. 1995 [1993]. *Den kritiske ettertanke: grunnlag for samfunnsanalyse,* Oslo, Samlaget.
Braarvig, Jens 1995. Religionshistoriske implikasjoner av etymologien til ordet "Gud". *Chaos,* 23, s. 3-19.
Braarvig, Jens & Furuli, Rolf 2008. *Baal: gudenes konge i Ugarit,* Oslo, Bokklubben.
Braudel, Fernand 1976 [1949]. *The Mediterranean and the Mediterranean world in the age of Philip II,* New York, Harper & Row.
Braun, David 1983. Pots as Tools. *I:* Moore, J. A. & Keene, A. S. (red.) *Archaeological Hammers and Theories*, s. 107-134. New York., Academic Press.

Bray, Tamara L. 2003. *The Archaeology and politics of food and feasting in early states and empires,* New York, Kluwer Academic/Plenum.
Broady, Donald 1989. *Kapital, habitus, fält: några nyckelbegrepp i Pierre Bourdieus sociologi,* Stockholm, Universitets- och högskoleämbetet.
Broady, Donald 1990. *Sociologi och epistemologi: om Pierre Bourdieus författarskap och den historiska epistemologin,* Stockholm, HLS Förlag.
Brogan, Olwen 1936. Trade between the Roman Empire and the free Germans. *Journal of roman Studies,* 26, s. 195-222.
Broholm, H. C. 1960. *Kulturforbindelser mellem Danmark og syden i ældre jærnalder,* København, Arnold Busck.
Brøgger, Anton Wilhelm 1926. Vestfold. Fra småkongedømme til rikssamling. *Vestfoldminne*, s. 88-107. Tønsberg, Vestfold historielag.
Brøndsted, Johannes 1957. *Danmarks oldtid Bind II. Bronzealderen,* København, Gyldendal.
Brøndsted, Johannes 1960. *Danmarks oldtid. Bind III. Jernalderen,* København, Gyldendal.
Budden, Sandy 2008. Skill amongst the sherds: Understanding the role of skill in the Early to Late Middle Bronze Age in Hungary. *I:* Berg, I. (red.) *Breaking the mould: challenging the past through pottery* s. 1-17. Occasional paper. Bradford, The University.
Bukkemoen, Grethe Bjørkan 2007. Alt har sin plass. Stedsidentitet og sosial diskurs på Jæren i eldre jernalder. *I:* Hedeager, L. (red.) *Sjøreiser og stedsidentitet: Jæren/Lista i bronsealder og eldre jernalder*, s. 153-302. Oslo arkeologiske serie 8. Oslo, Unipub.
Burmeister, Stefan 2000. Archaeology and Migration. Approaches to an Archaeological Proof of Migration. *Current Anthropology,* 41:4, s. 539-567.
Buttel-Reepen, Hugo von 1925. Über Fensterurnen (Aus dem "Naturhistorischen Museum und vorund fryhgeschichtliche Sammlung" in Oldenburg i. O). *Oldenburger Jahrbuch,* 29:48, s. S. 328-400.
Bøe, Johs 1927. Norsk gravguld fra ældre jernalder. *Bergens museums aarbok,* 1926:2.
Bøe, Johs. 1931. *Jernalderens keramikk i Norge,* Bergen museums skrifter, Nr. 141. Bergen, A/S John Griegs boktrykkeri.
Børsheim, Ragnar L. 1995. Jernalderens drikkeutstyr: fra romertid til vikingtid i Vest-Norge. Bergen, Upublisert hovedoppgave fra Universitetet i Bergen.
Bårdseth, Gro Anita & Sandvik, Paula Utigard 2007. Kapittel 9. Missingen. Ein storgard fra romertid (lokalitet 4 og 5). *I:* Bårdseth, G. A. (red.) *Hus, gard og graver langs E6 i Sarpsborg kommune. E6-prosjektet Østfold, Band 1*, s. 123-190. Varia 65. Oslo, Fornminneseksjonen.
Carver, Martin O. H. 1999. Exploring, Explaining, Imagining: Anglo-Saxon Archaeology 1998. *I:* Karkov, C. E. (red.) *The archaeology of Anglo-Saxon England: basic readings*, s. 25-52. New York, Garland.
Champion, Timothy 1985. Written sources and the study of the European Iron Age. *I:* Champion, T. & Megaw, J. V. S. (red.) *Settlement and society: aspects of West European prehistory in the first millennium B.C*, s. 9-22. Leicester, Leicester University Press.
Chapman, John 2000. *Fragmentation in archaeology: people, places and broken objects in the prehistory of south-eastern Europe,* London, Routledge.
Chapman, John & Gaydarska, Bisserka 2007. *Parts and wholes: fragmentation in prehistoric context,* Oxford, Oxbow Books.
Charters, Stephanie, Evershed, Richard P., Quye, A. , Blinkhorn, Paul W. & Reeves, V. 1997. Simulation Experiments for Determining the Use of Ancient Pottery Vessels: the Behaviour of Epicuticular Leaf Wax During Boiling of a Leafy Vegetable *Journal of Archaeological Science,* 24:1, s. 1-7.
Chetwynd, Tom 1982. *A Dictionary of symbols,* London, Granada.
Christie, Inger-Lise 1986. Høne-and-orre. En gruppe fugleformete ølkar. Presentasjon - problemer - spørsmål. *By og bygd,* 31, s. 126-166.

Christie, Inger-Lise 1994. Drikkestell på bygdene. *I:* Rostad, B., Tschudi-Madsen, S., Brenna, Å. & Schäffer, A. (red.) *Norske antikviteter: fra bygd og by*, s. 107-113. Oslo, Aschehoug.
Cohen, Abner 1979. Political symbolism. *Annual Review of anthropology,* 8, s. 87-113.
Conkey, Margaret W. 2006. Style, Design and Function. *I:* Tilley, C. (red.) *Handbook of material culture*, s. 355-372. London, Sage.
Corran, H. S. 1975. *A history of brewing,* Newton Abbot.
Craig, Oliver E. , Love, Gordon. D., Isaksson, Sven, Taylor, Gillian & Snape, Colin E. 2004. Stable carbon isotopic characterization of free and bound lipid constituents of archaeological ceramic vessels released by solvent extraction, alkaline hydrolysis and catalytic hydropyrolysis. *Journal of Analytical and Applied Pyrolisis,* 71:4, s. 613–634.
Crane, Eva 1983. *The archaeology of beekeeping,* London, Duckworth.
Craven, Pamela Elizabeth 2007. *The final feast: an examination of the significant Iron Age amphora burials in North-West Europe in relation to the Mediterranean symposium,* BAR international series, 1605. Oxford, Archaeopress.
Cumberpatch, Chris G. 1997. Towards a phenomenological approach to the study of medieval pottery. *I:* Cumberpatch, C. G. & Blinkhorn, P. W. (red.) *Not so much a pot, more a way of life: current approaches to artefact analysis in archaeology*, s. 125-151. Oxford, Oxbow Books.
Danielsen, Arild & Hansen, Marianne Norli 1999. Makt i Pierre Bourdieus sosiologi. *I:* Engelstad, F. (red.) *Om makt: teori og kritikk*, s. 43-78. Oslo, Ad notam Gyldendal.
Davidson, Hilda Roderick Ellis 1988. *Myths and symbols in pagan Europe: early Scandinavian and Celtic religions,* Manchester, Manchester University Press.
Davidson, Hilda Roderick Ellis 1993. *The lost beliefs of Northern Europe,* London, Routledge.
Davidson, Hilda Roderick Ellis 1998. *Roles of the northern goddess,* London, Routledge.
Davies, Douglas James 1997. *Death, ritual and belief: the rhetoric of funerary rites,* London, Cassell.
DeMarrais, Elizabeth, Castillo, Luis, Jamie & Earle, Timothy 1996. Ideology, Materialization and Power Strategies. *Current anthropology,* 37:1, s. 15-31.
DeMarrais, Elizabeth, Gosden, Chris & Renfrew, Colin 2004. *Rethinking materiality: the engagement of mind with the material world,* Cambridge, McDonald institute for archaeological research.
Detienne, Marcel & Vernant, Jean Pierre 1989. *The cuisine of sacrifice among the Greeks,* Chicago, University of Chicago Press.
Dietler, Michael 1989. Greeks , Etruscans and thirsty barbarians. Early iron age interaction in the Rhône Basin of France. *I:* Champion, T. (red.) s. 127-141. London, Unwin Hyman.
Dietler, Michael 1990. Driven by drink. The role of drinking in the political economy and the case of early iron age France. *Journal of anthropological archaeology,* 9, s. 352-406.
Dietler, Michael 1996. Feasts and commensal politics in the political economy. Food, power and status in prehistoric Europe. *I:* Schiefenhövel, P. W. W. (red.) *Food and the status quest : an interdisciplinary perspective*, s. 87-125. Providence, R.I. , Berghahn Books.
Dietler, Michael 2001. Theorizing the feast: Rituals of consumption, commensal politics and power in African contexts. *I:* Dietler, M. & Hayden, B. (red.) *Feasts. Archaeological and Ethnographic Perspectives on Food, Politics and Power*, s. 65-114. Washington D. C., Smithsonian Institution Press.
Dietler, Michael 2007. Culinary Encounters: Food, Identity, and Colonialism. *I:* Twiss, K. C. (red.) *The Archaeology of Food and Identity*, s. 218-242. Occasional Paper 34. Illinois, Centre for Archaeological Investigations. Southern Illinois University Carbondale.
Dietler, Michael & Hayden, Brian. Year. Feasts: archaeological and ethnographic perspectives on food, politics, and power. *I:* Hayden, B. & Dietler, M., red., c2001 2001 Washington, D.C., Smithsonian Institution Press, s. XI, 432 s.
Dietler, Michael & Herbich, Ingrid 1998. Habitus, Techniques, Style: An Integrated Approach to the Social Understanding of Material Culure and Boundaries. *I:* Stark, M. T. (red.) *The*

Archaeology of social boundaries, s. 232-269. Washington, D.C., Smithsonian Institution Press.
Diinhof, Søren 2010. Store gårde og storgårde på Vestlandet fra yngre romersk jernalder og folkevandringstid. *I:* Gundersen, I. M. & Eriksen, M. H. (red.) *På sporet av romersk jernalder. Artikkelsamling fra romertidsseminaret på Isegran 23.-24. januar 2010*, s. 79-89. Nicolay skrifter 3. Oslo, Nicolay.
Dobres, Marcia-Anne 2000. *Technology and social agency: outlining a practice framework for archaeology,* Oxford, Blackwell.
Douglas, Mary 1984. *Food in the social order: studies of food and festivities in three American communities,* New York, Russell Sage Foundation.
Douglas, Mary 1987. *Constructive drinking: perspectives on drink from anthropology,* Cambridge, Cambridge University Press.
Douglas, Mary 1996 [1970]. *Natural symbols: explorations in cosmology,* London, Routledge.
Douglas, Mary & Isherwood, Baron 1996 [1979]. *The world of goods: towards an anthropology of consumption,* London, Routledge.
Drobin, Ulf 1991. Mjödet och offersymboliken i fornnordisk religion. *I:* Drobin, U., Berglie, P.-A. & Bäckman, L. (red.) *Studier i religionshistoria: tillägnade Åke Hultkrantz, professor emeritus den 1 juli1986*, s. 97-142. Löberöd, Plus Ultra.
Dunbabin, K. M. D. 1993. Wine and Water at the Roman Convivium. *Journal of Roman Archaeology,* 6, s. 116–141.
Durkheim, Émile 1976 [1915]. *The elementary forms of the religious life,* London, George Allen & Unwin.
Earle, Timothy 1990. Style and iconography as legitimation in complex chiefdoms. *I:* Conkey, M. W. & Hastorf, C. A. (red.) *The Uses of style in archaeology*, s. 61-72. Cambridge, Cambridge University Press.
Eggers, Hans Jürgen 1951. *Der Römische Import im freien Germanien,* Atlas der Urgeschichte Bd.1. , Hamburg, Hamburgisches Museum für Völkerkunde und Vorgeschichte.
Eggers, Hans Jürgen 1953. Lübsow, ein germanischer Fürstensitz der älteren Kaiserzeit. *Praehistorische Zeitschrift,* 1949/50:2, s. 58-112.
Eibner, C. 1973. Die urnenfelderzeitlichen Sauggefässe. Ein Beitrag zur morphologischen und ergologischen Umschreibung. *Praehistorische Zeitschrift,* 48, s. 144-199.
Ekengren, Fredrik 2006. Performing death. The function and meaning of Roman drinking vessels in Scandinavian mortuary practices. *I:* Andrén, A., Jennbert, K. & Raudvere, C. (red.) *Old Norse religion in long-term perspectives: origins, changes and interactions : an international conference in Lund, Sweden, June 3-7, 2004*, s. 109-113. Lund, Nordic Academic Press.
Ekengren, Fredrik 2009. *Ritualization - hybridization - fragmentation: the mutability of roman vessels in Germania Magna AD 1-400,* Acta archaeologica Lundensia, Series in 4° Lund, Institutionen för arkeologi och antikens historia, Lunds universitet.
Ekholm, Gunnar 1934a. Bronskärlen av Östlands- och Vestlandstyp. En förberedande sammanställning. *Det Kongelige Norske Videnskabers Selskabs Skrifter,* 1933:5, s. 1-35.
Ekholm, Gunnar 1934b. *Romerska vinskopor och kärl av hemmoortyp i skandinaviska fynd,* Uppsala.
Ekholm, Gunnar 1937a. Några romerska glasbägare i norska fynd. *Bergen Museums Årbok,* 1936-37, s. 1-15.
Ekholm, Gunnar 1937b. Romerska glassvaror i Skandinavien. *Fornvännen. Journal of Swedish Antiquarian Research,* 32, s. 65-84.
Ekholm, Gunnar 1942. Bronskærlen av Hemmoortyp: deras tidsstællning och ursprung. *Bergens Museums Årbok,* 1941:4, s. 1-16.
Ekholm, Gunnar 1965. *Als orientalisch angenommene Gläser Skandinaviens aus dem ersten bis aus dem sechsten Jahrhundert n. Chr,* Antikvariskt arkiv/Kungl. vitterhets-, historie- och antikvitetsakademien, 26. Stockholm, Almqvist & Wiksell

Eliade, Mircea 1958. *Patterns in comparative religion,* London, Sheed and Ward.
Eliade, Mircea 2002 [1957]. *Det hellige og det profane,* Oslo, Gyldendal.
Engelhardt, Conrad 1877. Skeletgrave paa Sjæland og i det østlige Danmark. *Aarbøger for nordisk oldkyndighet og historie,* 1877, s. 347-402.
Engevik, Asbjørn 2002. Spannforma leirkar - forbilder og funksjon. *Viking,* LXV, s. 49-69.
Engevik, Asbjørn jr. 2008. *Bucket-Shaped Pots. Style, chronology and regional diversity in Norway in the Late Roman and Migration periods,* BAR International series, 1816. Oxford, Archaeopress.
Enright, Michael J. 1996. *Lady with a mead cup: ritual, prophecy and lordship in the European warband from La Tène to the Viking Age,* Dublin, Four Corts Press.
Eriksen, Thomas Hylland 2003. *Hva er sosialantropologi,* Oslo, Universitetsforl.
Eriksson, Thomas 2008. Pottery and feasting in Central Sweden. *I:* Berg, I. (red.) *Breaking the mould: challenging the past through pottery*, s. 47-55. Bradford, The University.
Eriksson, Thomas 2009. *Kärl och social gestik: keramik i Mälardalen 1500 BC-400 AD,* Aun: archaeological studies, 41. Uppsala, The Institute.
Evans, Stephen S. 1997. *The lords of battle: image and reality of the comitatus in Dark-Age Britain,* Woodbridge, Boydell Press.
Evershed, Richard P., Dudd, Stephanie N., Lockhart, M. J. & Jim, S. 2001. Lipids in archaeology. *I:* Pollard, A. M. & Brothwell, D. (red.) *Handbook of archaeological sciences*, s. 331-350. Chichester, John Wiley.
Evershed, Richard P., Stott, Andrew W., Raven, Aanthony M., Dudd, Stephanie N., Charters, Stephanie & Leyden, Ann 1995. Formation of Long-Chain Ketones in Ancient Pottery Vessels By Pyrolysis of Acyl Lipids. *Tetrahedron Letters,* 36:48, s. 8875-8878.
Fabech, Charlotte 1991. Samfundsorganisation religiøse ceremonier og regional variation. *I:* Fabech, C. & Ringtved, J. (red.) *Samfundsorganisation og regional variation: Norden i romersk jernalder og folkevandringstid : beretning fra 1. nordiske jernaldersymposium på Sandbjerg Slot 11-15april 1989*, s. 283-303. Jysk Arkæologisk Selskabs skrifter 27. Aarhus, Selskabet.
Fahlander, Fredrik 2004. Archaeology and Anthropology: Brothers in arms? - On analogies in the 21st century archaeology. *I:* Fahlander, F. & Østigård, T. (red.) *Material culture and other things: post-disciplinary studies in the 21st century*, s. 185-211. Gotarc series C 61. Göteborg, Distributed by Department of Archaeology, University of Gothenburg.
Farbregd, Oddmunn 1980. Perspektiv på Namdalens jernalder. Undersøkingar på Veiem, Sem, Værem og Bertnem. *Viking,* XLIII (1979), s. 20-80.
Fischer, Anders 2002. Food for feasting? *I:* Fischer, A. & Kristiansen, K. (red.) *The Neolithisation of Denmark: 150 years of debate*, s. 341-393. Sheffield, J. R. Collis.
Franchet, Louis 1911. *Céramique primitive: introduction a l'étude de la technologie,* Paris, Librairie Paul Geuthner.
Fredriksen, Per Ditlef 2005. Karet/kroppen/identiteten. *I:* Fredriksen, P. D., Handeland, H. & Kyvik, G. (red.) *UBAS, Hovedfag/master* s. 187-310. UBAS, Hovedfag/master Bergen, Universitetet i Bergen.
Fredriksen, Per Ditlef 2006. Moving closer to the fire: Heat transformations and bucket shaped pots in burials. *Norwegian Archaeological Review,* 39:2, s. 126-137.
Fredriksen, Per Ditlef 2009a. Kvifor sprakk karet? Keramisk håndverk som strategiar for problemløysing innan ein termodynamisk filosofi i det sørlege Afrika. *I:* Lund, J. & Melheim, L. (red.) *Håndverk og produksjon: et møte mellom ulike perspektiver*, s. 85-110. Oslo arkeologiske serie. Oslo, Unipub.
Fredriksen, Per Ditlef. 2009b. *Transformations in clay: material knowledges, thermodynamic spaces and the Moloko sequence of the late Iron Age (AD 1300-1840) in Southern Africa.* Universitetet i Bergen.
Fredriksen, Per Ditlef 2010. Kjønn, livsstil og døds-stil i folkevandringstid. *Fortid,* 1, s. 22-26.

Friedman, J. & Rowlands, M. J. 1977. *The Evolution of social systems: proceedings of a meeting of the Research Seminar in Archaeology and related subjects held at the Institute of Archaeology, London University,* London, Duckworth.
Friis Johansen, Karsten 1915. Gravpladsen ved Ryomgaard. *Aarbøger for nordisk oldkyndighed og historie* 1915, III. Række, 5. bind, s. 149-164.
Friis Johansen, Karsten 1923. *Hoby-fundet,* Nordiske Fortidsminder Kjøbenhavn.
Friis, Palle 1975. 6 små krukker. *Hikuin,* 2, s. 117-122.
Fuglestvedt, Ingrid 1997. Mellom hedendom og kristendom – mellom ættesamfunn og kongerike. Bruken av monumentale anlegg i en brytningstid. *I:* Fuglestvedt, I. & Myhre, B. (red.) *Konflikt i forhistorien*, s. 41-56. AmS-Varia 30. Stavanger, AmS.
Fuglestvedt, Ingrid 2008. Arkeologi er også antropologi. En personlig tilnærming. *Primitive tider,* 10, s. 109-124.
Gansum, Terje 1999. Mythos, logos, ritus. Symbolisme og gravskikk i lys av gudediktene i den eldre Edda. *I:* Fuglestvedt, I., Gansum, T. & Opedal, A. (red.) *Et hus med mange rom: vennebok til Bjørn Myhre på 60-årsdagen.*, s. 441-503. AmS-Rapport 11. Stavanger, Arkeologisk museum i Stavanger.
Gansum, Terje 2004. Role the bones - from iron to steel. *Norwegian Archaeological Review,* vol. 37/1, s. 41-57.
Gansum, Terje & Hansen, Hans Johnny 2004. Fra jern til stål. *I:* Melheim, L., Hedeager, L. & Oma, K. (red.) *Mellom Himmel og jord. Foredrag fra et seminar om religionsarkeologi Isegran 31. januar - 2. februar 2002*, s. 244-277. Oslo Arkeologiske Serie nr. 2. Oslo, Institutt for arkeologi, kunsthistorie og konservering.
Gaustad, Fredrik 1960. Et jernalders gravfelt i Rakkestad, Østfold. *Universitetets Oldsaksamling Årbok,* 1958-1959, s. 50-77.
Gebühr, Michael 1974. Zur Definition älterkaiserzeitlicher Fürstengräber vom Lübsow-Typ. *Praehistorische Zeitschrift,* 49, s. 82-127.
Geertz, Clifford 1980. *Negara: the theatre state in nineteenth-century Bali,* Princeton, N.J., Princeton University Press.
Gell, Alfred 1992. The Technology of enchantment and the enchantment of technology. *I:* Coote, J. & Shelton, A. (red.) *Anthropology, art and aesthetics*, s. 40-63. Oxford, Clarendon Press.
Gerdin, Anna-Lena 1989. Bål i glas och glas på bål - bägare i järnåldersgravar. *Gotländskt Arkiv. Meddeladen från Föreningen Gotlands fornvänner,* 61, s. 27-44.
Gero, Joan M. 1992. Feasts and Females. Gender Ideology and Political Meals in the Andes. . *Norwegian Archaeological Review* 25, s. 1-16.
Gero, Joan M. 2003. Feasting and the Practice of Stately Manners. *I:* Bray, T. L. (red.) *The Archaeology and Politics of Food and Feasting in Early States and Empires*, s. 285-288. New York., Kluwer Academic. .
Giddens, Anthony 1979. *Central problems in social theory: action, structure and contradiction in social analysis,* London, Macmillan.
Giddens, Anthony 1984. *The constitution of society: outline of the theory of structuration,* Cambridge, Polity Press.
Gilman, Antonio 1995. Prehistoric European Chiefdoms. Rethinking "Germanic" Societies. *I:* Price, T. D. & Feinman, G. M. (red.) *Foundations of social inequality*, s. 235-251. New York, Plenum Press.
Gjerpe, Lars Erik 2001. Kult, politikk, fyll, vold og kokegropfeltet på Hov. *Primitive Tider 2001*, s. 5-17.
Gjerpe, Lars Erik 2007. Haugbrottets konsekvenser for vikingtidsforskningen. *Viking*:LXX, s. 105-124.
Gjerpe, Lars Erik 2008. Kapittel 6. Radiokarbondateringer - kulturhistoriske og kildekritiske erfaringer. *I:* Gjerpe, L. E. (red.) *E18-prosjektet Vestfold, Bind 4, Kulturhistoriske, metodiske og administrative erfaringer*, s. 85-94. Varia 74. Oslo, Fornminneseksjonen.
Gjærder, Per 1975. *Norske drikkekar av tre,* Bergen, Universitetsforlaget.

Glørstad, Ann Zanette Tsigaridas 2010. *Ringspennen og kappen: kulturelle møter, politiske symboler og sentraliseringsprosesser i Norge ca. 800-950,* Oslo, Universitetet i Oslo.
Goody, Jack 1962. *Death, property and the ancestors: a study of the mortuary customs of the Lodagaa of West Africa,* Stanford, Calif., Stanford University Press.
Goody, Jack 1982. *Cooking, cuisine, and class: a study in comparative sociology,* Cambridge, Cambridge University Press.
Gosden, Christopher 1994. *Social being and time,* Oxford, Blackwell.
Gosselain, Olivier P. 1998. Social and technical identity in a clay crystal ball. *I:* Stark, M. T. (red.) *The Archaeology of social boundaries*, s. 78-106. Washington, D.C., Smithsonian Institution Press.
Gosselain, Olivier P. 1999. In Pots We Trust. The Processing of Clayand Symbols in Sub-Saharan Africa. *Journal of Material Culture,* 4:2, s. 205-230.
Gosselain, Olivier P. 2008. Thoughts and adjustments in the potters backyard. *I:* Berg, I. (red.) *Breaking the mould: challenging the past through pottery*, s. 67-79. Occasional paper. Bradford, The University.
Green, Miranda J. 1989. *Symbol and image in Celtic religious art,* London, Routledge.
Green, Miranda J. 1992. *Dictionary of Celtic myth and legend,* London, Thames and Hudson.
Green, Miranda J. 1998. Vessels of Death: sacred cauldrons in archaeology and myth. *Antiquaries Journal,* 78, s. 63-84.
Grieg, Sigurd 1926. *Hadelands eldste bosetningshistorie,* Skrifter (Det Norske videnskaps-akademi i Oslo) / 2 Historisk-filosofisk klasse, 1925:2. Oslo, i kommisjon hos Jacob Dybwad.
Grieg, Sigurd 1967. Vindyrking, vinhandel i romerriket og eksport av romerske drikkekar til norden. *Naturen,* 91:6, s. 332-340.
Grim, Ralph E. 1962. *Applied clay mineralogy,* New York, McGraw-Hill.
Grim, Ralph E. 1968. *Clay mineralogy,* New York, McGraw-Hill.
Grohne, Ernst 1932. *Die Koppel-, Ring- und Tyllengefæsse: ein Betrag zur Typologi und Zweckgeschicht keramischer Formen,* Bremen.
Grüss, J. 1931. Zwei Germanischer trinkhörner mit Bier- und Metresten. *Praehistorische Zeitschrift,* 22, s. 180-191.
Gräslund, Anne-Sofie 1989. Gånggrifternas funktion i ljuset av primitiv själstro. *I:* Larsson, L. & Wyszomirska, B. E. (red.) *Arkeologi och religion: rapport från arkeologidagarna 16-18 januari 1989*, s. 67-76. Report series 34. Lund, Lunds universitet. Arkeologiska institutionen.
Gräslund, Bo 1974. *Relativ datering: om kronologisk metod i nordisk arkeologi,* Tor: tidskrift för nordisk fornkunskap, vol. 16. Uppsala, Societas Archaeologica Upsaliensis.
Gräslund, Bo 1994. Prehistoric Soul Beliefs in Northern Europe. *Proceedings of the Prehistoric Society,* 60, s. 15-27.
Grønnow, Bjarne 1993. Comments on Analogy in Danish Prehistoric Studies. *Norwegian Archaeological Review,* 26:2, s. 79-82.
Gudesen, Hans Gude 1980. *Merovingertiden i Øst-Norge kronologi, kulturmønstre og tradisjonsforløp,* Varia 2, Oslo, Universitetets oldsaksamling.
Gundersen, Ingar Mørkestøl 2007. Romertidens fyrstegraver: germansk konstruksjon og romersk refleksjon. Oslo, Upublisert hovedfagsavhandling ved Universitetet i Oslo.
Gustafson, Lil 2005. Hvor gammelt er huset? Om datering av langhusene på Veien, Ringerike. *I:* Høgestøl, M., Selsing, L., Løken, T., Nærøy, A. J. & Prøsch-Danielsen, L. (red.) *Konstruksjonsspor og byggeskikk. Maskinell flateavdekking - metodikk, tolkning og forvaltning*, s. 45-56. AmS-Varia 43. Stavanger, Arkeologisk museum i Stavanger.
Görman, Marianne 1987. *Nordiskt och keltiskt: sydskandinavisk religion under yngre bronsålder och keltisk järnålder,* Lund, M. Görman.
Görman, Marianne 1989. Hur kan man använda arkeologiskt material i religionshistorisk forskning? Nogra metodiska övervägnaden och tolkningsforsök. *I:* Larsson, L. & Wyszomirska, B. E. (red.)

Arkeologi och religion: rapport från arkeologidagarna 16-18 januari 1989, s. 31-42. Lund, University of Lund, Institute of archaeology.
Haaland, Gunnar 1998. Beer, blood and mother's milk . The symbolic context of economic behaviour in Fur society. *Sudan notes and records. Incorporating Proceedings of the Philosophical Society of the Sudan,* 2, s. 53-76.
Haaland, Gunnar, Haaland, Randi & Dea, Data 2004. Furnace and pot: why the iron smelter is a big pot maker. A case-study from South-western Ethiopia. *Azania: Archaeological Research in Africa* 39, s. 146-164.
Hachmann, Rolf 1956/57. Zur Gesellschaftsordnung der Germanen in der Zeit im Christia Geburt. *Archaeologia geographica: Beiträge zur vergleichenden archäologisch-geographischen Methode in der Urgeschichtsforschung,* 5/6, s. 7-24.
Hagen, Anders 1953. Jydehaug. Jernalders gravfunn og steinalders åker. *Norveg,* 3, s. 211.227.
Hagen, Anders 1997. *Gåten om kong Raknes grav. Hovedtrekk i norsk arkeologi,* Oslo.
Hagen, Ann 1995. *A second handbook of Anglo-Saxon food & drink: production & distribution,* Hockwold cum Wilton, Anglo-Saxon Books.
Hallam, Elizabeth & Hockey, Jenny 2001. *Death, memory and material culture,* Oxford, Berg.
Hammarstedt, Edvard 1903. Fågeln med segerstenen, sprängörten och lifsämnet. *Meddelanden från Nordiska Museet,* 1901, s. 166-208.
Hanisch, Morten 2001. Gravritualene - fortelinger om ære? Et nytt perspektiv på vestnorsk gravmateriale fra romertid og folkevandringstid. Bergen, Upublisert hovedoppgave ved Universitetet i Bergen.
Hanisch, Morten 2002. Gravritualene som fortellinger om ære. *Primitive tider,* 5, s. 23-38.
Hansen, Ulla Lund 1987. *Römischer Import im Norden: Warenaustausch zwischen dem Römischen Reich und dem freien Germanien während der Kaiserzeit unter besonderer Berücksichtigung Nordeuropas,* København, Det Kongelige Nordiske Oldskriftselskab.
Hansen, Ulla Lund 2000. Kessel und Kesselhaken. *I:* Hoops, J. (red.) *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde.* Berlin-New York, de Gruyter.
Hansen, Ulla Lund & Storgaard, Birger 1997. Gæstebud med romerske glas hos barbarerne. *I:* Rathje, A., Storgaard, B. & Wriedt Sørensen, L. (red.) *Himmelsk vin, jordisk føde: historiske smagsprøver*, s. 103-114. København, Ejlers.
Hauken, Åsa Dahlin 1991. Gift-exchange in Early Iron Age Norse Society. *I:* Samson, R. (red.) *Social approaches to Viking studies*, s. 105-112. Glasgow, Cruithne Press.
Hauken, Åsa Dahlin. 2005. *The Westland cauldrons in Norway.* 19, Arkeologisk museum i Stavanger.
Hayden, Brian 1990. Nimrods, piscators, pluckers, and planters: the emergence of food production. *Journal of Anthropological Archaeology,* 9, s. 31-69.
Heath, D. B. 1987. A decade of development in the anthropological study of alcoholic use: 1970-1980. *I:* (Red.), D. M. (red.) *Constructive drinking: perspectives on drink from anthropology.*, s. 16-69. Cambridge, Cambridge University Press.
Hedeager, Lotte 1978. A quantitative analysis of Roman imports in Europe north of the Limes and the question of Roman-Germanic exchange. *I:* Kristiansen, K. & Paludan-Müller, C. (red.) *New directions in Scandinavian archaeology*, s. 191-216. Studies in Scandinavian prehistory and early history 1. Lyngby, National Museum of Denmark.
Hedeager, Lotte 1987. Empire, frontier and the barbarian hinterland: Rome and northern Europe from AD 1-400. *I:* Rowlands, M. J., Larsen, M. & Kristiansen, K. (red.) *Centre and periphery in the ancient world*, s. 125-140. Cambridge, Cambridge University Press.
Hedeager, Lotte 1992. *Danmarks jernalder: mellem stamme og stat,* Århus, Aarhus Universitetsforlag.
Hedeager, Lotte 1993. The creation of germanic identity. A european origin-myth. *I:* Brun, P., Leeuw, S. V. D. & Whittaker, C. R. (red.) *Frontières d'empire: nature et signification des frontières romaines : actes de la Table ronde internationale de Nemours, 21-22-23 mai 1992*, s. 121-131. Mémoires du Musée de préhistoire d'Ile-de-France 5. Nemours, A.P.R.A.I.F.

Hedeager, Lotte 1999. *Skygger av en annen virkelighet: oldnordiske myter,* Oslo, Pax.
Hedeager, Lotte 2001. Asgard reconstructed? Gudme - a "central place". *I:* Jong, M. D., Theuws, F. & Rhijn, C. V. (red.) *Topographies of power in the early middle ages*, s. 467-508. Leiden, Brill.
Hedeager, Lotte 2004. Dyr og andre mennesker - mennesker og andre dyr. Dyreornamentikkens trancendentale realitet. *I:* Raudvere, C., Andrén, A. & Jennbert, K. (red.) *Ordning mot kaos: studier av nordisk förkristen kosmologi*, s. 219-252. Lund, Nordic Academic Press.
Hedeager, Lotte 2011. *Iron age myth and materiality: an archaeology of Scandinavia AD 400-1000,* London, Routledge.
Hedeager, Lotte & Kristiansen, Kristian 1982. Bendstrup - en fyrstegrav fra ældre romersk jernalder, dens sociale og historiske miljø. *Kulm, Årbog for jysk arkæologisk selskab,* 1981, s. 81-163.
Hedeager, Lotte & Tvarnø, Henrik 2001. *Tusen års europahistorie: romere, germanere og nordboere,* Oslo, Pax.
Helle, Knut 2001. Hovedlinjer i utviklingen av den historiske sagakritikken. *I:* Hagland, J. R. & Supphellen, S. (red.) *Leiv Eriksson, Helge Ingstad og Vinland: kjelder og tradisjonar: innlegg ved eit seminar i regi av Det kongelige norske videnskabers selskab 13-14 oktober 2000*, s. 13-40. Trondheim, Tapir.
Hellmund, M. 2001. Zum 'Whole' des 'Fürsten': Pollenanallysen an Gefaβinhalten aus Gommern. *I:* Sailer, M. & Roeder, A. (red.) *Gold für die Ewigkeit: das germanische Fürstengrab von Gommern*, s. 168-172. Halle (Saale), Landesamt für Archaeologie Sachsen-Anhalt.
Helms, Mary W. 1993. *Craft and the kingly ideal: art, trade, and power,* Austin, Tex., University of Texas Press.
Herodotus 1999. Historiae. *Herodots historie* Oslo, Aschehoug. Thorleif Dahls kulturbibliotek.
Heron, Carl & Evershed, Richard P. 1993. The analysis of organic residues and the study of pottery use. *Archaeological Method and Theory,* 5, s. 247-284.
Heron, Carl, Evershed, Richard P. & Goad, L. John 1991. Effects of migration of soil lipids on organic residues associated with buried potsherds. *Journal of Archaeological Science,* 18, s. 641-659.
Herschend, Frands 1993. The origin of the hall in the Southern Scandinavia. *Tor, Tidskrift för arkeologi,* 25, s. 175-199.
Herschend, Frands 1997. *Livet i hallen: tre fallstudier i den yngre järnålderns aristokrati,* Occasional papers in archaeology 14. Uppsala, Institutionen för arkeologi och antik historia, Uppsala universitet.
Herschend, Frands 2001. *Journey of civilisation: the Late Iron Age view of the human world,* Occasional papers in archaeology, 24. Uppsala, Societas.
Herteig, Asbjørn E. 1954. Romertids gravanlegg; ardfurer og åkerbruk. En foreløpig melding om gravninger på Hunn i Østfold 1951-52. *Viking,* XVIII, s. 51-68.
Herteig, Asbjørn E. 1955a. *Bidrag til jernalderens busetningshistorie på Toten. Særtrykk av Videnskaps-Akademiets skrifter II. 1955. No. 1.,* Oslo, I kommisjon hos Dybwad.
Herteig, Asbjørn E. 1955b. Gilefunnene på Østre Toten. *Viking,* XIX, s. 49-72.
Hilgers, Werner 1969. *Lateinische Gefässnamen: Bezeichnungen, Funktion und Form römischer Gefässe nach den antiken Schriftquellen,* Beihefte der Bonner Jahrbücher / Landschaftsverband Rheinland, Rheinisches Landesmuseum Bonn und Verein von Altertumsfreunden im Rheinlande, Düsseldorf, Rheinland-Verl.
Hill, H. Edward & Evans, John 1989. Crops of the Pacific: new evidence from the chemical analysisi of organic residues in pottery. *I:* Harris, D. R. & Hillman, G. C. (red.) *Foraging and farming: the evolution of plant exploitation*, s. 418-425. London, Unwin Hyman.
Hinsch, Erik 1951. Førromersk jernalder i Norge. *Finska Fornminneforeningens Tidsskrift* LII:I, s. 51-57.
Hjärthner-Holdar, Eva. 1993. *Järnets och järnmetallurgins introduktion i Sverige.* 16, The Institute.
Hjørungdal, Tove 1994. Poles apart. Have there been any male and female graves? *Current Swedish Archaeology,* 2, s. 141-150.

Hjørungdal, Tove 1999. Kremering og dekonstruktion/rekonstruktion av identitet. *I:* Caesar, C., Gustin, I., Iregren, E., Petersson, B., Rudebeck, E., Räf, E. & Ströbeck, L. (red.) *Han hon den det: att integrera genus och kön i arkeologi*, s. 81-95. Report series no. 65. Lund, Lunds universitet. Arkeologiska institutionen.
Hjørungdal, Tove 2009. *"A hybrid burial practice": situated practices and the production of situated knowledges in the archaeology of the Vestland cauldron,* Oxford, Archaeopress.
Hocart, Arthur M. 1970. *Kings and councillors: an essay in the comparative anatomy of human society,* Chicago, University of Chicago Press.
Hodder, Ian 1979. Economic and social stress and material culture patterning. *American Antiquity,* 44:3, s. 446-454.
Hodder, Ian 1982a. *The present past: an introduction to anthropology for archaeologists,* London, Batsford.
Hodder, Ian 1982b. *Symbols in action: ethnoarchaeological studies of material culture,* Cambridge, Cambridge University Press.
Hodder, Ian 1991 [1986]. *Reading the past: current approaches to interpretation in archaeology,* Cambridge, Cambridge University Press.
Hodne, Bjarne 1973. *Personalhistoriske sagn: en studie i kildeverdi,* Oslo, Universitetsforlaget.
Hoftun, Oddgeir 1998. Kultisk keramikk i jernalderen. *Fornvännen. Journal of Swedish Antiquarian Research,* 93, s. 81-88.
Holand, Ingegerd 1999. Burying artefacts or ideas? Imported vessels in Norwegian Iron Age grave finds. *I:* Fuglestvedt, I., Gansum, T. & Opedal, A. (red.) *Et Hus med mange rom: vennebok til Bjørn Myhre på 60-årsdagen. Bind A.*, s. 149-161. AmS-rapport. Stavanger, Museet.
Holand, Ingegerd 2001. *Sustaining life: vessel import to Norway in the first millennium AD,* AmS-skrifter 17. Stavanger, Arkeologisk museum i Stavanger.
Holck, Per 1986. *Cremated bones: a medical-anthropological study of an archaeological material on cremation burials,* Antropologiske skrifter, Oslo, Avdeling for anatomi, Institutt for medisinske basalfag, Universitetet i Oslo.
Holmqvist, Wilhelm 1954. Der silberne becher aus Järnsyssla. *Acta Archaeologica,* 25, s. 271-294.
Holst, Mads Kähler 2010. Inconsistancy and stability - Large and small farmsteads in the Village of Nørre Snede (Central Jutland) in the first milennium AD. *Gedächtnis-Kolloquium Werner Haarnagel (1907-1984) : Herrenhöfe und die Hierarchie der Macht im Raum südlich und östlich der Nordsee von der Vorrömischen Eisenzeit bis zumfrühen Mittelalter und zur Wikingerzeit : 11.-13. Oktober 2007, Burg Bederkesa in Bad Bederkesa*, s. 155-179. Settlement and Coastal Research in the Southern North Sea Region = Siedlungs- und Küstenforschung im südlichen Nordseegebiet 33. Rahden/Westf., Marie Leidorf.
Holtsmark, Anne 1970. *Norrøn mytologi: tro og myter i vikingtiden,* Oslo, Samlaget.
Hopper, Vincent Foster 1969. *Medieval number symbolism: its sources, meaning, and influence on thought and expression,* New York, Cooper Square Publ.
Hougen, Bjørn 1924. *Grav og gravplass: eldre jernalders gravskikk i Østfold og Vestfold,* 1924:6. Kristiania, i kommission hos J. Dybwad.
Hougen, Bjørn 1929. Trekk av østnorsk romertid. *Universitetets oldsaksamlings skrifter II.* , s. 75-126. Oslo.
Hougen, Bjørn 1932. Jaktfunn fra dalbygdenes folkevandringstid. *Universitetets Oldsaksamling Årbok,* 1930, s. 51-87.
Hougen, Ellen-Karine 1993. *Kaupangfunnene bind IIIB. Bosetningsområdets keramikk,* Norske oldfunn, 14. Oslo, Kulturhistorisk museum, Universitetet i Oslo.
Hovdhaugen, Einar 1981. *Vårt møte med døden,* Oslo, Samlaget.
http://www.ngu.no/en-gb/hm/Resources/industrimineraler/Kvarts-og-kvartsitt/Bruksomrader-for-kvarts/. 2008. *Bruksområder for kvarts* [Online]. Norges geologiske undersøkelse. [Accessed].

Hultgård, Anders 1993. Altskandinavische opferrituale und das problem der quellen. *I:* Ahlbäck, T. (red.) *The Problem of ritual: based on papers read at the Symposium on Religious Rites held at Åbo, Finland on the 13th-16th of August 1991*, s. 221-260. Åbo, Donner Institute for Research in Religious and Cultural History.
Hulthén, Birgitta 1985. Temper variations in ancient ceramics. Technological or cultural origin? *Iskos,* 5, s. 329-337.
Hulthén, Birgitta 1986. En keramisk "industrianlägging" från romersk järnålder på Augland, Kristiansand, Vest-Agder fylke i Syd-Norge. Keramikproduktionen. *Universitetets Oldsaksamling Årbok,* 1984/1985, s. 59-86.
Hulthén, Birgitta 1997. A Ceramological Study. *I:* Østmo, E. (red.) *Auve bind II. Tekniske og naturvitenskapelige undersøkelser.*, s. 16-26. Norske Oldfunn 17. Oslo, IAKN.
Humphrey, Caroline & Laidlaw, James 1994. *The archetypal actions of ritual: a theory of ritual illustrated by the Jain rite of worship,* Oxford, Clarendon Press Press.
Hunter, John R. 1975. Glasses from Scandinavian Burials in the First Millennium A.D. *World Archaeology,* 7:1 Burial (Jun., 1975), s. 79-86
Hunter, John Rotheram. 1977. *Scandinavian glass vessels of the first millenium AD: a typological and physical examination.* University of Durham.
Huntington, Richard & Metcalf, Peter 1979. *Celebrations of death: the anthropology of mortuary ritual,* Cambridge, Cambridge University Press.
Husberg, Erik 1994. *Honung, vax och mjöd: biodlingen i Sverige under medeltid och 1500-tal,* Göteborg, E. Husberg.
Hutton, Ronald 1991. *The pagan religions of the ancient British Isles: their nature and legacy,* Oxford, Blackwell.
Hvass, Steen 1985. *Hodde. Et vestjysk landsbysamfund fra ældre jernalder,* Arkæologiske Studier VII, København.
Härke, Heinrich 1997. Material Culture as Myth: Weapons in Anglo-Saxon graves. *I:* Jensen, C. K. & Nielsen, K. H. (red.) *Burial & Society. The chronological and Social Analysis of Archaeological Burial Data*, s. 119-127. Aarhus, Aarhus University Press.
Ilkjær, Jørgen 2000. *Den første norgeshistorien: Illerupfunnet : ny innsikt i skandinavisk romertid,* Tønsberg, Kulturhistorisk forl.
Ingemark, Dominic. 2003. *Glass, alcohol and power in Roman Iron Age Scotland: a study of the Roman vessel glass from non-Roman/native sites in north Northumberland and Scotland.* Lund university, Department of Archaeology and Ancient History.
Ingold, Tim 2000. *The perception of the environment: essays on livelihood, dwelling and skill,* London, Routledge.
Isaksson, Sven 1999. Guided by the light. The swift characterisation of ancient organic matter by FTIR, IR-fingerprintin and hierarcical cluster analysis. *Laborativ arkeologi,* 12, s. 35-43.
Isaksson, Sven 2000. *Food and rank in early medieval time,* Theses and papers in scientific archaeology, 3. Stockholm, Archaeological Research Laboratory, Stockholm University.
Isaksson, Sven 2003. Vild vikings vivre. Om en tidligmedeltida matkultur. *Fornvännen. Journal of Swedish Antiquarian Research,* 98, s. 271-288.
Isaksson, Sven 2005a. Food for the gods - An analysis of organic residues from the Havor treasure. *I:* Nylén, E., Lund Hansen, U. & Manneke, P. (red.) *The Havor hoard: the gold, the bronzes, the fort*, s. 145-157. Kungl. vitterhets historie och antikvitets akademien handlingar, Antikvariska serien 46. Stockholm, Kungl. vitterhets historie och antikvitets akademien.
Isaksson, Sven 2005b. Wine or oil? Analysis of organic residues in connection with ceramic materials from Pyrgouthi, the Berbati Valley, Argolis, Greece. *I:* Hjohlman, J., Penttinen, A. & Wells, B. (red.) *Pyrgouthi: a rural site in the Berbati Valley from the Early Iron Age to Late Antiquity*, s. 283-297. Skrifter utgivna av Svenska institutet i Athen, 4° 52. Stockholm, distributor: Åström.

Isaksson, Sven 2008a. Analys av organiska lämningar i keramik från Oslofjordsområdet, Norge. Stockholm, Upublisert rapport fra Arkeologiska forskningslaboratoriet, Stockholms Universitet.
Isaksson, Sven. 2008b. *Epost av 17.12.2008.* Kommunikasjon med Rødsrud, C. L.
Jakobsen, Kjetil 2002. Innledende essay. *I:* Bourdieu, P. (red.) *Distinksjonen. En sosiologisk kritikk av dømmekraften. Oversatt av Annick Prieur*, s. IX-LXXIX. Oslo, De norske bokklubbene.
Jenkins, Richard 2004. *Social identity,* London, Routledge.
Jennbert, Kristina 1988. Gravseder och kulturformer. I markeologiens gränsland. *I:* Iregren, E., Larsson, L. & Jennbert, K. (red.) *Gravskick och gravdata: rapport från arkeologidagarna 13-15 januari 1988*, s. 87-100. Report series 32. Lund, University of Lund, Institute of archaeology.
Jennbert, Kristina 2006. "The heorized dead: People, animals and materiality in Scandinavian death rituals, AD 200-1000". *I:* Andrén, A., Jennbert, K. & Raudvere, C. (red.) *Old Norse religion in long-term perspectives: origins, changes and interactions : an international conference in Lund, Sweden, June 3-7, 2004*, s. 135-140. Lund, Nordic Academic Press.
Jensen, Andreas G. 1924. *Jydepotten: vort lands ældste haandværk,* København, Levin & Munksgaard.
Jensen, Jørgen 2003. *Danmarks Oldtid Bind 3. Ældre jernalder 500 f.Kr.-400 e.Kr,* Danmarks Oldtid, København, Gyldendal.
Johansen, Erling 1955. Ny datering av branngraver under flat merk. Gravskikken som kilde til sosial historie. *Universitetets Oldsaksamling Årbok,* 1951-53, s. 178-236.
Johansen, Erling 1978. Gullgubber og kæller med stokk. *Wiwar,* 1978 (12), s. 24-30.
Johnsen, Sverre G. 1931. Fysikalske undersøkelser av norske leirkar. *I:* Bøe, J. (red.) *Jernalderens keramikk i Norge. Bergens museums skrifter 14*, s. 238-241. Bergen, A/S John Griegs Boktrykkeri.
Juhl, Kirsten 1995. *The relation between vessel form and vessel function: a methodological study,* AmS-Skrifter, 14. Stavanger, Arkeologisk museum i Stavanger.
Jørgensen, Roger 1988. Spannforma leirkar. Opphavsproblemene sett fra en Nordskandinavisk synsvinkel. *Viking,* LI, s. 51-65.
Kaliff, Anders 1992. *Brandgravskick och föreställningsvärld: en religionsarkeologisk diskussion,* Occasional papers in archaeology, 4. Uppsala, Societas Archaeologica Upsaliensis.
Kaliff, Anders 1993. Världsbild och dödsuppfatning. En essä med exempel. *Tor, Tidskrift för arkeologi,* 25/1993, s. 125-144.
Kaliff, Anders 1997. *Grav och kultplats: eskatologiska föreställningar under yngre bronsålder och äldre järnålder i Östergötland,* Aun : archaeological studies / Uppsala University Institute of North European Archaeology, 24. Uppsala, Department of Archaeology.
Kennedy, John G. 1978. *Tarahumara of the Sierra Madre: beer, ecology, and social organization,* Arlington Heights, Ill., AHM Publishing Corp.
Kertzer, David I. 1988. *Ritual, politics, and power,* New Haven, Conn., Yale University Press.
Kirch, Patrick V. 2001. Polynesian feasting in ethnohistoric, ethnographic and archaeological contexts: A comparison of three societies. *I:* Hayden, B. & Dietler, M. (red.) *Feasts: archaeological and ethnographic perspectives on food, politics, and power*, s. 168-184. Washington, D.C., Smithsonian Institution Press.
Kisa, Anton 1908. *Das Glas im Altertume. Band 3.,* Leipzig, K.W. Hiersemann.
Kleberg, Tønnes 1934. *Värdshus och värdshusliv i den romerska antiken,* Göteborg, Elander.
Kleberg, Tønnes 1941. *Paa Værtshus og Vinstue i Antikkens Rom,* København, Gyldendal.
Kleppe, Else Johansen 1993. On the provenance of bucket shaped pottery. *Acta Archaeologica,* 64:2, s. 293-300.
Kleppe, Else Johansen & Simonsen, Stein Em. 1983. *Bucket-shaped pots - a west-Norwegian ceramic form: experiments with production methods,* AmS-skrifter 10. Stavanger.
Klindt-Jensen, Ole 1950. Foreign influences in Denmark's early Iron Age. *Acta Archaeologica,* 20 (1949), s. 1-248.

Koch, Eva. 1986. *The woman with the drink* [Online]. http://www.evakoch.dk/. [Accessed 22.06 2011].
Koch, Eva 2001. Bijagt, biavl og biprodukter fra Nordeuropas bronzealder. *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie,* 2000, s. 7-54.
Koch, Eva 2003. Mead, chiefs and feasts in later prehistoric Europe. *I:* Parker Pearson, M. (red.) *Food, culture and identity in the Neolithic and Bronze Age*, s. 125-143. Oxford, Archaeopress.
Koenen, Konstantin 1895. *Gefässkunde der vorrömischen, römischen und fränkischen Zeit in der Rheinlanden,* Bonn, Hanstein.
Kopytoff, Igor 1986. The cultural biography of things. Commoditization as process. *I:* Appadurai, A. (red.) *The Social life of things: commodities in cultural perspective*, s. 64-94. Cambridge, Cambridge University Press.
Kossinna, Gustaf 1905. Über verzierte Eisenlanzenspitzen als Kennzeichender Ostgermanen. *Zeitschrift für Ethnologie* 1905, s. 369-407.
Kossinna, Gustaf 1912. Verbreitung der Warzengefässe. *Mannus-Bibliothek,* VIII, s. 170.
Krausse, Eduard 1902. Ueber die Herstellung vorgeschichtlicher Thongefässe. *Zeitschrift für Ethnologie,* 34, s. 409-414.
Kristiansen, Kristian 1984. Ideology and material culture: an archaeological perspective. *I:* Spriggs, M. (red.) *Marxist perspectives in archaeology*, s. 72–109. Cambridge, Cambridge University Press.
Kristiansen, Kristian 1998. *Europe before history,* Cambridge, Cambridge University Press.
Kristiansen, Kristian & Larsson, Thomas B. 2005. *The rise of Bronze Age society: travels, transmissions and transformations,* Cambridge, Cambridge University Press.
Kristoffersen, Siv 1999. Migration Period Chronology in Norway. *I:* Hines, J., Høilund Nielsen, K. & Siegmund, F. (red.) *The Pace of change: studies in early-medieval chronology*, s. 93-114. Oxford, Oxbow Books.
Kristoffersen, Siv 2000a. Expressive objects. *I:* Vandkilde, H. & Olausson, D. S. (red.) *Form, function & context: material culture studies in Scandinavian archaeology*, s. 265–274. Acta archaeologica Lundensia. Series in 8° no. 31. Bonn, Rudolf Habelt.
Kristoffersen, Siv 2000b. *Sverd og spenne: dyreornamentikk og sosial kontekst,* Studia humanitatis Bergensia, 13. Kristiansand, Høyskoleforl.
Kristoffersen, Siv 2009. Kunsthåndverk og produksjon: dyreornamentikk og spannformete leirkar. *I:* Lund, J. & Melheim, A. L. (red.) *Håndverk og produksjon: Et møte mellom ulike perspektiver* s. 147–162. Oslo Archaeological Series nr. 11. Oslo, Universitetet i Oslo.
Kristoffersen, Siv & Magnus, Bente 2010. *Spannformete kar: utvikling og variasjon,* AmS-varia, 50. Stavanger, Arkeologisk museum Stavanger.
Kristoffersen, Siv & Oestigaard, Terje 2008. 'Death myths': Performing of rituals and variation in corpse treatment during the Migration Period in Norway. *I:* Oestigaard, T. & Fahlander, F. (red.) *The Materiality of death: bodies, burials, beliefs*, s. 127-139. Oxford, British Archaeological Reports.
Krogh, Johan v. 1923a. *Undersøkelser over norske lerer I,* Norges geologiske undersøkelse, 115. Kristiania, I kommission hos H. Aschehoug.
Krogh, Johan v. 1923b. *Undersøkelser over norske lerer III,* Norges geologiske undersøkelse, 119. Kristiania, I kommission hos H. Aschehoug.
Kunow, Jürgen 1983. *Der römische Import in der Germania libera bis zu den Markomannenkriegen: Studien zu Bronze- und Glasgefässen,* Göttinger Schriften zur Vor- und Frühgeschichte, 16. Neumünster, Karl Wachholtz.
Kunst, Michael 1978. Arm und Reich - Jung und Alt. *Offa,* 35, s. 86-109.
Lange, Eivind de 1909. Utgravninger i Hafslo prestegjeld. *Bergen Museums Årbok,* 1909:3, s. 1-39.
Larsson, Lars 2002. Uppåkra - Research on a Central Place. Recent Excavations and Results. *I:* Larsson, L. & Hårdh, B. (red.) *Central places in the Migration and Merovingian periods: papers from*

the 52nd Sachsensymposium, Lund, August 2001.Uppåkrastudier 6, s. 19-30. Acta archaeologica Lundensia. Series in 8° no. 39. Bonn, Rudolf Habelt.
Larsson, Lars & Lenntorp, Karl-Magnus 2004. The enigmatic house. *I:* Larsson, L. (red.) *Continuity for centuries: a ceremonial building and its context at Uppåkra, southern Sweden. Uppåkrastudier 10*, s. 3-48. Acta archaeologica Lundensia. Series in 8° no. 48. Bonn, Rudolf Habelt.
Lee, Christina 2007. *Feasting the dead: food and drink in Anglo-Saxon burial rituals,* Woodbridge, Boydell Press.
Lévi-Strauss, Claude 1994 [1964]. *The raw and the cooked: introduction to a science of mythology,* London, Pimlico.
Li, Victor 2001. Marshall Sahlins and the Apothesis of Culture. *The New Centennial Review,* 1:3, s. 201-287.
Lindahl, Anders, Olausson, Deborah S., Carlie, Anne & Stilborg, Ole 2002. *Keramik i Sydsverige: en handbok för arkeologer,* Lund, University of Lund. Institute of Archaeology.
Lindow, John 2002. *Norse mythology: a guide to the Gods, heroes, rituals, and beliefs,* Oxford, Oxford University Press.
Lislerud, Anette & Stene, Kathrine 2007. Lille Børke - boplass fra eldre jernalder med spor etter rituelle praksiser. *I:* Ystgaard, I. & Heibreen, T. (red.) *Arkeologiske undersøkelser 2001-2002: katalog og artikler*, s. 119-134. Varia 62. Oslo, Fornminneseksjonen.
Ljungh, Hjalmar 1945. Kemisk undersökning av innehållet i krukorna. *I:* Arbman, H. (red.) *Käringsjön: studier i Halländsk järnålder*, s. 165-173. Stockholm.
Loeschcke, Siegfried 1933. *Denkmäler vom Weinbau aus der Zeit der Römerherrschaft an Mosel, Saar und Ruwer,* Trier, Römischen Abteilung des Deutschen Weinmuseums.
Loomis, Roger Sherman 1992. *The Grail: from Celtic myth to Christian symbol,* London, Constable.
Lund, Allan A. 1993. *De etnografiske kilder til Nordens tidligere historie,* Århus, Aarhus Universitetsforlag.
Lysdahl, Per 1970. Fodspor i ler. *Skalk,* 1970:4, s. 8-13.
Løken, Trond 1974. Gravminner i Østfold og Vestfold: et forsøk på en typologisk - kronologisk analyse og en religionshistorisk tolkning. Oslo, Upublisert hovedfagsoppgave ved Universitetet i Oslo.
Løken, Trond 1978. Nye funn fra et gammelt gravfelt. Kan gård og boplass gå tilbake til eldre bronsealder? *Viking,* XLI, s. 133-165.
Løken, Trond 1980. Grålum i Tune, Østfold: Et keltertids flatmarksgravfelt. *Festskrift til Sverre Marstrander på 70-årsdagen. Universitetets Oldsaksamlings Skrifter Ny Rekke 3*, s. 65-72. Bergen, Universitetets Oldsaksamling.
Løken, Trond 2001. Oppkomsten av den germanske hallen - Hall og sal i eldre jernalder i Rogaland. *Viking,* LXIV, s. 49-87.
Løken, Trond, Pilø, Lars & Hemdorff, Olle 1996. *Maskinell flateavdekking og utgravning av forhistoriske jordbruksboplasser: en metodisk innføring,* AmS-varia 26, Stavanger, Arkeologisk museum i Stavanger.
Lönn, Marianne 2009. För gamla ben i ett spannformat kärl. *Viking,* LXXII:2009, s. 109-122.
Lönnroth, Lars 1997. Hövdingahallen i fornnordisk myt och saga - Ett mentalitetshistoriskt bidrag til förståelsen av Slöingefyndet. *I:* Callmer, J. & Rosengren, E. (red.) *"...gick Grendel att söka det höga huset...": arkeologiska källor till aristokratiska miljöer i Skandinavien under yngre järnålder: rapport från ett seminarium i Falkenberg 16-17 november 1995*, s. 31-38. GOTARC serie C, Arkeologiska skrifter 7. Halmstad, Hallands länsmuseer.
Mac Cana, Proinsias 1956. Aspects of the Theme of King and Godess in Irish Litterature. *Études celtiques* 7 (1955/56), s. 76-114.
Mac Cana, Proinsias 1958. Aspects of the Theme of King and Godess in Irish Litterature 2. *Études celtiques,* 8 (1958), s. 59-68.
MacCulloch, J. A. 1911. *The religion of the ancient Celts,* Edinburgh, Clark.

Magennis, Hugh 1985. The treatment of feasting in the Heliand. *Neophilologus,* 69 (1985), s. 126-133.
Magnus, Bente 1980. On the mending of bucket shaped pots of the migration period in Norway. *Studien zur Sachsenforschung,* 2, s. 275-288.
Magnus, Bente 1984. The interlace motif on the bucket-shaped pottery of the Migration period. *I:* Johansen, Ø., Marstrander, L., Mikkelsen, E. & Rolfsen, P. (red.) *Festskrift til Thorleif Sjøvold på 70-årsdagen*, s. 139-157. Universitetets Oldsaksamlings Skrifter. Ny rekke 5. Oslo, Universitetets Oldsaksamling.
Magnus, Bente & Myhre, Bjørn 1986. *Forhistorien: fra jegergrupper til høvdingsamfunn,* Norges historie, bind 1. Oslo, Cappelen.
Magnus, Bente, Møllerop, Odmund & Sjøvold, Thorleif 1966. *Migration period graves,* Inventaria archaeologica, Norway / publié avec le concours financier de l'Unesco et sous lesauspices du Conseil international de la philosophie et des sciences humaines, Bonn, Habelt.
Malmer, Mats P. 1963. *Metodproblem inom järnålderns konsthistoria,* Acta archaeologica Lundensia. Series in 8°, Bonn, Rudolf Habelt.
Mandelbaum, David G. 1965. Alcohol and culture. *Current anthropology,* 6, s. 281-293.
Mansrud, Anja 2004. Å dyrke de døde - knoklenes metaforikk i jernalderens branngravskikk. *Primitive tider,* 7, s. 23-34.
Mansrud, Anja 2008. "Stykkevis og delt" - noen refleksjoner omkring forholdet mellom kropp, identitet og personoppfatning i det førkristne samfunnet. *I:* Hedeager, L., Chilidis, K., Lund, J. & Prescott, C. (red.) *Facets of archeology: essays in honour of Lotte Hedeager on her 60th birthday*, s. 385-395. Oslo arkeologiske serie 10. Oslo, Unipub.
Marshall, Mac 1979. Conclusions. *Beliefs, behaviors, & alcoholic beverages: a cross-cultural survey*, s. 451-457. Ann Arbor, Mich., the University of Michigan Press.
Marstrander, Sverre 1955. Trøndelag i forhistorisk tid. *Norges bebyggelse, Fylkesbindet for Sør-Trøndelag, Nord-Trøndelag og Nordland fylker*, s. 33-140. Oslo, Norsk faglitteratur.
Marstrander, Sverre 1956. Hovedlinjer i Trøndelags forhistorie. *Viking,* XX, s. 1-70.
Martens, Irmelin 1969. Gravfeltet på By i Løten, Hedemark. *Universitetets Oldsaksamling Årbok,* 1965-66, s. 11-148.
Martens, Jes 1998. Local Development or Foreign Influences. On the Pre-Roman Iron Age of North Jutland. *I:* Ilkjæra, J. & Kokowskiego, A. (red.) *20 Lat archeologii w Maslomeczu II Goscie*, s. 157-193. Lublin, Wydawnictwo UMCS.
Matson, Frederick R. 1963. Some aspects of ceramic technology. *I:* Brothwell, D. & Higgs, E. (red.) *Science in archaeology: a comprehensive survey of progress and research*, s. 489-498. London, Thames and Hudson.
Mauss, Marcel 1995 [1925]. *Gaven: utvekslingens form og årsak i arkaiske samfunn,* [Oslo], Cappelen akademisk forl.
McGovern, Patrick E. 2009. *Uncorking the past: the quest for wine, beer, and other alcoholic beverages,* Berkeley, Calif., University of California Press.
Melheim, Anne Lene 2006. Gjennom ild og vann : graver og depoter som kilde til kosmologi i bronsealderen i Øst-Norge. *I:* Prescott, C. (red.) *Myter og religion i bronsealderen: studier med utgangspunkt i helleristninger, graver og depoter i Sør-Norge og Bohuslän. Oslo arkeologiske serie 5*, s. 5-195. Oslo arkeologiske serie 5. Oslo, Unipub.
Meulengracht Sørensen, Preben 1995. *Fortælling og ære: studier i islændingesagaerne,* Oslo, Universitetsforl.
Michel, Rudolph H. , McGovern, Patrick E. & Badler, Virginia R. 1993. The first wine and the first beer. Chemical detection of ancient fermented beverages. *Analytical chemistry,* 65, s. 408-413.
Mitlid, Åke 2003. Bygdeborgene i rollen som forsvarsobjekter. *Primitive tider,* 6, s. 7-19.
Molin, Michel 1984. Quelques considérations sur le chariot des vendanges de Langres (Haute-Marne). *Gallia,* 42, s. 97-114.
Monrad-Krohn, Danckert 1970. Nye funn fra gammelt gravfelt. *Nicolay,* 7, s. 10-16.

Montelius, Oscar 1872a. *Atlas 2, Jernåldern,* Sveriges forntid: försök till framställning af den svenska fornforskningens resultat, Stockholm, Nordstedt.
Montelius, Oscar 1872b. *Sveriges forntid: försök till framställning af den svenska fornforskningens resultat,* Stockholm, Nordstedt.
Montelius, Oscar 1879-83. Fynd från Greby i Tanums socken och härad. Beskrifna af Oscar Montelius. Med 13 träsnitt. *Bidrag till kännedom om Göteborgs och Bohusläns fornminnen och historia* 2, s. 1-29.
Montelius, Oscar 1895. *La civilisation primitive en Italie: depuis l'introduction des métaux,* Stockholm, Imprimerie Royale.
Montelius, Oscar 1896. Den nordiska jernåldernskronologi I & II. *Svenska fornminnesföreningens tidskrift,* 9, s. 155-274.
Montelius, Oscar & Eckhoff, Emil 1874. *Bohuslänska fornsaker från hednatiden. Bind 1,* Stockholm, Norstedt.
Moore, Henrietta L. 1994. *A passion for difference: essays in anthropology and gender,* Cambridge, Polity Press.
Morris, Ian 2000. *Archaeology as cultural history: words and things in Iron Age Greece,* Malden, Mass, Blackwell.
Much, M. 1889. Sammlung von Abbildungen vorgeschichtlicher und frühgeschichtlicher Funde aus den Ländern der österreichisch-ungarischen Monarche. *I:* Helfert, J. a. V. (red.) *Kunsthistorischer Atlas I*. Wien, Der Kaiserliche-königlichen Hof- und Staatsdruckerei.
Munch, Gerd Stamsø, Johansen, Olav Sverre & Roesdahl, Else 2003. *Borg in Lofoten: a chieftain's farm in North Norway,* Arkeologisk skriftserie, 1. Bøstad, Lofotr - Vikingmuséet på Borg.
Munch, Jens Storm 1965. Borg og bygd. Studier i Telemarks eldre jernalder. *Universitetets Oldsaksamlings årbok,* 1962, s. 7-175.
Murray, Matthew L. 1996. Viereckschanzen and feasting: socio-political ritual in Iron Age Central Europe. *Journal of European Archaeology,* 3:2, s. 125-151.
Murray, Oswyn 1983. The greek symposium in history. *I:* Gabba, E. (red.) *Tria Corda. Scritti in onore di A. Momigliano*, s. 257-272. Como
Myhre, Bjørn 1978. Agrarian development, settlementhistory, and scial organization in Southwest Norway in the iron age. *New directions in Scandinavian Archaeology*, s. 224-271.
Myhre, Bjørn 1980. *Gårdsanlegget på Ullandhaug. I. Gårdshus i jernalder og tidlig middelalder i Sørvest-Norge,* AmS-Skrifter, 4. Stavanger.
Myhre, Bjørn 1987. Chieftains' graves and chiefdom territories in South Norway in the Migration Period. *Studien zur Sachsenforschung,* 6, s. 169-187.
Myhre, Bjørn 1991. Bosetning og politisk organisasjon i Vest-Norge før vikingtid. *I:* Joensen, J. P., Johansen, R., Kløvstad, J. & Myhre, B. (red.) *Nordatlantiske foredrag: seminar om nordatlantisk kulturforskning i Nordens hus på Færøerne 27.-30. august 1990*, s. 10-19. Annales Societatis Scientiarum Færoensis. Supplementa 15. Torshavn, Norðurlandahúsið í Føroyum.
Myhre, Bjørn 1992. Borre - et merovingertidssenter i Norge. *I:* Mikkelsen, E. & Larsen, J. H. (red.) *Økonomiske og politiske sentra i Norden ca 400-1000 e.Kr. Åkerseminaret, Hamar 1990*, s. 155-180. Universitetets Oldsaksamlings skrifter. Ny rekke. 13. Oslo, Universitetets Oldsaksamling.
Myhre, Bjørn 2002. Landbruk, landskap og samfunn 4000 f.kr. - 800 e.kr. *I:* Myhre, B. & Øye, I. (red.) *Norges landbrukshistorie, bind I. Jorda blir levevei: 4000 f.kr. - 1350 e.kr.*, s. 11-213. Oslo, Det Norske Samlaget.
Müller, Sophus 1895. *Ordning af Danmarks oldsager II. Jernalderen,* Paris ; København, C.A. Reitzel.
Müller, Sophus 1897. *Vor Oldtid: Danmarks forhistoriske Archæologi,* København, Det Nordiske Forl.
Müller, Sophus 1906. Bopladsfundene, den romerske tid. *Aarbøger for nordisk oldkyndighet og historie,* 1906, s. 93-224.

Müller, Sophus 1912. Vendsyssel-Studier III. Jernalderens kulturhistorie og Fund. *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie*, s. 83-142.
Müller, Sophus & Gram, Bille 1911. *Juellinge-fundet og den romerske periode: mikroskopiske undersøgelser,* Nordiske Fortidsminder II, nr. 1. Kjøbenhavn, Gyldendalske Boghandel.
Myres, J. N. L. 1977. Zoomorphic Bosses on Anglo-Saxon Pottery. *Studien zur Sachsenforschung,* 1, s. 281-293.
Møllerop, Odmund 1953. En gravhaug på Salte i Klepp. *Stavanger Museums Årbok,* 63, s. 40-63.
Nicolaysen, Nicolay 1860. Forsirede stenpotter fra hedendommen. *Foreningen til norske fortidsmindesmerkers bevaring. Aarsberetning,* 1859, s. 34-36.
Nierhaus, Rolf 1954. Kaiserzeitlicher südweinexport nach dem Freien Germanien? *Acta Archaeologica,* 25, s. 252-260.
Nordland, Odd 1967. Drykk og drikkeskikk. *I:* Landsverk, H. (red.) *Gilde og gjestebod*, s. 130-146. Oslo, Samlaget.
Nordland, Odd 1969. *Brewing and beer traditions in Norway: the social anthropological background of the brewing industry,* Oslo, Universitetsforlaget.
Norling-Christensen, Hans 1954. *Katalog over ældre romersk Jernalders Grave i Århus Amt,* Nordiske Fortidsminder 4:2. Det Kgl. Nordiske Oldskriftselskab.
Norr, Svante 1996. A place for proletarians? A Contextual Hypothesis on Sosial Space in Roman and Migration Period Long-Houses. *Current Swedish Archaeology,* 17, s. 157-164.
Norr, Svante 1998. *To rede and to rown: expressions of early Scandinavian kingship in written sources,* Occasional papers in archaeology, 17. Uppsala, Department of Archaeology and Ancient History, Uppsala University.
Noss, Aagot 1967. Høgtider i livet. *I:* Landsverk, H. (red.) *Gilde og gjestebod*, s. 51-87. Oslo, Samlaget.
Nybruget, Per Oscar 1978. Førromersk jernalder i Sørøst-Norge. Oslo, Upublisert magistergradsavhandling ved Universitetet i Oslo.
Nybruget, Per Oscar & Martens, Jes 1997. The pre-roman iron age in Norway. *I:* Martens, J. (red.) *Chronological problems of the Pre-Roman Iron Age in northern Europe: symposium at the Institute of Prehistoric and Classic Archaeology, University of Copenhagen, December 8 1992*, s. 73-90. Arkæologiske skrifter (Københavns Universitet. Forhistorisk Arkæologisk Institut) 7. København, Danmarks Universitetsforlag.
Näsman, Ulf 1984. *Glas och handel i senromersk tid och folkvandringstid: en studie kring glas från Eketorp-II, Öland, Sverige = Glass and trade in the Late Roman and Migration periods : a study on glasses found in Eketorp-II, Öland Sweden,* Aun. archaeological studies 5. Uppsala, Uppsala University Institute of North European Archaeology.
Näsman, Ulf 1986. Vendel period glass form Eketorp II, Öland, Sweden. On glass and trade from the late 6th to the late 8th centuries A.D. *Acta Archaeologica,* 55, 1984, s. 159-187.
Näsman, Ulf 1988. Analogislutning i nordisk jernalderarkæologi. Et bidrag til udviklingen af en nordisk historisk etnografi. *I:* Mortensen, P. & Rasmussen, B. M. (red.) *Fra stamme til stat i Danmark. Vol. 1*, s. 123-136. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter 22. Århus, I kommission hos Aarhus Universitetsforlag.
Näsman, Ulf 1990. Om fjärrhandel i Sydskandinaviens yngre järnålder. Handel med glas under germansk järnålder och vikingatid. *Hikuin,* 16, s. 89-118.
Näsman, Ulf 1998. The Scandinavians' View of Europe in the Migration Period. *I:* Larsson, L. & Stjernquist, B. (red.) *The World-view of prehistoric man: papers presented at a symposium in Lund, 5-7 May 1997, arranged by the Royal Academy of Letters, History and Antiquities along with The Foundation Natur och kultur, publishers*, s. 103-121. Konferenser (Kungl. vitterhets historie och antikvitets akademien) 40. Stockholm, Almqvist & Wiksell.
Näsström, Britt-Mari 2001. *Blot: tro og offer i det førkristne Norden,* Oslo, Pax.
Oestigaard, Terje 1999. Cremations as transformations. When the dual cultural hypothesis was cremated and carried away in urns. *European Journal of Archaeology,* 2 (3), s. 345-364.

Oestigaard, Terje 2000. Sacrifices of Raw, Cooked and Burnt Humans. *Norwegian Archaeological Review,* 33, s. 41-58.
Oestigaard, Terje 2005a. *Death and life-giving waters: cremation, caste, and cosmogony in karmic traditions,* Oxford, Archaeopress.
Oestigaard, Terje 2005b. *Water and world religions: an introduction,* [Bergen], University of Bergen.
Oestigaard, Terje & Goldhahn, Joakim 2006. From the dead to the living: Death as transactions and re-negotiations. *Norwegian Archaeological Review,* 39:1, s. 27-48.
Oldfather, William A. 1920. A note on the ethymology of the word "ceramic". *Journal of the American Ceramic Society,* 3, s. 537-542.
Olsen, Bjørnar 1997. *Fra ting til tekst: teoretiske perspektiv i arkeologisk forskning,* Oslo, Universitetsforl.
Onians, Richard Broxton 1951. *The origins of European thought: about the body, the mind, the soul, the world, time, and fate : new interpretations of Greek, Roman and kindred evidence, also of some basic Jewish and Christian beliefs,* Cambridge, University Press.
Opedal, Arnfrid 1998. *De glemte skipsgravene: makt og myter på Avaldsnes,* Stavanger, Arkeologisk museum i Stavanger.
Orme, Bryony 1981. *Anthropology for archaeologists: an introduction,* London, Duckworth.
Ortman, Scott G. 2000. Conceptual Metaphor in the Archaeological Record: Methods and an Example from the American Southwest. *American Antiquity,* 64:4, s. 613-645.
Parker Pearson, Michael 2003. Food, culture and identity. An introduction and overview. *I:* Parker Pearson, M. (red.) *Food, culture and identity in the Neolithic and Bronze Age*, s. 1-30. Oxford, Archaeopress.
Parry, Jonathan P. 1985. Death and Digestion: The symbolism of food and eating in North Indian mortyary rites. *Man. The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland.,* 20, s. 612-630.
Petersen, Jan 1916. *Gravplassen fra Store-Dal i Skjeberg,* Norske Oldfunn, 1. Kristiania, Universitetets oldsaksamling.
Píč, Josef L. 1907. *Die Urnengräber Böhmens,* Leipzig, Karl W. Hiersemann.
Plettke, Alfred 1921. *Ursprung und Ausbreitung der Angeln und Sachsen: Beiträge zur Siedlungsarchaeologie der Ingväonen,* Die Urnenfriedhöfe in Niedersachsen, Hildesheim, Lax.
Pluciennik, Mark Z. 1997. Historical, geographical and anthropological imaginations. Early ceramics in southern Italy. *I:* Cumberpatch, C. G. & Blinkhorn, P. W. (red.) *Not so much a pot, more a way of life: current approaches to artefact analysis in archaeology*, s. 37-56. Oxbow monograph. Oxford, Oxbow Books.
Plutarchus 1967. Vitae parallelae. *I:* Mørland, H. (red.) *Livsskildringer med sammenligning* Oslo, Aschehoug. Thorleif Dahls kulturbibliotek.
Polanyi, Karl 1957. The economy as instituted process. *I:* Karl Polanyi, C. M. a. H. W. P. (red.) *Trade and markets in the early empires.*, s. 243-269. New York, Free press.
Pollington, Stephen 2003. *The Mead Hall. The Feasting Tradition in Anglo-Saxon England*, Anglo-Saxon Books.
Potter, James 2000. Pots, Parties and Politics. Communal feasting in the American Southwest. *American Antiquity,* 65, s. 471-492.
Qviller, Bjørn 1996. *Rusens historie,* Oslo, Samlaget.
Qviller, Bjørn 2004. *Bottles and battles: the rise and fall of the dionysian mode of cultural production. A study in political anthropology and institutions in Greece and Western Europe,* Oslo, Hermes Publishing.
Rahbek, Uffe & Rasmussen, Kaare Lund 1997. Radiocarbon Dating in the Pre-Roman Iron Age. *I:* Martens, J. (red.) *Chronological problems of the Pre-Roman Iron Age in northern Europe: symposium at the Institute of Prehistoric and Classic Archaeology, University of Copenhagen, December 8 1992*, s. 137-143. Arkæologiske skrifter (Københavns Universitet. Forhistorisk

Arkæologisk Institut) 7. København, Københavns Universitet. Forhistorisk Arkæologisk Institut.
Ralph, Sarah 2007. *Feasting and social complexity in later Iron Age East Anglia,* BAR. British series, 451. Oxford, Archaeopress.
Reinach, Salomon 1899. *Repertoire des vases peints grecs et etrusques II,* Paris, Ernest Leroux.
Renfrew, Colin 1992. *Den indoeuropeiske gåte: arkeologi og språk,* Oslo, Pax.
Resi, Heid Gjøstein 1986. *Gravplassen Hunn i Østfold,* Norske Oldfunn XII, Oslo, Universitetets Oldsaksamling.
Resi, Heid Gjøstein 2008. Upublisert foredrag om utgravningene på Hov, Lillehammer for Hus og gård-gruppen ved KHM.
Resi, Heid Gjøstein & Sjurseike, Ragnhild 2004. Eine Kaiserzeitliche brandbestattung mit dreifacher waffenausstattung aus Åshaugen, Vestfold, Norwegen. *I:* Lodewijckx, M. (red.) *Bruc Ealles Well: archaeological essays concerning the peoples of North-West Europe in the first milennium AD*, s. 195-202. Acta archaeologica Lovaniensia, Monographiae / Katholieke Universiteit Leuven 15. Leuven, Leuven University Press.
Rice, Prudence M. 1987. *Pottery analysis: a sourcebook,* Chicago, University of Chicago Press.
Richards, Julian D. 1992. Anglo-Saxon symbolism. *I:* Carver, M. O. H. (red.) *The Age of Sutton Hoo: the seventh century in north-western Europe*, s. 131-148. Woodbridge, Suffolk, Boydell Press.
Ringstad, Bjørn 1991. Graver og ideologi. Implikasjoner fra Vestnorsk folkevandringstid. *I:* Fabech, C. & Ringtved, J. (red.) *Samfundsorganisation og regional variation: Norden i romersk jernalder og folkevandringstid : beretning fra 1. nordiske jernaldersymposium på Sandbjerg Slot 11-15april 1989*, s. 141-150. Jysk Arkæologisk Selskabs skrifter 27. Aarhus, Jysk Arkæologisk Selskab.
Robb, John E. & Dobres, Marcia-Anne 2000. *Agency in archaeology,* London, Routledge.
Rolfsen, Perry 1974a. *Båtnaust på Jærkysten,* Stavanger museums skrifter, 8. Stavanger.
Rolfsen, Perry 1974b. Når og hvor oppstod det spannformede karet? *Viking,* XXXVIII, s. 67-86.
Rolfsen, Perry 1976. Hustufter, grophus og groper fra eldre jernalder ved Oddernes kirke, Vest-Agder. *Universitetets Oldsaksamling Årbok 1972-1974*, s. 65-82.
Rolfsen, Perry 1986. Asbest - et helsefarlig mineral. *Viking,* XLIX, s. 97-111.
Ropeid, Andreas 1967. Gjestebodskosten. *I:* Landsverk, H. (red.) *Gilde og gjestebod*, s. 118-129. Oslo, Samlaget.
Ross, Margaret Clunies 1998. *Prolonged echoes: Old Norse myths in medieval Northern society. Volume 2. The reception of Old myths in medieval Iceland,* Odense, Odense University Press.
Rundberget, Bernt 2007. Treart og datering. *I:* Rundberget, B. (red.) *Jernvinna i Gråfjellområdet. Gråfjellprosjektet Bind 1*, s. 309-321. Varia 63. Oslo, Kulturhistorisk museum.
Russel, Ralston Jr. & Watts, Arthur S. 1949. The word "ceramic". *Journal of the American Ceramic Society,* 32:2, s. 72-73.
Rydberg, Viktor 1886. *Undersøkningar i germansk mythologi. Bind 1.,* Stockholm, Bonnier.
Rye, Owen S. 1981. *Pottery technology: principles and reconstruction,* Washington, D.C., Taraxacum.
Rygge, Elisabeth Wiese 1970. Viktoria Romana i Norge. *Universitetets Oldsaksamling Årbok,* 1967-68, s. 201-237.
Rygh, Bjørn-Håkon Eketuft 2007. Den siste reisen: de sørøstnorske våpengravene som kilde til kunnskap om krigerspeialisten i eldre jernalder. Oslo, Upublisert hovedoppgave ved Universitetet i Oslo.
Rygh, O. 1885. *Norske Oldsager,* Christiania, Cammermeyer.
Rygh, Oluf 1879. Gravundersøgelser på Spangereid. *Foreningen til norske fortidsmindesmerkers bevaring. Aarsberetning,* 1879, s. 21-53.
Rygh, Oluf 1891. Tilvekst. *Foreningen til norske fortidsmindesmerkers bevaring. Aarsberetning,* 1891.
Rynning, Isabel Cunen 2007. Spannformede kar fra Østlandet: produksjon, distribusjon og kommunikasjon. Oslo, Upublisert hovedfagsoppgave ved Universitetet i Oslo.

Rødsrud, Christian Løchsen 2003. Fattige graver - komplekse ritualer?: rituelle uttrykk og endringsaspekter i jernalderens begynnelse belyst gjennom graver i Østfold. Oslo, Upublisert hovedoppgave ved Universitetet i Oslo.
Rødsrud, Christian Løchsen 2004. Gravfelt fra førromersk jernalder og overgangen til romertid. *I:* Melheim, L., Hedeager, L. & Oma, K. (red.) *Mellom himmel og jord: foredrag fra et seminar om religionsarkeologi, Isegran, 31. januar-2. februar 2002*, s. 274-290. Oslo arkeologiske serie 2. Oslo, Unipub.
Rødsrud, Christian Løchsen 2007. Graver og bosetningsspor på Bjørnstad (lokalitet 44). *I:* Bårdseth, G. A. (red.) *Hus gard og graver langs E6 i Sarpsborg kommune. E6-prosjektet i Østfold. Band 2*, s. 91-181. Varia 66. Oslo, KHM.
Rødsrud, Christian Løchsen 2008. Kontinuitet i en brytningstid? Samfunnsutviklingen under førromersk jernalder. *I:* Chilidis, K., Lund, J. & Prescott, C. (red.) *Facets of archeology: essays in honour of Lotte Hedeager on her 60th birthday*, s. 397-408. Oslo arkeologiske serie 10. Oslo, Unipub.
Rødsrud, Christian Løchsen 2010. Drikk og lev vel! Gravkeramikk som kilde til gjestebudskultur i eldre jernalder. *I:* Gundersen, I. M. & Eriksen, M. H. (red.) *På sporet av romersk jernalder: artikkelsamling fra romertidsseminaret på Isegran 23.-24.januar 2010*, s. 50-63. Nicolay skrifter 3. Oslo, Tidsskriftet Nicolay.
Rødsrud, Christian Løchsen 2012 forthcoming. What can a little bird tell if all good things come in threes? Triple cups and bird-shaped pottery as representations of ritualized feasting goods BAR.
Sahlins, Marshall 1969. On the sociology of primitive exchange. *I:* Banton, M. (red.) *The relevance of models for social anthropology*, s. 139-236. London, Tavistock Publications.
Sahlins, Marshall 1972. *Stone age economics,* Chicago, Aldine Atherton.
Sarauw, Georg & Alin, Johan 1923. *Götaälvsområdets fornminnen,* Skrifter utgivna till Göteborgs stads trehundraårsjubileum genom jubileumsutstællningens publikationskommitte, Gøteborg.
Schimmel, Annemarie 1994. *The mystery of numbers,* New York, Oxford University Press.
Service, Elman R. 1971. *Primitive social organization: an evolutionary perspective,* New York, Random House.
Shepard, Anna Osler 1968. *Ceramics for the archaeologist,* Washington, Carnegie Institution.
Sherratt, Andrew 1991. Sacred and profane substances. The ritual use of narcotics in later neolithic Europe. *I:* Garwood, P., Jennings, D., Skeates, R. & Toms, J. (red.) *Sacred and profane: proceedings of a conference on archaeology, ritual and religion, Oxford 1989*, s. 50-64. Monograph (University of Oxford. Committee for Archaeology) 32. Oxford.
Sherratt, Andrew 1995. Introduction: peculiar substances. *I:* Goodman, J., Lovejoy, P. E. & Sherratt, A. (red.) *Consuming habits: drugs in history and anthropology*, s. 1-46. London, Routledge.
Sherratt, Andrew 1997 [1995]. Instruments of Conversion? The role of megaliths in the Mesolithic-Neolithic Transition in Nort-West Europe. *I:* Sherratt, A. (red.) *Economy and Society in Prehistoric Europe*, s. 354-371. Edinburgh, Edinburgh University press.
Shetelig, Håkon 1905. Spandformede lerkar fra folkevandringsiden. *Aarsberetning for Foreningen til norske fortidsmindesmærkers bevaring,* 1904, s. 42-91.
Shetelig, Håkon 1912. *Vestlandske graver fra jernalderen,* Bergens Museums Skrifter. Ny række, B. 2, No. 1. Bergen, Bergens Museum.
Shetelig, Håkon 1913. Den førromerske jernalder i Norge. *Oldtiden,* III, s. 117-145.
Shetelig, Håkon 1914. Arkeologiske tidsbestemmelser av ældre norske runeindskrifter. *I:* Olsen, M. (red.) *Norges Indskrifter med de ældre Runer*, s. 1-76. Christiania, Kildeskriftfondet.
Shetelig, Håkon 1920. Et norsk folkevandringsrike. *Aarbøger for nordisk oldkyndighed og historie,* 1920:III, s. 47-48.

Sigvallius, Berit 1994. *Funeral pyres: Iron Age cremations in north Spånga,* Theses and papers in osteology, 1. Stockholm, Osteological Research Laboratory, Stockholm University.
Simmel, Georg 1957. Soziologie der Mahlzeit. *I:* Landmann, M. (red.) *Brücke und Tür: Essays des philosophen zur Geschichte, Religion, Kunst und Gesellschaft*, s. 243-250. Stuttgart, Koehler Verlag.
Simmel, Georg 1993. Måltidets sosiologi. *Sosiologi i dag,* 1 - 1993, s. 3-9.
Sjøvold, Thorleif 1962. *The iron age settlement of arctic Norway: A study in the expansion of European iron age culture within the arctic circle 1. Early iron age (roman and migration periods),* Tromsø Museums skrifter, 10, 1. Tromsø, Norwegian universities press.
Skinner, Brian J. 1966. Thermal expansion. *I:* Clark, S. P. (red.) *Handbook of physical constants*, s. 75-96. New York, Geological Society of America.
Skogstrand, Lisbeth 2006. I krig og evighet? Kjønnsideologiske forestillinger i yngre bronsealder og eldre førromerks jernalder belyst gjennom graver og helleristninger i Østfold. *I:* Prescott, C. (red.) *Kjønnsideologi og kosmografi i den østnorske bronsealder* s. 15-168. Oslo arkeologiske serie 6. Oslo, Unipub.
Skogstrand, Lisbeth 2011. Romertidas menn og maskuliniteter. *I:* Gundersen , I. M. & Eriksen, M. H. (red.) *På sporet av romersk jernalder: Artikkelsamling fra romertidsseminaret på Isegran 23.-24. januar 2010*, s. 20-35. Nicolay skrifter Oslo, Tidsskriftet Nicolay.
Slomann, Wencke 1956. Folkevandringstiden i Norge: spredte trekk og enkelte problemer. *Stavanger Museum Årbok,* 1955, s. 63-82.
Slomann, Wencke 1959. *Sætrangfunnet: hjemlig tradisjon og fremmede innslag,* Oslo, Universitetets Oldsaksamling.
Slomann, Wencke 1960. En ny romersk bronsekjel fra Østfold. *Universitetets Oldsaksamling Årbok,* 1958-59, s. 13-43.
Slomann, Wencke 1961. Buckelurnen aus der Völkerwanderungszeit in Norwegen *Die Kunde. Zeitschrift für Ur- und Frühgeschichte. Neue Folge,* 12, s. 2-15.
Slomann, Wencke 1970. The early Westland Cauldrons. *I:* Filip, J. (red.) *Actes du VIIe congrès international des sciences préhistoriques et protohistoriques: Prague, 21-27 août 1966*, s. 920-924. Prague, Academia.
Snorri, Sturluson 1829. *Ólafs saga ins helga,* Fornmanna sögur: eptir gömlum handritum, 4-5. Kaupmannahøfn.
Snorri, Sturluson 1997a. Håkon den Godes saga - Heimskringla. *I:* Vaa, D., Hansen, K.-W. & Larsen, J. (red.) *Norges kongesagaer.* Oslo, LibriArte.
Snorri, Sturluson 1997b. Olav den Helliges saga - Heimskringla. *I:* Vaa, D., Hansen, K.-W. & Larsen, J. (red.) *Norges Kongesagaer.* Oslo, LibriArte.
Snorri, Sturluson 1997c. Olav Tryggvasons saga - Heimskringla. *I:* Vaa, D., Hansen, K.-W. & Larsen, J. (red.) *Norges kongesagaer.* [Oslo], LibriArte.
Snorri, Sturluson 1998. Skaldskaparmál. *Den Yngre Edda.* Innledning av Magerøy, Hallvard red. Oslo, Samlaget.
Solberg, Bergljot 2000. *Jernalderen i Norge : ca. 500 f.Kr.-1030 e.Kr,* Oslo, Cappelen Akademisk.
Solberg, Bergljot 2004. Ritual feasts: Glass vessels in Norwegian graves of the Late Roman and Migration Period. *I:* Lodewijckx, M. (red.) *Bruc Ealles Well: archaeological essays concerning the peoples of North-West Europe in the first milennium AD*, s. 203-210. Acta archaeologica Lovaniensia, Monographiae 15. Leuven, Leuven University Press.
Solberg, Bergljot 2005. Merovingertid. *I:* Østmo, E. & Hedeager, L. (red.) *Norsk arkeologisk leksikon*, s. 241-244. Oslo, Pax.
Solberg, Bergljot 2007. Keramikk. *I:* Hedeager, L. & Østmo, E. (red.) *Norsk arkeologisk leksikon*, s. 203-213. Oslo, Pax.
Solheim, Svale 1952. *Norsk sætertradisjon,* Oslo, Aschehoug.
Solli, Brit 2002. *Seid: myter, sjamanisme og kjønn i vikingenes tid,* Oslo, Pax.

Soltvedt, Eli-Christine 2009. Ølkrydder i vikingtid og middelalde: Pors Myrica gale. *Frá haug ok heiðni. Tidsskrift for Rogalands arkeologiske forening,* 2009:2, s. 13-17.
Sopp, Dr. Olav Johan 1921. Lidt av øllets historie. *I:* Vogt, N. (red.) *Schous bryggeri: mindeskrift til hundreaarsjubilæet 1921*, s. 104-125. Kristiania, Schous bryggeri.
Sorterup, Julius Benjamin 1845. Udsigt over Urner, Gravkar og Jordfundne kar fra Nordens Hedehold. *Annaler forNordisk Oldkyndighet,* 1844-45, s. 317-370.
Stark, Miriam T., Clark, Jeffery J & Elson, Mark D. 1995. Causes and consequences of migrations in the 13th century. *Journal of anthropological archaeology,* 14, s. 212-246.
Steensberg, Axel 1939. Primitive Black Pottery in Jutland. *Folk-Liv (International Journal of European Ethnology and Folklore),* 3:2-3, s. 13-46.
Steinsland, Gro 1989. *Det hellige bryllup og norrøn kongeideologi: en undersøkelse av hierogami-myten i Skírnismál, Ynglingatal, Háleygjatal og Hyndluljóð,* Oslo, Universitetet i Oslo.
Steinsland, Gro 1997. *Eros og død i norrøne myter,* Oslo, Universitetsforl.
Steinsland, Gro 2005. *Norrøn religion: myter, riter, samfunn,* Oslo, Pax.
Steinsland, Gro & Meulengracht Sørensen, Preben 1999. *Voluspå,* Oslo, Pax.
Stenberger, Mårten 1933. *Öland under äldre järnåldern: en bebyggelsehistorisk undersökning,* Monografier, 19. Stockholm, Akademien.
Steuer, Heiko 1982. *Frühgeschichtliche Sozialstrukturen in Mitteleuropa: eine Analyse der Auswertungsmethoden des archäologischen Quellenmaterials,* Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, Philologisch-historische Klasse. 3. Folge, 128. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht.
Steuer, Heiko 1989. Archaeology and History: Proposals on the Social Structure of the Merovingian Kingdom. *I:* Randsborg, K. (red.) *The Birth of Europe: archaeology and social development in the first millennium A.D*, s. 100-121. Analecta Romana Instituti Danici, Supplementum 16. Rome, "L'Erma" di Bretschneider.
Stika, Hans-Peter 1996. Traces of a Possible Celtic Brewery in Eberdingen-Hochdorf, Kreis Ludwigsburg, Southwest Germany. *Vegetation History and Archaeobotany,* 5, s. 81-88.
Stine, Linda F. 1992. Social differentiation down on the farm. *I:* Claassen, C. (red.) *Exploring gender through archaeology. Selected papers from the 1991 Boone conference*, s. 103-109. Monographs in world archaeology 11. Madison, Wisconsin, Prehistory Press.
Stirling, Company 1905. *Stirling. A book of steam for engineers,* New York, The Stirling Company.
Stjernquist, Berta 1955. *Simris: On cultural connections of Scania in the Roman Iron Age, [1],* Acta archaeologica Lundensia, Series in 4°, 2. Bonn, Rudolf Habelt.
Stjernquist, Berta 1977a. Neue Funde von Gefässen mit rörenformigen Henkel. *Studien zur Sachsenforschung,* 1, s. 405-414.
Stjernquist, Berta 1977b. *Roman objects from the equipment of a Scandinavian warrior of the second century A.D,* Scripta minora (Kungl. humanistiska vetenskapssamfundet i Lund), 1977-78:5. Lund, LiberLäromedel/Gleerup.
Stjernquist, Berta 1978. Mountings for drinking-horns from a grave found at Simris, Scania. *Meddelanden från Lunds historiska museum, new series,* 2 (1977-1978), s. 129-150.
Stjernquist, Berta 2004. A Magnificent Glass Bowl from Uppåkra. *I:* Larsson, L. (red.) *Continuity for Centuries. A ceremonial building and its context at Uppåkra, southern Sweden. Uppåkrastudier 10*, Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8º 48. Lund, Almqvist & Wiksell.
Stout, Ann M. 1986. The finer Handled Vessels of Western Norway's Early Iron Age. *Arkeologiske skrifter fra Universitetet i Bergen,* 3, s. 7-85.
Strabo 1917. Geographica. The geography of Strabo : in eight volumes *The Loeb classical library.* London, Heinemann.
Straume, Eldrid 1984. *Fasettslipte glass i nordiske graver fra 4. og 5. århundre e.Kr,* Oslo, Upublisert doktorgradsavhandling i nordisk arkeologi.

Straume, Eldrid 1987. *Gläser mit Facettenschliff aus skandinavischen Gräbern des 4. und 5. Jahrhunderts n.Chr,* Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Serie B. Skrifter, 73. Oslo, Novus.
Straume, Eldrid 1988. The grave from Nordre Rør, Rygge, Østfold. The burial of a danish woman from the 3rd century A.D.? *I:* Stjernquist, B. & Hårdh, B. (red.) *Trade and exchange in prehistory: studies in honour of Berta Stjernquist*, s. 167-176. Acta archaeologica Lundensia. Series in 8° nr. 16. Lund.
Straume, Eldrid 1989. Die gläser mit fadenflauge der Völkervandrungszeit in Norwegen. *Kölner jahrbuch vor- und Frügeschifte,* 22, s. 187-192.
Straume, Eldrid 1998. Fibeln der römischen Kaizerzeit aus Norwegen - der Stand der Forschung. *100 jahre fibelformen nach Oscar Almgren*, s. 437-451. Forschungen zur Archaeologie im Land Brandenburg 5. Wünsdorf, Brandenburgerisches Landsmuseum für Ur- und Frühgeschichte.
Straume, Eldrid & Bollingberg, H. J. 1995. Ein Westlandkessel der jüngeren Kaiserzeit aus Bjarkøy in Nordnorwegen. - Neue Analyse eines alten Fundes. *Archäologisches Korrespondenzblatt,* 25:1, s. 127-142.
Ström, Folke 1985. *Nordisk hedendom: tro och sed i förkristen tid,* Göteborg, Akademiförlaget.
Sverdrup, Georg 1941. *Rauschtrank und Labetrank im Glauben und Kultus unserer Vorfahren,* Oslo, I kommisjon hos Dybwad.
Tacitus, Cornelius 1997. Germania. *I:* Width, T. (red.) *Agricola og Germania.* Oslo, Aschehoug i samarbeid med Fondet for Thorleif Dahls kulturbibliotek og Det norske akademi for sprog og litteratur.
Tackenberg, Kurt 1925. *Die Wandalen in Niederschlesien,* Berlin, de Gruyter.
Thomas, Julian 1996. *Time, culture and identity: an interpretative archaeology,* London, Routledge.
Thrane, Henrik 1965. Dänische Funde fremder Bronzegefässe der jüngeren Bronzezeit (Periode IV). *Acta Archaeologica,* 36, s. 157-207.
Tierney, James J. 1960. The Celtic Ethnography of Posoidonius. *Proceedings of the Royal Irish Academy. Section C,* 5, s. 189-275.
Tilley, Christopher 1999. *Metaphor and material culture,* Oxford, Blackwell.
Tillhagen, Carl-Herman 1978. *Fåglarna i folktron,* Stockholm, LTs förlag.
Tresidder, Jack 2004. *The Complete dictionary of symbols: in myth, art and literature,* London, Duncan Baird Publ.
Troels-Lund, Troels 1929. *Dagligt liv i Norden i det sekstende Aarhundrede. Bind 2. ,* København, Gyldendal.
Turner, Victor W. 1967. *The forest of symbols: aspects of Ndembu ritual,* Ithaca, N.Y., Cornell University Press.
Turner, Victor W. 1969. *The ritual process: structure and anti-structure,* London, Routledge & Kegan Paul.
Turner, Victor W. 1999 [1967]. Midt imellom. Liminalfasen i overgangsriter. *I:* Endsjø, D. Ø. (red.) *Rites de passage. Overgangsriter*, s. 131-146. Oslo, Pax.
Tvedt, Terje 2002. *Verdensbilder og selvbilder: en humanitær stormakts intellektuelle historie,* Oslo, Universitetsforlaget.
Twede, Diana 2005. The cask age. The technology and history of wooden barrels. *Packaging technology and science,* 18, s. 253-264.
Undset, Ingvald 1880. *Fra Norges ældre Jernalder,* Kjøbenhavn ; Christiania, Cammermeyer.
van Gennep, Arnold 1999 [1909]. *Overgangsriter,* Oslo, Pax.
Velde, Bruce 1995. *Origin and mineralogy of clays,* Berlin, Springer.
Vibe-Müller, Karl 1987. *Gravfeltene på Ula, Glemmen, Østfold: keltisk jernalder, romertid og folkevandringstid,* Varia, 13. Oslo, Universitetets oldsaksamling.
Walker, Barbara G. 1983. *The woman's encyclopedia of myths and secrets,* San Francisco, Harper and Row.

Wangen, Vivian 2009. *Gravfeltet på Gunnarstorp i Sarpsborg, Østfold: et monument over dødsriter og kultutøvelse i yngre bronsealder og eldste jernalder,* Norske oldfunn, XXVII. Oslo, Kulturhistorisk museum, Universitetet i Oslo.
Washburne, Chandler 1961. *Primitive drinking: a study of the uses and functions of alcohol in preliterate societies,* New York, College and University Press.
Webley, Leo 2008. *Iron age households: structure and practice in Western Denmark 500BC-AD 200,* Jysk Arkæologisk selskabs skrifter, vol. 62. Aarhus, Selskabet.
Weeber, Karl-Wilhelm 1993. *Die Weinkultur der Römer,* Zurich.
Weiner, Annette B. 1992. *Inalienable possessions: the paradox of keeping-while-giving,* Berkeley, University of California Press.
Werner, Joachim 1950. Römische Trinkgefässe in germanischen Gräbern der der Kaizerzait. *I:* Dauber, A. & Kirchner, H. (red.) *Ur- und Frühgeschichte als historische Wissenschaft: Festschrift zum 60. Geburtstag von Ernst Wahle*, s. 168-176. Heidelberg, Carl Winter Universitätsverlag.
Wertime, Theodore A. 1973. Pyrotechnology. Man's First Industrial Uses of Fire. *American Scientist,* 61:6, s. 670-682.
Wiessner, Polly & Schiefenhövel, Wulf 1996. *Food and the status quest: an interdisciplinary perspective,* Providence, R.I., Berghahn Books.
Wiker, Gry 2001. Om konstruksjonen av en ny menneskelig identitet i jernalderen. *Primitive tider,* 4, s. 51-72.
Wiker, Gry 2004. Om endringer i menneskets verdensbilde på 500-tallet. *I:* Melheim, L., Hedeager, L. & Oma, K. (red.) *Mellom himmel og jord: foredrag fra et seminar om religionsarkeologi, Isegran, 31. januar-2. februar 2002*, s. 114-154. Oslo arkeologiske serie 2. Oslo, Unipub.
Wiker, Gry 2008. Balders død - en krigerinitiasjon? En ikonografisk tolkning av "Drei-Götter-brakteatene". *I:* Chilidis, K., Lund, J. & Prescott, C. (red.) *Facets of archeology: essays in honour of Lotte Hedeager on her 60th birthday*, s. 509-525. Oslo arkeologiske serie 10. Oslo, Institutt for arkeologi, konservering og historiske studier, Universitetet i Oslo.
Williams, Howard 2003. Material culture as memory: combs and cremation in Early Medieval Britain. *Early Medieval Europe,* 12:2, s. 89-128.
Williams, Howard 2004. Potted Histories - Cremation, Ceramics and Social Memory in Early Roman Britain. *Oxford Journal of Archaeology,* 23:4, s. 41-427.
Wobst, H. Martin 1999. Style in Archaeology or Archaeologist in Style. *I:* Chilton, E. S. (red.) *Material meanings: critical approaches to the interpretation of material culture*, s. 118-132. Salt Lake City, Utah, University of Utah Press.
Wylie, Alison 1985. The reaction against analogy. *Advances in archaeological method and theory,* 8, s. 63-111.
Wylie, Alison 1988. ´Simple´ Analogy and the Role of Relevance Assumptions: Implications of Archaeological Practice. *International studies in the philosophy of science,* 2, s. 134-150.
Wylie, Alison 1993. Comments on Analogy in Danish Prehistoric Studies. *Norwegian Archaeological Review,* 26:2, s. 82-85.
Ystgård, Ingrid 2003. Bygdeborger som kilde til studiet av samfunns- og maktforhold i eldre jernalder. *Primitive tider,* 6, s. 21-29.
Østigård, Terje 2007. *Transformatøren: ildens mester i jernaldern. Rituelle spesialiteter i bronse- og jernalderen II.,* GOTARC SERIE C. Arkeologiska skrifter, 65. Göteborg, Göteborg universitet, Institutionen för arkeologi och antikens kultur.
Østigård, Terje & Goldhahn, Joakim 2007. Rituella specialister i brons- och järnålder - en epilog. *Transformatøren - ildens mester i jernalderen. Rituelle spesialister i bronse- og jernalderen II*, s. 187-199. Gotarc serie C. Arkeologiske skrifter 65. Göteborg, Göteborg universitet, Institutionen för arkeologi och antikens kultur.
Østmo, Einar 2008. *Auve: en fangstboplass fra yngre steinalder på Vesterøya i Sandefjord. I. Den arkeolgiske del,* Norske oldfunn, 28. Oslo, Kulturhistorisk museum.

Østmo, Mari & Gjerpe, Lars Erik 2008. Ringdal 13 - Hus fra romertid-merovingertid og graver fra førromersk jernalder *I:* Gjerpe, L. E. (red.) *Hus boplass og dyrkningsspor. E18-prosjektet Vestfold Bind 3*, s. 39-142. Varia 73. Oslo, Kulturhistorisk museum.

Ågotnes, Anne 1986. Nordvestnorsk asbestkeramikk. Karform, godsstruktur, utberedelse og datering. *Arkeologiske skrifter / Historisk museum, Universitetet i Bergen,* 3, s. 86-118.